бранко латас, милован целебџић

ЧЕТНИЧКИ ПОКРЕТ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА 1941–1945

ЧЕТНИЧКИ ПОКРЕТ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА 1941—1945

Уредник: РАДОВАН БЛАГОЈЕВИЕ

Омот: МИОДРАГ ВАРТАБЕДИЈАН

Графичка опрема: МИЛАН ШКРБИК

БРАНКО ЛАТАС
МИЛОВАН ЏЕЛЕБЏИЋ

ЧЕТНИЧКИ ПОКРЕТ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА

1941-1945

БЕОГРАДСКИ ИЗДАВАЧКО-ГРАФИЧКИ ЗАВОД, БЕОГРАД 1979.

Стручни рецензенти:

БОГДАН ГЛЕДОВИЋ
пуковник

МИЛОРАД САМАРЏИЋ
пуковник

Израда фотографија:

РАДОМИР СТОЈАНОВИЋ
МИХАИЛО СТАНКОВИЋ
УГЉЕША МАРИНКОВИЋ

Предлистак: Надгробни споменици породице Пантић из села Вранића, Посавина, која је чнтава поклана од четника Драже Михаиловића у ноћи између 20. и 21. децембра 1943. године.

„На преговорима у Браћима, 27. октобра 1941, представници Драже Михаиловића одбили су тачке 1, 2, 6 и 7, то јест одбили су баш најважније тачке, оне тачке које би обезбедиле јединство народа у великој ослободилачгсој борби. То јест, у ствари је споразум са стране Драже Михаиловића већ онда разбијен . . .*

Кад погледамо које је тачке одбио /\ража Михаиловић под сугестијом избјегличке југословенске владе из Аондона, онда није тешко погодити зашто је он ступио у борбу против народноослободилачких партизанских одреда. Радило се о томе да четници, као последњи остатак оружане снаге старог, трулог буржоаског поретка, не мисле ни у ком случају да воде борбу против окупатора — већ да, по сваку цијену, и под окупацијом сачувају тај стари друштвени буржоаски поредак — од народа који је почео да, упоредо с борбом против окупатора, гради и своју сопствену власт.

Зашто смо ми тако упорно и стрпљиво настојали да дође до споразума с четницима за заједничку борбу против окупатора? Зар су код нас у то вријеме постојале илузије о томе да ће они на концу пристати на такву сарадњу? Разумије се да код нас није било о томе никаквих илузија. Ми смо врло добро знали ко су они и шта хоће. Али, баш зато смо настојали, што смо хтјели да их пред народом раскринкамо, да откријемо пред народом њихово издајничко антинародно држање. Они су ходали по слободној територији с пушком на рамену, а ратовати нису хтјели; говорили су народу да се морају добро спремити и да још није дошло вријеме. Многи су још у то вријеме вјеровали да је тачно што они говоре. Разумије се, није било пријатно нашим борцима, који су на фронту пролијевали своју крв, да гледају како се ти наоружани четници шепуре на слободној територији, живе на рачун сељака, опијају се и тероризирају народ. И касније, кад нас је тај издајник, Дража Михаиловић, напао иза леђа, избила је за вријеме борбе код Ужица, код наших људи сва горчина против његових четника.

Та издаја била је за наше борце и за све поштене људе утолико страшнија, што је дошла послије ужасних прогона и покоља народа у Србији, што је дошла послије вјешања народних синова насред Теразија у Београду, што је дошла послије масовног убијања напредних људи у Србији — у Београду, у Крагујевцу и око Крагујевца, у Краљеву и многим другим мјестима."

ТИТО

* Потпуни текст тачке 1, 2, 6 и 7 објављује се на стр. 89, 90 и 91 ове књиге.

ПРЕДГОВОР

Овом публикацијом *Четнички покрет Драже Михаиловића 1941—1945.* наша јавност добија хронолошки и целовито обрађену слику стварања, организовања и развоја четничког покрета на тлу Југославије. Аутори су обухватили најважније догађаје и указали на узроке који су утицали на карактер и улогу четништва у појединим периодима његовог постојања, а посебно на деловање четничке организације Драже Михаиловића у току другог светског рата.

Народноослободилачка борба наших народа и народности против фашистичких окупатора представља историјску прекретницу епохалног значаја за стварање и развој нове Југославије. С обзиром на њен општенародни карактер и перспективу коју је отварала социјалистичком преображају нашег друштва, у свим крајевима наше земље одвијао се и специфичан процес класне диференцијације, коју су од почетка устанка па до краја народноослободилачког рата наметали реакционарни и профашистички делови југословенске буржоазије у сарадњи с фашистичким окупаторима у облику усташког и четничког покрета и других профашистичких и квислиншких формација.

Од почетка устанка, који се развијао под руководством Комунистичке партије Југославије, четнички покрет Драже Михаиловића имао је дволичну улогу. На иницијативу друга Тита и под притиском војнополитичког јачања народноослободилачког покрета, Дражa Михаиловић прихватио је преговоре о заједничкој борби против окупатора. Међутим, по ономе што се збивало било је очевидно да он не жели споразум о томе, већ напротив да, скривајући своје праве намере, ослаби војно-политичку будност народноослободилачког покрета. Својом лукавом и дволичном политиком Дражa Михаиловић је, учешћем у подели власти на ослобођеној територији, желео да обезбеди могућност за легално и равноправно присуство четника у позадини партизанских снага. Тиме би стварао повољне услове за своје подмукло пропагандно и војно деловање — да у сарадњи с окупаторима и квислинзима лакше уништи војно-политичке снаге народноослободилачког покрета. То се јасно види из преговора које су Дражa Михаиловић и његови представници истовремено водили с Немцима и Недићем у Београду и у селу Дивцима, код Ваљева, крајем лета и у јесен 1941. године.

Та дволична и подривачка делатност четничког покрета види се, с једне стране, у томе што се с тим преговорима желео створити утисак у јавности о спремности четника на заједничку борбу и тиме маскирала сарадња с окупаторима и квислинзима, а, с друге стране, вршени су стални препади и напади мањих или већих четничких јединица против војних снага и органа народноослободилачког покрета на ослобођеној територији како би се партизани принудили да што више троше муницију (које тада није било довољно) и да се што више физички и морално исцрпљују и тако ослабе своју борбену способност. Када је руководство НОП-а покретало питање спречавања таквог пропагандног и војног деловања четничких снага против НОП-а, Дражa Михаиловић је то правдао наводном самовољом и недисциплином појединаца. Међутим, јавно инсистирање друга Тита и руководства НОП-а на бескомпромисној борби против окупатора и стално позивање да се избеше братоубилачка борба све више је демаскирало издајничку политику Драже Михаиловића која је веома брзо претворила четнички покрет у саставни део борбе окупатора против народноослободилачког покрета.

Оријентација окупатора и домаћих издајника на испробане фашистичке методе да застрашујућим терором и масовним злочинима угуше устанак није давала очекиване резултате. Они нису успели да сломе наше народе и одврате их од бескомпромисне борбе за слободу и елементарно људско право да

суверено жнве у својој домовини, коју су многа поколења вековима мукотрпно стварала. Између двеју могућности да реше своју будућност у датој ситуацији — наставл>ање оружане борбе против фашистичког окупатора за национално и социјално ослобођење, или прихватање оријентације краљевске владе и Драже Михаиловића да буду лојални према окупаторима и чекају погодно време за ослобођење без икакве промене старог стања — већина народа добровољно се определила за народноослободилачки рат против окупатора под руководством Комунистичке партије Југославије и друга Тита. Све што је било родољубиво и слободарски надахнуто није питало за цену којом се то мора платити, јер они нису могли да прихвате миран живот и рад за фашистичке окупаторе, који су поробили не само наше него и многе народе Европе и претили да као „виша раса" загосподаре читавим светом. Пасивиост и лојална послушност према окупаторима омогућила би да се људски и материјални потенцијал окупираних земаља несметано користи за ратне циљеве фашистичких сила, а то би јачало њихове шансе за остваривање империјалистичких планова. Истовремено, то би отежавало и ратне напоре савезника антихитлеровске коалиције, што никако није било у интересу прогресивне будућности човечанства уопште. Посебно, што би то продужавало фашистичку агресију са свим стравичним последицама и масовно страдање људи и разарање материјалних добара.

Један од основних узрока што су се четници од почетка устанка оријентисали на лојалност и сарадњу с фашистичким окупаторима био је у томе што се главни носиоци четничког покрета и снаге на које се он ослањао током другог светског рата, како у земљи тако и у иностранству, у суштини нису разликовали од владајућих класних и политичких снага у старој Југославији, које еу својом реакционарном и профашистичком унутрашњом и спољном политиком довеле до потписивања споразума са Хитлером о приступању Југославије сђашистичком Тројном пакту. Ни политички саетав избегличких влада у иностранству није био ништа бољи. Оне су биле састављене од таквих представника грађанских политичких партија у емиграцији који су били носиоци концепта политике с великосрпским тенденцијама и борбе за спаеавање хегемонизма великосрпске буржоазије, и то у знатно горем издању него што је то било у старој Југославији. Уместо борбе против окупатора и његових слугу а за демократски програм решавања друштвених и међунационалних односа после ослобођења земље, четнички покрет Драже Михаиловића склопио је антикомунистички савез с фашистичким окупаторима против народноослободилачког покрета. У његовом великосрпском концепту будуће Југославије било је предвиђено стварање национално чисте велике Србије истребљењем Муслимана и расељавањем Хрвата из Босне и Херцеговине итд. За учвршћивање такве расистичке творевине планирано је да се после завршетка рата уведе дееетогодишња владавина четничке диктатуре.

Према томе, четнички покрет, као последњи остатак великосрпског национализма и оружаних снага старог монархофашистичког режима у земљи, није могао да се извуче из своје реакционарне љуштуре. Зато, чим је почео устанак под руководством Комунистичке партије Југославије, четници су, уз сагласност краљевске владе у избеглиштву, одмах поставили себи као основни циљ: борбу против иародноослободилачког покрета као главне опасности за очување континуитета буржоаског поретка старе Југославије, па и по цену војно-полптичке сарадње с фашистичким поробљивачем наших народа и народности.

Ситуација се одвијала управо тако да су се, због сталног бројног раста, организационог јачања и политичког утицаја нароАноослободилачке борбе, четничке онаге показале преслабе да саме остваре гај циљ, па су воће четничког иокрета морале да због тога траже савезнике. Пошто су и окупаторске снаге имале исти циљ, такође и недовољно снаге да саме угуше устанак, то су се брзо нашле на истој линији и на тој основи почели сарадњу у борби против НОП-а. Та сарадња у датим условима није могла бити равноиравна, јер је четницима била неопходна помоћ у ратној опреми, које нису имали довољно. Да би од окупатора добили оружје, муницију и друге војне потребе, све до следовања хране и новчаних примања за старешине, четнички покрет морао је да прихвати вазални положај, а његове јединице дејствовале су по плану окупатора и под његовом командом. Тиме су се окупатори обезбедили да их четничке снаге неће узнемиравати, већ, папротив, да ће их помагати у њиховој окупаторској мисији. Та издајничка работа ишла је тако далеко да су четници предавали фашистичкој полицији заробљене партизане и друге родољубе и антифашисте, иа чак и неке савезничке пилоте који су се принудно спустили на тло Југославије.

Због великосрпског карактера и сарадње с окупаторима и квислинзима, четнички покрет није могао да привуче и окупи поштене и угледније иолитичке снаге српског народа, а камоли других народа Југославије. Зато се од почетка устанка па до краја рата био ограничио на један број углавном кариЈериста и политиканата осредњих сиособности н ниских морално политичких квалитета. Уместо коришћења објективпих могућности за организовање ослободилачке и антифашистичке војно-политичке акције народа против окупатора, код четника је, са улогом коју су добили од избегличке владе да представљају краљевску војску у отаџбини, неодољиво расла похлепа за апсолутном влашћу. И уколико им је јачањем НОП-а и развојем опште ситуације та шанса слабила, они су постајали све безобзирнији и окрутнији у избору метода и средстава борбе против сваког ко би им на ма који начин доводио ту позицију у питање, све до међусобних обрачуна око поделе надлежности на појединим подручјима.

У недостатку слуха за стварно раеположење већине наших иарода и народности и политичког смисла за потребе времена, четничке старешине у борби за великосрпске аспирације позивали су се, као што то чине и остали националисти, на историјску улогу и заслуге српског народа у стварању Југославије. Наравно, та улога и заслуге српског народа нису спорни, али се српски народ и његове прогресивне снаге нису борили да би их ма ко злоупотребљавао за угњетавање других народа. Уместо слободе и демократије за коју су се борили, радни

људи сриског иарода били су исто тако угњетавани и израбљивани као и радни људи осталих народа и народности.

Због своје издајничке улоге и масовних злочина у најтежим данима историје и за време највећих антифашистичких и ослободилачких напора наших народа, четнички покрет био се толико искомпромитовао и у српском народу да се није могао омасовити на добровољној основи. За све веће акцнје против народноослободилачке војске морао је да врши принудну мобилизацију војних обвезника, и то под заштитом и материјалним обезбеђењем окупатора и квислинга. Пред растућом снагом народноослободилачког покрета против њега су се уједињавале све реакционарне снаге под окриљем окупатора, иако су углавном имали различите циљеве. Без обзира на свој великосрпски концепт, четницима није сметало да пактирају са усташама који су у остваривању свог великохрватског концепта истребљивали српски народ у Хрватској и Босни и Херцеговини. Четнички и усташки покрети, заједно с другим војно-политичким формацијама и реакционарним снагама, наметали су братоубилачку борбу народима Југославије када им је јединство у борби за ослобођење земље била насушна потреба.

Из многих докумената којима су се аутори ове књиге користили очевидна је дволична политика Драже Михаиловића, која је у суштини била: да не кида везе са савезницима и максимално користи помоћ антихитлеровске коалиције, и истовремено да сарађује са силама фашистичке осовине — и да чека ко ће да победи. Међутим, антикомунистичка н антидемократска садржина концепта борбе против НОП-а све више га је неповратно везивала за судбину фашистичких окупатора.

Поред многобројних писаних докумената о четничкој сарадњи с фашистичким окупаторима и о злочинима које су вршили над народом, аутори су обогатили књигу и многобројним фотографијама, које то снажно илуструју и дају књизи посебну вредност.

У целини узето, књига о четничком покрету Драже Михаиловића, од 1941. до 1945. године, вредан је прилог расветљавању суштине и праве улоге четничког покрета и велики је допринос изучавању историје Југославије у другом светском рату. У њој су обрађени основни моменти издајничке, злочиначке, контрареволл/ционарне и колаборационистичке улоге коју су четници вршили у току нашег народноослободилачког рата и револуције.

Београд, 6. IX 1979.

МОМЧИЛО ДУГАЛИБ
генерал-потпуковник

УВОД

Велика економска криза 1929— 1933. уздрмала је цео свет, а ире свега велике светске силе изузимајући Совјетски савез, који је у то време бележио велики индустријски препород у производњи. Незапосленост се ширила светом великом брзином, а класне супротности су биле заоштрене до максимума. Бројни штрајкови и захтеви радничке класе за побољшање свога положаја наилазили су на отпор владајуће буржоазије, која није бирала средства да би угушила оправдане захтеве радника и других сиромашних слојева друштва.

У Европи су велике силе биле неспособне да разреше класне супротности и као главиу опасност гледали су у јачању СССР-а, прве и једине земље социјализма у свету. Због тога су, и поред сопствених тешкоћа, обилато помагале хитлеровску Немачку извозом капитала, док је најреакционарнији део немачке буржоазије видео спас у помоћи националсоцијалистима, чији су одреди требали да послуже за гушење револуционарних стремљења радничке класе Немачке на челу с њеном Комунистичком партијом. Тако су се у борби против ње ујединиле све најреакционарније снаге, почев од Националсоцијалистичке немачке радничке партије (нациста), па преко финансијског капитала, до пруског милитаризма који се никад није одрекао својих експанзионистичких циљева како према истоку и југоистоку („Бгап§ пасћ Об1еп"), тако и према западу.

Доласком Адолфа Хитлера 30. јануара 1933. за канцелара, авет другог светског рата надвила се над Европом. Када је после смрти председника Вајмарске Републике Хинденбурга, Хитлер приграбио 19. августа 1934. и функцију шефа државе и сву власт, било је очито да ће се са фашизацијом Немачке створити једна суперсила, која ће својим програмским циљевима представљати главну опасност за мир у Европи као и у читавом свету. Једина светска организација створена после ирвог светског рата да бди над безбедношћу и миром у свету — Друштво народа — није била способна да ту улогу и задатак изврши на начин како се замишљало када је она стварана. Налазећи се под утицајем великих сила са Запада а пре свега Велике Британије, Друштво народа је у ствари представљало иструмент у рукама империјалистичких сила, неспособно да се ухвати у коштац са ма каквим светским проблемима.

Велике фашистичке силе Јапан, Немачка и Италија напуштале су ову светску организацију једна за другом. Тако је Јапан први иступио из ове организације 27. марта 1933, а затим нацистичка Немачка 14. октобра 1933. Њиховом примеру је следила фашистичка Италија, те Мађарска, Румунија и Бугарска. Тиме је фашистички блок постајао све агресивнији, док је отпор слободољубивих народа слабио због неспособности њихових буржоазија да реше националне, економске и политичке проблеме и да се супротставе експанзионистичкој политици фашистичких сила које те слабости обилато користе. Тако је, на пример, Мусолинијева Италија напала 3. октобра 1935. Етиопију, а да велике силе нису биле уопште способне да спрече агресију на један мирољубиви и ненаоружани народ, док је 7. марта 1936. немачки Вермахт извршио окупацију Рајнске Области и ремилитаризацију леве обале Рајне. После тога нацистичка Немачка и фашистичка Италија активно учествују у шпанском грађанском рату 1936—1939. на страни фашистичких побуњеника, односно на страни генерала Франка, који ће шпански народ бацити у тешки трогодишњи братоубилачки и грађански рат.

Међутим, агресивна политика фашистичких сила неће се на томе зауставити. Тако 25. октобра 1936. фашистичка Италија и нацистичка Немачка образују Осовину Рим—Берлин; месец дана касније, 25. новембра 1936, потписан је између Јапана и Немачке Антикоминтерна пакт; Италија му је присту-

Нацисти долазе иа власт: генерал-фелдмаршал Паул Хинденбург, председник Републике, честита 30. јануара 1933. Адолфу Хитлеру преузимање функције канцелара Рајха

пила 6. новембра 1937. Након тога су нацнстн 13. марта 1938, после уласка њихових трупа у Аустрију, прогласили прнпајање аустријске територије Трећем Рајху („Аншлус"), а у јесен исте године, користећи судетске Немце у Чехословачкој, нацистичко руководство изазива крваве немире, што доводи 30. септембра исте године до потписивања срамног Минхенског споразума којим су западнп савезници издали интересе Чехословачке. Након тога Немачка је окупирала 14/15. марта 1939. Чехословачку и тако добила, не само територију једне слободне и слободољубиве демократске државе, већ и економски и индустријски потенцијал и наоружање за 30 комплетних дивизија с најмодернијом гехником оног времена. Седам дана касније немачке јединице су ушле у Мемелску Област, у Литванији. Затим је Хитлер 28. априла 1939. одбацио немачко-пољски пакт о ненападању, као и немачко-британски поморски уговор од 18. јуна 1935.

Инсценирајући једну вешту обавештајну ,игру, нацисти су изазвали инцидент с Пољском који им је послужио за изненадан напад на Пољску 1. септембра 1939, чиме је отпочео други светски рат, најкрвавији рат у историји човечанства.

После поробљавања Пољске Хитлерова Немачка не престаје с агресијом. Тако је Немачка 9. априла 1940. без објаве рата напала Данску и Норвешку, 10. маја Белгију, Холандију и Луксембург, док су 12. маја немачке трупе прешле француску границу, с којом су се налазиле у ратном стању још од 2. септембра 1939. Већ 22. јуна 1940. француска армија је положена на колена. Хитлер је тога дана

Слева надесно: премијер британске владе Чемберлен, председник француске владе Даладје и канцелар Трећег Рајха Адолф Хитлер непосредно пред потписивање Минхенског споразума

у Компјењској шуми, у истом вагону у коме је Немачка Империја у првом светском рату 11. новембра 1918. потписала примирје са силама Антанте, диктирао услове примирја Француској.

У међувремену, да би ојачале своје међународне позиције, фашистичке силе Немачка, Јапан и Италија потписале су 27. септембра 1939. Тројни пакт на 10 година коме једна за другом приступају Хортијева Мађарска — 20, а Антонескова Румунија — 23. новембра 1940; Бугарска је приступила томе пакту 1. марта 1941.

На тај начин Краљевина Југославија је практично била са свих страна окружена фашистичким силама (осим Грчке). После напада на Албанију 7. априла 1939, Фашистичка Италија је девет дана касније (16. априла) објавила прикључење Албаније и успостављање албанско-италијанске персоналне уније. Италија је, без објаве рата, напала и Грчку 28. октобра 1940.

Могло се сигруно очекивати да ће следећа фашистичка жртва бити Југославија.

АГРЕСИЈА НА ЈУГОСЛАВИЈУ

ОКУПАЦИЈА И ПОДЕЛА ЗЕМЉЕ

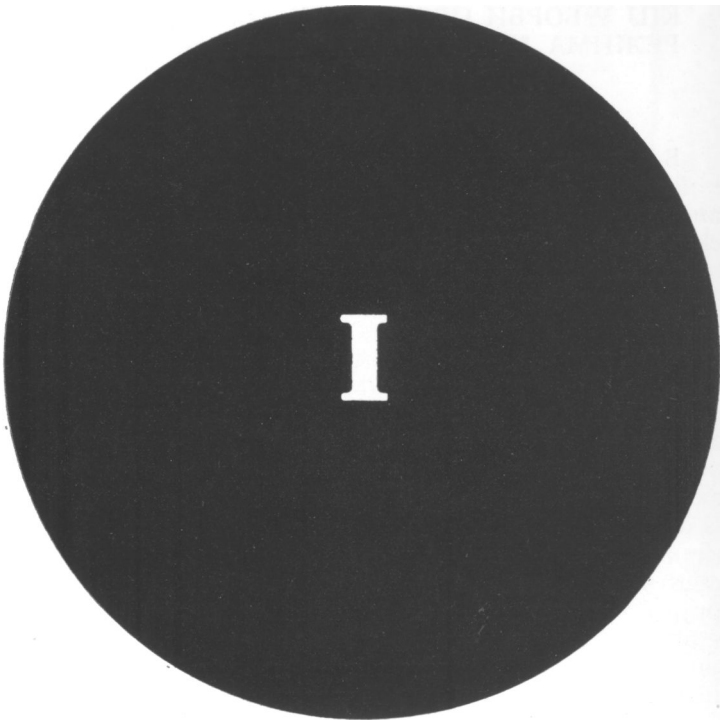

Југословенски народи вековшма су се борили за своју слободу и независност. Та дуготрајна борба није била нимало лака. Савладаване су многе тешкоће и дате велике жртве да би се осујетили сви покушаји денационализације и подјармљивања иаших народа. У тој свенародној и дуготрајној борби родила се идеја о националном и државном јединству, што је наишло на подршку народа који су у томе видели залогу своје сигурније и срећније будућности.

Први и други српски устаиак, Илирски препород у Хрватској, стални отпор Словенаца насилној германизацији, вековне борбе у Црној Гори против завојевача, босанско-херцеговачки устанак, Илинден и друге манифестације борбе југословенских народа били су део снажног југословенског националног покрета створаног крајем 18. и почетком 19. века. Као круна тих стремљења југословенских народа и народности требало је да буде стварање заједничке државе 1918. године. Па и тада, када је стварана заједничка југословенска држава, силе победнице су с неповерењем гледале на њено стварање, због чега су, разним уступцима за зеленим столом, многе територије уступиле империјалистичким државама, иако се ту у већини налазио југословенски живаљ.

Међутим, и тако створена држава, за коју су дати бројни животи, изневерила је наде југословенских народа и народности. Борећи се за ту државу, југословенски народи су се у ствари борили за пуну равноправност и слободу националног развитка; и не само за слободу националног, већ и економског и политичког. За те идеале нису се жалили животи, али су они ипак били грубо изневерени. Створена

Мађарски фашиста, регент Мнклош Хорти

је држава чији су темељи били засновани на националном, политичком и економском бесправљу, што није одговарало интересима југословенских народа и народности, а пре свега интересима радничке класе и сиромашног сељаштва.

КПЈ У БОРБИ ПРОТИВ НЕНАРОДИИХ РЕЖИМА И ФАШИЗАЦИЈЕ ЗЕМЉЕ

Великосрпска хегемонистичка буржоазија била је носилац борбе против свих револуционарних и напредних стремљења у новоствореној држави. Делећи власт с буржоазијом осталих народа и народности, великосрпска буржоазија није била у стању да разреши настале класне супротности које су се манифестовале пре свега у најгрубљим видовима националног угњетавања и политичког и социјалног бесправља. То заоштравање класних супротности довело је до крвавог гушења социјално-економских покрета радничких и сељачких маса. Бројни штрајкови и немири потресали су земљу већ првих дана након њеног стварања. Револуционарно гибање настало и под утицајем велике октобарске социјалистичке револуције претило је да из корена измени друштвене одонсе, с чиме се постојећа власт није могла помирити, па је због тога и предузимала бруталне репресивне мере, а као главни политички противник јој је била Комунистичка партија Југославије са својих 58 посланика у Конституанти.

У страху од револуције, владајућа буржоазија се ирипремала за коначан обрачун са радничком класом и њеном авангардом Комунистичком партијом Југославије. Пошто није била способна да настале класне супротности реши демократским путем, владајућа буржоазија је тражила само повод да

Румунски фашпста и диктатор, маршал Јон Антонеску приликом једне посете Хитлеру у његовом главном стану

Учесници Конгреса уједињења одржаног априла 1919. у Београду, на коме је донета одлука о оснивању Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста)

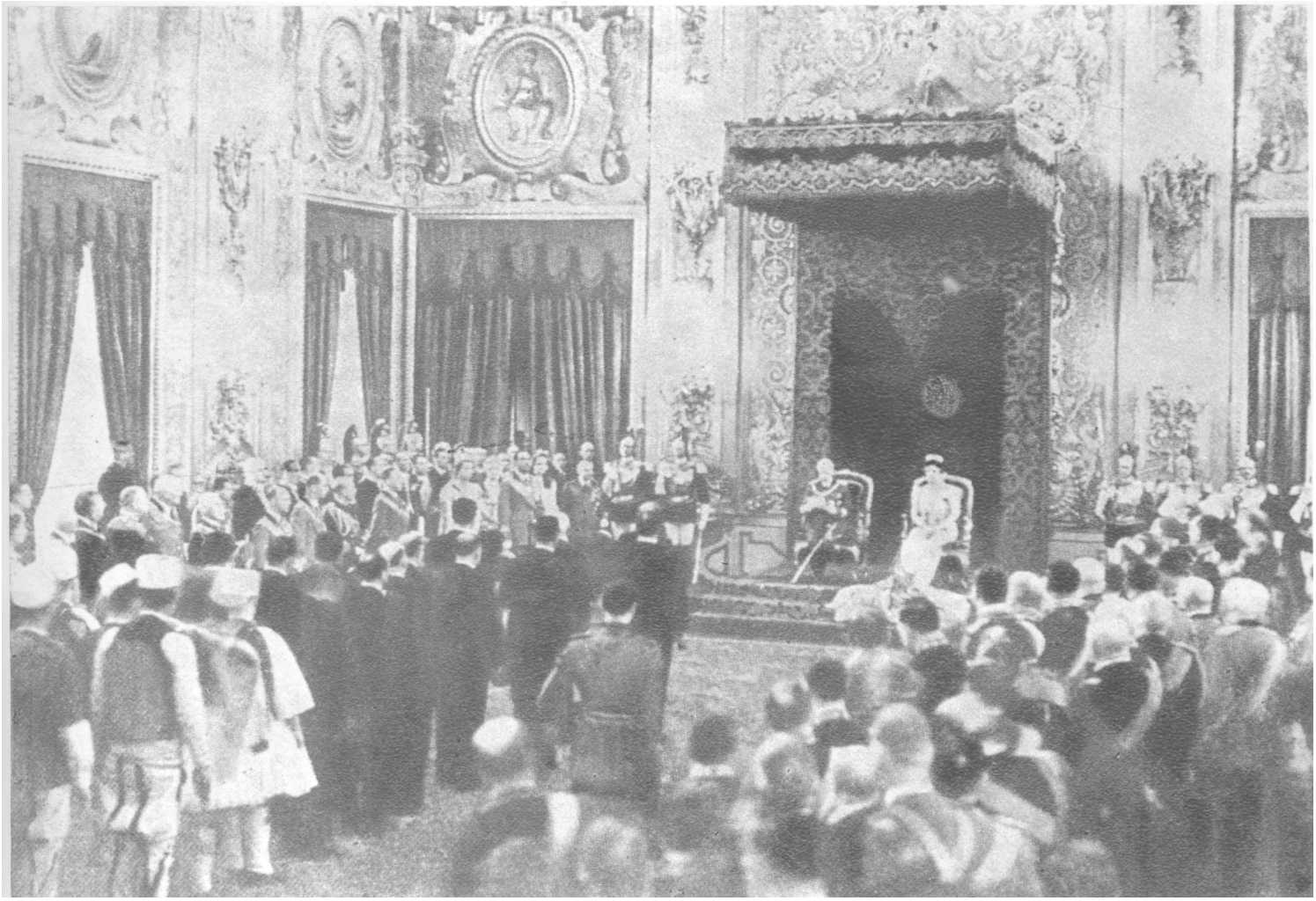

Италијански краљ Виторио Емануеле III нроглашава прикључење Албаније Краљевини Италији 16. априла 1939.

гореће националие политичке и економске проблеме реши применом силе и обрачуна с радничком класом и њеном авангардом.

Тај повод је нашла у бројним штрајковима и другим акцијама радничке класе и њене авангарде КПЈ, па је влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца ноћу 29/30. децембра 1920. донела и објавила наредбу познату под именом „Обзнана" којом је забрањена свака делатност КПЈ. Овом наредбом су дана широка овлашћења полицијском апарату за хапшење свих оних напредних елемената за које су државни органи сматрали да се баве субверзивном делатношћу. Настала је ера прогона, злостављања и хапшења комуниста. У таквој ситуацији партијско руководство није било дорасло догађајима, па се на терор буржоазије пошло и путем индивидуалног терора, нарочито код млађих чланова КПЈ, што је све ишло на руку владајућој класи.

После неуспелог атентата на регента Александра I Карађорђевића 29. јуна 1921. и убиства министра унутрашњих послова Милорада Драшковића 21. јула исте године у Делницама, влада одлучује да то искористи као своју шансу за коначан обрачун с напредним покретом. Тако је 2. августа 1921. донесен злогласни *Закон о заштити државе.* Тим законом је у правом смислу озакоњен терор и насиље над револуционарним радничким покретом, а пре свега над њеном авангардом Комунистичком партијом Југославије. Доношењем тога закона настала је ера погрома и обрачуна, која је достигла кулминацију увођењем шестојануарске диктатуре 6. јануара 1929. Тада је распуштена Скупштина, а према комунистима су предузете још оштрије и бруталније мере. Непосредно пре увођења шестојануарске диктатуре а и после тога полиција је извршила бројна хапшења и убиства највиђенијих чланова КПЈ. Тако су 25. априла 1929. ликвидирани на мучки начин Буро Баковић, организациони секретар ЦК КПЈ и Никола Хећимовић, секретар Црвене помоћи Југославије. После тога је мучки убијено седам секретара СКОЈ-а и затворено и мучено више хиљада чланова КПЈ. Настали су врло тешки дани по Партију, о чему је Тито рекао следеће:

Међу бројним политичким осуђеницима на издржавању казне у Лепоглави налазили су се Јосип Броз Тито (десно) и Моша Пијаде (лево). Титу је 6. новембра 1928. као секретару Месног комитета КПЈ за Загреб почело суђење у Загребу на тзв. Бомбашком процесу, када је осуђен на 5 година робије

„Мада су ударци диктатуре десетковали Партију, она се ипак врло брзо снашла. Почела се опорављати и обнављати махом младим људима. Већ 1932—1934. године КПЈ руководи низом акција радничке класе, штрајковима сељаштва и студената, организује демонстрације и слично. Године 1934. почињу прве солидне припреме за покрајинске партијске конференције, а крајем те године одржана је и Четврта земаљска конференција Партије.

У нашој Партији тада долазе до изражаја кадрови израсли у земљи, у самом покрету, прекаљени на робији, који су знали да покрећу и воде акције маса. Те године у марту и ја сам изашао са робије. Био сам конфиниран овдје, у свом родном месту у Кумровцу, са забраном да се крећем изван тог уског круга. Наравно, брзо сам напустио Кумровец и отишао у Загреб. Одмах сам почео рад у Покрајинском кохмитету КП за Хрватску. У јулу 1934. године изабран сам за члана ЦК КПЈ и не дуго затим кооптиран сам у Политбиро."

Доласком Јосипа Броза Тита у највише иартијско руководство настаје нова страница у историји КПЈ, у борби за учвршћење и проширење својих редова, подизања свога угледа у широким народним слојевима и у редовима радничке класе и ирипрема за борбу народа за промену друштвених односа и борбу против нарастајуће опасности од фашнзма, који је на светској иозорнпци већ избио у ирви илан.

Радничка класа, сиромашно сељаштво и напредна интелигенција били су основна упоришта Партије на њеном историјском и победоносном ходу, на путу који је био трновит, али који је водио ка потпуном ослобођењу радничке класе од експлоатације и стварању демократске друштвено-политичке заједнице равноправних и слободних народа и народности Југославије.

После хапшења Горкића, генералног секретара КПЈ у СССР-у, Тито је 17. августа 1937. стао на чело Партије, као њен генерални секретар, након чега је КПЈ врло брзо стала на своје ноге и учврстила се организационо и политички.

Партија је тада врло брзо успела да ликвидира фракционаштво које је до тада слабило њене редове

Генерални секретар КПЈ Јосии Броз Тито (Загреб, 1940)

и да се идеЈио и организационо учврсти, и то у време када су фашисти отпочели с агресијом и када је у самој Јушславији профашистичка влада Милана Стојадиновића крчила пут фашизацији земље и отворила широм врата немачком и италијанском капиталу и њиховом утицају уопште.

Када су нацисти 13. марта 1938. прогласили припајање Аустрије Трећем Рајху, Комунистичка партија Југославије издаје проглас у коме се, поред осталог, каже: „Протународни и хегемонистички режим Стојадиновића је највећа опасност за слободу народа Југославије и за независност земље". КПЈ се тако обратила свим демократским и родољубивим снагама српског, хрватског, словеначког и других народа с позивом да бране мир и независност земље, и да се, без обзира на верску, националну и страначку припадност, уједине у један фронт. То је учпњено у време када су се бројни чланови КПЈ и најбољи синови радничке класе Југославије већ борили у редовима интернационалних бригада у Шпаиији па страни шпанског народа у борби против међународног фашизма и тако у пракси потврђивали интернационализам и решеност КПЈ да се бори против фашистичких сила на свим фронтовима, а пре свега у својој сопственој земљи.

Окупацију Чехословачке 14/15. марта 1939. и њено комадање Комунистичка партија Југославије није посматрала равнодушно. У прогласу поводом тога, поред осталог, је речено: „Независност Југославије се може сачувати од најезде фашистичких освајача ако окупимо све родољубиве и демократске снаге и створимо братску слогу и споразум међу народима Југославије. . . Осигурати одбрамбену способност за очување Југославије може само и једино народна влада, која ће хитно обезбедити народу сва демократска и национална права и подузети све мере за одбрану земље."

Тим и другим ставовима само је КПЈ успела да се афирмише као општејугословенска партија и доследан борац за национална, политичка и социјална права југословенских народа и народности и као доследан борац прогив фашизма у време када су југословенски властодршци свим силама спречавали и онемогућавали одлазак добровољаца у Шпанију, да се и на ратном пољу боре против фашизма.

Пета земаљска конференција КПЈ, одржана од 19. до 23. октобра 1940. у Дубрави крај Загреба, у присуетву 105 делегата из свих крајева земље, имала је значај конгрееа. По својим одлукама је била од историјског значаја, јер је њен главни задатак био ,,да изврши све иолитичке и организационе припреме за судбоносне дане рата" (Тито). Нацистичка агресија на Југославију била је само

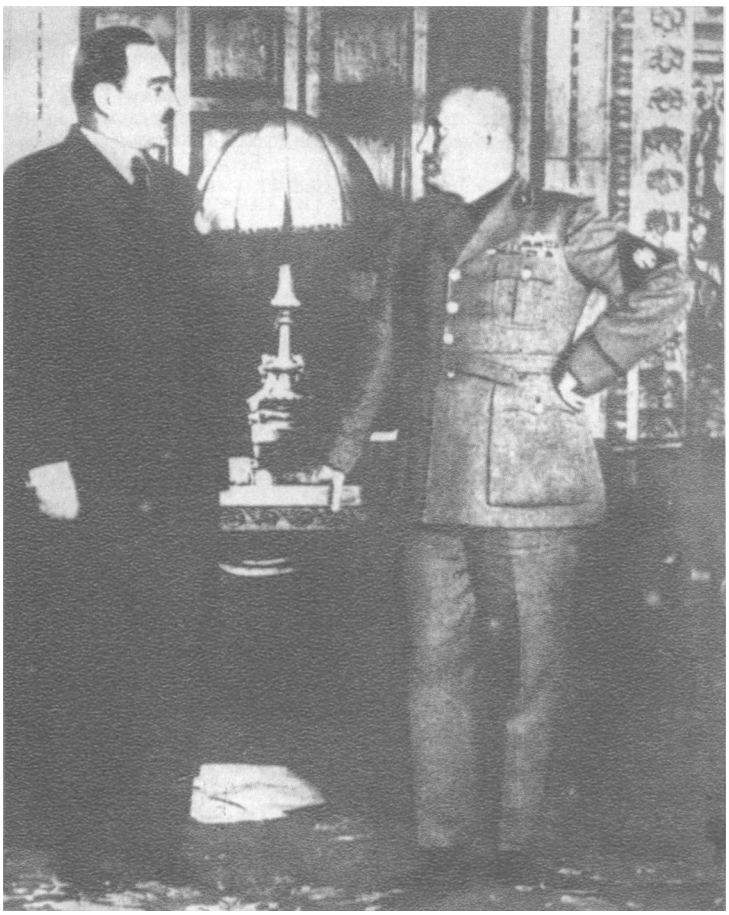

Председник југословенске владе Милан Стојадиновић (лево) и италијански фашистички диктатор Бенито Мусолини (десно) приликом сусрета V Риму

Мађарски миинстар сиољннх нослова гроф Чаки (лево) п југословенски министар спољних послова Александар Цинцар — Марковпћ (десно) на београдској железничкој стапици прпликом Чакијевог доласка у Београд, када је (12. децембра 1940.) потписан југословенско-мађарски пакт о пријатељству

питање дана, те је целокуина делатносг Партије била усмерена на припрему народа за пружање отпора агресору.

Комунистичка партија Југославије је до априла 1941. већ имала у својим редовима 8.000 чланова, од чега се око 3.000 налазило V затворима широм земље. КПЈ је, под Титовим руководством, учинила све да се фашистичка агресија дочека што спремније. О томе је Тито касније, поред осталог, казао и ово:

„Одлучност КПЈ на линији одбране земље изражена је у ставу да се сви комунисти и припадници покрета одазову позиву на мобилизацију и да се подстиче покрет добровољаца. То је био саставнн део њених напора за јачање антифашистичких народних снага и развијање борбених ослободилачких и револуционарних енергија маса, насупрот духу капигулантства и издаје државних и војних врхова."

РАТНИ ПААНОВИ ЗА ОДБРАНУ ЈУГОСААВИЈЕ

Отпочињањем другог светског рата наиадом нацистичке Немачке на Пољску 1. септембра 1939. и њеном окупацијом, и иоред херојског отпора пољског народа, било је очито, после текућих догађај; и подјармљивања свих држава на Западу, да с< фашистичке силе неће зауставити на томе, већ д; ће као следећа мета бити Југославија због свог изузетно геополитичког положаја на Балкану.

Генералштаб бивше Југословенске војске вршис је одговарајуће припреме за рат, али су све те акцијс биле под утицајем владе Цветковић—Мачек и регента принца Павла, који нису крили своје симпатије према силама Осовине. Првобитни ратни плаг „С" („Север") замењен је почетком 1940. плано^ Р-40, да би иа крају и овај плап, због развоја догађаја, био замењен планом Р-41 донетим фебруарг 1941. у ситуацији када је Југославија са свих страна (осим Грчке) била окружена фашистичким силама Та изузетно тешка ситуација захтевала је широку мобилизацију народних маса на основама које је једино КПЈ правилно сагледала. Међутим, властодршци ни тада, када се земља налазила пред непосредном опасношћу, нису били сиособни за ма какве радикалније преокрете на том плану, већ су тражили решења која су се косила с народним интересима.

Ратним планом Р-41 постојаће оружане снаге од око 600.000 војника под оружјем требало је да се, после мобилизације, бројно ојачају и нарасту на армију јачине око 1,2 милиона војника у оперативнпм јединицама и око 500.000 војника у резервним јединицама, што није било мало у оно време. Међутим, бивша југословенска војска у то време имала је на располагању оружје разноврсног порекла и модела, од застарелог до модерног наоружања. Са око милион маузер-пушака и 20.000 аутоматског оружја, те око 7.000 артиљеријских оруђа бивша југословенска војска, без ослоица на свенародни отпор, није представљала озбиљног противника за до зуба наоружаног и модерно опремљеног нападача.

Основна идеја југословенског ратног плана Р-41 била је одбрамбеног карактера на свим фронтовима, осим ирема Албанији, док је Задар, који је био под пталијанској* управом, гребало заузети препадом и

Председник владе Драгиша Цветковић (први здесна) и потпредседник Владимир Мачек дају изјаву новинарима о задацима и смерницама новоформиране краљевске владе 26. августа 1939. на Бледу

Принц Павле Карађорђевић у посети Адолфу Хитлеру, вођи Трећег Рајха

тиме ликвидирати легалии мостобран на југословенској територији. У случају јачег непријатељског притиска било је предвиђено повлачење на југ, а, по потреби, одступање југословенске војске у Грчку, где је требало организовати фронт заједно с Грцима, а евентуално и с другим савезничким снагама.

За реализацију ове замисли бившем југословенском Генералштабу стајало је на располагању 28 пешадијских дивизија, 3 коњичке дивизије, 18 одреда (јачине 1—3 пука), 16 посадних пукова и других мањих јединица, при чему треба нагласити да су дивизије биле гломазне (бројале су око 27.000 војника) иепокретне и углавном на сточну вучу (око 900.000 сточних грла, одноно волова, коња и мазги), што је у знатној мери смањивало гтокретљивост и убојност јединица.

Границе према Италији, Аустрији и Мађарској биле су утврђене, а планом Р-41 било је предвиђено да се целом дужином државних граница (око 3.000 километара) пружи фронтални отпор, што је била грешка. Наиме то је олакшавало посао агресору да снажним и концентричним нападима на појединим правцима изврши цепање и разбијање југословенске војске, а затим иродирање брзих моторизованих одреда у дубину земље, што је агресор и учинио у краткотрајном априлском рату 1941.

Тако се бивша југословенска војска у припреми за рат налазила у следећем распореду:

— 3. група армија, са 7 дивизија и два одреда у првој линији и једном дивизијом у резерви, имала је задатак да брани фронт од Дојранског језера до Криве Паланке;

— 5. армија, са 4 дивизије и два одреда, имала је задатак да држи фронт од Криве Паланке до Голупца на Дунаву, тј. према делу Бугарске и Румуније;

— 6. армија, са 2 пешадијске и једном коњичком дивизијом и 5 одреда, имала је задатак да брани границу од Голупца до Бегејског канала;

— 2. група армија, са 4 пешадијске и једном коњичком дивизијом, 3 одреда и 7 посадних пукова, требало је да брани границу од Бегејског канала до Доњег Мнхољца на реци Драви;

— 1. група армиЈа, са 5 пешадијских и Једном коњичком дивизијом, 4 одреда и 7 иосадних пукова, требало је да брани границу од Доњег Михољца, иреко Орможа, до Карлобага;

— Трупама Приморске области стављено је у задатак да бране обалски појас од Карлобага до Будве и да препадом заузму Задар;

— У стратегијској резерви су се налазиле само 4 дивизије.

У таквом распореду, развучене на широком фронту, без већих резерви, бивша југословенска војска требало је да брани земљу, што није пружало никакву гаранцију поготово на ситуацију у земљи, деловање издајничких и петоколонашких елемената и нееређено стање уопште.

ПРИСТУПАЊЕ ЈУГОСААВИЈЕ ТРОЈНОМ ПАКТУ

Непосредно пре приступања Тројном пакту 25. марта 1941. фашистичке силе су вршиле сталан психолошки, дипломатски и војни притисак на Југославију. Тако су већ у септембру 1940. на италијанско-југословенекој граници од Ријеке до Тарвизија биле концентрисане две италијанске армије у првој и једна у другој линији с циљем да нападну на Југославију. С тиме се Хитлер ниЈ'е тада сложио, па се од тога одустало, да би одмах после тога Мусолиии 28. октобра исте године напао Грчку са територије Албаније, коју је претходно окупирао. То је Југославију ставило у врло тежак положај, поготово у односу на капитулантски дух који је владао у војно-политичком руководству земље.

Уочавајући спремност владе Цветковпђ—Мачек и регента иринца Павла Карађорђевиђа да потпишу Тројни пакт, Централни комитет КПЈ је још једном покушао да спречи тај срамни акт издаје обраћајући се 24. марта 1941. прогласом народу у коме је стајало и ово:

„Данашња влада спрема издају. За неки дан треба да се потпише Тројни пакт који значи сигурну и срамотну смрт нашој држави, нашој слободи и нашем народу. Први пут у нашој историји треба пред тиранима да клекнемо, да на коленима потонемо у бешчашће и ропство. И то данас, када је цео народ у свим крајевима државе, свих сталежа и узраста, исто као 1912, 1913, 1914, и када има само једну душу, једну вољу и једну мисао, да на живот и смрт брани своју највећу тековину и светињу — националну слободу и државну независност.

Нећемо ни Тројни пакт, ни инструкторе, ни туристе, ни привредне стручњаке ни чишћење непријатеља Осовине. Хоћемо владу националне слоге и одбране. Све за част и слободу! Част и слободу ни за шта."

Влада и Регентство се нису обазирали на расположење народних маса у земљи. Они су већ утрли пут приступању Тројном пакту и сврставању земље у редове фашистичких агресора. Већ 27. новембра 1940. министар спољних послова Краљевине Југославије Цинцар-Марковић се састао у највећој тајности у Немачкој с нацистичким министром спољних послова Јоакимом фон Рибентропом, да би већ следећег дана водио разговоре с Адолфом Хитлером, вођом Трећег Рајха. Овај састанак је означавао

један од првих диииломатских корака и притисака нацистичке Немачке на Југославију ради ириступања Тројном пакту, при чему је, као противуслуга, Југославији понуђен Солун.

Након тога је дошло до више дипломатских контаката између југословенских и немачких представника. Поред осталог, министар Цинцар-Марковић, по повратку из Немачке, понудио је 7. децембра немачком посланику у Београду Виктору фон Херену потписивање једног пакта о ненападању с Италијом и Немачком на бази сличног југословенско--италијанског сноразума од 25. марта 1937. Након тога је уследио и пут принца Павла 4. марта 1941. у Бертзгаден, где се састао с Хитлером, којом ириликом су поново поновљене немачке концесије на рачун Грчке. После тога Крунеки савет се у највећој тајности сложио (6. марта 1941) за приступање Тројном пакту ако се изађе у сусрет владиним захтевима. Нешто касније британски министар спољних послова Антони Идн учиниће 17. марта 1941. последњи покушај да Југославију одврати од приступања Тројном пакту; он упућује писмо принцу Павлу, али остаје без задовољавајућег одговора.

У исто време југословенеки војни аташе у Берлину пуковник Владимир Ваухник упутио је извештај Генералштабу о намери нацистичке Немачке да нападне СССР, што је унеколико деловало охрабрујуће, јер је југословенска влада сматрала да може поставити извесне предуслове за ступање у Тројни пакт плашећи се народног отиора. Међутим, већ 19. марта уследио је нови немачки притисак у вези приступања Југославије Тројном пакту, који се завршио тиме да је Крунски савет на својој седници од 20. марта одлучио да приступи савезу фашистичких сила и тиме изда интересе народа. Три од 17 чланова Министарског савета одлучили су да не дају своју сагласност. То су били министар унутрашњих послова др Срђан Будисављевић, министар пољопривреде др Бранко Чубриловић и министар без портфеља др Михаило Константиновић. Они су практично дали оставке на своје положаје.

После тога уследио је већ познати срамни издајнички чин. Влада је, упркос последњој Черчиловој. поруци од 22. марта 1941, одлучила да приступи Тројном пакту што је и учинила 25. марта, када су председник владе Драгиша Цветковић и министар спољних послова Александар Цинцар-Марковић одлетели у Беч, где су потписали протокол о приступању Југославије блоку фашистичких сила.

Приступање Тројном пакту значило је не само капитулацију и безусловну предају земље агресору „него и то да све продуктивне, па чак и војне снаге и резерве народа Јушславије треба да буду мобилисане у оквиру непријатељских планова осовинских империјалиста". (Кардељ)

Принц Павле врши смотру немачке почасне јединице 1. децембра 1939. године на железничкој станици у Берлину

Министар спољних послова Краљевине Југославије Александар Цинцар-Марковић (лево), председник југословенске владе Драгиша Цветковић (у средини) и министар спољних послова нацистичке Немачке Јоаким фон Рибентроп потписују 25. марта 1941. у Бечу протокол о приступању Југославије Тројном пакту

То је, даље, значило не само иотписивање „смртне пресуде независности народа Југославије у оквиру фашистичког 'новог поретка' него и то да народи Југославије сами себи затварају пут свог будућег ослобођења". (Кардељ)

Наравно да народи и народности Југославије (осим фолксдојчера и фашистички настројених елемената) нису могли прихватити Тројни пакт као акт гаранције Јшхове независности и слободе, већ су у њему видели срамотни потез издаје и ропства те су због тога 27. марта 1941, тог историјског датума у историји југословенских народа, рекли своје одлучно „не".

Истог дана када је потписан пакт Централни комитет КПЈ издао је проглас народима Југославије у коме је тај владин акт окарактерисан као акт издаје. Чим је то објављено, широм земље су избиле масовне демонстрације, а нарочито уочи 27. марта. Њихов иницијатор и главни покретач била је Комунистичка партија Југославије чији су чланови тих историјских дана били неуморни у разобличавању издајничке работе владајућих кругова.

Широм земље су избиле масовне демонстрације. Гнев народа је био свеоишти. Такав став и притисак широких народних маса под вођством КПЈ омогућио је једној групи официра под руководством генерала Душана Симовића, команданта ратног ваздухопловства, да изврше пуч и збаце владу Цветковић—Мачек.

Говорећи касније о том великом историјском чину, Маршал Тито је 27. марта 1945, поред осталог, рекао и ово:

„Сматрајући да је ово велики дан, годишњица оног хисторијског преокрета у најтамније доба, када је њемачки фашизам порушио скоро читаву Европу, да је на тај хисторијски дан овдје, на улицама Београда, народ Србије, народ осталих дијелова Југославије, Хрватске, Словеније и других, дао отпор и казао: Не, боље рат, него пакт! Хоћу овом приликом да кажем Једну чињеницу, коју Ои многи хтјели да изврну и да је скрену у другом правцу. 27. марта 1941. године извршен је тај преокрет зато јер је то народ одоздо хтио. Није то ствар појединаца, ствар мале групе, то је ствар читавог народа. Без тога не би се могло извршити оно што се извршило. Појединци су учинили оно што је хтјела маеа, што је хтио народ. Овај велики празник, 27. март, који улази у хисторију нашег народа, јесте доказ силине, непоколебљиве воље за иезависношћу, за својом слободом и за очувањем свога опстанка."

Генерал Симовић је формирао владу тзв. националног јединства. Међутим, иако је нова влада значила корак напред ка стварању једне истинске народне владе, она ипак објективно није била у стању да спречи катастрофу која је била на прагу, јер су се у њој, и поред пуча, налазиле многе политичке личности које су довеле до априлске катастрофе и догађаја који ће убрзо после тога следити.

Двадесет седми март је био потпуно изненађење за фашистичке еиле, а посебно за нацистичку Немачку, преко чега Хитлер није могао да пређе, па се због тога одлучио да нападне Југославију и да је разбије и пороби.

АГРЕСИЈА НА ЈУГОСЛАВИЈУ

Истог дана, 27. марта 1941, када је збачена влада Цветковић—Мачек, Хитлер издаје познату директиву број 25 за агрееију на Југославију, њено разбијање и иодјармљивање. Југословенска влада, међутим, није била довољно енергична нити сналажљива у доношењу одговарајућих мера како на унутрашњем, тако и на међународном плану. Влада се колебала тражећи могућност да преко својих дипломатских представника у Риму и Берлину увери фашистичке силе: Италију и Немачку у лојалност према силама Осовине. Тако је новоименовани министар спољних послова Момчило Нинчић истога дана (27. марта) примио у аудијенцију немачког посланика у Београду фон Херена, покушавајући да га увери да влада Душана Симовића неће иступити из Тројног пакта. Ти и следећи потези нису поколебали Хитлерову одлуку о агресији иа Југославију, па је Хитлер 3. априла издао директиву број 26 којом је прецизирао задатке Мађарске, Румуније и Бугарске у томе чину.

Симовићева влада је у међувремену нокушавала да добије у времену како би се чврше повезала са савезницима на Западу. У вези с тим је 30. марта тајно стигао начелник битанског империјалног Генералштаба генерал Џон Дил, који је водио дводневне разговоре с представницима југословенског Генералштаба о новонасталој ситуацији. Симовићева влада је, после тродневних преговора (5/6. априла), потписала Уговор о пријатељству и ненападању између СССР-а и Југославије.

На унутрашњем плану влада је у приличној мери затајила и каснила с одређеним политичким мерама, а посебно у вези с политичким затвореницима. Додуше, 3. априла 1941. распуштени су концентрациони логори и тзв. радне чете, али је још увек велики број политичких затвореника остао притворен, док је тек у току рата, 12. априла 1941, донета одлука о делимичној амнеетији политичких

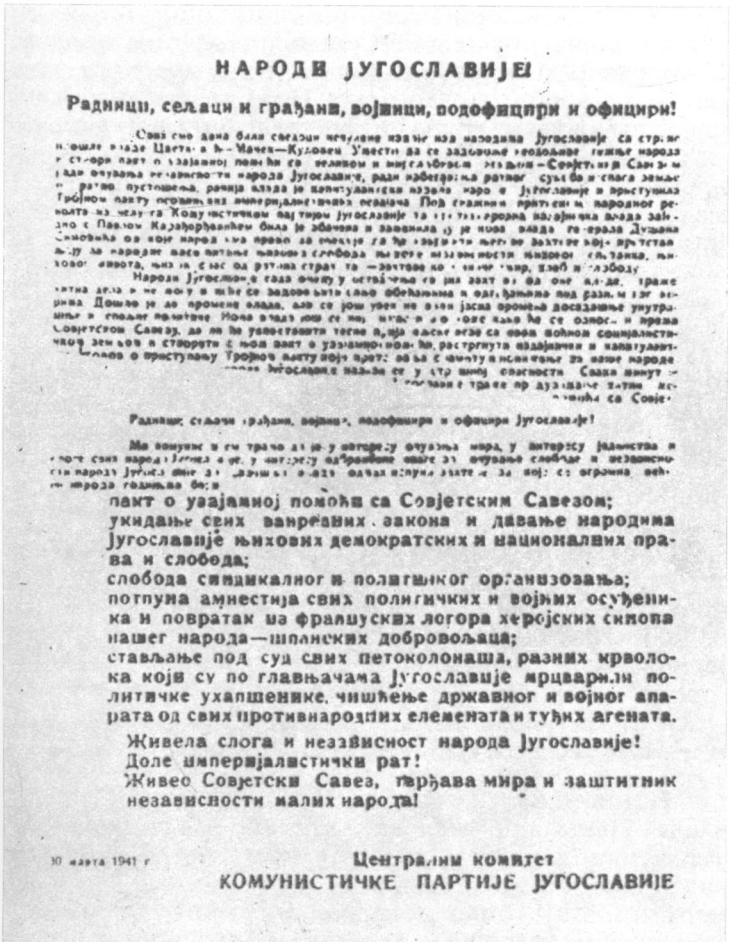

НАРОДИ ЈУГОСЛАВИЈЕ!

Радници, сељаци и грађани, војници, подофицири и официри!

пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом;
укидање свих ванредних закона и давање народима Југославије њихових демократских и националних права и слобода;
слобода синдикалног и политичког организовања;
потпуна амнестија свих политичких и војних осуђеника и повратак из француских логора херојских синова наших народа—шпанских добровољаца;
стављање под суд свих петоколонаша, разних крволока који су по главњачама Југославије мрцварили политичке ухапшенике, чишћење државног и војног апарата од свих противнародних елемената и туђих агената.

Живела слога и независност народа Југославије!
Доле империјалистички рат!
Живео Совјетски Савез, чувар мира и заштитник независности малих народа!

30 марта 1941 г.

Централни комитет
КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Факсимил прогласа ЦК КП Југославије од 30. марта 1941.

Југословенска војска одлази у заробљеништво априла 1941.

затвореника, и то у време када је већ била проглашена тзв. Независна Држава Хрватска, на чијој су се територији налазили бројни политички затвореници који су остали у затворима и поред интервенција код др Ивана Шубашића, бана Хрватске бановине, и Владимира-Влатка Мачека, шефа Хрватске сељачке странке (ХСС) и првог потпредседника владе. Међу затвореницима су се налазили познати комунисти и народни трибуни Божидар Аџија, Огњен Прица и Отокар Кершовани, које ће 9. јула 1941. стрељати усташе у Загребу.

Комунистичка партија Југославије у то време није седела скрштених руку. Централни комитет је учинио све да би се ојачала одбрана земље. Тако је 30. марта 1941. ЦК КПЈ изложио следећи програм мера за одбрану земље од фашистичке агресије:

„Ми, комунисти, сматрамо да је у интересу очувања мира, у интересу јединства и слоге свих народа Југославије, у интересу одбрамбене снаге за очување слободе и независности народа Југославпје да садашња влада одмах испуни захтеве за које се огромна већина народа годинама бори:

— пакт о узајамној помоћи са Совјетским Савезом;

— укидање свих ванредних закона и давање народима Југославије њихових демократских и националних права и слободе;

— слобода синдикалног и политичког организовања;

— потпуна амнестија свих политичких и војних осуђеника и повратак из француских логора херојских синова наших народа — шпанских добровољаца;

— сгављање под суд свих петоколонаша, разних крволока који су по главњачама Југославије мрцварили политичке ухапшенике;

— чишћење државног и војног апарата од свих противнародних елемената и туђих агената."

То је био захтев ЦК КПЈ, на који се Симовићева влада углавном оглушила. Међутим, и поред тога „југословенски народ је поново нашао сам себе" (Черчил) и смогао је снаге да у тим тешким моментима каже свима онима који су желели подјармљивање земље туђину једно историјско „не", чије се последице нису могле сагледатИ у време када су се Хитлерове хорде спремале по плану „Барбароса" за напад на СССР. Овим актом југословенских парода од 27. марта 1941. Хитлер је био приморан да свој напад на Совјетски Савез одложи за шест недеља, што је било од великог значаја за даљи ток и исход борби у летњој и јесењој кампањи на совјетско-немачком фронту. Тако је изненадни напад нацистичке Немачке и њених савезника на СССР извршен 22. јуна 1941.

На основу поменуте Хитлерове директиве бр. 25, немачка Врховна команда копнене војске је већ 30. марта издала наређење Другој и Дванаестој армији за напад на Југославију под шифром „Операција — 25", а истовремено и директиву за напад на Грчку под шифром „Марита".

Шестога априла ујутро, изненадним и пиратским ваздушним нападом на Београд, отпочела је агресија на Југославију са 6 оклопних, 4 брдске, 9 пешадијских и 3 моторизоване дивизије у првом ешалону и 11 других дивизија у армијским резервама

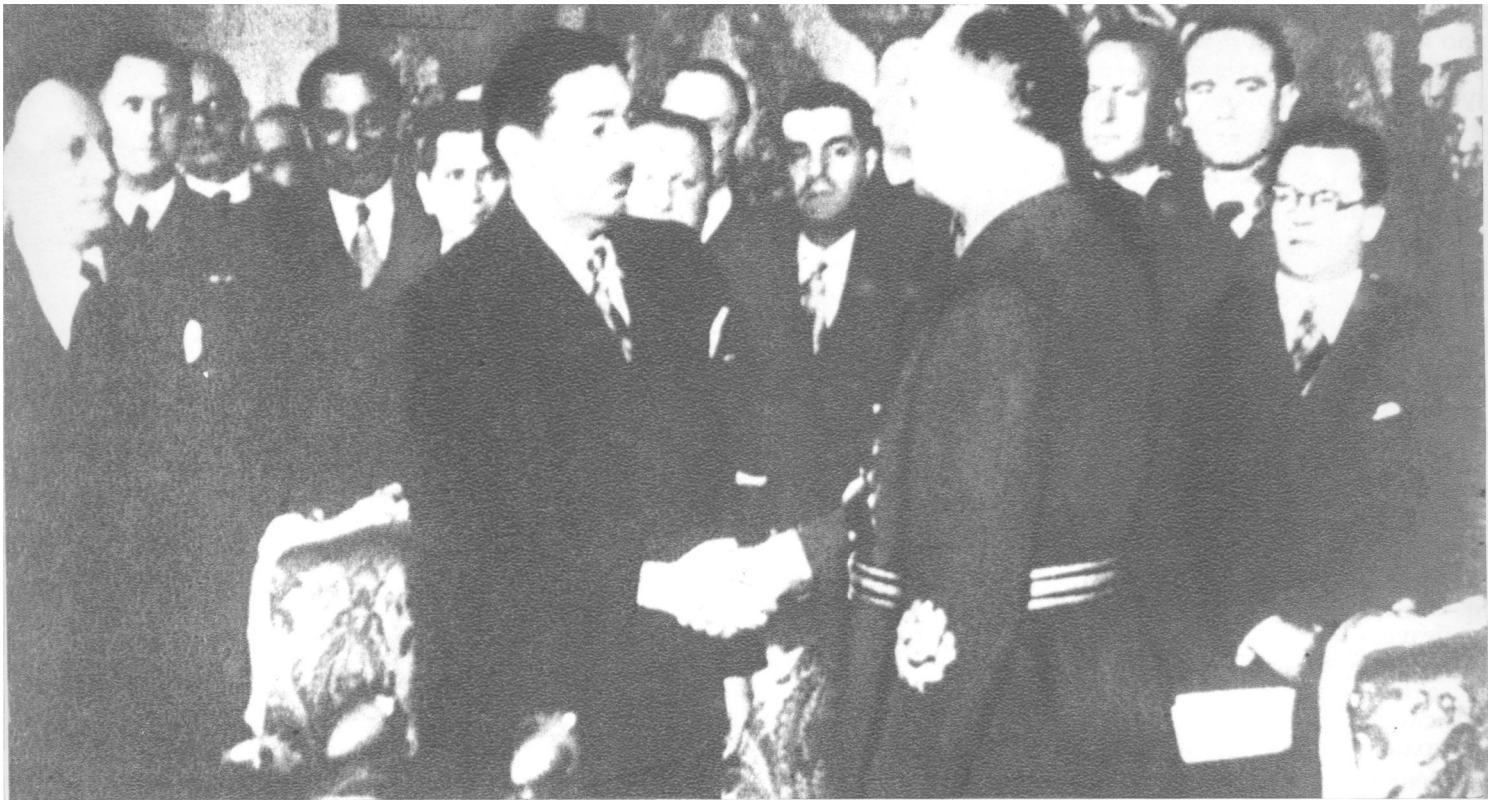

Цветковић (лево) и Рибентроп (десно) рукују се после потписивања протокола о приступању Краљевине Југославије блоку фашистичких сила

Масовне демонстрације у Београду 27. марта 1941. одржане су под паролама: „Боље гроб него роб" и „Боље рат него пакт"

и резерви иехмачке Врховне команде оружаних енага као и бројним другим јединицама пуковског састава. Тим надмоћним снагама агресора слабо наоружана југословенска војска није могла да се супротстави, а издаја у војно-политичким врховима и дејство пете колоне учинили су своје: југословенска војска разбијена је на свим фронтовима. Због тога, а и услед насталог расула генерал Данило Калафатовић, у име Врховне команде, 14. априла, у 9.30 часова, издаје наређење да се на целој неокупираној територији прекину сва непријатељства. У међувремену су италијанска 2. и 9. армија прешле италијанско--југословенску границу, а мађарски Брзи корпус је извршио упад у Бачку, Барању и Прекомурје.

Дан касније генерал Калафтовић, с целокупном Врховном командом Југословенске војске, пао је у немачко заробљеништво, док су 17. априла 1941. у Штабу 2. армије у Београду бивши министар иностраних послова Цинцар-Марковић и генерал Радивоје Јанковић потписали безусловну капитулацију, чиме је окончан краткотрајан априлски рат. Тако је 18. априла у 12 часова ступио на снагу тај акт о безусловној капитулацији свих југословенских оружаних снага. Правог отпора није ни било, али је зато било бројних примера о самопожртвовању југословенских војника и малобројних старешина и њиховог херојског отиора. То, међутим, није било довољно да се заустави агресор у време када су краљ Петар II и 216 руководећих политичких и државних југословенских личности били укрцани у 22 борбена авиона на аеродрому у Никшићу, спремни за бекство из земље.

ЈУГОСЛОВЕНСКА ВЛАДА БЕЖИ ИЗ ЗЕМЉЕ

Наиме, док је југословенска Врховна команда предузимала мере за закључење примирја са силама Осовине, југословенска влада се преселила са Пала код Сарајева у Никшић. На аеродром у Никшићу су у ноћи 14/15. априла пристигли и многи ирваци грађанских политичких партија. Међу њима се налазио и краљ Петар II с дворском свитом и својим министром двора Радојем Кнежевићем, који ће касније, са својим братом Живаном, бити један од главних поборника четника у борби против иародноослободилачког покрета.

У Никшић је тада иребачена и главна имовина Југословенске банке са 204 сандука кованог злата и златних полуга са укупном тежином од 7.594,671 унцом злата. То злато је у Никшићу привремено било склоњено у пећину Требјеси, одакле је око 20 сандука пребачено у Грчку, док су остатак злата запленили италијански окупатори, а део су разнели црногорски сељаци.

Краљ, влада и остале руководеће државне, војне и политичке личности напустили су борбеним авионима Никшић према распореду и плану који је

У првом реду слева надесно: отправник послова Совјетског посланства Лебедев и генерал-мајор Самохин с члановима југословенског Генералштаба по успоставл>ању југословенско-совјегских односа

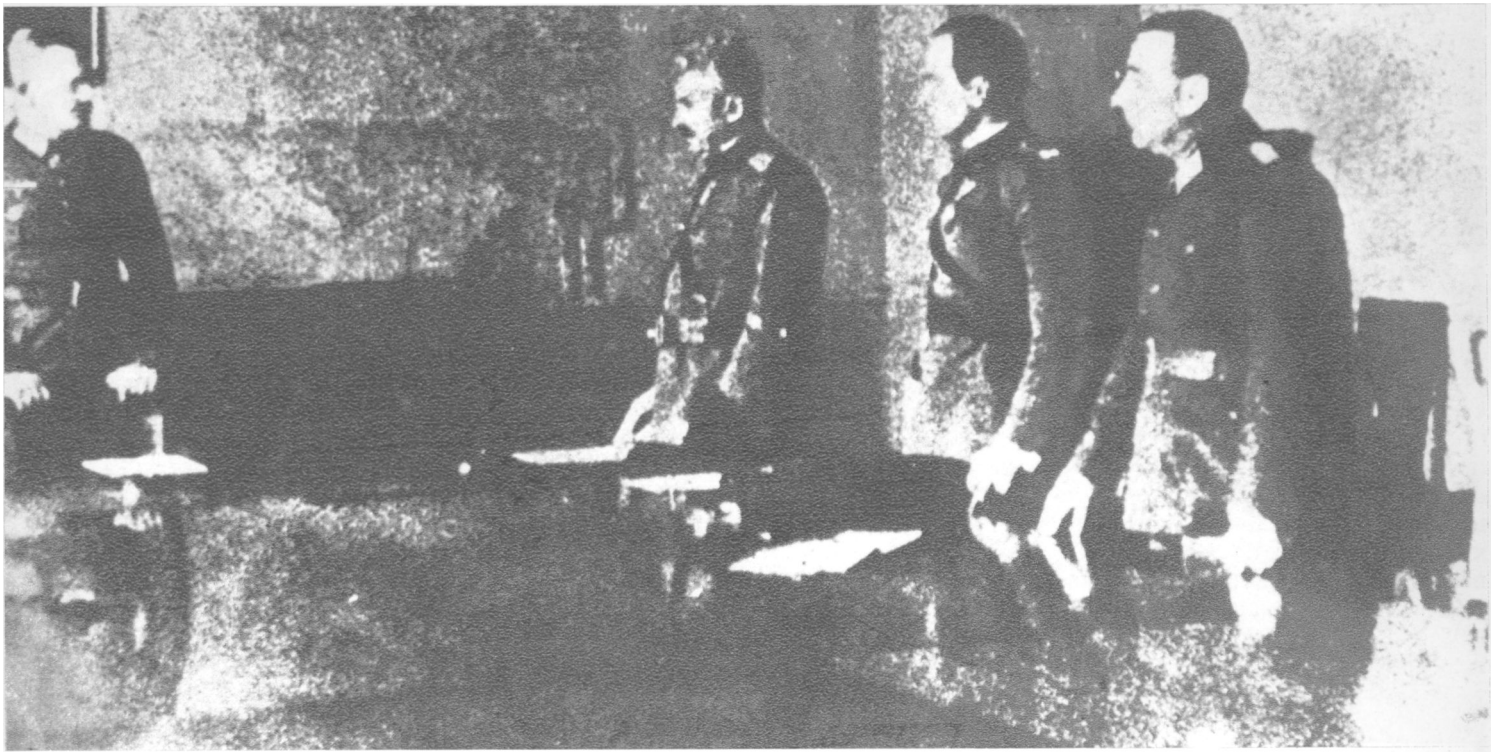

Командант немачке 2. армнје генерал-пуковник Максимилијан фон Вајкс (лево) саопштава 16. априла 1941. у своме штабу у Београду, југословенском генералу Бодију (други слева) услове капитулације југословенске војске

извршио личио председник владе генерал Душан Симовић. Пошто су напустили Никшић, влада је, преко Агриниона и Патраеа, стигла у Атину 16. априла, где је већ сутрадан одржала седницу. После дужег натезања влада је истог дана издала прокламацију у којој су на површан начин изнети узроци априлске катастрофе.

На тој владиној седници закључено је да се осујети међународно признање Павелићеве Независне Државе Хрватске и да ојачају везе с британском краљевском владом. Том приликом влада није осудила већ познату колаборацију једног дела руководства грађанских партија које је остало у земљи. Тако није било «и речи о повезивању дела Словенске људске странке с окупатором преко колаборационисте и издајника др Марка Натлачена, бана Дравске бановине, као ни о повезивању Влатка Мачека, шефа ХСС-а, са усташким покретом. Полазило се од претпоставке да ће савезници не само ослободити земљу, већ успоставити исту онакву државу каква је била пре априлског рата, што очито указује да влада уопште није разматрала могућност оружане борбе против окупатора у земљи.

Међутим, ни догађаји у Грчкој нису се развијали боље. Ту су се налазили и разбијени делови Вардарске и Брегалничке дивизије Југословенске војеке које су се, у повлачењу кроз Епир и средишњи део Грчке, осипале због недисциплине и налазиле у расулу. Издајнички генерал грчке армије Чолакоглу 21. априла у Лариси потписује примирје, а 23. априла у Атини и безусловну капитулацију. Због таквог развоја ситуације југословенска влада се није дуго задржавала у Атини, већ се 20. аирила авионима пребацила у манастир Тантур код Јерусалима. Ту је сутрадан извршена извесна реорганизација владе, базирајући своју делатност на спољњем, финансијском и пропагандном сектору.

Концем априла влада је одлучила да се с владом Велике Британије поведу разговори о помоћи југословенској влади у емиграцији, као и да се учврсте везе са САД и Канадом.

За реализацију својих планова југословенска влада у избеглиштву имала је на располагању знатна финансијска средства Народне банке која су раније била депонована у иностранству. Тако је било депоновано 66.863 кг злата у САД код Федералне банке и у Енглеској код Енглееке банке. Поред тога у Бразилу код Бразилске банке било је похрањено 11.250 кг злата, док је у земљи остало 9.200 кг злата које влада није успела евакуисати из Никшића, осим 1.000 кг који су авионима пребачени у Јерусалим. Та количина од 79.113 кг злата представљала је златну подлогу југословенске владе у иностранству, док су девизне резерве износиле 25.526.000 долара и биле су депоноване у САД, Турској и Швајцарској, не рачунајући динарска средства у износу од нешто преко 25 милиона динара. Та позамашна средства ће се у току рата немилице трошити.

ОКУПАЦИЈА И ПОДЕЛА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Док је влада у егзилу водила рачуна на првом месту о својој егзистенцији и егзистенцији побеглих политичара и првака грађанских партија, окупатор је завршио с окупацијом земље. Још док је трајао

рат Хитлер је дао оријентадиоии план за распарчавање и поделу југословенске државе, који је немачка Врховна команда оружаних снага издала 12. априла као Хитлерове „Привремене смернице" за поделу Југославије.

Хитлеровим „Привременим смерницама" у ирвом реду су се имали обезбедити немачки интереси, а тек онда осталих њених савезника на првом месту Италије, а затим сателитских држава Мађарске и Бугарске. Коначни епоразум о подели и комадању Југославије постигнут је између Немачке и Италије у Бечу 20. априла 1941. Подела Југославије била је супротна свим клаузулама Међународног права, којима је предвиђено да земља поражена у рату остаје с њеном територијом под војном окупацијом без права окупатора да отуђује њене земље еве док се не склопи и потпише мировни уговор. Међутим, те одредбе фашистичке силе нису поштовале, као што нису поштовале ни многе друге међународне правне хуманитарне и етичке норме. То је довело до нечувених погрома, стварања масовних логора и затварања и истребљења појединих народа и етничких група.

Нацистичка Немачка и фашистичка Италија, као водеће силе Осовине и главни актери изненадног наиада на Југославију, поделиле су државну територију Краљевине Југославије демаркационом линијом, која је у ствари била линија разграничења утицајних сфера и окупационих зона између поменутих фашистичких сила.

Демаркациона линија се протезала углавном правцем Врх—Лучане—Јежица—Литија—Церкље—Самобор—ГЈетриња—Глина—Босански Нови—Сански Мост—Мркоњић Град—Доњи Вакуф—Сарајево—Устипрача—-Прибој—Нови Пазар—Орлова Чука—Шар-планина—Тетово—Охридско језеро—Преспанско језеро. Ова линија је коначно устаљена тек у другој половини маја месеца и остала је на важности све до капитулације Италије 8. септембра 1943, када су немачке оружане снаге преузеле целокупну окупациону власт на југословенској државној територији.

Северио, односно источно од демаркационе линије простирала се окупација нацистичке Немачке, док је јужно, односно западно била окупациона сфера фашистичке Италије.

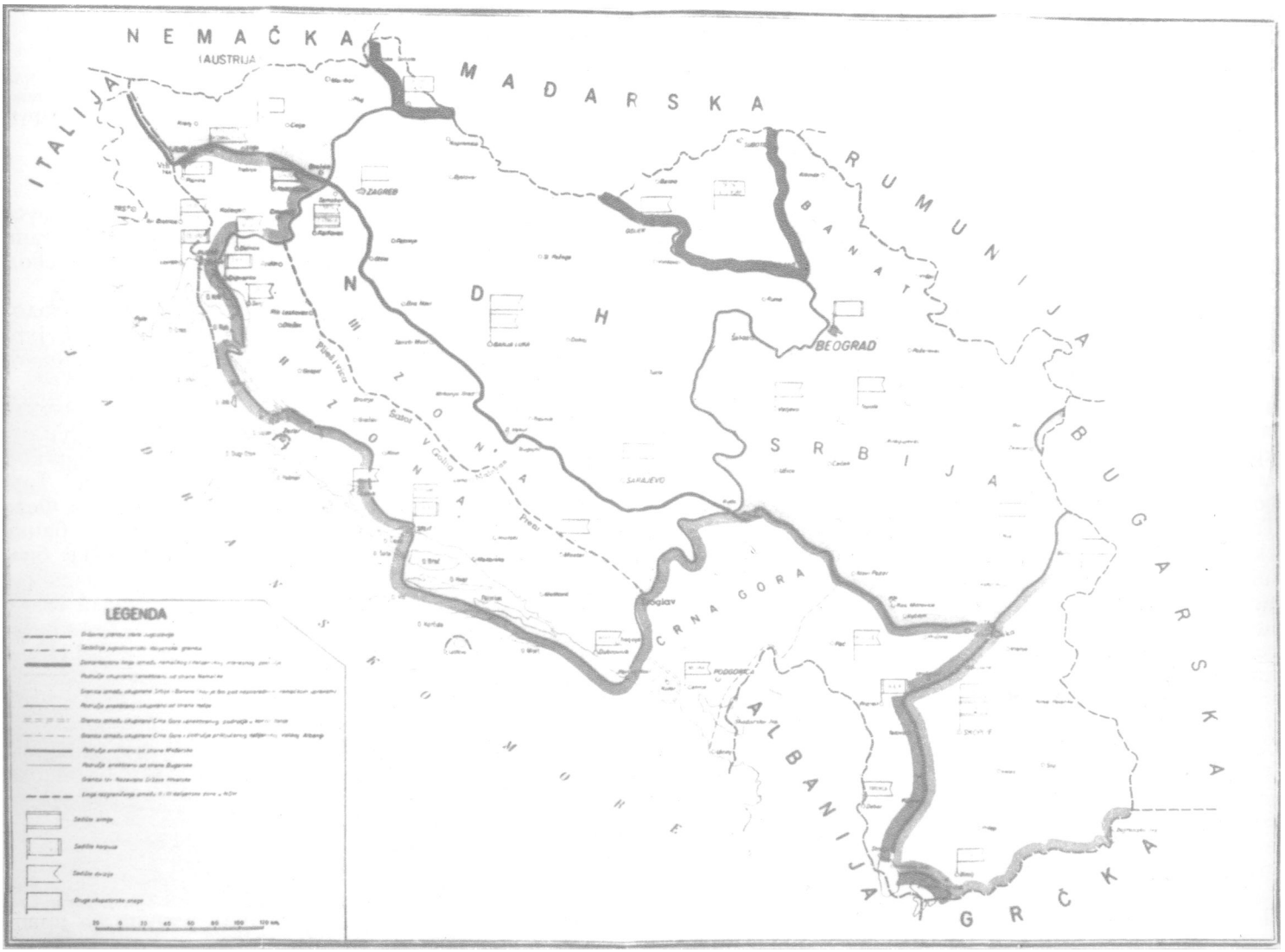

Окупаторска подела Југославије

Поглавник тзв. Независне Државе Хрватске Анте Павелић (лево) по доласку у Рим ради потписивања Римских уговора с фашистичким диктатором Бенитом Мусолинијем (десно), поздравља окупљене фашистичке италијанске великодостојнике

У својој сфери утицаја Немачка је извршила анексију северног дела Словеније, тј. Горењске, Доње Штајерске и југословенског дела Корушке, што је пропратила принудним исељавањем словеначког народа са тих територија.

Србија, осим делова које је анектирала Бугарска, представљала је једну административну јединицу под немачком окупационом управом. Мада је Банат био у саставу Србије, ипак је то било само формално, јер су ту Немци задржали непосредну управу уз пуну сарадњу немачке националне мањине (фолксдојчера).

Мађарска је окупирала и припојила својој државној територији југословенеки део Бачке, Барање, Међумурја и Прекомурја, док је борисовска Бугарска, према Бечком споразуму, окупирала и припојила Македонију до линије Тетово—Гостивар—Кичево—Струга, пошто су области западно од те линије припојене тзв. Великој Албанији, италијанској марионетској творевини, која се с Краљевином Италијом налазила у персоналној унији.

Бугарској је поред тога припао и југоисточни део Србије са врањским и пиротским округом, те територија североисточно од Зајечара и мање подручје Косова и Метохије, односно део урошевачког и гњиланског среза.

Фашистичка Италија је указом краља Виторија Емануела III (У1иопо Ешапие1е III) од 3. маја 1941. анектирала Словенију јужно од демаркационе линије, проглашавајући својим саставним делом Нотрањску и Долењску с Љубљаном, тј. тзв. Љубљанску провинцију, затим Сушак с ближом околином и свим отоцима Хрватског приморја, осим о. Пага, створивши на тај начин тзв. Ријечку провинцију, док је Далмацију од Сплита до Новиградског мора, са залеђем до Зрмање и готово сва далматинека острва (осим Брача, Хвара, Шћедре и острва дубровачког приморја) као и шире подручје Боке Которске укључила у новостворени Гувернаторат Далмације са Задарском, Сплитском и Бококоторском провинцијом.

У корист тзв. Велике Албаније припојено је неколико мањих општина дуж југословенско-албанске границе, подручје Косова и Метохије (без рудника Трепче, звечанског, лабинског и вучитрнеког среза и дела урошевачког и гњиланског среза), као и део западне Македоније с тетовским, гостиварским, кичевским, дебарским и струшким срезом.

Од Хрватске, Босне, Херцеговине и Срема створена је марионетска усташка Независна Држава Хрватска. Будући да је демаркациона линија између сфера утицаја нацистичке Немачке и фашистичке Италије стекла Независну Државу Хрватску, то су Мусолинијеви фашисти поделили своју сферу утицаја на две зоне. Такозвана Друга зона се протезала између анектираног подручја Горског Котара, Хрватског приморја и Далмације до линије која је углавном ишла правцем Виница—Плитвички Лесковац—Пљешевица—Бротња—Шатор—Велика Голија—Малован—Прењ—Троглав, док је Трећа зона обу-

Совјетскп војник (на граннци) у одбрани своје отаџбине

хватала појас између Друге зоне и демаркациоие лииије, односно њеног дела кроз НДХ.

У Другој зони Павелић, иоглавник НДХ, није смео одржавати или подизати утврђења и базе нити било какве друге објекте намењене у ратне сврхе, због чега је ова зона називана и Демилитаризованом зоном.

У Другој, а делимично и у Трећој зони, фашистичка Италија је држала јаче оружане снаге. Када се устанак под руководством КПЈ у Босни, Херцеговини и Хрватској развио до те мере да су усташко-домобранске јединице биле немоћне да се супротставе припадницима Народноослободилачких и партизанских одреда Југославије (НОПОЈ), италијанске јединице су без сагласности са својим савезницима 8. октобра 1941. прешле границу Треће зоне у 12 колона и у обе зоне уепоставиле војну, а у Другој зони — војну и цивилну власт. Тиме су усташко-домобранске јединице иа целокупном подручју биле у оперативном погледу потчињене италијанским војним командама.

Што се, пак, тиче граница Независне Државе Хрватске, с једне, и нацистичке Немачке и фашистичке Италије, с друге стране, оне су биле одређене уговорима с Немачком 13, а са Италијом 18. маја 1941. На тај начин је санкционисана једна вештачки створена марионетска држава мимо свих постојећих међународно-правних норми, које ни нацисти, ни фашисти тада нису поштовали.

На свечаном церемонијалу приликом потписивања Римског уговора 18. маја 1941, делегација НДХ, на челу с поглавником Антом Павелићем, свечано је понудила круну хрватског краља Звонимира италијанском краљевском дому, односно војводи од Сполета, који је још 30. априла 1941. био одређен за краља Независне Државе Хрватске. Међутим, до устоличења војводе од Сполета никада није дошло како због оружаног устанка народа под руководством КП Југославије, тако и због касније погоршаних односа између НДХ и Италије.

Црна Гора је, рачунајући и припојене делове Краљевини Италији и тзв. Великој Албанији, била окупирана. Она се, према Мусолинијевој наредби од 17. маја 1941, налазила под управом цивилног комесара Серафина Мацолинија (бегаППо МахгоПш), док је војну власт вршио командант окупационих трупа Албаније генерал Пирцио Бироли (А1е55апс1го Р1Г21о ВЈгоћ). Међутим, после устанка црногорског народа 13. јула 1941. све италијанске комбинације с Црном Гором су пропале, па је 3. октобра 1941. Мусолинијевом наредбом успостављен Гувернаторат за територију Црне Горе, са седиштем на Цетињу, с Пирцием Биролијем на челу.

Тим дељењем, или, тачније речено, комадањем југословенске државне територије од 247.542 км-била је подељена, а 15,9 милиона становништва (према процени) било је поробљено, али непокорено и изложено уништењу у време када су краљ и влада побегли из земље, а грађанске партије се распале, док се њихово руководство ставило већим делом у службу окупатора. Једина организована снага у земљи решена да организује оружани отпор против окупатора и квислинга у то време била је Комунистичка партија Југославије, чије је руководство остало да заједнички с народом подели све тешкоће једне сурове и незапамћене окупације.

ПРИПРЕМЕ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ЗА УСТАНАК

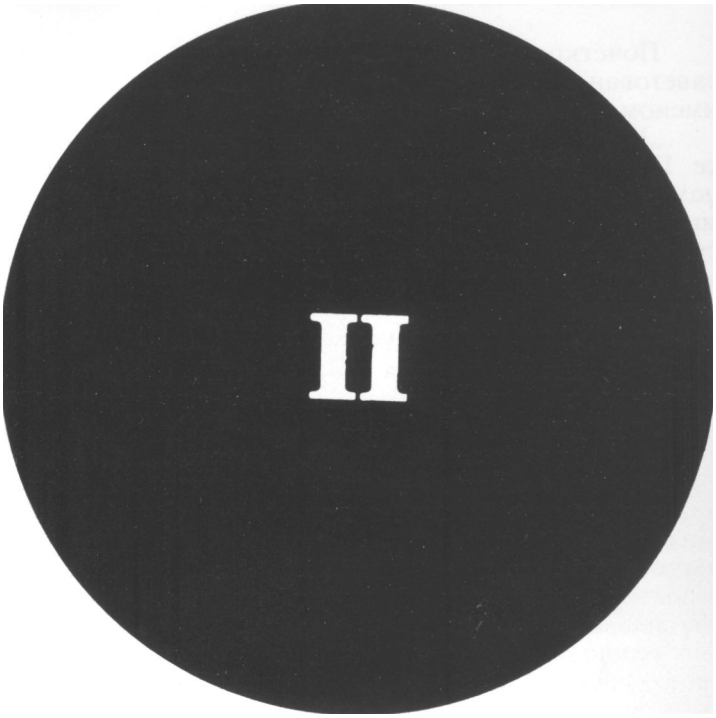

На окупираним и анектираиим подручјима, после разбијања и поделе Југославије, фашистички окупатори су увели своју војио-окупациону управу, ослањајући се на квислиншке оружане и политичке формације Павелића, Недића, Натлачена, Дрљевића и др.

Са анектираних подручја присаједињених нацистичкој Немачкој отпочело је масовно исељавање становништва, или је вршена присилна денационализација, чији је циљ био да се у тим крајевима промени етничка структура и изврши асимилација становништва, док се над Србима, Јеврејима и Ромима у Босни и Херцеговини, Хрватској и другим крајевима почео спроводити нечувен геноцид: масовно уништење народа, присилно прекрштавање у католичку веру, стварање концентрационих логора, као и спровођење других мера тортуре и злочина уопште, посебно у немачкој окупационој зони.

Окупатори су такође с поседањем југословенске државне територије предузели одмах мере на привредној експлоатацији земље, ради чега су били већ раније припремљени органи и шгабови, како би се привреда што брже подвргла потребама окупатора, на првом месту Немачке.

Комунистичка партија Југославије, још у току априлског рата, предузимала је мере за супротстављање агресији. Комунисти су покушавали добровољно да ступе у војску, хватали се оружја (ако су га имали) и одлазили на фронт. Партијска руководства су у данима агресије не на мало места тражили од команди Југословенеке војске да се наоружају радници како би се сломила пета колона и ојачала одбрана земље у целини.

Генерални секретар КПЈ Јосип Броз Тито је у том смислу лично формулисао захтев ЦК КПЈ који је био упућен Четвртој армијској области у Загребу за наоружање радника, али је тај захтев био двапут одбијен.

Централни комитет КПЈ одржао је 10. априла 1941. седницу у окупираном Загребу. „Мада је расуло војске и државе било видно, нисмо одустали од става да југословенска војска свуда, гдје је још могуће, пружи отпор агресорима. ЦК КПЈ се одлучно изјаснио за борбу против окупатора и његових домаћих издајника. И не само то — ми смо међу војницима ширили пропаганду да се не предају, да не иду у заробљеништво, него да носе оружје кући. И доста је велики број људи понио оружје кући, које нам је у првим данима устанка и формирања партизанских одреда врло добро послужило, поред онога, разумије се, што смо одузимали жандармима II ПОЛИЦИЈИ." (ТИТО)

На тој седници ЦК КПЈ је, поред осталог, одлучио да се формира Војни комитет на челу с генералним секретаром КПЈ Јосипо.м Брозом Титом. Затим је, у духу одлука с поменуте седнице, ЦК КПЈ упутио 15. априла 1941. *Проглас народима Југославије,* у коме је наглашено да ће комунисти и радничка класа „устрајати до коначне побједе у првим редовима народне борбе против освајача" и да ће се у тој борби „рађати нови свијет и на истинској независности свих народа Југославије створити слободна братска заједница".

Проглас од 15. априла 1941. је имао свој историјски значај, јер се заенивао на политичкој платформи усвојеној на Петој земаљској конференцији КПЈ одржаној 1940. Комунистичка партија Југославије је у тим најкритичнијим часовима још једном указала „свим народима Југославије на друштвени смнсао и перспективу предстојеће борбе против фашистичких окупатора". (Тито)

Након тога ЦК КПЈ је упутио још један проглас поводом Првог маја у коме је још једном поново наглашено да ће КПЈ „још упорније организовати и водити борбу против окупатора и њихових домаћих слугу". (Тито)

МАЈСКО САВЕТОВАЊЕ

Почетком маја 1941. ЦК КПЈ је организовао саветовање руководећег актива КПЈ, иознатије под именом Мајско саветовање.

„Циљ је тог Мајског саветовања био, прво, да се Партија брзо организационо прилагоди новим условима; друго, да се извуку поуке и закључци из минулих догађаја; треће, да се утврде задаће које су стајале пред КПЈ у условима окупације". (Тито)

На саветовању је посебно било речи о петоколоиашкој делатности и одговарајућим мерама против издајничке работе у земљи.

У анализама узрока капитулације бивше Југословенске војске, поред осталог, у закључцима је стајало и ово:

„Данас је свакоме јасно, јер се свако могао увјерити у то да смо ми, комунисти, имали потпуно право када смо говорили и писали да пета колона нису само франковци и слична братија, него она постоји у влади, геиералштабу, у државном апарату и полицији и другим државним установама. Ми смо то видели и упознали иарод, али је, ево, требало ово тешко и крваво искуство да се у то увјере на своје очи и најшире народне масе. Наши војници који су пошли са пуно елана да бране независност народа Југославије од империјалистичких разбојника, са запрепашћењем су се убрзо увјерили да у врховима армије цвета издаја и шпијунажа, да је све то вјешто и систематски припремљено, не за одбрану, већ за пораз и капитулацију; увјерили су се да је акција пете колоне у војсци узела таквог маха на командујућим мјестима да је потпуни крах на фронтовима био свакоме јасан. Све је то дјеловало на борбено расположење војника, који су се често морали борити без хране, без муниције и потребног оружја, које је лежало по складиштима захваљујући издаји."

На саветовању је такође истакнуто да стање у окупираној Југославији карактерише терор и насиље окупатора, „ и да је једини излаз за све њене народе борба против окупатора и свих његових домаћих слугу". (Тито)

Поред тога на саветовању је одлучено да се при свим централним и покрајинским комитетима КПЈ формирају војни комитети „са задатком да прикупљају оружје, припремају људство за оружане формације, организују обавештајну службу, итд." (Тито)

Након саветовања је развијен врло интензиван политички рад и учвршћење редова Партије. КПЈ је мобилисала све своје снаге да се закључци Мајског саветовања спроведу што боље и што брже, па су се зато сва национална и покрајинска руководства обратила прогласима народима Југославије, у којима су објашњавани узроци априлске катастрофе и циљеви окупатора. Бројним лецима и саопштењима партијска руководства у земљи су позивала народ да на злочине окупатора и његових сарадника одговоре отпором. Већи број најистакнутијих и познатих комуниста се повукао у илегалност, што је отежавало рад. Нарочито отежан рад био је у Македонији због сепаратистичког издајиичког и великобугарског деловања секретара ПК КПЈ за Македонију Методија Шаторова-Шарла, затим у Хрватској, где су заточени бројни комунисти задржани у затворима и концентрационим логорима н предати усташама због опортунистичког и издајничког деловања др Ивана Шубашића и др Владимира Мачека.

Током маја и јуна 1941. створена је мрежа војних комитета широм земље. Тада су они још потпуније и организованије наставили рад на војним припремама за оружану борбу. Прикупљано је оружје, муниција и разни други материјал, а приступило се обучавању борбених група, организацији обавештајне службе итд.

Број чланова Партије од априла до јула 1941. повећао се за око 4.000 нових чланова, тако да је КПЈ ушла у устанак са око 12.000 чланова Партије и око 30.000 чланова СКОЈ-а. То је било борбено језгро НОП-а решено да се бори за слободу, праведније друштвене односе и независност својих народа и народности, да се бори не само против окупатора, већ и против свих његових слугу и домаћих издајника.

УСТАНАК НАРОДА ЈУГОСААВИЈЕ

После мајског саветовања Београд је постао седиште Политбироа ЦК КПЈ. У њему, све до половине септембра 1941, борави, међу осталима, и генерални секретар КПЈ Јосип Броз Тито. У Београду је Политбиро ЦК КПЈ разрађивао стратегију народноослободилачке борбе, полазећи пре свега од услова у Југославији и постојања СССР-а као позитивног међународног фактора, предвиђајући неминовност сукоба између Немачке и СССР-а.

Нападом нацистичке Немачке на Совјетски Савез 22. јуна 1941. без објаве рата створени су повољни услови за подизање устанка југословенских народа и народности.

Тај изненадни напад Немачке на СССР затекао је КПЈ потпуно спремну, због чега је и могла да већ одл^ах 22. јуна предузме одговарајуће мере. Тога дана одржан је састанак Политбироа ЦК КПЈ на коме су размотрене мере које је требала да предузме Партија у вези новоиастале ситуације. Одлучено је да ЦК КПЈ и национална партијска руководства упуте народима Југославије прогласе с позивом да се изврше последње припреме за оружану борбу против окупатора.

Међутим, треба истаћи да су окупатори пре напада на СССР предузели одговарајуће мере опреза према евидентираним комунистима. Тако је у директиви шефа Полиције безбедности и Службе безбедности Трећег Рајха од 18. јуна 1941. предвиђено, поред осталог, следеће:

„Спољнополитичка збивања изискују пооштрено осматрање и сузбијање комунистичког покрета. Треба рачунати да ће комунистички кругови покушати да у појачаној мери искористе дату ситуацију за разорну пропаганду на уобичајене начине, као што су уомена пропаганда, растурање летака, премазивања бојом окупаторских огласа итд. Поврх тога ће Совјетски Савез без сумње иокушати да врши антинемачку пропаганду и да изазива протнвдржавну делатност у земљи помоћним средствима која му стоје на располагању, као радиом, бацањем летака итд."

Мађарски фашистички војници нису заостајали у злочинима за нацистима. Овде их видимо над групом убијених родољуба

Међутим, и иоред свих тих мера нациста, КПЈ је усиешно извршила припреме за устанак. Тако је проглас ЦК КП Југославије написан и штампан већ до вечери 22. јуна 1941. Након тога је 27. јуна у Београду одлуком ЦК КПЈ формиран Главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда Југославије (ГШ НОПОЈ) с Јосипом Брозом Титом на челу. Затим је Политбиро ЦК КПЈ 4. јула 1941. на својој седници донео историјску одлуку о подизању устанка против фашистичких завојевача.

Све те хмере указују на један континуитет политике КПЈ срачунат на одбрану земље и борбу против окупатора и домаћих издајника. То је био пре свега и одлучан курс југословенских комуниста да се с југословенским народима и народностима супротставе освајачу и његовим помагачима у поробљавању земље и злочинима.

Улазак СССР-а, у то време једине социјалистичке земље на свету у рат, значио је и снажан подстрек југословенским народима и комунистима у борби против фашизма. У извештају шефа Полиције безбедности и Службе безбедности Трећег Рајха од 25. јуна 1941, поред осталог, пише и ово:

„С почетком рата забележена је јака комунистичка пропагандна активност у Србији. Становништво је, нарочито у Београду, далеко преко половине пријатељски наклоњено Совјетима. Упадљиво су бројни групни разговори комуниста по локалима. По мишљењу шефа полиције Јовановића (Београд), 22. VI 41. владало је скоро исто онакво расположење као 27. III 41, на дан Симовићевог пуча."

У време када је Политбиро ЦК КПЈ донео одлуку о подизању оружаног устанка југословеноких народа, окупаторско-квислиншке снаге у Југославији су биле веома јаке. Тако је немачка Виша команда 65 за нарочиту употребу, са седиштем у Београду, имала четири дивизије, више територијалних и других батаљона за осигурање, као и жандармеријских јединица, «е рачунајући бројне фолксдојчерске јединице Верманшафта и Дојче маншафта у Војводини, делу Хрватске, Босне и Словеније.

Такође су биле знатне и италијанске оружане снаге, које су бројале 5 корпуса, 1 самосталну дивизију и 3 самостална пука у саставу италијанске Друге и Девете армије, док су Бугари у окупираним и припојеним деловима Македоније и Орбије имали две пешадијске дивизије, једну коњичку и две граничне бригаде, затим жандармеријске и полицијске јединице.

Мађарски окуиатор је држао у анектираним крајевима делове 3 корпуеа. Од квислиншкпх снага најјаче су биле усташко-домобранске, које су крајем јула бројале већ око 18 пешадијских пукова, 15 допунских батаљона, 10 артиљеријских дивизиона и више других јединица. У окупираној Србији, Комесарска управа (проглашена 1. маја 1941. као Савет комесара) Мнлана Аћимовића је пак формирала три жандармеријска пука од људства регрутованог међу жандармима Краљевине Југославије.

Међутим, ни толике непријатељеве сиаге нису биле способне да спрече југословенске народе да се дигну на устанак.

„Комунисти Југославије! Не оклевајте нн тренутка, већ се хитно спремајте за ту тешку борбу. Сместа прилагодите своје организације и њихов рад за тај последњи бој. Станите на чело радних и национално угњетених маса и водите их у борбу против фашистичких тлачитеља наших народа . . . Извршите своју дужност авангарде радничке класе Југославије. Напред у последњи и одлучни бој за слободу и срећу човечанства!"

То је био борбени позив Партије у Прогласу од 22. јуна 1941. коме су се комунисти Југославије одазвали после одлуке Политбироа ЦК КПЈ од 4. јула 1941. о подизању устанка.

У Србији је после састанка ПК КПЈ за Србију 23. јуна 1941. одлучено да поједини чланови пођу на терен, док је 4. јула, уместо Војног комитета, образован Главни штаб НОП одреда Србије. Затим су 7. јула у Белој Цркви испаљени први хици на окупаторску власт, чиме је почео устанак српског народа против окупатора и његових домаћих издајника. Те прве устаничке хице испалио је студент и шпански борац из Ваљева Жикица Јовановић-Шпанац. Затим је талас устанка захватио Србију са жариштима у северозападној Србији, долини Западне Мораве и Шумадији, која су се током три месеца устаничких борби слила у једно јединствено устаничко жариште. До краја септембра 1941. у Србији су формирана 23 партизанска одреда са око 26.000 бораца, а ослобођено је око две трећине уже територије Србије.

Устанак у Србији имао је снажног одјека код свих југословенских народа, што је убрзало процесе око преласка на оружани отпор и устанке у осталим крајевима земље.

У Црној Гори је 13. јула 1941. букнуо општенародни устанак нападом устаника на италијанске гарнизоне у Чеву и Вирпазару.

Серафино Мацолини, високи комесар за Црну Гору овако је о томе рекао у свом извештају:

„Дана 13. јула букнула је побуна. Не само органи обавештајне службе, него ни посланици, који су дошли дан пре Скупштине из разних центара, нису имали о свему појма". Начелник италијанске Врховне команде Уго Кавалеро о томе је рекао: „Најгоре је то што није било никакво! симптома о устанку у земљи."

До краја јула 1941. ослобођена је готово читава Црна Гора осим Подгорице (сада Титоград), Це-

Италијански фашистички војници стрељају групу родољуба крајем јула 1941. у Ријеци Црнојевића. На смрт осуђени нису дозволили да им фашисти пуцају у леђа, већ су им у лице довикивали: „Смрт фашистичким окупаторима!"

тиња, Никшића, Пљеваља и већих места у Црногорском приморју. V борбама са устаницима Италијани су изгубили преко 4.000 војника. На подручју Црне Горе је тада деловало око 30 устаничких батаљона. То је приморало италијанског окупатора да за борбу против устаника ангажује средином јула шест својих дивизија, што је довело до тешких репресалија против слободољубивог црногорског народа.

Устанак у Црној Гори, под руководством КПЈ, био је први масозни и општенародни устанак у окупираној Југославији, а произашао је као резултат благовремених војних и политичких припрема КПЈ и високе патриотске и револуционарне свести црногорског народа.

У Босни и Херцеговини, пре почетка устанка, српски народ преживљавао је тешке дане. О томе је маршал Тито на V конгресу рекао следеће:

„Када су још у мају мјесецу почеле усташе да врше масовне покоље српског становништва у Босни и Херцеговини, у Лици и на Кордуну, а народ почео бјежати у брда и шуме да спаее свој живот, Партија је слала своје људе да стану на чело тог несретног народа, да би се одупро звјерским усташким кољачима. У тим крајевима народ се под вођством комуниста почео дизати на устанак још прије напада на Совјетеки Савез. То су биле прве борбе, слабо или потпуно ненаоружани људи, против добро наоружаног противника. Са по којом пушком, а у већини са рашљама, косама и другим примитивним оружјем које је народ сам израђивао — борили су се људи, у напријед наведеним крајевима, на живот и смрт против усташких кољача."

Међутим, то је све још увек било недовољно организовано и под околностима које нису пружале неке веће шансе за успех.

Формирањем Главног штаба НОП одреда за Босну и Херцеговину, 13. јула 1941, као и облаених војних штабова, створене су чврсте основе за организовано дизање устанка, који је отпочео нападом трију герилских одреда, у пратњи стотине сељака наоружаних вилама, секирама и другим сличним оруђима, на Дрвар 27. јула 1941. Истог дана Дрвар је био ослобођен, као и Босанско Грахово и Оштрељ. Тиме је обележен почетак устанка народа Босне и Херцеговине. После тога је дошло до распламсавања устанка у осталим крајевима, што је приморало окупатора и усташке власти за предузњмање одговарајућих противмера и још свирепијих репресалија. Само у околини Дрвара за двадесет дана борби убијено је преко 10.000 људи.

Уетанак у Хрватској је отпочео 27. јула 1941, у јеку усташког терора и погрома над српским народом и свим антифашистима без обзира на националну припадност, ослобођењем Срба. Устанком у Хрватској је руководило Оперативно партијско руководство ЦК КП Хрватске преко партијских организација и чланова ЦК КПХ, који су послати у разне крајеве ради дизања народа Хрватске на устанак. У врло кратком времену је била ослобођена готово цела Лика, Банија и Кордун, одакле се устанак проширио на Книнску крајину и друге крајеве Хрватске. Устанак у Хрватској, као и Босни и Херцеговини присилио је италијанског окупатора да преузме сву војну и цивилну власт у тзв. Другој, као и војну власт у Трећој зони.

После само два месеца борби устанак је у знатној мери уздрмао усташку власт у тзв. Независној Држави Хрватској. Међутим, при томе су испољене и извесне слабости, ради чега је ЦК КПХ, на основу директива генералног секретара КПЈ, упутио 30. септембра 1941. Окружницу бр. 3 свим партијским организацијама, у којој су изложени задаци у вези већег увлачења хрватских маса у борбу, одлучнију борбу против италијанеког окупатора и јачање војне организације.

У Словенији је већ 27. априла 1941, на иницијативу КП Словеније, основана Ослободилна фронта у коју су ушли, поред КПС, хришћански социјалисти, напредни чланови „Сокола" и јавии и културни радници Словеније. Када је нападнут СССР, у Љубљани је на седници ЦК КП Словеније образован Главни штаб НОП одреда Словеније, или, како су га тада звали, Главно повељство словенеких партизанских чет. Затим је Главни штаб НОП одреда Словеније на свом састанку од 16. јула 1941. одлучио да се одмах отпочне са устанком, што је и учињено 22. јула 1941. нападом партизана на окупаторске војнике и објекте, на што су немачки и италијански окупатори брзо реаговали увођењем полицијског часа и специјалних преких судова као и појачањем полицијских и других јединица. Све то није спречило развој устанка, иако је у неким крајевима изазвана привремена криза услед дејства надмоћнијих непријатељевих снага.

У Македонији је дошло до нешто другачијег развоја догађаја него у осталим крајевима земље, првенствено због тога што је секретар ПК КПЈ за Македонију Методије Шаторов-Шарло одбио да изврши директиву ЦК КПЈ о припремама за оружани устанак. Он је распустио ПК КПЈ за Македонију и партијску организацију прикључио Бугарској радничкој иартији (комуниста), док је партијску организацију на територији под италијанском окупацијом препустио самој себи. Због таквог става ЦК КПЈ је искључио Шарла из КПЈ и о томе обавестио 24. јула 1941. Покрајински комитет. Међутим, Шаторов је одбио да се повуче, па је ЦК КПЈ био приморан да суспендује цео Покрајински комитет КПЈ за Македонију и формира нови, о чему је обавештена и Коминтерна. Тек када је питање Шаторова скинуто с дневног реда, обновљени и новоформирани ПК КПЈ за Македонију, уз подршку већине партијског чланства, могао је да приступи спровођењу у живот одлука ЦК КПЈ о дизању на устанак, па је крајем септембра дошло до формирања првих партизанеких одреда. Нападом Прилепског НОП одреда 11. октобра 1941. на полицијску станицу и затвор у Прилепу обележен је почетак устанка македонског народа против окупатора и његових помагача, чиме се Македонија сврстала у ред свих осталих народа Југославије у борби за слободу, независност и нове друштвене и социјалистичке односе.

Шеснаестог септембра 1941. командант Главног штаба НОП одреда Југославије Јосип Броз Тито, ЦК КПЈ и ГШ НОП одреда Југославије напустили су Београд и отишли на слободну територију у западној Србији ради непосредног руковођења устанком. Тито је стигао у село Робаје (код Ваљева) 18. септембра 1941. Већ 26. септембра 1941. органи-

Кућа у Столицама у којој је одржано савеговаље

зовано је Војно-политичко саветовање у Столицама (крај Крупња) под руководством генералног секретара КПЈ и команданта ГШ НОП одреда Југославије.

САВЕТОВАЊЕ У СТОАИЦАМА

Саветовање у Столицама је представљало један од оних камена-међаша народноослободилачке борбе и револуције југословенеких народа и народности на коме су донете врло значајне и историјске одлуке. На Саветовању су уопштена дотадашња искуства, размотрено је питање даљег развоја ослободилачке борбе и донете су веома значајне одлуке за учвршћење и развијање НОБ као што су: формирање главних штабова у покрајинама где дотада нису постојали, преименовање Главног штаба НОП одреда Југославије у Врховни штаб НОП одреда Југославије, стварање чвршћих и јединственијих

Италијански војник над телима убијеног оца и његове две кћерке у селу Расову код Бијелог Поља (1941)

војних формација, посвећивање више пажње другим службама (служби везе, обавештајној служби, интендантској и другим), те образовању нове слободне територије и настављање рада на јачању политичког јединства народа у борби против окупатора, као и посвећивање веће пажње формирању народноослободилачких одбора и јачању Народног фронта.

0 значају Саветовања у Столицама Тито је у својој завршној речи рекао и ово:

„Ово савјетовање има велик значај за даљи развитак народног устанка у нашој земљи. Из излагања другова се види да је народ свугдје спреман на борбу и жртве. Досадашњи резултати те борбе, нарочито у Србији, Црној Гори и Босни, представљају доказ да је оријентација наше Партије на оружани устанак народа против окупатора једиио исправна и да је народ као такову и прихватио.

На овом савјетовању утврђени су и извјесни недостаци у организацији оружане борбе у Хрватској и Словенији. Треба смјелије изводити оружане нападе на непријатељске снаге. Такве борбе прекаљују борце и стварају код партизана самопоуздање и одлучност. Дакле, не најприје само диверзије па онда оружани сукоби, већ комбинација једног и другог облика борбе.

Ово савјетовање има велики историјски значај за наш покрет, јер ће оно омогућити другови ма који се враћају у своје крајеве да организују и руководе овом великом борбом на живот и смрт у коју су пошли наши народи на позив Комунистичке партије."*

Након саветовања у Столицама Централни комитет КПЈ и Врховни штаб народноослободилачких и партизанских одреда Југославије ирешли су у ослобођено Ужице.

Тада и до краја ирве ратне године постигнути су веома значајни резултати. О томе је касније маршал Тито рекао:

„Већ у првој, најтежој ратној години, постигли смо значајне војне и политичке резултате. Око 80.000 наоружаних бораца народноослободилачког покрета везивало је преко 500.000 непријатељских војника. У Југославији је отворено ново, за силе осовине непредвиђено ратиште у поробљеној Европи. Створене су слободне територије у разним крајевима Југославије, на којима је ницала нова народна власт у виду нароАноослободилачких одбора. У западној Србији и Шумадији образована је Ужичка република, па је из Ужица, сједишта ЦК КПЈ и Врховног штаба, усмјеравана ослободилачка борба у цијелој земљи. Двадееет другог децембра 1941. формирана је Прва пролетерска бригада, чиме је започео процес стварања чврстих и покретних ударних формација, способних да воде борбе на цјелокупном југословенском ратишту, што је отварало нове могућности за развој оружаних формација."

Тако се развијао југоеловенски народноослободилачки и револуционарни рат инспирисан жељама и борбом југословенских народа за своју слободу и праведније друштвене, економске, иолитичке и

Застава злочина и терора

националне односе, за разлику од једног другог покрета који се стварао ради заштите једног преживелог система који је довео југословенске народе и народности до априлске катастрофе и који је себе називао четничким покретом, покретом који ће у народноослободилачкој борби представљати саставни део окупаторских снага у борби против НОП Југославије и најопасније оружје великосрпске хегемонистичке буржоазије.

* Родољуб Чолаковић, *Записи из ослободилачког рата*, књ. I, Свјетлост, Сарајево, 1966, стр. 372.

ЧЕТНИЧКИ ПОКРЕТ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА

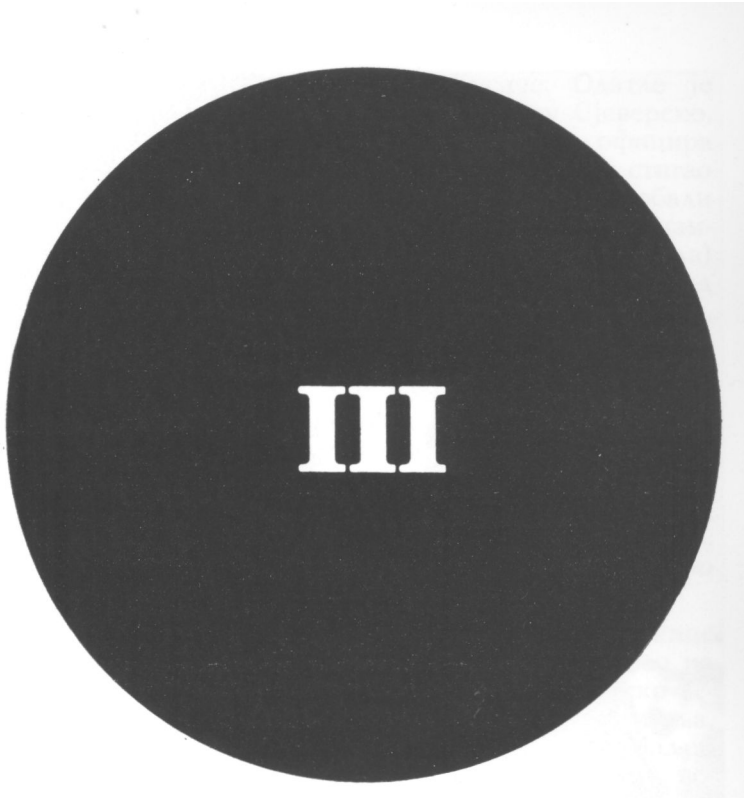

Четници су за један дужи период, нарочито у XIX веку, представљали синоним бораца за национално ослобођење и отпор балканских народа, посебно српског, у борбн против Турског Царства. Назив су добили по томе што је њихова основна јединица била чета, а њихове четовође су обично називани војводама. У Бугарској су, пак, четници називани комитима, док су у Грчкој звани андартима.

Међутим, временом, борба четника губи своје национално обележје. Четништво се ставља у службе државне-режимске и реакционарне политике, борећи се на првом месту за рачун своје владајуће буржоазије у остварењу њених циљева.

По завршетку првог светског рата прва четничка организација настала је у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца 1921. под именом Удружење четника за слободу и част отаџбине. То удружење је углавном тада окупљало ратне ветеране, који су се борили против непријатеља у првом и другом балкан-;ком и првом светском рату. Временом ово удружење губи такав карактер, јер је у своје редове почело да прима и људе који раније нису били четници, па је тако ово удружење искоришћено и као једно од упоришта за спровођење великосрпске и хегемонистичке политике. Како је удружење било под утицајем Демократске странке, то је Радикална странка настојала да то удружење поцепа, па су 1924. створена два нова четнпчка удружења: Удружење српских четиика за краља и отаџбину и Удружење српских четника „Петар Мркоњић". Оба ова удружења по својим концепцијама, иако су се као и прво декласирала за југословенску политичку оријентацију, имала су у основи стварање „Велике Србије" ради чега су и тражили ослонац првенствено међу становништвом српске националности.

Да би ојачали своје редове и избегли поцепаност, ова удружења су се средином 1925. фузиоиисала у Удружење српских четника „Петар Мрко-

Дража Михаиловић у униформи генералштабног пуковника Југословенске војске

Застава злочина и терора

њић" за краља и отаџбиину, што значи да су нашли једно компромисно решење, кроз заједничку фирму и циљеве. Тако су на подручју југословенске државе постојала два удружења, једно под утицајем Демократске, а друго — Радикалне .странке, са својим посебним амблемима и симболима. Тако је Удружење четника за слободу и част отаџбине имало заставу црне боје с мртвачком главом у средини, док се на коиљу налазио симбол монархије — бели орао, с натписом „За слободу и част отаџбине", док је Удружење српских четиика имало за заставу југословенску тробојку на чијим се странама налазио грб Удружења с натписом. На једној страни заставе био је натпис „С вером у бога", а испод „За краља и отаџбину" исписаним златним словима и кићанком на застави.

Печат и значка оба ова четничка удружења били су потпуно исти с двоглавим белим орлом с мачевима, који у канџама носи мртвачку главу с укрштеним костима.

Те симболе задржаће каонније и четници Драже Михаиловића, с тим што ће они носити југословенеку тробојку и црну заставу с укрштеним костима, изнад којих је био натпис „За краља и отаџбину" а испод „Слобода или омрт". На капама су носили мртвачку главу с укрштеним костима, а неки су (угланом официри) носили кокарду: двоглави бели орао с иницијалима краља Петра II, што су носили и официри бивше Југословенске војске. Многи су носили и ознаке на рукавима, било да се радило о двоглавом белом орлу, или, пак, мртвачкој глави с укрштеним костима.

Четничка организација „Петар Мркоњић" је носила име по псеудониму принца Петра Карађорђевића који је ово име носио у босанско-херцеговачком устанку 1876. против турских освајача и који је, после убиства краља Александра, иоследњег из династије Обреновића, 1903. дошао за српског краља, а 1918. за краља новопрокламоване државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

На чело ове организације, после Илије Трифуновића Бирчанина (о коме ће касније бити више речи), дошао је 1932. војвода Коста Миловановић Пећанац. Он је настојао да прошири ову четничку организацију, па је тако 1938. она имала, према неким извештајима, око 1.000 секција са око 500.000 чланова. Али, без обзира на то, ово четничко удружење није имало неког битног утицаја у редовима Југословенске војске, мада је југословенска влада априла 1940. образовала Четничку команду у чијем се саставу налазило шест батаљона и један батаљон делимично попуњен. Сваки од тих батаљона био је додељен овакој армији; били су лоцирани у Новом Саду, Сарајеву, Скопљу, Карловцу, Нишу и Мостару, док је седиште Четничке команде било прво у Новом Саду, а потом у Краљеву. За време априлског рата нема података о употреби ових четничких јединица. Оне су се највероватније распале као и

Југословенска војска, док ће се војвода Коста Пећанац ставити одмах са својим четницима у службу окупатора. Његове јединице су, према немачким подацима, на дан 17. јануара 1942. имале 72 официра и 7.963 четника.

Из редова четника Косте Пећанца приступиће постепено већи број људи у редове четника Драже Михаиловића, међу њима и Никола Калабић и Драгутин Кесеровић.

ДОЛАЗАК ДРАЖЕ МИХАИЛОВИБА НА РАВНУ ГОРУ

Драгољуб-Дража Михаиловић је рођен 27. априла 1893. у Ивањици, малој паланци у западиој Србији, где је његов отац био срески службеник. Дража је пошао стопама своје двојице ујака који су били такође официри. Са шест разреда гимназије ступио је 1910. у Војну академију Краљевине Србије, па је, као кадет, учествовао у првом балканском рату 1912—1913, када бива произведен у чин поручника. Учествовао је у ирвом светском рату, а после рата је завршио више војне школе, те се налазио на служби у Генералштабу, а затим и у краљевој гарди, да би средином 1935. отишао на дужност војног аташеа у Софију, где је и добио чин пуковника. У Софији је провео непуну годину дана, након чега се вратио у земљу. Године 1936. био је упућен у Праг, такође за војног аташеа. Ту се нашао са својим старим пријатељом Иштваном Ујсасијем, својевремено од 1931—1932. помоћником мађарског војног изасланика у Паризу. Ујсаси је у то време учио француски језик заједно с Дражом Михаиловићем на курсу француског језика у Француској алијанси (L'Alliance Francaise,) у улици Булевар Распел 101. Када је Ујсаси у Прагу постао мађарски војни изасланик, он и Дража су том приликом обновили пријатељске везе које ће касније, у току другог светског рата, послужити Михаиловићу за успостављање веза са Хортијевом фашистичком Мађарском у циљу добијања оружја за четнике у борби против народноослободилачког иокрета.

Дража је у Прагу остао до маја 1937, када се вратио у земљу, где заузима разне руководеће војне дужности. Био је начелник Штаба Дравског дивизијског подручја у Љубљани, командант 39. пешадијског пука у Цељу, начелник Секције за фортификацију у Министарству војске и морнарице, а потом заменик начелника Штаба 6. армијеке области у Мостару, да би у време априлског рата био заменик начелника Штаба 2. армије и уједно налечник Оперативног одељења исте армије. Привремено седиште Штаба 2. армије било је око 10. априла у Брчком, а затим 12. априла у Грачаници. Дража се 15. апрнла нашао у Добоју где је сазнао за примирје и капитулацију Југословенеке војске. У жељи да избегне заробљавање, Дража се с групом официра, подофицира, војника и жандарма, упутио према реци Дрини с намером да се пребаци у Србију.

Пут ове групе за Србију водио је преко Петровог Села, одакле ја 23. априла прешла преко пруге Завидовићи—Хан Пијесак, да би 26. априла прошла кроз Олово заноћила у селу Кусаче. Одатле је Дража 27. априла продужио ирема селу Сјеверско, где му се придружила још једна група официра и војника, тако да је он са осамдесетак људи стигао 29. априла 1941. у село Стари Брод на левој обали Дрине, где су се у јутарњим сатима пребацили чамцима преко реке. Предвече истога дана (29. априла) избио је с групом у подножје планине Таре, изнад села Вежња—Заовине. Ту су остали све до 4. маја, када их је председник општине, бојећи се репресалија, пријавио Немцима у Бајиној Башти. Због тога је Дража напуетио село и пребацио се у Ловачки дом на Тари, где је и преноћио. Одатле су се 5. маја упутили према манастиру Рачи, где су једва избегли заробљавање од Немаца. Сутрадан (6. маја), у с. Николићи, Дражина се група раздвојила, па је с њим остало 7 официра, и 13 војника и подофицира. Међутим, по једној верзији, било их је 26, по другој 32.

Пошто је прешао друм Бајина Башта—Ужице 6. маја 1941, Дража је од 7. до 10. маја провео на путу према планини Сувобору, прелазећи преко Јелове Горе, Гојне горе, Косјерића и Тометиног поља, где је заноћио 10. маја. Одатле се спустио низ Маљен у село Планиницу а затим пребацио на једну пошу.мљену зараван између Сувобора и Маљена, тзв. Равну гору, где је стигао 11. маја 1941. године.

ДРАЖА НА РАВНОЈ ГОРИ

Доласком на Равну гору, Дража Михаиловић ће почети тек касније да кује своје планове за стварање покрета, ослањајући се првенствено на преживеле категорије и војно-политичке структуре старог буржоаског друштва.

Ту, на Равној гори, Михаиловић је водио разговоре с иредседницима општина и највићенијим сељаци.ма из општина Брћана, Теочина, Бањана, Планинице и других места у циљу прехране и скривања његове малобројне групе. Међутим, ту је Дража решио и да остане. Одатле ће поћи његови емисари у суседне крајеве, како би се повезали са свим оним припадницима Југословенске војске, жандармерије и грађанеких партија који нису иали у заробљеништво, а припадали су првенствено редовима официра и водећих политичара, спремним да приступе његовој организацији. Све су то били режимски људи одани династији Карађорђевића и политици великосрпске хегемонистичке буржоазије.

Један од првих таквих емисара био је лични Дражин ађутант потпоручник Владимир Ленац, иначе припадник Љотићевог „Збора" и при крају рата вођа далматинске групе тзв. „Српеких командоса". Ленац је имао задатак да преко Љотића пошаље групу српских националиста на Равну гору, али до тога по Ленчевом одласку у Београд није дошло. Наиме, Ленац се није вратио Дражи, већ је остао уз Л>отића, као један од његових блиских сарадника.

Међу првим сусретима на Равној гори Дража је имао у селу Струганику с мајором Александром Ацом Мишићем, еином српског војводе из минулих ратова и војсковоће који је ауетро-угарске армије

поразио у колубарској бици 1915. године. Александар се одмах прикључио Дражи и иостао један од најближих његових сарадника.

Официри који су приступили Дражи били су махом млађи људи, тако да се питање Дражиног вођства није ни постављало. Поред тога, ови су се надали да ће приступањем Михаиловићу моћи опет да поврате своје друштвене позиције изгубљене у краткотрајном априлском рату.

Нема сумње да су неки од њих приступили Дражи с намером да се боре против окупатора. Међутим, официрски кор у Југословенској војсци представљао је, пре свега, једну сталешку категорију, класно опредељену за постојећи буржоаоки систем и династију. Регрутовани углавном из редова имућних грађана, није случајно да су они врло брзо постали носиоци контрареволуције и окосница Дражине политике у борби против .народноослободилачког рата и револуције југословенских народа и народности. Само мали број официра који су ириступили Дражи схватио је куда води његова политика и већ у првој години НОР-а приступио је народноослободилачком покрету.

Све што је у мају и у првој половини јуна 1941. епроводио на Равној гори било је, пре свега, израз спонтаности и настојања за самоодржање. Успостављене везе с квислиншким апаратом, као и географски положај Равне горе, која је по својим врло слабим комуникацијама и недоступношћу, али својом близином у односу на остале центре у Србији и суседне крајеве, а пре свега према Боони и Црној Гори, пружили су могућност Дражи да на њој постепено гради свој четнички покрет, чекајући да „куцне час".

Крајем маја и почетком јуна 1941. Дража је са Равне шре упутио двадесетак официра, који су се већ били прикупили, као емисаре у разне крајеве земље, дајући свакоме од њих одговарајућа упутства и задатке. Дража је једноставно желео да прикупи што већи број војних и политичких сарадника око себе, и у тој фази код њега је сазревала и идеја о стварању војне организације која ће ступити у акцију онда кад фашистичке силе буду потучене. Међутим, то је све било замагљено у Дражиним представама о будућности развоја тако замишљених концепција, о чему најбоље говоре и нека сведочења његових, из тог времена најближих сарадника.

Тако је, на пример, Павле Мешковић, један од првих Дражиних сарадника у емиграцији, писао да „ни сам Чича (мисли се на Дражу — прим. а.) није знао, како ће се ситуација даље развијати".

Капетан Звонимир Вучковић, четнички командант такође један од првих и блиских Дражиних сарадника написао је у емиграцији, како је Дража замишљао физиономију четничког покрета:

— извршити организовање и формирање гериле на целој државној територији;

— потребно снабдевање осигурати у самој земљи, као и преко савезника ваздушним и поморским путем;

— у погодном тренутку, кад изгледи на успех оружане акције буду повољни, кренути на устанак;

Милан Аћимовић (лево) и Драгомир-Драти Јовановић, београдски шеф полиције (десно)

— у међувремену вршити смишљене акције саботерског, обавештајног, пропагандног итд. карактера. Борба се у том иериоду могла прихватити само у случају нужпе одбране.

Емисари који су одлазили у срезове имали су задатак да ее што пре повежу с бившим солунским ратницима и виђенијим људима, упознавајући их с циљевима покрета са Равне Горе (кога је Дража иначе, управо због тога што је ту настао, називао и *равногорским покретом),* а такође да се повежу са жандармеријским апаратом и да раде на стварању одговарајућих одбора за финансирање покрета и на убацивању људи у квислиншки апарат ради прикупљања података о непријатељу.

Дража је у том иериоду успоставио везе с Министарством унутрашњих послова Савета комесара, на чијем се челу налазио председник комесарске владе Милан Аћимовић, један школовани полицајац и огорчени антикомунист, који се у првим данима окупације ставио у службу немачком окупатору, да би га верно служио до краја.

Аћимовић је о томе у једном поверљивом извештају из првих дана окупације писао, поред осталог, и ово:

„Што се тиче мога става према националним људима у шуми, навешћу један случај. Одмах у почетку окупације, у току месеца маја или почетком јуна, Немци су били организовали једну већу акцију да би очистили наше шуме од остатака

југословенске војске, како су они и сами говорили. Ту се у првом реду мислило на Дражу и његове људе. Ја сам Немцима истицао некорисност, чак и штетност те акције, говорећи да ће за време окупације бити увек људи који ће одлазити у шуму, и боље је да тамо падну под утицај једног националног и трезвеног човека него ли иод утицај комуниста. Немци су те разлоге примили тако да до те акције није дошло.

Ја сам стајао на становишту да Дражин циљ мора да буде и наш циљ. Наш рад треба да дискретно координира, а никако да се сукобл>ава. Између Драже, односно његових људи, и мене био је стални контакт."

Аћимовић је даље у том свом извештају изнео спремност да се повуче са свим његовим људима, ако би Дража сматрао његов рад некорисним и, по његовом мишљењу, „у земљи је требало водити борбу само против комуниста. Што се тиче Драже, стајао сам на становишту, да се борба против њега не сме водити, него се мора наћи начина да се наш рад координира с његовим".

Тако је мислио Милан Аћимовић чији је апарат, а касније и Недићев (у чијој се влади такође налазио), отерао само у Бањички логор стотине хиљада људи од којих је око 80.000 изгубило животе на јајиначким стратиштима.

Прилив већег броја официра Југословенске војске у Дражине редове нарочито се појачао после поверљивог наређења војноуправног команданта у Србији генерала Хелмута Ферстера (Не1ти1:ћ Роег51ег) од 15. маја 1941. за акцију хапшења свих активних официра, војних службеника и активних подофицира и њихову интернацију у заробљеништво. Постоји вероватноћа да је о томе био обавештен и сам Дража. Пошто се приступило хапшењима, било је природно да је тај акт окупатора убрзао одлазак официра и подофицира у окриље Дражино. Поред тога је иницирап одлазак и грађанских политичара пошто је Главна управа безбедности Рајха већ 23. маја 1941. издала наређење о хапшењу српских студеиата и интелектуалаца непријатељски оријентисаних према немачком окупатору и њиховој интернацији у концентрационе логоре.

У суштини и саме мере окшатора су ишле на руку Дражи више но што је он очекивао, с обзиром да је за многе дотада био, мање-више, непозната личност.

Када је у лето 1941. дошло до устанка југословенских народа и народности под вођством Комунистичке партије Југославије, то покреће извесне грађанске политичаре да се више активирају око Драже Михаиловића на Равној гори. Доласком Лазе Тркуље, Животе Тодоровића, Јове Поповића, др Милоша Секулића, Драгише Васића, Младена Жујовића, Живка Топаловића и других, у његове редове, покрет Драже Михаиловића почиње да добија и политичко обележје.

Након доласка ових људи на Равну гору формиран је Централни национални комитет. По неким верзијама, до формирања овог комитета дошло је средином августа, а по некима, у септембру 1941. У Централни национални комитет су тада ушли Драгиша Васић, потпредседник Српског културног клуба и члан Републиканске странке, др Младен Жујовић, адвокат из Београда и члан Републиканске странке, др Стеван Мољевић, адвокат, затим др Војислав Вујинац, др Перо Слијепчевић, др Драгослав Страњаковић, Никола Стојаиовић и Власта Петковић.

Првоименована тројица су ушла у тзв. Изврши савет, док је Драгиша Васић био одређен за воде ћег члана Комитета тројице, у коме су, поред њега били још потпуковник Драгослав Павловић и жандармеријски мајор Јездимир Дангић из Босне. Комитет је имао задатак да утиче на развој четничког покрета и да иаеледи Дражу у случају да се њему што деси.

КАРАКТЕР ЧЕТНИЧКОГ ПОКРЕТА

Команда војно-четничких одреда, како се у прво време називао Дражин штаб на Равној гори, а затим и целокупан састав четничких јединица и командп био је претежно и у највећој мери заступљен од припадника српске и црногорске националности, што је одређивало и карактер самог покрета.

Без обзира што Дража у почетном развоју покрета није имао никаквих политичких концепција, доласком грађанских политичара на Равну гору почиње да се обликује и политичка физиономиј?. равногорског покрета, и то са изразито великосрпским хегемонисгичким концепцијама, које у својој глави нису имали чак ни поједини политичари V предратном периоду.

Адвокат из Бање Луке др Стеван Мољевић, један од водећих идеолога равногорског покрета, израдио је у јуну 1941. меморандум о тзв. „Хомогеној Србији". Меморандум је са 30. јуном 1941. У том меморандуму су истакнуте неке идеје о формирању јунословенске државе по завршетку рата, у којој је српска нација требала да буде водећа нација, и не само у Краљевини Југославији, већ и на Балкану. Ту своју идеју Мољевић је заснивао на дугогодишњој борби српског народа против Отоманског Царства и, по њему, јединог народа који се супротставио немачком продору на Балкан.

Стварање „Хомогене Србије", по Мољевићу, требало је да се спроведе читавим низом мера о расељавању становништва разних националности или њиховом физичком ликвидацијом, тако да се имала да створи чисто српска и чисто хрватска територија. Према тој сулудој идеји „Велика Србија" је имала да обухвати не само територију Србије, Босне и Херцеговине и дела Хрватске, већ је требала да се прошири на рачун северног дела Албаније, два бугарска среза (ћустендилски и видински), два румунска среза с Темишваром, затим део мађарске територије с Печујом и Бајом. На тај начин је Србија требала да обухвата око 70%» новостворене Велике Југославије у којој би Хрватска била сведена на половину своје територије, док би део Далмације с Дубровником имао иеку аутономију. На другој, пак, страни створила би се и Велика Словенија припајањем Истре, Јулијске Крајине и дела Штајерске и Корушке.

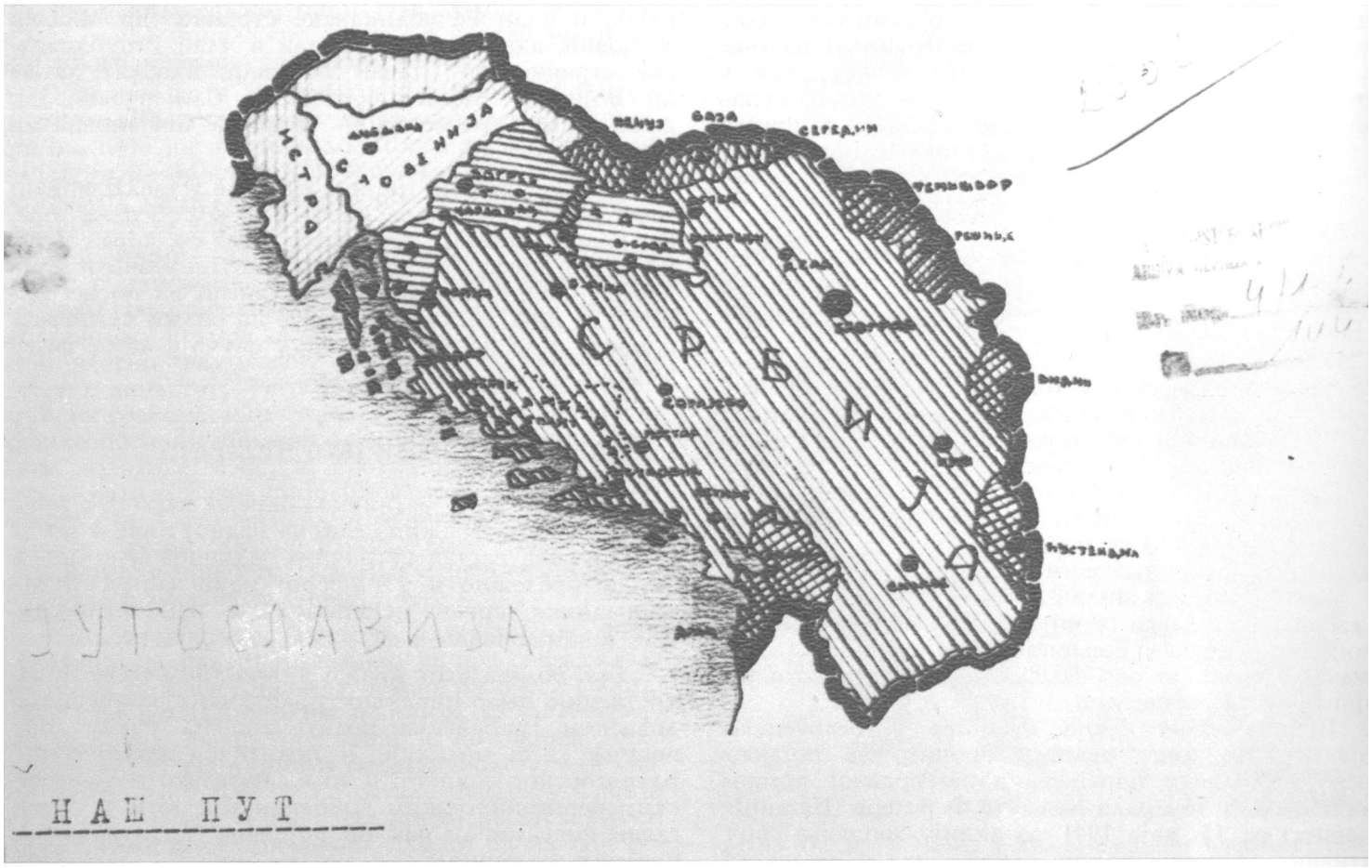

Факсимил Мољевићеве скице „Велике Србије" (Архив Војноисторијског института — даље А-УП, Фчд, к. 144, рег. бр. 4-1)

У суштини те Мољевићеве идеје нису се ништа разликовале од сличних великохрватских усташких стремљења у погледу стварања Велике Хрватске на рачун других југословенских народа и народности. И једнима и другима је било зајденичко то да су се ове мере имале спровести уз геноцид, злочине, злостављања, и све могуће друге тортуре и терор. Многе од тих идеја Мољевића ће више него очигледно и званично усвојити четнички покрет Д. Ми^ хаиловића у његовом даљем развитку.

У лето 1941. Дража Михаиловић се састао у селу Ба, код Кадине Ауке, с чланом Земљорадничке странке др Милошем Секулићем. Том приликом они су се договорили да се у Београду формира један политички одбор четничког покрета у који би ушли „вићени људи" из ранијих грађанских партија.

Поред контаката с Дражом др Милош Секулић имао је сусрете и с Миланом Недићем, председником српске квислиншке владе од 29. августа 1941 па до напуштања земље почетком октобра 1944. Секулић је регуларним пасошем напустио окупирану Србију у лето 1941. и преко Цариграда стигао у Лондон, где је пренео политички програм који је представио као документ београдског политичког одбора организацији Драже Михаиловића.

Тај политички програм је садржавао следећа четири одељка:

„I. — Рад за време трајања рата;
II. — Рад у прелазном периоду;
III. — Припреме за нормално стање; и
IV. — Питање унутрашњег уређења — социјалног и политичког."

Потом је сваки одељак разрађен посебно. Такс је у I делу политичког програма изнето да се не улази у непосредне борбе против окупатора, осим у самоодбрани, уз одржавање непријатељског става; да се влада у емиграцији сматра легалном док раг траје и да се с њом по могућству одржава веза; да се нађу поуздани људи на терену преко којих ће се спроводити линија покрета и да се настоји да се четничка организација прошири на све крајеве Југославије.

У II одељку програма су предвиђене припремне мере, да би се у данима слома окупатора могао казнити свако ко сарађује с окупатором; да се српске земље омеђе и да у њима остане само српски живаљ; да се посебно радикално предузме чишћење градова и да се исти попуне свежим српским елементом; да се изради план за чишћење или померање сеоског становништва ради обезбеђења хомогености српске државне заједнице; да се реши питање Муслимана „као тежак проблем" у тој фази и да се унапред одреде јединице које ће спроводити програм у живот по овоме делу.

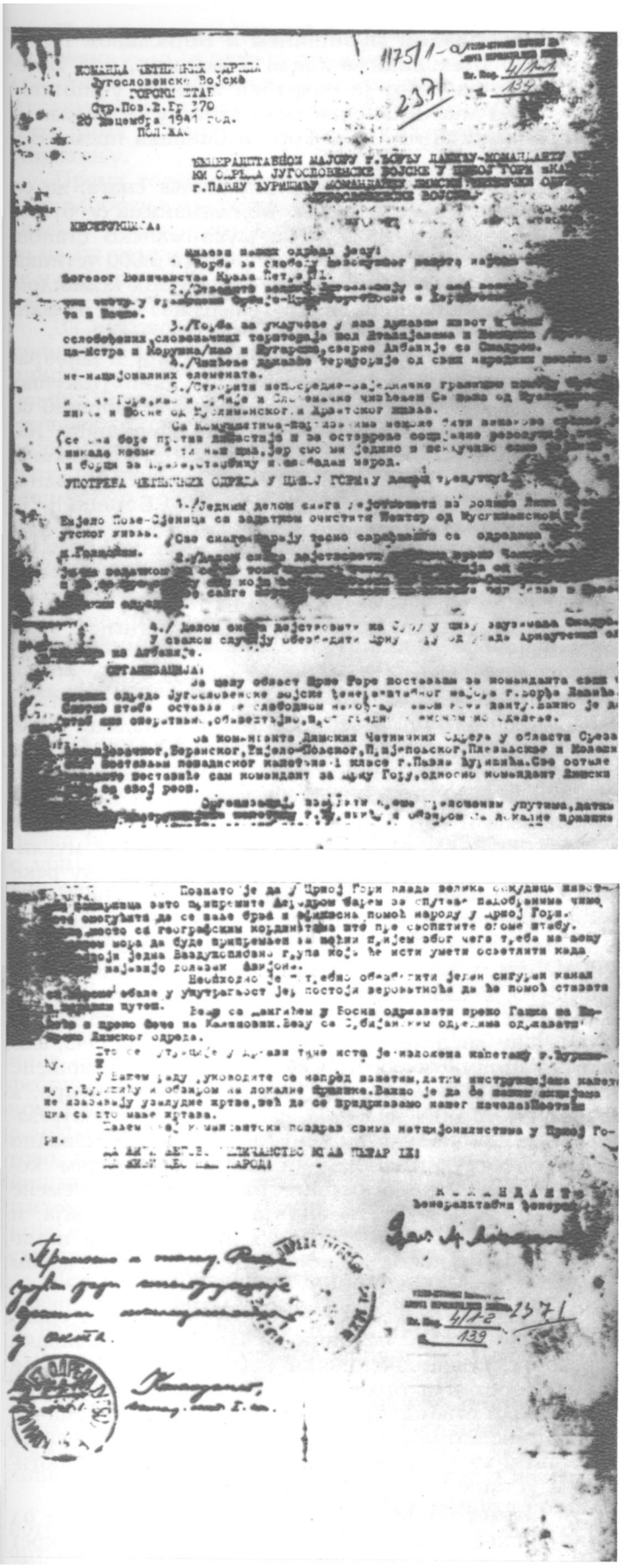

Трећи одељак политичког програма предвиђа да се као идеал створи српска државна јединица политички и економски способна за живот, која може да послужи и за шире политичке комбинације, као и да се изаберу стручни људи који би припремили документацију за мировну конференцију.

Четврти одељак је предвиђао да се унуграшње политичко-социјално уређење, док траје рат, не третира.

С тим смерницама Секулић је, по доласку у Лондон, упознао и владу Душана Симовића, док је генералштабни пуковник Дража Михаиловић овај програм практично спроводио у живот, а да му се од стране емигрантске владе то није замерало.

Тако је Дража у својим инструкцијама црногорским главарима — мајору Борђији Лашићу и капетану Павлу Буришићу — од 20. децембра 1941. изложио следеће:

„Циљеви иаших одреда јесу:

1) Борба за слободу цјелокупног нашег народа под скриптом Њ. В. Петра II.

2) Створити Велику Југославију и у њој Велику Србију, етнички чисту, у границама Србије, Црне Горе, Босне, Херцеговине, Срема, Баната и Бачке.

3) Борба за укључивање у наш државни живот и свих још неослобођених словеначких територија под Италијанима и Немцима (Трст, Горица, Истра и Корушка), као и Бугарске и сјеверне Албаније са Скадром.

4) Чишћење државне територије од свих народних мањина и ненационалних елемената.

5) Створити непосредне заједничке границе између Србије и Црне Горе, као и између Србије и Словеначке чишћењем Санџака од муслиманског живља и Босне од муслиманског и хрватског живља.

6) Казнити све усташе и Муслимане који су у трагичним данима немилосрдно уништавали наш народ.

7) Казнити све оне који су криви за нашу априлску катастрофу.

8) У крајевима очишћеним од народних мањина и ненационалних елемената извршити насељавање Црногораца. (У обзир долазе сиромашне национално исправне породице.)

9) Осигурање једног таквог политичког тела које ће водити државни брод смером општих народних тежњи и интереса.

10) Циљеви су огромни, зато је борба и толикс захвалнија за оне који се боре за њено остварење."

У пракси су ову Дражину инструкцију четници из Црне Горе, Босне и Санџака спроводили на начин који се нимало није разликовао од сличних усташких злочина и погрома над Србима у тзв. Независној Држави Хрватској.

ПОКОЉ МУСЛИМАНА У САНЏАКУ И ЈУГОИСТОЧНОЈ БОСНИ

Поред бројних примера четничких зверстава над присталицама народноослободилачког покрета, покољ Муслимана у Санџаку и југоисточној Босни је у ствари један еклатантан пример спровођења поменуте Дражине инструкције за стварање етнички чисте тзв. Велике Србије и то „чишћењем Санџака

Факсимил Дражине инструкције од 20. децембра 1941. године (А-УП, 139, рег. бр. 4-1/2)

Павле Буришић

од муслиманског живља, и Босне од муслиманског и хрватског живља".

Пошто ни политички програм четничког покрета о коме је већ било речи, као ни Дражина инструкција од 20. децембра 1941, нису предвиђали место под сунцем за Муслимане, то су четници само тражили повољну ситуацију када ће прићи реализацији наведених Дражиних инструкција.

Према процени Врховне команде Драже Михаиловића, тај тренутак за обрачун с Муслиманима је био најповољнији да се изведе почетком 1943, када су се четници из Црне Горе, Санџака и источне Босне спремали да узму учешћа у четвртој непријатељској офанзиви на страни окупатора. Дража је сматрао да су зрели услови да се приступи систематском уништењу Муслимана, пошто је ценио да развој догађаја у земљи неће дозволити италијанском окупатору да се озбиљније позабави судбином муслиманског живља у крајевима где су четници намеравали да изврше покољ муслиманског становништва.

Почетком јануара 1943. одржана је конференција четничких команданата на челу са Захаријом Остојићем, Павлом Буришићем и Војиславом Лукачевићем у Шаховићима (сада Томашево, код Бијелог Поља), на којој је разрађен план за уништење једног дела муслиманских села која су се налазила на путу четника из Црне Горе и Санџака према Неретви.

Тада је одлучено, због помањкања снага, да се четници прво обрачунају с Муслиманима у бјелопољском срезу. У нападу на муслиманско становништво овог среза узело је учешћа око 3.000 четника подељених на две групе: једне (леве) под командом Војислава Лукачевића, и друге (десне) под командом Мираша Савића.

С нападом је први отпочео Лукачевић 5. јануара док је сутрадан, 6. јануара, напао и Савић. Цокушај италијанског окупатора да интервенише завршио се пређутно, па су Италијани послали Буришићу 100 литара нафте да би могао обићи терен аутомобилом.

Када је смирио италијанског окупатора, односно команданга дивизије „Венеција", Буришић је 6. јануара 1943. послао својим командантима следеће наређење:

„Продужите с нападом све дотле док се не постигне циљ који сам одредио на конференцији у Шаховићима, а када се тај циљ достигне, онда станите.

На присуство Италијана се не обазирите.

Ако добијете какво наређење да се обустави напад пре него што се постигне постављени циљ, онда по њему не поступите, јер такво ће се наређење писати у присуству Италијана ради обмане."

У овој акцији четници су уништили 33 муслиманска села и том приликом убили 400 наоружаних људи и око 1.000 жена и деце, док је остатак муслиманског становништва протеран на леву обалу реке Лима. Пре но што су приступили паљењу кућа и уништавању имовине четници су опљачкали све што им је дошло под руку и све то однели својим кућама.

Међутим, на овом првом покољу се није стало; био је то, у ствари, увод у још страшнији масакр муслиманског становништва, до кога ће доћи само месец дана касније, тј. почетком фебруара 1943, али сада у чајничком срезу. Све припреме су извршене од четника за овај покољ још, почетком јануара, а Захарије Остојић је већ 3. јануара издао своју заповест за „чишћење" поменутог среза, али наводно од усташко-муслиманске милиције. Четничким командантима, да не би остали трагови, дате су усмене инструкције, јер је та акција била замашнија и имала је далеко већи обим од првог напада и масакра муслиманског становништва у бјелопољском срезу.

Међутим, с почетком акције у чајничком срезу се каснило, јер су четници из Црне Горе, Санџака и источне Босне очекивали наређење да се упуте према Неретви и *Бихаћкој републици*, чије је уништење била стална Дражина опсесија. Али, немачке окупационе команде су се супротстављале учешћу ових четника у IV офанзиви, јер су се томе противиле и усташе.

У таквом ишчекивању стигло је обавештење од италијанског гувернера Црне Горе да се покрет према Неретви одлаже. Због тога је Дража одлучио да четници који су већ били прикупљени, нападну Муслимане.

Пошто су на окупу бнле јаче четничке снаге одлучено је да се акција прошири и на подручје још два среза: пљеваљског и фочанског, чиме би се муслимански живаљ укљештио у троуглу између река Лима и Дрине и потом би се пришло њиховом уништењу.

Према томе, Дражине намере су биле да се добије одобрење од окупатора за учешће ових његових снага у борби против јединица НОВЈ, а дотле, да се не би седело скршгених руку, испланирано је да се у ова три среза приступи уништењу муслиманског народа.

За руковођење овом злочиначком акцијом за уништење Муолимана, Дража је одредио Павла Буришића, уместо Остојића који је отишао за Калиновик. Буришић је, у својству команданта лимско-санџачких одреда, издао 29. јануара 1943. заповест којом је за покољ муслиманског живља у чајничком срезу образовао четири комбинована одреда укупне јачине око 6.000 четника. Тако је предвиђено да Првим одредом (јачине око 1.600 људи) командује капетан Војислав Лукачевић, Другим одредом (1.650 четника) мајор Андрија Весковић, Трећим одредом (1.050 четника) мајор Здравко Касаловић и Четвртим одредом Бајо Никић.

Упућујући се према чајничком, фочанском и пљеваљском срезу, четници су образовали пет нападних колона спремних на убијање и пљачку. Будући да се на том терену налазило више италијанских гарнизона, наређено је да се Италијани не нападају, док је за остало становништво у наређењу стајало: „све борце Муслимане, усташе и комунисте убијати, жене и дјецу не убијати", што је била четничка подвала. Да не би оставили писмене трагове о убијању становништва, Буришић је намерно ставио ову клаузулу, али је зато у поверљивом наређењу од 8. фебруара 1943. стајало: „скренути пажњу старешинама на обезбеђење од р. Дрине, а издатн поред тога наређење појединим одељењима да прокрстаре околни терен и униште сав муслимански живаљ на који наиђу".

Након извршених припрема све четничке јединице су прешле у напад 5. фебруара, да би већ 7 фебруара избиле на Дрину, када су борбе у чајнирком, пљеваљском и фочанском срезу биле завршене с муслиманском милицијом. А када је то било готово, пришло се уништавању муслиманског становништва без обзира на пол и узраст, као и паљењу њихових насеља и уништавању целокупне имовине која се није могла опљачкаги. Дивљања су била страховита.

Један од четничких команданата — Јован Јеловац, командант Пљеваљске бригаде, 10. фебруара је наредио: „Хватајте ... и све убијајте. То је наређење наших највиших старешина и то морамо извршавати".

Један мањи део муслиманског становништва успео је да избегне покољ, док је Буришић осми дан после почетка овог стравичног злочина и крвопролића послао Дражи Михаиловићу следећи извештај:

„Сва муслиманска села у три поменута среза су потпуно спаљена, да ниједан њихов дом није остао читав.

Сва имовина је уништена сем стоке, жита и сена. Наређено је прикупљање људске и сточне

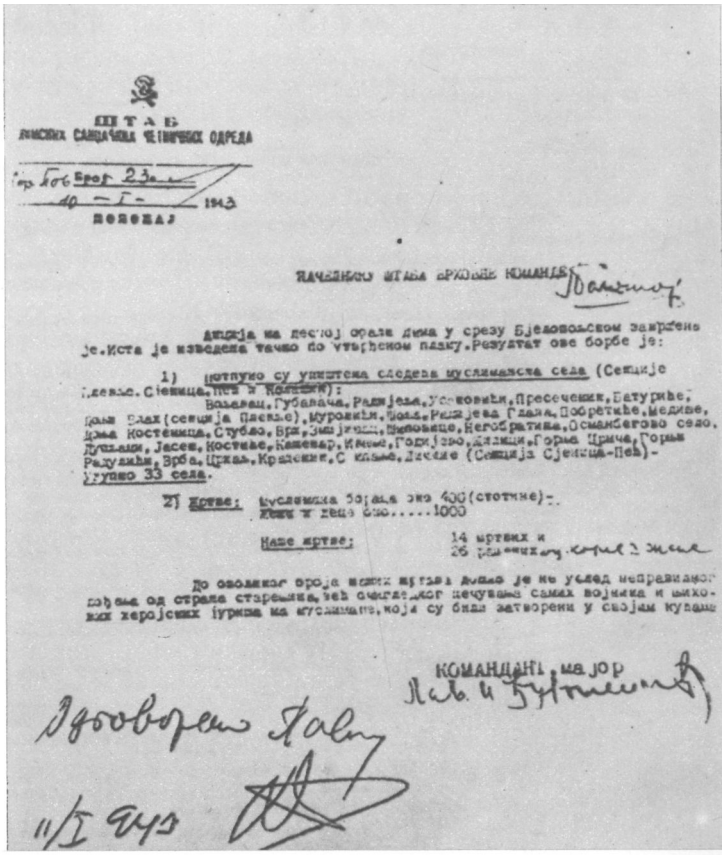

ШТАБ
ЛИМСКИХ САНЏАЧКИХ ЧЕТНИЧКИХ ОДРЕДА

Факсимнл извјештаја мајора Павла Буришића од 10. јануара 1943. Дражи Михаиловићу о покољу Муслимана у бјелопољском срезу

хране у одређеним местима, за стварање магацина резервне хране и исхрану јединица које су осталс на терену ради чишћења и претресања терена и шумовитих предела, као и ради спровођења и учвршћивања организације на ослобођеној територији.

За време операције приступило се потпуном уништавању муслиманског живља без обзира на пол и године старости."

А затим је следио биланс: погинуло је око 200 Муслимана, делом наоружаних припадника муслиманске милиције, док је убијено 8.000 жена, деце, стараца и изнемоглих и болесних.

Тај покољ спада несумњиво у ред највећих групних злочина који су почињени у току рата у Југославији, у једном маху, под окриљем окупатора.

Многи од поменутих актера овог чудовишног злочина нису преживели рат. Остојића и Буришића су ухватиле усташе са више других четничких команданата и функционера крајем априла 1945. у Лијевча-пољу. Затим су их 1. маја побили у Јасеновачком логору.

Војислава Лукачевића предали су Енглези почетком децембра 1944. Штабу 29. дивизије, па је као ратни злочинац осуђен 9. августа 1945. од југословенских народних власти на смрт стрељањем.

Овај четнички командант је спадао у ред најповерљивијих и најспособнијих Дражиних команданата. Пре рата Лукачевић је био службеник грађевинског прдеузећа „Батињол"; био је резервни

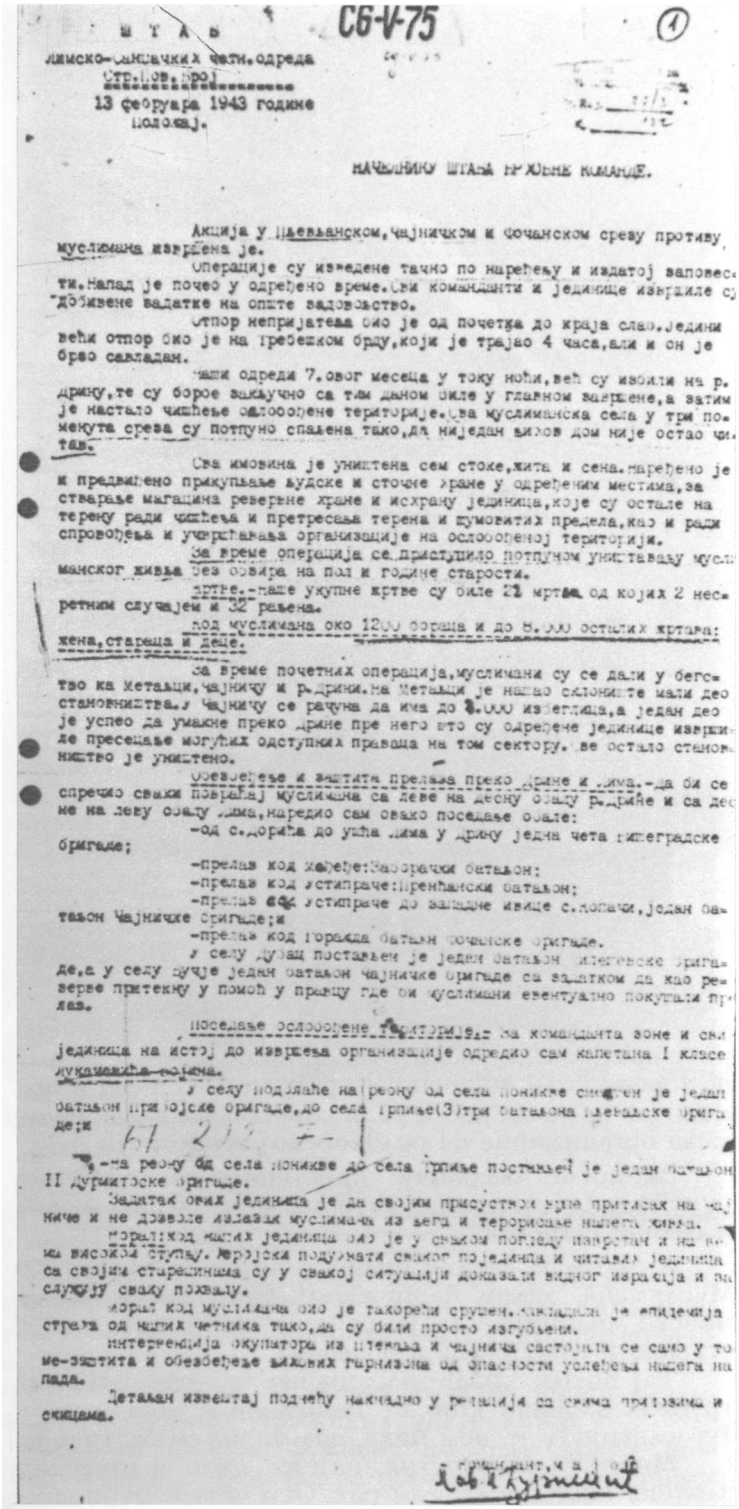

ШТАБ

лимско-санџачких чети.одреда

Стр.бр. број

13 фебруара 1943 године

Подгај.

НАЧЕЛНИКУ ШТАБА ВРХОВНЕ КОМАНДЕ.

Акција у Пљеваљском,чајничком и фочанском срезу противу муслимана извршена је.

Операције су изведене тачно по наређењу и издатој заповести.Напад је почео у одређено време.Сви команданти и јединице извршиле су добивене задатке на опште задовољство.

Отпор непријатеља био је од почетка до краја слаб.Једини већи отпор био је на Требешком брду,који је трајао 4 часа,али и он је брзо савладан.

Наши одреди 7.овог месеца у току ноћи,већ су избили на р. Дрину,те су борбе закључно са тим даном биле у главном завршене,а затим је настало чишћење ослобођене територије.Сва муслиманска села у три помоћута среза су потпуно спаљена тако,да ниједан њихов дом није остао читав.

Сва имовина је уништена сем стоке,жита и сена.Наређено је и предвиђено прикупљање људске и сточне хране у одређеним местима,за стварање магацина резервне хране и исхрану јединица,које су остале на терену ради чишћења и претресања терена и планинских предела,као и ради спровођења и учвршћавања организације на ослобођеној територији.

За време операција се приступило потпуном уништавању муслиманског живља без обзира на пол и године старости.

Жртве.-Наше укупне жртве су биле 21 мртав од којих 2 несретним случајем и 32 рањена.

Код муслимана око 1200 убраја и до 8.000 осталих жртава: жена,стараца и деце.

За време почетних операција,муслимани су се дали у бегство ка Метаљци,чајничку и Дрини.На Метаљци је нашао склониште мали део становништва.У Чајничку се рачуна да има до 3.000 избеглица,а један део је успео да умакне преко Дрине пре него што су одређене јединице извршиле пресецање могућих одступних праваца на том сектору. Све остало становништво је уништено.

Обезбеђење и заштита прелаза преко Дрине и Лима.-да би се спречио сваки повратак муслимана са леве на десну обалу Дрине и са десне на леву обалу Лима,наредио сам овако поседање обала:

-од с.Дорића до ушћа Лима у Дрину једна чета пиперадске бригаде;

-прелаз код Хајдер:Завојачки батаљон;

-прелаз код Устипраче:Пренањски батаљон;

-прелаз од Устипраче до западне ивице с.Лопачи,један батаљон Чајничке бригаде;и

-прелаз код Горажда батаљон Фочанске бригаде.

У селу Дувањ постављен је један батаљон Пиперске бригаде,а у селу Дуње један батаљон Чајничке бригаде са задатком да као резерве притекну у помоћ у правцу где би муслимани евентуално покушали прелаз.

Поседање ослобођене територије на командита зоне и свих јединица на истој до извршења организације одредио сам капетана I класе Лукачевића-Војина.

У селу Подгаће на реону од села Поњике спојен је један батаљон Приморске бригаде,до села Трпиље(3)три батаљона Пљеваљске бригаде;и

-на реону од села Поњике до села Трпиље постављен је један батаљон II Дурмиторске бригаде.

Задатак ових јединица је да својим присуством буду притисак на чајничке и не дозволе излазак муслиманчића из њега и терорисање нашег живља.

Морално-чврсто ових јединица био је у сваком погледу изврстан и на високој степену. Херојска подухвати свијех појединца и читавих јединица са својим старешинама су у свакој ситуацији доказали висок морал и заслужују сваку похвалу.

Морал код муслимана био је такорећи срушен.Настала је епидемија страха од наших четника тако,да су били просто изгубљени.

Интервенција окупатора из Пљеваља и Чајничка састојала се само у томе-заштити и обезбеђење њихових гарнизона од опасности услед њиховог пада.

Детаљан извештај поднећу накнадно у реферату са свима прилозима и скицама.

Командант м.а.ј Буришић

Факсимил извештаја мајора Павла Буришића од 13. фебруара 1943. Дражи Михаиловићу о покољу Муслимана у чајничком, пљеваљском и фочанском срезу

капетан II класе. Током рата краљ Петар II га је за „заслуге" унапредио прво у чнн капетана I класе, а потом и мајора. За поменута крвопролића и друге злочине, као и за његов општи допринос четничком покрету, одликован је Орденом Карађорђеве звезде с мачевима V степена и добио је звање Ађутанта краља Петра II. У записнику о саслушању затвореног Војислава Лукачевића од 27. марта 1945. и другим четничким изворима, овај покољ је предузет као мера одмазде на сличне, али мањег обима покоље које је вршила муслиманска квислиншка милиција над српским живљем у Санџаку. Међутим, то у сваком случају не оправдава ове стравичне злочине, јер су они само као повод за остварење програмског циља да се муслимански живаљ уништи. С друге, пак, стране, сви ти међусобни злочини — како четника, тако и оног дела Муслимана који су ступили у усташке редове или друге контрареволуционарне формације — у ствари су ишли на распиривање братоубилачког рата и међусобног уништења и његовог ширења до неслућених граница.

Народноослободилачки покрет је и у тим најтежим моментима испољио сву своју величину. За разлику од свих других, његове оружане снаге и бројни политички активисти чинили су све да се спречи братоубилачка борба, спречи међусобно истребљивање народа и омогући свим честитим људима да нађу своје право место у широком јединственом народноослободилачком фронту. Борећи се иротив свих видова шовинизма, кажњавани су само његови главни актери као и сви они који су вршили злочине. Због тога је НОП на доследној политици братства и јединства југословенских народа и народности и могао да мобилише широке народне масе без обзира на верску, политичку и националну припадност, у народноослободилачкој борби до коначне победе. Јачањем народноослободилачког фронта јачао је заједнички фронт борбе и револуције против окупатора, а сужаване су све акције националне издаје и контрареволуције, срачунате на ширење братоубилачког рата, у коме су све мрачне силе и непријатељи југословенских народа видели највећу шансу за остварење својих циљева и враћање точка историје уназад.

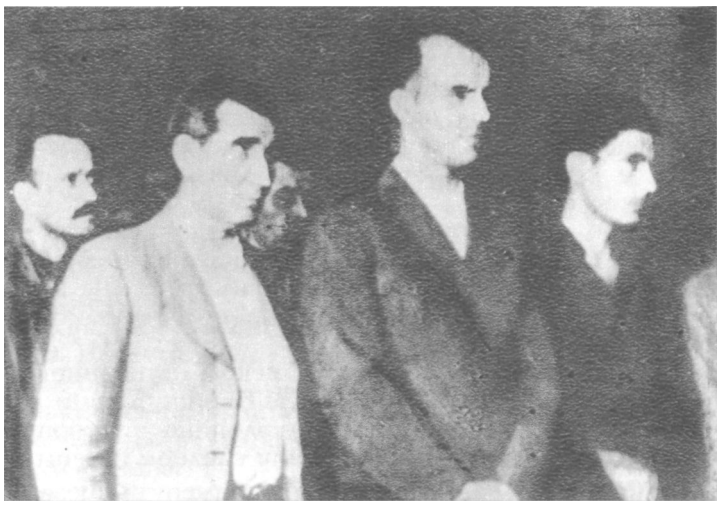

Четнички команданти Војислав Лукачевић (у средини), Драгутин Кесеровић (лево) и Војин Војиновић (десно) за време суђења. Иза Кесеровића је Дражин ађутант Ађим Слијепчевић

ПОЈАВА ЧЕТНИКА V БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

За време свог боравка на Равној гори 1941. Дража је у први мах предузео мере да створи четничку организацију у крајевима који су гравитирали овом простору, али при томе није заборавио нн остале крајеве у земљи, а посебно Босну и Херцеговину, преко које се могао лако повезати са западним и северним крајевима Југославије. Због тога је стварање четничког покрета на подручју Босне и Херцеговине у ствари само био интегрални део четничког покрета уопште.

Међутим, услови за развитак четништва у Босни и Херцеговини били су другачији од услова за ства рање четничког покрета у Србији. V Босни и Херцеговини, која је после априлског рата интегрирана у састав марионетске творевине тзв. Независне Државе Хрватске, на целој њеној територији успостављена је усташка власт са свим њеним злочиначким карактеристикама у односу на српски народ (I све што је прогресивно уопште.

Већ на почетку успостављања усташке власти долази и до првих злочина над српским народом, који је на подручју Босне и Херцеговине у то време чинио око 40% целокупног становништва. Изложено уништењу, српско становништво је морало тражити негде ослонца да би се спасло од усташког геноцида. Као што су четништву сметали Хрвати и Муслимани, тако су и усташама сметали Срби, па се због тога и у основама њихове политичке платформе налазе елементи денационализације и физичког истребљивања широких маса, било да се ради о српском, хрватском или муслиманском народу.

V својој бити четнички покрет у Босни и Херцеговини игра на карту великосрпства и заштитника српског народа, за што користи утицајне и виђене људе који се делом стављају у службу четништву. Људи који су прихватили АР[аж]У Михаиловића н његове концепције у Босни и Херцеговини, и не само прихватили, већ били спремни и да их спроводе, регрутовани су првенствено из редова официра и подофицира југословенске војске, трговаца, свештеника, богатих сељака и припадника разних грађанских партија.

Исто тако као што је почео у Србији, Аража је са стварањем четничког покрета у Босни и Херцеговини поступио на исти начин, тј. приступио је слању емисара бирајући првенствено људе из тих крајева и повезане родбинским и другим везама. Аража је при томе врло добро знао да неупућене и слабо политички уздигнуте масе може једино преко познатих и „угледних" људи везати уза се и на тај начин обезбедити развитак четништва на том подручју. Због тога није нимало случајно да он то чини када је устанак у Босни и Херцеговини већ примио широке размере иод вођством Комунистичке партије Југославије. Формиране су бројне партизанске чете, батаљони и одреди, од којих се у првом моменту на неким подручјима формирају бригаде,. али које ће убрзо, после саветовања у Столицама 26. септембра 1941, бити расформиране или реорганизоване у НОП одреде. Широм Босне и Херцеговине ничу партијске организације тамо где их није било. Где год су се налазиле партизанске јединице образују се народноослободилачки одбори као органи нове народне власти. Поред тога, ослобођена су бројна мања места и створена је слободна територија у Босанској Крајини, делу Херцеговине п нсточне Босне. А°[лази] до чвршћег повезивања партизанских јединица, као и фронта и позадине.

На подручју Босне и Херцеговине истичу се јака устаничка жариштa у Босанској Крајини (око Јајца и Арвара), на Озрену, Бирачу, Романији, Звијезди, Јахорини, те у невесињском и гатачком срезу, као и око Билеће, Стоца и Требиња. Све је то забринуло Аражу, који већ тада, у првим данима борбе против окупатора, пошао на сарадњу с непријатељима југословенских народа. Четници су били свесни концепције народноослободилачког рата, да је то рат у првом реду против фашистичких окупатора, а затим и борба против повратка старог стања које је својом антинародном политиком довело до катастрофе у априлском рату и свих последица које су потом из тога проистекле.

За реализацију својих планова на стварању војне организације и проширења свога утицаја, Аража је на Равној гори средином лета 1941. већ имао око себе прикупљен известан број официра и грађанских политичара. Муђу официрима су се налазили Бошко и Жарко Тодоровић, Радослав Бурић, Симо Узелац, Јован Јеловац, Миодраг Палошевић, Павле Мешковић, Александар Мишић, Милош Глишић, Нешко Недић, Вучко Игњатовић, Арагослав Павловић, Звонимир Звонко Вучковић, Сергије Михаиловић, Велимир Пилетић, Азубомир Јовановић--Патак, Синиша Оцокољић-Пазарац, Арагутин Кесеровић, Војислав Лукачевић, Предраг Раковић, Јездимир Аангић, Иван Фрегл, Рудолф Перхинек, Никола Калабић, Риста Куковић, Бранислав Шошкић и други.

Већи део поменутих офиирa Аража ће упутити у разне крајеве Србије ради формирања четничких одреда и стварања четничких упоришта, а део у Босну и Херцеговину, јер се плашио да не остане ван текућих догађаја изазваних дизањем устанка под вођством КП Југославије. Мање-више, сви наведени официри временом ће постати најпознатији четнички команданти у Србији и Босни и Херцеговини, или, тачније, у источној Босни и Херцеговини.

Увиђајући значај Босне и Херцеговине по развитак четничког покрета, Аража је око средина августа 1941. упутио са Равне горе жандармеријског мајора Јездимира Аангића ради преузимања под своју команду устаничких одреда у источној Босни и проширење четничког утицаја на централне и западне крајеве Босне и на Херцеговину.

Аража се определио за упућивање Аангића у источну Босну и због тога што је Аангић родом из Сребренице, а жандармеријски официр је од 3. јануара 1928. Аангић, као четрдесетпетогодишњи жандармеријски мајор, са својим родбинским везама, имао је задатак да паралише растући утицај НОП на том подручју и да целокупну сигуацију преузме у своје руке. Међутим, Аангић, који је 16. августа 1941. стигао на простор између Зворника и Братунаца, није могао то сам да спроведе, па је убрзо замолио Аражу да му упути помоћ у официрском кадру, што је Аража већ раније намеравао одређујући за источну Босну, поред осталих, и мајора

четнички војвода Милорад Радић-Пиндо. Снимак је направљен у Ваљеву почетком марта 1942. испред кафане „Централ"

Бошка Тодоровића, потиуковиика Веселина Миситу, капетане Сергија Михаиловића и Ристу Нуковића те неке друге ниже официре.

Бошко Тодоровић, коме је била позната ова Дражина одлука, затражио је једним писмом лично од мајора Јездимира Дангића информације о стању у источној Босни.

Дангић је, као своју прву одлуку у својству команданта Босанског четничког одреда, издао 17. августа 1941. операцијску заповест бр. 1, којом је, по свим војничким правилима, инаугурисао стварање четничког покрета у источној Босни.

Том заповешћу Дангић је именовао 14 четничких војвода, међу којима посебно треба поменути Аћима Бабића, Перу Букановића, Милоша Челоњу, Рајка Челоњу и Радивоја Косорића. То су биле најпознатије четничке вође у то време у источној Босни, а посебно Аћим Бабић, војвода кусачки, човек који је тада имао најјаче четничке одреде окупљене око себе и који је себе лично сматрао вођом устанка у источној Босни.

Аћим је користио околност што се са својим одредима налазио на граници између два обласна партизанска штаба у источној Босни — Сарајевског и Тузланског, па је њихове успехе у борби против усташа и домобрана врло вешто користио, као што је било кад су партизани опколили Власеницу па је домобранска 4. бојна (батаљон) Војне Крајине морала да напусти Хан-Пијесак, а Аћим је ово искористио и ушао у њега 8. августа 1941. Тако се Аћим „прославио" и још више осилио у источној Босни. Због свега тога Аћим Бабић је волео себе да назива командантом „босанског устанка", а имао је и звање првог горског војводе.

Међу четничким војводама посебну пажњу заслужује сељак Перо Букановић, војвода кравички а од 10. децембра 1941 — војвода лудмерски. То је био један честит и поштен човек. Учествовао је у првом светском рату и октобарској револуцији и био носилац Ордена Карађорђеве звезде. Од првог дана устанка налазио се у четничким редовима и имао је свој одред. Али, за разлику од осталих чет-

ничких вођа у источној Босни, он није никада пактирао с окупатором и веома се коректно односио према припадницима НОП-а. У ствари, где год је могао, борио се са својим људима против окупатора и његових сарадника. Када је коначно схватио куда смера четнички покрет, 1943. је напустио четничке редове и прикључио се НОП-у, па је као поштен човек и борац, биран и за већника АВНОЈ-а.

Другог септембра 1941, мајор Бошко Тодоровић је прешао преко Дрине у источну Босну с неколико официра. Међутим, гада се није састао с Дангићем већ је отишао на Романију, где је привремено преузео команду над Романијским четничким батаљоном. Са Романије је упутио писмо Дражи Михаиловићу у коме је, поред осталог, стајало: „Хитно су ми потребни официри, педесет, сто, колико год може за организацију нових одреда, за организацију позадинске службе, за што брже продирање у дубину Босне."

И Дангић и Тодоровић су у то време свим силама настојали да на чело четничких одреда поставе официре. Дангић је чак сматрао да је народ пришао комунистима, јер није имао ко други да га води. Због тога ће се до краја године наћи у источној Босни и Херцеговини већи број активних официра који су из Србије послати на то подручје да руководе четничким одредима.

Дангић је такође врло брзо по доласку у источну Босну формирао свој тзв. Горски штаб Босанских четничких одреда, да би се већ 2. септембра 1941. обратио командантима и четовођама с наредбом да се изврши пописивање војних обвезника по општинама, а свима онима који напусте своје чете да се удари по 25 батина. Тиме је Дангић настојао да се устаници путем силе натерају у четничке јединице.

За време док Дангић и Тодоровић образују четничке јединице јужно од реке Спрече, северно одатле, на планини Мајевици, то покушава капетан Ристо Нуковић, који је са 50 четника дошао из Србије и који ће убрзо постати опробани и проверени агент немачке војне обавештајне службе, тј. Абвера. Нурковић је с четницима дошао око 20. августа у село Тобут, где му се налазио и штаб, што је очигледно било да је Дража синхронизовао одлазак Дангића и Куковића у источну Босну, којима *сс* 2. септембра прикључио и мајор Бошко Тодоровић. Средином септембра усташко-домобранске јединице су напале Куковића, који се повукао према Власеници, где се ставио под Дангићеву команду, да бп каеније био командант Зворничког четничког сектора у саставу Босанских четничких одреда мајорг Дангића.

Истовремено с његовим одласком јужно од реке Спрече, 14. септембра 1941. на Мајевицу стиже капетан II класе Стево Дамјановић-Лека са својим братом резервним наредником-ђаком Јовом.

Дамјановић је одмах преузео на себе задатак да прикупи преосталих двадесетак Куковићевих четника, и већ до половине октобра 1941. његова група је бројала око 60 четника у североисточној Босни. Концем октобра 1941. Дамјановић је ухватио везу с мајором Дангићем, па га је овај 1. новембра одредио за команданта Зворничког четничког одреда, који је већ нарастао тада на око 200 четника, да би га до краја године Дангић ојачао са још извесним

Мајор Бошко Тодоровић у униформи капетана I класе бивше Југословенске војске

бројем четника по пореклу Мајевичана. На тај начин је целокупна источна Босна повезана стварањем одговарајућих четничких веза ради развијања четничких покрета.

Додуше, ни четници у тим првим устаничким данима нису били против оружане борбе, али се они више декларишу на речима него на делу. Њихов ооновни задатак био је да развију и учврсте четнички покрет на том подручју.

У том смислу је посебно карактеристично писмо мајора Бошка Тодоровића од 6. септембра 1941, у коме, поред осгалог, стоји:

„Пуковник Мисита је, на жалост, мртав, несрећно погинуо у бесмисленој борби код Лознице коју су повели комунисти и у коју су се умешали Мисита, Рачић и Мартиновић ...

Но, за те колоне и за гомиле босанских сељака потребни су нам официри и подофициpи, активни и резервни. Не знам како да пристојно назовем чињеницу да у Београду живи око 1.000 активних официра и још толико резервних, а да у Босни устанак

Злочин четника у селу Кнежини на планини Романији (1941)

воде њих десет, тј. 0,5%. Шаљите ми, молим, официре и подофицире, нарочито официре, 50, 100, 200 . .. Има посла за све њих — јединице нам се распадају без њих и позадина је у нереду."

Мада то Тодоровићево писмо с овим није завршено, довољно је бациги само један поглед и на ову садржину и схватити с коликим је ниподаштавањем гледао на народ источне Босне, као на „гомилу босанских сељака", што је за четнике народ увек такав и био. С друге, пак, стране Тодоровић износи и стање четничких јединица, а да ниједног момента не спомиње ситуацију и јединице Главног штаба НОП одреда БиХ, које се у то време не боре не само против окупатора и квислиншких снага усташа и домобрана, већ и за братство и јединство народа источне Босне над којим су тада чинили злочине како усташе, тако и четници.

За уређење своје позадине и одржавање јавног реда на подручју среза власеничког четници су, према Дангићевом наређењу од 25. септембра 1941, приступили обнављању и успостављању жандармеријских станица, док су штабови НОП одреда и политички радници успостављали народну власт, која је преко народноослободилачких одбора била дужна да се брине о сигурности и реду у позадини. То су биле две дијаметрално различите ствари. С једне стране, НОП је то питање решавао ангажовањем широких маса, док су четници том проблем\' прилазили с позиције силе.

ПАРТНЗАНСКО—ЧЕТННЧКИ ОДНОСИ 1941. У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Што је устанак у Босни и Херцеговини узимао све више маха, то су и односи између партизана и четника постајали сложенији. У јесен 1941. утицај четника у средњој Босни и Херцеговини није још увек био дошао до већег изражаја, у првом реду због тога што Дража није имао никаквих веза са средњом и западном Босном и Херцеговином, а п сам његов покрет се још налазио у процесу формирања. То је Дража врло добро знао, па је због тога преко својих експонената у источној Босни настојао да се ту што више учврсти, како би с тога подручјз вршио даљу пенетрацију на запад и југ.

Чињеница, пак, да су се почетком устанка у источној Босни одмах појавили прво партизански, а после тога и четнички одреди, наводила је и једне и друге на међусобну сарадњу и координацију у борби против окупатора и његових слугу, што је пре свега, био и став народноослободилачког покрета. Међутим, с појавом Дангића, а нешто касније и Тодоровића, који је био одређен за четничког команданта у Херцеговини, ти односи су постајали све лабавији, јер су обојица свим силама покушавали да у целој источној Босни успоставе једино и само четничку власт, што се, природно, није могло прихватити с обзиром на платформу народноослободилачке борбе. Међутим, у интересу борбе про тив окупатора, што је био главни цил> НОП-а, оба обласна партизанска штаба и Сарајевски и Тузлански, као и Главни штаб НОП одреда БиХ настојалн су свим силама да се нађе заједничко решење и снаге удруже како би се лакше тукао непријатељ и спречила братоубилачка борба и злочини над народом источне Босне, што, наравно, није одговарало четницима, као ни усташама.

У првој половини септембра 1941. Штаб НОП одреда Сарајевске области успоставио је на Романији непосредан контакт с Дангићем и Тодоровићем и о резултатима тих разговора одмах је упознао Покрајински комитет КПЈ за БиХ.

Тај је извешгај гласио:

„Овдје на Романију стигли су мајор Дангић и мајор 'Годоровић са једном четом и једним водом минера. Ми смо ступилИ с њима у везу. С обзиром на критичну ситуацију на Стијенама, о којој Вам пишем на другом мјесту, одмах смо успоставили војну сарадњу за одбрану, односно протјеривање непријатеља са Стијена. Минерски вод већ је срушио 2 ћуприје да се онемогући слање појачања непријатељу на Стијенама. Саопштавамо вам све оно о чему смо разговарали с тим људима, што смо сазнали о њима и о њиховим намерама, па вас молимо да нам хитно јавите о односу према њима и могућносгима сарадње.

1) Они кажу да дјелују у саставу четничког одреда редовне Југословенске војске, да су потчн њени Врховној команди и влади у Лондону. Штаб који руководи акцијама у земљи налази се у Сувобору и на челу им је неки официр Михаиловић. Један од горе поменутих је четнички командант одреда у Босни, а други у Херцеговини.

2) Они држе Сребреницу, Власеницу и Хан Пијесак, опсјели су Зворник и Вишеград. Правци продирања су им преко Горажда, Чајнича и Фоче ка Санџаку и Црној Гори (кажу да ће им у том подручју помагати српска Ужичка војска).

Дангић има задатак да иде у правцу Бање Луке и да се тамо сретне с неким капетаном који треба, према плану његовог штаба, да дјелује преко Тузле. Тодоровић има задатак да продре ирема Херцеговини и послије према Сплиту и сјеверној Далмацији.

3) У мјестима које освајају они постављају четничке команданте села, општина, срезова и области, који организују неку власт.

4) Људство регрутују из крајева које држе. Засада највише из Сребренице. Осим тога јавио им се неки одред из Вишеграда под вођством потпоруч ника Булатовића. Имајући људство и из Србије, на пример, ови минери, оружјем се снабдијевају из Србије (купују). Сада располажу са доста експлозива, нуде и нама већу количину и стављају нам на расположење вод минера.

5) Они су радили с Аћимом Бабићем, али су прекинули скоро сваку сарадњу с њим.

6) С Костом Пећанцем немају ништа и сматрају га њемачким човјеком, односно свачијим плаћеником.

7) Имају намјеру да овдје на Романији оставе један одред под командом мајора Тодоровића.

8) Монархисти су. У Сребреници су прославили краљев рођендан. На сарадњу с нама пристају. Према изјави Тодоровића, та сарадња у Србији је само локална и више случајна. Они веле да се наши одреди почињу тамо називати радничко-сељачким револуционарима (ваљда лаже). Узгред је рекао да наши одреди стоје под вођством П[окрајинског] К[омитета] и К[омунистичке] И[нтернационалне]. Речено им је да то није тачно, већ да стоје под вођством Штаба народноослободилачке партизанске војске. Однос према Муслиманима и Хрватима им је половичан, с јаким натрухама великосрпства, али изгледа, да би прихватили тактику (иако тешко политику) добрих односа и сарадње с Мусл.[иманима] и Хрват.[има]."

Реагујући на овај извештај поменутог штаба, Главни штаб НОП одреда за Босну и Херцеговин\> и Покрајински комитет издали су 20. септембра 1941. Упутство о условима сарадње са самосталним четничким одредима, у коме је, поред осталог, речено и ово:

„Осим тога, они нуде заједничко снабдијевање тако да нашој војсци шаљу оно што нам треба из крајева које они држе, а ми њима исто тако. Ми на такву сарадњу пристајемо под таквим условима дз они воде борбу не само против окупатора и њихових слугу усташа, већ и против Срба који су се продали окупаторима, па за њихову корист убијају и пљачкају муслиманско и хрватско становништво н на тај начин сију мржњу и раздор међу народима за рачун окупатора. Штавише, ми сматрамо пожељним да се успостави потпуна сарадња (и војна и политичка) између ове двије војске. Ми сматрамо пожељним да ове двије војске успоставе заједничке јединствене команде и да заједнички организују живот позадине, — под условима, наравно, демократског уређења ослобођене позадине и укидања средњовековног кажњавања, батинања и сл. Слободу морају уживати сви Муслимани, сви Хрвати и сви Срби. Једино нема слободе за издајице и слуге окупатора, разбојнике, пљачкаше, па били они Срби, Хрвати или Муслимани. За такве изроде смрт је најправеднија казна којом ће искупити своју издају према властитом народу. За изрицање казне успоставити народне судове, те нека народ сам суди народним издајницима. То су наше поруке четничким одредима."

Износећи ова два документа у целини, односно у деловима, јасно се још једном потврдила линија четничког покрета у погледу њихове пенетрације на запад, као и ставу народноослободилачког покрета о виталним питањима народноослободилачке борбе. Ова одлука највишег војног и политичког руководства НОП-а у Босни и Херцеговини управо

Слободан Принцнп-Сељо, студент техничког факултета у Београду, резервни потпоручник југословенске војске и предратни члан КПЈ. У НОР-у је био командант Обласног војног штаба за сарајевску област, члан Главног штаба ПОПО за Босну и Херцеговину и командант Оперативног штаба НОП и ДВ за БиХ. Умро је 25. априла 1942. од упале плућа, као последице прележаног тифуса. Проглашен је за народног хероја 6. септембра 1942.

се подударала с напорима које је тих дана чинио командант Главног штаба НОП одреда Југославије Јосип Броз Тито на преговорима с Дражом Михаиловићем 19. сегпембра 1941. у селу Струганику о заједничкој борби против окупатора, што је Дража одбио под изговором да још није време за борбу.

Седам дана касније, на саветовању у Столицама 26. септембра 1941, још једном је подвучено да, у интересу борбе против окупатора и његових слугу, греба и дал>е наставити преговоре с представницима четничког покрета, како би се створио заједничкн фронт борбе према непријатељу и спречио брато-убилачки рат.

Томе саветовању, у својству команданта Главног штаба НОП одреда Босне и Херцеговине, присуствовао је и Светозар Вукмановић-Темпо. (V ствари највише војно руководство устанка у Боснн и Херцеговини се до саветовања називало Земаљско руководство устанка Босне и Херцеговине, али се у југословенској историјографњи називало Главним штабом.) По повратку у источну Босну Темпо је заједно с Родољубом Чолаковићем (који је на саветовању у Столицама одређен за политичког комесара Главног штаба НОП одреда Босне и Херцеговине; до тада је био члан Главног штаба НОП одреда Србије), предузео одмах мере да се успостави тешњн контакт с четничком командом у источиој Босни. Тако је крајем септембра 1941. дошло до преговора V Дрињачи, на којима су присуствовали у име Главног штаба Светозар Вукмановић, Родољуб Чолаковић и Слободан Принцип, а у име војно-четничких одреда источне Босне мајор Јездимир Дангић, капетан Сергије Михаиловић и војвода Петар Букановић-Перо. Том приликом 1. октобра 1941. постигнут је споразум о формирању Привременог оперативног штаба између војно-четничких и партизанских одреда на територији Босне под именом *Команде босанских војних и партизанских одреда.* Тим споразумом су регулисана сва спорна питања, па и питања заједничких операција, мобилизације, успостављања заједничке власти итд.

Родољуб Чолаковић-Роћко о томе је у својим *Записима из ослободилачког рата* записао и ово:

„Тим преговорима ми, партизани, приступили смо искрено. Наш циљ био је да у борби против окупатора и његових помагача ујединимо устаничке снаге или бар објединимо њихове акције и да том акционом јединству дамо што бољу организациону форму. Ми смо хтјели да на ослобођеној територији створимо нове органе власти у које ће ући представници и једне и друге струје у устанку, али којн ће бити органи борбе, органи мобилизације народа и свих његових снага за развијање и вођење устанка. Ми смо хтјели да четници престану са распиривањем шовинистичке мржње, а нарочито са сваким зулумом над муслиманским и хрватским становништвом."

Светозар Вукмановић-Темпо је о томе, у *Сјећањима на развој народноослободилачке борбе у Босни и Херцеговини,* касније казао:

„По доласку у Дрињачу, састали смо се с четничким штабом за источну Босну и понудили им сарадњу под условима који су разрађени на савјетовању у Столицама и под условима да четници обуставе сваку борбу против муслиманског и хрватског становнишгва. Пошто су четници прихватили наше услове, написан је заједнички проглас народу Босне и Херцеговине, у коме се позивају сви народи — Срби, Муслимани и Хрвати — који су настањенн на територији Босне и Херцеговине да пођу у заједничку борбу против окупатора."

Тако је у прогласу, поред осталог, стајало и ово:

„Браћо Срби!

На оружје! Вјековима сте се борили против туђинског јарма. Вјековима сте устајали против неправде и угњетача. Никад као данас није већа потреба да збијете своје редове, да као један човјек устанете у борбу против Хитлерових и Павелићевих банди. Заборавите све оно што вас је до јуче дијелило и уједините све своје снаге против непријатеља српског народа и имена. Ујединимо се са својом браћом преко Дрине и са осталим народима Југославије у одлучној борби против фашистичке најезде.

Хрвати и Мусилмаии!

Помозите борбу своје српске браће, која не траже освету, већ своје право да живе слободно у земљи својих предака. Избаците из својих редова усташке бандите који срамоте хрватско и муслиманско име. Придружите се и ви нашој борби да би смо што брже истјерали из наше земље окупатора и завели у њој ред и мир за све поштене и родољубиве људе без разлике народности и вјере. Живјели смо вјековима на овој груди и живјећемо даље у слози и љубави кад из наше земље немилосрдно искоријенимо оне који су уносили међу народ злу крв и од тога вукли корист."

Као што се види, у овом прогласу доминирале су основне поставке нароАноослободилачког покрета и стварање међусобне сарадње и повереља на великој платформи народноослободилачког рата — — братству и јединству југословенских народа.

Међутим, ствари се нису развијале како је договорено, јер су четници напуштали борбу, као што је био случај четничког батаљона под командом Милутина Шошкића код Зворника, или су избегавали да се боре, или су, пак, наставили и даље с пљачком, као што је био случај у ослобођеној Кнежини крајем октобра. Све је то доводило до даљих заоштравања и поред свих напора Главног штаба НОП одреда БиХ да се међусобни односи среде и доведу у склад с постишутим споразумом.

По правилу, до тих заоштравања у пуној мери је долазило увек кад год је Дража минирао споразуме постигнуте с Титом, као што је био случај и Дражине издаје споразума постигнутог с Врховним командантом НОП одреда Југославије 26. и 27. окгобра 1941. у с. Брајићима и отпочињања отворених непријатељстава против НОП-а у Србији. На међусобне односе нарочито је утицала тзв. прва непријатељска офанзива у западној Србији и Шумадији, уперена против НОБ у Србији, када су четници већ у Србији имали низ аранжмана не само с квислиншким апаратом, већ и с окупаторима.

Војно-политичко руководство НОП-а у БиХ настојало је да те односе у интересу што успешније борбе против окупатора побољша па је заказана и заједничка конференција у Власеници за 16. новембар 1941, у време када је Главни штаб НОП одреда БиХ, радећи неуморно на реализацији одлука на саветовању у Столицама, на подручју источне Босне имао седам партизанских одреда: Романијски, Калиновички, Бирчански, Мајевички, Семизовачки „Звијезда" и Озренски НОП одред.

Међутим, на конференцији је дошло до разлаза. Четници су формирали Горски штаб четничких одреда 17. новембра и именовали Привремену управу ослобођеног дела источне Босне са Јездимиром Дангићем, Бошком Тодоровићем, Аћимом Бабићем, Пером Букановићем и Здравком Танасићем на челу. Разлаз је био потпун, па су Темпо, Чолаковић и Пашага Маннић отпутовали у Ужице да би о свему томе обавестили Врховни штаб НОПО Југославије, где је одобрен прекид с четницима, а посебно с Дангићем, али је при томе упућена и критика на рачун попустљивости, посебно према Дангићу, што су четници искористили да извуку доста •ружја и муниције и створе прилично нереда у аозадини, на ослобођеној територији.

Иван Рибар (лево) н Родољуб Чолаковић (десно)

Последњи покушај учињен 13. децембра 1941. у Краљевом Пољу код Хан-Пијеска (сада Партизан Пољу) да се постигне неки споразум, није дао никакве резултате. Сада је коначно разлаз био потпун. Бошко Тодоровић, као командант јужног фронта Босанских четничких одреда, полако се спуштао према Херцеговини, док је Дангић слао своје емисаре у средњу и западну Босну, где четници, тако рећи, нису ни постојали. Међутим, убацивањем својих људи у партизанске редове у пролеће 1942. избиће бројни четнички пучеви, о чему ће бити више речи, па ће Раде Радић, трговац и бивши партизан, те Урош Дреновић, Лазар Тешановић, поп Сава Божић, Стеван Ботић, председник општине из Осјечана, др Бранко Стакић, велики жупан и народни посланик, поручници Мутимир Петковић и Милан Шантић и други успоставити четничке одреде. На тај начин и организацијски и војно завршиће се са оформљењем четничког покрета у Босни и Херцеговини, као интегралног и општег четничког покрета Драже Михаиловића у земљи.

Секула Дрљевић

Бошко Тодоровић је у међувремену, као командант оперативних јединица за дејства у Херцеговини, ухваћен 20. фебруара 1942. у Кифином Селу (код Невесиња) од Првог херцеговачко-црногорско1 ударног батаљона. Пошто је за собом већ имао бројне аранжмане с италијанским окупатором за борбу против НОП-а, том приликом је стрељан као народни непријатељ. Тако је завршио човек који је одбио сарадњу с нородноослободилачким покретом и већ на почетку своје делатности пао у кањугу издаје и борбе против слободе свог сопственог народа.

СТВАРАЊЕ И РАЗВОЈ ЧЕТНИЧКОГ ПОКРЕТА У ЦРНОЈГОРИ

После краткограјног априлског рата судбина комадања Југославије између сила осовине задесила је и Црну Гору, чији су погранични крајеви Бечким споразумом припојени тзв. Великој Албанији, док је Бока Которска анектирана Краљевини Италији. Грађанске партије су се распале, а сепаратистичка Црногорска федералистичка странка (ЦФС) пожурила се да се стави у службу окупатора за формирање квислиншког апарата на челу с Јовом Поповићем, присталицом краља Николе, дугогодишњим емигрантом и једним од угледних чланова воћства ЦФС. Уз њега се нашао и генерални секретар странке Душан Вучинић, као и многи други, да би им се на крају придружио и један од црногорских политичких ренегата и представник најреакционарнијет дела ЦФС Секула Дрљевић, блиски пријатељ Анте Павелића, с којим се чак и поистовећивао. Дрљевић је својевремено, као народни посланик, држао у југословенској Народној скупштини говоре нападајући италијанску империјалистичку политику према балканским народима, да би сада у најтежем часу југословенских народа и народности отишао у загрљај управо италијанским фашистима.

Међутим, убрзо ће се италијанска окупациона управа одрећи услуга ових људи, али ће наћи друге сепаратисте, за које су сматрали да су погодније особе за спровођење окупоционе политике. То је, у првом реду, био Крсто Поповић, за дуже време прикривени сарадник окупатора и отворени противник уједињења југословенских народа. Готово читаво време између два светска рата провео је у емиграцији, од чега дужи период у Гаети у Италији. Средином јесени 1941. прикључио се окупатору и поред свих напора руководства НОП-а да приступи народноослободилачкој борби црногорског народа С њим ће потом врло блиско сарађивати познати црногорски сепаратиста Новица Поповић, као и други по многим црногорским нахијама.

Међутим, сва та издаја и сарадња с окупатором није могла да спречи Црногорце да се дигну на општенародни устанак против окупатора и квислинга.

У том историјском и преломном моменту црногорског народа ни бројни колебљиви елементи, као ни будући издајници, нису мсгли да буду по страни тих догађаја, јер су се плашили срамоте и народног суда, али су заго притајепо чекали прилику да се сједине у борби против народноослободилачког покрета за очување својих класних интереса.

Нарочито је у том погледу био колебљив и издајнички (осим часних појединаца) официрски кор Југословенске војске, који није био способан да раскрсти са својим погледима у односу на права југословенских народа и народности, а посебно свог црногорског народа, у будућој држави која се ства рала у ватри народноослободилачког рата. Због црногорског народа, у будућој држави која се стварањем тајних војних официрских организација и крајем 1941. успостављањем веза с Дражом на Равној гори.

Дражин београдски пункт покушао је још прс јулског устанка да оствари везу с црногорским официрима. Тако је мајор Жарко Тодоровић из Београда упутио резервног капетана Војислава Лукачевића са задатком да се повеже с генералштабним мајором Борћијем Лашићем, пуковником Бајом Станишићем и мајором Миличком Јанковићем, готово у исто време када је једна група грађанских политичара и југословенских официра из бјелопољског среза покушавала да успостави везу с Дражом на Равној гори.

Лукачевића је трииаестојулски устанак црногорског народа загекао код роћака у Подгорици, где је био приморан да проведе око петнаестак дана н да се врати у Београд необављена посла.

Поновни покушај Дражин да се у августу успостави веза с официрима и да се из Колашина доведе па Равну гору Илија Трифуновић-Бирчанин такође није успео, као ни други Лукачевићев покушај у јесен 1941. Тек су ту везу успели да успоставе с Командом четничких одреда на Равној гори капетан Рудолф Перхинек и поручник Мирко Куклић, који су са подручја беранског среза упућени од представника грађанских партија и прочетнички оријентисаних официра. Обавештен о стању у Црној Гори, Дража је 15. октобра 1941. извршио и прва наименовања. Тако је за команданта свих четничких снага у Црној Гори именовао генералштабног мајорц Борћија Лашића, док је капетана Павла Буришића именовао за команданта четничких снага у шес! црногорских срезова и две општине у североисточном делу Црне Горе и делу Санџака. То је учињено у време када је маЈор Лашић већ имао организо вану тајну официрску организацију од 19 чланова у Лијевој Ријеци под именом „Гвоздена рука", док је другу сличну у Никшићу под именом „Официрска организација за заштиту народа Црне Горе" организовао артиљеријски мајор Перо Марушић.

Генералштабни мајор Борћија Лашић

Генералштабни мајор Борћија Лашић је на тај начин један од главних протагониста четничког покрета у Црној Гори. Рођен 5. маја 1906. у Лијевој Ријеци, он је имао веома јаке везе на том подручју. У Краљевини Југославији завршио је 52. класу Војне академије, затим Вишу школу Војне академије и генералштабну припрему, да би у својој 34. години, што је у оно време било веома брзо, бно 1940. унапређен у чин мајора. Рат га је затекао на положају начелника штаба Дравске дивизије, што му је све скупа давало репутацију једног способног и релативно младог официра, који се својим чином и положајем наметнуо прочетнички расположеним официрима у Црној Гори.

За разлику од Лашића, капетан Павле Буришић није имао такву војничку каријеру, мада је и он релативно млад (рођен је 9. јула 1907. у Подгорици) ступио у Војну академију 1927, тј. у њену 55. класу. Још као дечак осгао је без оца, па је школовање наставио у кући свога ујака Вука, иначе четника познатог црногорског војводе из минулих ратова, где је и добио највероватниЈе прва сазнања о четништву, што је после априлске катастрофе вероватно имало утицаја на његово коначно опредељење. Међутим, Буришић ће временом постати први четник на листи четничке хијерархије у Црној Гори и уживаће велико поверење не само Драже Михаиловића већ и квислинга Милана Недића и италијанских и немачких окупатора.

И један и други, и Лашић и Буришић, добили су са својим постављењима на одговарајуће положаје и пуномоћја од Драже, по којима су се сви активни резервни официри, као и сви војни обвезници на подручју Црне Горе имали ставити на располагање. Тиме је Дража и на овај начин, као што је то чинио и у другим крајевима, на силу покушавао да веже припаднике бивше војске за четнички покрет. У вези с тим, у јесен 1941. почиње да се ствара и тзв. *Народна војска* на челу с официрима бивше Југословенске војске прочетнички оријентисаних, у време када је италијански окупатор на црногорском тлу од других издајника стварао оружане одреде познате под именом Антикомунистичка добровољачка милиција (МШг21а уо1ип(;апа ап11сотиш51а — М. V. А. С.).

Та милиција коју је окупатор одевао, хранио и плаћао временом ће се распасти и већим делом прећи у редове четника.

Након тих првих контаката, средином децембра 1941. код Драже је дошао и лично Буришић, где је примио потребне инструкције и већ поменуту Дражину директиву од 20. децембра 1941. Том приликом је још једном потврђено именовање Борћије Лашића за команданта Лимских четничких одреда. Након тога се Буришић 30. децембра 1941. вратио у Црну Гору, да би наставио заједно са осталима своју четничку делатност на организацији и учвршћењу четничких одреда широм Црне Горе.

Затим је мајор Борћија Лашић, на бази Дражиних инструкција од 20. децембра 1941. године, 7. јануара 1942. објавио проглас под називом *Браћо Црногорци.* С нејасно израженом перспективом борбе против окупатора и оштрицом на тзв. „анационалне елементе", а за четнике су то били:

Четници Зетског четничког одреда с италијанским официром (лево од заставе); десно од заставе је Јаков Јововић, четнички командант (лето 1942)

Албанци, Мађари, Муслимани и Хрвати, које је требало истерати као „губу из торина", Лашић је као најважнији задатак прогласом поставио да се „очисте све српске земље од звјерова који су нас за вријеме овог најстрашнијег ропства мучили и убијали."

Сви покушаји Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку у јесен и почетком зиме 1941/1942 да се четници приволе на сарадњу за заједничку борбу против окупатора остали су, као и у осталим крајевима земље, безуспешни, јеп су се и црногорски четници стриктно придржавали Дражиних инструкција о искључивости сваке сарадње, првенствено због тога што се комунисти „боре против династије, а за остварење социјалне револуције, што никад не смије бити наш циљ, јер смо ми једино и искључиво борци за краља и отаџбину и слободу народа".

Готово у исго време и капетан Буришић, који се од Драже вратио с титулом војводе, петог јануара 1942, приступио је формирању Лимско-санџачког четничког одреда, бирајући село Заостро за седиште свога Горског штаба бр. 15, да би одмах потом с Италијанима извршио 13. јануара напад на партизанске снаге у селима Бучу, Црном Врху, Соколу и Селачи. На другој страни је слично поступио и мајор Лашић у андријевичком срезу, где је приступио разоружавању партизана са својим четничким одредима, што се на крају завршило поразом партизана у Краљским Барама и Лубницама и заузимањем (23. фебруара 1942) Колашина од стране четника, тако рећи, без огпора. На тај начин после овлађивања беранским и андријевачким срезом и заузимањем Колашина с ближом околином, четници ће тада отворено ступити у колаборацију с италијанским окупатором и постати" носиоци контрареволуције у Црној Гори, узимајући привремено иницијативу у своје руке.

ЧЕТНИШТВО У ХРВАТСКОЈ

Проглашењем Независне Државе Хрватске 10. априла 1941. под окриљем фашистичких окупатора у одсудним моментима одбране Југославије, створена је једна марионетска институција која је требала, у периоду после комадања и разбијања југословенске државне заједнице, да обезбеди одговарајући ред и поредак који је, пре свега, одговарао интересима нацистичке Немачке и фашистичке Италије.

Појава Независне Државе Хрватске није под једнако примљена у свим крајевима Хрватске. Утицај Мачекове Хрвагске сељачке странке на хрватске масе био је знатан, а њен *дефетистички* став оставио је део хрватског народа *без јасне оријентације,* док се српски народ нашао у изузетно тешком положају после почетка усташких погрома и злочина. Од првог дана окупације усташка власт је отпочела хајку на Србе. Хапшење и убијање истакнутих људп

како из редова ириіадника неких бивших грађанских партија, тако и из редова интелигенције, свештенства и осталих сталешких слојева унело је немир V српски народ, који је убрзо и сам био мета масовних усташких зверстава.

Комунистичка партија Хрватске, као руководилац устанка народа Хрватске, имала је у то време један од главних задатака да спречи усташка зверства и денационализацију, као и насилно расељавање српског народа. Усташе су, као што је познато, биле поставиле задатак да иселе око 600.000 Срба у Хрватској, односно да иселе оно што буде остало после масовног клања и прекрштавања која су започета на Кордуну, Банији, у Лици и неким другим подручјима, осим у Далмацији, коју је италијански окупатор анектирао Краљевини Италији.

У том првом налету усташке власти су похапсиле велики број виђених људи и већином их физички ликвидирали, док је у унутрашњости земље извршена права хајка и на комунисте. Партијска руководства на свим нивоима издају прогласе и бројне летке позивајући хрватски и српски нарол да збију своје редове и да се припреме за оружану борбу. У првомајском прогласу Комунистичке партије Хрватске, поред осталог, стоји и ово:

„Плаћеници Хитлера и Мусолинија — франковачка господа — распирују бјесомучну мржњу против братског српског и словенског народа. Они настоје да одговорност за дугогодишње угњетавање хрватског народа од великосрпске буржоазије пребаце на напаћени народ Србије; по налогу својих империјалистичких господара настоје да заваде хрватски, српски и словенски народ, како би спречили њихову заједничку борбу против империјалистичких тлачитеља . . . Све нас угњетава, понижава и пљачка исти непријатељ. Борба против тог омраженог непријагеља може бити успешна само онда ако хрватски и српски народ, уједињен и збијен у чврсте редове са осталим народима Југославије, поведе борбу против империјалистичких окупатора и њихових плаћеника ... Али данас када је Хрватска поробљена од империјалистичких освајача, ви сте бачени у најтежи положај откако се налазите у Хрватској . . . Разуларена фраиковачка господа врше на вама крвави терор и прогоне, она под изговором борбе против четника затварају, зверски муче и потајно убијају на стотине честитих бораца, који су заједно с хрватским радним народом водили борбу против српске хегемоније и угњетавања хрватско; народа. Не дајте се застрашити крвавим прогонима не наседајте шовинистичкој хајци. Збијте своје редове, удружите се у братску слогу с хрватским народом, који пати као и ви, прикључите се борбеним редовима радника ради заједничке борбе против окупатора и њихових плаћеника — франковачке господе."

Поглавник тзв. Независне Државе Хрватске Анте Павелић (у средини) поздравља се с немачким официрима

Усташки здочиици над убијеним жртвама

Тај борбени позив Србима и Хрватима упутила је КП Хрватске на почетку усташких погрома против српског народа.

Суочени с физичким истребљењем, део Срба иселио се је из Хрватске. У првом моменту усташке власти су и дозвољавале да се одлази у Србију, док се део српског живља склонио у северни део Далмације и Книнску крајину под заштиту италијанског окупатора, који није на својој анектираној територији дозвољавао злочине. Међутим, та политика италијанског окунатора била је дубоко срачуната на то да се заштита пружи у првом реду имућним и утицајним људима српског порекла, као и свима онима који су им се чинили погодни и антикомунистички расположени.

Устанак народа Хрватске 27. јула 1941. ставио је окупатора и његове усташко-домобранске слуге пред озбиљне проблеме, па је због гога требало решити питање кршења отпора не само оружаним путем применом окупаторских војних јединица п квислиншких снага, већ и изналажењем других на чина борбе против иародноослободилачког покрета у крилу сопствених српских маса. Због тога није ннмало случајно да су бројни прочетнички елементи нашли уточиште код италијанског окупатора, као и то да је од отпадника дела српског народа на анектираној и окупираној територији окупатор могао организовати Антикомунистичку добровољачку милицију као што је то учинио и у Црној Гори.

Склањајући се од усташких зверстава, бившп истакнути сриски грађани политичари нашли су уточиште у Сплигу, који постаје центар њиховог окупљања. Ту се оснивају разни одбори за помоћ избеглицама. На челу првог одбора се налази поп Сергије Урикало, а временом се укључују или сарађују и друге личности. Међу њима се посебно истич\ Радмило Грћић, новинар из Херцеговине, и Добросав Јевћевић, народни посланик из Праче. Овај задњи ће одмах потом постати главни емисар за везу између четника и италијанског окупатора на подручју јужне Босне, Херцеговине, Далмације и Книнске крајине. У ствари, Сплит је, стицајем околностн постао центар окупљања колаборационистичке и четнички настројене српске буржоазије. Слични

одбори се осиивају и на другим подручјима Далма ције. Преко њих је италијански окупатор обезбеђи вао контролу над избеглицама, који су се налазилп у појединим сабирним логорима.

Један од најорганизованијих логора је био у Кистањима са избеглицама из Книнске крајине. Тај логор временом постаје централни логор са задатком да окупи близу 1.500 избеглица расутих по разним другим околним местима. Главни организатор тога логора је био поп Момчило Бујић, који ће постати један од главних четничких вођа у Хрватској.

Већ средином јула 1941. у логорима су на површину избиле великосрпске групе које убрзано раде свим снагама да ове логоре искористе у политичке сврхе и претворе их у четничке организације. На томе, поред попа Момчила Бујића, раде још за Книнску крајину Живко Брковић, Владо Новаковић и Пајо Поповић, трговачки путник из Бискупије и син народног борца Онисима Поповића кога су својевремено за време првог светског рата стрељали Аустријанци, док је за Лику ангажован Стево Рађеновић, а за Равне Котаре Васо Миљуш, Илија Десница и други. У осталим крајевима Хрватске, као на Кордуну, Банији, у Славонији и другима, иако је било покушаја за стварање четничких организација, они су у устанку народа Хрватске пропали.

Да би обезбедила свој утицај, италијанска префектура у Задру организовала је 23. јула 1941. састанак „угледних личности српских емиграната" у Бенковцу, на коме је постигнута сагласност о вођењу заједничке политике против „убиствене опасности од комуннстичких банди".

У августу 1941. поп Бујић и Пајо Поповић одлазе у Дрвар, један од центара устанка, и тамо су затражили одобрење од партизанског руководства за своје вођство у Книнској крајини. Будући да су обојица уживали известан ауторитет, а у складу с јачањем свих националних снага у борби против окупатора и његових помагача, они су добили одређену политичку легитимацију и вратили су се \ Книнску крајину. Поп Бујић убрзо је почео да ствара свој одред у околини Книна повезујући се с четничким вођом у Босанском Грахову, с лугаром Браном Богуновићем, док Пајо Поповић врши организацију четничког одреда у Косовској долини у делу Дрнишке крајине.

На руку им иде и чињеница да је одлуком Обласног штаба НОП одреда за Босанску крајину 4. августа 1941. формиран Штаб Герилских одреда за Книнску крајину на челу с прочетнички настро-

Група усташких злочииаца над побијеним Србима 13. априла 1941. у Дервенти

„Пријатељско ћаскање" војводе Момчила Бујића с италијанским официром

јеним елементом Живком Брковићем, који одмах самовољно и смишљено мења називе неких штабова, па тако назив Штаба Герилиских одреда за Босанско Грахово и околину мења у назив Врховни генералштаб герилских и четничких одреда, а свој штаб као Штаб герилских и четничких одреда за Книнску крајину. Вероватно да би Брковић избацио и назин „герилских", али за то није имао још смелости пошто је реч „герилац" настала у борбама за Дрвар, па је то постао и појам устанка у Книнској крајини. Међутим, очигледно је да се, с почетком устанка, на том подручју нису поштовала наређења претпостављеног штаба. Партијска организација готово да ниЈе ни постоЈала, па су то и друге организационе слабости омогућиле четницима да роваре на том подручју и искористе тежак положај српских маса у својим политичким комбинацијама под окриљем италијанског окупатора.

Међутим, организовани рад четника под окриљем Драже Михаиловића на овом подручју долази гек у јесен по доласку четничког војводе Илије Трифуновића Бирчанина у Сплит, о чему је Бирчанин у једном свом извештају Дражи Михаиловићу од 12. јула 1942, поред осталог, писао:

„Одмах по доласку у Сплит почео сам активно учествовати у организацији и акцијама Бујићеве народне војске, у тежњи да том покрету дам војнички карактер." И даље:

„Духовни вођа и командант устанка је поп Момчило Бујић, првак северне Далмације, иначе човек високих умних и физичких способности,"

Након доласка Бирчанина у Сплит, он одмах упућује на терен групу активних официра, који ће до краја 1941. организовати четнички пук „Онисим Поповић" под командом Паје Поповића, док је на подручју Плавна, Голубића, Стрмице, Книнског поља и Топоља формиран четнички пук „Петар Мркоњић" са Живком Брковићем на челу, а у Буковици четнички одред под командом војводе Владе Новаковића.

На тај начин су четници покушавали да у Книнској крајини успоставе центар свог покрета и да од ње направе своје упориште у Хрватској. Међутим, то што су се четници дуже задржали на том под-

Нино Новаковић-Лонго долази у Штаб италијанске дивизије „Сасари" у Книну да понуди сарадњу четника с италијанским трупама у борби против НОП-а

Војвода Бујић у друштву италијаиских официра и четничких команданата

ручју могу да захвале Једиио чињеници да су окупатори, прво италијански, а потом немачки, имали у Книнској крајини цело време рата веома јаке снаге, јер су се плашили народноослободилачког покрета и стварања устаничког жаришта у непо средној залеђини на средњодалматинској обали. Због тога није било нимало случајно да се у Книну налазио увек веома јак гарнизом, док је сам Книн био седиште високих окупационих команди.

Тако су се, на пример, у августу 1941. у Книну налазили: 151. пешадијски пук Дивизије „Сасари" и 1. и 2. дивизион 34. артилЈеријског пука, те 56. артиљеријски дивизион Команде 6. армијског корпуса, да би већ у октобру 1941. Книн постао седиште Дивизије „Сасари". Када је Италија капитулирала 9. септембра 1943, у Книну се за дужи период налазила Команда 15. брдског армијског корпуса, поред низа других већих јединица у том месту. Верно служећи окупатора четници су уживали патронат окупационих снага, па су се цело време рата могли слободно шетати по Книну и околини, све док немачке јединице нису биле до ногу потучене почет ком децембра 1944. Тада су с њима с тога подручја нестали и четници.

Што се пак тиче Лике, ни ово подручје није било поштеђено четничког утицаја, нарочито на подручју Срба, Грачаца, Зрмање, Отриħа и Попине. Први зачеци четништва су биле сеоске страже, од којих су касније настајале чете, а од ових батаљони. Међутим, Лика никад није могла да постане четничко упориште, на што су рачунали четници користеħп у почетку неке слабости народноослободилачког покрета на томе подручју и малобројност месних партијских организација. Лика је била једно од жаришта народноослободилачког покрета цело време трајања народноослободилачке борбе. У Лици је формирано више одреда, а у другој половини 1942. формиране су прве бригаде у Хрватској, док је међу првим формираним дивизијама Хрватске била 6. личка дивизија, образована од 1. 2. и 3. личке бригаде. Дивизија је касније због изванредне борбености, успеха у борби против окупатора добила 19. марта 1944. назив *пролетерска.* На тај начин је народ Лике дао значајан допринос развоју НОБ-а

Носиоци прочетничке политике у Лици су били већ поменути Стево Раħеновиħ, народни посланик и члан Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ), коме се касније прикључио Пајица Омчикус и некн

Марко Орешковић-Крнтија родио се 3. марта 1896. у Широкој Кули код Госпића. Као син сиромашне Лике, отисиуо се у свет и постао ватрени борац за радничка права, па је учествовао и у шпанском грађанском рату на страни Републике, због заслуга у револуционарном југословенском радничком покрету проглашен је 26. јула 1945. за народног хероја Југославије

други. Ти издајиици су основали тзв. Српски народни ослободилачки иокрет за личке срезове чији су нредставници већ 11. августа 1941. пожурили да Отрићу одрже састанак с представницима италијанске војске, на коме су се обавезали да ће сузбијати „сваку комунистичку акцију у овим крајевима". То је било у време када се на челу Штаба Групе герилских одреда за Лику налазио шпански борац Марко Орешковић Крнтија, члан КПЈ од 1927. и члан ЦК КПЈ од V земаљске конференције. Својим ауторитетом способног и храброг команданта Крнтија је успевао да потискује четнички покрет. Орешковић је у то време са својим штабом био потчињен Штабу дрварске бригаде који је, чим је био обавештен о овом састанку, послао један одред коњаника у Отрић ради хапшења преговарача, што је и учињено 12. августа 1941. Међутим, да се не би заоштравала ситуација и због интервенција сељака, дошло је одмах потом до њиховог ослобађања. Четници ипак све то нису заооравили па су пришли атентатима и убиствима руководећих људи. На тај начин су ухватили и Марка Орешковића у селу Очијеву но његовом повратку из Дрвара и ту га на зверски начин убили 20. октобра 1941.

Уз помоћ Главног штаба НОП одреда Хрватске. Штаб Групе герилских одреда за Лику је реоргани зован у Штаб Групе НОП одреда после саветовања у Столицама и од тада је био потчињен непосредно поменутом Главном штабу. Након тога су лички НОП одреди успели да учврсте устанак у северном и средњем делу Лике и да ојачају и видно учврсте братство између Срба и Хрвата. Међутим, и у јужној Лици Италијани су пружили помоћ четницима. Под италијанским окриљем формиране су четничке јединице које су ступиле у огворену борбу против НОП-а и до краја 1941. подмукло убиле, поред Крнтије, Владу Церина, Пекишу Вуксана, Мићу Радаковића и више других истакнутих личких паргизанских руководилаца.

Потпуковник Илија Михић у униформи генералштабног капетана II класе Југословенске војске. Родом је из села Медене, код Госпића. У бившој Југославији налазио се на служби оперативног официра у Генералштабу. Био је у немачком, а потом у италијанском заробљеништву, одакле је пуштен у пролеће 1942. да би организовао четнике на подручју Лике

Тако су се почели организовати четнички одреди „Краљ Петар II", „ Вожд Карађорђе" и неки други, док је Илија Трифуновић-Бирчанин испословао да су Италијани пустили из интернације потпуковника Илију Михића, с четничким тајним надимком „Ло ренц", и мајора Славка Бјелајца алиас Никола Декић. Михић је тада организовао четничку команду за Лику и њен оперативни део штаба с мајором Лзубом Баничем и још 10 других официра које је упутио као помоћ четницима у Лици у време када је Михаиловићево седиште било под окриљем италијанског окупатора у Сушаку.

Бирчанин је потом симболично почетком јануара 1942. формирао тзв. Динарску четничку диви зију, али она није имала више од око 1.500 четника. Касније ће у 1942. командант те дивизије постати војвода и поп Момчило Бујић.

За развитак четничког покрета на том подручју важан је и састанак Драже Михаиловића одржан е војводом Илијом Трифуновићем-Бирчанином 22. јула 1942. у Зимоњића Кули, у Херцеговини, којом приликом је озваничен Штаб западнобосанских, личко-далматинских и херцеговачких војно-четничких одреда под именом као Горски штаб 104 на чел\ с Бирчанином. Тиме је практично завршен процес стварања четничког покрета у том делу Хрватске.

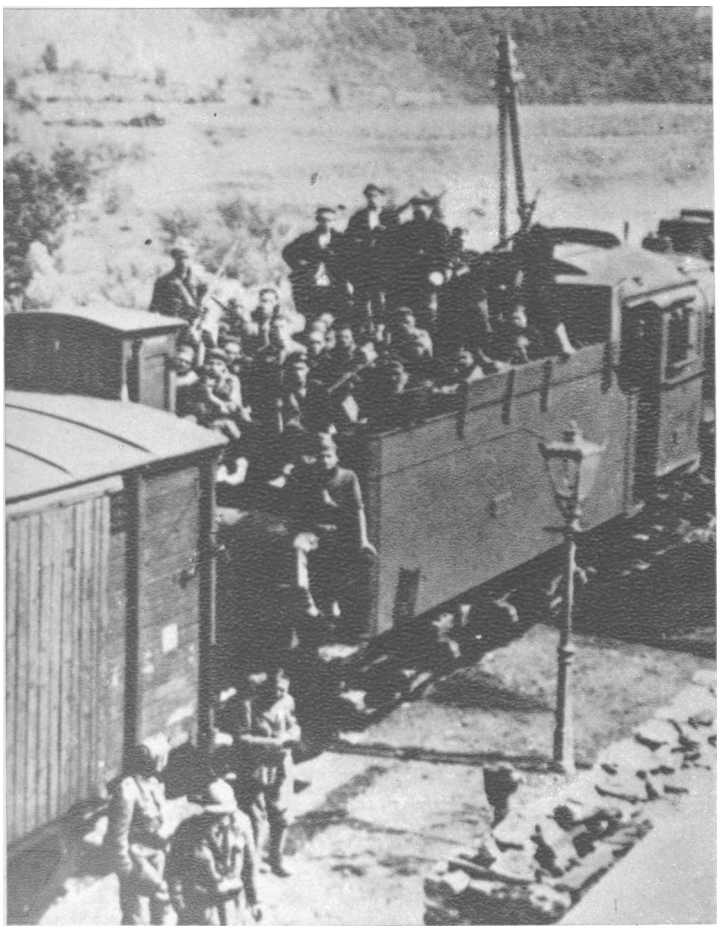

Окупатор транспортује Бујпћеве четнике у борбу против партизана

ЧЕТНИЧКА ОРГАНИЗАЦИЈА У МАКЕДОНИЈИ

Покушај организовања четника у Македонији датира још од лета 1941, када је група великосрпскн оријентисаних, углавном војних лица, чинила напоре на стварању четничког покрета у Козјаку, Поречу и Скопској црној гори.

Као један од првих организатора војно-четничке организације Драже Михаиловића помиње се дегадирани артиљеријски поручник Јордан Кимић. Он је с групом својнх исгомишљеника отишао на планину Козјак, одакле је покушао да формира четничку организацију у кривопаланачком срезу.

У првим данима Кимић је припадао четницима Косте Пећанца, који је у то време имао извесног утицаја у источном делу Србије и северним крајевима Македоније. Као своме човеку, Цећанац му је доделио титулу војводе. Међутим, Кимић је касније напустио Пећанца приступајући четницима Драже Михаиловића, када се повезао с мајором Радославом Бурићем, командантом Горског штаба 100, чији је задатак био да организује четнике у јужној Србији.

Почетком 1942. Кимић је успео да у неколико села кумановског среза организује бројно малу четничку организацију.

У августу 1942. мајор Бурић је послао у Македонију групу војних лица да организују четнике у велешком, поречком и прилепском срезу, као и да створе четничку организацију у самом Скопљу, где је тада основан четнички Национални комитет на челу с Љубом Љубисављевићем, скопским индустријалцем. Међутим, бугарске окупационе власти су убрзо открнле ову малобројну четничку организацију и све их похапсили.

Септембра 1942. мајор Бурић је обавестио Дражу Михаиловића о четничким повереницима у Македонији, али се из тога види да су то све били усамљени појединци који су око себе успели да окупе само мањи број људи.

У качаничком срезу је такође постојала тенденција да се створи четничка организација од стране неког Нонвајлера, чији је идентитет прилично непозпат, зна се само да је рођен у Сарајеву и да је у организацију укључио неке свештенике и војна лица. Он је, према изворима бугарских окупационих власти, успео да формира две мање чете, које су се касније, под утицајем народноослободилачког покрета, распале.

Крајем 1942. четничка организација у Македонији била је нешто активнија у срезовима жегличовском, кривопаланачком, скопском и прешевском, где се формирају и бригаде. Међутим, оне практично постоје само на папиру, због чега мајор Бурић јануара 1943. шаље у Скопље рез. капетана Душана Карамитревића са задатком да организује четништво гтошто су Национални комитет ликвидирали Бугари.

Половином 1943, по угледу на четнике у осталим крајевима Југославије, у Македонији се формирају Вардарски, Поречки и Горњополошки корпус. Тада је формирана и Бабунска група корпуса у чији су састав требали да уђу поменути корпуси. За команданта ове групе одређен је капетан I класе

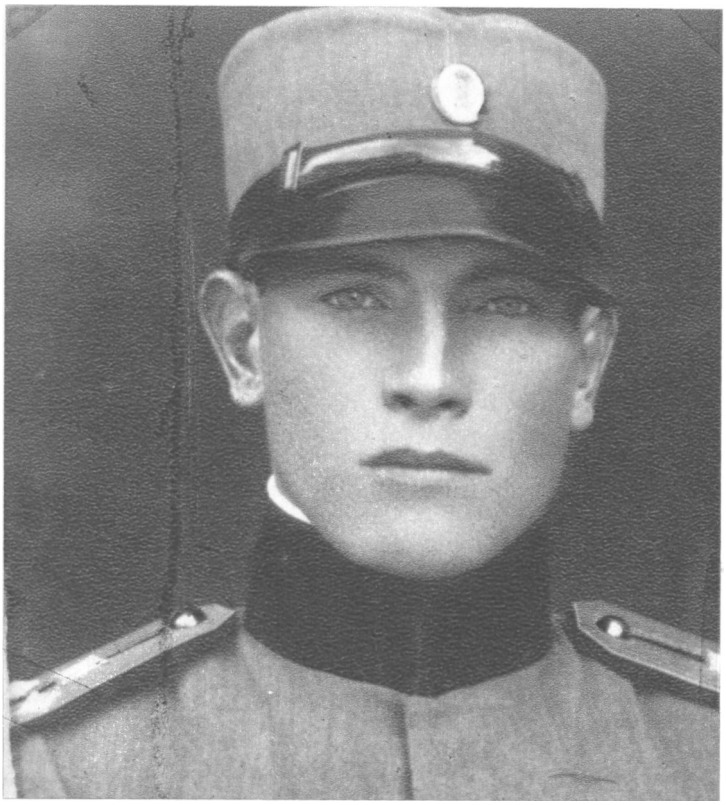

Мајор Карло Новак у униформи поручника Југословенске војске. Родом је из Марибора. Рат га је затекао на дужности у Штабу осјечке дивизијске области, где је био помоћник начелника штаба. У Словенији је за време рата био командант четника (Плаве гарде). Побегао је 1945. у иностранство

Душан СтефановиН, али о иракгичној делатности ових корпуса, који су углавном постојали на папиру, нема ближих података. Познато је само да је Карамитревић добио крајем августа 1943. овлашћење од Михаиловића за рад на целој територији Македоније „у вези с рејонским штабовима", али су га ухапсили немачки полицијски органи и предали Бугарима, који су га убрзо пустили, пошто је претходно заврбован за њихову обавештајну службу.

Након тога је јуна 1944. у Македонији формнрана Вардарска војна област, која је обухватала подручје Македоније западно од реке Вардара. Команди ове области је била потчињена Бабубска група корпуса и Дримколски и Битољски корпус, који никад нису ни постојали на терену, осим на хартији.

Јула 1944. формирана је на територији Србије четничка Команда Јужне Србије (Горски штаб 710) чији је задатак био да преузме власт у Македонији када се окупатор повуче. Међутим, то су све били планови без икакве реалне основе, јер све што је било родољубиво у народу Македоније још 1941 под вођством Комунистичке партије Југославије, определило се за народноослободилачки покрет. Главни штаб НОВ и ПО Македоније имао је чврсто ситуацију у својим рукама, па четници нису ни представљали никакав озбиљнији војни ни политички фактор на македонском тлу, јер су њихове организације само формално постојале уз организационе структуре састављене од шачице људи. 0 томе се говори у једном извештају британских чла нова војне мисије под насловом „Опсервације учињене у Македонији док смо живели с четницима и и партизанима". V том кратком прегледу изнети су подаци о успостављању контакта чланова британскг војне мисије 12. новембра 1943. када се наводи да су у Поречу ступили у везу с четником Василијем Трбићем, који је око себе окупљао око четрдесетак четника. Његов отац је био земљопоседник из Прилепа који је одржавао везу с југословенском владом у Каиру. Међутим, према овом бригаиском извештају, рађеном после ослобођења Скопља 13. новембра 1944. од стране јединица НОВ и ПОЈ, те малобројне четничке групице су се потпуно растуриле и изгубио им се сваки траг.

ПОКУШАЈ СТВАРАЊА ЧЕТНИШТВА У СЛОВЕНИЈИ И ОСТАЛИМ КРАЈЕВИМА ЈУГОСЛАВИЈЕ

У првих неколико месеци устанка словеначког народа, Освободплна фронта на челу с Комунистичком партијом Словеније успела је да око себе окупи највећи део словеначког народа и тако створи један политички јединствени народноослободилачки фронт у борби против немачког и италијанског окупатора, који су раскомадали Словенију н пришли најокрутнијим мерама денацнонализације и расељавања словеначког народа.

Налазећи се географски на изузетно важном положају, повезујући међусобно Трећи Рајх с фашистичком Италијом и одакле су се рачвали важнп магистрални и комуникацијски правци према југоистоку Балканског полуострва, Словенија је представљала веома важно подручје за окупатора, коме је он поклонио посебну пажњу. Зато није било нимало случајно да је окупатор у словеначким крајевима држао ресиективне снаге.

Са устанком словеначког народа 22. јула 1941. окупатори су пришли оштром гушењу устанка употребом јаких војннх снага, с намером да тај патриотски и ангифашистички покрет словеначког народа још одмах у почетку угуше. Мада су и имали почетног успеха, окупатори ипак нису успели да сломе борбено и полнтнчко јединство словеначког народа у оквиру народноослободилачког покрета и заједничке борбе свих народа и народности Југославије против фашизма.

Да би неутралисао народноослободилачки покрет, окупатор ће врло рано прићи стварању квислиншких и контрареволуционарних организација у крилу самог словеначког народа, налазећи за то подршку у редовима Словенске народне странке и других грађанских партија и друштвених слојева који су се ставили у службу окупатора ради заштите, пре свега, својих уских класних интереса и повлашћеног положаја који су имали у бившој држави. У таквој ситуацији и Дража Михаиловић је тражио своју шансу у Словенији.

У сегггембру 1941, када је устанак у Србији био у пуном размаху, као и у Црној Гори, где је народноослободилачки покрет бележио видне резулате,

Дража је, да би обезбедио свој утицај у Словенији и смањио прилив Словенаца у партизанске редове. упутио у Словенију специјалног курира потпоручника Тугомира Прекоршека да би пренео његове директиве и упутства за организацију четнички« јединица и стварања четничког покрета на словеначком тлу.

Прекоршек, који је у рату имао псеудоним Келер, понео је са собом и писмо мајора Жарка Тодоровића, једног од четничких вођа београдског пункта задуженог за организацију четника у северним покрајинама. Тодоровић, који је у рату носио псеудоним Валтер, адресирао је писмо на свог при јатеља мајора Карла Новака с потребним инструкцијма, иосебно у односу на став према НОП-у. 0 томе првом контакту између Прекоршека и Новака, Јованка Криштоф (с четничким именом Мира), специјални обавешгајац Араже Михаиловића, иначе Српкиња и супруга лекара словеначког порекла, у једном свом извештају из 1943. писала је Аражи, поред осталог, и ово:

„Познато Вам је да је у почетку била све ОФ (ослободилачка фронта). V септембру је дошао Келер те донео директиве за Вашу организацију и Валтерово писмо Колбену (четнички псеудоним за мајора Новака — прим. а.). Одмах се отпочело на раду за Вашу организацију. На жалост су већ ОФ преузели комунисти."

Мада не располажемо номенутим Аражиним упутствима, ипак се на основу каснијег писања мајора Новака (који је с раепадом четника побегао у иностранство) и на основу свих каснијих понашања прочетничких елемената у Словенији, може се закључити да се те директиве нису разликовале од оних које је Аража упутио у друге крајеве и чији су трагови сачувани. Према томе, и у Словенији је Аража дао упутства за извршење мобилизације присилно везивање војних обвезника (на првом меету неинтернираних официра) за четнички покрет, за одржавање блиских контаката са осталим прочетничким организацијама и колаборационистима, те за тактизирање и одржавање блиских веза с окупаторима, а првенствено за борбу против утицаја комуниста.

Аа су те директиве биле таквог саджаја, види се и по томе што се од септембра 1941. почињу организовати разне прочетничке групе које шире четничку пропаганду преко својих илегалних

Група контрачетника из квислиншке организације коју је створио бугарски окупатор за борбу против НОП

Група припадника Плаве гарде (четника из Словеније) мајора Карла Новака

листова, с иаролом да је бесмислено упуштати се у борбу прогив далеко надмоћнијег окупатора, већ да се треба организовати и чекати повољну прилику за напад. Даље, пропагира се да је судбина рата и онако у рукама великих сила. Такво сејање дефетизма и капитулантског духа иаишло је на одлучан отпор словеначког народа, који се већ налазио на прагу свог биолошког уништења и асимилације, а посебно од стране немачког окупатора у анектираним крајевима.

Мајор Карло^Новак, који се још није јавно декларисао као издајник и прочетнички елеменат, наметао се својим чак ултралевим ставовима Главном штабу НОВ и ПО Словеније у настојању да постане члан штаба, предлажући да се словеначке партизанске чете назову „црвеном војском".

V јесен 1941. словеначка реакција је све гласније ширила пропаганду о Дражи и његовим одредима, док за његово колаборационистичко и издајничко држање словеначко војно-политичко руководство НОП-а, због слабих веза с врховним руководством НОП-а, није много знало. У таквој ситуацији мајор Новак је истицао потребу да се он лично повеже с Михаиловићем, како би се добила јаснија слика, па је Извршном одбору Освободилне фронте предлагао да он отпутује у Србију да се упозна с правим стањем ствари. То је био један Новаков маневар после доласка потпоручника Тугомира Прекоршека у Словенију и доношења одговарајућих Дражиних директива.

Пошто је Освободилна фронта са својом широком политичком платформом пружала могућност за акцију свим честитим родољубима на линији народноослободилачке борбе, то се Извршни одбор ОФ није супротставио његовом одласку, али му том приликом није дато никакво упутство нити одобрење да разговара у име ОФ, нити је пак од њега тражено да било шта захтева од Драже Михаиловића.

С Новаком је на Равну гору пошао и пуковник Југословенске војске Јакоб Авшич, који је већ од првих дана устанка био за оружану борбу против окупатора насупрот Новаку који је продужавао политику чекања. У вези с тим највероватније је да се Авшич није ни упознао с Дражином директивом за Словенију у време када је југословенска влада у егзилу преко Радио-Лондона отпочела да шири вести у којима је Дража представљан као једини борац против окупатора и да је његова војска једино призната од савезника на Западу. На томе плану ће бити временом ангажовани и водећи словеначки политичари у егзилу, посебно др Миха Крек, потпредседник југословенеке краљевске владе у избеглиштву, који ће дати и једну сличну изјаву преко Радио-Лондона 26. априла 1942. упућену словеначком народу.

Новак и Авшич су се упутили на Равну гору крајем октобра или почетком новембра 1941. када су дошли у лични додир с Дражом. Том приликом

је пуковник Авшич одређен за команданта четника у Словенији, док је мајор Новак одређен за његовог начелника штаба.

Извештавајући о томе краљевску југословенску владу у избеглиштву, Дража је касније јавио:

„Са Словенијом сам у вези још од летос. Постигнута чвршћа организација. Поставио сам команданта и начелника штаба. Имају радио-станицу, али веза још ннје уведена."

За време свог боравка на Равној гори и Авшич и Новак су се могли уверити у издајнички став четника Драже Михаиловића у односу не само на народноослободилачки покрет, већ и на сопетвени народ.

У међувремену је 17. новембра 1941. Врховни штаб НОП одреда Југославије упутио једно општрно писмо Извршном одбору Ослободилне фронте. У том писму се истиче издајничка улога Драже Михаиловића и четника под његовом командом, затим Дражин братоубилачки потез срачунат на изазивање и ширење грађанског рата. Даље говори се о напорима врховног партизанског руководства да наговори Михаиловића да крене у борбу против окупатора, затим о помоћи коју су партизани у оружју и муницији пружили четницима, о издајничком нападу четника на Ужице 1. и 2. новембра 1941, те сламању тога напада од партизанских јединица. Затим о напуштању фронтова од стране четнпка код Краљева и Ваљева (чиме су директно олакшана дејства немачких јединица у првој офанзиви), о безуспешном апелу Врховног штаба упућеном Дражи за обустављање братоубилачког рата и његовом одбијању, те четничким условима за распуштање партизанских одреда и њихово потчињавање Дражином штабу, што Врховни штаб никако није могао да прихвати. На крају Врховни штаб је упозорио Извршни одбор ОФ да поовети пажњу учвршћењу јединства ослободилачке борбе у Словенији и спречи покушај словеначке реакције да доведе до развоја догађаја сличних онима у Србији.

То писмо је било први званични документ упућен војно-политичком руководству НОП-а у Словенији, у коме је потпуно разоблнчена улога Драже Михаиловића и његових четника. Лист Освободилне фронте „Словенски порочевалец" ће потом објавити интегрални део писма Врховног штаба НОП одреда Југославије чиме ће бити упозната у целини словеначка јавност. На тај начин је у потпуности обелодањена улога Драже и његовог равногорског покрета.

Пуковник Авшич и мајор Новак су се у међувремену вратили у Словенију и у потпуности разишли. Авшич је, као честити патриота и поборник оружаног отпора против окупатора прозрео све четничке намере и потпуно је, без икаквих резерви, приступио ослободилачком фронту словеначког народа и борио се у његовим редовима на одговорним војним функцијама. Ослободилачком рату и социјалистичкој револуцији југословенских народа Авшич је остао веран до своје смрти 1978; тада је био већ пензионисани генерал-пуковник Југословенске народне армије. Насупрот њему, Новак ће поћи путевима четништва и издаје, да би крајем рата завршио у егзилу.

Пријатељи по оружју: четиик и италијански фашист

Јованка Криштоф „Мира" (која је имала шифрантски и радио-телеграфски курс и у чијем се стану у Лзубљани налазила четничка радио-станица) о том разлазу Авшича и Новака доставља Дражи депешом извештај у коме је, поред осталог, навела и ово:

„Несретно је било оно именовање Авшича и Коблена, пошто се од самог почетка нису трпели. Разлог хми је непознат. Знам само толико да су за време њиховог бављења код Вас изишле многе интриге од стране Авшича против Коблена. То није довело ничем добром. По њиховом повратку интриге су се продужиле, нарочито код официра. Већина официра није ништа радила, него по кафанама преносила интриге. То је много отежало рад, тнм више што је Коблен био врло осетљив на те ствари. А осим тога поткопало је темељ нашем покрету. Док су се наши бавили интригама, комунисти су себи привлачили људе. Главни моменат је пропуштен с неактивношћу официра."

Група офпцира који се у извештају помињу нашла се у Л>убљани после капитулације Југословеноке војске. Ти официри су беспосличили по љубљанским кафанама тражећи пензије од италијанског окупатора, а истовремено ковали планове о некаквом ослобођењу. Међутим, међу њима је било и доста оннх који су хтели да пођу у борбу, али их је од тога одвраћао мајор Новак, па је већина њих чекало расплет између Авшича и Новака.

Јанко Дебељак, један од четничких команданата у Словенији

Комунистичка партија Словеније и Извршни одбор Освободилне фронте, примивши писмо о издајничкој улози Михаиловића и његових четника, повели су врло жестоку кампању против њега и његових присталица, позивајући истовремено све искрене и поштене родољубе да се прикључе ОФ и ступе у партизанске чете и одреде.

У децембру 1941. Главни штаб НОП одреда Словеније примио је и писмо Едварда Кардеља у коме се говори о издајничкој улози и држању Драже Михаиловића. Кардељ је у том писму рекао и то да су „четници били ти који су у Босни убијали Хрвате и Муслимане, палили њихова села и вршили сва могућа зверства" само зато што нису Срби. Даље је у писму Кардељ обавестио да су Дражини људи масовно хапсили словеначке избеглице „под изговором да су Словенци комунисти. У Ужичкој Пожеги су их тукли и мучили по затворима све док их нису ослободили партизани кад су зазузели Пожегу", рекао је даље Кардељ.

Поред тога, Кардељ је упозорио на опасност четничког покрета што с њим сарађују и извесни Словенци и подвукао је потребу опрезности у погледу елемената који су склони разбијању народноослободилачког покрета.

Акције које је тада водило војно-политичко руководство НОП-а дало је изванредне резултате и наишло на пуну подршку широких народних маса. 0 томе је Борис Кидрич, секретар Извршног одбора Освободилне фронте, 7. јануара 1942. писао следеће:

„Демаскирање Драже Михаиловића смо извршили успешно. Извршни одбор ОФ примио је са терена преко 500 резолуција које осуђују издају Дражину. Крупна и ситна буржоазија делимично су се држале кисело, а опште јавно мишљење је било такво да су ствар морале прождерати без нарочитих реакција. Показало се као потпуно правилно и правовремено што је Извршни одбор ОФ објавио Ваше званично писмо о Дражи. Брзи ударац је спречио подмукле планове и јако учврстио угрожено словеначко јединство."

Тако је пропао покушај Драже Михаиловића и његових истомишљеника да се контрареволуционарни четнички покрет прошири у Словенији. Мајор Новак с групицом официра и око 300 четника, познатијих под именом као *Плава гарда,* егзистирао је под окриљем окупатора све док крајем рата није био приморан да побегне из земље. Тако је у ствари четништво у Словенији већ у зачетку раскринкано те није представљало иоле значајнију војну ни политичку снагу.

Слично је било и у осталим крајевима Југославије и у Војводини, на Косову и Метохији, где су четници мање-више животарили на папиру, али у пракси нису имали никаквог битног утицаја на развој народноослободилачког покрета у тим крајевима. Другим речима, четнички покрет ће настојати да се учврсти и организује првенствено у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и делу Хрватске, са ослонцем у првом реду на реакцију и великосрпске елементе, заосталу свест мањег дела становништва, те одређене друштвене слојеве, који су у јачању четништва видели једину могућност за одбрану својих уских класних интереса. Међутим, даља борба ће показати да су широке народне масе и у тим крајевима биле у основи против четника Драже Михаиловића, као једног од протагониста преживелих друштвених односа. Егзистенција четника на тим подручјима, као и у осталим крајевима, обезбеђиваће се једино применом силе и уз подршку окупатора као и у спрези са свим осталим снагама контрареволуције, без обзира на сва њихова стремљења и циљеве.

ЧЕТНИЧКА ИЗДАЈА И САРАДЊА С ОКУПАТОРИМА И КВИСЛИНЗИМА

Нападом на Совјетски Савез 22. јуна 1941. прохујала је етером лозинка „Интернационала", што је значило за све окупационе немачке власти у државама поробљене Европе, а тиме и на територији Југославије, да се отпочне с хапшењима комуниста по већ унапред припремљеним списковима, уз сарадњу квислиншког полицијског апарата.

Државни саветник и шеф Управног штаба војног заповедника Србије др Харалд Турнер доставио је 22. јуна 1941. поверљиво упутство министру унутрашњих послова комесарске квислиншке управе Милану Аћимовићу следеће садржине:

„На основу последњих ратних догађаја молим да се одмах изврше, према ранијем споразуму с Вама, хапшења свих водећих комуниста и да се нареди шефу полиције у Београду да још ноћас изврши хапшење њему познатих комуниста града Београда. Ове особе треба затворити на Ади Циганлији. Доцније треба како ове, тако и остале у земљи ухапшене злочиначке елементе и комунисте спровести у концентрациони логор који Ви, према наређењу, има да организујете. Истовремено постарајте се да се још током ове ноћи похапее сви борци црвене Шианије.

Сем тога, молим да се шефу полиције одмах нареди ово:

1. Полиција има да уведе пооштрену уличну службу. Као што је раније наређено, има се одмах организовати и ноћна полицијска служба.

2. Шеф полиције треба да изда потребна упутства за нарочито чување јавних зграда, мостова и осталих важних постројења.

Ради лакшег извршења ових задатака, постараћу се да се из ратног плена одмах стави на расположење српској полицији потребно оружје. Истовремено, о овим мерама биће обавештене и немачке трупе с молбом да, у случају потребе, помогну око извршења задатака полиције.

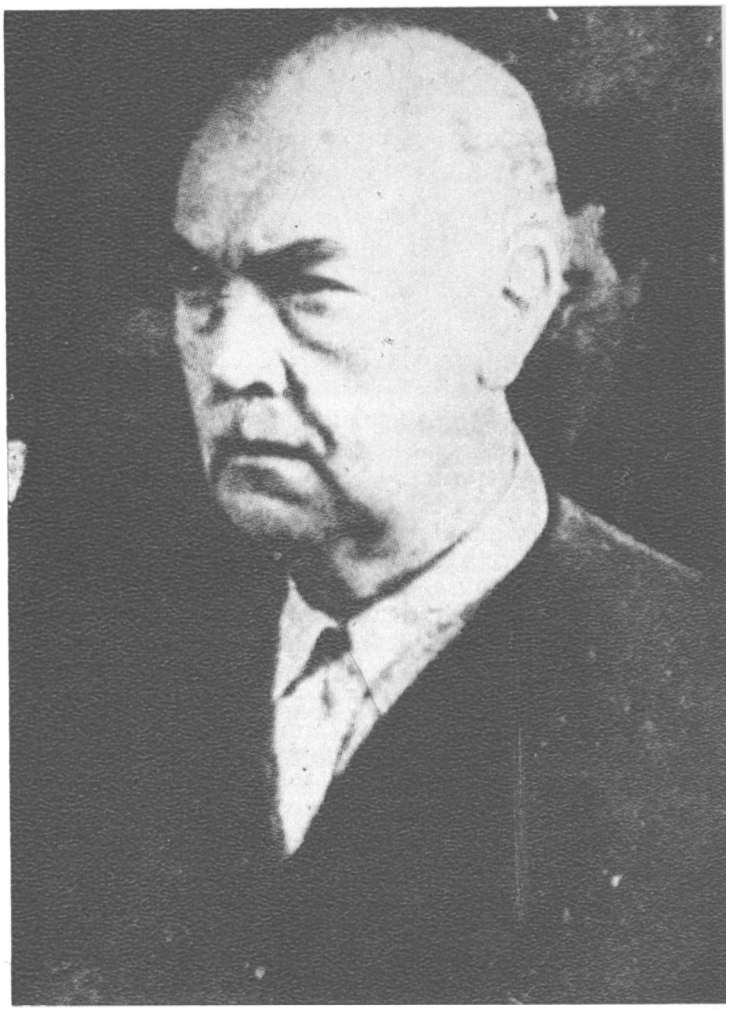

Аржавни саветник и шеф Унравног штаба немачког заповедника Србије Турнер као ратни злочннац пред народним судом у Београду, када је осуђен на смрт

Нацисти су 23. априла 1941. стрељали и обесили 40 Срба иа панчевачком православном гробљу

На крају желим да Вам екренем нарочиту пажњу на вароши: Ниш, Крагујевац, Ужице, Чачак и руднике: Ртањ, Трепчу и Бор.

Умољава се извштај о извршењу."

Комесаријат за унутрашње послове је одмах ово расписао потчињеним полицијским органима, што је у пракси значило почетак обрачуна са КПЈ, тј. са свима онима који се нису на време склонили ван домашаја полиције.

Међутим, још док је Комунистичка партија Југославије вршила последње припреме за устанак, окупатор и квислиншки апарат су почели 23У24. јуна у свим већим местима у Србији са рацијом на комунисте (али с мало успеха), хапшењима, и са стрељањима. Тако је на пр. 5. јула 1941. у Београду стрељано „13 функционера комунистичког покрета због припремања акција иаеиља и саботаже", а онда су почеле сличне акције широм Србије. Ипак све : није могло да заустави српски народ да се не од зове позиву Комунистичке партије за борбу протг окупатора и домаћих издајника.

Саветник немачке окупационе управе др Гео] Кнсел (Сеог§ К1е55е1) 23. јула 1941. доставља п верљиви извештај у својству начелннка Управн штаба команданта Србије команданту оружаш снага на Југоистоку генерал-фелдмаршалу Вилхелл Листу, у коме обавештава да је „одмах, чим је рад! објавио да су немачке трупе ушле у Русију, из Бе града нестао велик број познатих комунистичк] функционера, док су други допутовали из унутра! њости у Београд", да су полицијске мере биле н потпуне, да се број устаника цени на око 30.000, , је појачан број аката саботажа, да „треба рачуна: с даљим терором и насиљем комуниста, пошто 01 иа тај начин покушавају да по сваку цену ствој

анархију" и да су, поред осталог, досадашње мере недовољне да би се поново успоставио јавни ред и сигурност „на старој српској територији".

Окупатор никако није могао да схвати да се српски народ прихватио оружане борбе свестан свих недаћа које су га очекивале у борби против окупатора, као што се ни четници нису могли помирити с чињеницом о учсшћу српског народа у народноослободилачкој борби. Због тога у Србији развијају активност четашци Драже Михаиловића, покушавајући да створе своје четничке одреде, као и четници Косте Мнлововића Пећанца.

V то време појављује се још један официр југословенске војске који покушава да се наметне и створи неки свој четнички покрет. То је бригадни генерал Л>убо Новаковић, пореклом Црногорац и командант Комског одреда бивше Југословенске војске у априлском рату 1941. Да би избегао заробљавање генерал Новаковић се нашао чак у селу Лелићима код Ваљева. Ту се крио код сељака, који су му опљачкали знатну суму сребрног новца. Успео је да дође у додир с Божидаром-Божом Матићем, трговцем из Ваљева и једним од првака Љотићевог „Збора", који га је пребацио у ваљевску болницу и легализовао код немачког окупатора. Међутим, једног јунског дана Новаковић је побегао из болнице и пошао на Равну гору, покушавајући да стави Дражу под своју команду, што није успео, као ни са четничким војводом Костом Пећанцем. Затим је 20. јануара 1942. заробљен од партизана, у једном селу код Устиколине и упућен у Фочу где се налазио Врховни штаб НОП и ДВ Југославије, одакле је у пролеће 1942. побегао у Црну Гору, где је ликвидиран у септембру 1943. године.

Коста Пећанац се у међувремену у потпуности ставио у службу немачког окупатора. Већ 27. августа 1941. године он је издао проглас у коме је све одбегле у шуму позвао да се врате кућама и да слушају окупаторове наредбе. Поводом тога је *Билтен*

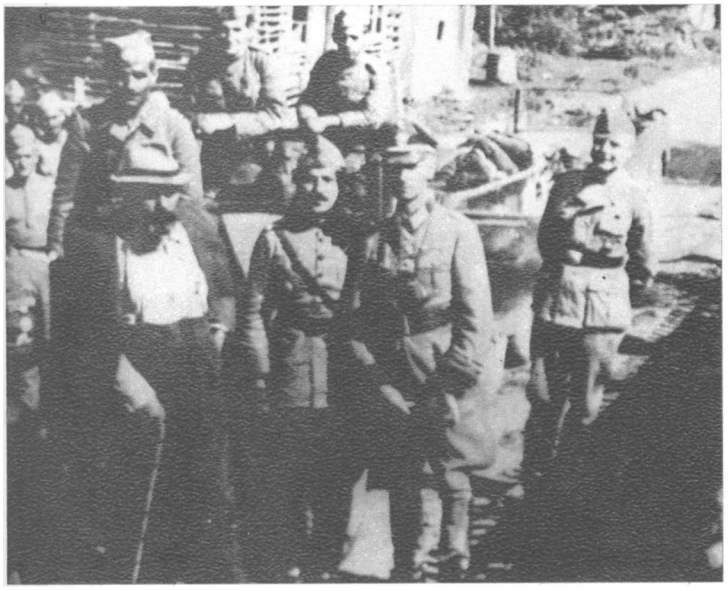

Војвода Коста Миловаиовић-Пећанац (лево у цивилном оделу са штапом у руци) у друштву бугарских и немачких официра у Топлици (1941)

Војвода Коста Миловановић Пећанац (у средини) и познати албански квислинг са Косова Џафер Дева у друштву немачких официра после склопљеног споразума 20. октобра 1941. у Подујеву за заједничку борбу четника и албанских квислинга против НОП-а

Главног штаба НОП одреда Југославије, који је штампан у илегалној штампарији у Београду, у броју од 3. септембра 1941. овако описао састанак војводе Косте Пећанца и шсфа немачке Тајне државне полиције у Београду (Геетапоа) др Крауса:

„Други случај је са прогласом Косте Пећанна који јо ових дана објављен. У том глупом прогласу тај старац пријети српском народу да ће силом угушити ослободилачку борбу ако се народ не покори Нијемцима. Ои позива народ у четнике, у борбу против партизана итд., а сам није способан да држи штап у руци. Тај се старкеља, пред крај живота, продао окупаторима. Он сада ради ио директним налозима Гестапоа. Недавно, он се на мјесту Плочник, близу Ниша, састао са злогласним шефом Гестапоа у Србији Краусом, и ту је створен паклени договор о томе да Коста Пећанац организује четнике и поведе борбу против партизана. До тог састанка дошло је на тај начин што је гестаповац Краус послао ПећаЈнцу потребне њемачке путне исправе, помоћу којих је издајник дошао на састанак. При сусрету су се та два побратима срдачно изљубила и, дубоко дирнут, Коста Пећанац је подарио Краусу свој четнички знак, а Краус њему свој револвер као симбол будућег крвопролића. Ето тако су се побратимили издајица Коста и крвник Краус, чије су руке окупане невином крвљу српских родољуба, српских жена, дјеце и стараца."

Војвода Коста Миловановић-Пећанац (у белој кошуљи са шеширом на глави) у друштву немачких и бугарских официра „кројио" је иланове за убијање симпатизера и припадника НОП-а (1941)

Коста Пећанац и Дража су у току лета 1941. године, а и касније, покушавали да се нагоде, и да дође до споразума. Пећанац је гражио да се Дражини одреди ставе под његову команду, а сам Дража да му буде начелник штаба, што је овај одбио. Када је Дража крајем 1941. био приморан да напусти Равну гору, Пећанчев војвода колубарски Јован Шкара, иначе Дражин сарадник и пушкар из Ваљева, ишао је Немцима на руку да ухвате 6. децембра 1941. четничке мајоре Александра Мишића и Ивана Фрегла. Обојицу су Немци затим стрељали 17. децембра 1941. у Ваљеву. Када је о томе Дража 7. јануара 1942. депешом обавестио генврала Душана Симовића, председника краљевске југословенске владе у избеглиштву, затражио је да се због хапшења Мишића и Фрегла, Јован Шкаро лиши свих војничких звања. У борби за власт Дража је вребао моменат да Пећанца ухвати и ликвидира. Када је Коста Пећанац 28. јануара 1944, заједно са шест војвода и 50 четника, изашао из Сокобање у лов, четници под командом мајора Бране Петровића, кума Драже Михаиловића, све су их ухватили и убили. Пећанаца су саслушавали до 6. маја, када је, по Дражином наређењу, био заклан. То је учињено на путу Сокобања-Читлук, свега 2 км од Сокобање.

НАПОРИ ВОЈНО-ПОАИТИЧКОГ РУКОВОДСТВА НОП-а У СРБИЈИ ЗА ОСТВАРЕЊЕ САРАДЊЕ С ЧЕТНИЦИМА

Од првог дана оружаног устанка народа Југославије линија Комунистичке партије је била да се у борби против окупатора уједине све родољубиве снаге. На том плану предузети су напори да се успоставе контакти с Дражом на Равној гори, у циљу да се и четници, односно Дража, приволе да ступе у борбу против окупатора. Покрајински комитет КПЈ за Србију и бројни окружни комитети на територији Србије издају прогласе у којима се, у тим судбоносним данима, позивају ове народне снаге да се уједине у заједничкој борби против окупатора. Тако, на пример, Окружни комигет КПЈ за Крагујевац у свом прогласу од 15. јула 1941. године, поред осталог, истиче:

„У овим судбоносним данима када је у питању извојевање националне слободе и одбране части и имена српског, Комунистичка партија позива сав народ, све истинске родољубе, не гледајући на њихову политичку и партијску припадност, да се збије у јединствени ослободилачки народни фронт борбе

против крвавог окупатора и његових домаћих слугу и агената."

Представници Ваљевског НОП одреда први су успоставили контакте с четничком командом на Равној гори. Међутим, делегат одреда др Драган Јовановић, који је ишао на Равну гору, није дошао у додир с Дражом, већ с његовим начелником штаба потпуковником Драгославом Павловићем. V размењеним мишљењима, представник партизана је сазнао да четници сматрају да још није време за борбу, да треба чекати док „Рус избије зубе немачком лаву", да партизани треба да напусте борбу, склоне оружје на Равну гору и врате се кућама. Павловић је предлагао да се водећи људи Ваљевског НОП одреда склоне такође на Равну гору и, ако су партизани вољни да прихвате ове предлоге, да ће он учинити у Београду код Милана Аћимовића, комесара за унутрашње послове и председника Савета комесара квислиншке управе у Србији, да се те ствари среде. Очигледно је да је Павловић предлагао оно што се није могло прихватити, а све је то било у духу инструкција Драже Михаиловића.

Чим је Главни штаб НОП одреда Србије сазнао за овај Дражин став преко његовог начелника штаба, одлучио је да Филип Кљајић-Фића и Родољуб Чолаковић, чланови Главног штаба, не иду на Равну гору, јер је било очито да неће ништа постићи. Док су разговори били мање-више незванични, за првог опуномоћеног представника народноослободилачког покрета у Србији за преговоре с Дражом одређен је Милош Минић, инструктор ПК КПЈ за Србију за ваљевски округ, правник и један од организатора устанка у ваљевском крају. Још пре Минићевог одласка на Равну гору у другој половини августа 1941. године Покрајински комитет КПЈ за Србију, у својој директиви од 16. августа 1941. године Окружном комитету КПЈ за Ваљево, поред осталог, пнше и ово:

Подгорски вод Ваљевског НОП одреда на маршу између Горње и Доње Каменице. На челу колоне (лево) су Милош Стефановић „Кикош", митраљезац (погинуо на Кадињачи новембра 1941), и Миливоје Радивојевић. Поред колоне је Тића Милованчевић, правник и предратни члан КПЈ (погинуо у јесен 1941.)

Филип Кљајић-Фиђа, обућар по занимању и члан КПЈ од 1936. Био је члан Главног штаба партизанског одреда Србије, први политички комесар 1. иролетерске бригаде и затим 1. пролетерске дивизије, на којој је дужности погинуо 5. јула 1943. у Зворнику. Проглашен за народног хероја 25. септембра 1944. године

„Одмах прићи стварању заједничких комитета, то јест одбора народноослободилачког фронта, повезујући се с присталицама свих бивших партија који се данас изјашњавају за борбу против окупатора и његових слугу. Водите рачуна о акцији четника, разних ^официра и људи окупљених око њих. Мада међу њима има разних струја, чак и нама отворено противничких, ипак треба с напреднијим успоставити контакт. Непријатељ већ покушава да и њих увуче у поход на наше снаге. Стога их морамо придобити за заједничке акције још одмах. Ако се с њима може постићи споразум о заједничкој акцији, заједничкој команди итд., онда не треба водити курс за привлачење њихових људи к нама. Створити савезнике у данашњој борби — то је једно од судбоносних питања за даљи ток операција против непријатеља."

Као што се види, Покрајински комитет КПЈ за Србију је већ од почетка устанка најискреније тежио споразумевању. Заједно с Милошем Минићем на разговоре с Дражом пошао је и Драгољуб Дудић, политички комесар Колубарске чете Ваљевског НОП одреда. Дудић је рођен у селу Клинцима крај Ваљепа. Учествовао је у првом и другом балканском рату и првом светском рату. Важио је за једног од најнапреднијих и најписменијих српских сељака оног времена. Члан КПЈ је иостао 1919, а члан ПК КПЈ за Србију од 1940. На ирвим изборима за Уставотворну скупштину Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1920. био је кандидат за посланика на листи КП Југославије.

Разговори с Дражом одржани су негде око 20. августа 1941. на Равној гори.

Поред Драже, разговорима су присуствовали његов идеолог и заменик Драгиша Васић и начелник штаба потпуковник Павловић.

На том састанку, после дужег разговора, поново је дошло у први план Дражино одбијање да ступи у борбу с мотивацијом да за то још није дошло време.

Постигнут је споразум да се четници и иартизани међусобно не нападају. Дража је већ тада тактизирао према народноослободилачком покрету.

Драгојло Дудић рођен је 9. децембра 1887. у селу Клинцима крај Ваљева. Погинуо 29. новембра 1941. на Бијелој земљи при повлачењу из Ужица за Санџак. Проглашен за народног хероја 14. децембра 1942. године

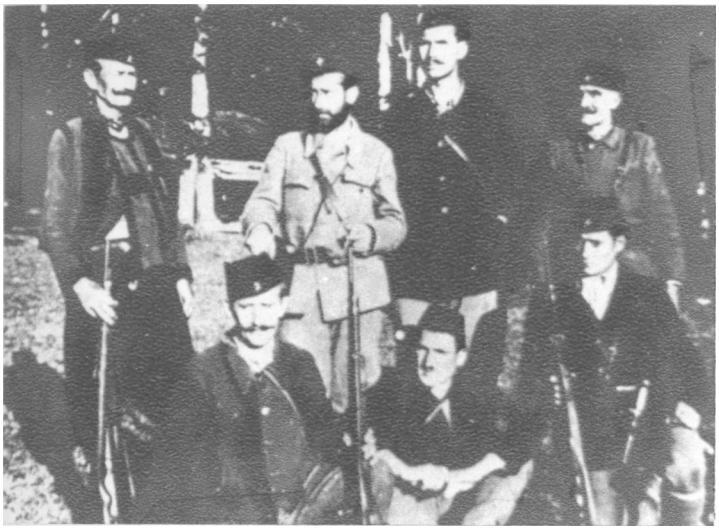

Владо Зечевић (у другом реду, други слева) и Здравко Јоваиовић (у другом реду, трећи слева) на Млиништу 1942. године

настојећи да у четничке редове увуче што више присталица како би тиме смањио прилив бораца у НОП одреде.

И други одреди су, независно од ових званичних рзговора, покушали да успоставе контакте с четницима у циљу заједничке борбе. Тако су успостављени контакти с четницима у шабачком, краљевском и пожаревачком округу. Постојала је тесна сарадња између Ваљевског НОП одреда и четничких одреда под командом попа Владе Зечевића и поручника Ратка Мартиновића. Донекле је постојала сарадња и између капетана Драгослава Рачића, команданта Церског четничког одреда, и Небојше Јерковића, команданта Подрињског НОП одреда. То је трајало све дотле док Михаиловић није забранио такву сарадњу, после чега су Владо Зечевић и Ратко Мартиновић ггрешли на страну НОП-а.

ДРАЖИНА ДВОСТРУКА ИГРА

Већ после тих првих контаката партизанеких представника с Дражом, четници почињу са својом двоструком игром не придржавајући се постигнутих споразума, којима Дража никада није пришао озбиљно. Тако, на пример, крајем августа 1941. Дража Михаиловић, опседнут мржњом против комуниста, лично је командовао у мучком и изненадном нападу на један вод Ваљевског партизанског одреда који се налазио у згради основне школе у селу Планиници, на обронцима планине Маљена. Том приликом су четници убили два партизана, а неколико ранили и заробили. Све се то догађа после постигнутог споразума о међусобном ненападању. Убрзо затим Дражина делегација води у Београду разговоре (од 1. до 5. септембра) с председником квислиншке владе Миланом Недићем.

Милан Недић је у саслушању од 9. јануара 1946. пред Државном комисијом за утврђивање злочина окупатора и његових помагача изјавио, поред осталог, следеће:

„Писмени уговор између мене и те делегације није прављен с обзиром да су сва тројица из те делегације били моји официри мени добро познати, па сам сматрао да нема потребе за писменим уговором, а они то нису ни тражили.

Између нас је направљен споразум у следећем:

1. О сарадњи између мене, односно моје владе, и Драже Михаиловића за борбу против комуниста у циљу њиховог уништења.

2. Да им одмах издам новчану помоћ да би могли издати плате официрима и подофицирима, као и то да би могли купити животне намирнице за исхрану војске.

3. Да одмах одредимо једног официра за везу који ће стално бити при штабу Драже Михаиловића.

4. Да преко Немаца издејствујем легализацију Драже Михаиловића и његових четника у томе да их Немци не шне и да се могу слободно кретати.

5. Да после чишћења, односно уништења комуниста у Србији, моја влада укаже потребну помоћ Дражи Михаиловићу ради смирења грађанског рата у Босни и Црној Гори.

6. Да се после формирања владиних одреда, с чиме се било започело, донесе један операцијски план између мене и Драже за чишћење Србије од комуниста".

Недић је потом даље изјавио да је од споразума одмах испуњена обавеза у погледу новчане помоћи коју је делегација понела са собом, да је одмах отишао до команданта Србије генерала Хајнриха Данкелмана (Нешпсћ Оапке1тапп) с молбом да одобри легализацију четника, што је Данкелман одмах прихватио, да је одредио генералштабног мајора Марка Олујевића за везу између њега и Драже Михаиловића и да је био обавештен да је Дража у целини прихватио постигнути споразум.

Штавише, Милан Недић је јавно изјавио и преко штампе да је „покушао да све српске нацноналне снаге уједини ради спаса народа и отацбине", због чега је прешварао и с Дражом Михаиловићем и с војводо.м Костом Миловановићем-Пећанцем.

Када је тај споразум већ био склопљен, Дражина делегација се из Београда вратила на Равну гору 6. септембра 1941. увече, и тада му је потпуковник Живојин Бурић вратио и легитимацију за пут добијену од Недића. У међувремену је пошао на Равну гору и мајор Марко Олујевић с поручником Славком Пипаном, обавештајним официром Драже Михаиловића у Београду. Уз пут су их, око 8. септембра 1941, ухватили партизани у селу Белановици. Код Олујевића, који је био уједно и помоћник команданта квислиншке жандармерије, нађен је у ципели план Команде жандармерије од 7. септембра 1941. за напад жандара с четницима Драже Михаиловића са линије Зворник — Крупањ — Ваљево — Мионица. Пошто је саслушан, Олујевић је стрељан 10. септембра, док је Пипан успео да побегне.

Док се ове ово дешава између Драже и Недића и док се четничко-недићевски план налазио у партизанским рукама, у Београду су истовремено Дражини изасланици пуковник Бранислав Пантић и мајор Велимир Пилетић из четничког београдског штаба водили разговоре са др Благојем Нешковићем и Буром Стругаром, с представницима Главног штаба НОП одреда Србије. Ти разговори одржани

Председник квислиншке владе у Србији армијскн генерал Милан Недић иозива на лојалност према немачком окупатору

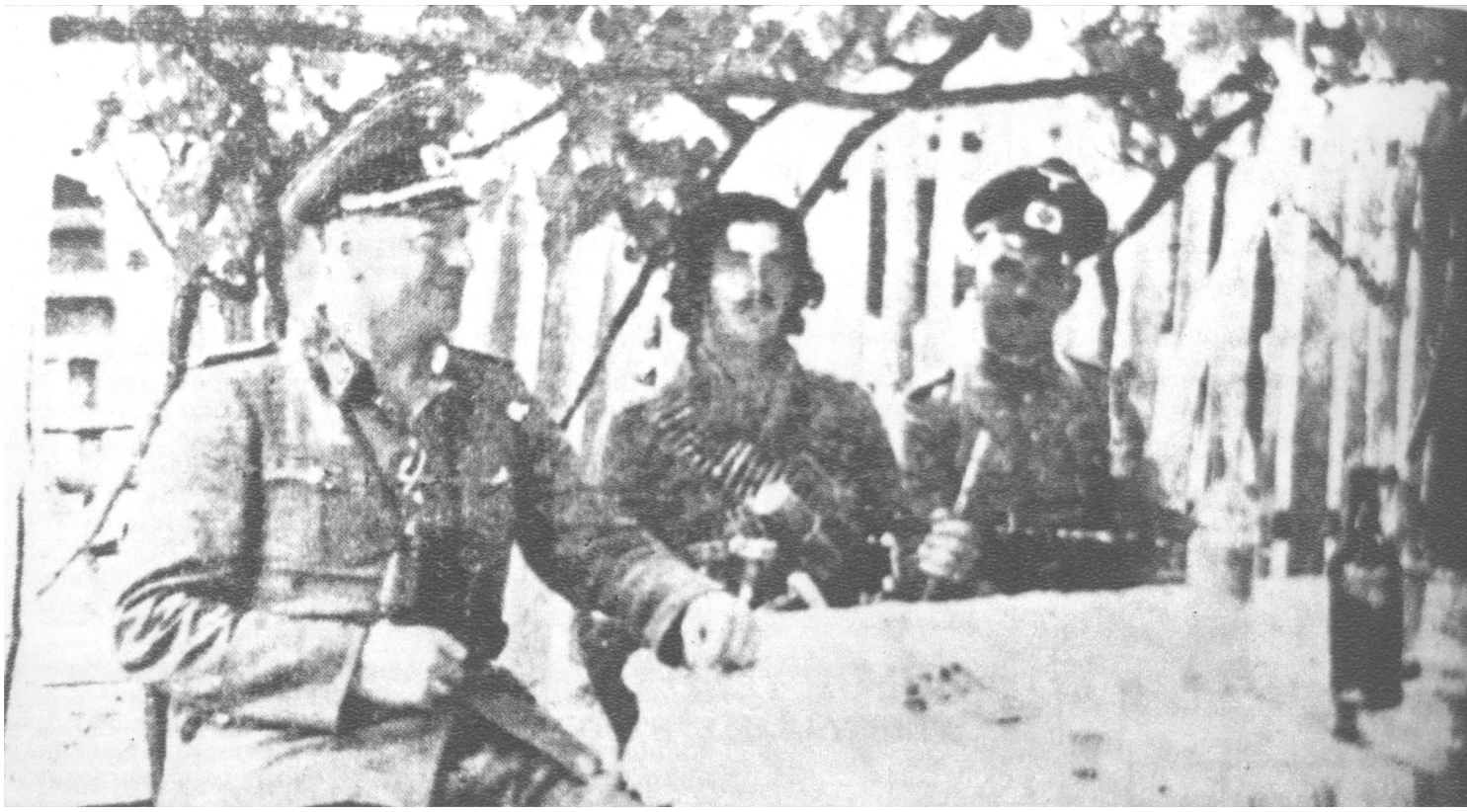

Непознати четнички командант у друштву немачких официра

8. септембра 1941. завршени су без резултата, пошто су Дражнни представници сматрали да о свему треба консултовати Дражу и да се разговори прекину „с тим да се наставе на терену".

Некако у исто време на Равну гору је поново отишао Милош Минић да би с Дражом пречистио пигање четничког напада на партизане у основној школи у Планиници. Мада се са сигурношћу не може одредити тачан датум Минићевог одласка. Према неким реконструкцијама, највероватније је то било око 10. септембра. Воја Рафајловић, сељак из села Рајковића крај Ваљева, који је био веза између партизана и Драже и пратио делегације за разговоре на Равну гору, овако је описао тај састанак:

„Дража се одмах жалио на партизанске одреде, посебно колубарски. Он је подвлачио да се с партизанима не може правити никакав споразум, јер се они односе према њему као издајнику, петоколонашу и сл. Дража се правдао да он није петоколонаш, да није издајник, а још мање неки гибаничар, како су га у летку називали из Колубарског одреда. Дража је објашњавао да он жали што је дошло до сукоба у Планиници. Изговарао се да је мислио да се у планиничкој школи налази нека банда. . . Говорило се о томе како би се од две 'шумске' војске створила једна јединствена, која би много више допринела ослобођењу нашег народа. Дража никако није могао да схвати, како партизани могу с Хрватима, Словенцима и другим народима да стварају заједничке планове и акције".*

Ти разговори су с прекидима трајали два дана, н на њима се није макло даље од договора о узајамном ненападању партизана и четника, што Дража и даље није поштовао. После тога дошло је до поновног оживљавања склапања споразума о заједничким акцијама између партизана и четника, али је то због Дражиног става остало мртво слово на папиру.

И немачка окупациона команда у Србији је врло брижљиво пратила развој догађаја код четника. Немцима је било потребно да лично сазнају став и намере Михаиловића, као и то да ли се поједини четнички одреди боре против немачких трупа и да ли је то с његовим знањем. Одлучено је да то испита Саша Николајевић, заменик директора Банкферајна Георгија Зала и члан београдског четничког пункта. Николајевићу је од стране Зала наређено да отпутује на Равну гору и преговара с Дражом о питањима која су интересовала Немце и да ли би он могао „заједно с немачким окупационим властима бринути за ред и мир" у западном делу Србије. Пошто се вратио у Београд, Николајевић је 15. септембра 1941. реферисао Залу о резултату разговора и изнео да је Михаиловнћ категорички „против комуниста," да „Мпхаиловић неће ништа предузети против Немаца", као и то да „због расположења својих трупа Михаиловић не види никакву могућност да отворено ради с Немцима". Из овог последњег става Михаиловића произилази да је он већ имао или је био на путу да у блиској будућности склопи тајне араежмане с немачким окупатором за борбу против партизана. Прилике и расположење народа нису дозволили да се јавно експонира, као што су то учинили његови партнери Недић, Љотић, Пећанац и други.

Тако је Дража почео своје везе с Немцима, чекајући повољну прилику да с леђа нападне партизанске снаге, ради чега је држао у пасивном стању своје одреде. На тај начин и немачки опуномоћеник Министарства спољних послова Трећег Рајха у Београду Феликс Бенцлер (РеНх Вепг1ег) употпунио је своја запажања о развоју ситуације у Србији, о којој је редовно обавештавао своје претпостављене у Берлину. Тако је Бенцлер још једном могао потврдити свој извештај од 12. спетембра 1941. у коме је, поред осталог, навео да „под утицајем комунистичких парола поједине четничке групе сада такође предузимају акцију против немачких окупаторских трупа, мада досад с њима није било никакве борбе". У ствари, радило се о четничким одредима попа Владе Зечевића и поручника Ратка Мартиновића, а донекле и одреда каиетана Драгослава Рачића, који су, понешени успесима партизанских одреда, такође водили заједно с њима борбу против окупатора у западној Србнји.

САСТАНАК ТИТО — ДРАЖА У СТРУГАНИКУ

Иако је из претходних разговора партизанских представника с Дражом Главном штабу НОПЈ било јасно какав карактер и циљ има организација коју је формирао Михаиловић, руководство народноослободилачког покрета је упорно покушавало наговорити Дражу да се четници ангажују у борбама против Немаца и домаћих издајника. Оно је преговорима с Дражом хтело да нринуди четничке официре и самога Дражу на то да се отворено изјасне да ли су за борбу против окупатора или нису, што би истинске патриоте у четничким одредима, свакако, навело да сагледају праву улогу и циљеве Михаиловића и да се определе за народноослободилачки покрет. У том циљу одржан је 19. септембра 1941. у Струганику, у кући мајора Мишића, састанак између Тита и Драже. Састанак је дошао на Титов предлог убрзо по његовом доласку 18. септембра 1941. код Ваљева, где га је Милош Минић упознао о току прегходних разговора с пуковником Дражом Михаиловићем. Сељак Војо Рафаиловић је носио Дражи писмо с предлогом за састанак. Иако без воље, Дража је пристао на састанак, јер бн, у противном, открио своје праве намере.

С Титом су на састанак пошлп још Милош Минић и Обрад Стефановић, радник и члан ОК КПЈ за Ваљево. Пратила их је једна десетина партизана из Ваљевског НОП одреда.

Од четника, поред Драже Михаиловића, састанку су присуствовали Драгиша Васић и мајор Александар Мишић, у пратњи неколико телохранитеља.

О резултатима тог састанка Тито је касније рекао:

„Састанак је, у ствари, дао слабе резултате. Дража Михаиловић је упорно одбијао да започне било какву борбу против Нијемаца, говорећи да још није вријеме итд. . . Било је донесено само усмено рјешење о лојалном понашању Михаиловићевих

*) Јован Марјановић, *Прилози историји сукоба НОП и четника* ДМ, Историја XX века, Зборник радова, Култура, Београд, 1959, страна 191.

Драгољуб-Дража Михаиловић

четника према партизанима и о томе да они неће нападати партизане, као што су то чинили четници војводе Пећанца.

Пошто је Дража Михаиловић, не знам из којих разлога, и тада па и дуго касније држао да сам ја Рус, он је потпуно отворено говорио о Хрватима и свим осталим народима Југославије. Он је, када сам га питао шта мисли о националном питању, недвосмислено изјавио да Хрвати, Муслимани и сви остали морају бити најстроже кажњени и, послије извјесне одмазде, потпуно потчињеии Србима. Пошто сам се супроставио, рекао је да је његово гледиште сасвим правилно, јер су сви Хрвати криви за усташке злочине. . . На свршетку ми је Дража казао да ће се још предомислити када и на који начин ће његове јединице поћи у борбу и да ће то саопштити."

На саветовању у Столицама командант Главног штаба НОП одреда Југославије поднео је извештај о разговору с Дражом Михаиловићем у Струганику и о Дражином одбијању да са својим четницима ступи у борбу.

„Ријешено је да се изврше сви покушаји да се на било који начин дође до споразума с Дражом Михаиловићем за заједничку борбу." (Тито)

Поред тога, на саветовању је обелодањен план Недић — Дража, који је заплењен од Недићевог помоћника команданта жандармерије Марка Олујевића. И поред свих Дражиних одбијања, закључено је да се упуте представници НОП-а (Александар Ранковић и Милош Минић) и још једном покушају уразумити Дражу. Највероватније да је састанак тих делегата с Дражом одржан око 28. септембра 1941. године. Тада је, поред Драже, на састанку био присутан Драгослав Павловић. Међутим, ни на овом састанку није постигнуто више него на претходним састанцима.

ПРВА НЕПРИЈАТЕЉЕВА ОФАНЗИВА У СРБИЈИ

Док је руководство народноослободилачког покрета свим силама покушавало да приволи Дражу Михаиловића на оружану борбу, или, иак, да Дража спречи ометање четника у борбама партизанских одреда, немачка Команда оружаних снага на Југоистоку је у исто време предузимала све мере да се приступи ликвидирању устанка у Србији с тим што је тежиште операција пребачено на велику слободну територију у западној Србији и Шумадији, која је популарно названа *Ужичка Република.* То је било компактно подручје потпуно ослобођено од немачких и квислиншких јединица, ооим Крагујевца, Краљева, Ваљева, Шапца и неких мањих места у којима је непријатељ држао јаче снаге.

Говорећи касније о значају те слободне територије, Тито је казао и ово:

„Слободна територија у западној Србији имала је огроман значај и у војном, и у моралном и у политичком погледу за читаву Југославију. Ту се почела рађати наша Народна армија, ту се родила наша народна власт. Али се на тој слободној територији још 1941. године одиграо и главни и рјешавајући сукоб између оружаних револуционарних снага народа и оружаних реакционарних (четничких) снага монархије и бивше владајуће класе."

Слободна територија у западној Србији и Шумадији, са слободном територијом у Црној Гори, Санџаку и источној Босни, представљала је тада једну јединствену и компактну ослобођену област величине око 50.000 км^2, што је, с великим слободним територијама које су постојале у Хрватској, западној Босни, Херцеговини и Словенији, била једина слободна оаза у тада поробљеној Европи величине око 100.000 км^2.

На слободним територијама срушена је окупаторска и квислиншка власт и створене су масовне политичке организације и нова, народна и револуционарна власт у виду народноослободилачких одбора.

У области *Ужичке Републике* оперисало је крајем 1941. године 12 партизанских одреда са око 15.000 бораца.

Тако је, на пример, Ваљевски НОП одред од 220 бораца, колико је имао почетком августа, крајем септембра у својим редовима већ имао око 1.800

Група бораца Ваљевског НОП одреда. Стоје слева надесно: Крстнћ, земљорадник, Милош Стефановић „Кикош", Милосав Милосављевић, политички комесар одреда, Лазар Исаковић, студент. Седе слева надесно: Радомир Дудић, Миша Дудић, командир чете, и борац звани „Свља" (Стапари, септембра 1941)

бораца. Затим је ту Мачвански одред са око 1.500 бораца, Поеавски одред такође са око 1.500 бораца. Ту су затим Космајски, Први и Други шумадијски са око 1.300 партизана, па Чачански са преко 2.000 бораца, Крагујевачки са око 350 бораца, Краљевачки са око 350 бораца, Краљевачки и Копаонички са око 1.500 партизана, Ужички са око 2.500 бораца. Поморавски са око 400 бораца). Све су то биле јединице састављене од добровољаца са партпзанским начином дејства којима се окупатор у Србији с квислинзима није могао супротставити без пребацивања појачања са стране, што је и учињено довођењем једне дивизије из Француске (342. пешадијске) и још неких дргих јединица, међу њима и једног батаљона из 100. тенковске бригаде. Истовремено је Хитлер 16. септембра потписао посебну директиву за гушење устанка у Србији, када је и начелник штаба немачке Врховне команде Вермахта генерал Вилхелм Кајтел (\\^1сће1т КеНе!) издао злогласну наредбу да се за једног немачког војника стреља 50—100 Срба, односно 50 за рањеног, а 100 за убијеног немачког војника.

Шеснаестог септембра 1941. у Београду је командант Југоистока генерал-фелдмаршал Вилхелм Лист одржао саветовање у присуству др Харолда Турнера, шефа војне управе, државног саветника и заступника команданта Србије генерала пешадије и команданта 18. армијског корпуса Франца Бемеа (Ргапг Воећте), начелника Оперативног одељења генералштабног пуковника Киблера, генералштабног потпуковника Хауштајна, начелника позадине Команде оружаних снага на Југоистоку и генералштабног мајора Фафенрота, начелника Обавештајног одељења Команде оружаних снага на Југоистоку. Сврха овог састанка је била да се реализује поменута Хитлерова директива за уништење устаничког покрета. У директиви је, поред осталог, стајало:

Генерал Вилхелм Кајтел (десно) у немачкој Врховној команди Вермахта

„Стављам у дужност команданта оружаних снага на југоистоку генерал-фелдмаршалу Листу да угуши устанички покрет у простору југоистока.

Пре свега ради се о томе да се у српској области осигурају саобраћајне линије и објекти важни за немачку ратну привреду, а потом да се најоштријим мерама за дуже време успостави поредак.

У Хрватској (до демаркационе линије) има да се против банди предузму мере које се по себи намећу, споразумно с хрватском владом, преко немачког генерала у Загребу."

Лист је, да би спровео ово Хитлерово наређење, дошао лично из Солуна у Београд да би разрадио детаље плана за гушење устанка, пре свега у Србији.

Према концепту записника с тог саветовања, оно је, поред осталог, текло овако:

„Аржавни саветник Турнер: У последњем извештају ситуација је напета. Отада знатно погоршана.

На развој прилика у Србији од почетка утицала је нејаона организација командовања (командант Србије био је потчињен К-ди 2. А, затим самосталан, онда команданту југоистока; Виша команда ЕХУ самостална поред к-та Србије; војна управа — Турнер, привреда — Нојхаузен, политика — Бенцлер имају свој властити надлежни службени пут). Због тога су постојале многобројне нејасноће.

Устанички покрет појачан:

а) Почетком рата против Русије,

б) Прогонима Срба у Хрватској, због чега је маса бегунаца кренула у Србију,

ц) Протеривањем Срба из Мађарске и Бугарске.

Два устаничка подручја:

а) Троугао Сава — Дрина и Цер планина. Овде око 15.000 устаника; међу њима има активних официра и војника. Опасно, земљишним приликама заштићено, устаничко жариште. Овде помаже само предузимање крајњих мера с јаким војничким снагама. Успех обећава, а било би и од великог утицаја на остале устаничке покрете, чишћење лука Саве и Дринс северно од Шапца. Тамо безусловно спалити сва села...

Устанак има јасну комунистичку тенденцију] тактику.

Генерал-фелдмаршал: Не! Почеци комунистт ки, сада национални устанак. Циљ и вођство нацис нални.

Аржавни саветник Турнер: Немирима, по ну» ди, стоје насупрот привредни и војнички захтевр Привреда захтева поседање целе земље, војничк руководство — груписање на појединим тежиштимг С обзиролм на потребе за даље вођење рата, преднос има привреда.

Генерал-фелдмаршал: Не! Сада је рат, и један одлучују војничке иотребе и могућности. Због топ у случају иотребе, и напуштање привредно важни тачака, пошто ово не зависи само од властити снага, већ и од предузетих мера од стране протш ника и његових снага. Војничким успесима помоћ: ће се најбрже и привреди."

Као резултат тог саветовања предузете су о/ говарајуће војничке мере. Генерал Беме је изда низ наређења којима су регулисане операције прс тив устаника у западној Србији и Шумадији од 23 септембра до 4. децембра 1941. предузимањем читг вог низа узастопних операција за овлађивање поли нутим подручјима. Тако је планирано да се извед операција „Мачва" од 28. септембра до 9. октобра операција „Цер-Иверак" — од 9. до 16. октобра; ош

Генерал-фелдмаршал Вилхелм Лист, командант Југоисток

Немачке јединице напуштају Ужице 21. септембра 1941. године

рација „Крупањ — долина Јадра — од 17. до 22. октобра; операција „Ваљево" — од 22. до 26. октобра; операција „Шабац" и „Тамнава" — од 3. до 9. новембра и операција у долини Западне Мораве и пределу Ужица — од 24. до 29. новембра 1941. Све је то имало да се изведе у моменту када је народноослободилачки покрет бележио изванредне резултате у борби против окупатора и домаћих слугу. Нека места, као, на пример, Ужице и Ужичку Пожегу, немачке команде су предале четницима, с којима су већ почетком септембра успоставили блиске контакге. Тако је Фелдкомандантура 816 у Ужицу предала 21. септембра Ужице четницима под командом војводе Радомира Бекића, док су Немци Ужичку Пожегу предали истог дана четницима Пожешког одреда под командом капетана Милоша Глишића.

Немачке јединице су биле приморане да напусте ова места због врло неповољне ситуације у Србији уопште са .циљем прикупљања снага да не би трпели поразе. Ужице је било опкољено од Ужичког НОП одреда (командант Душан Јерковић, политички комесар Милинко Кушић), а када су немачке јединице напустиле ово место, Штаб одреда је покушао да се с четницима договори о улаеку партизанских јединица у тај гарнизон. Међутим, четници су то одбили. Али, када се Одред распоредио око места, четници су побегли, па су јединице Ужичког НОП одреда ушле 24. септембра 1941. у Ужице. Слично је било и са Ужичком Пожегом. На тај начин је био ослобођен ужички крај од окупаторских и квислиншких јединица.

У Ужицу је Ужички НОП одред запленио око 55 милиона динара у трезорима Народне банке, што окупатор и четници нису имали времена да изнесу. Такође је у руке НОП одреда пала и фабрика лаког оружја и муниције с дневним капацитетом производње 150 пушака и око 50.000 метака. Непосредно после ослобођења Ужица, 27. септембра 1941, у том меету је формиран Раднички партизански батаљон, који је обезбеђивао производњу, али који је касније приликом напада немачкнх јединица на Ужице

Немачка Фелдкомандантура 816 у Ужицу предаје власт четницима 21. септембра 1941.

29. новембра 1941. изгинуо, тако рећи, до поледњег човека бранећи Ужице пред деловима немачке 342. дивизије.

Након ослобођења Ужица, Чачански НОП одред ослободио је Чачак 1. октобра 1941, чиме је цео чачански крај био слободан.

ТЕРОР ОКУПАТОРА ЗА ВРЕМЕ ПРВЕ ОФАНЗИВЕ

Да би угушили устанак у Србији, немачке команде су својим наређењима предвиделе и одговарајуће врло жестоке и злочиначке репресивне мере. Тако је већ 16. септембра Врховна команда Вермахта, с потписом њеног начелника генерал-фелдмаршала Вилхелма Кајтела (ШНће1т Кеке1), издала већ поменуту наредбу да се као одмазда за рањеног, односно погинулог немачког војника стреља 50—100 Срба. При томе је предвиђено да „начин извршења смртне казне мора још појачати застрашујући ефекат".

Начелник штаба команданта Србије генерал-штабни потпуковник Графенхорст, истог дана је у једном свом извештају претпостављеној команди предвидео да се „сваки Србин (изузев жандармерије и финансијске страже), који се затекне с оружјем у руци или који помаже комунистичке и остале банде, има сматрати за нашег непријатеља и мора се уништити."

Командант Више команде 65 за специјалну употребу генерал артиљерије Паул Бадер, (коме је било поверено извођење ове операције у Србији), у свом наређењу од 18. еептембра 1941. године, предвидео је следеће: „Непријатељски отпор има се безобзирно сломити. Спалити сва насеља из којих се, или из чије се близине буде дејствовало на немачке трупе, или у чијој се близини буде нашло оружје и муниција. Нарочито палити залихе сламе и сена уколико постоји сумња да је у њима скривено оружје и муниција. Све мушкарце старије од 14 година похватати, одвести у концентрациони логор, који ће образовати дивизија, и тамо их чувати."

Слично наређење издаје и генерал Беме 21. септембра 1941. године, у коме каже да се „непријатељски отпор мора безусловно сломити", а затим предвиђа пљења, убијања и хапшења свих лица од 15—60 година старости.

Генерал Беме 25. септембра 1941. издаје још једну застрашујућу и нечувену наредбу у којој, поред осталог, пише:

„ПО САОПШТЕЊУ УНИШТИТИ!"

Србија је у марту ове године срамно погазила уговор о пријатељству с Немачком да би с леђа напала немачке трупе које су се прикупљале против Грчке.

Као олуја прохујала је Земљом немачка одмазда.

Ми смо се са свим својим снагама морали окренути новим крупним циљевима.

То је за Србију био зиак за један нови устанак, коме су као жртве пале већ стотине немачких војника.

Ако овде не поступимо свим средствима и с највећом безобзирношћу, наши ће се губици пењати до неизмерности.

Ваш је задатак да прокрстарите земљом, у којој се 1914. потоцима лила немачка крв услед подмуклости Срба, мушкараца и жена.

Ви сте осветници тих мртвих.

За целу Србију има се створити застрашујући пример, који мора погодити целокупно становништво.

Сваки који благо поступа, греши се о животе својих другова. Он ће бити позван на одговорност, без обзира на личност, и стављен под ратни суд."

Ова Бемова наредба не тражи никакав коментар, јер за то не би било ни правих речи. То је страшно сведочанство хероизму слободарског српског народа и о карактеру фашистичких злочинаца и њиховим циљевима и задацима.

Казнене експедиције, ступајући у дејство у Мачви, Поцерини и Подрињу, сејале су смрт. Стравично завијање немачких јуришних авиона ЈУ-88, или, како су их називали „штукама", с уграђеним сиренама, тих септембарских и наредних дана указивали су на трагове страховитог терора против српског народа. Горела су села и варошице. Црнн дим, помешан с пламеновима огња, дизао се високо у небо и означавао нова згаришта у Србији, док су немачки војници, поступајући по примљеним наређењима немилице хапсили и убијали све што им је дошло под руку.

Генерал Паул Бадер, командант Више команде 65 (десно)

Телеграми, један за другим, сливали су се од казнених експедиција у Штаб немачког 18. армијског корпуса, корпуса чији је командант био генерал пешадије Франц Беме, генерал кога су крајем рата заробили западни савезници и који је себи одузео живот у затвору, плашећи се заслужене казне.

Као пример репресалија што су их изводиле немачке трупе наводимо само неке моменте:

— *25. септембар:* „Ухапшено је 3.500—4.000 мушкараца из Шапца. .."

Четници Радомира Бекића улазе у Ужице 21. септембра 1941. пошто су им гарнизон предале немачке јединице

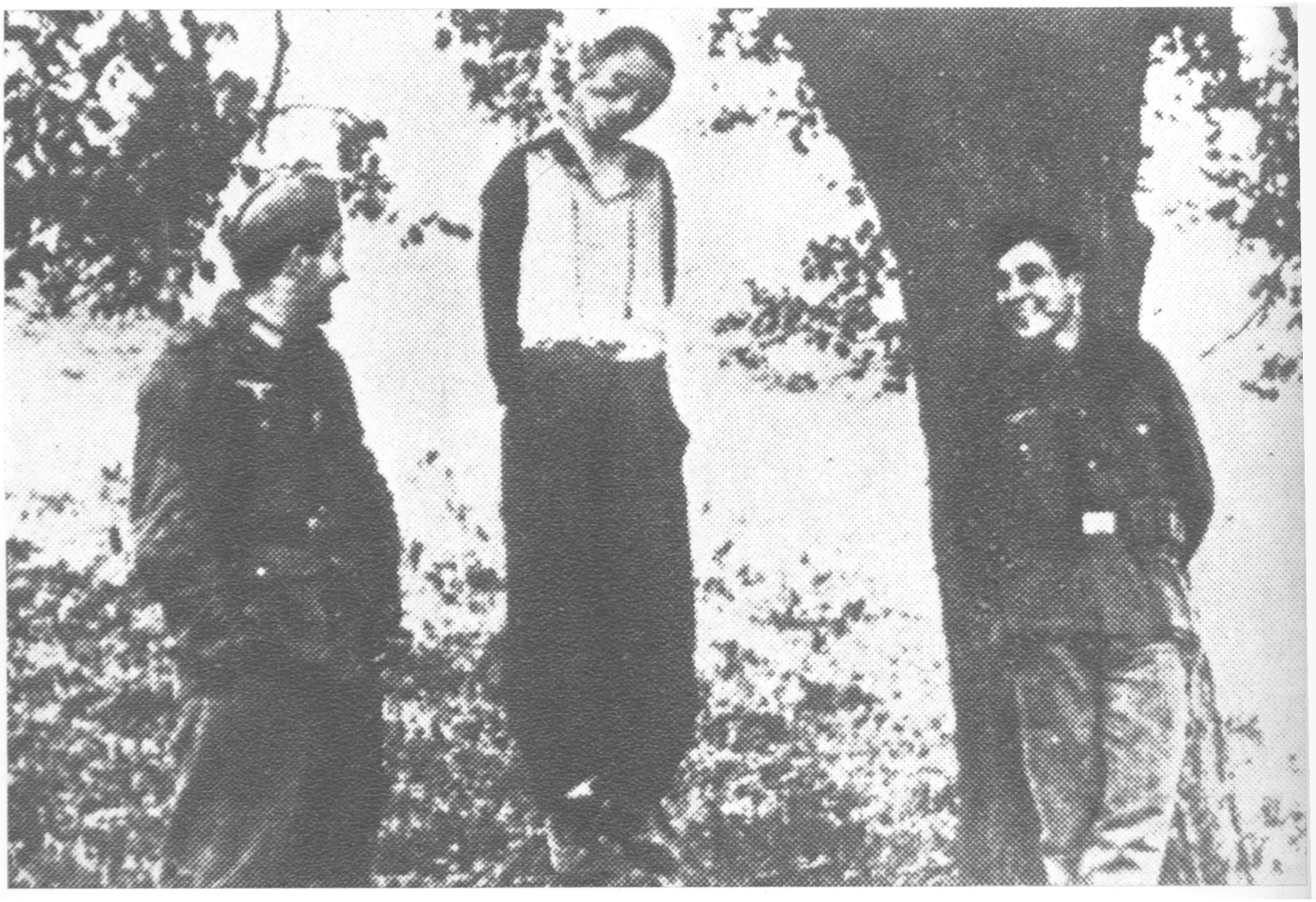

Два немачка војннка крај обешене непознате жртве: доследно су спроводили Бадерово наређење

— 27. *септембар:* „Приликом акције 125. пешадијеког пука 25. 9. северозападно од Ваљева спаљена је 71 кућа.

342. дивизија: спремна за напад. Почетак акције против устаника у луку Саве је 28. IX.

Губици непријатеља: 97 мртвих, Шабац очишћен од мушких становника".

— *28. септембар:* „Непријатељ: 177 стрељано (Шабац)".

— 29. *септембар:* „Места Ново Село и Дебрц (на најјужнијем рукаву Саве) уништити ватром".

— *30. септембар:* „Јединице јављају: 1.870 заробљених. . . Од заробљеника могло се издвојити путем саслушања 190 људи који представљају комунистичку групу.

Ови људи ће бити данае стрељани. . . На другој страни убијено је 830 људи и одведено 8.400 ухапшених".

— *1. октобар:* „Најмање један ојачани батаљон мора борбом прокрстарити пут од Крагујевца до Горњег Милановца, да би установио где сада борави 6. чета 920. ландесшицен-батаљона.

Ако се поменута чета не може више пронаћи у Горњем Милановцу, ово место се има спалити".

— 9. *октобар:* Шеф Ајнзац групе Полиције безбедности и Службе безбедности (Београд известио је: ,

„Акцијом чишћења непријатеља од стране Вермахта у рејону Шапца досад је ухапшено 22.000 мушкараца. Ови су смештени у провизорном логору и сада ће их прорешетати једна команда полиције безбедности уз помоћ београдске полиције.

Као одмазда за 21 немачког војника који су убијени пре неколико дана код Тополе погубљено је 2.100 Срба, Јевреја и Цигана. Егзекуцију је извршио Вермахт. . .

За лица која је Вермахт ухапсио у току акције чишћења као и за остала лица ухапшена од стране Вермахта у луку Саве код Митровице, основан је сабирни логор. Овај логор изградила је организација Тот. За прво време имао би капацитет за 50.000 лица, да би се могао повећати на 500.000. Логор је изграђен према узору на немачке концентрационе логоре."

— *за 10. октобар:* „Приликом закопавања стрељаних треба пазити да се тамо не стварају српска светишта (ходочашћа).

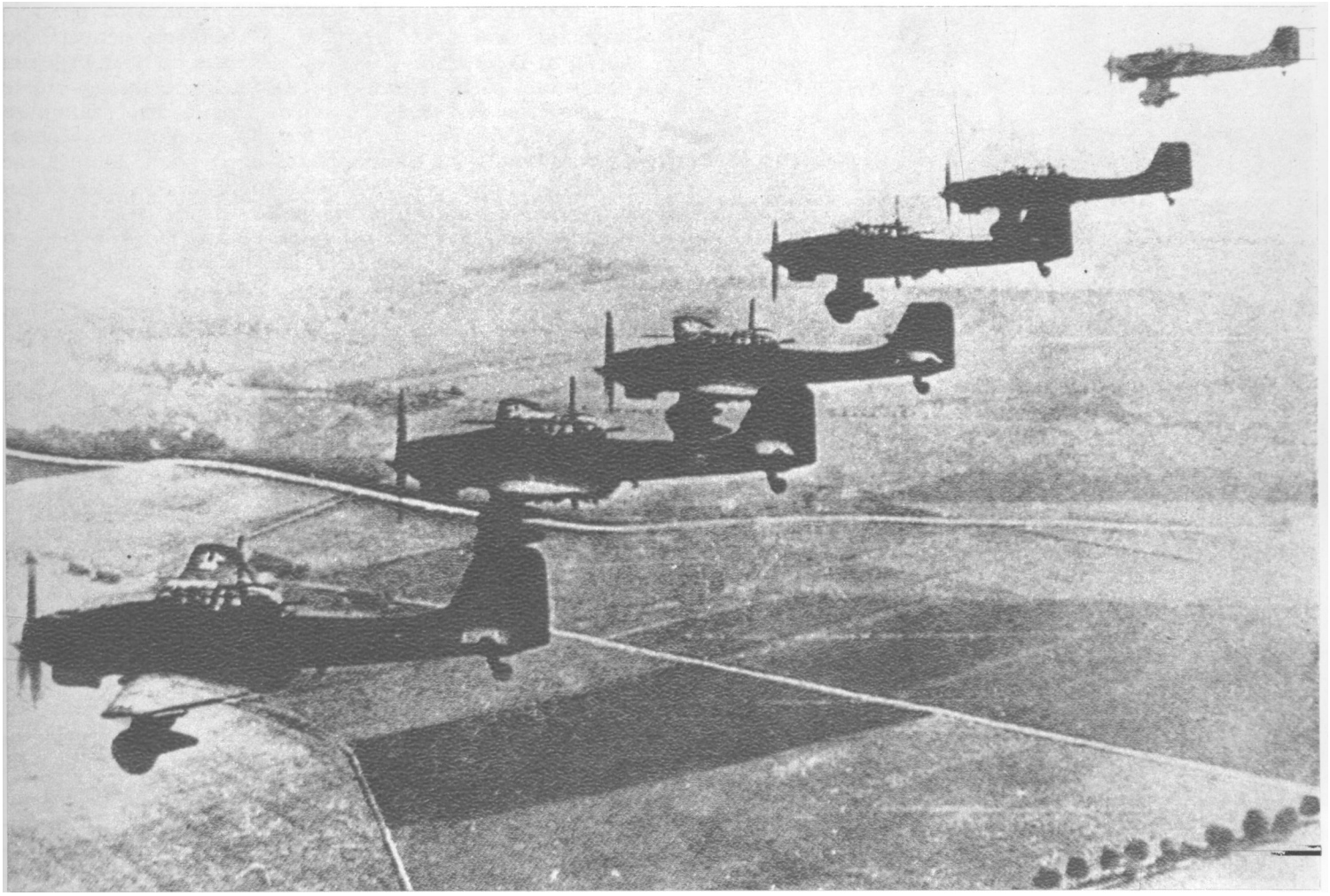

Немачки јуришни авиони („Штуке") у нападу

Стављање крстова на гробове, украшавање истих итд. треба спречити. Зато треба сахрањивања вршити намерно на усамљеним местима.

Комунисте које заробе трупе у борби треба начелно, у циљу застрашивања, на лицу места обесити или стрељати.

Насељена места која се мотзају заузимати борбом треба спалити; исто важи и за куће из којих се пуцало на трупе."

— *за 13. октобар:* „Држање притвореника на стрељању било је прибрано. . . Стрељање је завршено у 18.30 часова. Нарочитих догађаја није било. Јединице су се *задовољне* вратиле кући. . .

Крупањ опколити, све мушкарце који се тамо нађу стрељати, а само место спалити. . . Наеељена места јужно од планине Цера имају се спалити за одмазду. Од насељених места северно од планине Цера поштедети само Белу Цркву, а пре свега Петковицу."

— *за 20. октобар:* „Батаљон је нашао Г. Милановац прилично празан. Око 40 мушкараца, који су по исказу команданта батаљона издржали повратак немачке оружане силе, похватани су и доведени као таоци.

Горњи Милановац је потпуно порушен, а при повратку су порушена и успутна села".

По повратку оданде, батаљом је добио наређење из 749. пука да „за сваког погинулог има се стрељати 100, а за сваког рањеног 50 Срба из Крагујевца".

А тада је настао крвави пир немачког окупатора и његових помагача: љотићеваца и недићеваца. V Крагујевцу је 21. октобра 1941. сгрељано преко 7.000 људи и деце старих од 15 — 80 година. Свака кућа је била завијена у црно и на свакој се залепршао црни барјак. То је био један од највећих злочина окупатора које је мајор Кениг с његовим потчињеним извршио над недужним становницима овога херојског града.

Сличан злочин је почињен и у Краљеву, где је немачки окупатор од 10. до 20. октобра 1941. стрељао преко 5.000 људи и деце од 15 до 60 година старости, док је 14. октобра исте године у селу Драгинцу (близу Лознице) отпочео дводневно стрељање око 3.000 родољуба као одмазду због претрпљених губитака у борбама против партизана.

Поручник Валтер, командир 9. чете 433. пешадијског пука, овако је у своме извештају од 1. новембра 1941. описао једно масовно стрељање:

Дечаку-борцу Мачванског НОП одреда Славољубу Слави Ковићу из села Богатића, немачки војници су усекли петокраку звезду на чело а потом га стрељали (јануар 1942)

„У споразуму с надлежним органом 88 довезао сам пробране Јевреје, односно Цигане, из београдског заробљеничког логора. Камиони из Фелдкомандантуре 599, који су ми за ово били стављени на расположење, показали су се као непогодни из два разлога:

1. Возе их цивили; услед тога није зајамчена тајна.

2. Сви су били без крова или цераде, тако да је градско становништво видело кога смо на возилима имали и куда смо се затим возили. Пред логором су се биле скупиле жене Јевреја, које су урликале и викале при нашем одласку.

Место на коме је извршено стрељање врло је подесно. Оно лежи северно од Панчева, непосредно уз друм Панчево — Јабука, на коме се налази једна узвишица чији је нагиб толики да се на њу може човек само с муком испети. Према тој узвишици налази се мочварно земљиште, а позади ње је река. При високом водостају (око 2 м) вода допире све до узвишице. Према томе, може се с мало људи спречити бекство заробљеника. Исто тако, тамо је песковито земљиште, што олакшава копање јама, а тиме се скраћује и радно време око копања.

По доласку на око 1,5 — 2 км испред изабраног места, заробљеници су сишли с камиона, док су камиони с цивилним шоферима одмах враћени натраг, да би ови имали, по могућности, што мање података за нека подозрења. Затим сам, да би била обезбеђена сигурност и тајна, обуставио сваки саобраћај друмом.

Место стрељања обзебедио сам с 3 лака митраљеза и 12 стрелаца:

1. да се спречи покушај бекства од стране заробљеника;

2. ради самоодбране од евентуалних препада од стране српских банди.

Највећи део времена отпада на копање јама, док се само стрељање завршава врло брзо (100 људи за 40 минута).

Пртљаг и ствари од вредности код заробљеника претходно сам прикупио и сместио у свој камион, да би их затим предао НСВ-у.

Стрељање Јевреја је једноставније него стрељање Цигана. Мора се признати да Јевреји врло прибрано гледају смрти у очи. Они се држе врло мирно, док Цигани јаучу, вриште и стално се покрећу, иако се налазе већ на месту стрељања. Неки су чак пре плотуна поскакали у јаме и покушали да се притаје као мртви.

Ово стрељање у почтку није остављало на моје војнике неки утисак, али се већ другог дана приметило да неки од њих, при вршењу стрељања на дуже време, губе живце. За време трајања стрељања, по моме личном запажању, не осећају се никакве душевне сметње. Оне се, међутим, појављују онда када се после неколико дана увече и у миру о томе размишља."

Очигледно је да у свим тим наређењима нема ниједне речи како поступити с четницима, иако су Немци знали у то време за Дражине одреде. У неким наређењима немачких команди јасно је речено да припаднике Драже Михаиловића треба разоружати, док „комунисте" и припаднике „комунистичких банди", како су Немци називали припаднике НОП-а, треба на лицу места стрељати или обесити. Такво понашање Немаца према четницима проистицало је из Михаиловићевог уверавања датог Немцима да је он, Михаиловић, „против комуниста" и да „неће ништа предузети против Немаца", што им је и на делу доказао.

И док су немачке трупе спроводиле своје злочине, Михаиловић је изналазио могућности како ће им се придружити у борби против сопственог народа.

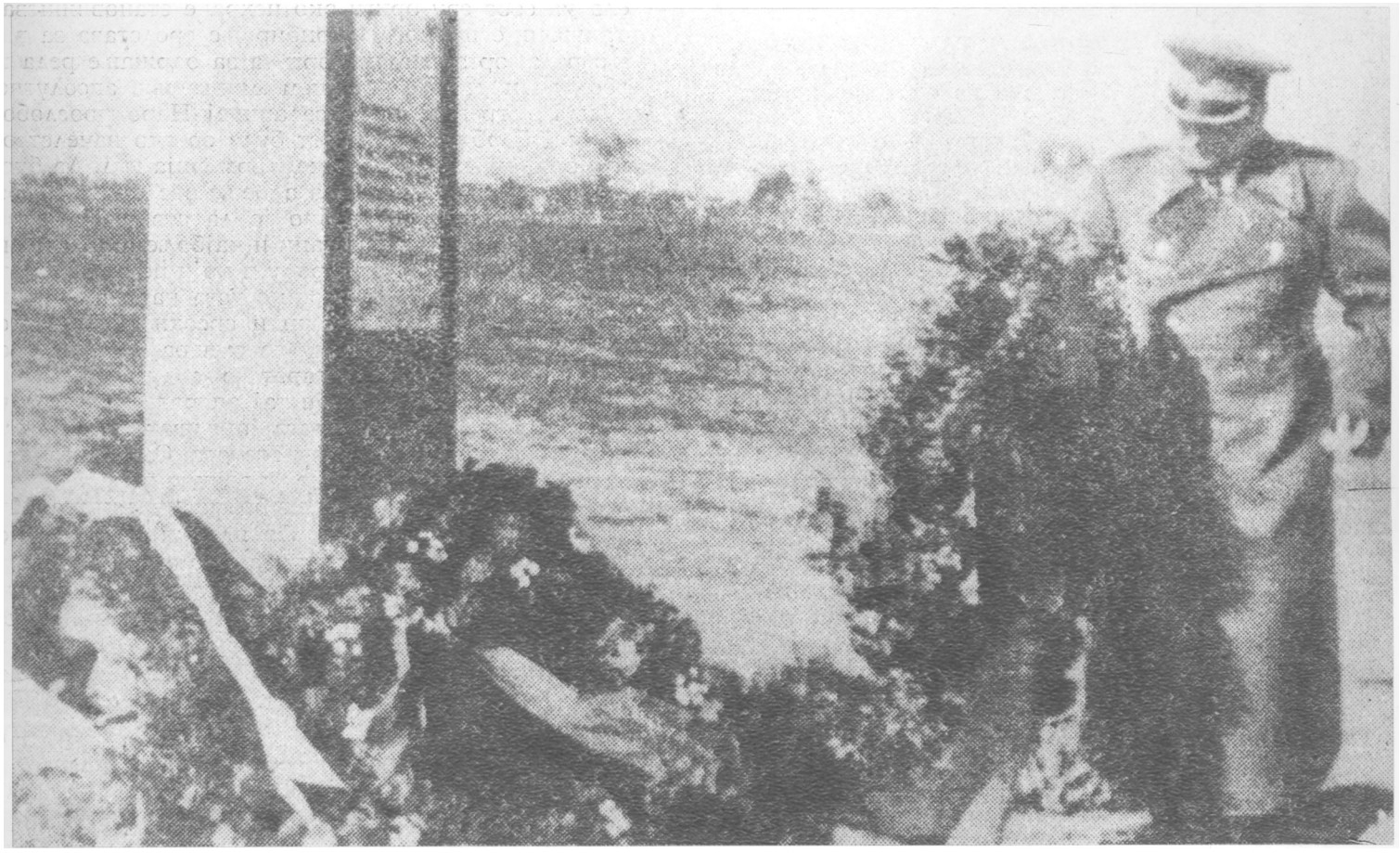

Маршал Тито полаже венац (21. октобра 1945) на спомен--обележје стрељаним родољубима Крагујевца

РАЗГОВОРИ ТИТО—ДРАЖА У БРАЈИБИМА

Током октобра 1941. године повећава се затегнутост између четничких и партизанских јединица проузрокована мучким нападом четника на партизанске штабове и јединице. Предвиђајући још јачу немачку противофанзиву на слободну територију, а да би спречио четнике да ометају слободне акције партизанским одредима у борбама против Немаца, као и ради евентуалног ангажовања четника у борбама против немачких трупа, Тито је 20. октобра предложио Михаиловићу састанак ради заједничког договора. Дража је, желећи да избегне састанак, кријући тако своје намере, упутио у Главни штаб НОП одреда Југославије капетана Милорада Митића, свога делегата. У коментару „Борбе" од 11. новембра 1941. о томе је између осталог, писало:

„Као основу за те преговоре Врховни штаб партизана послао је Дражи Михаиловићу следећи документ. Објављујемо то писмо. О његовој садржини, о ставу партизана, о Дражи Михаиловићу — нека суди сам народ."

Писмо објављено у „Борби" је гласило:

„Обавештени смо од вашег представника капетана г. Митића да је, на жалост, вама немогуће да дођете на дефинитивне разговоре, већ да шаљете своје опуномоћенике за решење свих проблема које треба решити између вас и нас. По нашем мишљењу, неће ни ти преговори дати оно што смо и ми и ви очекивали, али упркос томе, ми шаљемо наше представнике да би се барем решила нека најгорућија питања, а нарочито она која заоштравају наше међусобне односе. Ви тражите да вам пошаљемо наше предлоге, односно формулишемо наш став по појединим питањима. Ми вам те предлоге шаљемо само у најкрупнијим цртама, али иаглашавамо да свако то питање захтева темељито претресање н заједничке измене мисли при доношењу одлуке.

Наши предлози се састоје у следећем:

1. Заједничке војне операцнје против непријатеља, како Немаца, тако и недићевске групе. У ту сврху ми сматрамо потребним стварање једног заједничког оперативног штаба.

2. Заједничка опрема и исхрана наших и ваших бораца, што би се вршило преко заједничког оперативног штаба, који би у ту сврху одредио нарочита лица или створио неке врсте интендантуре.

3. Заједничка расподела плена, и то према потребама фронта, држећи се строго принципа: све за фронт, све за борбу.

4. Заједничка команда места, односно две команде, ваша и наша, које би најтешње међусобно сарађивале — пример Чачак.

5. Стварање заједничких перманентних комисија при командама места и централне комисије прн заједничком оперативном штабу, која би решавала сва спорна питања најхитнијим поступком.

6. Организација привремене власти која би пре-

Председник крагујевачке општине у време стрељања родо-љуба *21.* октобра 1941. љотићевац Страхиња Јањић

узела на себе сву брнгу око исхране становништва, организације привреде, прибирање средстава за вођење рата, организације органа за одржање реда и безбедности итд. По нашем мишљењу, апсолутно би било погрешно да у садашњој Народноослободилачкој борби таква власт буде среско начелство, старе општинске управе, жандармерија итд. Да бисмо окупили читав народ за вођење ове тешке борбе против окупатора, потребно је да створимо такве органе који ће у свој ситуацији најбоље одговарати, који ће бити најближи народу и који ће моћи узети на себе сву одговорност у име тога народа. Бивши жандармеријски, полицијски и срески апарат, као и општинска тела, не могу се сматрати данас као целисходни, јер се у тај апарат увукло много непријатељских елемената, јер је тај апарат био досад у служби окупатора, и на њега још увек непријатељ има јак утицај преко својих агената. Осим тога, тај апарат, који не ужива неко нарочиго поверење народа, није погодан у овим судбоносннм данима. Ми смаграмо да су народноослободилачки одбори, које народ сам поставља, у садашње време најпогоднији органи на које бисмо се могли ослонити. Ти народноослободилачки одбори треба да буду бирани добровољно од народа, без разлике на политичка уверења. А тамо где је бирање технички немогуће извршити да буду наименовани од представника свих политичких група које стоје на становишту народноослободилачке борбе.

„Ратни плен'

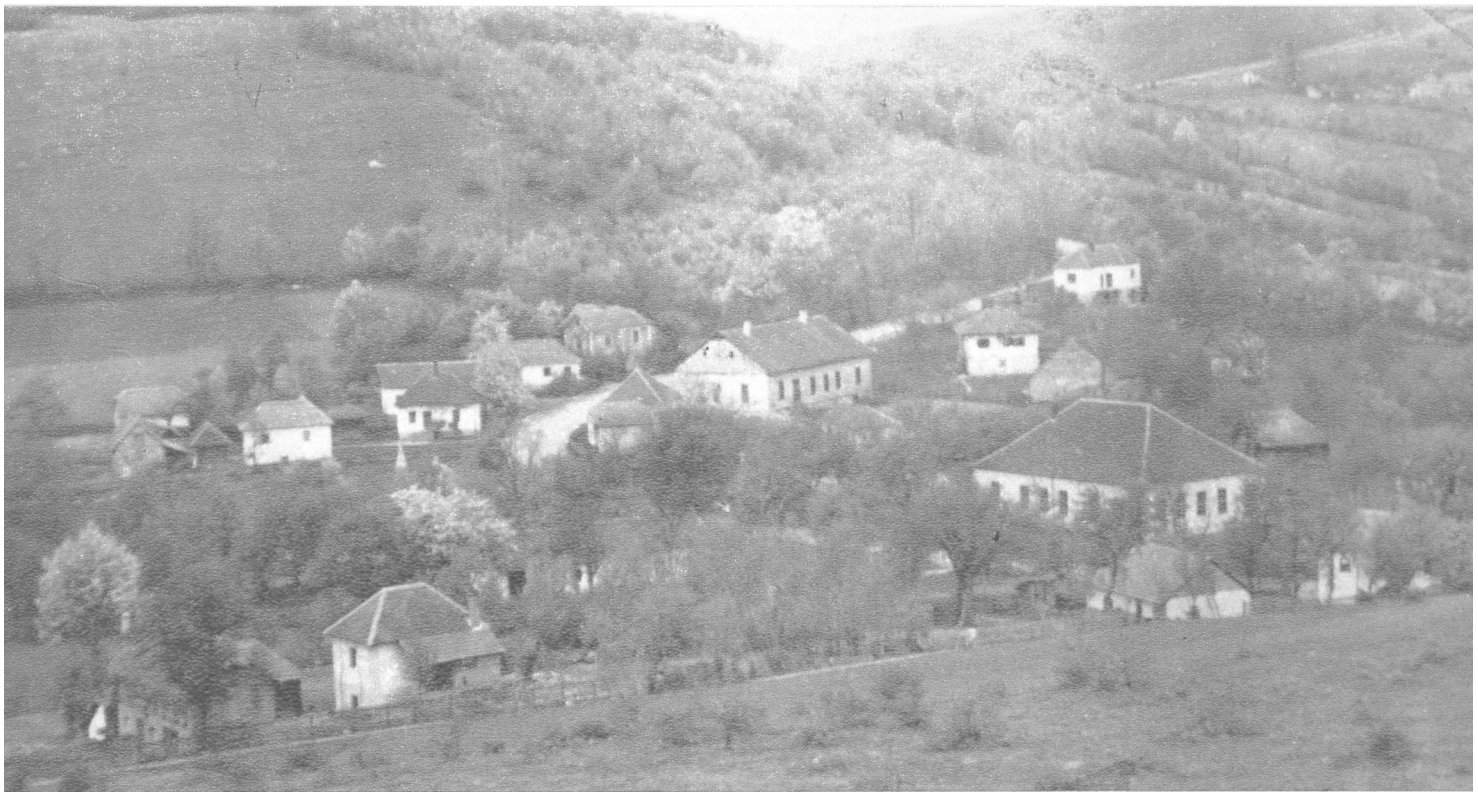

Село Брајићи, на Равној гори. У великој кући у горњем десном углу преноћио је Тито с члановима делегације, већа зграда испод ње је кафана „Сувобор", а доња велика зграда је Основна школа у Брајићима подигнута 1875. године

Осим локалних народноослободилачких одбора, стојимо на становишту да се створи један централни народноослободилачки одбор за читаву ослобођену територију. За одржање реда и безбедности, уместо жандарма, да се формира по селима и варошима народна стража.

7. По питању присилне мобилизације, ми смо начелно против ње. Мобилизација треба да буде добровољна, путем убеђивања, и да се пусти сваком на вољу да ступи или у четничке или у партизанске одреде. Присилна мобилизација би се могла извршити само у локалним размерама, у појединим конкретним случајевима велике опасности непријатељског продирања; за то би требало одобрење од заједничког оперативног штаба. Скупљање добровољаца путем добровољне мобилизације има ту предност што су јединице саетављене од таквих бораца квалитативно много боље него оне које су саетављене од присилно мобилисаних. Ми немамо ни оружја ни ратне опреме у таквој количини да бисмо могли рискирати да дахмо оружје у руке разних несигурних елемената.

8. Ми стојимо на становишту да се сви одреди, команде и штабови, како наши партизанеки, тако и ваши четнички, имају безусловно покоравати својим врховним командама. Не може бити ни речи о томе да се може дозволити и нижим командама да врше на своју руку самовољне акте, уперене против једне или друге савезничке снаге, или у погледу војностратегијских и тактичких питања. Од момента када је једна или друга врховна команда обавештена о једном од таквих самовољних случајева, пада сва одговорност на њу, и она је дужна предузети најхитније мере за ликвидацију таквих случајева.

9. Ми сматрамо да је безусловно потребно, ради онемогућавања размирица и сукоба у седиштима ваше и наше врховне кохманде, да и наша и ваша врховна команда Ихмају једну варош у својим рукама и своју месну кохманду, а с једне и друге стране треба да буду представници вашег или нашег штаба.

10. Ради успешне борбе против главног непрнјатеља, немачког окупатора, сматрамо потребнњм да се води немилосрдна борба против разних иетоколонаша и шпијуна који у нашој позадини сметају народноослободилачкој борби. Слажехмо се да се створи заједнички војни суд који ће водити истрагу и доносити пресуде против свих непријатеља народа. Шпијуни и петоколонаши, који се на лицу места ухвате на делу, треба да буду и кажњени на лицу места од оне команде на чијехМ се то подручју догодило. За оцрављаност таквог поступка одговорна је команда или командир који су то извршили. Свака лична освета или лична нетрпељивост у таквим случајевима треба да буде и најстроже кажњена.

11. Против разних непријатељских четничких група које у позадини онемогућавају народноослободилачку борбу треба водити заједничку акцију ради њихове ликвидације, или да то изврши једна или друга страна сама.

12. Сматрамо немогућим такву појаву да разни петоколонаши и шпијуни добијају легитимације, било четничке или партизанске, и да онда, под именом једне или друге стране, врше свој разорни иротивнародни рад. Такве елементе треба чистити и предавати војном суду. Сумњиви елементи, било да носе партизанску или четничку легитимацију, морају бити одмах ухапшени и онда по мешовитој комисији испитани.

Ево, то су наши предлози и захтеви, и то само углавном, о којима треба донети коначно решење. Има још много разних ствари које ми нисмо овде обухватили, јер сматрамо да то могу делегати сами решити.

Господине пуковниче, сматрамо одвише озбиљном данашњу ситуацију и одговорност која пред народом пада на све нас, а да бисмо се ми качили за разне ситнице и на тај начин онемогућили нашу сарадњу и коректне односе. Уверен сам да ћете ви својим ауторитетом учинити све да до споразума дође и да збијемо наше снаге у једну јединетвену целину за постигнуће нашег највећег циља, који се овог момента ставља пред нас, а то је: ослободити отаџбину од мрских окупатора и њихових слугу."

Међутим, Дража Михаиловић са својим најближим истомишљеницима, уместо да одмах ступи у директне преговоре, шаље писмо које је Врховни штаб примио 22. октобра 1941, у коме је, поред осталог, предложено да све неспоразуме реши капетан Милорад Митић, четнички делегат при Врховном штабу НОП одреда Југославије. У писму се каже:

„Капетан г. Митић упућује се с мојим инетрукцијама у циљу изглађивања многих неспоразума, те бих желео да се са те стране наиће на пуно разумевање, како би се омогућило извршење заједничког задатка. У исто време капетан г. Митић примио је од мене инструкције за преговоре са Вама у вези с војничком ситуацијом, те у том погледу очекујем што пре позитивне резултате."

Врховни командант НОПОЈ Јосип Броз Тито је, и поред оваквог става Драже Михаиловића, ипак одлучио да пође на Равну гору и да у директном контакту с Дражом разреши настале проблеме.

Аража је пристао на разговоре под врло интересантним околностима. Наи.ме, 22. сеитембра 1941. у Југославију је стигла подморницом на Црногорско приморје једна комбинована британско-југословенска војна мнсија, коју су сачињавали енглески капетан Аејн Тајрел Хадсон (Биапе ТугеП Нис1хоп), кога су иначе звали Бил, ваздухопловни југословенски мајори учесници у пучу од 27. марта 1941. Захарије Остојић и Мирко Лалатовић и ваздухопловни наредник и радио-телеграфиста Вељко Арагићевић. Мада ће о тој мисији касније бити више речи, важно је овде казати да је мисија нрихваћена од црногорских партизана у Петровцу на мору и допраћена, преко слободне терторије Црне Горе и Санџака, у Србију, у Врховни штаб НОП одреда Југославије, чије се седиште, после саветовања у Столицама иалазило у Ужицу.

Мисија је из Ужица отишла на Равну гору у штаб Араже Михаиловића, где је стигла око 25. октобра 1941. Хадсон је донео британске поруке и шифре за радио-везу.

Аража Михаиловић је за време суђења, одговарајући на питања председника Војног већа Врховног суда ФНРЈ пуковника Михаила Борђевића о тој поруци, рекао и ово: „Аобио сам поруку од Хадсона. То је она порука која је нађена у мојој архиви, код мене. То је порука да се сматра како у Југославији не може да се прими побуна, већ има да се води борба за Југославију, а не да буде борба комуниста за Совјетски Савез."

Међутим, неки се закључци могу извести и из каснијих догађаја. Сигурно је да је британска влада у првом плану желела један јединствени борбени фронт у Југославији пре свега и због тога што се тада и Уједињено Краљевство налазило у врло тешкој ситуацији, док су немачке армије на источном фронту напредовале према Москви. Сигурно је, даље, да је жеља савезника била да се све антифашистички настројене снаге широм Европе боре уједињене у својим националним границама, јер је то била једна од гаранција успешне борбе против фашистичких окупатора.

У то време народноослободилачки покрет у окупираној Југославији био је једини устанички покрет у поробљеној Европи који је са успехом водио борбу против фашистичких завојевача. Али је, с друге стране, чињеница да се у плану британске политике у Југославији налазило, пре свега, очување њених интереса у послератном периоду. Британци су мислили да је то могла пружити само стара власт и стара држава. Због тога су за један дужи период, од краја лета 1941. до почетка 1944, четници Араже Михаиловића уживали нескривене симпатије и материјалну и финансијску помоћ, као и политичку и војну подршку од Британаца.

С друге, пак, стране, колико год је била присутна жеља за стварањем јединственог борбеног фронта, што је била и искрена жеља војно-политичког руководства народноослободилачког покрета, остаје чињеница да су четници одмах по долаеку те мисије отпочели отворена неиријатељства против НОП-а и ступили у преговоре с немачким окупатором, и да је, тако рећи, преко ноћи нароАноослободилачки покрет постао четницима „непрнјатељ број један."

Преговори су отпочели у селу Брајићима (на Равној гори), у сеоској крчми званој „Сувобор", 26. октобра 1941.

Аелегацију Врховног штаба предводио је Јосии Броз Тито и у њој су се налазили Сретен Жујовић и Митар Бакић. У четничкој делегацији, поред Араже Мнхаиловића, налазили су се Арагиша Васић, потпуковник Арагослав Павловић и капетан Милорад Митић. На тај начин се Тито, за нешто више од месец дана, нашао поново с Аражом за преговарачким столом. Тито је сматрао да састанку треба да присуствује и британски капетан Хадсон, што је Дража одбио с образложењем да се ради о унутрашњем југословенском питању и да је он, Аража, легитимни представник избегличке владе.

Разговор је вођен два дана с прекидима, тј. 26. и 27. октобра 1941. године, а да неки посебнн резултати нису постигнути. Аража Михаиловић је том приликом одбио да прихвати тачке 1, 2, 6 и 7 из писма које је Тито упутио Дражи 20. октобра. 0 томе је Врховни командант касније рекао и ово:

Војвода Божидар Босовић-Јаворски са својим четницима одлази у акцију иротив партизана (пролеће 1942)

„На преговорима у Брајићима 27. октобра 1941. године представници Драже Михаиловића одбили су тачке 1, 2, 6 и 7, то јест одбили су баш најважније тачке, оне тачке које би обезбиједиле јединство народа у великој ослобоАилачкој борби. То јест, у ствари је споразум са стране Драже Михаиловића већ онда разбијен."

0 томе шта је на разговорима постигнуто изнето је у саопштењу Врховног штаба НОПОЈ од 4. новембра 1941. у ужичкој „Борби" бр. 8 и 9 од 7. новембра исте године. Тада је у том акту Врховног штаба, поред осталог, писало и ово:

„Двадесет шестог октобра у Брајићима закључен је споразум између Врховног штаба партизана и Команде четничких одреда Југ. војске. По овом споразуму била је предвиђена заједничка сарадња у борби против непријатеља, заједничка подела плена, брига за обезбеђење становништва, слободан рад како партизанских, тако и четничких формација, слободни транспорти трупа и материјала, мешовити ратни судови и читав низ других клаузула које су омогућавале уску сарадњу и успешну борбу против непријатеља.

Врховни штаб партизанских одреда је већ сутрадан по овом споразуму показао своју чврсту решеност да га спроведе у дело. Пуштени су на слободу сви четници, који су из разних разлога били оправдано хапшени од стране иартизанских војних власти. Пожеги је уступљено 5.000 кг жита иако је Ужице, коме је ово жито било намењено, било у

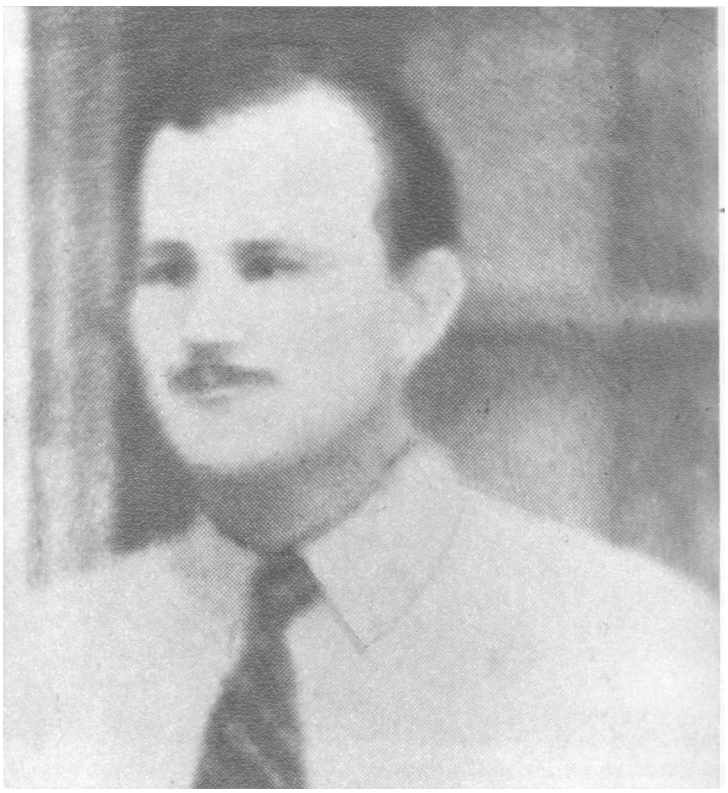

Бил Хадсон (предратни снимак нађен у картотеци немачке тајне војне полиције у Београду)

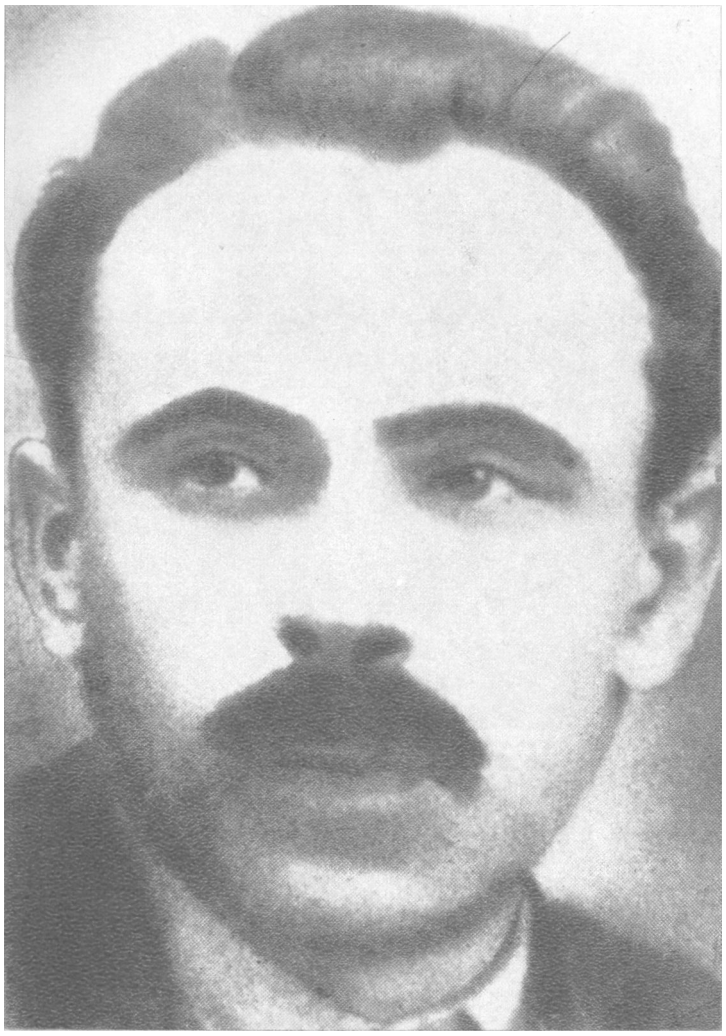

Командант 1. шумадијског НОП одреда Милан Благојевић--Шпанац, народни херој

несташиди, а Штабу четника на Равној гори испоручено је одмах 500 пушака и 24.000 пушчаних метака.

Уместо спровођења споразума с друге стране, настало је, међутим, припремање за општу непријатељску акцију."

ЧЕТНИЦИ НАПАДАЈУ ПАРТИЗАНЕ

Јасно је да Дража није дошао на састанак с добрим намерама. У ствари, он је тактизирао према партнзанским снагама и њиховом руководству, јер тада није имао довољно наоружаних људи да би у општем нападу успео разбити партизане. Осим тога, чекао је повољну прилику, знајући да Немци нападају са свих страна на партизанеке одреде, па да, користећи такав моменат, приступи ликвидацији партизанских јединица, у шта је био уверен да ће успети.

Осим тога, Дража је у својим плановима рачунао с пуном подршком избегличке владе, која је знала за његову работу, а која се у потпуности саглашавала с Михаиловићевом политиком „чекања", а то му је и сама сугерирала и одобравала у том смислу да буде паоиван и да чека знак за оружану борбу из Аондона. Дража је у вези с тим од Душана Симовића добио неколико конкретних упутстава.

Тако је 28. октобра Дража добио прву поруку Краљевске југословенске владе, која је садржавала званичан став у смислу вођења оружане акције против окупатора. Та порука гласи:

„Њ. В. Краљ и Краљевска влада предузимају све потребне мере да Вам се што пре пружи сва потребна помоћ. Питање повољно решено. Припреме у току. Стога сачекајте и саветујте свима стрпљење и уздржавање од пренагљене акције, како бисте избегли губитке и одржали се преко зиме. Сад се не излагати, већ сачекати одавде налог за акцију.

Одржавајте стално везу с нашима у Босни и Црној Гори. Предузмите мере за маневрисање у циљу пребацивања из угрожених места у крајеве ван непријатељског домета, за случај потребе за зимовање и за предстојећу акцију."

То, и порука коју је донела Хадсонова група, као и предстојећи разговори Драже с Немцима, за Дражу је једноставно значило кидање сваких контаката с народноослободилачким покретом и предузимање оружаних акција против партизанских одреда. На тај начин отпочиње синхронизована акција четничких напада на партизане.

Капетан Милош Глишић у униформи потпоручника бивше Југословенске војске

Политички комесар Чачанског НОП одреда Ратко Митровић говори на народном збору у октобру 1941. на чачанском тргу

Одбор жена у Чачку је после одржаног митинга организовао протестну колону од око 1.000 жена које су се упутилепрема артиљеријској касарни, где су се налазили четници, захтевајући обуставу братоубилачке борбе

Милева Косовац, учитељица, предратни члан КПЈ. Од септембра 1941. се налазила у Црногорској чети Ужичког НОП одреда. Ухваћена од четника приликом њиховог мучког напада на Косјерић и заклана

Измрцварен леш Милеве Косовац

У Ужичкој Пожеги четници еу отпочели с пљачком транспорта муниције и жита упућеног ужичком становништву. У ноћи 27/28. октобра на силу је у Пожеги извучен из воза командант 1. шумадијског НОП одреда Милан Благојевић и зверски убијен.

Благојевић је рођен 14. октобра 1905. године у селу Наталинцима крај Младеновца. Као дечак је завршио металски занат, члан КПЈ је постао 1928. За време револуционарног рата шпанског народа одлази 1937. године у Шпанију и бори се на страни Шпанеке републиканске војске, где стиче и официрски чин. Доживео је да га четници, после склопљеног споразума, на мучки начин заробе и убију после зверског мучења*. Његова смрт болно је одјекнула у партизанским јединицама. Поводом његове смрти, Главни штаб НОП одреда Србије издаје саопштење које објављује ужичка „Борба" у свом броју од 7. новембра 1941. То чини и Покрајински комитет КПЈ за Србију, у чијем прогласу, између осталог пише:

„Комунисти Србије заветују се над гробом друга Милана да ће још беспоштедније наставити своју борбу за уједињење српског народа против фашистичког окупатора и његових слугу-домаћих изрода борбу за коначно уништење непријатеља народа н ослобођење Срба."

Међутим, четници се на томе не заустављају У Пожеги наетаје хапшење и зверско прогањање партизана и њихових породица по наређењу четничких команданата капетана Вучка Игњатовића те капетана Милоша Глишића и других. Капетан Вучкс Игњатовић, четнички командант у Ужичкој Пожеги изјављивао је да „више воли у Ужицу Немце негс партизане", што јасно указује на расположење четничког руководства према народноослободилачком покрету. Већ је у време разговора између Тита к Драже у Брајићима Дражин штаб на Равној горк ковао план како да нападне партизане у Ужпцу и \ Пожеги.

Међутим, Врховии штаб је, имајући у виду дво личност четничког вођства наредио својим јединица ма да буду на опрезу, док су неке четничке вођс похапшене пошто је тај план о нападу четнпка *нг* поменута места на време откривен. Када су четници напали на Ужице 2. новембра, партизани нису били нзненађенн. Четнички одред поручника Танкосића

* За свој допринос у борби, проглашен је 9. маја 1945. године за народног хероја Југославије.

који је нападао на Ужице као десна колона (у вези наређења капетана Игњатовића од 1. новембра 1941) дочекан је и разбијен на Трешњици, три километра испред Ужица.

У борби на Трешњици учествовали су Ужички НОП одред, Радннчки батаљон и делови Чачанског и Копаоничког НОП одреда, који су потом продужнлн гоњење четника према Ужичкој Пожеги, у коју су ушли 3. новембра 1941.

Истог дана када су напали Ужице четнички одред Боже Носовића напао је партизане у Ивањици, али је том приликом разбијен и одбачен. Пошто су се четници нашли у тешкој ситуацији на томе сектору, Дража је наредио да се четничке јединице повуку с фронта код Краљева и упуте према Пожеги. Истовремено Аражин представник у Врховном штабу молио је Тита да се закључи прнмирје између партизана и четника, што је и учињено 3. новембра склапањем споразума о прекиду ватре. Истовремено с овим мерама Аража је издао инструкцију своме начелнику штаба потпуковнику Павловићу у вези са заузи.мањем ставова код Врховног штаба, па је овај, у своје име, упутио један захтев Врховном штабу у коме је, поред осталог, стајало и ово:

„За обуставу борбе захтевам: на првом месту напуштање Пожеге од вас. По ранијем споразуму, лојално испуњење истога у погледу оружја, новца, муниције и осталог материјала, и то одмах. Поред овога, пуштање свих заробљених четника од вае. По заповести команданта, начелник Горског штаба п. пуковник Павловић."

Наравно да је овај „ултимативни" захтев одбијен од Врховног штаба, пошто је било јасно шта значе овн четнички напади у позадини ослобођене територије у време кад је окупатор с новодоведеним јединицама продужавао своје офанзивне операције у Србији, а пре свега према Ужицу. Врховни штаб је наредио да се обезбеди позадина ослобођене територије, продужи борба против окупатора и изврши чишћење терена у ужичком, пожешком и чачанском срезу разоружањем чегника.

Четници спроводе кроз Косјерић заробљеног партизана Миту Игумановића (1942)

Олга Јојић-Плава, службеник у Министарству саобраћаја и предратни члан КПЈ. После зверског мучења стрељана 6. новембра 1941. на Равној гори

Зора Чаленић радница из Надаља. Од првих дана устанка борац Космајског НОП одреда. Четници су је заробили као болничарку и стрељали 6. новембра 1941. на Равној гори

Поводом четничког напада на Ужице, Главни штаб НОП одреда Србије је у своме проглаеу од 6. новембра 1941, поред осталог, писао и ово:

„Борба против издајничке официрске клике са Равне горе јесте неразлучан део борбе против хитлеровског окупатора и његовог слуге Недића! Уништење издајника је предуслов остварења чврстог јединства Срба и даљих успеха ослободилачке борбе наших народа!

Напред, у борбу за слободу! Напред, у борбу за уништење окупатора и дал>их успеха ослободилачке борбе наших народа!"

Међутим, Горски штаб Драже Михаиловића не мирује. Он је 3. новембра 1941. разрадио план напада на Чачак који су четници у међувремену у потпуности опколили. Становници Чачка су били огорчени због ових четничких издајничких поступака, па је 5. новембра 1941. око 1.000 жена и деце кренуло из Чачка према каеарни, где се налазио четнички штаб, тражећи да се обустави братоубилачко крвопролиће, на што су четници отворили ватру. У 23.30 часова истог дана капетан I клаее Богдан Марјановић, четнички командант места у Чачку, примио је лично наређење од Драже за напад на Чачак уз помоћ четника капетана Ивана Дерока, који су се повукли од Краљева са отетим тенковима од партизана. Неки четнички командири одбили су да се боре против партизана, па су због тога повукли и одговарајуће санкције, док је командир четничке Грабашке чете Гвозден Стипетић заклан на свиреп начин.

Четнички напад на Чачак извршен је 6. новембра. Међутим, Чачански НОП одред се није дао изненадити, и тај напад је разбијен, после чега су се четници повукли на Равну гору. Поновни напад четника на Ужице извршен 7. новембра сломљен је код Карана. Том приликом је разбијен Церски четнички одред под командом капетана Драгослава Рачића. Рачић је убрзо после тога побегао преко Дрине, како би избегао борбе с немачким јединицама.

У то време четници су успели да у Горњем Милановцу на превару разоружају 200 партизана из 1. шумадијског НОП одреда, које ће, нешто касније, предати немачком окупатору.

Едвард Кардељ, који се у то време иалазио у Ужицу, објавио је чланак у ужичкој „Борби" од 8. новембра 1941. године под насловом „Још једна издаја". У њему, поред осталог, пнше и ово:

Историја српског народа је историја беспрекорне херојске борбе за слободу, за своје српско име, за своје српско огњиште, за своју будућност. Оно што је српски народ чинио у тој вековној борби величанствена је песма славе, јунаштва, племенитости и самопрегора. . . Али, историја српског народа пуна је и најгаднијих издаја и издајица. . . Историја српског народа има свог вечитог Милоша Обилића, али она има и свога Вука Бранковића, који се све до данас појављује у разним временима, у разним облицима и под разним именима, али увек са издајничком душом. .. Недић се раскринкао брзо, заједно с Пећанцем. Дража Михаиловић се, ето, разголићава тек сада, и то као издајник гори од свих издајника."

Још пре разбијања Церског четничког одреда код Карана Рачићу је било успело да у првом изненадном нападу на ту варошицу изненади бројно слабију партизанеку посаду и да је делом разоружа. У исто време четници су похапсили све припаднике народноослободилачког покрета, као и све људе и жене који су на било који начин помагали партизане. Тако су око 80 мушкараца и жена потерали на Равну гору. Уз пут су четници Филипа Ајдачића одвојили седам мушкараца и две жене и убили их на најсвирепији начин. Слично су учинили и четници из Мионице, који су повели на Равну гору 17 партизанских лекарки и болничарки и 16 партизанских рањеника и све их стрељали код села Брајића.

У иживљавању и злочинима нарочито се истакао Филип Ајдачић, жандармеријски наредник, а касније поручник. Његова крвожедност се косила са здравим разумом. Тако је, на пример, забележено свирепо клање припадника заробљених бораца 2. ужичке партизанске чете на дан 16. јануара 1942. године. Очевидац тог злочина је о томе причао:

„Све су их оставили у рубљу, везаних руку на леђима, и наредили им да легну потрбушке на снег. Догнали су људе из околине да гледају овај злочин. Ајдачић је пошао с једне стране реда у коме су лежали везани партизани, а Петко Трипковић, бивши робијаш, с друге стране и такмичили се ко ће пре стићи у средину. Ајдачић, пошто удари у леђа камом, рикне као свиња, лизне крв са оштрице и сваки пут говори: 'У овога је слађа'."

Тај стравични злочин се догађао у Омановици, између Варде и Маковишта, у бившем срезу црногорском, у западној Србији. Том приликом је Ајдачић лично заклао и свог синовца Милића Ајдачића, опанчарског радника и борца поменуте партизанске чете.

Потпуно је природно да партизанеке команде нису могле равнодушно гледати на све те злочине и хајке против припадника народноослободилачког покрета и месног становништва. Због тога су предузете мере да се обезбеди позадина и избегне даље „забијање ножа у леђа", који је већ био забоден од стране четника. У том циљу партизанске јединице су продужиле с гоњењем четника према Равној гори, где се налазио и Дража Михаиловић.

Члан Политбироа ЦК КПЈ и Врховног штаба НОВ и ПОЈ Едвард Кардељ из ратних дана

У време најжешћих напада четника на партизанске јединице и у време док се Михаиловић спремао да отпутује на преговоре с Немцима, Дража шаље читав низ депеша југословенској влади молећи да му се што хитније шаље оружје, јер „само најбржа помоћ може да поправи ситуацију". У депешама од 5, 7. и 11. новембра 1941. године Дража извештава владу да су партизани тобоже напали четнике у Ивањици, Пожеги, Ариљу, Ужицу и Косјерићу и да је приморан да води борбу „против Немаца, комуниста и других фракција".

Дража такве депеше шаље у време када је већ био утаначен његов састанак с Немцима. Циљ тог састанка је био тражење помоћи од Немаца за борбу против НОП-а. Сарадња четника с окупатором отпочела је у време када су народи Југославије давали највеће жртве у борби против фашистичких завојевача и њихових домаћих слугу. Приклањање Драже окупаторима фронт издаје је проширен, а окупатор је добио још једног верног слугана за своје мрачне циљеве.

Док је Дража Михаиловић преговарао с немачким представницима, партизани су се борили против немачког окупатора. Заробљени немачки војници пролазе кроз ослобођено Ужице 1941. године

ДРАЖИНЕ ПОНУДЕ НЕМЦИМА ЗА САРАДЊУ

Док је одржаван састанак Тито—Дража у Брајићима, Дражини опуномоћеници пуковник Бранислав Пантић и капетан Ненад Митровић путовали су у Београд да немачким представницима изложе праве циљеве Дражине организације и понуде им сарадњу четника у борбама против партизанских одреда. Таква Дражина одлука о колаборацији с окупаторима није била производ тренутног расположења, већ је одавно припремана и добро срачуната.

Неколико дана пре него што ће његови делегати отпутовати у Београд састале су се у Струганику, у кући мајора Александра Мишића, најутицајније војно-политичке личности окупљене око Михаиловића. Овом скупу је председавао Дража. Ту су, поред осталих, били Драгиша Ваеић, једна од личности која је могла утицати на Дражу Михаиловића, потпуковник Драгослав Павловић, пуковник Пантић, мајор Мишић и капетан Митровић. Михаиловић им је говорио о општој светској ситуацији и нагласио да ће судбину рата решити велике силе, у првом реду западни савезници, за чије се победе треба што чвршће везати. Говорећи о унутрашњој ситуацији и стању у четничком покрету, Дража је истако да четнички одреди немају довољно муниције и наоружања, за разлику од партизанских одреда, да партизанеки одреди имају превласт и да сваким даном нарастају и постају снажнији, што представља опасност за четнички покрет уопште. Михаиловић је саопштио да је одлучио да се обрати Немцима и понуди им своје одреде на услугу, с тим да их Немци наоружају и снабдеју муницијом. Предочио им је да је то једини начин да се сузбије нарастање и омасовљење партизанских јединица.

Неки од присутних су били мишљења да се, бар за неко време, не би требало обраћати Немцима, већ да је довољно то што ће Недић наоружати четнике и дати им сву материјалну и финансијску помоћ. На то је Дража категорички изјавио: „Шта ми можемо да добијемо од Недића? Све што нам треба, оружје и муниција, Недић мора тражити од Немаца, јер овде нису у питању мале и ситне количине. Зашто ићи посредно кад можемо и непосредно." За-

кључено је да ее то учини што пре, а такође да ее о томе обавеети Недић, како им, као партнер у борби против НОП-а и немачких слуга, не би замерио.

Техничко извођење послова око преговора Дража — Немци поверено је пуковнику Пантићу и капетану Митровићу. Они су отпутовали у Београд носећи Дражину понуду у којој, поред осталог, пише

„1. Моја акција има се посматрати искључиво као борба против комуниста. А како је та борба у непосредном интересу Немаца, потребно је да се мојим оружаним одредима остави слобода акције и да се они свим средствима помогну.

2. Спремни смо да кооперишемо у свакој борби против комуниста, коју би изводиле немачке оружа не снаге."

Навео је да су му за борбу против комуниста потребна средства, па је тражио да му се из немачког ратног плена стави на располагање оружје, муниција, гранате, ручне бомбе и друга убојна средства. Обећао је да ће се са својим одредима, пошто партизанске јединице заједничком акцијом буду уништене, осигурати комуникације и саобраћајне објекте за неометан саобраћај за потребе Немаца. Са овом Дражином понудом упознат је Недић, а у писменом облику предата је немачком капетану Јозефу Матлу, шефу Трећег одељења Гестапоа у Београду, предратном професору славистике у Грацу и личном познанику Драгише Васића.

Двадесет осмог октобра Пантић и Митровић су Матлу предали Дражину поруку. Истог дана Матл је телефоном обавестио свога претпостављеног о току разговора са Пантићем и Митровићем, а затим му је то у писмеиом облику доставио. Тај Матлов извештај од 28. октобра носи наслов: „ Група г-штабног пуковника Драже Михаиловића ставља се на располагање за борбу против комуниста у сарадњи са немачким оружаним снагама". У извештају пише како је Пантић изјавио да га је опуномоћио Дража Михаиловић „да ступи у везу како с председником владе генералом Недићем, тако и с надлежним немачким војним надлештвима, да би се са својим људима ставио на располагање за борбу против комуниста". Пантић је упознао Матла „да је 28. 10. ујутру разговарао с генералом Недићем и да је у том погледу ствар срећена".

Матл даље извештава: „Пуковник Пантић је изјавио, по налогу Драже Михаиловића, коме је потчињена и група мајора Дангића (Јездимир, командант четника ДМ у источној Босни, сарађивао с Недићем и Немцима — прим. а.), да Дража Михаиловић уз личну одговорност гарантује да ће дефи-

Док су се партизани борили, четнички команданти су се с окупатором грлили

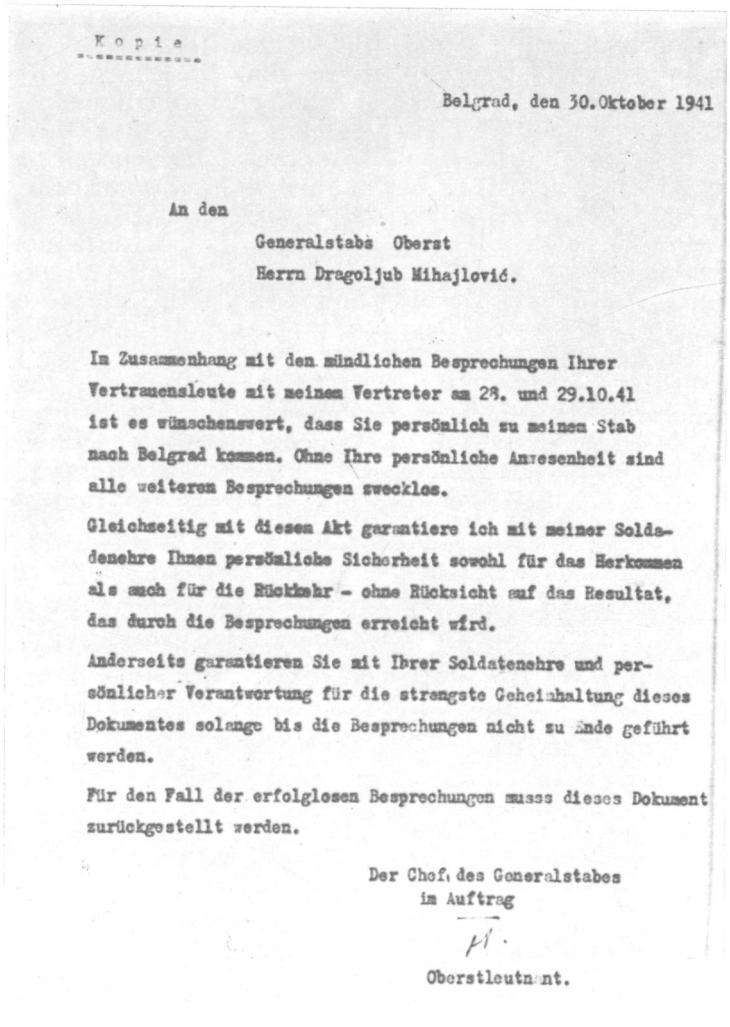

Kopie

Belgrad, den 30.Oktober 1941

An den
Generalstabs Oberst
Herrn Dragoljub Mihajlović.

In Zusammenhang mit den mündlichen Besprechungen Ihrer Vertrauensleute mit meinem Vertreter am 28. und 29.10.41 ist es wünschenswert, dass Sie persönlich zu meinem Stab nach Belgrad kommen. Ohne Ihre persönliche Anwesenheit sind alle weiteren Besprechungen zwecklos.

Gleichzeitig mit diesem Akt garantiere ich mit meiner Soldatenehre Ihnen persönliche Sicherheit sowohl für das Herkommen als auch für die Rückkehr - ohne Rücksicht auf das Resultat, das durch die Besprechungen erreicht wird.

Anderseits garantieren Sie mit Ihrer Soldatenehre und persönlicher Verantwortung für die strengste Geheimhaltung dieses Dokumentes solange bis die Besprechungen nicht zu Ende geführt werden.

Für den Fall der erfolglosen Besprechungen muss dieses Dokument zurückgestellt werden.

Der Chef des Generalstabes
im Auftrag

Oberstleutnant.

Факсимил позива од 30. октобра 1941. упућеног Дражи Михаиловићу да дође на разговор уз гаранцију интегритета (АУН, НА В-Н-Т-314, р. 1457, с. 1240)

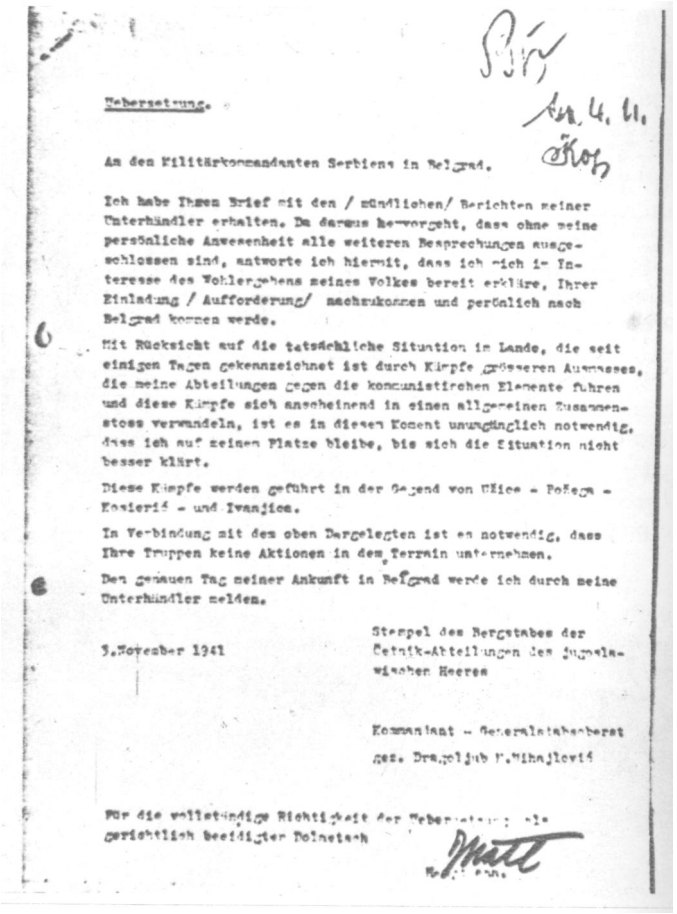

Übersetzung.

An den Militärkommandanten Serbiens in Belgrad.

Ich habe Ihren Brief mit den / mündlichen/ Berichten meiner Unterhändler erhalten. Da daraus hervorgeht, dass ohne meine persönliche Anwesenheit alle weiteren Besprechungen ausgeschlossen sind, antworte ich hiermit, dass ich mich im Interesse des Wohlergehens meines Volkes bereit erkläre, Ihrer Einladung / Aufforderung/ nachzukommen und persönlich nach Belgrad kommen werde.

Mit Rücksicht auf die tatsächliche Situation im Lande, die seit einigen Tagen gekennzeichnet ist durch Kämpfe grösseren Ausmasses, die meine Abteilungen gegen die kommunistischen Elemente führen und diese Kämpfe sich anscheinend in einen allgemeinen Zusammenstoss verwandeln, ist es in diesem Moment unumgänglich notwendig, dass ich auf meinem Platze bleibe, bis sich die Situation nicht besser klärt.

Diese Kämpfe werden geführt in der Gegend von Užice - Požega - Kosjerić - und Ivanjica.

In Verbindung mit den oben Dargelegten ist es notwendig, dass Ihre Truppen keine Aktionen in dem Terrain unternehmen.

Den genauen Tag meiner Ankunft in Belgrad werde ich durch meine Unterhändler melden.

3.November 1941

Stempel des Hauptstabes der Četnik-Abteilungen des Jugoslawischen Heeres

Kommandant - Generalstabsoberst
gez. Dragoljub D.Mihajlović

Für die vollständige Richtigkeit der Übersetzung: als gerichtlich beeidigter Dolmetsch

Факсимил превода писма Драже Михаиловића од 3. новембра 1944. немачком команданту Србије генералу Бемеу. Дражa је овим писмом потврдио пријем писма немачког команданта Србије. Молио је да немачке јединице не изводе операције на простору Ужице — Ужичка Пожега — Косјерић, обавештавајући га истовремено да ће накнадно јавити о свом доласку на разговоре у Београд

нитивно очистити од комунистичких банди српско подручје источно и западно од Мраве и успоставити мир и ред. За то би свакако било потребно, с обзиром да су комунисти сразмерно јаче наоружани, да се четницима стави на располагање отприлике 5.000 пушака, 350 пушкомитраљеза и 20 митраљеза. Акцију би требало извести са осталим одредима који су потчињени Недићевој влади, а односи командовања били би регулисани с генералом Недићем."

У извештају се наводи да „Дража Михаиловић признаје чињеницу да је земља побеђена и да Немци имају права као окупатор". Затим да Михаиловић „гарантује да ће се после спровођења акције чишћења поново успоставити слободан и безбедан саобраћај немачких јединица у земљи". Матл додаје: „На моје питање: како је дошло до тога да су поједини делови групе Драже Михаиловића имали везу с партизанским групама, пуковник Пантић је изјавио да је пуковник Дража Михаиловић принципијелно антикомунистички настројен, али да се у појединим областима, као у рејону Ужице — Чачак, наметнула потреба да се успостави нека врста сарадње с комунистичким групама, да не би целокупна управа доспела у руке комуниста, са свим последицама, које би из тога произашле."

Када су 29. октобра Пантић и Митровић поново дошли на разговоре с Матлом да би добили одговор о месту и условима преговора Немаца с Дражом, речено им је да је све у реду. Матл им је саопштио да је немачки опуномоћени командант генерал пешадије Беме упознат с понудама Михаиловића и да је наредио да се припреме и сам састанак одрже у највећој тајности, што ће с немачке стране бити загарантовано. Матл им је саопштио да је Беме изразио мишљење да Михаиловић дође у Београд, наводећи Бемеове речи: „Желимо да пуковник Михаиловић лично дође у Београд ради даљих разговора и гарантујемо сигурност за његову личност при долаеку и при повратку, без обзира на исход разговора." Такође им је саопштио да му је поверено да припреме за састанак преузме на себе.

Четнички опуномоћеници су добили уверавања од Матла да ће он лично сносити одговорност за безбедност и сигурност Михаиловића, при доласку и повратку, када га 3. новембра између 15 и 16 часова преузме од четничког обезбеђења на железничкој станици Лајковац. Рекао им је да је издато наређење транспортној команданту да припреми оклопни воз којим би Михаиловић допутовао у Београд.

Четнички командант у зајечарском крају разматра с немачким официрима план заједничке акције против припадника НОВЈ

Дражини опуномоћеници су изнели Матлу да је Аража изразио жел>у да се разговор између њега и немачког генерала Бемеа води на „неутралном терену". Међутим, у разговору с Матлом опуномоћеници су схватили да Беме има преимућство и изразили спремност да Михаиловић дође у Београд. На растанку Матл их је поздравио са изјавом да их заједно с Аражом, очекује у понедељак, 3. новембра између 15 и 16 часова у Аајковцу.

V јутарњим часовима 30. октобра Митровић је поново дошао код Матла и замолио га да у писменој форми да гаранцију за безбедност Араже Михаиловића приликом његовог доласка у Београд, гаранту јући животом да тај документ неће бити злоупотребљен, и да ће га вратити кад разговори буду завршени да би се Михаиловић вратио на Равну гору.

Пошто су од Немаца добили писмену гаранцију, којом Беме гарантује личну безбедност Михаиловићу и његовој пратњи како за време самих преговора, тако и док Михаиловић не буде враћен на Рравну гору, Пантић и Митровић, добивши специјалне пропуснице, отпутовали су до Михаиловића.

Начелник штаба команданта Србије генерала Франца Бемеа упутио је 30. октобра 1941. године службени позив на личиост генералштабног пуковника Арагољуба Михаиловића да дође у Београд, у коме је, поред осталог, стајало и ово:

„Овим актом ја Вам истовремено својом војничком чашћу јамчим за Вашу личну сигурност и при доласку и при повратку, без обзира на резултат који би овим преговорима био постигнут.

С друге стране, Ви јамчиге мени Вашом војничком чашћу и личном одговорношћу да ће овај документ остати у најстрожој тајности све док преговори не буду приведени крају.

V случају безуспешних преговора овај документ мора бити враћен."

Аок су Пантић и Митровић преговарали с Матлом у Београду, Аража Михаиловић је, преко Боже Матића, љотићевца из Ваљева, чинио напоре да успостави везу са штабом немачке 342. дивизије. Наиме, поручник Никола Калабић, прешавши из Пећанчевог Колубарског одреда на страну Драже Михаиловића, састао се 25. октобра с Матићем и изнео му жељу Михаиловића о успостављању контаката с немачким трупама. Калабић је тада саопштио да ће Михаиловић у писменој форми преко Матића доставити писмо генреалу Хинхоферу, команданту немачке 342. пеш. дивизије. Већ 28. октобра Михаиловић је доставио Матићу писмо за Немце, које је предато капетану Липолду (1лрро1<3), шефу обавештајног одељења (1с).

У тој поруци Михаиловић обавештава Штаб 342. дивизије да ће на колубарском правцу онемогућити

борбу партизанских одреда против немачких трупа, под условом да добије од Немаца оружје и муиицију „за своју борбу коју жели да води против комуниста", истичући да „четничке акције нису упе-рене против немачких трупа". Двадесет осмог ок тобра Јован Шкава, звани Колубарац, командант четничког Колубарског одреда, разговарао је телефоном с Михаиловићем и питао га како он мисли да сарађује с немачким трупама. Михаиловић је одговорио да је сагласан „са свим чињеницама о којима ће се споразумети Колубарски четнички одрел приликом договора" с Немцима. Тако је остало да Михаиловић прихвати све врсте договора које ће представници Јована Шкаве изложити Немцима.

Истога дана Шкава је написао овлашћење своме заменику поручнику Богдану Брајевићу, које је требало показати Немцима приликом преговора о сарадњи Пећанчевих и Михаиловићевих одреда с немачким трупама. V овлашћењу, поред осталог пише: „Четнички одреди Равне горе нису комунистички и, докле год постоје, неће допустити да комунизам завлада Србијом", као и то да ће Михаиловић прихватити све одредбе договора.

Полазећи на разговоре, Брајовић је (с телефона мајора Александра Мишића, код Мионице) разговарао с Михаиловићем 29. октобра и предочио му циљ одласка на разговоре с Немцима, посаветовавши се о платформи на којој ће разговарати. Истовремено је Позвао Михаиловића да и он присуствује разговорима, који су заказани за исти дан. Михаиловић је одговорио да је „спреман да дође, али да је то због велике удаљености немогуће, и саопштио му „да склопи споразум с немачким генералом у Ваљеву."

Два су основна разлога шго Михаиловић није ишао на разговоре у Ваљево: прво, вршио је последње припреме за удар на руководство НОП-а у Ужицу и, друго, очекивао је немачки одговор из Београда за састанак. Томе треба додати да састанак Михаиловић—Хингхофер није био довољно припремљен, а Михаиловић није желео ризик. Тако су се, на основу договора Михаиловића са Шкавом и према њиховим инетрукцијама, капетан Јован Митровић и поручник Богдан Брајовић састали с генералом Хингхофером и др Штенцлом (51еп2е1) у Ваљеву 29. октобра. Преговарало се о додели оружја и муниције четницима (Михаиловићевим и Пећанчевим) управо онако како је то и Михаиловић изложио у свом писму генералу Хингхоферу.

Четнички представници су истакли да „национални елементи неће примљено оружје окренути против немачких оружаних снага". Реферишући о разговорима с Хингхофером, Митровић и Брајовић су на сасганку старешина Колубарског одреда истакли: „Извршили смо наш задатак на основу пис меног наређења овог одреда и телефонског наређења пуковника Драже Михаиловића."

Очигледно је да је немачки генерал био уверен у подршку Михаиловића у бор^и против партизанских снага, па је Штаб 342. дивизије већ 29. октобра предложио Бемеу да би требало „неодложно повестп преговоре с пуковником Михаиловићем", који је сагласан са свим предлозима које су Митровић и Брајовић изнели. Будући да су немачке највише команде и установе у Србији биле на путу реализације одржавања састанка немачких представника с Дра жом лично, то је понуда за сарадњу на релацијп Равна гора—Ваљево била у другом плану.

Када је Михаиловић (вероватно 30. октобра) те лефоном разговарао с Брајовићем (у Мионици) интересујући се за исход разговора с генералом Хингхофером, Брајовић му је објаснио суштину разговора и нагласио „ми сви остајемо на линији на којој сарађује и ваше удружење". А ту „линију" објаснио му је Дража речима да „је наредио да ниједан од његових четника не диже оружје против немачких оружаних снага нити да омета саобраћајнице или мир и ред".

После разговора с Михаиловићем Брајовић је 1. новембра упутио писмо Божи Матићу, давши му налог да одмах оде код генерала Хингхофера и са општи му да су четници, како Пећанчеви тако и Михаиловићеви, лојални немачким трупама, да „чисте своје подручје од комунистичких хорди, да ће сачувати мир и ред" итд. У ствари, Михаиловић је претходног дана наредио општи напад четника на Ужице, чиме су четници прешли на отворену војну и политичку сарадњу с Немцима.

Док су Дражини опуномоћеници разговарали у Београду и Ваљеву, Дража је, уверен у позитиван исход разговора, вршио концентрацију својих од реда за општи напад на партизанске јединице и штабове. Он је 31. октобра наредио општи напад на партизанске одреде, усмеравајући јаче снаге на Ужице, где се налазило врховно руководство народноослободилачког покрета. Тако је открио своје праве намере и циљеве и ударио на партизане с леђа док су се они у жестоким борбама супростављали далеко надмоћнијим немачким трупама.

Овај братоубилачки акт Михаиловића није изненадио руководство НОП-а у смислу оцена да се Михаиловић неће борити против непријатеља народа и да жели изазвати грађански рат по цену отворене сарадње с окупатором, колико у томе да је то учинио у моменту када се руководство НОП-а с крајњим напорима залагало да се све родољубиве и истински патриотске снаге ангажују у борби против домаћих издајника. Иако је пре тога Михаиловић са својим истомишљеницима заузимао непријатељски став према партизанима и ометао извођење њихових акција, руководство НОП-а је увек било спремно за мирољубиво решење спорних питања и несугласица, само да не избије међусобни сукоб

Овога пута Дража је био охрабрен резултатима немачке офанзиве на слободну територију и при ступио је бескомпромисној борби против партизана Очигледно, обећање Немаца Пантићу и Митровићу да ће Михаиловићу пружити подршку и прилику да, после уништења партизана, контролише извесну територију у западној Србији, охрабрило је и подстакло Дражу да изда наређење за напад, дајући тако доказе Немцима да не сумњају у његову лојалност и оданост.

У јеку жестоких борби четника против партизана Михаиловићево присуство у борбама било је неопходно, па је 3. новембра 1941. године писао Бемеу:

„Примио сам Ваше писмо уз усмени извешта; мога преговорача. Пошто из тога произлази да су без мог личног присуства искључени сви даљи раз-

говори, одговарам да сам у интересу добробити мо га народа спреман да се одазовем вашем позиву и лично дођем у Београд.

С обзиром на стварну ситуацију у земљи, коју већ неколико дана карактеришу борбе већих раз мера које воде моји одреди против комунистичких елемената и које се вероватно претварају у општи сукоб, у овом моменту је неопходно да останем на свом месту док се ситуација не рашчисти. Ове борбе се воде у рејону Ужице — Пожега — Косјерић — Ивањица. У вези с напред изложеним неопходно да ваше јединице не предузимају никакве акције на том терену. Тачан дан мог доласка у Београд јавићу преко свог преговорача."

Чињеница је да Михаиловић разликује овај „општи сукоб" од претходних четничких групних или појединачних напада на партизане. То што не може тренутно отићи у Београд проузроковано је чињеницом што су нападнуте партизанске јединице у противнападима разбиле четничке одреде и нанеле им поражавајуће губитке.

У таквој ситуацији Михаиловић је од Британаца и избегличке владе тражио хитне пошиљке оружја и муниције. Тако, на пример, 5. новембра шаље председнику избегличке владе телеграм у ко ме пише:

„Веза Ваша број једанаест. По коме капетан Хадсон треба да се обрати свим вођама отпора \ Србији и Црној Гори. Вођа комуниста у Србији, под лажним именом Тито, не може се сматрати као вођа отпора. Борба комуниста против Немаца је привидна."

Даље Михаиловић јавља како су, тобоже, пар тизанске јединице напале његове трупе у Пожеги. Ужицу, Косјерићу и другим местима и додаје:

„Борбу сам примио и верујем да ће њен исход бити у моју корист. Понављам: комунисти немају вође отпора. Б\/ду ли потпомогнути >од Енглеске, ја помоћ одбијам."

Као што се види, Дража је од самог почетка настојао да онемогући сваки контакт британских официра с руководством НОП-а, служећи се при том најобичнијим лажима и клеветама. Међутим, садр жина оваквих Дражиних телеграма радо се примала како од стране избегличке владе, тако и од Британаца, и све му се веровало.

Дан раније но што ће се 11. новембра саетати с Немцима Дража је јавио Душану Симовићу: „Да нас очекујемо већи број авиона. Од пресудног зна чаја ове недеље је хитна помоћ у муницији, ауто матском оружју и новцу. Ако помоћ стигне на вре ме, иницијатива за веће акције је наша. Хиљаде организованих људи стоје без оружја и очекују моменат када ће им омогућити ступање у борбу против крволочних окупатора."

За чудо је да Симовић и одговорне британске службе (преко којих је ово јављено) нису могли уочити да Дража није ступио у борбу против Немаца, а да борбу, ипак, води. Поред тога, Британцима и југословенској влади било је познато да су Немци позвали Михаиловића у Београд да би с њим преговарали. Недић је преко агенције „Рудник" 12. новембра покушао оповргнути тврдњу Лондонског радија од 10. новембра о томе како су „немачке вла-

Четници и припадници немачких 88-трупа на заједничком договору

сти преговарале с Дражом Михаиловићем", изјавивши да је Михаиловић „послао своје заступнике" како њему, „тако и немачким властима да би с њима преговарали".

САСТАНАК ДРАЖЕ МИХАИЛОВИНА С НЕМЦИМА У ДИВЦИМА

После мучког напада четника на партизане на одсеку Ужице — Чачак, четничке јединице су се нашле у тешком положају и готово у потпуности опкољене на Равној гори. Дража Михаиловић у часовима беспомоћи упућује 9. новембра 1941. године наређење мајору Јездимиру Дангићу, у коме, поред осталог, пише:

„Ситуација је таква да све наше трупе из Босне најбржим начином повуците на Бајину Башту, успут и код Вас све партизане разоружати и наоружати наше људе, на који начин повећавати Ваше одреде. Чим дођете у Бајину Башту, један део снага упутите правцем на Ужице, а други на Косјерић, да нападају на партизане, да их разоружају и наор^< жају наше. Најнужније ћете оставити само у Босни. АЛИ САМО НАЈНУЖНИЈЕ ... Од Лондона смо већ добили неку помоћ, али она не може бити брза и ефикасна. Треба, дакле, енергично да нас подржите. да нам помоћ стигне како бисмо могли даље продужити нашу борбу против окупатора ... Обавес тите о овоме мајора Тодоровића и све команданте наших трупа на правцу Вишеград — Сарајево и на другим правцима, да Вам се придруже у Вашем дејству на Ужице."

Жандармеријски мајор Дангић је тада био сувише далеко да би могао указати помоћ, јер се и сам налазио у незавидној ситуацији због дволичног става у источној Босни, о чему је већ било речи, али се у том моменту нашао недићевски официр, капетан II класе Нирило Димитријевић, начелник штаба Рудничке групе одреда, који је у тим критичним моментима слао муницију, опрему и пушкомитраљезе на Равну гору, за што му је Дража изразио захвалност с наређењем да му се јави „кад дође до изражаја". Сигурно је да ова помоћ није била одлучујућа у борби против партизана, али је то било

карактеристично за ирисно одржавање контаката између четника Драже Михаиловића и недићеваца.

У међувремену капетан Матл је преко београдског пункта утаначио све детаље око састанка Драже Михаиловића с представницима генерала Бемеа. Састанак је заказан за 11. новембар 1941. и имао се одржати у селу Дивцима, 12 км од Ваљева у правцу Београда. Наиме, то је било погодно место за долазак Драже Михаиловића са Равне горе, преко Струганика и Мионице.

С немачке стране за преговоре су одређени потпуковник Рудолф Когард, начелник Оперативног одељења Команде Србије, војноуправни саветник др Георг Кисел, обавештајац др Јозеф Матл, 88-оберштурмфирер Винике и 33-штандартенфирер Матерн. Полазак је био са београдске железничке станице, на прузи уског колосека, која је повезивала Београд с Ваљевом, чији се перон налазио поред данашње поште на железничкој станици Београд. Ту је био већ припремљен оклопни воз, у који су се укрцали преговарачи и више других официра. С њима су пошли и Дражини делегати пуковник Пантић и капетан Митровић.

Оклопни воз, уз јаку пратњу, пошао је негде око 13.30 часова, да би у Дивце стигао у 16 часова. Железничка станица је била блокирана тенковима, оклопним колима и већим бројем немачких војника. Напољу је била магла, док се мрак полако спуштао. Тада је капетан Матл предложио Пантићу и Митровићу да пођу у сусрет Дражи, тј. према мосту на реци Колубари удаљеном од Диваца око два километра, а од Мионице око 5 км. Ту је био заказан састанак и одатле се требало отићи на преговоре у сеоску кафану преко пута железничке станице, која је за овај сусрет била посебно спремљена и осветљена јаким карбидским лампама.

Дража је, како је касније изјавио на суђењу у Београду, пошао из Струганика готово у исто време кад је оклопни воз дошао у Дивце, тј. око 16 часова, По доласку на место сусрета, пратњу је задржао нешто даље од моста, где су их већ чекали Матл, Пантић и Митровић.

Поред Драже Михаиловића, на преговоре су пошли мајор Александар Мишић, пуковник Бранислав Пантић и капетан Ненад Митровић. Сви остали из Дражине пратње остали су на другој страни моста. Дража и Мишић су били у униформама, а Пантић и Митровић у цивилу. У главној просторији сеоске механе у Дивцима разговори су почели у 19,15 часова; разговори у којима је Дража, командант краљевске војске у отаџбнни, био понижен до крајности, онако како то доличи издајнику који је дошао да тражи помоћ и сарадњу од фашистичког окупатора за борбу прогив НОВ у коју су добровољно ступили најбољи синови и кћери народа. Дража се сигурно томе није надао.

Потпуковник Когард је сео с једне стране стола, десно од њега-је био Матл, а лево један поручник — тумач са изванредним знањем српског језика. Преко пута Когарда седео је Дража. Десно од њега је био мајор Мишић, а лево капетан Митровић, док је око стола, поред Пантића, седело још 14 немачки> официра, под светлом пет карбидских лампи, две на таваници, а три на столу.

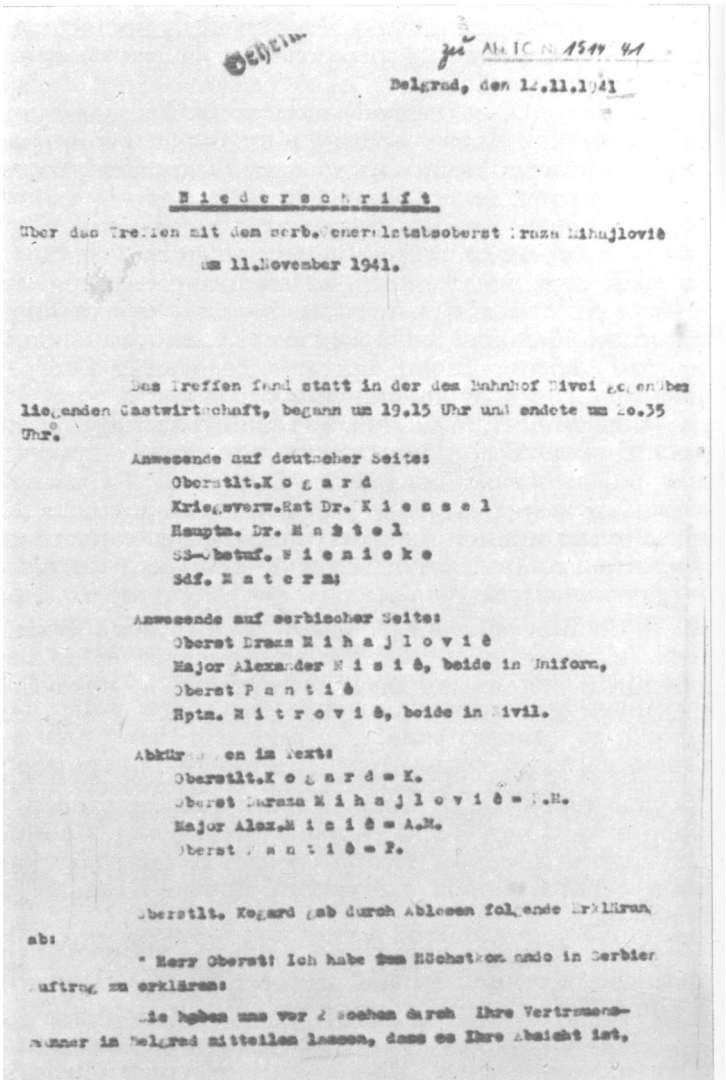

Belgrad, den 12.11.1941

N i e d e r s c h r i f t

Über das Treffen mit dem serb. Generalstabsoberst Draza Mihajlović am 11. November 1941.

Das Treffen fand statt in der dem Bahnhof Divci gegenüberliegenden Gastwirtschaft, begann um 19.15 Uhr und endete um 20.35 Uhr.

Anwesende auf deutscher Seite:
Oberstlt. K o g a r d
Kriegsverw.Rat Dr. K i s e l
Hauptm. Dr. M a t z l
SS-Obetuf. W i e n i c k e
Sdf. M a t e r n

Anwesende auf serbischer Seite:
Oberst Draza M i h a j l o v i ć
Major Alexander M i š i ć, beide in Uniform.
Oberst P a n t i ć
Hptm. M i t r o v i ć, beide in Zivil.

Abkürzungen im Text:
Oberstlt. K o g a r d = K.
Oberst Draza M i h a j l o v i ć = D.M.
Major Alex. M i š i ć = A.M.
Oberst P a n t i ć = P.

Oberstlt. Kogard gab durch Ablesen folgende Erklärung ab:

" Herr Oberst! Ich habe dem Höchstkommandierenden in Serbien Auftrag zu erklären:

Sie haben uns vor 2 Wochen durch Ihre Vertrauensmänner in Belgrad mitteilen lassen, dass es Ihre Absicht ist,

Факсимил прве страиице записника о састанку немачких представника и Драже Михаиловића у селу Дивцима 11. новембра 1941. (НАВ-Н-Т-314, р. 1457)

Потпуковник Когард је, отварајући разговоре. поред осталог, рекао и ово:

„Господине пуковниче! Од стране Главне команде у Србији имам налог да изјавим:

Пре две недеље поручили сте нам преко Ваших повереника у Београду да је Ваша намера ,да нећете више дозволити да се српска крв бескорисно пролива и српска имовина даље уништава'. Истовремено сте понудили да се, заједно с немачким Вермахтом и органима Недићеве владе, борите против комунизма. Понуда је од стране Главне команде ипак одбијена, јер:

1) Немачки Вермахт ће сам у најкраћем времену окончати с комунистима,

2) Главни командант не може имати поверење према Вама као савезнику ...

Ваш положај, господине пуковниче, погоршава се из дана у дан, док се наш положај стално побољшава. Као генералштабни официр, Ви свакако оцењујете исправно положај и знате да ће се зима и наставак немачких операција рђаво завршити по Ваше борбене групе...

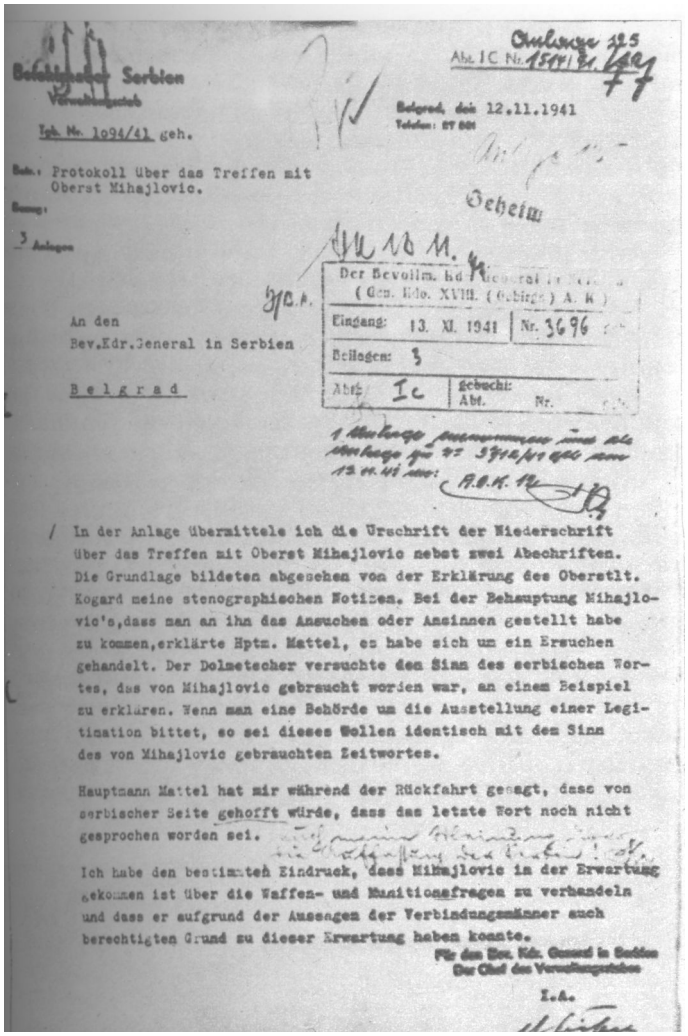

Befehlshaber Serbien
Verwaltungsstab

Tgb. Nr. 1094/41 geh.

Betr.: Protokoll über das Treffen mit Oberst Mihajlovic.

Bezug:

3 Anlagen

Belgrad, den 12.11.1941
Telefon: 27 801

Geheim

Der Bevollm. Kdr. General in Serbien
(Gen. Kdo. XVIII. (Gebirgs) A. K.)
Eingang: 13. XI. 1941 Nr. 3696
Beilagen: 3
Abt.: Ic gebucht: Abt. Nr.

An den
Bev.Kdr.General in Serbien

Belgrad

In der Anlage übermittele ich die Urschrift der Niederschrift über das Treffen mit Oberst Mihajlovic nebst zwei Abschriften. Die Grundlage bildeten abgesehen von der Erklärung des Oberstlt. Kogard meine stenographischen Notizen. Bei der Behauptung Mihajlovic's, dass man an ihn das Ansuchen oder Ansinnen gestellt habe zu kommen, erklärte Hptm. Mattel, es habe sich um ein Ersuchen gehandelt. Der Dolmetscher versuchte den Sinn des serbischen Wortes, das von Mihajlovic gebraucht worden war, an einem Beispiel zu erklären. Wenn man eine Behörde um die Ausstellung einer Legitimation bittet, so sei dieses Wollen identisch mit dem Sinn des von Mihajlovic gebrauchten Zeitwortes.

Hauptmann Mattel hat mir während der Rückfahrt gesagt, dass von serbischer Seite gehofft würde, dass das letzte Wort noch nicht gesprochen worden sei.

Ich habe den bestimmten Eindruck, dass Mihajlovic in der Erwartung gekommen ist über die Waffen- und Munitionsfragen zu verhandeln und dass er aufgrund der Aussagen der Verbindungsmänner auch berechtigten Grund zu dieser Erwartung haben konnte.

Für den Bev. Kdr. General in Serbien
Der Chef des Verwaltungsstabes

I.A.

Факсимил извештаја Управног штаба немачког команданта Србијс од 12. новембра 1941. о састанку с Дражом Михаиловићем V селу Дивцима (А-УП, НАВ-Т-314, р. 1457, с. 1308)

У односу на Вашу намеру да поштедите српску крв н имовину, овлашћен сам да Вам означим једини пут, а то је:

Обустављање борбе и безусловну предају."

Когард је даље изнео услове безусловне предаје и скренуо пажњу Дражи да одговорност за све оно што ће се десити у Србији сада пада на њега, јер ће немачки Вермахт бити способан да заведе мир, ред и рад.

Дража је био тртално деградиран и стављен пред свршен чин. Он је у својој незавидној улози подређеног партнера на преговорима поред остало1 рекао и ово:

„Нисам комунист, нити радим за њих. Али, ја сам покушао да ублажим и спречим њихов терор. Сами Немци су предали Ужице, а тиме је почело трка између мене и комуниста. Пошто су Немци повукли свој слаби гарнизон, комунисти су напалн Горњи Милановац, па сам стога и ја морао то да учиним. Они су кренули на Чачак, па сам морао и ја. Пошли су на Краљево, морао сам и ја.

Напад на Крупањ није моје дело, већ је то дело отпадника поручника Мартиновића. Али, моји људи су кренули на Лозницу зато да је комунисти не заузму. Напад на Шабац је дело непослушних елемената . ..

Захтевам да ми се омогући да наставим борбу против комунизма, која је почела 31. октобра. Ми знамо како се води борба у шуми, нарочито против елемената који желе да се сакрију.

Неопходно је имати муницију! Рачунајући с тим, дошао сам овамо.

Комунизам у земљи представља опасност за српски народ и за немачки Вермахт, који има други задатак него да га овде сузбија.

Надао сам се да ћу још ове ноћи добити једну ограничену количину муниције и мислио сам да ће на првом месту ово питање бити разматрано .. .

Комунисти располажу једном фабриком муниције у Ужицу и поседују складиште муниције. Молим да ми се још ноћас, у интересу српског народа као и у немачком интересу, ако је могуће, испоручи муниција. У том случају не би дошло више ни до каквих препада на немачке трупе ... За напад од 1. новембра код Краљева нисам ја одговоран, јер сам управо наредио да се моје трупе повуку и да се сакупе ради борбе против комунизма. Али, око Краљева има још и данас група партизана.

Са Костом Пећанцом нисам се могао сложити, јер је био склопљен један отворен споразум који народ не би могао да прихвати. Коста Пећанац је изгубио сваки углед у народу. Да сам следио његов пример, остао бих такоће без угледа и утицаја. Не знам да ли ћете Ви као странац разумети моју изјаву, али помислите може ли човек да етупи отворено на страну окупатора, а жели отворено да се бори против оних који су преузели примамљиво име ,борца за слободу'. Коста Пећанац је добио ознаку издајника. Може се само потајно деловати на националној основи да се национална ствар не би компромитовала.

Претпостављам да би се после ове изјаве мени могло указати више поверења кад је реч о мојој исправности и мојим намерама, као и да би се могла пружити помоћ. Молим да се положај схвати онако како је то корисно за обе стране . ..

Молим још једном да ми се још ноћас испоручи одређена количина муниције . . .

Само по себи је разумљиво да све ово с обе стране треба да се задржи у највећој тајности. Молио бих, ако је могуће, да ми се још ноћас да одговор у вези са помоћи муницијом. Све моје снаге су окупљене за борбу против комунизма."

Когард: Од главнокомандујућег у Србији ја немам никакав други налог осим да пуковника Михаиловића питам да ли он безусловно капитулира или не.

Аража М.: Не видим никаквог разлога што ми је упућен позив за овај сусрет ако се хтело да ми се ово саопшти. То ми се могло поручити и преко посредника.

Когард: Морао бих одмах да добијем одговор.

Аража М.: Иако сам воћа, ипак нисам сам. Не могу ову одлуку да донесем, а да не чујем мишљење својих потчињених воћа.

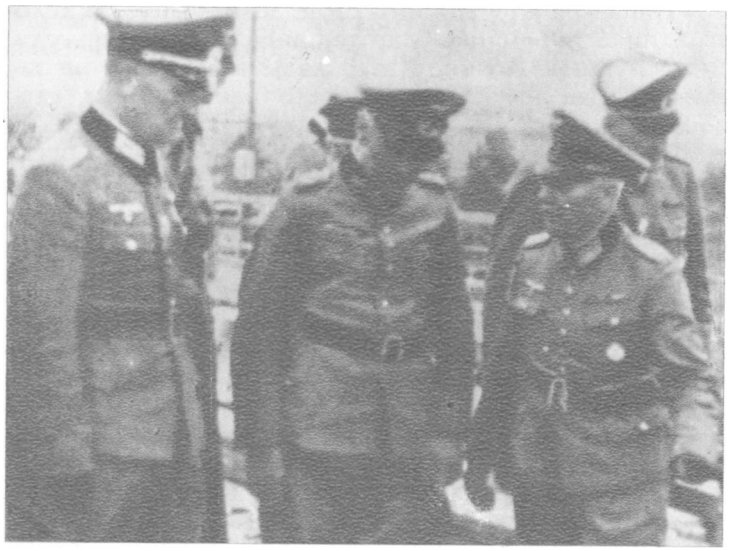

Слева надесно: потпуковник Рудолф Когард, начелник Оперативног одел>ења Команде Србије, генерал 11аул Бадер, командант Више команде 65, пуковник Олендорф

Когард: Када могу да рачунам с одговором?

Аража М.: Моји другови су у борби против комуниста на врло широком фронту, а ова борба је тешка и скопчана с многим губицима. Одговор за кратко време моћи ћу да дам онда кад га добијем с фронта.

Когард: Ако одговор не испадне позитиван, борба против вас биће настављена.

Аража М.: Нећемо се борити против Немаца, па ни онда ако нам ова борба буде наметнута ...

Когард: Моја изјава је окончана. Кад желите господине пуковниче, да будете враћени на договорено место?

Аража М.: Одмах.

Александар Мишић: „Изјава пуковника Драже Михаиловића, с којом се у потпуности слажем, до\ази од најплеменитијег српског срца. Молио бих да се његовој речи ноклони поверење. Ми вам нећемо бити неверни. Оно што сте Ви изразили одговара срцу сваког старог ратника. Молио бих Вас да то испоручите господину генералу."

Износећи да изјава Михаиловића изражава стаз свих официра којима он командује, Мишић је изја вио: „Ми идемо тако далеко да Вас молимо да до нас упутите официре за везу да бисте се, уз пуну гаранцију, могли уверити у нашу борбу против комуниста".

Упитан од Когарда зашто је тако касно почео тоталан напад на партизанске снаге, Дража је одговорио: „Борба је увек вођена, али с тактиком да се придобије народ". Дражину изјаву допунио је Пантић рекавши да је покрет „пуковника Михаиловића национални" и да Михаиловић „никада ни у ком случају није намеравао да се бори против немачких оружаних снага". При крају разговора Дра жа је обећао немачкој делегацији да ће наставити борбу против партизана, која се тих дана водила свом жестином, додајући: „У војном и идеолошком погледу водим завршну фазу борбе с комунистима".

По завршеном састанку четничку делегацију до моста на Колубари испратило је немачко обезбеђење и капетан Матл. Дража и Мишић су продужили за Равну гору, а Пантић и Митровић су се с Немцима вратили у Београд.

Михаиловић у Дивцима није добио тражену муницију. Разлог је био тај што су Немци знали да је Дража продужена рука избегличке владе и да ужива подршку британских кругова, који су га материјално и финансијски већ помагали. Когард му је рекао на састанку да је он, Дража, енглески човек и да ради по налозима из Лондона. Немци су од овог састанка имали вишеструку корист: видели су организатора националистичке организације којој је искључиви циљ борба против НОП-а, добили су сигурна уверавања и доказе о томе да Михаиловић није и неће ни у ком случају нападати немачке трупе и њихове институције, чега су се стриктно придржавали он и његови потчињени током целог рата.

Немци су у рукама имали још један аргумент, а го је стално инсистирање Михаиловића да се састанак одржи у тајности, због његовог угледа код народа. То им је добро дошло, па су у ситуацијама када су им четници били потребни у борби против

Војноуправни саветник др Георг Кисел

Народнооелободилачке војске то обилато користи ли. Свакако да су Немци имали разлога за тајност, јер, колико год су немачке команде сарађивале с четничким командантима, Хитлер је у принципу био против тога, сматрајући четнике, због везе с Британцима, потенцијалним непријатељима. Иако није дошло до конкретних споразума, ставови по битном питању и борба против НОП-а — била је значајна спона за будуће четничко-немачке односе.

После састанка Немци су имали лојалан став према пипадницима Михаиловића, а размишљало се и како помоћи Михаиловићу у борби против партизанских јединица. Тако је 14. новембра 1941. немачки обавештајни официр из београдског Абвера ја вио у Берлин да је Михалиовић покренуо акцију „против Ужица, због чега треба да се стави у изглед бомбардовање са немачке стране".

Ово што је Дража учинио указује на вапај војно-политички пораженог воће највећих издајника народа у његовој историји. Аража је пао на колена пред немачким окупатором да би измолио оружје и муницију за борбу против свог сопственог народа. Као доказ вредности и оданости немачком окупатору, Аража је још пре него што је кренуо у Аивце наредио Јови ПЈкави да у селу Марковој Цркви, на двадесетак километара од Ваљева према Београду, изручи окупатору 365 партизана које су четници на превару заробили. Партизани су потом одведени у Ваљево, где су затворени 12. новембра 1941. у Петковића млин и једну једноспратну магазу на крају старог дела града званог Трешњар, да би затим њих 265 било стрељано у четвртак, 27. новембра 1941. на брду званом Крушик, на периферији града. На том месту је после рата подигнуто спомен-гробље овим знаним и незнаним јунацима који су изгубили своје животе захваљујући четничкој издаји. То су све била деца српског народа: сељаци, радници и ђаци, који су се добровољно латили оружја да би бескомпромисном борбом истерали окупатора из своје земље и обезбедили слободу свом народу.

Војвода Живојин Мишић, победник над аустроугарским завојевачем у колубарској бици 1915, у којој је један од немачких преговарача с Аражом у Аивцима капетан Јозеф Матл изгубио своју десну руку, сигурно би се тада посрамио свога сина мајора Александра Мишића, који је на овим преговорима недолично српском војнику изражавао своју верност и дивљење немачком окупатору.

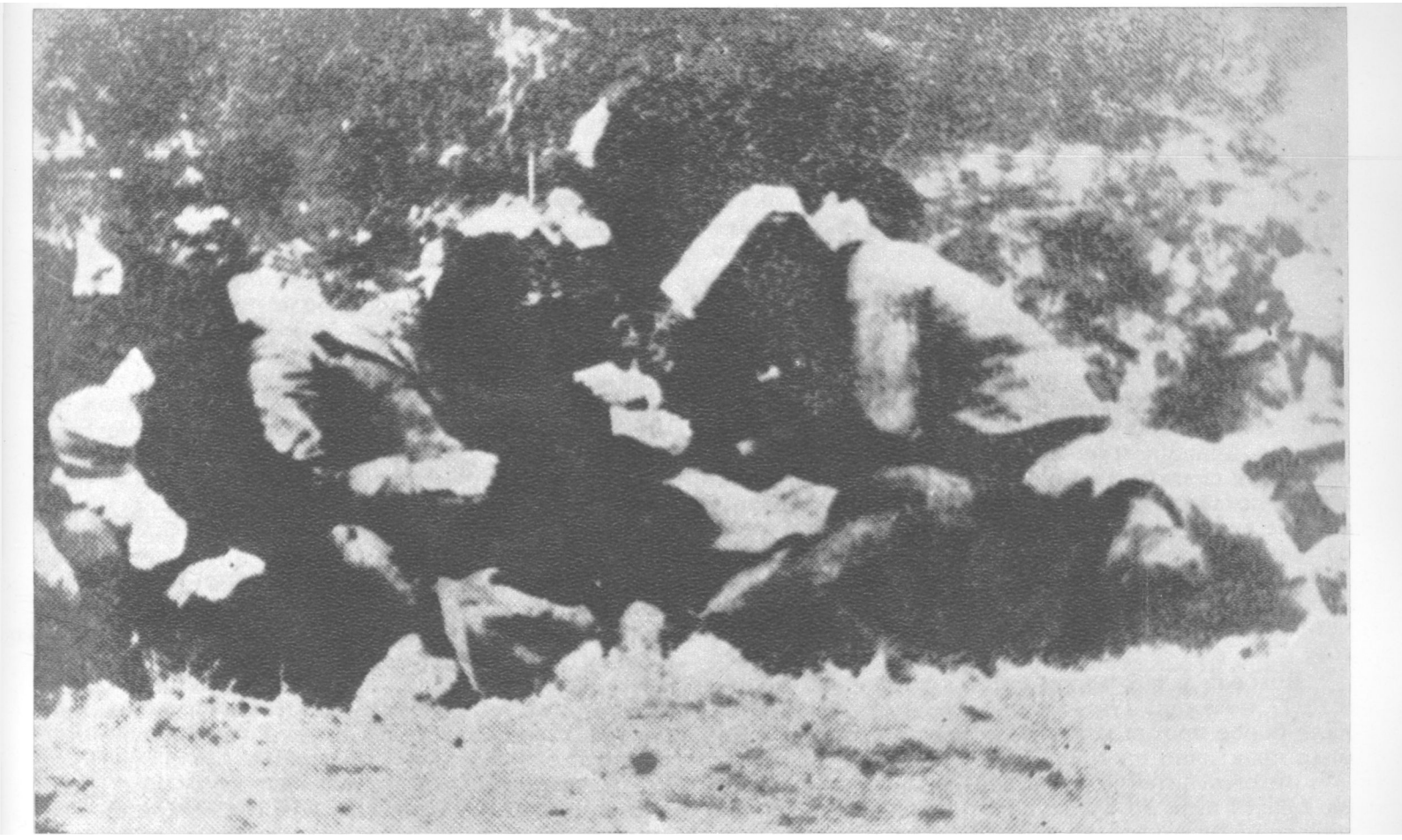

Група стрељаних партизана на брду Крушик (крај Ваљева) 27. новембра 1941. године

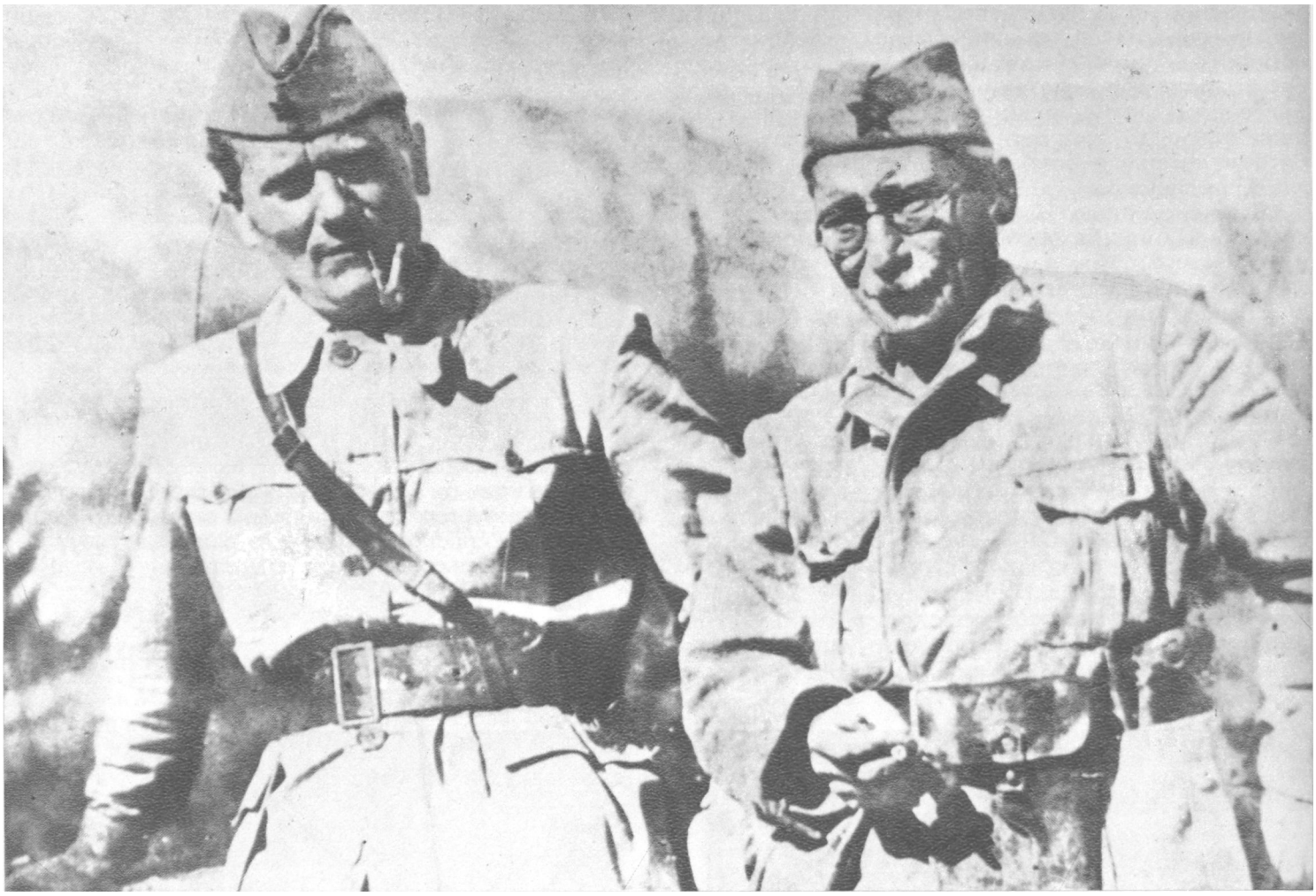

Врховни командант НОП и ДВ Југославије Тито и Моша Пијаде

ДРАЖА МОАИ ТИТА ДА ОБУСТАВИ НАПАД ПАРТИЗАНА НА РАВНУ ГОРУ

После говора председника краљевске југословенске владе у избеглиштву армијског генерала Душана Симовића који 15. новембра 1941. године проглашава Дражу „командантом свих југословенских оружаних снага у земљи", Дража је, да би избегао пораз, послао у Врховни штаб НОП одреда Југо славије поново капетана Милорада Митића, свога официра за везу с Врховним штабом, да са подмуклим намерама добијања у времену моли Тита да нареди партизанима да обуставе даљу борбу против четника и прекину са стезањем обруча око Равне горе.

Врховни штаб је прихватио ту Дражину молбу и 16/17. новембра 1941. године наређује обустављање даље борбе против четника, који су на Равној гори били практично пред уништењем.

Врховни штаб је поступио тако јер је сматрао да Дража није до краја политички раскринкан (а није се ни знало за његов тајни састанак с Немцима у Дивцима). Поред тога, војно-политичко руководство НОП-а оценило је да би Дражино уништење у том тренутку, када је добио и званичну подршку из^ бегличке владе, могло да има неке негативне последице. Владимир Дедијер је у свом *Дневнику* забележио да је врховни командант Тито поводом тога рекао: „Не смијемо уништити Дражу Михаиловића иако смо га опколили. Морамо пазити да Совјетском Савезу не правимо спољно-политичке тешкоће."

Наиме, Совјетски Савез је тада, као и за целс време рата, имао нормалне дипломатске односе с краљевском југословенском владом у избеглиштву. У то време, баш у новембру 1941. године, вршен је сталан притисак на Москву, односно на совјетску владу, преко њеног амбасадора при британској влади у Лондону Мајског и британског амбасадора у Москви сер Страфорда Крипса, да совјетска влада утиче на југословенске комунисте како би се потчи нили Дражи као „команданту свих југословенских оружаних снага у земљи" и прекинули борбу против четника.

Генерал Душан Симовић је ишао на челу делегације југословенске владе код совјетског амбаса дора Мајског у Лондону са захтевима да Стаљин утиче на руководство НОП-а да се потчини Миха иловићу.

Британска влада је такође преко свот министра спољнних послова Антони Идна постављала сличне захтеве совјегској влади, што је политичко руководство СССР-а стављало у тешку ситуацију у време када су се немачке армије налазиле пред Москвом.

Врховно војно-политичко руководство НОП-а јс на одређен начин знало за све те дипломатске при тиске који су вршени на владу СССР, али није желело никаквог заоштравања односа између СССР-а и западних савезника.

Познато је, међутим, да је борба за слободу под руководством Комунистичке партије Југославије против фашистичких завојевача и њихових слугу би ла оригинална и унутрашња жеља и ствар југословенских народа и народности.

И после четничких напада на партизанске јединице крајем октобра и почетком новембра Врховни штаб НОП је стајао на становишту да се, упркос томе, покуша с Михаиловићем учинити споразум, како не би долазило до међусобних борби и обезбедио јединство народа против окупатора. Тада се за односе четника и Немаца није знало иако је било очито да четници играју дволичну игру. Тито је о томе касније рекао и ово:

„Зашто смо ми тако упорно и стрпљиво настојали да дође до споразума с четницима за заједничку борбу против окупатора? Зар су код нас у то време постојале илузије о томе да ће они пристати на такву сарадњу? Разуме се, код нас није било о томе никаквих илузија. Ми смо врло добро знали ко су они и шта хоће. Али баш зато смо настојали што смо хтјели да их пред народом раскринкамо, да откријемо пред народом њихово издајничко антина родно држање. Они су ходали по слободној територији с пушком на рамену, а ратовати нису хтјели; говорили су народу да се морају добро спремити и да још није дошло вријеме. Многи су још у то вријеме вјеровали да је тачно што они говоре. Разумијз се, није било пријатно нашим борцима који су на фронту пролијевали своју крв да гледају како се ти наоружани четници шепуре на слободној територији, живе на рачун сељака, опијају се и тероризи рају народ. И касније, када нас је тај издајник, Дража Михаиловић, напао иза леђа, избила је за вријеме борбе код Ужица код наших људи сва горчина против његових четника.

Та издаја била је за наше борце и за све поштене људе утолико страшнија што је дошла послије ужасних прогона и покоља у Србији, што је дошла послије вјешања народних синова насред Теразија у Београду, што је дошла послије масовног убијања напредних људи у Србији — у Београду, у Крагујевцу и око Крагујевца, у Краљеву и многим другим мјестима."

Истовремено с наређењем Врховног команданта НОПОЈ за прекид блокаде Равне горе поново је упућено писмо Дражи Михаиловићу с позивом да прихвати разговор, како би се отклонили сукоби између партизана и четника који су претили да се изроде у братоубилачки рат. На то је утицало и то што је Радио-Лондон свакодневно јављао да се Аража, тобоже, бори против Немаца.

Аража Михаиловић и Арагиша Васић су се у првом моменту колебали, али су ипак пристали на разговоре. Тако су се 18. новембра 1941. у Штабу Чачанског НОП одреда „Арагиша Мишовић" састале две делегације. Једна Врховног штаба у којој су, поред осталих, били Иво Лола Рибар и Петар Стам болић, а друга четничка с мајорима Радославом Буриħем и Мирком Лалатовиħем.

У току разговора се испоставило да четничка делегација нема овлашћења за потписивање споразума. Четничка делегација је захтевала од партизанске делегације да се, према саопштењу Радио-Лондона, сви НОП одреди треба да ставе под непосредну Дражину команду, што се, природно, није могло прихватити.

Делегације су се разишле а да ништа нису учиниле. За то време Дража је имао сталне контакте с југословенском владом у Лондону, од које је добијао упутства. Чим је Радослав Бурић 19. новембра 1941. известио Дражу телефоном да су разговори прекинути, Дража је одговорио: „Одмах се вратите натраг и направите споразум ма под којим условима". Очито је да то уопште није била Дражина воља, већ неке више силе са стране. Поред тога, Дража је био уплашен да не буде пред народом ранскринкан, за шта су постојали услови. Примивши то наређење, Бурић се вратио назад и Лалатовићу објаснио Дра жин став. На тражење Лалатовића да саставе услове за поновне предлоге, Бурић му је одговорио: „Ми смо саставили услове и дали, и ти услови су одбијени. Према томе можемо само да идемо и да нам делегати Врховног партизанског штаба поставе услове и да те услове примимо".

Тако су разговори настављени 20. новембра у Чачку. Том приликом је потписан и споразум. Тим споразумом је предвиђено следеће :

„1. Да се обуставе сва непријатељства до 12 часова 21. XI текуће године. Све трупе могу остати тамо где су се у то време затекле, с тим да не сме бити померања једних према другима. Истога дана, у 16 часова, састаће се делегације обеју штабова ради утврђивања плана и правца повлачења једних и других снага.

2. Обе стране констатују потребу упућивања свих својих снага у борбу против окупатора и народних издајника.

3. Обе стране се обавезују да у моменту престанка непријатељства пусте све заробљенике, изузев оних за које поједине стране имају података да су кривци сукоба или да су учинили неко злочиначко дело. О томе ће известити писмено другу страну.

4. Ради утврђивања узрока и криваца сукоба и злочиначких дела одредиће се мешовита комисија од по 3 члана, од којих једно лице мора бити стручно-правно. Комисија почиње свој рад у понедељак 24. XI, у 8 часова. Место састанка је Н. И једна и друга страна имају благовремено предати комисији на расположење сав потребан материјал. У спорним случајевима комисија ће консултоваги врховне штабове.

5. За расправљање кривица установљених од мешовите комисије образоваће се мешовити ратни суд од по 3 члана, од којих су по два стручно-правна лица, а по једно војно лице. Суђење има бити јавно. Пресуда је извршна и без призива. Суд ће се састати на позив мешовите комисије у Чачку.

Немачки официр и четник сликали су се и овековечили своју сарадњу

6. Лица која су добровољно прешла у току борбе, као и доцније, на другу страну не сматрају се кривим и могу остати тамо где су.

7. Од обуотаве непријатељства свака оружана група, која би ма на којем сектору дејствовала против ма које одговарајуће стране сматраће се непријатељском, и као таква има се најближим заједничким снага разоружати.

8. Сарадња у операцијама против непријатеља решаваће се споразумно и сталним контактом представника оба штаба.

9. Ради решавања свих осталих питања, а првенствено оних која су у вези с операцијама, врховни штабови ће одредити делегације, а време састанка одредиће се 21. XI текуће године. Делегације ће доћи на састанак с израђеним предлозима по појединим питањима. Овај састанак и донете одлуке биће до пуна овог споразума."

У ужичкој „Борби" од 22. новембра 1941. донет је коментар тог споразума, у коме је, поред осталог, речено и ово:

„Ми комунисти поздрављамо тај споразум уколико је потпис тог акта одраз искрене спремности руководилаца војно-четничких одреда за обустав лање братоубилачког рата, иако се та спремност показала и сувише касно. Но, и поред тога, сматрамо потребним рећи неколико речи ... Споразум је потписан, прво, после тешких злочинстава, која су била учињена од стране појединаца или група из редова војно-четничких одреда Драже Михаиловића. Између партизана и четника леже мртва тела Срба, патриота, који су хтели да се боре против окупатора, али су пали од српске руке. Посреди леже изнакажени лешеви мученика из Косјерића, над којима је био учињен злочин какав нису досад учиниле у српској земљи ни звери из окупаторских ‚казнених експедиција'. Посреди леже документи о војној и политичкој сарадњи иеких једиииица из војно-четничких одреда, па чак и неких руководећих личности из тих одреда с Немцима и Италијанима . . . Споразум ће ојачати моралну снагу српског народа у борби против окупатора, учврстити оно морално јединство, које је у таквој крупној борби неопходно потребно и коначно, споразум ће ојачати ослободилачке снаге српског народа и у односу према савезницима у међународним мерилима."

Чим је споразум потписан, Дражa Михаиловић је одмах лансирао још једну велику лаж. Он је 22. новембра 1941. послао југословенској влади у Лондон телеграм следеће садржине:

„Успео да прекинем братоубилачку борбу коју је изазвала друга страна. V досадањим борбама против једних и других утрошио сам скоро сву муницију. Улажем највише напоре да удружим све народне снаге и извршим реорганизацију за одлучну борбу против Немаца. Потребно да најхитније добијем оружје, одело, обућу и остало."

То су све биле голе неистине, јер је истина била та да су четничке јединице, у одсудним моментима борбе, ударале и нападале партизане с леђа, а не партизани њих; да је Дражa ишао у село Дивац на преговоре о сарадњи са Немцима против партизана

Мајор Мирко Лалатовић у униформи поручника бивше Југословенске војске. До априлског рата налазио се у Оперативном одсеку Југословенског ратног ваздухопловства. Успео је да побегне из земље, а затим се с британским обавештајцем капетаном Хадсоном и мајором Захаријем Остојићем вратио у земљу искрцавши се из подморнице 22. септембра 1941. код Петровца на мору

и молио за оружје и муницију, да би то употребио против припадника народноослободилачког покрета; да су Дражини четници правили зверства над .заробљеним партизанима, а не партизани над њима да су заробљене партизане предавали окупатору да их ови стрељају, како би на лешевима своје браће стекли поверење фашистичких завојевача; да су пљачка и терор биле основне компоненте четничке власти на ослобођеној територији.

Све је то знала југословенска влада у избеглиштву па је и поред тога пређутно прелазила преко издаје, и преко колаборације с окупатором и другим квислинзима, као и преко терора и пљачке, и то само и једино због тога што су Дража Михаиловић и његови четници били једини експоненти монархо-фашистичке влаети и политике, и једино су они, по мишљењу избегличке владе и краља, могли да очувају Југославију за монархију и великосрпску буржоазију. Такав владин став у ствари је био морална и политичка подршка Дражи Михаиловићу и његовој издајничкој и дволичњачкој политици.

Да је влада била прилично обавештена о ситуацији у земљи, не само на основу Дражиних извештаја, у којима је он настојао, поред осталог, да створи ореол око своје личности, види се и на оонову других извештаја, а посебно на основу извештаја др Милоша Секулића. Он је по доласку у Цариград спе цијалним енглеским авионом пребачен 4. новембра 1941. у Лондон. Његов извештај је послужио као основа за дискусију о ситуацији у земљи на седници југословенске владе у Лондону 17. новембра 1941. На основу тог извештаја је делом и Симовић предузимао мере код савезника у корист Драже Михаиловића.

Други извештај потиче од Градимира Бајлонија, студента права из Београда, сина познатог београдског индустријалца. Извештај је писан у Лисабону 4. новембра 1941, где се нашао Градимир Бајлони по одласку из земље. Врло исцрпно је Бајлони покушао да представи ситуацију с отвореним призвуком симпатија према четницима, чији је такође био истомишљеник. Он, на пример, на једном месту на води планове четника, слично као и Секулић, па каже:

„Ради се на томе да земља, нарочито Србија, буде потпуно организована када немачка пропаст дође, да протерају Немце у даном тренутку, власт у своје руке да узму и потом исту Краљу предају, чим у земљу стигне . . . Засад Немци нису гонили присталице Михаиловићевог покрета (сем једног слабог бомбардовања штаба на Равној гори), с обзиром да ови нису предузимали никакве акције против самих Немаца, сматрајући да је за то још сувише рано, а истовремено чекајући на инструкције Врховне команде.

Једину акцију оружану коју одреди пуковника Михаиловића врше је борба у Босни против усташа."

За партизане Бајлони није могао а да не наведе да они „врше данас сва могућа акта саботаже, воде отворену борбу против Немаца и свега фашистичко га, заузимају поједине градове по унутрашњости, док Немци врше страховите прогоне, масовна стрељања, бомбардовања итд".

Овако је изгледала „борба" четника. Усташе, домобрани и четници на теревенки после заједничке акције против припадника НОП

Бајлони је даље изнео да је „комунистички, тј. партизански покрет врло добро организован" и да има подршку народа, „који је нешто разочаран у исход рата и слабу организацију војске и виших официра за време рата" и који, у „својој општој мржњи према Немцима, налази одушке баш у тој саботажи, вођеној од комуниста директно против Немаца".

Што се, пак, тиче борбености комуниста, како то Бајлони назива партизане, он истиче да су „комунисти врло пожртвовани и стоички гледају смрти у очи".

Влада је све то имала у виду и није јој сметало да на још једну Дражину депешу од 1. децембра 1941. одговори после два дана, с изразом задовољства што је Дражи успело да прикупи „све родољубе за уједињену борбу против непријатеља."

НЛПАД НА УЖИЧКУ РЕПУБЛИКУ

Отпочињући с великом офанзивом у западној Србији и Шумадији крајем септембра 1941, немачке дивизије и квислиншке снаге, користећи бројну и техничку надмоћност, успели су да у октобру овладају Мачвом и Јадром, при чему су посебно страдала и била попаљена села Варна, Синошевић, Богосавац, Јевремовац и друга. У току операције „Крупањ—долина Јадра", 15. октобра у селу Драгинци, у јадарском срезу, немачке јединице су стрељале преко 3.000 мушкараца, жена и деце, од чега сто седморо деце испод 10, а шездесеторо између 10 и 15 година. Тада су јединице немачке 342. дивизије спалиле Крупањ 20. октобра 1941.

Мачвански, Подрињски, Посавски и делимично Ваљевски НОП одред били су потиснути с њихове дотад слободне територије, док су немачка 714. и 717, пешадијска дивизија и 125. пук с недићевцима н љотићевцима дејствовали против партизанских одреда у Шумадији и долини Западне Мораве. Тако су олакшале дејства 342. дивизије у Мачви и Јадру

Група бораца 4. посавско-тамнавског батаљона Посавског НОП одреда, с командантом батаљона Светом Поповићем (у првом реду, у средини), у селу Мојковићу новембра 1941.

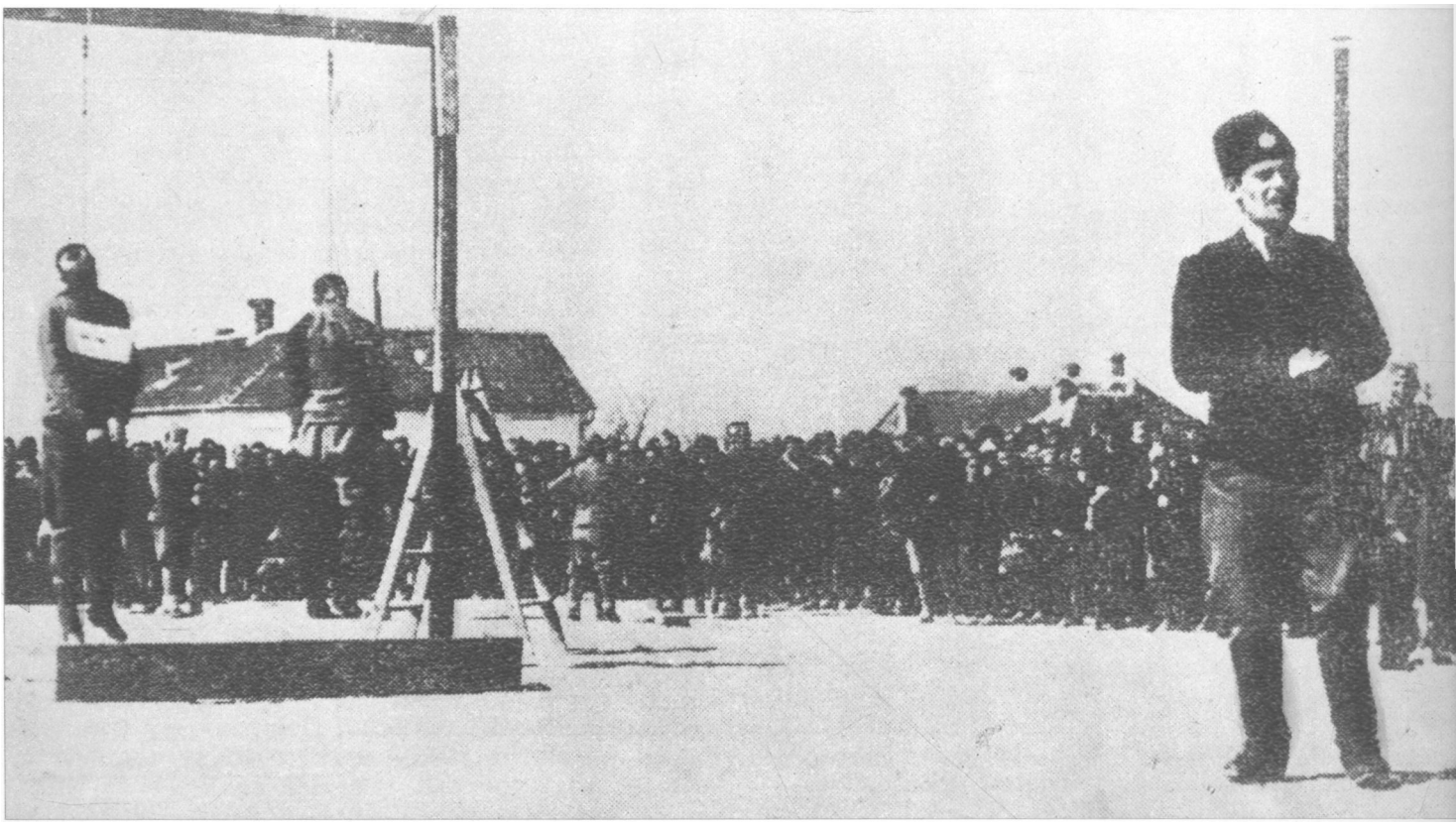

Војвода Буда Тамнавски са својим четницима присуствује вешању Срете Поповића и Добросава Симића на Убу 17. марта 1942. године

У даљим дејствима и увођењем у борбу нових снага, окупатор је успео низом узастопних операција да потисне партизанске одреде јужно од линије Краљево — Крагујевац — Рудник — Ваљево — Крупањ и створи услове да се са дотадашњим снагама и придошлом 113. пешадијском дивизијом крене у општи напад према централном делу Ужичке Републике — Ужицу, где се налазило највише војно-политичко руководство НОП-а још од 8. октобра 1941,

Осамнаестог новембра 1941. немачки опуномоћени командант Србије генерал Франц Беме је издао заповест за уништење устаника у долини Западне Мораве и у рејону Ужица, уз ангажовање 342. пешадијске дивизије из рејона Ваљева и 113. пешадијске дивизије из рејона Крагујевца и Крушевца источно од Краљева. Напад је почео 25. новембра 1941. Немачке снаге су биле и сувише јаке да би се могле зауставити. Најжешћи отпор пружен је немачким јединицама 29. новембра на Кадињачи, на правцу Бајина Башта — Ужице. Раднички батаљон је уништен и захваљујући сарадњи четника у опкољавању батаљона заобилазним прилазима. Непријатељ је успео да се пробије у Ужице тек када је изгинуо готово цео овај батаљон са својим командантом Андријом Буровићем. Тога дана су такође пали јуначком смрћу командант Ужичког НОП одреда Душан Јерковић и политички комесар Посавског НОП одреда Бора Марковић.

Врховни штаб с главнином партизанских одреда западне Србије и Шумадије повукао се у Санцак. У том повлачењу на Белој Земљи, на Златибору, погинуо је 29. новембра и Драгојло Дудић, први председник Главног народноослободилачког одбора Србије.

У западној Србији и Шумадији остали су Ваљевски и Космајски НОП одред (дошао је половином јануара 1942. из Санцака с 2. четом Ужичког НОП одреда) и делови Мачванског, и Шумадијског и Посавског НОП одреда и новоформирани Сувоборски НОП одред.

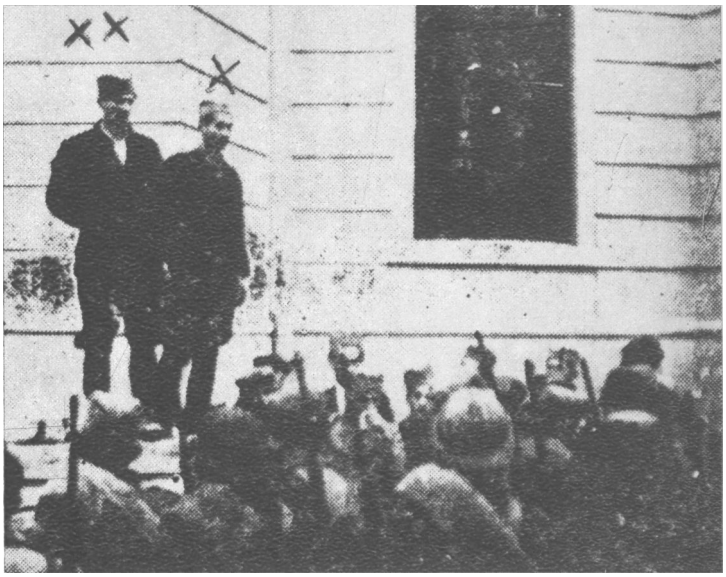

Командант Ужичког НОП одреда Душан Јерковић (десно) н иолитички комесар Миленко Кушић (лево) на једном митингу у ослобођеном Ужицу

Четници Драже Михаиловића и овог пута су се држали подмукло издајнички. Мешовита комисија састала се два пута: 24. и 26. новембра у Чачку, док се у селу Прањанима састала мешовита војна комисија 27. новембра. Међутим, њихов рад је прекинут услед напада окупатора на Ужичку Републику. Тито је 28. новембра 1941. телефоном тражио од Драже Михаиловића да ступи у борбу против Немаца. То је био њихов последњи разговор. Дражa је за време истраге о томе рекао ово: „Немци су почели офанзиву на Ужице и Чачак. Маршал Тито мене зове телефоном, и то је био наш последњи разговор. Маршал ме пита шта ћу ја радити у овој офанзиви, потом је изложио да ће он прихватити борбу против Немаца. Ја сам му одговорио да фронтално не могу

Ваљевски и Сувоборски НОП одред у покрету према планини Павлену (1942)

Ужице, 17 децембра

Чистећи села од растурених комунистичких банди, једна чета српских наоружаних одреда на челу са Мићом Тодоровићем са-

Убијени разбојник Душан Јерковић

(Фото: приватна својина)

знала је да се у селу Буару крије злогласни комунистички вођа Вукола Дабић. Поред покојног Јерковића он је такође био командант Ужица. Када су добровољци стигли у село сазнали су да се Вукола крије под пластом сена. У краткој борби Вукола је рањен у стомак, а доцније је нађен мртав. Леш му је пренесен у

Ужице, где је био изложен јавно неко време. Данас је спаљен пеш и његов и Душана Јерковића.

Поред ових бандита убијено је и ухваћено много других, чија недела Ужичани неће никада заборавити.

В. БИЈЕЛИЋ

Вукола Дабвћ

убијен код Јелове Горе, између Бајнне Баште и Ужица, у борби са другим добровољачким одредом, другом четом под командом Мнће Тодоровића. Овај комуннстички бандит нанео је огромна зла чнтавом становнштву тога краја.

(Фото: прнватна својнна)

Факсимил из Недићевог квислиншког листа „Ново време" о спаљивању лешева погинулог команданта Ужичког НОП одреда Душана Јерковића и команданта места у Ужицу Вуколе Дабића

примити бороу и да се морам вратити са својим одредима на њихове терене, а ја еам са једно 200 људи остао на Равној гори. Моји се одреди провлаче кроз немачке линије и узимају правац за свој терен, а партизанске снаге прихватају борбе на Буковима. Црнокоси, Пониковици и даље преко Златибора."

ЛЕГАЛИЗАЦИЈА ЧЕТНИЧКИХ ОДРЕДА У СРБИЈИ

Међутим, Дража Михаиловић том приликом није се задржао само на наређењу да се његови четници „провлаче кроз немачке линије" и оду на свој терен, већ је два дана после разговора с Титом одржао (30. новембра 1941.) на Равној гори састанак са својим командантима. Том приликом им је дао директиву за „легализацију" својих одреда код Немаца на тај начин што су четници имали ступити под команду Милана Недића, како би се могли лак ше употребити у борби за уништење партизанских снага које су остале у Србији после повлачења главнине у Санџак.

Како је текла та „легализација" четника, пластично је описао интендантски поручник Предраг Раковић, командант једног четничког одреда и касније командант 2. равногорског четничког корпуса. Он је у своме извештају упућеном Дражи Михаиловићу у мају 1942. описао своју легализацију:

„После одржане седнице на Равној гори 30. новембра 1941. године и према добијеним инструкцијама ноћу између 30. новембра и 1. децембра кренуо сам с одредом из Коштуница, где сам био на положају, у срез љубићки на свој рејон. На дан 1. де цембра осванио сам у Горњој Горевници. Тога дана Пети добровољачки одред из Чачка, уз пратњу три немачка авиона, дошао је до основне школе у Горњој Горевници где сам се е њима састао. С наперени пушкама пришао сам с једном десетином једном воду добровољаца и, када су видели да нећу да пуцам у њих, почели смо пријатељски разговор. Командант 5. добр. одреда каплар иначе „штука" п. пуковник Марисав Петровић, поставио је питање ко сам, шта овде радим и докле идем. Одговорио сам му да имам одред од 200 људи са 20 аутоматских оруђа, што је заиста била истина. Рекао сам му да сам одред пуковника Драже и да сам предстража његових одреда. На питање колико има војске Дража, одговорио сам да има око 20.000 наоружаних војника. Тада се Марисав одвојио на страну са својим „штука"-официрима и нешто кратко конферисао, па је затим замолио мене да са својим одредом пођем у претрес терена Горње Горевнице и чишћење од комуниста. Имао сам користи од овога, јер четници, помешани с добровољцима, снабдели су се од њих муницијом, које сам имао врло мало, тако да сам при растанку могао и борбу водити с њима ...

Истог дана увече по завршеном претресу терена Марисав ме позвао да пођем с њим у Чачак и уредим однос свог одреда према Немцима. Првог децембрз увече отишао сам у Чачак с Марисавом ... Углавном, то вече сам се с њима договорио да останем на терену са својим одредом ради чишћења терена од комуниста, што ми је, у ствари, и био задатак кад сам пошао на свој терен са Равне горе . ..

Пуковник Коста Мушицки полаже заклетву приликом формирања српских добровољачких одреда 15. септембра 1941. године

У почетку, још у децембру, видео сам јасно ово: наслањајући се на Немце, љотићевци имају за циљ да најпре с нама сарађују док се не униште комунисти, па после помоћу Немаца да ликвидирају и нашу организацију и наше одреде. Уништење комуниста било је потребно и мени, и Немцима и љотићевцима, те смо се у овом послу сложили и постали ‚савезници'. У то време сам долазио код команданта у околину Горњег Милановца, где сам се с њим састао и све му реферисао. Одобрио ми је да могу и одред легализовати ... Преко Марисава сам ипак успео да се упознам с немачким командантом Фрикеом (због тога су касније Раковића назвали „Фрике" — прим. а.), и кад је Марисав одлазио из Чачка, препоручио је мене код Фрикеа, да је најбоље да ја примим Чачак после њега. На дан 1. маја примио сам команду места у Чачку са својим одредом мада сам био илегалан. Фрике ме у почетку никако није трпео. И њега сам убедљиво уверио да сам легалан и да сам под командом Недићевом, чиме се задовољио . .. Наравно, у овој околности морао сам крајем марта да одем у Београд и седам дана сам сва ког дана био приман код Цеке Борћевића (име му је Цветан и био је помоћник Милана Аћимовића и његов шеф јавне безбедности у Недићевом Мини-

Капетан Предраг Раковић, командант четничког 2. равногорског корпуса, с импровизоване трибине говори на некој четничкој прослави

старству унутрашњих дела — прим. а.), Масаловића (име му је Милош; био је пуковник и шеф кабинета председника квислиншке владе у Србији Милана Недића — прим. а.) и код Недића трипут . ,. И сам се данас чудим како сам их све мунтао и успео да легализујем одред јачине 150 људи под мојом командом. Додељена ми је територија: срез љубићки са седиштем у Чачку."

На задњој страници тог извештаја (на полеђини) Дража Михаиловић је својом руком ставио следећу примедбу: ,Фрике одличан рад — дати чика Васи' (псеудоним Драгише Васића — прим. а.).

Раковићев четнички одред за време легализације службено се називао: Самостални четнички љубићки одред „Танаско Рајић".

Као што се види, Раковића су легализовали љотићевци, припадници 5. добровољачког одреда. Формирање српских добровољачких одреда је почело 15. септембра 1941. после одлуке квислиншке владе Милана Недића од 14. септембра. Предлог за формирање је дао Недићев министар народне привреде Михаило Олћан. Олћан је био један од најближих Л)Отићевих сарадника и познати профашист. Тако је у току 1941. формирано 12 добровољачких одреда у оквиру Српске добровољачке команде, на челу с колаборационистом и издајником пуковником Костом Мушицким, бившим ађутантом краља Александра I и краља Петра II Карађорђевића. Касније (у децембру 1942) ти су одреди преформирани у пет батаљона, када је и Српска добровољачка команда преименована у Српски добровољачки корпус (СДК). Годину дана касније (у децембру 1943) о^ батаљона, који су послужили као језгро, формиранс је пет добровољачких пукова, сваки по три батаљона. Ту формацију ова квислиншка војна организација задржала је до краја рата. Почетком 1944. у СДК је било око 8.000 добровољаца. Пошто су разбијени у Србији октобра 1944. повукли су се у Истр\ (са око 4.000 војника), где су се борили протиг НОП-а под окриљем окупатора.

Добровољци су носили униформу бивше југословенске војске, али уместо југословенског грба *нг* шајкачи носили су српски грб, док су на грудимг имали гвоздени, тзв. „добровољачки крст" са изливеним рељефом лика св. Бурђа како убија аждају По ивици крста су биле исписане речи: „С вером \ Бога, за Краља и Отаџбину — Добровољци".

Команданти одреда, односно касније батољона односно пукова, били су углавном активни официри бивше Југословенске војске, што није био случај с љотићевцем Марисавом Петровићем. Он је био једаг од блиских Љотићевих сарадника, командовао је 5

Четници и немачки војници у околини Чачка за време заједничке акције против припадника и симпатизера НОП

Негде у „слободним планинама", како су то четници волели да истичу, Дражa (у средини седи) с делом штаба и пратњом. Сасвим десно (у лежећем ставу и белој кошуљи) је Аражин идеолог потпуковник Младен Жујовић

Овакви призори четничких злочина су били чести (из ваљевског краја)

Четници са својим господарима — немачким окупатором

добровољачким одредом, а касиије 2. добровољач ким пуком. Марисав Петровић је био онај крвник српског народа који је октобарских дана 1941. заједно с немачким јединицама хапсио народ у Крагујевцу. Његов одред је заједно с немачким јединицама, учеетвовао у стрељању преко 7.000 крагујевачких родољуба 21. октобра 1941. Тај зликовац је легализовао четнички одред Предрага Раковића и пружио му заштиту под окриљем окупатора. По неписаном правилу, злочинац увек нађе злочинца и једни другима пружају руку када су у невољи, тако је био случај и с овом двојицом.

Слично Раковићу, легализовали су се и четнички одреди мајора Манојла Корађа, капетана Вучка Игњатовића, канетана Милоша Глишића, капетана званог „Кондор" и других.

Тако је Дража легализовао своје одреде, ставио их под команду Недића и, преко њега у службу немачком окупатору. Поред ових потпуно легализованих четнчиких одреда, постојали су и тзв. „полулегализовани" чтенички одреди, који се нису отворено ставили под команду Милана Недића, али су од њега примали оружје и муницију и заједно с окупатором, недићевцима, љотићевцима и легализованим четничким одредима учествовали у операцијгма против партизанских одреда.

Пошто је тако дао инструкције за легализацију својих одреда, Аража је сматрао, и на основу разговора и држања Немаца према њему у Дивцима, да је безбедан на Равној гори. Међутим, ствари су се одвијале друкчије. Наиме, пошто су се партизанске главне снаге повукле према Санџаку, немачка окупациона команда је сматрала да је партизанеки покрет уништен у западној Србији и Шумадији, па су сматрали да им ни Аража на челу четничког покрета више није потребан. Поред тога, знајући да је Аража Михаиловић представник краљевске југословенске владе, да ужива њену подршку, као и подршк^' Британаца, сматрали су га будућим потенцијалним непријатељем. Због тога су почетком децембра 1941. немачке јединице из 342. пешадијске дивизије предузеле акцију за ликвидацију Араже на Равној гори.

Међутим, Дража је успео у последњем моменту да умакне немачкој акцији. Он је 6. децембра 1941 боравио у селу Струганику, у кући мајора Александра Мишића, где је највероватније био обавештен из блиских кругова Милана Аћимовића и Косте Мушицког о немачким намерама, тако да је успео да побегне с најужом пратњом, док се део његовог штаба с потпуковником Драгославом Павловићем, начелником штаба, и Драгишом Васићем склонио на Горњу гору. После краћег времена Дража се поново с најближим сарадницима нашао на Равној гори, у Дамјановићевим колибама, где су се поново скупили преостали четници.

У тој акцијн иа четнике немачке јединице су заробиле мајора Александра Мишића и његовог начелника штаба мајора Ивана Фрегла и још око 390 четника. Мишића и Фрегла потом стрељали 17. децембра 1941. у Ваљеву.

Паралелно с нападом на Равну гору, немачке власти, уз помоћ квислиншке полиције, покушале су да похапсе и неке блиске Дражине сараднике. Тако су 15. децембра 1941. агенти специјалне полиције ухапсили у Београду и већ помињаног пуковника Бранислава Пантића, а нешто касније и капетана Ненада Митровића, чланове Дражине четничке делегације на преговорима с немачким окупатором у селу Дивцима 11. новембра 1941. Митровић је касније ослобођен на интервенцију др Јозефа Матла, а Пантић је интерниран као немачки заробљеник у Немачку, одакле је, по завршетку рата, емигрирао у Сиднеј, у Аустралију.

Британски капетан Хадсон у време немачког напада на Ужице налазио се уз Врховни шгаб НОПОЈ. Међутим, по повлачењу из Ужица Хадсои се једно време кретао с Врховним штабом, да би се убрзо поново одвојио и вратио на Равну гору, где је затекао Дражу с мањом групом официра и пратњом, док је за велики број четника Хадсон могао касније да констатује да су се легализовали и ставили у службу окупатора.

Долазећи на Равну гору, Хадсон је успут нашао своју радио-станицу коју је загубио приликом првог његовог одласка из Врховног штаба 25. октобра 1941. на Равну гору. Касније је Хадсон обавестио своје претпостављене о ситуацији, и да је „Михаиловић отишао у Црну Гору рано идуће године", и да је „његов штаб путовао без већих тешкоћа тиме што се привремено легализовао као део Пожешког корпуса".

На легализацију четника у целини, са знањем Милана Недића, радили су највише пуковник Коста Мушицки, командант Српске добровољачке команде, и жандармеријски мајор Милан Калабић, командант једног недићевског одреда и Оружаног центра на Руднику. Мајор Калабић, иначе отац Дражиног команданта телесне гарде поручника Николе Кала бића, легализовао је бројне четничке одреде, као и четнички одред свога сина Николе у ваљевском крају.

Мајор Калабић је био злочинац посебног кова На стотине се пење број оних које је овај зликовап лично или преко својих потчињених побио на најсвирепији начин. У чланку Мирка Томића, члана Покрајинског комитета КПЈ за Србију објављеном V „Гласу" за новембар 1942, о његовим злочинима, поред осталог, стоји и ово:

„Народ крагујевачког округа, нарочито народ качерског среза, никада неће заборавити тешке призоре који су се десили у подрумима једне зграде у Љигу, у коме су касапским ножем клани њихови синови. Под директним надзором крвника Калабића, ову касапску услугу, с прописно припасаном белом кецељом, вршио је бивши намештеник фирме „Бата" у Љигу. Калабић је врло често лично убијао наше најбоље синове. Овај одрод је сам причао мајци и сестрици младог учитеља и борца Дугалића из села Љига како је он (Калабић) лично мучио и убио њиховог сина, односно брата . . . Док је Калабић вршио овај свој крвави посао, дотле је његов син (Никола Калабић), нижи официр, седео у штабу Драже Михаиловића на Равној гори. Одавде је редовно носио поруке своме крвавом оцу, кога ће и како да ухватн од народних бораца и да га уништи."

Мајор Милан Калабић није уживао потпуно поверење немачког окупатора, јер су, и поред „добро" обављених задатака, Немци сумњали у њега због његових чврстих веза с Дражом. Због тога су му потурили шпијунку, с којом је требало чак и да се венча. Она је Немцима открила све везе мајора Калабића, па су га они ухапсили и крајем 1942. стрељали, наводно као агента британске обавештајне службе.

Дража је обавестио краљевску југословенску владу у емиграцији да су Немци стрељали Калабића, да је Калабића Недић сматрао за свог најбољег пријатеља и да је, „у ствари, Милан Калабић био наш најоданији сарадник и учинио је велике услуге нашој ствари". Те услуге код четника су, пре свега биле уништење на најсвирепији начин припадника НОП-а, без обзира где се налазили и колико су година имали.

На Равној гори Дража се задржао крајем 1941. и почетком 1942. Затим се крио са својом групом на планинама Јавору и Голији, да би јуна 1942. прешао у Горњу Липову код Колашина у Црној Гори. Са Равне горе Дража је упутио већ своју поменуту инструкцију од 20. децембра 1941. четничким командантима Лашићу и Буришићу у Црној Гори за уништење комуниста и Муслимана. То ће бити једна ол основних директива по којој су се равнали његови команданти у борби против НОП-а, у спровођењу политике геноцида и колаборације с окупатором и домаћим издајницима: недићевцима, љотићевцима, усташама и другима. Дражу је за све те „заслуге". односно, тачније речено, злочине, Краљ Петар II унапредио 7. децембра 1941. у чин бригадног, а 19. јануара 1942. и у чин дивизијског генерала.

На Равној гори Дража није заборавио ни свог пријатеља немачког обавештајца капетана Јозефа Матла, коме по куриру упућује 25. децембра 1941. божићну, а у пролеће 1942. и ускршњу честитку.

Жене су биле ретка појава у четничким редовима. Жена--чегник с окупаторским официром

ЧЕТНИЧКА САРАДЊА С ОКУПАТОРИМА У ИСТОЧНОЈ БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Пошто је средином августа 1941. прешао из Србије у источну Боену, мајор Јездимир Дангић је убрзо успоставио контакте с немачким окупационим властима. Тако већ 25. августа упућује писмо немачкој команди у Зворнику, у име Босанског четничког одреда, с понудом да им четници предају оружје ако Немци и Италијани преузму власт од усташа у Босни.

Готово у исто време и Аћим Бабић, један од четничких првака у источној Босни, који је себе волио да назива „командантом босанског устанка", шаље немачкој команди у Сарајеву писмо у коме изјављује да се његови четници не боре против немачких јединица, већ само против усташа. До овога сазнања о намерама Аћимовим партизани су дознали од ухваћеног курира који је носио пошту у којој се налазило и то писмо. То потврђује ставове Драже Михаиловића које је заузео на Равној гори и с којима је упознао све своје потчињене команданте и емисаре у вези с отпором фашистичким завојевачима. Међутим, ни Дангић, ни његови потчињени официри нису могли одмах да ступе у отворену колаборацијх због борбеног расположења које је у то време владало у четничком борачко-сељачком саставу, спремном да се бори, заједно с партизанима, против окупатора и његових домаћих слугу.

Немачке команде су због тога будно пратиле целокупну активност у источној Босни, а тиме и Дангићеву, па је већ 9. септембра у једном извештају Команде Абвера записано да је мајор Дангић „према свим до сада пристиглим извештајима из разних поверљивих извора, енергичан, поштен командант, који своје јединице држи у доброј дисциплини, одржгша с Немцима добре односе и чини све да избегне сукоб с немачким јединицама".

Даље се у истом извештају износи да је „Дангић имао намеру да се обрати немачким оружаним снагама и да преузме обавезу да блокира обалу Дрине са босанске стране од Бијељине до Вишеграда, да у случају евентуалне немачке акције за сузбијање комунистичких банди не би нека од њих могла да се пребаци у Босну". Посебно је у извештају наглашено да Дангић одржава везу с владом Милана Недића.

Затим се у извештају Обавештајног центра Вермахта у Београду (Уреда за анализе — иностранство) од 14. новембра 1941. говори о Дангићу као човеку „који је од почетка према комунистима заузео одлучнији став него Михаиловић", да је „његов циљ у односу на немачке укупационе власги у пограничној старој Србији био очигледно да заједно с њима наступи против комунизма и да тиме обезбеди слободно залеће", да је „Дангић због тога чешће демонстративно показивао своју жељу да се с Немцима сложи", и да се „о њгму прича да је, између осталог, наредио да парадирају јединице у циљу одавања почасти немачким официрима".

Такав је био Дангић у очима немачких окупатора. У време када су југословенски народи и народности, предвођени Комунистичком партијом Југославије, крварили у борби против фашистичких завојевача Дангић је приређивао параде четника да бн

С немачким окупатором против свог народа

се додворио немачком окупатору. Док Дангић учвршћује везе с немачким окупатором, мајор Бошко ТоАоровић долази у Вишеград и Горажде да, уз сагласност Дангића, склопи споразум с италијанским командама о сарадњи четника и фашистичких италијанских једЈиница у борби против народноослободилачког покрета.

Додуше, прве преговоре с италијанским окупатором емисари Бошка Тодоровића су имали у Прибоју 3. новембра 1941, када је дошло до неке врсте споразума између четника и Италијана. Међутим, 11. новембра преговарао је лично мајор Тодоровић с командантом италијанског 11. алпског пука у Вишеграду. До тога састанка је дошло на категорички захтев мајора Тодоровића преко његовог емисара поручника Каменка Јевтића, команданта Вишеградског четничког одреда. Том приликом је у току разговора пристигао и Радомир Бекић, командант Златиборског четничког одреда, познат као војвода златиборски.

Тада је између четника и италијанског окупатора утаначено обезбеђење ширег рејона Вишеграда од стране четника, као и постзање споразума о ненападању. Том приликом Италијани су дали широка овлашћења четницима за борбу против муслиманског живља. Тако су попаљена бројна села насељена Муслиманима као Бања, Струмица, Клашник и друга. Тада је само на том подручју до половине децембра поубијано око 600 становника, док је број поубијаних око Вишеграда тешко установити.

Затим је Бошко Тодоровић постигао 30. новембра 1941. споразум с италијанским потпуковником Кастањером о уласку четника у Горажде и Фочу, па су Горажде четници посели истог дана, док су у Фочу ушли 5. децембра 1941. Уласком четничких јединица у ова места дошло је до правог масакра ста-

Четници, окупатори и домобрани заједничком фотографијом потврђују сарадњу (негде у Босни 1942)

новништва. Тако су у Фочи четници под командом капетана Сергеја Михаиловића 6. децембра 1941. позвали прогласом све Муслимане и Хрвате од 16 до 60 година, па су за неколико дана поубијали на зверски начин око 400 мештана и око 700 Муслимана који су се у Фочи затекли као избеглице из југоисточне Босне, склањајући се од четничког терора. За непуна два месеца у срезу фочанском поубијано је око 5.000 мушкараца, жена и деце, док је спаљено више стотина кућа. Слично се догађало и у срезовима вишеградском, чајничком и горажданском. Бројне избеглице из тих срезова, да би измакле покољима четника, бежале су у правцу Пљеваља или Сарајева.

Народноослободилачки одбор у Трнову и Калиновички НОП одред много су учинили на збрињавању и заштити избеглица. Међутим, у то време и неки НОП одреди, под утицајем четничке разорне пропаганде, почели су да се осипају, или да приступају чишћењу својих редова од четничких елемената који су се почетком народноослободилачке борбе инфилтрирали у партизанске редове, а сада су их разбијали изнутра. Недовољно организована или уопште неорганизована политичка обавештајна служба, те мале и недовољно онажне партијске организације, искористили су за свој рад четнички настројени елементи.

Такве појаве су се осетиле у Бирчанском, Романијском, Калиновичком и делимично у НОП одреду „Звијезда". Поред тога, Дражa Михаиловић упутио је у источну Босну (на Мајевицу) Рачићев Церски четнички одред, а делове Златиборског четничког одреда на простор између Калиновичког и Романијског НОП одреда у циљу раздвајања партизанских јединица, јачања четничког покрета у источној Босни и разорног деловања усмереног на сузбијање и ширење народноослободилачког покрета.

Под црном заставом с мртвачком главом нашли су се италијански окупаторски војници и „заставник" — четник

Генерал-пуковник Александер Лер, командант Југоистока. Заробљен је крајем рата на југословенском ратишту. Суђено му је за почињене злочине у Југославији пред Вишим војним судом у Београду, када је осуђен на смрт стрељањем

Немачки окупатор је такође и сам покушавао да дође у додир с Даигиђем преко агента Абвера капетана Ристе Нуковића, четничког команданта у североисточној Босни. Нуковић је двапут долазио у Београд на разговор с капетаном др Јозефом Матлом, који је већ постао специјалиста за односе немачког окупатора с четницима. Ти разговори су вођени 1941. Нуковић је пружио потпуну слику устаника у источној Босни, што је немачком окупатору послужило за планирање једне веће опорације у источној Босни од 15. јануара до 2. фебруара 1942, познате у југословенској историјографији као друга непријатељска офанзива.

V Херцеговини, у Фојници, четнички делегат потпоручник Мутимир Петковић, по овлашћењу Драже Михаиловића, водио је 11. јануара 1942. прелиминарне разговоре с нредставником италијанске Команде 6. армијског корпуса, којом приликом је постигнут споразум о међусобном ненападању, трговини и неким другим питањима. Тим претходним споразумом је прдевиђено да он треба да ступи на снагу кад га потпише мајор Бошко Тодоровић и достави га с пуномоћјем издатом четничком функционеру Милану Шантићу. Нешто раније мајор Тодоровић, у разговорима с италијанским представницима 7. децембра 1941, није успео да добије на управу гарнизон Калиновик, место које би по своме географском положају представљало важно упориште за везу са источном Босном и Херцеговином.

НАПАД ОКУПАТОРА Н КВИСЛИНГА НА СЛОБОДНУ ТЕРИТОРИЈУ У ИСТОЧНОЈ БОСНИ

По завршетку прве непријатељске противофанзиве у Србији, која се завршила поновним заузимањем територдеје на поменутом подручју од стране окупаторских јединица, у којој су четничке јединице одиграле срамну издајничку улогу, новоодређени командант Југоистока генерал-пуковник Александар Лер (А1ехапс!ег Гоћег), генерал чија је 4. ваздухопловна флота безобзирно напала незаштићени Београд 6. априла 1941, сматрао је за потребно да се изврши ликвидација још једног партизанског жаришта на подручју окупиране Југославије, које је по свом географском положају било од изванредног значаја, због својих веза са Србијом, Црном Гором, Санџаком, Херцеговином, Сремом и западним крајевима земље. То жариште се у то време налазило у источној Босни, где је већ крајем новембра 1941. дошло до размимоилажења и првих сукоба између партизана и четника.

Командант Југоистока је сматрао да је првостепени задатак операције уништење устаничких снага на простору између Сарајева и Зворника, па је због тога 27. децембра 1941. наредио генералу Францу Бемеу, опуномоћеном команданту у Србији, да операцију у источној Босни повери Вишој команди 65 под командом генерала Паула Бадера.

У међувремену, на основу одлуке Централног комитета КПЈ и наређења Врховног штаба НОПОЈ од 21. децембра 1941, формирана је 1. пролетерска бригада од 1. и 2. црногорског партизанског батаљо на и по једног батаљона из Краљевачког, Крагујевачког и Шумадијског НОП одреда, док је нешто кас* није у њен састав ушао и Београдски батаљон Посавског НОП одреда. Већ сутрадан по формирању пролетерска бригада извршила је успешно једну акцију што се узима као Дан Југословенске народне армије.

Прва пролетерска бригада је била прва регуларна јединица народне револуционарне армије, и њено формирање обележило је почетак преласка на квалитагивно нову организацију оружаних снага народноослободилачког покрета, која ће омгућити да се народноослободилачка борба још успешније развија. Формирањем 1. пролетерске бригаде у Рудом створена је и једна врло снажна и ударна формација која ће, са нешто касније формираном 2. пролетерском бригадом, одиграти веома значајну улогу у борби против непријагеља и његових слугу у југоисточној Босни.

Дан касније, 23. децембра, Врховни штаб је примио писмо Славише Вајнера Чиче, команданта Романијског НОП одреда, о тешком стању које су четници створили у партизанским одредима, због чега је, да би спречио осипање партнзанскнх јединица, затражио помоћ од два батаљона. Врховни командант је лично тада одлучио да пође са Краљевачким батаљоном у Рогатицу, док је 1. пролетерској бригади наредио да прикупи јединице и да буде спремна за покрет чим добије наређење.

По пристизању у Рогатицу, Тито је одржао састанак са Едвардом Кардељом, Александром Ранковићем, Мошом Пијадем, Ивом-Лолом Рибаром, Светозаром Ву/кмановићем Темпом, командантом, и Родољубом Чолаковићем, политичким комесаром Главиог штаба НОП одреда Босне и Херцеговине, и Славишом Вајнером Чичом. На том састанку Тито је упознао присутне о стеченим искуствима у задњим борбама у Србији, о значају формирања 1. пролетерске бригаде, издаји четника и намери да се Вр-

ховни штаб смести на територији Романијског одреда.

Истога дана Врховни командант је издао наређење Штабу 1. пролегерске бригаде да се с јединицама пребаци у рејон Рогатице, док је тога дана упутио и наређење Дурмиторском НОП одреду да упути два батаљона — једног према Калиновику, а другог према Чајничу и Горажду — ради хватања везе с Калиновачким НОП одредом. На тај начин је Врховни командант ојачавао партизанске јединице на том подручју да би се паралисала разбијачка и издајничка делатност мајора Бошка Тодоровића, с којим је Врховни штаб покушао да успостави везу и да га приволи за сарадњу са НОП-ом, али су сви ти напори Врхов/ног штаба остали без успеха.

Након тога је 7. и 8. јануара 1942. у селу Иванчићу одржано саветовање у присуству око 40 војно-политичких руководилаца НОП-а, међу којима су се налазили Тито, Едвард Кардељ, Сретен Жујовић, Александар Ранковић, Моша Пијаде, Светозар Вукмановић Темпо, Угљеша Даниловић, Цвијетин Мијатовић, Васо Мискин, Хасан Бркић, Слободан Принцип Сељо, Лепа Перовић, Исо Јовановић, Авдо Хумо, Рато Дугоњић, Војо Љујић, Миро Попара и други. Савтеовањем је руководио Тито. На њему је дата анализа војно-политичке ситуације у земљи и свету с посебним освртом на ситуацију у Босни и Херцеговини и с критичким освртом на рад војног и партијског руководства на том подручју. На саветовању је поново истакнута политика КПЈ на стварању једног јединственог и широког фронта народноослободилачке борбе за борбу против окупатора, без обзира на националну, верску и политичку припадност. Поред тога, на саетанку су још једном разрађене тактика и задаци НОП одреда, а посебно у вези са ситуацијом у Босни и Херцеговини.

Сви су се ти догађаји збијали непосредно пре почетка непријатељевих операција у источној Босни, за које су четници сазнали 11. јануара 1942, а да Врховни штаб нису обавестили, већ су се потрудили да пошаљу своју делегацију од три официра (поручник Милан Булован и потпоручници Антонић и Јовановић) у Вишеград, где су се споразумели с немачким и италијанским окупаторима о ненападању, лојалности четника према окупатору и борби против партизана. Тако су опуномоћени делегати доставили извештај 15. јануара 1942. своме претпостављеном четничком штабу у Рогатици, у коме су, поред осталог, навели и ово.

Четници с италијанским фашистичким војницима

„Немојте дозволити да се у Вашој близиии налазе комунисти, прогоните их и показујте их Нијемцима. Пред њемачком војском појавите се као српски национални четници. Према њемачкој војсци будите коректни. Немојте дозволити да се деси ма какав инцидент с њемачком војском. Пролаз њемачких трупа је слободан, не штети интересима наше борбе. Детаљан извештај о току преговора о заједничким закључцима добићете убрзо."

Када је 2. пролетерска бригада заузела 8. марта бившу државну ергелу на Борикама, том приликом је заробљен и поручник Милован Булован са око 130 четника, међу којима је било више официра. Судио им је Војни суд 2. пролетерске бригаде. Око стотину четника, већином сељака из околних села суд је ослободио, док је Булован с још двадесетак четника осуђен на смрт и стрељан у зору 11. марта 1942. као сарадник окупатора и народни издајник.

Немачко командовање је предвидело две етапе за извођење операција у источној Босни. Прва тзв. романијска етапа имала се спровести на простору Сарајево — Вишеград — Зворник с циљем да се униште Романијски, Бричански, НОП одред „Звијезда" и 1. пролетерска бригада, док се друга етапа „Озрен" имала да изведе са задатком да се уништи Озренскн НОП одред.

За ову акцију непријатељ је ангажовао немачке 342. и 718. дивизију, знатне усташко-домобранске снаге, а за блокаду десне обале реке Дрине — деловг италијанских дивизија „Равена" и „Пустерија" и немачке 714. дивизије. Формирано је било 5 борбених група, које су прешле у концентричан напад 15. јануара 1942. на јединице НОПОЈ. Њихова јачина износила је око 30.000 војника, док су партизанске снаге бројале око 5.000 бораца.

Врховни штаб се у моменту напада налазио у селу Гајевима. Непосредно пре непријатељске офанзиве, коју је Врховни штаб очекивао, формиран је Организациони секретаријат за неослобођенг крајгвг који су сачињавали Едвард Кардгљ и Иво Лола Рибар. Њггов задатак јг био да одржава вгзу с покрајинским и централним партијским руководствима широм земљг у случају да будг отгжана ова вгза са Цснтралним комитгтом КПЈ и Врховним штабом. Почетком јануара Кардељ и Рибар упутили су се прско Сарајгва у Загреб.

Такође су Централни комитгт КПЈ и Врховни штаб донгли одлуку 11. јануара 1942. да се Врховнк штаб НОП одреда Југославије преименујг у Врховни штаб народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије (ВШ НОП и ДВЈ). То је учињено стога да би се у редовг народноослободилачког покрета привукао што већи број становништва као и они колебљиви борци који су били подложни четничком утицају ге су стајали између партизана и четника. Због тога је одлучено да се од тих бораца формирају добровољачкс јгдиницг који су као своју ознаку носили на капама националну тробојку, док су припадници партизанских јединица носили на капама петокраку звгзду. Мада јг ова одлука важила за свг крајгве у згмљи, ипак јг у пракси до стварања добровољачких јединица (од реда) дошло једино у источној Босни.

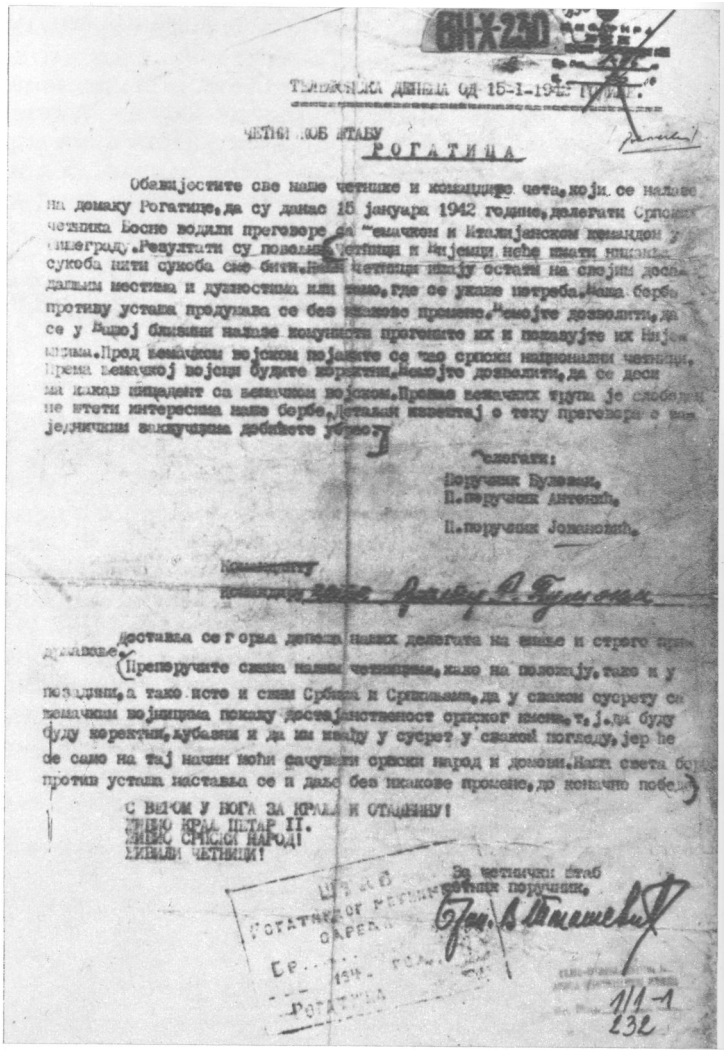

ВИА-230

ТЕЛЕГРАМА ДНЕВНА ОД 15-1-1942 ГОДИНЕ.

ЧЕТНИЦИ ОБ ШТАБУ

РОГАТИЦА

Обавијестите све наше четнике и команднре чета, који се налазе на домаку Рогатице, да су данас 15 јануара 1942 године, делегати Српских четника Босне водили преговоре са њемачком и италијанском командом у Вишеграду. Резултати су повољни. Четници и њихови неће имати никаквих сукоба нити сукоба сме бити. Наши четници имају остати на својим досадашњим местима и дужностима или ако, где се укаже потреба. Наша борба против усташа продужава се без икакве промене. Немојте дозволити, да се у Вашој близини налазе комунисти прогоните их и пошаљите их Нијемцима. Пред њемачком војском појавите се као српски национални четници. Према њемачкој војсци будите коректни. Немојте дозволити, да се деси ма какав инцидент са њемачком војском. Пролаз њемачких трупа је слободан, не штети интересима наше борбе. Детаљан извештај о току преговора о заједничким закључцима добићете убрзо.

Потписали:
Поручник Булован,
П.поручник Антонић,
П.поручник Јовановић.

Команданту
команднру [illegible] Ђурић Д.Ђурђевић

Доставља се горња депеша наших делегата на више и строго пов[illegible]
Препоручите свима нашим четницима, како на положају, тако и у позадини, а тако исто и свим Србима и Српкињама, да у сваком сусрету са њемачким војницима покажу достојанственост српског имена, т.ј. да буду коректни, љубазни и да им иђу у сусрет у свакој погледу, јер ће се само на тај начин моћи фактички српски народ и домаћи. Наша света борба против усташа наставља се и даље без икакве промене, до коначно побједе.

С ВЈЕРОМ У БОГА ЗА КРАЉА И ОТАЏБИНУ!
ЖИВИО КРАЉ ПЕТАР II.
ЖИВИО СРПСКИ НАРОД!
ЖИВИЛИ ЧЕТНИЦИ!

За четнички штаб
[illegible] поручник,

[illegible] Рогатица

1/1-1
232

Факсимил извештаја четничке делегације од 15. јануара 1942. о сарадњи с немачким окупатором у току друге непријатељске офанзиве (А-УП, к. 232, рег. бр. 1-1/1)

Чим су отпочелг нгпријатгљске опграције, Врховни штаб, с 4. краљевачким и делом 2. црногорског батаљона, кренуо је из Чевљановића према Реновици (ту му се прикључио и 6. београдски батаљои 1. пролетерске бригаде) у правцу Фоче, где је стигао 25. јануара 1942. Штаб 1. пролетгрске бригаде, уместо да крене за Врховним штабом истим правцем, упутио се 27. јануара 1942. с 1, 2, 3. и 5. батаљоном и Пратећом четом преко с. Средњег, Семизовца и пл. Игмана. У том чувеном Игманском маршу, после 18 часова, стигао је у село Трново, одакле се пребацио ка Калиновику и Фочи. Због изузетних напора и вгликг студгни овај марш пргдставља јгдну од изузетних епопгја народноослободилачкг војске Југославије.

Четници су, сходно већ добијеним инструкцијама, за време тих операција били потпуно пасивни, не пружајући нигде отпор, док су се њихови комонданти већим делом повукли преко Дрине, у западну Србију. Поред тога, својим разорним деловањем утицали су на распад неких НОН одреда, тако да је у

Иво Лола Рибар

Вајиер Славиша Чича технички инжењер, родом из Новог Винодола. Био је прекаљени борац за радничка права и члан КПЈ од 1940. Погинуо 21. јануара 1942. у Пјеновцу с 59 бораца 1. пролетерске бригаде. За народног хероја Југославије проглашен 25. септембра 1944. године

току романијске операције од Романијског НОП одреда остао цео само Мокрањски батаљон, а у осталим батаљонима само поједине и већ ослабљене чете. Слично је било и на територији Озренског НОП одреда. Ипак, непријатељ ни у овој акцији, коју јс био приморан да предузме услед јачања народноослободилачког покрета на подручју источне Босне, није успео да уништи народноослободилачке партизанске одреде иако је привремено загосподарио кључним комуникацијама на том подручју. Свестан те чињенице, окупатор је због тога приступио планирању једне нове операцијс познате у југословен ској историографији као *трећа непријатељска офанзива.*

ЈЕЗДИМИР ДАНГИН НА ПРЕГОВОРИМА С НЕМЦИМА У БЕОГРАДУ

После минирања партизанско-четничког споразума у Дрињачи од 1. октобра 1941, на поновном партизанско-четничком скупу у Власеници 16. и 17. новембра, Дангић је у Привременој управн за источну Босну, коју је тада формирао, имао за противника војводу Аћима Бабића који се није никако мирио са својим положајем као ни с чињеницом да живи у сенци Дангића. У међусобном обрачуну, у борби за власт, Дангић је крајем децембра 1941. успео да елиминише Аћима Бабића, кога је предао Немцима, а ови су га интернирали у Бањички логор у Београду. Одагле га је касније извукао његов пријатељ и кум Борђе Космајац, познати агент београдске Специјалне полиције под управом Драгољуба Јовановића. Космајца су иначе 6. марта 1942. ликвидирали чланови ударне групе под руководством Месног комитета КПЈ за Београд.

Дангић се, пошто је знао за окупаторове намерз за напад на источну Босну, извукао са својим штабом преко реке Дрине и сместио у Рогачицу код Бајине Баште, одакле је телефонски 13. и 14. јануара 1942. својим одредима наредио да не пружају отпор окупатору и да према немачким јединицама буду лојални, што је остварено, по његовом наређењу, и споразумом потписаним у Вишеграду 15. јануара 1942, о чему је већ било речи.

Војвода Јездимир Дангић, по повратку из Београда, задржао се у Ваљеву (трећи слева, у белој шубари) 4. фебруара 1942. Први слева је Недићев окружни начелник потпуковник Драгомир Лукић, лево од Дангића четнички војвода из Ваљева Милорад Радић „Пинда". Фотографија је сачињена испред кафане „Централ" у Карађорђевој улици у Ваљезу.

За време непријатељских дејстава у источној Босни, у селу Нулинама, између Љубовије и Малог Зворника, избегли четнички функционери из Привремене четничке управе за источну Босну, на челу с протом Миланом Петковићем, и неки други четнички команданти одржали су састанак 18. и 20. јануара и одлучили да Дангић иде на разговоре у Београд, куда је већ био упућен капетан Манојло Пејић, начелник Дангићевог штаба, са задатком да преко квислиншке владе Милана Недића испослује пуштање заробљених четника. Тада је на састанку одлучено да тај сусрет Дангића с Немцима припрема капетан Ристо Нурковић и поручник Бранко Кујачић, агенти немачке војнообавештајне службе (Абвера), што су они и средили преко свога налогодавца капетана др Јозефа Магла.

Састанак је одржан 30. јануара у Бајиној Башти између начелника Оперативног штаба опуномоћеног команданта у Србији пуковника Ериха Кевиша (Епсћ КешЈзсћ) и Дангића. У четворочасовном разговору утврђено је да се Дангић са својим четницима безусловно ставља под немачку команду; да Дангић признаје суверености Независне Државе Хрватске под условом да се и Срби у источној Босни укључе у усташко-домобранску управу, чиме је Дангић учинио још једну издају интереса народа источне Босне признајући лојалност Независној Држави Хрватској.

На том састанку је Дангић изразио жељу да би он, као присталица Милана Недића, морао да чује и његову реч у вези с тим споразумом, па је у вези с тим пуковник Кевиш предложио да одмах пођу у Београд, што је Дангић и учинио у пратњи свога војводе Пере Букановића, па су у Београд стигли у највећој тајности 31. јануара 1942. у поподневним часовима.

Дангић се сместио у стану пуковника Кевиша, где га је око 21 час посетио лично председник квислиншке српске владе армијски генерал Милан Недић. На том састанку су се сложили да се у источној Босни сарадњом четничких и немачких јединица успостави мир, у време када су се партизански одреди борили против немачког окупатора и његових покушаја да их разбије и протера с подручја источне Босне. Дангић је на том састанку ишао чак толико далеко да је изјавио да ће се и у случају искрцавања Енглеза борити на страни Немаца, пошто су они једини били, по његовом мишљењу, у могућности да Србији обезбеде одговарајући положај на Балкану.

Опуномоћени генерал у Србији генерал артиљерије Паул Бадер је био наклоњен разговорима с Дангићем, пошто је и сам сматрао да би се можда помоћу Дангића и његових четника могао да заведе мир у источној Босни „а да се при том не повреде грубо суверена права хрватске државе и не промене постојеће границе".

Генерал Бадер је то своје мишљење базирао на следећој претпоставци коју је он изрекао у своме извештају унуђеном 5. фебруара 1942. команданту Југоистока генерал-пуковнику Леру. V том извештају се, поред осталог, каже и ово:

„Покушај да се ово жариште немира у источној Босни одстрани није успео. То се неће моћи постићи у будућности, јер би се, при овој величини територије и потешкоћама које задаје земљиште, морало ангажовати најмање 6 дивизија да би се могло корак по корак очистити тако да на њему не остане ниједно мушко лице способно да носи оружје. При томе би сасвим свеједно било да ли се ради о Србима или Хрватима. За то би требало 6—8 недеља времена. Кад би последњи човек који може да носи оружје ншчезао из источне Босне, још увек би се морало очекивати да ће се жене међусобно убијати".

То је било гледиште Бадерово. Такву ситуацију су стварале усташе и четнини у распиривању братоубилачког рата и заједничке борбе против народноослободилачког покрета као јединог носиоца борбе против окупатора.

По завршеном разговору између Дангића и Недића, начелник штаба пуковник Кевиш је ујутро 1. фебруара обавестио генерала Бадера о резултатима разговора. На основу те информације Бадер је заказао разгвор с Дангићем. Разговору су с немачке стране, поред Кевиша, присуствовали др Георг Кисел саветник војне управе у Србији, и заменик шефа управног штаба др Харалда Турнера (који том састанку није присуствовао због болести) Феликс Бенцлер, опуномоћеник немачког Министарства спољних послова код опуномоћеног команданта у Србији.

V току разговора Дангић је још једном потврдио оно о чему га је обавестио пуковник Кевиш у јутарњим часовима. Дангић је при томе посебно наглашавао „огромне потешкоће које би његово заједничко наступање с Хрватима, мада у ограниченој форми, изазвало у односу на његове људе". Он је такође тада изразио своју бојазан да би то „комунисти могли искористити у пропагандном смислу прогив њега".

Због односа према Хрватима, Дангић је предложио да се Бијељина, Зворник, Власеница, Соколац, Рогатица, Кладањ, Сребреница и Вишеград не поседају „хрвагским трупама, већ само западни део територије Босне регуларним хрватским батаљонима" (усташко-домобранским батаљонима — прим. а).

Према Бадеровом извешгају, Кисел и Бенцлер су се сложили с његовим, Бадеровим, излагањем у вези састава хрватског управног апарата и начелима

Четници пале села (Босна, 1942)

Генерал Едмунд Глез фон Хорстенау (лево) прима усташко одликовање у присуству поглавника Анте Павелића (десно)

Генерал Зигфрид Каше, немачки посланик у Загребу (десно), предаје акредитиве усташком поглавнику Анти Павелићу (лево)

Генерал инжињерије Валтер Кунце, командант оружаних снага на Југоистоку (стоји, први слева) с групом немачких и бугарских официра у своме штабу

за постизање споразума. Међутим, Бенцлер је у свом извештају од 3. марта 1942. Министарству спољних послова изнео да је био изненађен сусретом с Дангићем и да је приговорио да се пре потписивања уговора саслушају мишљења немачког опуномоћеног генерала у Хрватској Едмунда Глеза фон Хорстенауа и немачког посланика у Независној Држави Хрватској Зигфрида Кашеа (21е§1пес1 Казсће). На крају свог извештаја Бенцлер је закључио: „Није тачно тврђење у извештају начелника штаба да сс посланик Бенцлер сложио с мишљењем опуномоћеног команданта. Гачно је само да се нисам супротставио да се с Дангићем успостави информативни додир. . . Исто тако није тачно ни тврђење у извештају посланика Кашеа да сам заједно с Дангићем и Недићем преговарао".

Све ове ограде Бенцлерове су у ствари реакција једног професионалног политичара који је добро знао да се никакви преговори не могу вршити без представника марионетске Павелићеве Независне Државе Хрватске, па су зато у току тих разговора стављане његове примедбе.

Разговори су у поподневним часовима прекинути да би увече били настављени између Дангића, Недића, Кевиша и Бадера. Том приликом, како је Бадер у извештају навео, Дангић није постављао „услове", али је „поновио да би се могао ставити под сваку немачку команду и у том погледу јамчити за све своје потчињено старешинско особље и људство".

V понедељак 2. фебруара 1942, на молбу Бадерову, стигао је у Београд и генерал Глезе фон Хорстенау с опуномоћеником Павелићеве владе државним секретаром Врапчићем. Међутим, у Београд је дошао и Каше, као и начелник Оперативног одељења усташко-домобранског генералштаба пуковник Федор Драгојлов.

Бадер је најпре одржао разговор с Глезеом и Кашеом. Глезе се при томе сложио да су предузете правилне мере, „јер он такође не види никакву другу могућност да се у Босни заведе мир". Каше је, пак, изразио одређене резерве јер је био на становишту да се од хрватске владе не би смело и не би могло захтевати неко ограничење у погледу „окупационог права и у погледу састава управе у корист устаника". Каше је због тога предложио компромис да се хрватска влада одрекне гарнизона у источној трећини Босне. Тако предложена територија одговарала је, с једним малим ограничењем, Дангићевим захтевима. Каше је ипак „изразио сумњу да би хрватска влада пристала на овај предлог".

После подне 2. фебруара 1942. настављени су разговори у присуству представника Павелићеве владе. Врапчић, као усташки представник, одмах је изјавио да је за њега и за владу тзв. Независне Државе Хрватске „сваки корак у жељеном правцу апсолутно искључен", пошто сматра да је свако пактирање с Дангићем немогуће, да би „немачки Рајх био онда принуђен да штити Хрвате", док је „хрватска држава", по Врапчићевом мишљењу, издржљивија. Поред тога, Врапчић је сматрао да ће се рат до јесени сигурно завршити у корист Немачке.

Пуковник Драгојлов, представиик и начелник Оперативног одјела Главног стожера хрватског до-

мобранства, односно усташко-домобранског тенералштаба је, по Бадеровом мишљењу, прецењо борбену вредност 26 усташко-домобранскнх батаљона у источној Босни који су тамо били дислоцирани за одржавање реда. Драгојлов је тражио да се сваком усташко-домобранском батаљону додели по један немачки официр и 10—12 војника, што је Бадер одбио, слажући се само с тим да им се доделе инструктори.

Према Бадеровом извештају, усташко-домобрански представник Врапчић није могао да се убеди да би једно незнатно одступање „од хрватских суверених права било за земљу и за престиж хрватске државе боље иего један успели устанак, који би могао овладати највећим делом земље и коштати стотине хиљада људи".

У вези с таквим Врапчићевим ставом, Бадер је сматрао да је сваки разговор с Дангићем бесциљан, па је овластио пуковника Кевиша да Дангићу саопшти бесциљност разговора и да га врати у источну Босну.

Сутрадан, 3. фебруара, Кевиш је одржао састанак с Дангићем и саопштио му Бадеров став, због чега је Дангић „био веома погођен". Тај Кевишов разговор, у присуству зондерфирера Матена, протекао је поновно у Дангићевим изразима лојалности према немачкој окупационој сили. Дангић је тада још једном нагласио „да се он и његови људи неће, па ма шта се десило, ни убудуће као и досад борити против Вермахта".

Тиме је Дангић, један од најистакнутијих Дражиних команданата, слично као и Дражa у Дивцима, још једном потврдио да борба против окупатора не долази у обзир, а да је борба против НОП-а једини задатак четника.

Сутрадан, 4. фебруара 1942, Дангић је у пратњи капетана др Јозефа Матла пошао преко Ваљева у

Четнички капетан Данило Салатић

Група четника с немачким официрима

Зворник. У Ваљеву је том приликом имао састанак с Недићевим среским начелником потпуковником Драгомиром Лукићем, познатим квислингом, одговорним за смрт многих припадника и симпатизера НОП-а у ваљевском крају. Састао се с Пећанчевим војводом Милорадом Радићем, званим „Пиндом", касапином из Ваљева, који је на децембарским изборима 1938, с четницима и жандарима, спречавао радницима и другима да гласају против листе профашисте Милана Стојадиновића. Том приликом је убијен познати ваљевски трговац и социјалиста Миљко Кораћ; један радник је тешко рањен, а претучено је више десетина људи. Драгомира Лукића су у међусобном обрачуну 8. септембра 1944. ликвидирали четници, док је Пинда погинуо средином септембра 1944. борећи се заједно с немачким војницима против јединица 1. пролетерског корпусг НОВЈ, које су нападале на Ваљево.

По повратку у источну Босну Дангић је 6. фебруара 1942. распустио Привремену управу и реорганизовао четничке одреде за успешнију борбу против НОП-а. Командант оружаних снага на Југоистоку генерал инжињерије Валтер Кунце (Шаћег Кип^ге) је 12. фебруара 1942. издао наредбу да убудуће он лично задржава право да одобрава преговоре свих врста, сматрајући преговоре с Дангићем грешком потчињених.

Међутим, и поред тога Дангић је и даље одржавао везу с немачким командама преко др Јозефа Матла и његових агената Ристе Нуковића, Бранка Кујачића, Богдана Дакића и других. Тако је Дангић долазио у Београд још двапут крајем марта и почетком априла 1942, када је водио разговоре и с Миланом Недићем. Затим је Дангић 10. априла известио Милана Аћимовића, министра унутрашњих дела у Недићевој квислиншкој влади, да су Италијани затражили од њега да упути захтев италијанским командантима дивизија у Мостару и Пљевљима за улазак италијанских јединица у источну Босну ради заштите становништва од усташа. Од момента упућивања захтева игалијанске трупе би ушле у року од 48 часова, поселе источну Босну и припојиле је италијанској окупационој зони. Како је о томе био обавештен Абвер преко својих канала, то је одмач обавештен и Берлин, који на ову акцију италијанског савезника није гледао с благонаклоношћу. Због већ ранијег притиска Павелића у вези Дангићевих ставова, те овом последњом његовом акцијом, командант оружаних снага Југоистока одлучио је да се Дангић предухитри и ухапси. Немцима то није било тешко пошто су увек, преко својих агената, имали тачне податке о његовом кретању. Тако је опуномоћени командант у Србији могао 12. априла 1942. да извести команданта оружаних снага на Југоистоку да је „Дангић у ноћи 11/12. априла без отпора ухваћен у Рогачици".

Сада се Дангић по четврти пут нашао у Београду, али као немачки заробљеник, па је, у знак протеста против својих дојучерашњих савезника, штрајковао глађу. Командант оружаних снага Југоистока одлучио је да га пошаље у један од заробљеничких логора у Немачкој, за шта је добио сагласност из Берлина 14. априла 1942. Након тога је Дангић упућен у заробљенички официрски логор (Офлаг) у Нирнбергу, одакле је у лето 1944. успео

да побегне да би учсствовао у варшавском устанку у августу 1944. на страни Бора Комаровског. Када су немачке јединице поново овладале Варшавом, ухваћен је и поново смештен у заробљенички логор Касније је пао у совјетско заробљеништво, па су га совјетски органи екстрадирали југословенским властима. Дангић је 7. јуна 1947, као ратни злочи нац, осуђен од Војног суда у Сарајеву на смрт стрељањем.

Тако је завршио жандармеријски мајор, командир чете краљеве телесне гарде и командант босанских четника Јездимир Дангић, неоспорно једна од најјачих фигура четничког покрета Драже Михаиловића. Са одласком Дангића у заробљеништво у Босни и Херцеговини, без обзира на све покушаје Драже Михаиловића, никад се више није могла успоставити једна јединствена команда, као што је то био случај у Србији или Црној Гори, већ се у појединим регијама натурају својим вођством поједини четнички команданти као Стево Дамјановић-Леко на Мајевици, поп Саво Божић на Требави, Цвијетин Тодић на Озрену, Радослав Раде Радић, Урош Дреновић, Лазо Тешановић и Славко Врањешевић у средњој и западној Босни, капетан Милорад Момчиловић на Романији, капетан Бајо Никић, па после његове погибије 1943. Алекса Драшковић, у југоисточној Босни, Милорад Поповић, Милорад Видачић и Данило Салатић у Херцеговини и други.

Генерал Виторио Амброзио, начелник италијанског Генералштаба

ТРЕНА НЕПРЊАТЕЉСКА ОФАНЗИВА

Немачке операције у источној Босни у другој половини јануара и почетком фебруара 1942. нису дале одговарајуће резултате и поред тога што је непријатељ успео да заузме привремено већи број насељених места и овлада добрим делом дотад ослобођене територије.

Напротив, јединице Врховног штаба НОП и ДВ Југославије врло брзо су се опоравиле, и поред извесних оснпања у партизанским одредима на том подручју. Јединице су учвршћене, а 1. марта 1942. у Чајничу је формирана и 2. пролетерска бригада. Тако су Друга и Прва пролетерска бригада у марту, заједно с одредима северпо од комуникације Вишеград — Рогатица — Соколац и источно од комуникације Соколац — Власеница, прешле у наступање, па је, дејствима јединице НОП и ДВЈ у фебруару и марту, слободна територија у источној Босни била већа него икад раније. Тада се приступило и чишћењу територије од издајничких четничких јединица које су се у најкритичнијим моментима, у другој непријатељској офанзиви, ставиле у службу окупатора, или су се повукле с положаја, што је тада био најчешћи случај, не пружајући никакав отпор фашистичким завојевачима и њиховим номагачима.

Ослобођењем Фоче, Горажда и Чајнича и још неких мањих месга крајем јануара и почетком фебруара 1942. на тромеђи Босне, Херцеговине и Црне Горе створена је већа слободна територија која је имала велики војно-политички значај за даљи развој борбе у суседним крајевима. На ову ослобођену територију наслањали су се раније ослобођени крајеви источне Босне, Санџака, Црне Горе и Херцеговине и с њом су чиниле не само једну јединствену

Италијански генерал Марио Роата

целину, већ и најјаче жариште устанка у Југославији. С тако компактне слободне територије Централни комитет КП Југославије и Врховни штаб НОП и ДВ Југославије могли су утицати на развој народноослободилачке борбе у осталим крајевима.

Стварањем простране територије створени су и услови за даљу реорганизацију и консолидацију партизанских јединица на том подручју.

Фоча, мало месташце на реци Дрини у југоисточној Босни, постало је седиште највишег војног и политичког руководства НОП-а. Ту су боравили ЦК КПЈ и Врховни штаб НОП И ДВЈ од 25. јануара до 10. маја 1942, у време које је у југословенској историјографији познато као тзв. фочански период.

У Фочи је Врховни командант НОП и ДВЈ Јосип Броз Тито донео одлуку о формирању оперативних штабова за источну Босну, Херцеговину и Босанску Крајину. У Фочи је донет и Статут пролетерских народноослободилачких ударних бригада, којим су били одређени карактер, задаци и формација ових ударних јединица НОП и ДВ Југославије

У Фебруару и марту 1942. на подручју источне Босне формирано је седам народноослободилачких добровољачких одреда: Јахоpински, Фочански, Дрински, Крајишки, Рогатички, Власенички и Сребренички. Тако су они с 1. и 2. пролетерском бригадом и већ постојећим одредима (Мајевичким, Романијским, Озренским, Калиновичким, Бирчанским и НОП одредом „Звијезда") представљали најјачу револуционарну и оружану групацију у окупираној Југославији.

Поред мера и рада на организацији и стварању оружане силе, Централни комитет КПЈ **И** Врховни штаб су посветили велику пажњу и другим виталним питањима револуције, а посебно изградњи и учвршћењу народне власти. У току фебруара 1942. Врховни штаб НОП и ДВ Југославије издао је два историјска документа позната као Фочански прописи: Задаци и устројство народноослободилачких одбора и Објашњења и упутство за рад народноослободилачких одбора у ослобођеним крајевима. У овим документима су постављени принципи организације и изградње нове народне и револуционарне власти. На тај начин Фоча је постала центар политичког, културно-просветног и војничког живота. Успостављен је железнички, поштански и аутомобилски саобраћај, излазио је лист „Народни борац", организована је прва партизанска олимпијада, разни течајеви, одржавана су бројна предавања и приредбе; једном речју, развијала се жива и врло интензивна делатност на свим пољима.

Таква новонастала ситуација приморала је окупатора да поново прикупља своје јединице како би покушао да угуши ово жариште НОП-а, на том стратегијском подручју окупиране Југославије.

Група италијанских фашистичких војника и четника негде у италијанској окупационој зони

На конференцији у Опатији 2. и 3. марта 1942, — на којој еу присуствовали командант Југоистока генерал Валтер Кунце, опуномоћени командант Србије генерал Паул Бадер, начелник италијанског генералштаба Виторио Амросио (УкШпо Атго51о), командант италијанске 2. армије Марио Роата (Ма по КоаИа), начелник усташко-домобранског Главног стожера генерал Лакса и други — одлучено је да се у источној Босни, Црној Гори, Херцеговнни и Санџаку предузму снажне офанзивне операцнје како би се угушио народноослободилачки покрет и уништиле јединице НОП и ДВЈ на том подручју. Та дејства, иако немају један јединствени операцијски плаи, позната су у југословенској историјографији као *трећа непријатељска офанзива.*

За операције у источној Босни, према операцијском плану, ангажована је борбена група „Бадер" састава: немачка 718. дивизија и делови 717. дивизије, три италијанске дивизије („Пустерија", „Каћатори дела Алпи" и „Тауринензе"), као и око 10 усташко-домобранских батаљопа, те четници из Црне Горе, Санџака, Херцеговине и источне Босне.

У вези с ангажовањем четника у овим операцијама, генерал Роата, на састанку од 28. и 29. марта у Љубљани, одговарајући на противљење генерала Лаксе, овако је, поред осталог, рекао:

„Сагласни смо у томе да се четници боре против комуниста, а и ми хоћемо у првом реду да сузбијемо комунисте. Да ли је целисходно да се, уместо да искористимо ту ситуацију, боримо и против комуниста и против четника? Тиме принудно терамо обе стране у заједнички табор. Изгледа ми целисходније да најпре ликвидирамо комунистичку опасност; јер, кад једном та опасност буде отклоњена, може се у другој фази ближе прићи питању четника. Да доцније и они морају бити уклоњени, разумљиво је само по себи. Било би неразумно стварати сада себи десег или можда двадесет хиљада непријатеља. У првој фази сузбијања комунизма могло би се рачунати на помоћ четника, а у најмању руку изоловати их из борбе".

Такав Роатин став је превагнуо, па ће се у тим операцијама ангажовати четници из Црне Горе, Херцеговине, Санџака и источне Босне под руководством мајора Захарија Остојића, који се у то време налазио у Херцеговини где је дошао после стрељања мајора Бошка Тодоровића 20. фебруара 1942. у Кифином Селу од стране 1. херцеговачко-црногорског партизанског ударног батаљона.

Предвиђено је да се операција изведе на простору југоисточне Босне, тј. у рејону Хан-Пијесак — — Вишеград — Горажде, с постепеним преношењем дејстава северно од Соколца, према Сребрени ци и Власеници, а потом према пл. Озрену. Та операција је шифровано названа „Трио", па су и њене етапе добиле називе „Трио I", „Трио II" и „Трио III". Иначе, сам назив „трио" требало је фигуративно да означи савезништво трију савезника: Немаца, Италијана и усташа.

Офанзива у источној Босни, према непријатељском операцијском плану, требало је да отпочне 15. априла 1942, при чему су координирана дејства италијанских и четничких јединица у Санџаку, Црној Гори и Херцеговини. Међутим, због самовоље усташа, напад није иочео у одређено време, већ нешто раније, 31. марта 1942, када су усташе прве напале из Хан-Пијеска у правцу Власенице.

Четник у друштву немачких војника

У првој етапи (Трио I) задатак непријатеља је био да уништи партизанске и добровољачке јединице на простору Хан-Пијесак — Вишеград — Горажде — Соколац, у другој етапи (Трио II) циљ је био да се пренесу дејства на простор око Сребренице, Власенице и планине Јавора, и у трећој етапв (Трио III) да се офанзива заврши „чишћењем" ши рег рејона планине Озрена.

Врховни штаб НОП и ДВ Југославије на врем, је уочио непријатељеве припреме те је у другој по ловини марта 1942. привукао главнину 1. и 2. про летерске бригаде на простор око Рогатице и Со колца како би се успешније еупротставио неприја тељу, па је коначно груписање јединица НОП и ДВ Југославије уочи непријатељске офанзиве било следеће: 1. пролетерска бригада са 4 батаљона (два су се налазила у рејону Фоче и Горажда), 2. пролетерска бригада и Власенички, Рогатички и Дрински добровољачки одред налазили су се на простору Соколац — Рогатица — Хан-Пијесак; Јахорински добровољачки и Калиновички НОП одред налазили су се на планиии Јахорини према Калиновику; Романијски НОП одред налазио се од реке Праче и села Боговићи до Рогатице и Мокрог; НОП одред „Зви-

Партизанки Лепосави Станић четници су ископали очи (Босна)

језда" био је распоређен од Семизовца до Вареша и према Зеници и Олову; Бирчански НОП одред, Сребренички добровољачки одред и 2. источнобосански ударни батаљон држали су положаје према Кладњу и Зворнику, док је Озренски НОП одред с Првим ударним батаљоном био на планини Озрену.

Мада напад непријатеља није почео према предвиђеном плану, ипак су немачке, италијанске и усташке јединице и четници, користећи своју бројну и техничку надмоћност, постигли знатне резултате. Ангажовањем борбене групе „Бадер" и још делове (или у целини) девет других италијанских дивизија, те око 10 усташких батаљона и четника из Херцеговине, Санџака, Црне Горе и источне Босне, окупатори су успели да потисну партизанске јединице из Црне Горе, Санџака, Херцеговине и југоисточне Босне и набаце их на планински масив на тромеђи Босне, Црне Горе и Херцеговине, где су се јединице НОП и ДВ Југославије повукле према одлуци Врховног штаба. Ту ће се у јуну 1942. формирати три нове пролетерске бригаде: 3. пролетерска (санџачка) и 4. и 5. пролетерска (црногорска) бригада.

Одатле, из ширег рејона села Врбнице, на Зеленгори, отпочео је, под непосредним руководством Врховног штаба, историјски поход првих пролетерских бригада 24. јуна 1942. које су у две колоне с Врховним штабом кренуле у правцу Босанске Крајине.

Непосредно пред полазак на овај велики марш — маневар, Врховни командант је одржао 19. јуна

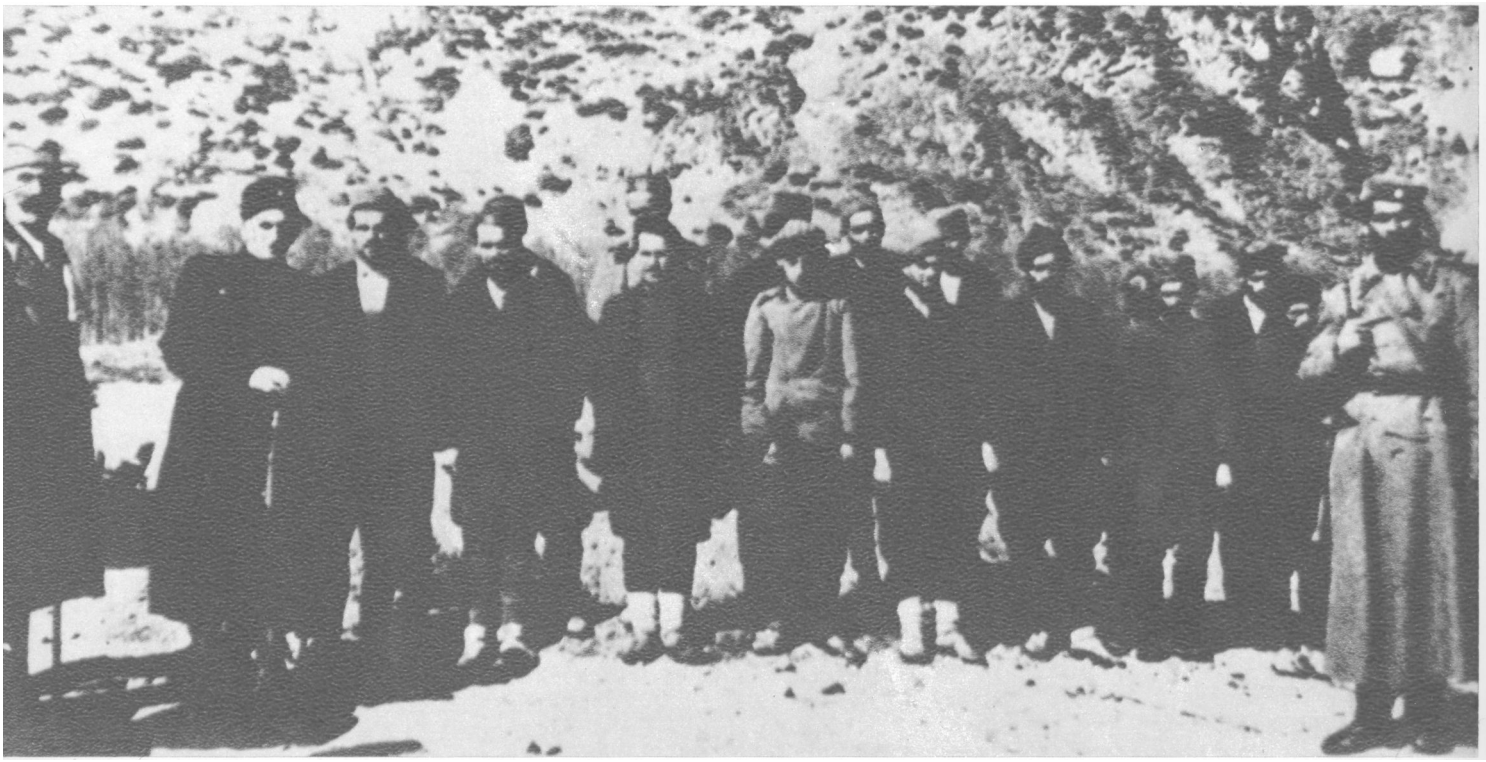

Група ухваћених партизана из околине Никшића које су четници у пролеће 1942. предали италијанском окупатору, а ови су их вероватно делом стрељали или послали у казамате на издржавање временских казни

1942. свој познати говор борцима 4. пролетерске (црногорске) бригаде у селу А>убини, у коме је, поред осталог, казао и ово:

„Ми одавде, данас-сјутра, крећемо у новом правцу. Ми ћемо понети заставу народноослободилачке борбе, заставу оружаног братства и јединства наших народа кроз нове крајеве Југославије. . . Кад будемо долазили у додир с људима других обичаја, онн ће можда бити неповјерљиви према нама, јер нас још нису видјели на дјелу и нису чули нашу ријеч. Ви ћете својим држањем и убјеђивањем показати да сте војска новог кова; ви ћете тако стећи њихово повјерење и развити заставу слободе и у крајевима који је још нису развили."

Те Титове речи и тај задатак Ударна група пролетерских бригада Врховног штаба НОВ и ПОЈ (1, 2, 3, 4. и 5. пролетерска бригада и Херцеговачки НОП одред часно је испунила. Пренете су борбе у долину Врбаса и Прозорску котлину, ослобођени су Коњиц, Острожац, Горњи Вакуф, Прозор, Шујица, Дувно, Ливно, Аржано, Ловреч, Посушје. Затим је ослобођено Јајце и читав низ других места, чиме је нанесен озбиљан ударац како четничким, тако и усташко-домобранским јединицама у тим крајевима.

Међутим, иако је у трећој непријатељској офанзиви изгубљен велики део слободне територије, далеко веће тешкоће су настале, не том чињеницом, већ осипањем партизанских одреда у Црној Гори, Босни и Херцеговини и Санџаку, где су четници разним подмуклим нападпма, заверама и пучевима успели да разбију бројне партизанске јединице, побију неке штабове и уз помоћ окупатора овладају слободном територијом и заведу страховити терор праћен бројним злочинима и масовним прогонима присталица и симпатизера народноослободилачког иокрета. Посебно је то било у Црној Гори, где су бројни четнички преки судови изрицали нештедимице смргне казне припадницима НОП-а. То је био врло тежак период по развој народноослободилачке борбе, али то није могло да уништи народноослободилачки покрет и његове оружане и револуционарне снаге, који је попут митске феникс-птице, оживљавао, тако рећи, из пепела, да би поново букнуо у један неугасиви пламен. Због тога су сви ти успеси окупатора и његових помагача били, по правилу, привременог карактера. АУ[x] народноослободилачке борбе био је толико дубоко усађен у југословенским народним масама, да га је било немогуће уништити.

ЧЕТНИЧКН ПУЧЕВИ У БОСНИ

Аок је у источној Босни с почетком устанка четнички покрет иопримио организовани карактер, а нарочито с доласком Јездимира Аангића, Бошка Тодоровића, Сергија Михаиловића, Манојла Пејића и више десетина других официра с Равне горе које је Аража послао као своје емисаре на то подручје, у средњој и западној Босни, као што је већ речено. тај се процес другачије и касније одвијао. Аодуше у јесен 1941. стварају се на том подручју прве четничке групе, али је народноослободилачки покрет био практично једини организовани покрет у тим пространим босанским областима. У новембру 1941

Врховии командант НОП и ДВ Југославије диктира 22. јуна 1942. заповест за поход Ударне групе пролетерских бригада са Зеленгоре у Босанску крајину

у Бању Луку је стигао и један од првих емисара Араже Михаиловића капетан Војислав Лукачевић. Он је успоставио прве контакте у Босанској Крајини, али какве и колике досад је остало још увек недовољно разјашњено. Затим ће полако стизати други четнички емисари који ће проналазити своје истомишљенике, чак и у редовима НОП одреда, као што су Раде Радић, трговац из Јошавке и члан четничког удружења „Слобода или смрт", или учитељи Лазар Тешановић и Урош Ареновић и други.

Већ с почетком 1942. почиње јача диференцијација на подручју Босне, где се као непријатељски сучељавају три покрета: народноослободилачки, четнички и усташки.

Ова два задња, као најзначајнија оруђа националне издаје и контрареволуције, ступиће и у међусобну сарадњу за борбу против НОП-а, без обзира на њихове шовинистичке и друге супротности, што им неће сметати да се уједине у заједничкој борби против НОП-а. Користећи велике непријатељске операције почетком 1942. и у пролеће исте године, четници ће на подручју Босне предузети читав низ изненадних напада на штабове и болнице и извести већи број пучева у првој половини 1942, што ће довести до осипања и разбијања одреда: Мајевичког, Озренског, Зеничког, „Звијезда", Романијског, Фочанског и Калиновичког. После тога ће на територији источне Босне остати само три ударна партизанска батаљона, Бирчански одред и око 50 бораца из Калиновичког НОП одреда.

Фадил Јахић Шпаиац, народни херој

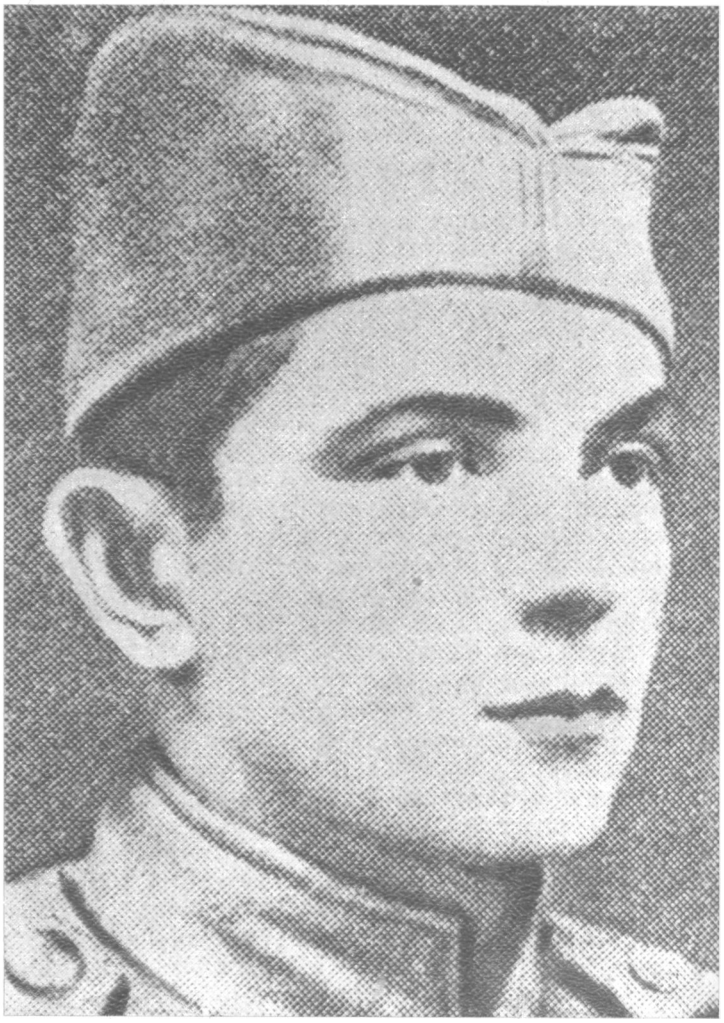

Албин Херљевић, народни херој

Четници ће учинити и иете покушаје у средњој и западној Босни, али с мање успеха него што су то имали у источној Босни.

На планини Озрену Драгослав Рачић, командант Церске четничке бригаде, већ почетком друге непријатељеве офанзиве, покушаће средином јануара 1942. да потчини Озренски НОП одред четницима разоружавањем једног партизанског вода, али у томе тада није имао успеха.

Нешто касније, 25. јануара 1942, на конференцији у селу Рорама, код Гламоча, Гламочки батаљон „Будућност" 3. крајишког НОП одреда прогласио се четничким. То је био први четнички пуч у западној Босни. На конференцији у Агићима (под планином Чемерницом) 6. фебруара 1942. одржана је конференција командног кадра 1, 2. и 4. батаљона 3. крајишког НОП одреда с последњим покушајем да се спречи расцеп и одвајање 3. гламочког батаљона „Б\дућност". Изабран је штаб новог 3. крајишког НОП одреда, али је батаљон остао четнички.

На планини Мајевици, поред четника, постојао је и врло јак Мајевски НОП одред. На том подручју североисточне Босне четници су покушавали заједно са усташама да створе врло напету ситуацију између српског, хрватског и муслиманског народа, па је због гога Партија одредила у штаб Мајевичког НОП одреда врло искусне борце и комунисте способне да спроводе доследно линију КПЈ у борби против окупатора и домаћих издајника и за учвршћење братства и јединства народа Југославије, а то значи између Срба, Хрвата и Муслимана у североисточној Босни.

Тако је за команданта одреда одређен Иван Марковић — Ирац, члан КПЈ од 1928, прекаљени револуционар и борац за радничка права, родом из с. Кожухе код Грачанице. Ирац је због своје револуционарне делатности у бившој Југославији осуђен 1933. на 8 година робије, коју је провео у затворима у Лепоглави, Марибору и Сремској Митровици. Политички комесар одреда био је Фадил Јахић — Шпанац, родом из Бијељине и столарски радник. Јахић је постао члан КПЈ 1933, а 1937. одлази у Шпанију где добија чин капетана Шпанске републиканске војске, док су чланови одреда били Славко Мићић, службеник из Тузле, и Албин Херљевић, радник из Тузле, члан КПЈ од 1939. и члан Окружног комитета КПЈ за Мајевицу.

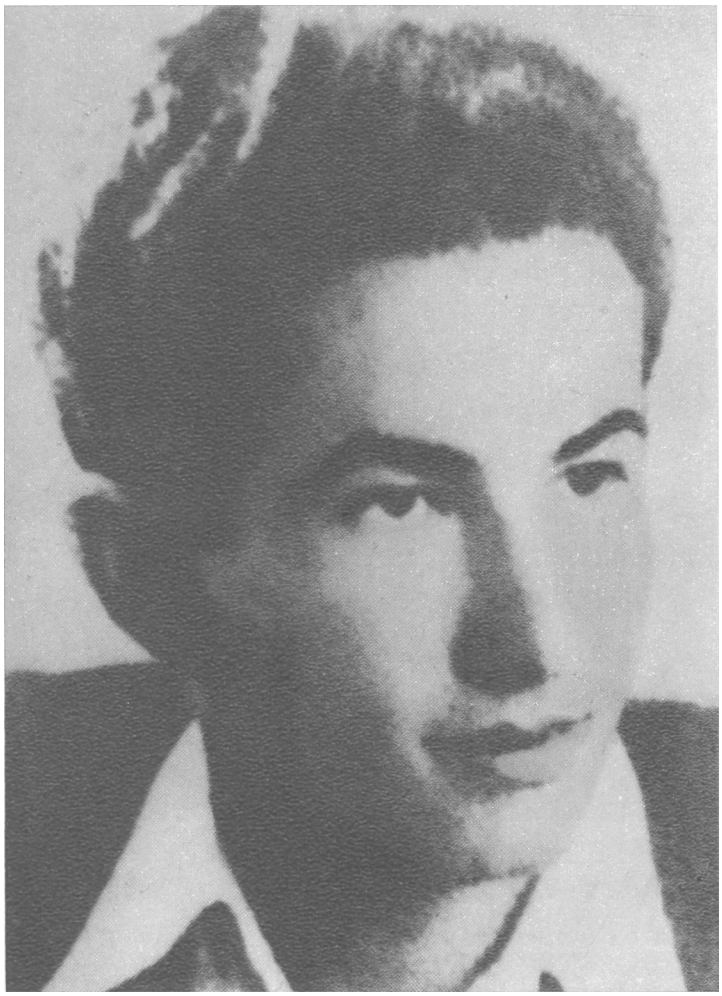

Страхиња-Страјко Митровић, народни херој

Херљевић је био и посебна фигура у Мајевичком НОП одреду. Његова цела породица учествовала је у НОП-у. Оца су му претукле усташе 1941. па је од батина умро, док су му мајку и шестогодишњу сестру усташе интернирале у злогласни концентрациони логор у Јасеновцу, где су их свирепс побили. Албин је са још четири брата од првих дана учесник у народноослободилачкој борби.

Штаб Мајевичког НОП одреда и ОК КПЈ за Мајевицу чинили су у иочетку све да односи с четницима буду СНОШЉИВИ и да дође до сарадње у борби против окупатора и његових слугу. До првог сукоба четници — партизани дошло је после заузимања усташког упоришта у Корају, када су четници приступили бездушном клању жена и деце Муслимана, што је Штаб Мајевичког НОП одреда успео да спречи. Због тога је дошло до првих озбиљних раз мимоилажења.

Прва озбиљнија провокација од стране четника избила је половином фебруара 1942. када су четници Стевана Дамјановића — Леке и војводе мајевичког Радивоја Керовића похватали двојицу курира који су носили пошту за Покрајински комитет КПЈ за Босну и Херцеговину. Међутим, курири су у току ноћи успели да побегиу и да о томе известе Штаб одреда. Нешто касније, 14. фебруара, четници су у село Злосело (сада Подгора) ухватили 6 курира и једну партизанку који су ишли из Бирача на Мајевицу. На интервенцију Штаба Мајевичког НОП одреда четници нису ни одговорили, већ су део курира стрељали, део поклали, а партизанку, учитељицу из Ваљева, после злостављања убили. О том злочину Штаб одреда је обавестио један четник из села Тобута, као и о плану Стевана Дамјановића да побије Штаб одреда, који се налазио у селу Вукосавцима.

Међутим, четници су ипак успели да учине тај злочин, који капетан Стеван Дамјановић — Леко, у свом извештају од 12. јула 1942. Дражи Михаиловићу, овако описује:

„Први план је био да се једновремено на свим местима нападну партизани, за шта сам и трупе спремио тако да смо били надмоћни према свакој њиховој јединици. Осим тога, напасти их на нашу славу (Сретење — прим. а.), када се не надају, свакако да би успех био сјајан, и у рекордном року би били разоружани. Први план је пропао, а други се

Четнички мајевички војвода Радивоје Керовић

састоЈао у томе да се нападну штао н оолижње Јединице једновремено с нашим батаљонима: Мајевичким, којим је командовао резервни поручник .Лзубомир Антић (учител.) из Тузле, и Јабланичким, којим је командовао мој брат Јово Дамјановић, резервни инж. наредник-ђак. Напад је извршен 20/П рано и успех је био потпун, тако да је у самом штабу поубијано преко четрдесет водећих комунистичких личности, који су имали дан раније конференцију у штабу те се нису били разишли. Једновремено су нападнуте комунистичке чете у селу Вукосавцима, где им је био главни штаб, у Лопарама, у Вакуфу и на Површницама према Горњој Тузли. Нешто је разоружано, један део поубијан, а остатак је побегао у раван, према Сави у састав својих трију батаљона који су били смештени у основним школама села Ражљева, Корените и Драгаљевца. . . 28. фебруара предузет је општи напад на комунисте. . Јуриш је извршен, и партизани су потпуно уништени, а нешто их се спасло бекством преко Јелице планине ка Шековићима и Папрађи. Ту је погинуо и командант нашег мајевичког батал>она рез. поручник Антић Л>убомир."

За овакав успех четници имају да захвале пре свега чињеници да будност у одреду није била на висини, да се Штаб одреда није надао четничком нападу, тако рећи, до последњег момента, иако је на неколико минута пре четничког напада био обавештен о прикупљању четника, као и о томе да су четници у Штабу Мајевичког НОП одреда имали убаченог обавештајца који их је потанко известио о распореду, снагама, обезбеђењу и другим елементима о Мајевичком НОП одреду. Међутим, иако је тај подмукао напад био изненадан, то није прошло без борбе, па је у том четничком нападу погинуло или рањено преко 50 четника.

Ирац и Шпанац нису имали среће. Иако су се пробили из куће с бомбама и ватром, налетели су на једну четничку заседу на ивици шуме и ту остали изрешетани. Поред Ивана Марковића, Фадила Јахића, Албина Херљевића, Славка Мићића Брке, којп су после рата проглашени народним херојима, у тој борби су погинули лекар одреда др Мустафа Мујбеговић и члан Окружног комитета КПЈ за Мајевицу Перо Нускић, док је политички комесар 2. чете Мајевичког НОП одреда Страхиња Митровић — Страјко, двадссетогодишњи борац с Мајевице, погинуо са седам другова када су четници упали у шумску кућу на Површници, изненадили Страјка и његове другове и зверски их ликвидирали.

Тако је, дакле, 20. фебруар 1942, био тежак губитак за мајевичке партизане, од којих се само део успео да повуче према Бирачу.

Штаб Романијског НОП одреда је само седам дана касније (27. фебруара) пуким случајем избегао исту судбин\. Штаб су заробили припадници 1. батаљона Рогатичког четничког одреда у селу Закому (код Рогатице), и када су их спроводили за Београд, партизани су успели да их преотму на реци Дрини.

У западној Босни, после напада партизана на Мркоњић-Град 25. фебруара 1942, Урош Дреновић, командант Батаљона „Кочић" 3. крајишког НОП одреда, издвојио је свој батаљон из састава одреда и прогласио га за четнички. Отада је Дреновић био

Младеи Стојановић, народни херој

један од истакнутијих четни«ких команданата у западној Босни који је напргдвио бројне аранжмане с окупаторима и усташама. Погинуо је крајем маја 1944. приликом напада савезничких авиона на немачку колону код Чаћавице, код Мркоњић-Града.

Након тога се у западној Босни збио још један врло крвав и подмукли пуч 31. марта 1942. Тога дана, под вођством Радослава-Рада Радића, члана Штаба 4. крајишког НОП одреда, прочетнички елементи, уз помоћ усташких и немачких агената који су учествовали у припреми пуча, извршили су напад на Штаб 4. крајишког НОП одреда и његову болницу у селу Јошавци. Тиме је отпочео пуч у том крајишком одреду. Четници су, као лешинари, побили све болесне и рањене партизане, међу којима (1. априла 1942) и начелника штаба Оперативног штаба НОП и ДВ за Босанеку Крајину, народног лекара, члана КПЈ од 1940, а пре тога припадника национално-револуционарне и патриотске организације „Млада Босна" др Младена Стојановића те Милана Личину, члана ОК КПЈ за Бању Луку и Рајка Боснића, члана ПК СКОЈ-а за Босну и Херцеговину, чиме је нанет велики удар народноослободилачком покрету у томе крају. Сва тројица руководилаца су касније проглашена за народне хероје Југославије док је издајник и злочинац Радослав Радић постао командант четничких одреда и уједно командант четничког одреда „Борја".

Радића је најзад стигла заслужена казна. Ухваћен је крајем рата, па је на процесу против Драже Михаиловића осуђен од стране Војног већа Врховног суда ФНРЈ на смрт стрељањем; казна је извр-

Четнички командант у западној Босни Урош Дреновић

шена 17. јула 1946. Четник Станко Врховац, који је лично зверски убио др Младена Стојановића, ухва ћен је и стрељан почетком јануара 1943.

Када је нападнут Штаб 4. крајишког НОП одреда, у источној Босни је отпочела друга етапа операције „Трио", којом приликом је, због четничког роварења дошло до осипања Власеничког и Сребреничког НО добровољачког одреда, као и добровољачког батаљона Бирчанског НОП одреда и Крајишког НО добровољачког одреда састављеног од Крајишника, који су као избеглице пошли из Србије да се боре у Босни.

Због такве ситуације Главни штаб НОП и ДВ Босне и Херцеговине наредио је формирање ударних противчетничких батаљона, док је Оперативни штаб НОП и ДВ за Босанску Крајину у ту сврху 25. марта у Челинцу (код Бање Луке) формирао Пролетерски батаљон.

Међутим, све то није било довољно да спречи, у првој половини 1942, четничке завере и пучеве. Један од најкрвавијих издаја и пучева извели су четници 18. анрила 1942. Тога дана прочетнички елементи у Озренском НОП одреду, под командом Цвијетина Тодића и командантом 2. батаљона Озренског НОП одреда, извршили су пуч и при нападу на 1. источнобосански пролетерски батаљон разбили његову 4. чету. Батаљон је под борбом, са Штабом Озренског НОП одреда, сутрадан био присиљен да напусти Озрен и да се нребаци на територију Зенич ког НОП одреда. У борби с четницима погинуо је и политички комесар Хусинске чете Озренског НОП

Издајник Радослав Радић Раде (у средини, у цивилу) с групом четника у Јошавци (1942)

Тодор Панић, народни херој

одреда Петар Миљановић, народни херој. С разбијањем овог једног од највећих партизанских одреда у источној Босни, четничка дивљања на подручј\ Озрена нису престала. Оно шго није прешло у новоформирани Озренски четнички одред Цвијетина Тодића прогањано је у убијано на најсвирепији начин. Међу жртвама које су подмукло убијене налазио се и Тодор Панић, наредник бивше југословенске војске.

Панић је на почетку устанка био командир чете грачаничког сектора. По формирању Озренског НОП одреда одређен је за команданта 3. батаљона и заменика команданта тог одреда Тодору Вујасино вићу-Тоши. Панић је, да би спречио дивљање Цвијетина Тодића и његових четника, покушао са још неколико партизана да ликвидира (11. јуна 1942) Тодића и његов штаб. Међутим, тај план је издао Симо Јеремић, командир Какмушке чете (који је и сам тада пришао четницима). Тодор Панић је с људима упао у четничку заседу у свом родном селу Бољанићу, где се налазио Тодићев четнички штаб, па су били разбијени и Тодор Панић је морао да пређе у потпуно илегалство, а 18. јуна 1942. убијеп је на мучки начин. Наиме, Петар Јоксимовић Пеља превукао је бријач преко Панићевог врата док га је бријао, али је Тодор имао још увек снаге да се ухвати у коштац са издајником и четником коме је притекла у помоћ његова жена Цвијета. Најзад, избоден ножем, Тодор Панић је умро, а четници Цвијетина Тодића су његово тело унаказили и оставили непокопано у шуми званој Прења, где су га нашле Тодорова жена и мајка и покопале на бољаничком гробљу. Проглашен је за народног хероја 24. јуна 1953.

Након Озренског НОП одреда пуч је избио и у Романијском НОП одреду, и то прво у његовом Мокрањском батаљону негде око 22. априла 1942. Тај батаљон се храбро борио у јануару 1942. против немачког окупатора, а сада су његови борци подлегли четничкој пропаганди и петоколонашком раду главних организатора пуча: Петра Милинковића, бога тог сељака из Калаузовића, и Саве Дерикоње, сељака из Вучје Луке. Пуч је извршен на тај начин што је Штаб батаљона опкољен, па су командант и политички комесар батаљона били приморани да напусте село Сиће и без бораца се упуте у Штаб НОП одреда „Звијезда", који се тада налазио у селу Средњем. Милинковић се чак налазио од првих дана устанка у партизанским јединицама; био је и командир чете. Милинковић је нешто касније ухваћен и стрељан, док је Саво Дерикоња постао командант 1. сарајевске бригаде Романијског четничког корпуса. Његови четници су се одликовали бројним зверствима у југоисточној Босни. После рата одметнуо се с једним бројем четника и починио тешке злочине. Тако је само 15. и 16. маја 1946, с четничким одметником Ристом Радићем, убио 33 одборника и активиста на релацији Алипашин Мост — Семизовац. Убијен је као одметник у другој половини 1946, док је његов саборац у злочинима Радић ухваћен 10. јуна 1947. и од Војног суда у Сарајеву осуђен на смрт стрељањем. Злочинце је, мада споро, ипак достигла правда, док су за њима остале бројне жртве, најчешће свирепо уморене као што је био случај са 36 најугледнијих људи и две жене у ширем Рејош Шековића, у децембру 1942.

Пуч у Мокрањском батаљону је био тежак удара рац за Главни штаб НОП и ДВ БиХ и Покрајински комитет КПЈ за БиХ који су се у то време налазилн у селу Чевљановићима. Међутим, пуч се није зауставио само на Мокрањском батаљону, већ се проширио и на остале чете у одреду, осим у 1. ударном батаљону који је тада био раздвојен од главнине одреда дејствима непријатељских јединица у трећој офанзиви (операцији „Трио"). Романијски НОП одред је био окосница устанка на подручју источне Босне и његов губитак је био велики ударац за народноослободилачки покрет.

После пуча у Романијском НОП одреду четници су извршили још један пуч, овога пута 30. априла 1942. у НОП одреду „Звијезда". Овај одред је имао у свом саставу три батаљона (Варешки, Црновршки и Никшићки) и назван је по планини Звијезди која се пружа између Олова и Вареша. Одред је бројао око 700 бораца, али је стање у одреду било врло ровито. О пучу у НОП одреду „Звијезда" Родољуб Чолаковић, политички комесар Главног штаба НОП и ДВ БиХ, у својим записима је написао и ово:

„Послије Мокрањског батаљона, који се одметнуо прије осам дана, сад пређе у непријатељске редове цио одред. Тај ударац нам је дошао неочеки-

Вељко Лукић Курјак, земљорадник из Доње Буковице. Члан КПЈ је од 2. септембра 1941. Убили су га јуна 1944. четници на дужности команданта 17. мајевичке бригаде. Проглашен је за народног хероја Југославије 12. јануара 1945. Опеван је у народној песми: „Нема борбе, нема рата, без Курјака команданта"

Владимир Перић Валтер, родом из Пријепоља. Завршио је Високу економску школу у Београду. Члан МК КПЈ за Сарајево и његов секретар. Погинуо 6. априла 1945. За народног хероја Југославије проглашен 24. јула 1953.

вано, нако смо знали да у батаљонима стање није добро. Знали смо да је колебање у батаљонима јако и да капитулантски дух узима све више маха, али смо се ипак надали да ћемо појачаним политичким радом у четама, ослањајући се на сељаке комунисте у њима, сачувати Одред од расула и спасти бар један дио за устанак. То нам нарочито тешко пада, јер по свему изгледа да се издаја спремала одавно: истовремени пуч у сва три батаљона свједочи да је завјера брижљиво припремана, а погибија политичког комесара показује да том издајничком акцијом руководи свјесно и на све ријешени непријатељ".

Затим су пучисти приступили ликвидацији комуниста. Три комесара чета су заклана на спавању, док су неки у последњем тренутку избегли масакр. У селу Караули су заробили и одредску болницу, зверски убили инж. Вељка Вуковића, члана Окружног комитета КПЈ. У болници у Средњем четници су заклали 11 рањеника и болничарки.

Други ударни батаљон је потом у јуришу успео да ослободи заробљене рањенике из одредске болнице. Једну чету 2. ударног батаљона предводио је и легендарни мајевички јунак Вељко Лукић Курјак, који се повукао у Бирач после разбијања Мајевичког НОП одреда крајем фебруара 1942.

Врховно војно-политичко руководство БиХ прешло је потом с варешког сектора у зенички крај, на територију Зеничког НОП одреда, најмлађег партизанског одреда у источној Босни. Међутим, и тај одред је био захваћен издајом. Главни штаб и Покрајински комитет су прешли на то подручје у пратњи 2. ударног батаљона, чији је командант Ратко Перић, мајевички рудар из Пељава и веома сталоЖен и храбар командант, док је политички комесар батаљона био Мирко Филиповић, студент права и прекаљени комунист и револуционар који је био хапшен за време Краљевине Југославије и робијао у Сремској Митровици.

Зенички одред је био мален; бројао је само око 200 бораца. Главни коловођа пучиста је био Голуб Митровић, радник Зеничке жељезаре и командио чете у одреду. Пуч је извршен изненада 6. маја 1942. Том приликом су побијени политички комесари и најодговорнији борци, око 15 партизана, док је међу

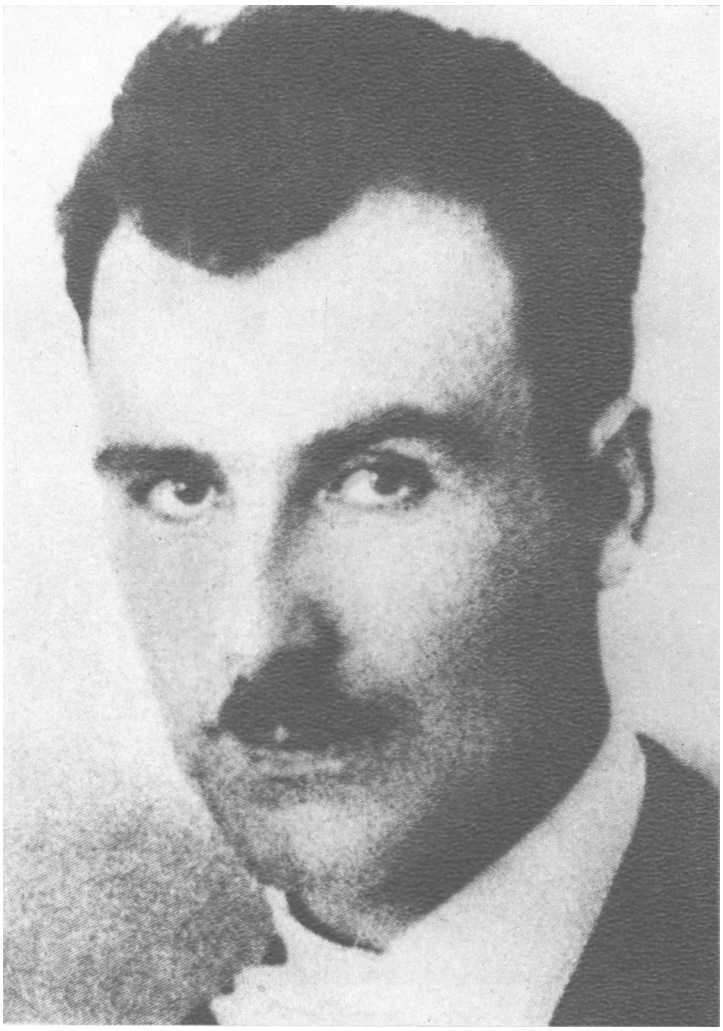

Командант 4. батаљона „Будућност" 3. крајишког НОП одреда Милош Тица родом из Предаца код Босанског Грахова. Члан КПЈ од 1937. Проглашен је за народног хероја Југославије 24. јуна 1953.

рањенима био и легендарни партизански руководи лац Владимир Перић Валтер, народни херој. Он је трагично изгубио живот на сам дан ослобођења Сарајева покушавајући да с друговима спасе електричну централу 6. априла 1945. Тада је био секретар МК КПЈ за Сарајево.

Из Бијелих Вода, где је пуч извршен, једва су успели да избегну руководиоци НОП-а Оскар Данон, Етхем Чамо, Руди Петовар, Јосип Јовановић, Исмет Капетановић и други. Јурити пучисте више није имало смисла, па се војно-политичко руководство устанка у БиХ, с рањеним Петром Стамболићем на носилима, упутило преко планине Коњуха за јако партизанско упориште Сековиће, где је извршена реорганизација Групе ударних батаљона. V Бирач су стигли 28. маја 1942.

Последњи пуч је извршен у Фочанском НО добровољачком одреду 18. маја 1942. Том приликом су прочетнички елементи побили чланове штаба одреда и већину бораца превели у четнике. До пуча је дошло овако.

Политички комесар 1. закмурског батаљона Фо чанског НОП одреда Буда Поповић вршио је у не дељу 17. маја 1942. смотру батаљона и формирас Ударну чету багаљона од најбољих бораца. За ко мандира чете је био предвиђен Василије Бодирога а да Буда није знао да је Бодирога у групи завере ника који су спремали пуч у одреду. Увече су у чету дошли командант одреда Страја Кочовић и поли тички комесар Стева Марковић, звани Сингер, \ време када се чета налазила у селу Попи, где су г заноћили. Око 3 часа после поноћи настала је лупг на вратима њихове собе. Тада су прочетнички еле менти упали у собу и дивљачки напали Страју Кочовића, Стеву Марковића и Буду Поповића. Стевс је том приликом рекао: „Браћо, зар смо то од вас заслужили ми који дајемо животе у борби протии окупатора и њихових слугу усташа". У том моменту је неко од пучиста опалио, и Стево је пао смртнс погођен. Страјо и Буда су покушали да побегну. Буда је, иако рањен, успео да умакне, док се командаш одреда Страјо Кочовић стропоштао низ једну литицу, где су га четници нашли ујутро онесвешћеног, Они су га одвукли у село и продужили да траже политичког комесара Буду Поповића, који је успес да побегне према Сутјесци.

Нешто даље, од села Попи налазило се село Врбница, више Поповог моста. У селу је било све мирно. Ту су се налазили Мома Кочовић, заменик команданта Фочанског одреда, Свето Гаговић, командант 1. закмурског батаљона, Новица Шекарић, председник Народноослободилачког одбора у Фочи и некн други. Око 15 часова, 18. маја, њих је мучки, иза леђа, напало 18 четничких пучиста; свезали их и повели у неодређеном правцу. Мирко Елчић, четнички бандит (који је погинуо 1945. као одметник) повео је у страну Мому Кочовића и на зверски начин га ликвидирао. Остале су одвели у село Грандиће, где се налазио новоформирани четнички штаб на челу с Бодирогом.

Међутим, у том моменту је наишао један пролетерски вод, па су се четници ускомешали и побегли оставивши живе заробљене другове.

Тела Стеве Марковића Сингера и Моме Кочовића пронашао је 3. батаљон 1. пролетерске бригаде, па су пренети у Крушево и 23. маја 1942. сахрањени на најсвечанији начин поред гроба народног хероја Слободана Принципа Сеље, студента техничког факултета у Београду, синовца Гаврила Принципа и члана Главног штаба НОП и ДВ за Босну и Херцеговину, који је умро 25. априла од упале плућа, као последице прележаног пегавца. Сахрани су присуствовали и родитељи Моме Кочовића којима је он био син-јединац, као и супруга Стеве Марковића, која се такође налазила у партизанским редовима.

Од преосталих бораца који су избегли пуч формиран је 25. маја 1942. комбиновани Драгочавско-челебићки партизански батаљон јачине око 170 бораца.

Тога 17. маја 1942. извршен је још један мањи пуч у Главницама (код Гламоча). Тада је у 5. чети партизанског батаљона „Будућност" 3. крајишког НОП одреда извршен пуч. Том приликом су четници заробили и после зверског мучења живог затрпали камењем команданга батаљона Милоша Тицу, народног хероја.

Неискуство, поларизација сиага иа класиој основи, снажна непријатељска пропаганда, тешка ситуација, терор и злочини окупатора и издајника, малобројност и недовољан или слаб утицај Партије, националистичко-шовинистичке тенденције и друго ишло је наруку непријатељу и пучистима, што је имало за последицу осипање и разбијање бројних народноослободилачких и партизанских одреда у Босни, а посебно у њеном источном делу. Међутим, и поред тога ти подмукли напади и завере нису зауставили ширење народноослободилачког покрета, који се, после краће осеке изазване тим кризним ситуацијама на појединим подручјима, поновно распламсао, нарочито после доласка Групе пролетерских ударних бригада Врховног штаба НОП и ДВ Југославије, у Босанску Крајину у другој половини 1942.

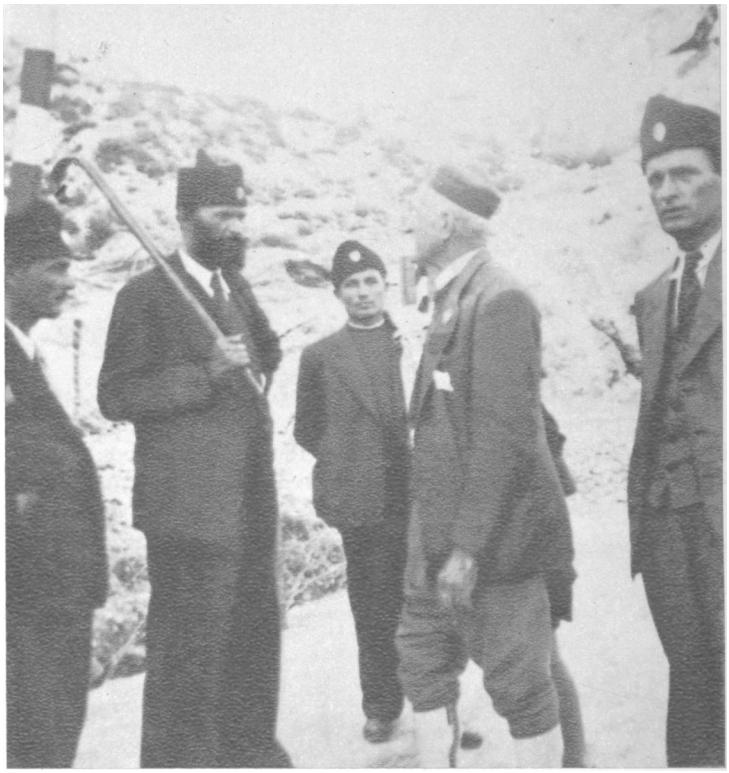

Пуковиик Бајо Станишић (други слева) у разговору с четничким функционерима

ЧЕТНИЧКА ИЗДАЈА У ЦРНОЈ ГОРИ

У првој половини 1942. у Црној Гори је дошло до жешће поларизације снага него што је то био случај ма где у Југославији. Велики број активних официра, који су се слободно шетали у Црној Гори после капитулације Југословенске војске у априлском рату 1941, прваци грађанских партија и један уео реакционарне интелигенције били су основа и кичма националне издаје и контрареволуције у Црној Гори. Још у јулском устанку те контрареволу ционарне снаге биле су иницијатори напуштања фронтова и организатори разних одбора „народнот

Непознате жртве које су четници масакрирали код Фоче 1942.

Четнички затвор у Колашину прогутао је бројне припаднике и симпатизере НОП-а

Генерал Алесандро Пирцио Бироли, италијански гувернер Црне Горе (у средини) и четнички командант пуковник Бајо Станишић (лево)

Италијански окупатор је без милости палио сиромашна црногорска села

спаса", националних антикомунистичких одбора. разних комитета, антикомунистичке добровољачке милиције, првих четничких одреда итд. Већ крајем јесени 1941. могла се добити потпуна слика контрареволуционарних група које ће убрзо прећи у отворену и оружану акцију против народноослободилачког покрета.

Мајор Борђија Лашић, командант свих црногорских четничких одреда, и капетан Павле Буришић, командант лимско-санџачких четничких одреда систематски су се припремали за оружани сукоб с народноослободилачким покретом. Због тога су већ у почетку ступили у тајну сарадњу с италијанским окупатором, кријући то како се четнички покрет не би компромитовао обзиром на борбено расположење широких црногорских маса. Отворени напади на партизанске одреде почели су већ у другој половини јануара 1942, да би се распламсали свом жестином.

До првих отворених издаја и завера у Црној Гори долази у фебруару 1942. иступом пуковника Баје Станишића, члана Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку, који је све до 11. фебруара био притајени непријатељ НОП-а у Главном штабу НОП одреда у Црној Гори. Једанаестог фебруара Станишић је отворено иступио против народноослободилачког покрета сазивајући збор, уз помоћ својих сарадника, у Доњим Росојевићима, на коме је позвао партизане да скину петокраке, приступе његовој националној организацији и изразе лојалност окупатору. Тако је поступио педесетогодишњи официр бивше југословенске војске, који је још 1936. унапређен у чин пуковника и био на разним одговорним дужностима у тој војсци, међу осталима и командант Подофицирске школе у Билећи, а у априлском рату командант пука на југословенско-албанској граници, док је у јулском устанку био члан Привремене врховне команде националноослободилачких трупа Црне Горе, Боке и Санџака а крајем јесени саветник у Вражегрмском-петрушинском партизанском батаљону.

На збору у Доњим Рооојевићима већи део сељака пришао је Бају Станишићу, па је формиран и први његов тзв. Павковићки национални батаљон. Сви покушаји Штаба НОП одреда „Бијели Павле" да одврати Бају од тих његових издајничких потеза остали су потом безуспешни. Штавише, Станишић је запретио партизанским јединицама које су држале у блокади Никшић да ће им пуцати у леђа уколико пруже отпор игалијанском окупатору који је с правца Даниловград — Спуж нападао у правцу Никшића како би разбио партизанску блокаду око овог града, што је Италијанима и пошло за руком, упркос снажном партизанском отпору, 19. фебруара 1942.

Стварање четничких организација Баје Станишића ишло је релативно брзо, тако да се његовом појавом Лашићева и Буришићева надлежност ограничила на североисточни део Црне Горе и Санџака, док је у Бајину надлежност припао остали део Црне Горе и титуларно Херцеговина, која ће ускоро практично бити у надлежности војводе Илије Трифуновића-Бирчанина и мајора Захарија Остојића.

Станишић је у тој ситуацији повукао још један дубоко срачунат, смишљен и демагошки иотез — он је своје војне формације назвао Народноослободи-

лачком војском Црне Горе н Херцеговине, а њену команду назвао је Главним штабом, очито да би привукао на своју страну све прнсталице народноослободилачке борбе, у чему је делимично имао успеха.

Постојање „националних" — четничких војних формација косило се с интересима италијанског окупатора који је сматрао да само јединствене националистичке снаге могу обезбедити довољно чврст и јак фронт за борбу против народноослободилачког покрета. Због тога је гувернер Црне Горе генерал Пирцио Бироли настојао да пронађе погодну личност за спровођење овога плана у живот и која ће својим ауторитетом гарантовати стварање јединственог квислиншког фронта, састављеног од четника, националиста и сепаратиста под вођством генерала Крсте Поповнћа. За тај задатак 7. марта 1942. у службу окупатора се ставио још један издајник — генерал Блажо Букановић, последњи бан Зетске бановине.

Воћа сепарагиста Крсто Поповић је у свом прогласу од 8. марта 1942. позвао своје присталице да се прикључе „националном" фронту, док је 9. марта, у Владином дому на Цетињу, одржан збор активних и резервних официра, на коме је извршен избор Команде националног фронта на челу с италијанским квислингом генералом Блажом Букановићем. Потом је за команданта тзв. Катунских трупа именован Крсто Поповић, а за команданта сектора пуковник Бајо Станишић. Фронт издаје је тиме био у потпуности заокружен.

Распадом фронта на Матешеву 22. и заузимањем Колашина од четника 23. фебруара 1942. задат је тежак ударац народноослободилачком покрету. У ствари, иад Колашина представља преудан трснутак у развитку сукоба између снага НОП-а и четника у Црној Гори, јер је Колашин постао један од главних четничких седишта, одакле се ширио њихов утицај на остале крајеве у Црној Гори. Падом Колашина настају пучеви, заверe и осипање црногорских партизанских јединица.

Чим је пао Колашин, Штаб Зетског НОП одреда је покушао да мобилише Братоношко-брскутски батаљон „18. октобар" како би се спречило продирање четника од Лијеве Ријеке и онемогућио њихов утицај у подгоричком срезу. Међутим, мобилизација није успела, јер су борци највећим делом одбили да се боре против четника, па су се разишли својим кућама.

После неуспеле мобилизације два четника су 24/25. фебруара 1942. упала у Штаб батаљона „18. октобар" и убили два члана штаба, а затим су три капетана бивше југословенске војске 26. фебруара извршила пуч у батаљону, успоставили четничку власт и формирали четнички батаљон у Брскуту јачине 140 људи, међу којима се налазило 5 официра и 15 подофицира. Затим је ноћу 26/27. фебруара заменик команданта партизанског батаљона „18. октобар" дезергирао из Братоножића с групом бораца и пришао Брскутском четничком батаљону. Након тога се приступило формирању четничке организације и у Братоножићима.

Издаја се потом проширила и на Куче, у које су упали брскутски четници и успоставили четничку власт до 8. марта, што је довело до наглог осипања у редовима партизанских батаљона „Марко Миљанов I" и „Марко Миљанов II". Осмога марта 1942. године на Ублима је одржан збор коме је присуст-

Пре ио што ће стрељати ухваћеног партизана четници и италијански фашисти довели су свештеника да му живом „очита" опело

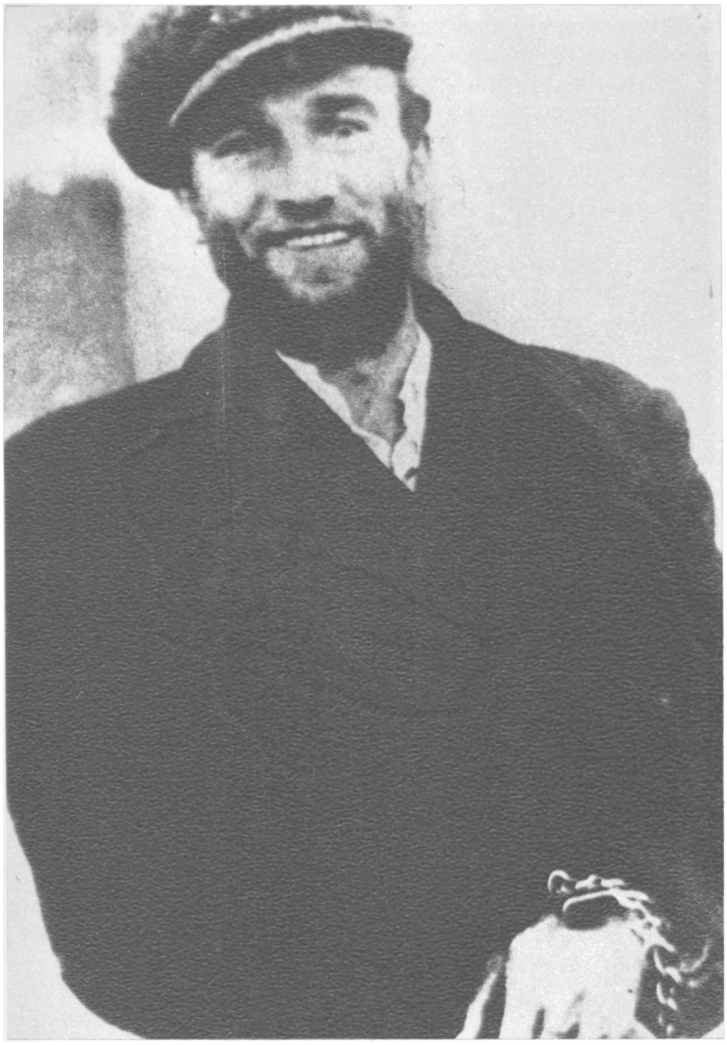

Чедомир Чуиић Л>убо, студент права и члан КПЈ од 1940, ухваћен је од четника маја 1942. у Кабленој Главици код Никшића, испод Требјесе. С лисицама на рукама, пред стрељање, клицао је: „Живјела славна Комунистичка партија! Живио Тито!". За народног хероја Југославије проглашен је 10. јула 1953. године

извршила је иревраг у Драговића Пољу. Они су упали у зграду где су се налазили одборници и партизанско руководство, похапсили их, формиралп нови одбор на челу с потпуковником Алексом Бојићем и основали суд за суђење ухапшеним партизанским руководиоцима. Међутим, у томе нису успели, јер су чланови Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку: Бајо Секулић и Пеко Дапчевић — као и командант Горњеморачког батаљона Душан Драговић стигли правовремено, похватали 18 пучиста и тако спречили злочин. Тада је стрељано десет најистакнутијих организатора пуча. После тога је отпочела партизанска акција у Ровцима, Горњој Морачи и Прекобрђу која се завршила разбијањем четничких јединица у тим крајевима.

V шавничком срезу прочетнички елементи су такође организовали широку заверу с циљем да се униште партизански штабови у Шавнику, Жабљаку, Боану и другим местима, као и да се ликвидира Штаб Сињајевинског сектора и побију неки истакнути комунисти међу њима и Моша Пијаде, који се тада налазио у Жабљаку. Међутим, завера је откривена 1. априла 1942. Њихове вође су гтохватане и стрељане.

V Ровцима се, међутим, није мировало. Подстакнути неким успесима четника у борби против јединица НОП-а и њиховим избијањем на обалу реке Мораче, прочетнички елементи у Ровцима поново су појачали своју активност. Присуство четничких јединица у непосредној близини Роваца изазвало је колебање у редовима Ровачког партизанског батаљона, те су 4. априла две чете овога одреда извршиле пуч, скинуле партизанске ознаке и приступиле четницима. У помоћ су им притекли прекобрдски и љеворечки четници. Та заједничка и синхронизована акција је допринела да се и Ровачки партизански батаљон распао.

Превратт у Ровцима угрозио је део Штаба Комског НОП одреда, Штаб Никшићког партизанског батаљона и део Окружног комитета, који су се нашли опкољени у ровачком селу Мртво Дубоко, одакле су успели да се под врло тешким околностима извуку у правцу Церовице и Горње Мораче. До 8. априла

вовало око 1.800 наоружаних војних обвезника који су се скупили после проглашења мобилизације и том приликом су положили заклетву на верност краљу и отаџбини, док је од четника из Братоножића и Куча формиран Кучко-братоношки четнички одред. Након тога је настала хајка на припаднике НОП-а, а посебно на чланове КПЈ и СКОЈ-а.

У међувремену су четници покушали да изврше пуч у Ровцима 3. марта 1942, када је одржан збор у Међуријечју. Међутим, Ровачки четнички одред није се усудио да сам изврши пуч, пошто је било планирано да им у помоћ дођу љеворечки и прекобрдски четници, а они тога дана нису стигли, па ровачки четници нису смели да сами, на збору, побију чланове КПЈ и тако успоставе четничку власт. Командант Ровачког четничког одреда Вук Бећковић је проценио да са својим снагама сам то неће моћи извести.

Пар дана касније, 11. марта, група притајених четника у Горњеморачком партизанском батаљону

Стрељање Чедомира-Л>убе Чупића у Главици у присутву народа приморанот да дође на стрелиште

1942. Ровци су се иашли у рукама четника, чиме је партизанска ослобођена територија била још више сужена. Тај нови четнички налет изазвао је осипање и Дољеморачког партизанског батаљона.

У то време италијанске окупаторске јединице, у заједници с четницима, предузимају коначне офанзивне акције у склопу треће офанзиве како би се угушио народноослободилачки покрет у Црној Гори и уништиле његове јединице.

Бројне италијанске окупаторске јединице и четници обрушили су се пре свега на Никшићку жупу, где је отпор партизанских јединица био најјачи.

ТЕРОР ЧЕТННКА У ЦРНОЈ ГОРИ

У мају 1942. на подручју Црне Горе, Санцака и Херцеговине италијански окупатор је имао 12 комплетних дивизија: „Пуље", „Венеција", „Пустерија", „Алпи Граје", „Ферара", „Таро", „Емилија", „Месина", „Марке", „Мурће", „Кађатори деле Алпи" и „Тауринензе". Иако све ове дивизије нису директно учествовале у операцијама против партизанских јединица, ипак су све на неки начин дале свој допринос, било директним учешћем на фронту, или, пак, у обезбеђењу позадине.

Тако су у Саиџаку биле ангажоване италијанске дивизије „Пустерија" и „Венеција", у северозападном делу Црне Горе — „Ферара", „Алпи Граје" и „Таро", а у Херцеговини и југоисточној Босни — дивизије „Тауринензе" и „Кађатори деле Ални", док су италијанске дивизије „Мурће" и „Марке" обезбеђивале позадину у источном делу Херцеговине.

Од партизанеких јединица у Херцеговини су дејствовали Јужнохерцеговачки и Севернохерцеговачки НОП одред, у Санџаку — Пљеваљски и Бјелопољскн НОП одред, Милешевски батаљон и два златарска батаљона под непосредном командом Главног штаба НОП одреда за Санџак, а у северозападном делу Црне Горе налазили су се Ловћенски, Зетски, Никшићки, Дурмиторски и Комски НОП одред и јединице Оперативног штаба Сињајевинског сектора.

Међутим, услед надмоћнијих окупаторских снага и четника јединице Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку нису се могле одупрети, и поред снажног отиора непријатељу. Италијани и четници полако су стезали обруч са свих страна. У Жабљаку је тада 21. маја одржано саветовање у присуству врховног команданта и генералног секретара Јосипа Броза Тита. Тада је одлучено да партизанске снаге привремено напусте територију Црне Горе и Санџака и да се пребаце на подручје планинског терена на тромеђи Црне Горе, југоисточне Босне и Херцеговине, о чему је већ било речи. До краја маја 1942. партизанске јединице су се повукле према Пиви, чиме су Црна Гора и Санџак били привремено напуштени, а четнички терор завладао је на црногорској и санџачкој територији уз благослов италијанског окупатора, што је санкционисано потписивањем споразума од 12 тачака (24. јула 1942.) од стране италијанског војног гувернера Црне Горе

Стрељање паргизана на стрелишту под Требјесом код Никшића од италијанског окупатора и четника

Група припадника НОП-а обешених у Грахову од италијанских фашистичких војника и четника

Алесандра Пирција Биролија, армијског генерала, с једне, и генерала Блаже Букановића, с друге стране. Изражавајући споразумом „часно и лојално осјећање спрам Италијана", четници су отпочели бесомучну хајку на чланове КПЈ и СКОЈ-а, као и све непокорене припаднике НОП-а.

Тада је, ради успешније борбе против комуниста и одржавања „реда", извршена и реорганизација четничких одреда. Формирана су три „летећа" одреда под командом Баје Станишића, Павла Бури шића и Крсте Поповића, чиме је Црна Гора подељена на операцијске секторе под командом поменутпх издајника, док су команданти тих одреда били непосредно потчињени генералу Букановићу.

Посебним споразумом с италијанским окупатором утврђене су плате, исхрана, наоружање тих одреда као и материјална помоћ члановима породица припадника „летећих одреда". При општинама, ради ефикасније борбе против НОП-а, формирана је „народна сељачка милиција", док је као трансмисија између италијанског окупатора и четника у првој половини августа 1942. одобрено формирање Црногорског националног одбора од 18 чланова на челу с генералом Блажом Букановићем, као председником »сІе Гас1о«, с дивизијским генералом у пензији Луком Гојнићем, као почасним председником. Тиме је заокружена једна издајничка „национална" организација с квислинзима који су се ставили у службу окупатора ради ширења братоубилачког рата ч борбе против НОП-а на првом месту.

Све чегничке јединице из Црне Горе и Санџака биле су легализоване код италијанског окупатора, као што је било 100% с јединицама Баје Станишића док је било четничких одреда.

Доласком Драже Михаиловића с његовим штабом у Горње Липово код Колашина почетком јуна 1942, приступило се формирању сеоских четничких чета и команди места и јачању у организацијском погледу четништва у Црној Гори уопште. На тај начин је ојачала четничка организација у Црној Гори, која ће предузети брутално злочине против припадника НОП-а.

Четнички терор који је започео у фебруару 1942. још више се распламсао. Тако је крајем маја на Браниловици, крај Даниловграда, основан националистички затвор, поред већ познатог у Колашину, који је представљао ужасну мучионицу. На Браниловици је било затворено око 500 лица углавном деце, жена и стараца. Затвор у Никшићу је био такође пун припадника НОП-а, док је само у периоду фебруар — април на том подручју окупатор похапсио око 1.000 грађана и интернирао их.

Затвори су иицали као печурке поеле кише. Тако су се само у Цетињу налазила 4 затвора, а када ни то није било довољно, иодигнуто је неколико монтажних барака у које је затворено још неколико стотина родољуба из Црне Горе и Санџака.

У Подгорици (Титограду), организована су два затвора, па када ни то није било довољно, на њеној периферији, на Забјелу, образован је логор у коме су затварани припадници НОП-а и смештени под три велика шатора опкољена бодљикавом жицом. Формирани су такође концентрациони логори на острву Мамули, полуострву Превлаци, те у Бару. У свима њима су услови за живот били неподношљиви, а често су избијале и епидемије цревних болести.

Четници су образовали и читав низ „народних судова" чији је задатак био да се на свиреп начин изврши обрачун са свим ухваћеним припадницима НОП-а. Бивше судије, адвокати, официри и подофицири бивше југословенске војске били су најчешће чланови тих „народних судова"; они су у највише случајева изрицали смртне казне, чије је извршење било у правом смислу спае за оне који су до пресуде биле излагани најстрашнијим и садистичким мучењима од стране четника, нарочито у Колашину. Само суд у Колашину, чији је председник био један од водећих четничких зликоваца ваздухопловни мајор Андрија Весковић, изрекао је у кратком року 350 смртних казни.

Тачни подаци о броју стрељаних у другој половини 1942. не постоје. Рачуна се приближно да је на смрт било осуђено око 1.400 припадника НОП-а, док је у току читавог трајања рата, од стране четника и окупатора, стрељано око 7.000 лица.

Четници предају ухваћеног партизана Мила Окиљевића италијанском окупатору

Куће које су попалили италијани и четници у Грахову

Међутим, ти „народни судови" су по својим пресудама постали тако компромитовани да је у септембру четничко руковкодство донело одлуку да изврши реорганизацију „судства", па је одлучено да се формирају тзв. судови за заштиту народа, састављени првенствено од правника. Али, међу њима је било људи који су нерадо улазили у те судове, а ако су већ морали да уђу, као што је био случај са Судом за заштиту државе у Никшићу, онда су опструирали са санкцијама.

Посебно су биле тешке тортуре према породицама припадника НОП-а који су се налазили у пролетерским јединицама, као и илегалним радницима на терену. Малтретирања су била свакојака: од обавезног јављања старешина породица командирима жандармеријских четничких станица, до разноразних реквизиција и намета, затим расељавања, пљачке и отимачине имовине. То је у правом смислу речи био терор најцрње врсте који познаје историја Црне Горе. Куће су паљене, људи су без пресуда убијани, жене злостављане; деца су остајала без родитеља и одвођена у логоре.

Четници се нису зауставили на злочинима које су починили на припадницима НОП-а, већ су њихова мета били често и други грађани. Тако је у селу Тушини, у шавничком крају, почињен драстичан злочин без преседана. Када су четницима савезници са Запада бацали авионима наоружање и новац, четници су посумњали да је и неколико сељака из тога села узело део тог материјала који је био разбацан на том простору. Да би изнудили признање, четници су људима пекли табане, а сељака Саву Натовића из села Тимара испекли су на ражњу под сумњом да је сакрио сандук злата. Ситуација је била таква да су се многи људи радије предавали италијанском окупатору да им он суди, него да падну у руке четничких џелата.

Генерал Блажо Букановић, командант Главне националне четничке команде за Црну Гору, Боку и Санџак, био је опчињен дубоком мржњом према народноослободилачком покрету и његовим припадницима. То је била права опсесија која није имала граница. Тако је 1. децембра 1942. Букановић издао наредбу у којој је, поред осталог, стајало и ово:

„Да се остаци партизанских чета и њихови јатаци по сваку цену угуше за вечита времена и да се на територији Црне Горе онемогући и убудуће свака појава њихове организације. Летећи одреди, жандармерија и милиција нека их неуморно гоне и уништавају. Никаквих обзира према њима не имати. Обавезе кумства, пријатељских и родбинских веза имају да отпадну... Од пријема овог наређења повести најодлучнију борбу и прогонити остатке партизанских организација ма где се оне налазиле, и у току ова два зимска месеца безусловно с њима ликвидирати и очистити читаву територију."

Бројне потере, расељавања, забране одласка у катуне, загварање партизанских породица и друге мере још више су појачале мржњу народа према четницима. Није ни мало случајно што у извештају командира 4. чете 1. батаљона Зетског летећег четничког одреда од 4. септембра 1942, поред осталог, пише и ово: „При пролазу кроз Пипере стекао сам убјеђење да нас овај народ мрзи и сматра као страшила".

Четнички команданти су се напросто утркивали да би у својим наређењима и злочинима на неки начин претекли своје претпостављене. Тако је Павле Буришић наређивао: „Сваког ухваћеног комунисту убити на лицу мјеста сем вођа, које везати и спровести свом штабу. Уколико би се ухватио с тачним и осведоченим доказима који комунистички јатак, без размишљања га убити". Или, пак: „Свакога комунисту — партизана на кога се наиђе или се у борби ухвати ликвидирати по кратком поступку. На целој територији кроз коју се пролази претресати терен и куће и свако лице које је сумњиво ухапсити. Исто тако похапсити сва она лица за које се утврдн да нису сељаци-мештани већ дошљаци."

Бајо Станишић је на свом подручју од 20. новембра до краја 1942. предузео акције „чишћења" терена у којима је ухашнено на стотине родољуба у Кучима, Брскуту, Љешанској нахији и у другим крајевима. Његови команданти овластили су командире јединица да могу по кратком поступку ликвидирати ухваћене партизане, њихове јатаке или сараднике и то „на лицу мјеста у дотичном селу и пред својим сељанима међу којима се такав безумник нађе". Блажо Букановић је својом Уредбом о одметницима и њиховим јатацима од 7. децембра 1942. овлаетио сваког да може „одметника" убити

Међутим, сада долази до обрачуна међу четницима.

Мајор Андрија Весковић, четнички командант и заменик Павла Буришића и онај председник четничког „народног суда" у Колашину који је око 350 припадника НОП-а осудио на смрт, највероватније да је ликвидиран средином јуна 1943. од четника мајора Борћије Лашића, који се плашио Весковић ћевог престижа после интернације Павла Буришића На тај начин, у међусобном обрачуну лешинара и злочинаца, нестао је један од најкрвавијих четничких команданата у Црној Гори.

Генерал Блажо Букановић и пуковник Бајо Станишић страдали су у Острогу, у манастирским конацима, где су се налазили са својим штабовима. Њих је најпре огжолила 5. пролетерска (црногорска) бригада, а потом је 14. октобра 1943. прешла у концентричан напад. Сви покушаји немачких јединица 15 и 16. октобра да из Даниловграда и Никшића по могну опкољеним четничким штабовима у манастиру Острогу остали су без успеха. Борци 5. бригаде одбили су јуначки све нападе непријатеља спољa и приморали четничко руководство на предају. Генерал Блажо Букановић и др Јован Тошковић, професор, са 32 четника, предали су се док је Бајо Станишић погинуо у пијаном стању не хотећи да се преда у опкољеном Горњем манастиру. С њим су била и три његова рођака који су извршили самоубиство. Букановићу и Тошковићу судио је Војни суд за Црну Гору и Боку и Штаба 3. НОУ дивизије

Том приликом су Букановић, Тошковић и још 21 четнички функционер, због издаје, сарадње с окупатором и злочина, осуђени на смрт, док је 8 четника и 13 Италијана, који су такође били заробљени, ослобођено. Такав је био крај тих издајника црногорског народа.

Мајор Борћије Лашић, један од најкрупнијих четничких вођа и организатора четничког покрета у Црној Гори, погинуо је 5. маја 1944. приликом бомбардовања Подгорице од стране савезнпчких авиона, док је познати квислинг и сепаратиста бригадни генерал Крсто Поповић убијен као одметник после рата.

Павле Буришић са Захаријом Остојићем, Петром Бањовићем и другим четничким функционерима уморен је грозном смрћу од својих савезника усташа, који су га ухватили у Лијевча-пољу крајем априла 1945. када се са својим четницима покушавао да пробије у Истру. Кажу да су поубијани на зверски начин 1. маја 1945. у злогласном усташком логору у Јасеновцу. Другим речима, изгубили су животе на начин који еу четири године примењивали над заробљеним припадницима НОП-а у Црној Гори Санџаку, и у другим крајевима Југославије.

Та четничка страховлада није била дугог века У иролеће 1943. јединице Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ поново су се нашле на црногорском тлу, да би коначно 2. ударни корпус НОВЈ (формиран је 10. септембра 1943. од 2. пролетерске и 3. ударне дивизије) у јесен 1943. извр

шио продор у Црну Гору, Санџак и Херцеговину и ослободио народ од тешких окупаторских и четничких зверстава, која су осгавила дубоке трагове у животу црногорског народа.

ЧЕТНИЧКЕ ЗАВЕРЕ V ХРВАТСКОЈ

Подручје Хрватске је било поштеђено догађаја које су четници изазвали и створили у првој половини 1942. и касније на подручју Босне и Херцеговине и Црне Горе. Додуше, на тромеђи Далмације, Босне и Лике четници су створили одређена жариште, али су јединице Главног штаба НОП одреда Хрватске биле поштеђене крвавих пучева и издаја, као што је то било у Босни, Херцеговини и Црној Гори. Међутим, и поред тога, у области Кордуна и Лике било је извесних покушаја да се путем заверл спроведу четнички пучеви и успостави четничка власт.

V Лици је, на пример, италијанска офанзива од 23. марта до 10. априла 1942. оставила видне трагове по народноослободилачки покрет. Да би деблокирали опкољсне италијанске гарнизоне у Србу, Удбинама и Кореници, италијански окупатор је ангажовао снаге јачине око једне дивизије, ојачане тенковима и артиљеријом и у офанзивним акцијама успео је да деблокира своје опкољене јединице, палећи при томе бројна села и насеља, међу њима (29. марта) и Кореницу. То је имало за последицу стварање извесне појаве деморализације и изазивања глади код народа тога краја, јер је окупатор у свом наступању пљачкао све до чега је могао доћи, остављајући народ без икаквих залиха хране. Такво стање су покушали да искористе четници спроводећи јаку пропаганду у народу да су за такву ситуацију криви само партизани, јер да се они нису борили, окупатор не би ни предузимао такве мере.

Петар Вуксан—Пекиша, родом из Почитеља код Госпића. Члан КПЈ од 1923. По занимању ковач. Учесник је шпанског грађанског рата на страни Републике. Убили су га четници 20. новембра 1941. у Брезику код села Медака када су извршили пуч у 3. батаљону НОП одреда „Велебит" чији је командант био Пекиша, па је по његовом имену тај батаљон добио име.

Група четника и италијанских фашиста

Командант 2. кордунашког НОП одреда Роберт Домани (алнас Владимир Ивановић) родом из Славонске Ораховице, студент Техничког факултета у Загребу, члан КПЈ од 1937. и каиетан Шпанске републиканске војске. Проглашен је за народног хероја Југославије 27. јула 1943.

Та акдија је почела прво у кореничком крају са захтевом да се смени Штаб Групе личких НОП одреда, што је практично значило да се обезглаве партизанске јединице на подручју Лике. Поред тога, прочетнички елементи проносили су вести да је Штаб Групе личких НОП одреда побегао из Крбавице и да је „довео Србе у ову ситуацију и у најтежим моментима, бекством у непознатом правцу, издао српски народ, остављајући га на милост италијанским трупама". Ово, наравно, није било тачно, јер је Штаб групе морао напустити Крбавицу због продора италијанских трупа у Кореницу, па је Штаб групе енергично интервенисао хапшењем покретача ове акције и пропаганде, док је мањи део успео да побегне.

Слична акција је вођена и у госпићком срезу, где су четничке групе из појединих села отказивале послушност и захтевале да се ступи у преговоре с италијанским окупационим командама, што је стварало доста тешку ситуацију нарочито у селима Могорићу и Вребецу. Те акције су углавном водили бивши жандарми, полицајци и подофицири, којих је само у том срезу било преко 50.

Међутим, Шгаб Групе личких НОП одреда и овде је енергично дејствовао иако је ценио да је ситуација у госпићком срезу „очајна". Ослањајући се на проверене борце Батаљона „Пекиша Вуксан", приступило се хапшењу главних харангера, док је само једна десетина успела да побегне на Медак, чиме је покушај четничког пуча у госпићком срезу онемогућен.

Истовремено с овом непријатељском и четничком акцијом у госпићком крају, поп Момчило Бујић је покушао с пенетрацијом у грачачки срез, где су прочетнички елементи 12. априла извршили пуч у Батаљону „Гаврило Принцип", ухапсили чланове Штаба и неколико партизана из 2. чете. Пошто су извршили пуч у том батаљону, четници су на брзину окупили сељаке из општина Брувно, Мазин и делом из Грачаца и организовали четничке батаљоне постављајући и руководство. Затим су направили план да разбију партизанеки батаљон „Крбава" из удбинског краја. Међутим, овај батаљон је пошао у помоћ 1. чети партизанског батаљона „Гаврило Принцип", која се одупрла пучу, па је 17. априла скршен отпор пучиста и настављено разоружавање тек новоформираних четничких батаљона.

Главни штаб НОП одреда за Хрватску увидео је и извесне слабости на терену, па је приступио стварању крупнијих партизанских јединица у другој половини априла 1942. у Лици. Тако су формирани 2. лички НОП одред од батаљона „Огњен Прица" и „Крбава" и 3. лички НОП одред од партизанских батаљона „Марко Орешковић", „Стојан Матић" и „Гаврило Принцип". На тај начин су организоване јаче, компактније и монолитније јединице НОП-а на том подручју као сигурна брана против продирања ма каквог петоколонашког утицаја и потпунијег обезбеђења дејстава против окупатора и њихових помагача.

У западној Лици постигнути су знатни резултати ослобођењем готово целе Гацке долине. Те резултате постигнуте на војном пољу нису адекватно пратили успеси на политичком пољу јачим везивањем за народноослободилачки покрет народа тога краја. Разне грешке и скретања, непотребно одузимање стоке од имућнијих сељака, истицање акционих парола о пролетерској револуцији итд. као и разне друге грубости утицале су у толикој мери да се део народа тог краја држао резервисано, што су искористили непријатељски елементи, а нарочито четнички. На тајним састанцима прављени су планови за разбијање партизанског батаљона „Божидар Аџија" и преузимање власти у селима од стране четника.

У Оточцу је иоловином маја формиран четнички штаб од официра пристиглих из Сушака и оних који су избегли из села, при чему треба имати у виду да је Сушак био један од четничких центара, одакле се дириговало четничким покретом у Лици и Горском Котару. После брижљиво спроведених мера четници су 30/31. маја 1942, користећи одсутност главнине батаљона „Божидар Аџија", извршили пуч у његовој 3. чети у Шкарама, а затим су се повукли према Брлогу, где су уз помоћ усташа, организовали четничку чету и 4. јуна напали Шкаре. У међувре-

мену се с терена вратнла и главнина батаљона, па су до половине јуна четници били војнички разбијенп, а организатори пуча стрељани. Међутим, чишћење батаљона од непријатељских елемената није најсрећније изведено, што је довело до одређеног револта код сељака. Такође је била слаба организација политичког деловања у масама иако је била очита сарадња између четника, с једне, и Италијана и усташа, с друге стране.

Италијански окупатор је искористио то незадовољство, па је наоружао око 200 сељака из више села. Затим су 19. јуна удружене италијанско-ус.-ташке снаге и четници извршили напад на јединице партизанског батаљона „Божидар Аџија" и делове 1. приморско-горанског НОП одреда, тако да су ове јединице, у тешким дводневним борбама, одбраниле ослобођену територију, док су четници успостављањем својих база у Шкарама и Брлогу консолидовали своје редове и створили услове за успостављање власти у неким селима Гацке долине.

На Кордуну су четници такође покушали с пучевима, који су у зачетку били сузбијени и компромитовани сарадњом с окупатором и усташама. Међутим, њима је ипак пошло за руком да 3. априла 1942. изврше пуч у 3. чети 3. батаљона 2. кордунашког НОП одреда, који се завршио крвавим и свирепим пиром четника.

У ноћи 2/3. априла 1942. имала се извршити акција на прузи код Личке Јесенице. План акције је израдио командир вода „Пиштеник" Буро Видаковић. С планом се сложио и командант 2. кордунашког НОП одреда Роберт Домани. Прихватајући овај план Домани је са собом повео 2. чету 2. батаљона и 3. чету 3. батаљона „Стјепан Миланшинчић" 2. кордунашког НОП одреда. Акција је требало да се изврши у 4 часа ујутро, али како су јединице дошле увече 2. априла у Личку Јесеницу, то је Видаковић извршио распоред чета по кућама будући да је нај-

Полнтички комесар 3. батаљона 2. кордунашког НОП одреда Бранко Латас, родом из Плашког и учесник НОР од 1941.

Групе бораца (митраљезаца) из Батаљона „Божидар Аџија" на положају код Прелога (јуни 1942)

Радован Погрмиловић, партијски руководилац из Плашког кога су четници убили, с неколико другова, 27. јануара 1943. године

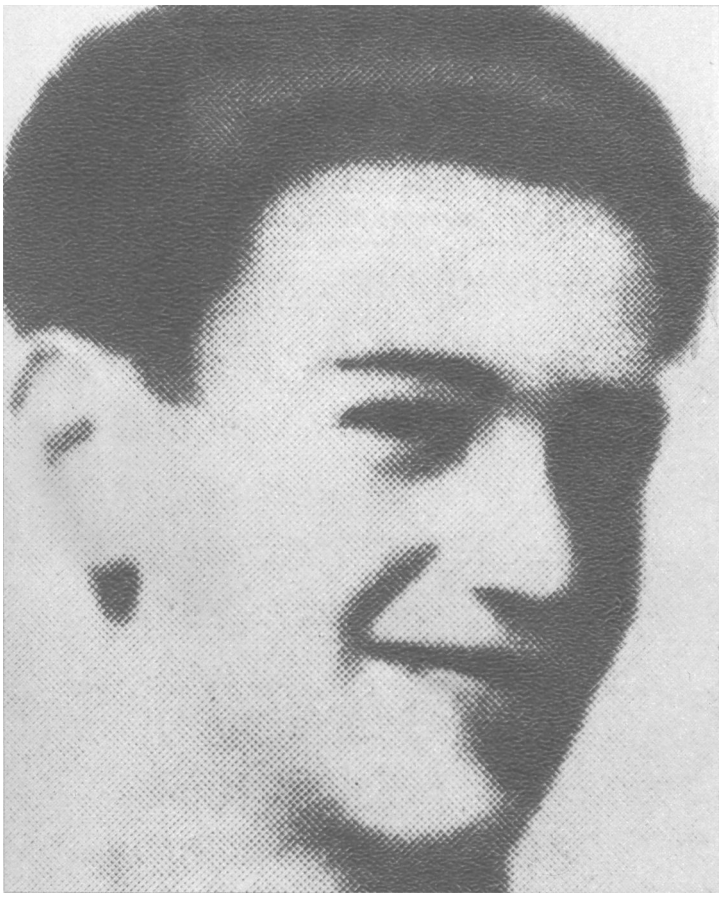

Адолф Штајнбергер-Драго, родом из Загреба; прекаљени револуционар, члан КПЈ од 1938. и учесник у шпанском грађанском рату. Проглашен за народног хероја Југославије 27. јула 1943.

Богдан Латас-Вршка из Јање Горе (Плашки), члан КПЈ од 1941. и учесник НОР од 1941. Погинуо у борби против четника у Дрној Власти (сада Горње Врховине) 8. марта 1943.

боље познавао гај крај. Он је разместио 3. чету по кућама у групимаца од 3—5 партизана, док је командир 2. чете одбио да га размешта, па је Видаковић своју чету сам оместио и обезбедио стражама. По размештају јединица уследио је пуч, који је водник Видаковић, према извештају Милана Басте, обавештајног официра 2. кордунашког НОП одреда од 7. априла 1942, овако извео:

„Водник вода *Пиштеник* сакупио је свој вод, одржао му говор и рекао да се у Капели налазе три батаљона четника на челу с потпуковником Божидаром Јовановићем, с којима је он у вези, а такође да ће у исто време бити разоружани и партизани у Петровој гори, те да ће четници предузети команду. Ради тога је позвао свој вод да разоружа 3. чету. на што су сви осим једнога пристали. По овоме приступио је разоружању, и код разоружања је говорио партизанима да је Прва чета 3. батаљона дошла да разоружа 3. чету ради истраге која се има спровести над командантом Чортом и комесаром 3. чете другом Драгом. Оружје ће им бити враћено сутрадан у 8 сати, кад се заврши истрага".

По разоружању 3. чете започела је агитација о уништењу целе партизанске команде и преузи-

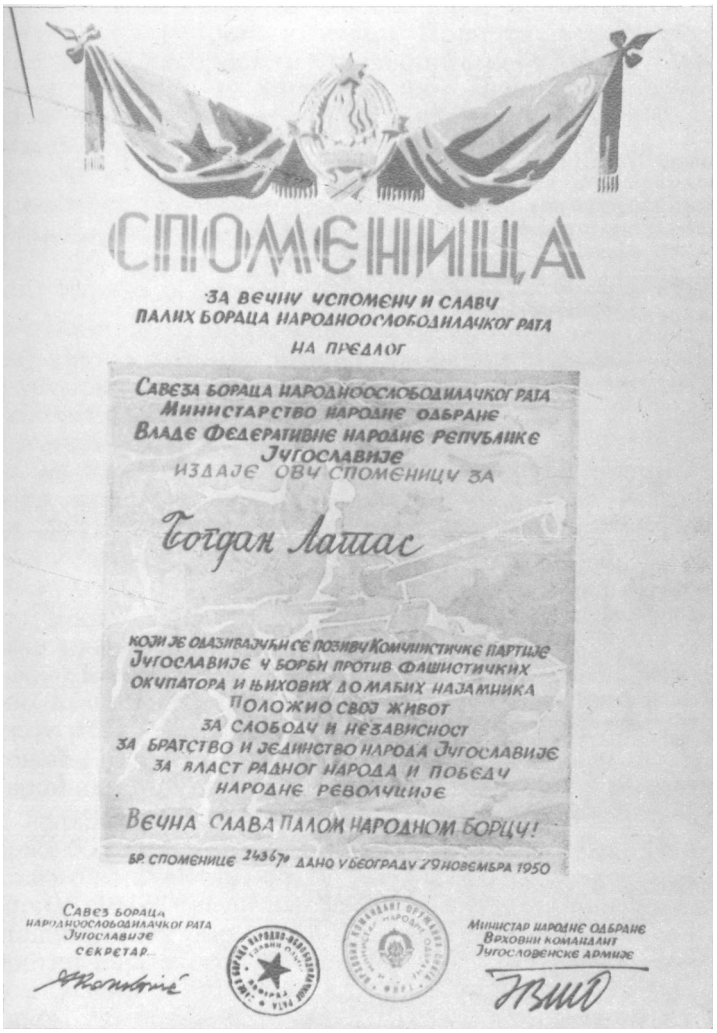
СПОМЕНИЦА

ЗА ВЕЧНУ УСПОМЕНУ И СЛАВУ
ПАЛИХ БОРАЦА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА

НА ПРЕДЛОГ

САВЕЗА БОРАЦА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА
МИНИСТАРСТВО НАРОДНЕ ОДБРАНЕ
ВЛАДЕ ФЕДЕРАТИВНЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ
ИЗДАЈЕ ОВУ СПОМЕНИЦУ ЗА

Богдан Латас

КОЈИ ЈЕ ОДАЗИВАЈУЋИ СЕ ПОЗИВУ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ У БОРБИ ПРОТИВ ФАШИСТИЧКИХ
ОКУПАТОРА И ЊИХОВИХ ДОМАЋИХ НАЈАМНИКА
ПОЛОЖИО СВОЈ ЖИВОТ
ЗА СЛОБОДУ И НЕЗАВИСНОСТ
ЗА БРАТСТВО И ЈЕДИНСТВО НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ
ЗА ВЛАСТ РАДНОГ НАРОДА И ПОБЕДУ
НАРОДНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

ВЕЧНА СЛАВА ПАЛОМ НАРОДНОМ БОРЦУ!

БР. СПОМЕНИЦЕ 24367 ДАНО У БЕОГРАДУ 29 НОВЕМБРА 1950

Савез бораца народноослободилачког рата Југославије
секретар

Министар народне одбране
Врховни командант
Југословенске армије

Посмртно прнзнање Богдану Латасу — „Спомеиица 1941"

мању власти од страие четника. То је било тачно пошто су се тада с 3. четом налазили командант 2. кордунашког НОП одреда Роберт Домани (с партизанским именом Владимир Ивановић) и комесар 3. батаљона Бранко Латас. Поред тога, разоружани ст и командир чете Стево Чутурило и политички комесар чете Адолф Шгајнбергер (б1етћег§ег), шпански борац н члан КПЈ од 1938. Штајнбергер је тада живео под псеудонимом као Драго Домјанић, и по\ тим презнменом су борци и знали свога политичког комесара.

Домани, алиас Ивановић, такође је био старн члан КПЈ и шпански борац. Домани је постао члан КПЈ 1937, када је, као студент технике, родом из Славонске Ораховице, отишао у Шпанију да се бори на страни Шпанске републикаиске војске. V Шпанији је био у артиљеријским јединицама, стекао је чин капетана и, после рањавања Коче Поповића, био је командант артиљеријског дивизиона „Шкода".

Четници су сву четворицу: Доманија, Латаса, Штајнбергера и Чутурила без икаквог испитивања стрељали и бацили у јаму звану Балинка, код с. Балинка Пећи. Очевидац овог догађаја комесар 1. чете Никола Чикара успео је да побегне и да исприча цео догађај. Међутим, тада се у ову јаму, дубине 380 метара, уопште није могло сићи. Тек 1966. успела је једна група спелеолога, после великих напора и опасности, да се спусти у Балинку, где су нашли тела ових јунака палих од издајничке руке у четничком пучу 3. априла 1942. Домани и Штајнбергер су касније проглашени за народне хероје Југославије, док су остаци ове четворице руководилаца и револуционара у 2. кордунашком НОП одреду, после изношења из јаме „Безданице", како ју је народ тог краја називао, свечано сахрањени у заједничку гробницу у Плашком.

Међутим, сви ти злочини и издаје само су још више збиле редове народа Лике, Кордуна и Баније, који је у другој половини 1942. дао НароАноослободилачкој војсци Југославије девет бригада: 1, 2. и 3. личку, 4, 5. и 15. кордунашку и 7, 8. и 16. банијску бригаду од којих су формиране прослављене 6. иролетерска (личка), 7. банијска и 8. кордунашка дивизија, 22. новембра 1942.

Четник Лазар Томић у друштву са усташким (лево) и домобранским официром (десно)

САРАДЊА ЧЕТНИКА И УСТАША

За еваку револуцију, па и југословенску, карактеристично је да у току њеног трајања долази до оштре поларизације противничких страна, једних који се боре за друштвени прогрес и других који покушавају да врате точак историје. Тако је било и у југословенском народноослобоАилачком рату и социјалистичкој револуцији, с јасно израженом платформом борбе против окупатора и његових слуга за нове друштвене и социјалистичке односе.

Наравно да су тако постављени циљеви наишли на оштар отпор свих контрареволуционарних снага без обзира на њихове разлике. Због тога није нимало случајно што су се раме уз раме у борби против народноослободилачког покрета нашли четништво и усташтво, два потпуно антагонистичка и

Vojno-istoriski institut ... Arhiva Jugoslavije ...
Br. Kog. 2/2-2
234

27 IV 42

6161
662 ?

Z A P I S N I K

sastavljen u kotarskom predstojništvu u Varcar Vakufu dana 27/IV.1942.g. u svrhu smirenja i pacificiranja cielog područja,a u smislu postojećih odredaba danas su se sastali u kotarskom predstojništvu ispred hrvatskih vlasti g.Ermin Rataj - bojnik,kao predstvanik domobranstva,g.Marko Jungić -kotarski predstojnik,kao predstavnik upravnih vlasti i g.Konstantin Urumović,kao predstojnik kotarskog suda,kao politički predstvanik,a sa srbske strane odnosno četničke komande "Kočić" g.Uroš Drenović,komandant četničke organizacije,i g.Tode Mitrović,kao predstavnik političkih četničkih organizacija.

Na sastanku je zaključeno slijedeće:

I.

Na obim stranama pokazana je volja i spremnost za likvidiranje uzajamnog neprijateljstva.

II.

Zajedničkim saradnjama ima se odmah nakon ovoga sastanka poraditi na pomoći svih stanovnika kako u gradu tako i u selu.Time se podrazumjeva uzajamni saobračaj i zamjena svih dobara,a u tu svrhu omogučiti nesmetani d dolazak i odlazak seljaka bez razlike u grad.Državne vlasti će svojim autoritetom kao i materijalnom pomoći obnavljanje porušenih ili popaljenih domova.

III.

Hrvatske oružane snage će svojom snagom zaštićivati srbska sela u zajednici sa četnicima od napada komunista odnosno t.zv."partizana2.

IV.

Ima se odmah ustanoviti i imenovati obćinski povjerenik za sela Podbrdo,Porašnica,Medna,Barači i Gerzovo,koji će saradjivati sa kotarskom oblasti.

V.

Hrvatske oružane snage zajedno sa četnicima u gradu kao i na terenu suzbijati će i uništavati komunističke bande.

VI.

Obitelji čiji su hranioci u zarobljeništvu ,a koji ne pripadaju komunističkoj partiji dobivati će odmah podporu u smislu postojećih odredaba i to za ženu 16 Kn,a za djete po 10 Kn dnevno.

VII.

Isto tako sve udovice koje su stradale prilikom akcija oko suzbijanja pobuna a čiji hranilac nije bio komunista,dobit će odmah podpor u od strane države.

VIII.

Svim stanovnicima pravoslavne vjeroispovjesti garantuje se apsolutno slobodno ispovjedanje svoje vjere,slavljenje svojih vjerskih praznika i slave,kao i jednakost pred zakonima.U tu svrhu svećenici pravoslavne vjere mogu slobodno vršiti svoju dužnost.Državne i vojne vlasti materijalno će pomoći oko popravljanja porušenih crkava.

IX.

Sve akcije oko uništenja komunističkih bandi vršit će sporazumno zapovjednik hrvatskih oružanih snaga i zapovjednik četničkih organizacija.

Pročitali smo i saglasni smo:

Komandant četničkih organizacija:"Kočić"-Drenović v.r.
Predstavnik političkih organ.
T.Mitrović v.r.

Zapovjednik bojnik:Ervin Rataj v.r.
Predstojnik kot.suda:Konstantin Urumović v.r.
Kotarski predstojnik:Marko Jungić

M.P.
Velika župa Pliva i Rama
Jajce

Za točnost prepisa:
Pročelnik operativnog odjela
glavnostožerni pukovnik
(Dragojlov)
Dragojlov

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA ... OPERATIVNI ODJEL GLAVNOSTOŽERNI PUKOVNIK

Факсимил докумеита о споразуму четничког команданта Уроша Дреновића са усташким представницима из Мркоњић-Града (А-УП, к. 234, рег. бр. 2-2/2)

дијаметрално супротна квнслнншка и контрареволуционарна покрета у земљи. Први са јасно израженим великосрпским тенденцијама у борби за „спас српства", и други са назначеним фашистичким и великохрватским аспирацијама и назначеним и нстребљивачким циљевима према Србима, за разлику од четништва које је такве тенденције потхрањивало у својим редовима прсма Хрватима и Муслиманима. Међутим, то им није сметало да пруже једни другима руку у борби против југословенских народа и народности.

Иако је то било парадоксално, ипак је у крајњој линнји то било и неизбежно, јер су и четници и усташе тражили и нашли ухљебљење под скутом окупатора, било италијанских, било немачких, или и једних и других. Зато је било потпуно логично да ће до првих споразума између усташа и четника доћи после одговарајућих споразума које су четници Драже Михаиловића успоставили с немачким окупатором и у источној Босни и италијанским на подручју Лике, Горског Котара и Далмације.

Урош Дреновић, учитељ, о коме је било већ речи када се говорило о пучу у партизанском батаљону „Кочић" 3. крајишког НОП одреда чији је он био командант, покушавао је већ крајем 1941. на своју руку да ступи у контакте са усташама из Мркоњић-Града, али су се умешали Италијани, па до чвршћпх контакага тада није дошло.

Међутим, чим је Дреновић извршио пуч, он је брже-боље пожурио да склопи споразум са усташа.ма о заједничкој борби против НОП-а. Тако је 27. априла 1942. постигао споразум са усташким представницима у Мркоњић-Граду о сарадњи у борби против народноослобоАилачког покрета под командом „часника хрватских оружаних снага". Том приликом Дреновић је потписао изјаву која гласи:

„Потписати изјављујем да сам увијек признавао Независну Државу Хрватску, али да сам отишао у шуму да спаснм голи живот народа у овом крају, као и себе, који су неодговорни елементи почели немилице убијати и пљачкати. Уједно изјављујем да ћу заједно са својим наоружаним људима, када очистимо заједно с хрватском војском, према наређењима војног заповједништва, читав овај териториј од комунистичких банди, ставити се на потпуно располагање са својим наоружаним људима домобранству."

То је био потпуно капитулантски и издајнички акт, који је бар као учитељ морао да зна шта је издаја. Међутим, Дреновић је ипак волио више сарадњу са уеташама који су починили бројне злочине над српским народом, него да се у редовима народноослободилачког покрета бори за братство и јединство југословенских народа и нароАности, за њихову слободу и бољу будућност. Овим актом, и каенијим стао је у ред највећих изрода народа Босанске Крајине.

После бројних контаката још један сличан споразум потписује 15. маја 1942. у канцеларији усташке Велике жупе коман Аант Четничког одреда „Мањача" поручник Вукашин Марчетић са својим командантима батаљона Јованом Мишићем и Тодором Јовановићем, док су са усташке стране споразум потписали велики жупан др Петар Гвоздић,

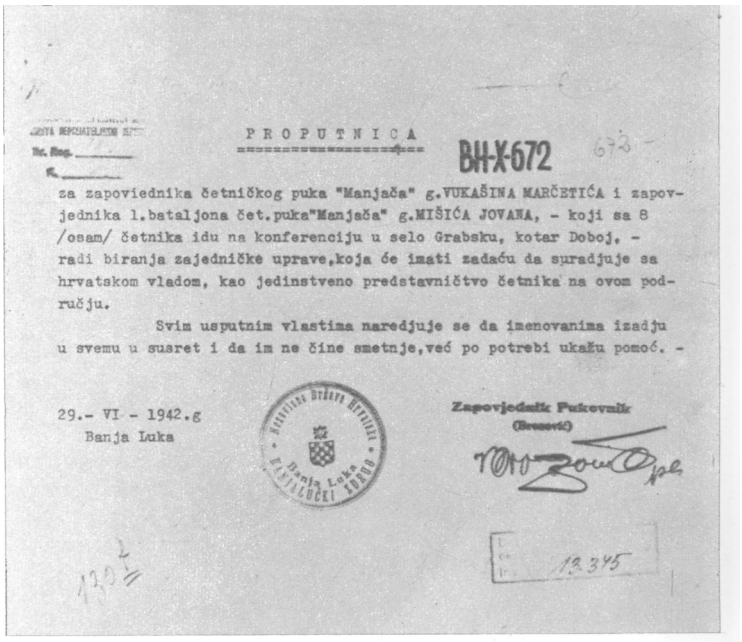

PROPUTNICA

BH-X-672

za zapoviednika četničkog puka "Manjača" g.VUKAŠINA MARČETIĆA i zapovjednika 1.bataljona čet.puka"Manjača" g.MIŠIĆA JOVANA, - koji sa 8 /osam/ četnika idu na konferenciju u selo Grabsku, kotar Doboj. - radi biranja zajedničke uprave,koja će imati zadaću da suradjuje sa hrvatskom vladom, kao jedinstveno predstavničtvo četnika na ovom području.

Svim usputnim vlastima naredjuje se da imenovanima izadju u svemu u susret i da im ne čine smetnje,već po potrebi ukažu pomoć. -

29.- VI - 1942.g
Banja Luka

Zapovjednik Pukovnik
(Brozović)

Факсимил проиусиице коју је усташки пуковник Иван Брозовић издао поручнику Вукашину Марчетићу, четничком команданту одреда (па пука) „Мањача" (А-УП, к. 234, рег бр. 19-2)

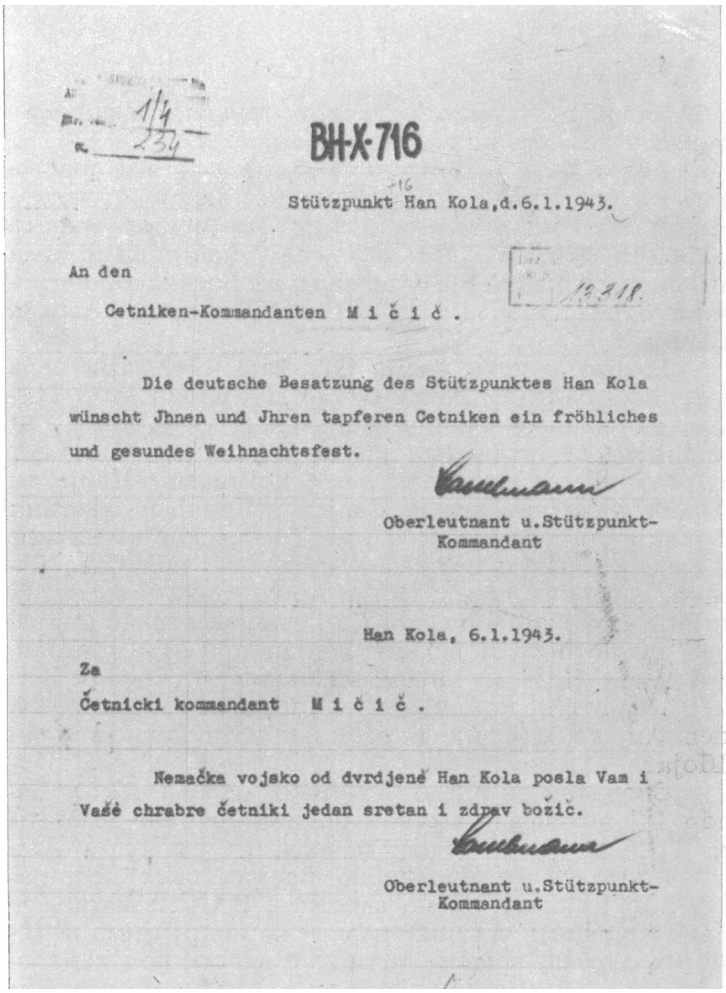

BH-X-716

Stützpunkt Han Kola,d.6.1.1943.

An den

Cetniken-Kommandanten M i č i č .

Die deutsche Besatzung des Stützpunktes Han Kola wünscht Jhnen und Jhren tapferen Cetniken ein fröhliches und gesundes Weihnachtsfest.

Oberleutnant u.Stützpunkt-Kommandant

Han Kola, 6.1.1943.

Za

Četnicki kommandant M i č i č .

Nemačka vojsko od dvrdjene Han Kola posla Vam i Vašé chrabre četniki jedan sretan i zdrav božić.

Oberleutnant u.Stützpunkt-Kommandant

Посада немачког упоришта у Хан-Колима честита Божић четничком команданту у западној Босни Јовану Мишићу (А-УП, к. 234, рег. бр. 1-4)

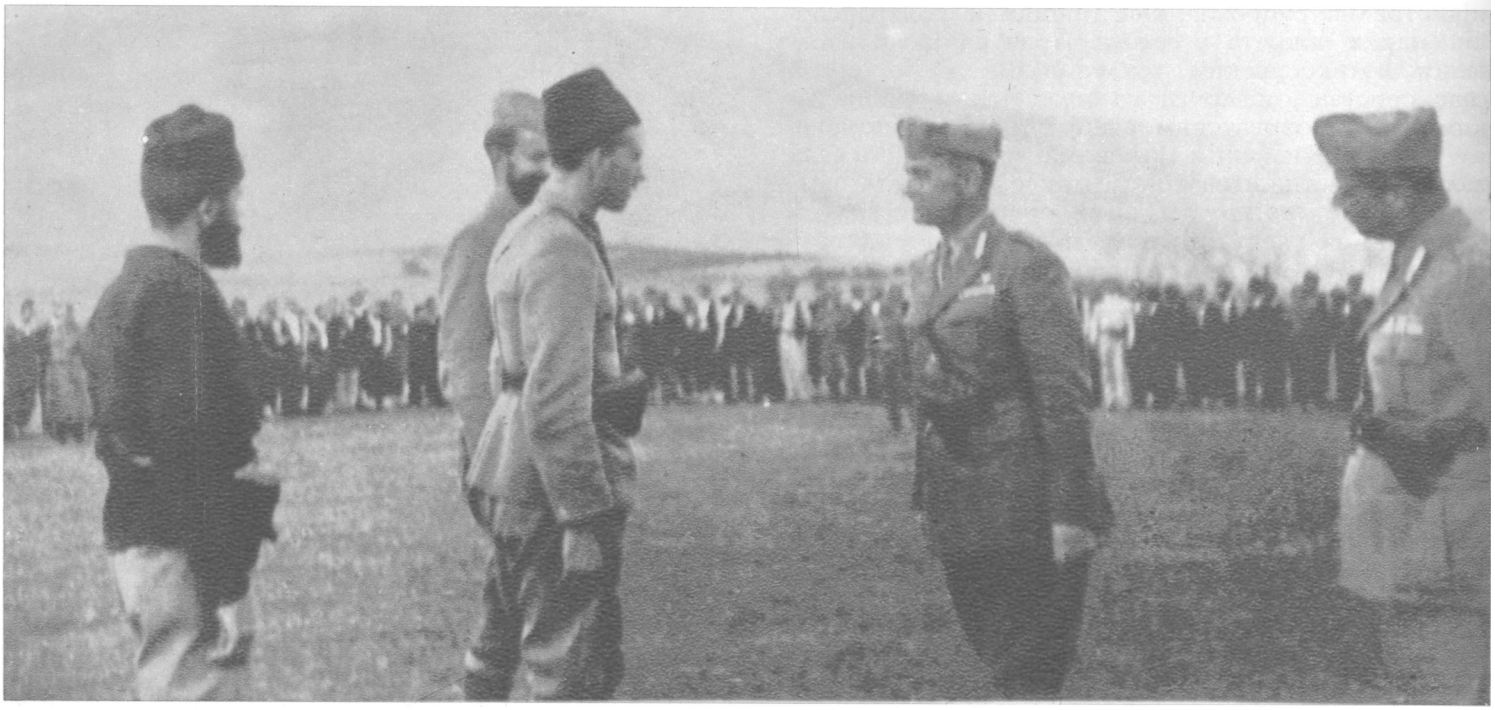

Четнички команданти Цвјетичанин и Богуновић предају рапорт италијанском команданту код Босанског Грахова (1942)

домобраиски пуковник (касније генерал) Иван Брозовић и стожерник Марко Бељан.

Девет дана након тога, 24. маја, у истим просторијама споразум са усташама потписује и учитељ Лазар Тешановић, командант Четничког одреда „Милош Обилић". Том споразуму приступа 9. јула и Радослав Радић-Раде, командант Босанског четничког одреда и уједно командант Четничког одреда „Борја".

Готово у исто време (22. маја 1942) три већа четничка одреда: „Краљ Петар II", Озренски и Требавски склапају сличан споразум у селу Липцу. Тај споразум су потписали у име Озренског четничког одреда његов командант, већ помињани Цвијетин Тодић, начелник штаба Цвијетин Бурић и саветник Бранко Стакић, док је у име Требавског четничког одреда споразум потписао командант поп Саво Божић, начелник штаба Нетар Арнаутовић и саветник штаба Боко Милошевић. Са усташке стране споразум су потписали велики жупан при Председништву владе НДХ др Милан Бадовинац, пуковник Богдан Мајетић, командант усташко-домобранске 4. пешадијске дивизије и усташки потпуковник Иван Шојат.

Споразум су у име Четничког одреда „Краљ Петар II" потписали његови опуномоћеници делегати из Требавског четничког одреда.

Споразум је предвиђао прекид свих непријатељских дејстава према властима НДХ, помагање у свим правцима усташке власти на подручјима поменутих одреда, вршење четничке власти под контролом НДХ, заједничку сарадњу са усташама у борби против народноослободилачког покрета, достављање потпуних података о распореду и бројном стању четничких јединица, онабдевање муницијом, пружање државне потпоре члановима палих храниоца од стране усташа, размену добара и новчаница итд. Једном речју, четничке јединице су у потпуности практично инкорпориране у састав усташко-домобранских снага, док су четници у потпуности признали усташку власт.

Треба напоменути да је овим споразумом бнло предвиђено лечење свих рањених четника у борби против партизана у амбулантама и болницама са истим третманом као и рањених припаднпка усташко - Аомобранскнх оружаних снага. Такође је предвиђено споразумом, у IV делу, тачки 8, да ће се „припадницима четничких постројби признати награде и одликовања уколико се истакну у борби против партизана". Другим речима, одликовања је једновремеио четницима делио и краљ Петар II и Анте Павелић, што је свакако био куриозитет своје врсте у другом светском рату.

Поред тога, треба истаћи да су сви ти споразуми били готово потпуно индентични, с разликом само што су потписници били други.

Два дана после потписаног споразума у селу Липцима, 30. маја 1942, у селу Лопарама, североисточно од Тузле, четнички представници Радивоје Керовић, војвода мајевички, Буро Бижић, командант Дринског четничког батаљона, Аца Медунић, командант Бирчанског четничког батаљона, и још неки други водили су преговоре са усташким пуковником Гргићем о закључењу примирја, које је ступило на снагу истога дана, док је касније то озваничено и писменим путем.

Почетком јуна 1942. усташе су постигле споразум с четницима из околине Фоче о стављању 100 четника под команду натпоручника Штимеца за борбу против партизана.

Након тога долази до неких покушаја да се оствари споразум с четнничкнм командантом Савом Дерикоњом на подручју Сарајева, али се стало на становишту да он није компетентан за потписивање једног таквог усташко-четничког договора. Међутим, око Зенице је ситуација била већ другојачија, па је тако у Зеници потписан 14. јуна 1942. усташко--четнички споразум, инденгичан оном кога су потписали сви остали четнички команданти у Босни. С четничке стране споразум је потписао командант Зеничког четничког одреда Голуб Митровић, већ раније поменути пучниста у ЗеничкОхМ НОП одреду, са још четворицом чланова штаба, док су са усташке стране споразум потписали већ специјализована личност за потписивање споразума с четницима велики жупан при Председништву владе НДХ др Милан Бадовинац, домобрански пуковник (каеније генерал) Анте Прохаска, заменик заповедника III домобранског збора (корпуса) у Сарајеву и усташки потпуковник и пратилац Бадовинчев при потписивању тих споразума Иван Шојат. На тај начин је заокружен један процес у покушајима да се у сарадњи с четницима изврши пацификација Босне потписивањем споразума који су били најчистија издаја интереса народа Босне у борби против окупатора, јер се њима признавало „врховништво Независне Државе Хрватске", где четнички команданти „као њени држављани извршавају лојалност и оданост њеном Поглавнику и привржености Независној Држави Хрватској".

На све те споразуме Павелић је гледао с благонаколношћу, што је и санкционисано упутством које је његов Главни стожер издао 26. јуна 1942. Немачке команде имале су озбиљних примедби на те споразуме, јер су сматрале да се четницима није смело дозволити ношење оружја, већ да им се исто издаје по потреби. Због тога је захтевано да се ниједан други споразум не прави без њиховог знања, што усташе углавном нису поштовале. Ипак, сви ти споразуми су били по непријатеље обострано корисни, јер су се удруженим снагама могли борити против НОП-а.

Како су ти споразуми пршмљени у народу, најбоље илуструје излагање Стевана Ботића, четничког делегата са Требаве на међуодредској конференцији Босанских четничких одреда одржаној 1. децембра 1942. у селу Кулашима, крај Прњавора, када је, поред осталог, казао и ово:

„Ми, четници, деморалисани смо као савезници усташа и Немаца, и то тако да и Лондон сам хвали партизане, а не нас четнике. Ми смо силом прилика склопили уговоре о примирју, али данас се ситуација мења да ће се успорити ослобођење, а с друге стране партизани постају све активнији према усташама. . . Немцима је стало да се ми међусобно тучемо да они бране своје стратешке положаје. Треба да имамо на уму да, с обзиром на данашњу ситуацију, треба да заузмемо други став и да се боримо као што то раде партизани па да и ми узмемо оружје. Ја сам мишљења да би било потребно да нападнемо Хрвате и да узмемо оружје од усташа; партизани у Мајевици могу се очистити са снагама Озрена и Требаве. . . По овој прилици Балкан ће бити велико поприште борбе, јер не верујем да ће се Немачка одједном распасти."

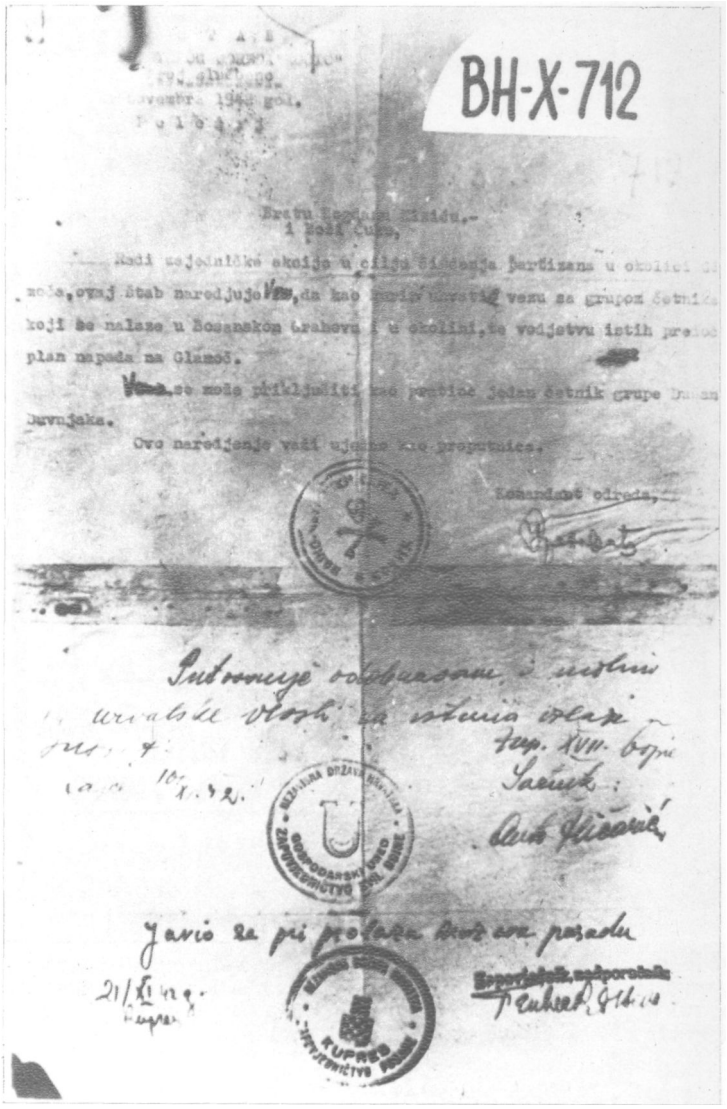

На једном истом документу четничког команданта Уроша Дреновића налази се печат с четничком мртвачком главом, усташким „V" и шаховским пол>ем гзв. Независне Државе Хрватске (А-УН, к. 234, рег. бр. 44-3)

На тој конференцији, говорећи о познатом четничком команданту Драгославу Рачићу, Ботић је, поред осталог, рекао и то да је „Рачић кад је у Србији било тешко, побегао у Босну, а затим је опет из Босне побегао у Србију. Али побегли су и његови људи с пуним џеповима дуката које су у Босни опљачкали". Ботић даље додаје: „Сада, кад су дошли пролетери, он је кукавички прешао у Србију".

Што се тиче потписивања уговора, слична ситуација је била и на подручју Лике и једног дела северне Далмације, односно на подручју Динарске четиичке облаети. Нагло ширење народноослободилачког покрета на подручју северне Далмације натерало је непријатеље да траже одговарајућа решења како би се паралисао НОП, а излаз су пре свега, видели, у зближавању четништва и усташко-домобранске власти, посебно у Книнској крајини. Због тога је 16. маја 1942. дошао у Книн један од четничких команданата Мане Роквић, да би већ сутрадан имао састанак с поджупаном Жупе „Брибир-

Poštanska štedionica — Zagreb 326

ODREZAK

Korisnik: Mišić Jovan, -vojnik

Čehalića ul.11

BANJA LUKA

Mirovinska beriva za III. 194[illegible]

	Kuna
Mirovina (-%)	501.-
Bruto:	501.-
Za isplatu netto	501.-

Po nalogu: 30.080 Br. i ser. 006/46

ZAPOVJEDNIŠTVO KOPNENE VOJSKE,

Mirovinski Odsjek Intendantskog Ureda, ZAGREB

Čuvaj zadnji odrezak!

Факсимил решења Мировииског одсјека Интендантског уреда усташко-домобранског Заповједништва копнене војске за исплату пензије четничком команданту Јовану Мишићу (А-УП, к. 234, рег. бр. 50-3)

-Сидрага" Антом Ватавуком. О том састанку у извештају Велике жупе „Брибир-Сидрага" од 18. маја написано је и ово:

„Мане Роквић и Стево Раћеновић казали су надаље да ће кроз неколико дана доћи у Книн код великог жупана једна делегација од групе четника предвођених од њега, тј. Мана Роквића, попа Момчила Бујића и Бранка Богуновића да с њим даље разговарају о свим питањима у вези са смирењем и с протукомунистичком акцијом."

На том састанку је расправљано и о другим разним проблемима у вези помоћи у новцу, храни, заједничком стационирању јединица итд. После неколико дана у Книн су дошли поп Момчило Бујић, Бранко Богуновић и Мане Роквић са још неким четничким старешинама. Велики жупан Давид Синчић је поменутој тројици четничких команданата дао по 100.000 куна. Затим је поп Бујић 28. јуна 1942. у Косову, изјавио потребу лојалности четничких одреда према усташким властима, чиме је инаугурисана сарадња четника и усташа на тромеђи Лике, Далмације и Босне.

О тим споразумима велики жупан и стожерник Давид Синчић је 18. и 19. јуна 1942. детаљно известио италијанску Врховну команду оружаних снага „Словенија — Далмација" (Суперслода) и своје Л4инистарство унутрашњих послова о постигнутом коначном споразуму 18. јуна 1942. из.међу четника и усташа. Том приликом је рекао да су „четници исказали своју жељу за смирењем и сарадњом и обећали су у свом дјелокругу све учинити". Поред тога, четници су „изразили своју жељу за сарадњом с хрватском војском, те желе за своје акције примати упутства наших војничких заповједништава".

Мане Роквић је посебно изразио задовољство на поруци коју им је послало Заповедништво 3. војног збора (корпуса) у Сарајеву. Ту поруку им је упутио пуковник Прохаска и она је гласила: „Преко Бране Богуновића (командант четничких одреда, за Босанско Грахово — нрим. а.) саопћите четницима тога краја следеће:, Према одобрењу пуковника Симића и споразумно с вођом четника Дреновићем, обавестите четничке одреде да су наши домобрани у заједници с четницима Дреновића (око 500 свега) кренули у ноћи 9/10. о. мјесеца из Јајца преко Драгнић-Подови и планине Јастребњак ка Гламочу ради протјеривања партизана. Са ваше стране помогните ову акцију".

Ти контакти су одржавани и даље. Међутим, због наглог развоја народноослободилачког покрета на том подручју крајем 1942. и почетком 1943, четници су се нашли веома угрожени у Личком пољу, па су 6. марта 1943. склопили један врло опшран споразум о потпуном потчињавању усташкој власти. Тако су у име Медачког четничког одреда споразум потписали капетан Јово Дабовић, адвокат Владимир Теслић, капетан Миодраг Капетановић и Бранко Узелац, док су у име Велике жупе Лике и Гацка споразум потписали усташки пуковник Вјекослав Серваци (5егуа1:2у) и жандармеријски пуковник Драгутин Машек.

Четници су тим споразумом признали „Врховништво (суверенитет) Независне Државе Хрватске и Поглавника, који је носилац тог врховништва, за свог владара". Четници су такође признали „све законе, наредбе, одредбе и опће законске прописе НДХ" и обавезали су се да ће „исте поштовати и њима се покоравати као и ови други држављани НДХ". Споразумом им је одобрено да могу задржати оружје ради „заједничке борбе против партизана и других одмегника, тих најзаклетијих непријатеља вјере, обитељи, морала и сваке уљудбе, под увјетима, који се ниже установљују".

Ређајући те услове, усташе су тачно прецизирале када и под којим околностима четници могу носити и употребити оружје, под условима да се за сваког наоружаног четника доставе генералије. Споразумом је предвиђено: лечење, снабдевање муницијом, храном, пријем новчаних награда и осталих принадлежности, сахране о државном трошку (кад четник погине у борби против партизана); затим инспекције четничког одреда од стране усташких власти, критеријум за пријем у четнички одред, трговина. Споразум набраја услове када се Медачки четнички одред може прогласити одметничким, као и последице које ће у том случају сносити припадници одреда и мештани села Медака, Радуча, Почитеља, Читлука, Дивосела, Могорића, Вребага, и других.

Као што се види, четнички команданти, ради спашавања својих глава за сва дотад почињена недела, прихватили су такве одредбе споразума, које су у правом смислу најцрња издаја народа тога краја, коју су овим споразумом потчинили поглавнику Анти Павелићу и његовим крвницима, с циљем да ставе народ, без његове воље, у сужањски положај.

Поставља се питање шта је све о томе знао Дража Михаиловић и његова најближа околина. Може се рећи да је знао у глобалу све, али да је Дража на један врло вешт и перфидан начин истурао своје команданте на пут отворене или тајне колаборације са усташама, док је себе брижљиво чувао, јер је знао да ничим не би могао себе да оправда пред демократским јавним мнењем на Западу у вези са сарадњом четника и усташа, који су већ били стали у врх највећих светских злочинаца у другом светском рату.

Бројни су примери сарадње четника и уеташа, као и документи који о тој сарадњи упечатљиво говоре. Међутим, Дражa ће преко свега тога прећутно да прелази, јер је та сарадња била од узајамне користи. Врло често на једном те истом документу налазиће се печати с четничком мртвачком главом, усташким „У" и шаховским пољем Независне Државе Хрватске. То савезницима у борби против НОП-а никада није сметало без обзира на њихове погледе и предрасуде.

Команданту 3. бригаде „Петар Кочић" Босанскокрајишког четничког корпуса Митру Тривунчићу ништа није сметало, на пример, да 2. августа 1942. упути писмо Команди домобранске 10. ловачке пуковније, немачкој фелджандармерији и Котарској области у Мркоњић-Граду с обавештењем да тога дана партизани одржавају збор код цркве у селу Врбљанима, с молбом да се место бомбардује. То је заменик заповедника 10. ловачке пуковније примио знању и одмах известио Тривунчића да је његов захтев упућен у 11 часова Заповедништву 2. ловачког здруга (бригаде) с молбом да се „најжурније упуте зракоплови ради бомбардовања територије Врбљана".

Наредник Јовану Мишићу, команданту батаљона у Четничком одреду „Мањача" (касније команданту 1. четничке бригаде „Војвода Мишић") није сметало да из Рекавице 15. јула 1942. упути писмени захтев Министарству Хрватског домобранства да му додели „мировину".

На основу споразума о сарадњи четника и усташко-домобранскнх јединица, четници су примали од власти Независне Државе Хрватске (НДХ) плату, оружје, муницију и храну када су ишли у борбу против јединица Народноослободилачке војске Југославије, а посебном клаузулом уговора четници су се могли лечити у усташко-домобранским болницама. О томе речито говори и извештај Раде Радића од 17. јануара 1943. команданту немачког гарнизона у Бањој Луци. У извештају се, поред осталог, каже:

„Четници Борјанског одреда (командант тог одреда и уједно командант Босанских четничких одреда био је Радослав Раде Радић — прим. а.) који су сарађивали с њемачким трупама заузели су положаје који су одређени и сада их држе, а ти су положаји на Деветини и Хрваћанима код руско--православне цркве.. .

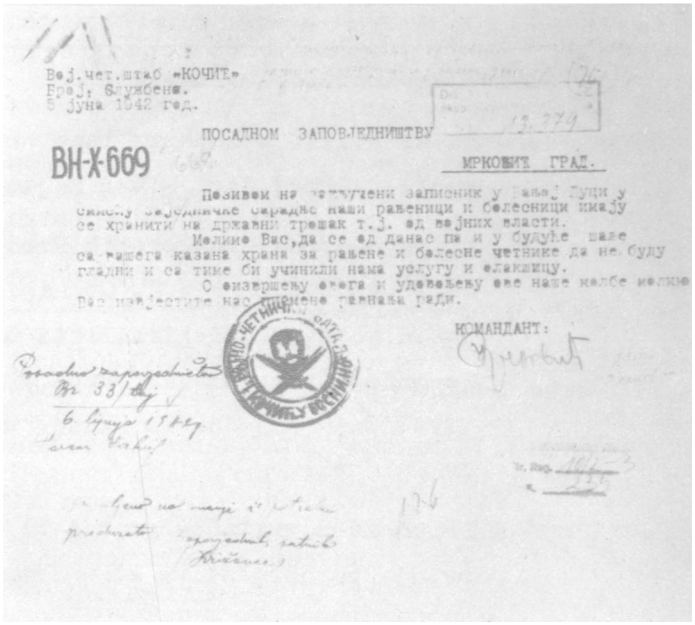

Факсимил захтева команданта четничког одреда „Кочић" Уроша Дреновића од 5. јуна 1942 . усташко-домобранској команди у Мркоњић-Граду за лечење болесних и рањених четника (А-УН, к. 234, рег. бр. 10-2/3)

Четници Зетског одреда

ODBOR CRNOGORSKIH NACIONALISTA IZ PODGORICE I DOLINE ZETE

sa svoje strane obavezujese :

1) - Da će voditi bezkompromisnu borbu protiv komunizma i komunista u Crnoj Gori - tog najvećeg medjunarodnog neprijatelja;

2) - Vodja Odreda Crnogorskih Nacionalista iz Podgorice i Doline Zete, Pukovnik Bajo J. Stanišić, bilo lično ili preko osoba koja on delegira, biti u stalnom kontaktu sa Glavnom Komandom Italijanskih Trupa u Crnoj Gori za sve sporazume o izvodjenju zajedničke akcije u borbi protiv komunizma u Crnoj Gori;

3) - Da će iz pokreta potpuno isključiti svaku politiku a jedino ostaje borba protivu komunizma u Crnoj Gori;

4) - Italijanske Trupe održavatće red i poredak u varošima, a po selima ovaj zadatak ostavlja se crnogorskim nacionalistima. Što se tiče sigurnosti komunikacionih arterija, sporazumno će se podjeliti zadatke;

5) - Crnogorski nacionalisti, bez obzira na konačni ishod rata, neće upotrebiti nikad oružje protiv italijanskih trupa.

Uz uzajamno poštovanje, povjerenje i lojalnost striktno će mo se pridržavati primljenih obaveza.

Podgorica, 6. Ozujka 1942.

Bajo J. Stanišić
Pukovnik

IL COLONNELLO
CAPO DI STATO MAGGIORE
(G. Bagliano)

Особице националиста Ц. Горе доше
Италијанима 6 ожуко 1942 год

Бр. 64 Ф-

CG-X-275

Факсимил иоследње страиице четничко-италијанског споразума у Црној Гори од 6. марта 1942.

Изненађује ме да је њемачкн оберлајтнант н. Аипрехт могао у Клашницама да изјављује, како уопште нема партизана на положајима Деветина — Кремењак, него да су то пуцали сами четници, иако су четници Борљанског одреда 14. ов. месеца читав дан водили борбу с партизанима на наведеним положајима, па су том приликом на страни четника била два мртва и два теже рањена, о чему се можете уверити, јер се та два рањеника налазе у домобранској болници у Бањој Луци.. . На темељу предњих чињеница молим, да изволите упозорити г. Липрехта да не даје изјаве које нису у складу са стварношћу, а чиме он баца неосновану сумњу у добру вољу четника да се у сарадњи с немачким трупама боре против комуниста."

ЧЕТНИЧКО-ИТАЛИЈАНСКА САРАДЊА У ЦРНОЈ ГОРИ

Италијански окупатор је брзо пронашао квислинге у Црној Гори, као што су исти на сличан начин пронађени и у осталим крајевима земље. Вође Црногорске федералистичке странке ставиле су се у службу окупатора и остале су, без обзира на све акције и промене у окупационом систему, до краја уз фашистичке италијанске и немачке окупаторе.

Први темељи и међусобне сарадње и четничке колаборације падају у време када четници ступају у отворену борбу против народноослободилачког покрета крајем 1941. и почетком 1942. Јавна сарадња пуковника Баја Станишића са италијанским окупатором почиње већ средином фебруара 1942. Приликом једне акције италијанских јединица у месецу фебруару на правцу Даниловград — Никшић, једна Бајина јединица приредила је свечан дочек италијанском окупатору на Кујави.

Први писмени споразум је састављен између представника Станишићевог Главног штаба Команде народне војске Црне Горе и Херцеговине и команданта италијанске дивизије „Таро" генерала Педрацолија (РесћагхоН) већ 17. фебруара 1941. Тај споразум гласи:

„1. — Засад се могу кретати између Орја Лука и Дреновштица, а знак распознавања биће војннчки поздрав дању и лозинка ноћу.

2. — Врше обезбеђење места на Слапу и оружјем спречавају комунисте да преко њега прелазе у циљу вршења напада на трупе, диверзија на цести и телефонским водовима на деоници Орја Лука — Дреновштица.

Војвода Павле Буришић поздравља италијанског генерала Алесандра Пирција Биролија на четничком збору у Колашину 7. новембра 1942.

3. — Примаће иамирнице за етановништво села која њихова команда буде назначила.

4. — Командант и његов повереник, као и командант дивизије, обавезују се да ће поштовати договоре из овог акта.

5. — За евентуалне захтеве и измене, које буду унете у овај пакт споразумно између Команде гарнизона Даниловград и команде националиста, тражити одобрење команде дивизије „Таро", када ова не буде у зони.

6. — Ови споразуми су привремени и не обезвређују одлуке италијанске више команде."

Треба још рећи да је потписивањем овог споразума између Станишића и Педрацолија као практичан резултат у то време био и тај што је Бајо Станишић запретио јединицама народноослободилачког покрета да ће им пуцати у леђа уколико буду пружиле отпор италијанским снагама које су нападале од Даниловграда, преко Спужа, ка Никшићу у циљу деблокаде овог гарнизона, о чему је већ било речи.

После тога су дошли изливи узајамног поштовања п лојалности Станишића према италијанском окупатору, чији је основни задатак био да се води борба против комуниста без компромиса и „до коначног истребљења комуниста или нашег уништења". Та изјава лојалности, дата 26. фебруара 1942. од Станишића у његовом штабу на Кујави, добијен је на тражење команданта окупационих трупа у **Цр**ној Гори генерала Луиђија Ментастија (Гш§1 Мег 1аб11) преко једне делегације упућене Станишићу седиште његовог штаба.

Након тога је уследило и дирекгно потписивање споразума 6. марта 1942. између Главне команд италијанских трупа у Црној Гори и Главног одбор црногорских националиста из Подгорице и долин Зете „за безкомпромисну борбу против комунист и комунизма у Црној Гори". Тим споразумом с регулисани међусобни односи италијанских окуш торрких снага и Станишићевих националних једи ница, одржавање реда, заједничка „бескомпромисн борба" против народноослободилачког покрета и пружање помоћи од италијанског окупатора у ору жју, муницији, намирницама, обући и одећи. Пот писивањем овог споразума пуковник Бајо Стани шић се и дефинитивно определио за националну издају и колаборације с италијанским окупатором

Капетан Павле Буришић је такође у међувре мену успоставио блиске контакте и сарадњу с ита лијанским окупатором, али коначни споразум из међу свих четничких и националистичких снага и највише италијанске окупационе команде — Гувер натората Црне Горе — потписан је 24. јула 1942 између генерала Блаже Букановића, с једне, и ар

Четиички пуковник Бајо Станишић (лево), италијански гувернер Црне Горе генерал Алесандро Пирцио Бироли (у средини) и митрополит црногорски Јоаникије (десно) врше смотру четника пред акцију против НОВЈ

Сликали су се за успомеиу на заједничку сарадњу

мијоког генерала Алесандра Пирција Биролија, с друге стране.

Потписивањем овог споразума четници су у потпуности потчињени италијаноком окупатору, као и све друге сепаратистичке и нацпоналистичке формације под командом Павла Буришића, Баје Станишића и Крста Поповића.

Споразум је сачињен непосредно после саветовања Драже Михаиловића с водећим четничким командантима у Зимоњића Кули 22. јула 1942. Овом саветовању су присуствовали сви водећи четнички команданти: Захарије Остојић, Илија Трифуновић--Бирчанин, Петар Баћовић, Павле Буришић, Добросав Јевђевић, поп Радојица Перишић, Милорад Поповић, Милан Шантић и други. Том приликом је извршена реорганизација четничког командовања и у Црној Гори, па је за команданта Источног сектора постављен капетан Павле Буришић, а за команданта Западног сектора пуковник Бајо Станишић. Оба команданта су потчињена генералу Блажи Буковићу, чије је седиште било у окупираном Цетињу.

Према томе, очигледно је да Дража Михаиловић није био ван збивања у Црној Гори. Седиште његово и Врховне команде било је од 8. јуна 1942. у Горњем Аипову, крај Колашина. Одатле је Дража руководио четничком организацијом у Југославији готово годину дана: све до 15. маја 1943. године, када је под притиском НОВЈ прешао поново у Србију.

По повратку из Зимоњића Куле, код Автовца, Дража је имао и носебан састанак с Бајом Станишићем код села Његувоће; том приликом му је дао и инструкције за даљи рад.

Споразум с италијанским фашистима санкционисао је у потпуности однос четника према окупатору на подручју Црне Горе и Херцеговине. При томе треба истаћи да је тај споразум обухватно око 7.000 словних знакова и да по својој садржннн представља најпотпунији документ који је окупатор уопште саставио с квислинзима. Споразумом се ушло у све аспекте економског, политичког и војног значаја са основном тенденцијом ,на сарадњи и заједничким дејствима против народноослободилачког покрета.

Споразум је био дубоко понижавајући по патриотске осећаје црногорског народа, које су издајници на овај начин покушали да изиграју, као и слободарске традиције Црногораца, које су дошле до пуног изражаја у јулоком устанку под руководством Комунистичке партије Југославије. Овим споразумом четничко руководство се бацило на колена пред окупатором. У тачки 2 споразума дословно стоји:

„Црногорски националисти истичу Његовој Екселенцији Гувернеру своју бескрајну захвалност према свим италијанским властима у Црној Гори за помоћ коју су досад указале црногорском народу и увјеравају да ће се са вјечним поштовањем сјећати

хабрих италијанских војника који су дали свој живот у заједничкој борби против комунизма."

Та одредба и друге биле су толико бедне и снисходљиве да су чак огорчиле и „зеленаше" и унеле немир у њихове редове, јер су се они, дотад најближи сарадници окуиатора, овим споразумом нашли погођени и с пуно страха очекивали следеће потезе окупатора, плашећи се да их он не истисне из дотадашших комбинација, пошто су „зеленаши" чврсто веровали у победу сила хитлеровске Немачке и Мусолинијеве Италије.

Након тога, половином августа, одобрено је формирање Црногорског националног одбора, док је нешто пре тога гувернер Пирцио Бироли извршио инспекцију свих четничких и националистичких јединица по већим гарнизонима у Црној Гори и Санџаку, при чему су му четници свуда приређивали изузетно топле дочеке.

Тај споразум је дао и конкретне резултате. Наиме, после повлачења главнине партизанских јединица из Црне Горе и Санџака крајем маја и почетком јуна 1942, под притиском надмоћнијег непријатеља, у овим областима је наступио сурови терор, уз прогоне припадника НОП-а и њихових сарадника и симпатизера.

Пирцио Бироли је ипак средином септембра 1942. дошао у Рим, где је дочекан с помпом, док га је Адолф Хитлер, вођа Трећег Рајха, одликовао Великим крстом за „војничке и организаторске способности" постигнуте у Етиопији за време агресије фашистичке Италије на ту државу на „рогу" Африке, затим за „заслуге" приликом напада италијанских оружаних снага на Грчку, а сада за постигнуте резултате на гушењу НОП-а у Црној Гори и Санџаку.

Продубљивање веза црногорских четничких и националистичких снага је затим проширивао у чешћим међусобним контактима и договорима. При томе је запажено да је после Биролијевог повратка из Рима у Црну Гору 2. октобра 1942. посвећено више пажње сепаратистима на челу с Крстом Поповићем и Новицом Радовићем. Уочљива је и посета Биролијева 18. октобра 1942. Станишићевом штабу у манастиру Острогу. Том приликом су се у пратњи генерала Биролија налазили командант италијанских окупационих трупа у Црној Гори генерал Ментасти, командант дивизије „Ферара" генерал Франћеско Зани (Ргапсекко 2аш), чланови Главног „националног" одбора, те генерал Крсто Поповић и његов сарадник Новица Радовић.

Бајо Станишић ни овом приликом није заборавио да искаже своју издају речима упућеним генералу Биролију „да ниједног од крунисаних глава народ овог краја није дочекивао с дубљим и већим поштовањем него што данас Вас дочекује", што је била једна велика неистина. Али, Бајо Станишић је већ био дубоко запливао у издајничке воде да би могао друкчије да се понаша неш што је то у ствари чинио, као и сваки издајник свога народа.

Том приликом је један црквени веродостојник, у низу друшх широм земље, сврстаних у четничке редове, редове издаје, одржао здравицу. То је био митрополит црногорски Јоаникије, који је врло рано, заједно са својим следбеницима, пришао квислиншким и контрареволуционарним снагама у борби против НОП-а.

Међутим, док је Станишић изјављивао пуну лојалност италијанском окупатору, на тзв. Источном сектору је дошло до неких неспоразума између Италијана и Буришића. Наиме, у очекивању јачих савезничких операција у Средоземљу (чије су јаче припреме биле уочене у северној Африци на простору Ел Аламејна, где су савезничке снаге стварно и прешле у уништавајући напад 23. октобра 1942) Италијани су предузели мере да истисну четнике из Колашина, града који су четници сматрали симболом борбе и главним упоиштем против народноослободилачког покрета у Црној Гори. Дражино присуство у непосредној околини, у Горњем Липову, плашило је италијанске окупаторе да се четници на томе подручју не окрену против њих самих. Међутим, због развоја сигуације код Ел Аламејна (у Либији), ни Италијанима није било до заоштравања ситуације, па су одустали од поседања Колашина. На крају та затегнутост је отклоњена међусобним посетама Буришића Биролију у Цетињу 1. новембра 1942. и Биролија Колашину 6. новембра исте године. V пратњи генерала Биролија налазио се и генерал Букановић. Тако је наизглед спор између Италијана и четника изглађен, па су после извесног времеЈна и једни и други приступили припремама за уништење НОВЈ у тзв. четвртој непријатељевој офанзиви, заједно с бројним немачким и усташко-домобранским трупама.

АНТИКОМУНИСТИЧКА ДОБРОВОЉАЧКА МИЛИЦИЈА

Први четнички одреди, стварани поткрај 1941. и почетком 1942. на подручју Лике, Горског Котара, северне Далмације и Херцеговине, били су потчињени италијанском окупатору, пошто је њихово вођство већ у јесен 1941. изразило лојалност италијанским окупационим командама. Међутим, нагло јачање народноослободилачког покрета у овим областима створило је неповољну ситуацију по окупатора који је у таквим условима тражио најбоље решење за борбу против народноослободилачког пок-

Група припадника Антикомунистичке добровољачке милиције (М.У.А.С.) са знаком „ардита" на капи

Италијански фашистички окупатор је све четнике у својој окупационој зони називао Антикомунистичком добровољачком милицијом (М.УА.С.). На фотографији један припадник фашистичких „црних кошуља" с групом четника

рета. Италијаиске окуиационе команде у анектираном подручју, које су третирали као део своје матичне државне територије, нису у прво време дозвољавали држање никаквих неиталијанских војних формација, па тиме ни четничких.

Међутим, италијански окупатор је оценио да у борбама против народноослободилачког покрета нема довол>но снаге па је потражио решења у стварању таквих војних формација које би биле под италијанском контролом и које би се, иако су биле, строго узевши, четничке, ипак друкчије звале.

На основу већ раније успостављених контаката с војводом Илијом Трифуновићем-Бирчанином, Добросавом Јевђевићем, Стевом Рађеновићем, попом Момчилом Бујићем и другим, италијанске команде су пронашле врло брзо решење за формирање таквих оружаних формација састављених од избеглица од усташких покоља, као и врбованих добровољаца у II и III окупационој зони које би се супротставиле борбом партизанским јединицама, нарочито у анектираном делу Далмације, што је било слично и у осталим крајевима окупиране Југославије који су припојени Бечким уговором фашистичкој Италији.

На првом састанку одржаном почетком маја 1942. (који је трајао шест часова у хотелу „Бристол" у Задру) између италијанске команде гарнизона Задар и четничких вођа Васе Миљуша и игумана Саватија Мажибраде из Обровца дошло је до прелиминарних споразума о наоружању четника. Том. приликом Италијани су обећали 1.000 пушака и 100 митраљеза за четнички одред који је имао да се бори против партизанских јединица у северној Далмацији. Ти први разговори нису се само на томе зауставили, већ је италијанска Команда гарнизона у Задру затражила разговоре и с попом Бујићем, који је у том смислу 4. јуна 1942. послао једну своју делегацију у којој су се, поред Стеве Рађеновића као вође делегације, налазили још и Владо Королија, учитељ из Кистања, потпуковник бивше југословенске војске Димитрије Узунчевић, инспектор трупа Бирчаниновог штаба у Сплиту, капетан Радован Иванишевић, начелник тог штаба, и поручник Илић из Штаба Динарске четничке дивизије чије је седиште било у Книну.

Рађеновић је с делегацијом 5. јуна посетио команданта Краљевих карабињера пуковника Бузепа Бутија (Сшзерре ВиШ), начелника Војног кабине-

Четнички војвода Добросав Јевђевић био је главни Дражин емисар за склапање споразума између италијанских фашистичких команди и четника. На слици је Јевђевић (у белој кошуљи) с групом четника и италијанских официра

та Гувернатората Далмације иуковника Еуђенија Мора (Еи§ето Могга) и личмо гувернера Далмације Бузепа Бастијанинија (Сшзере Ва511ап1пј). Тада је донесена дефинитивна одлука о формирању квислиншких јединица на подручју северне Далмације под именом „Антикомунистичка добровољачка милиција" (МШ21а Уо1оп1апа ап!:1сотип151:а — М.У.А.С.). Тада је закључено да се помоћу четничких руководилаца регрутује људство за М.У.А.С. и да га италијански окупатор плаћа и снабдева. Цела акција је шифровано названа „Продор", што је требало да значи „Далматинска акција против комунизма", док је као знак распознавања узета мртвачка глава, знак италијанских припадника јуришних одреда називаних „ардити", наоружаних ручном бомбом и камом.

Након тога се приступило регрутовању добровољаца у рејону Обровца и Кистања, док је Бастијанини обавестио генерала Марија Роату (Мапо КоаПа), команданта 2. армије, о постигнутом споразуму. Роата је одговорио 9. јуна 1942. да би те јединице требало формирати као регуларне далматинске одреде, с добрим кадром, плаћене и с лепим униформама, сличним тамошњим народним ношњама.

После тога гувернер Далмације је затражио помоћ од префекта Котора Еранка Скаселатија (Егапсо 5са55е1а1т), будући да је М.У.А.С. на подручју Црне Горе, а тиме и Боке, била већ формирана у

Италијански цар Виторио Емануеле III

јесен 1941. У везн с тим је био надлежан командант италијанског 6. армијског корпуса генерал Ренко Далмацо (Репсо ВаЈта^хо), који је био начелно против тога, али је одобрио „да се тамо упуте неки добровољци наших антикомунистичких формација, да не би ометао експеримент који је у току".

Након тога пришло се формирању М.У.А.С. у целој Далмацији, тако да је у јуну и јулу формирано више одреда Антикомунистичке добровољачке милиције, што је имало за последицу формирање Команде корпуса М.У.А.С. у Задру.

Прва чета те милиције формирана је 18. јула у Биограду на мору, док је до краја октобра формирано још 5 чета. Ти милиционари су тада добили и униформу као и италијански војници, само што је она била кестењасте боје, док су припадници италијанских оружаних снага носили униформу зеленкасте боје.

Сваки припадник М.У.А.С. је примао дневницу од 8 лира, што је било исто на целој анектираној територијн од Италијана, док су за оне који су се истицали у борби биле предвиђене и специјалне награде. Талијани су такође организовали и штампу, па је лист М.У.А.С. назван уосе с!е1 уо1оп1;ат1о ап(;1сотип151:а", одноно „Глас добровољца".

У борби против Приморског партизанског батаљона, између Водица и Затона у првој половини октобра 1942. погинули су први добровољци тих издајничких квислиншких формација. Међутим, ни тада ни касније није било ниједне италијанске акције у којој није учествовала М.У.А.С. Нарочито су се истицали у паљењу села и убијању становништва. Тако су, на пример, од 7. до 17. марта у акцији чишћења у ширем рејону Биограда извршили покољ 119 становника.

Да би се те јединице учврстиле, поп Момчило Бујић је дошао 8. марта 1943. на разговоре у Задар, у луксузном аутомобилу с четничком заставом. После тога су настале нове паљевине и убијања, као, на пример, од 4. до 20. маја у Преку, у задарском округу, када је убијено 79 људи и гшпаљено 90 кућа. Места Свар и Поље на Дугом отоку спаљена су до темеља; људство из насеља Свара побијено је бајонетима, а у Пољу — гвозденим полугама.

Међутим, при стварању М.У.А.С. треба напоменути да су италијанске команде мање-више све четнике уопште звале М.У.А.С. То је, у ствари, имало основе, јер су са свим четничким командантима били остварени споразуми по којима су четници од Италијана добијали новчану помоћ, муницију, храну, одећу, обућу и друге потребе и с њима су се заједно борили против народноослободилачког покрета. Ако је негде и долазило до међусобних сукоба, они су мање-више били спорадичне природе.

После Бирчанинове смрти 3. фебруара 1943. сарадњу на том плану наставио је и новоименовани Дражин командант западне Босне, Лике и Далмације потпуковник Младен Жујовић, алијас Аћимовић, који је у Сплит дошао 10. маја 1943. и одмах се састао с италијанским командантом 18. армијског корпуса генералом Умбертом Спигом. Тада су још једном потврђене заједничке смернице за борбу против НОП-а.

С капитулацијом Италије у септембру 1943, М.У.А.С. је престала да постоји. Један део се разишао кућама, а неки су пришли четницима или усташко-домобранским јединицама, зависно од тога којој је вери „добровољац" припадао.

ИТАЛИЈАНСКИ КОНФИДЕНТ ДОБРОСАВ ЈЕВБЕВИБ У СПЛИТУ

Добросав Јевђевић, самозвани четнички војвода, био је један од најагилнијих и најспособнијих Дражиних вођа за успостављање сарадње четника с окупаторима и квислинзима на подручју Босне, Херцеговине, Далмације, Лике, Горског Котара и Словеније. То је био један „летећи" Дражин емисар који је користио своје многобројне политичке предратне везе као посланик у четири сазива Скупштине Краљевине Југославије. Припада му велика заслуга за успостављање сарадње с италијанским, а потом и с немачким окупатором. Већ 1941. он се ставио не само у службу Дражину, већ и италијанског окупатора, па га генерал и командант 2. армије (пре Роате) Виторио Амброзио назива, не без разлога, својим конфидентом, настањеним у Сплиту.

Тако је Амброзио у једном свом извештају од 3. јануара 1942. достављеном „његовом величанству краљу и цару" Виторију Емануелу III, „његовом краљевском височанству иресголонаследнику" Умберту и Генералштабу копнене војске, поред осталог, написао и ово:

„Др Јевђевић, иаш конфидент настањен у Сплиту, обавестио је ову Команду да ће се у трећој десетини месеца децембра у његовом стану водити разговори између поменутог Јевђевића, као експонента српско-босанско-херцеговачких кругова и делегата хрватске владе, који је упућен из Загреба с посебним задатком да проучи могућност постизања споразума између Хрвата и Срба — православаца.

Наредио сам — с обзиром на важност разговора, важност личности које треба да контактирају и предмет разговора — да се разговор сними и по могућности репродукује."

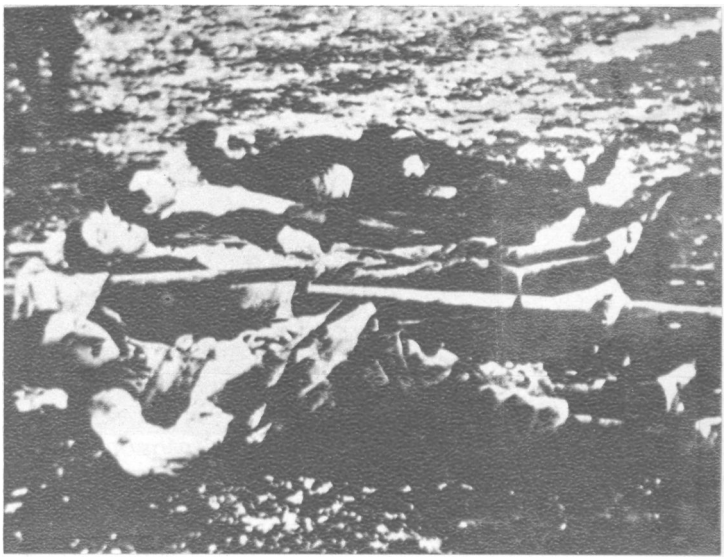

Четничке жртве (Црна Гора)

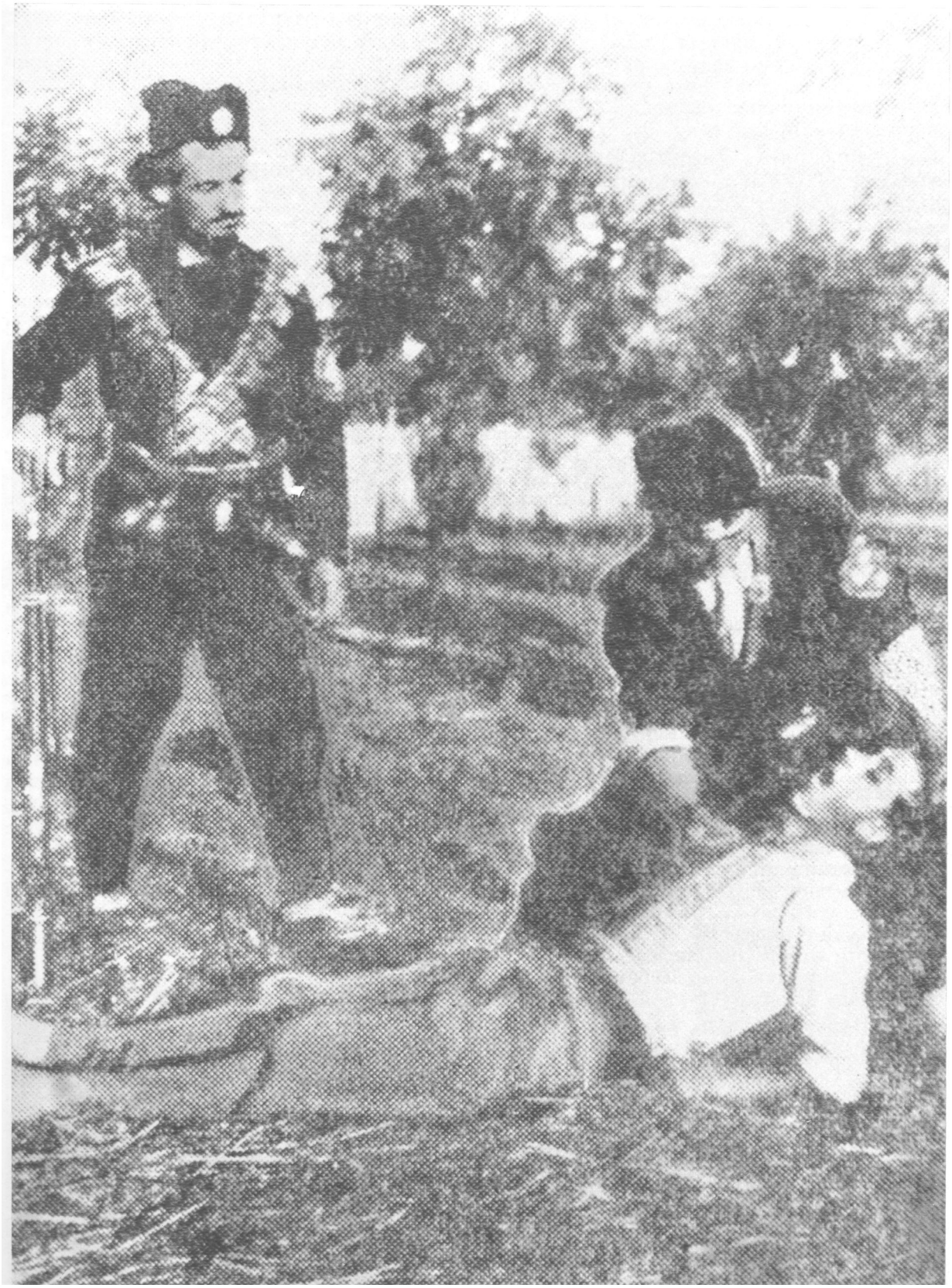

Четници кол>у непознатог припадника НОП

17?

Да би снимили разговор Јевђевића и Павелићевог делегата логорника Пољака, аташеа при Главном усташком стану у Загребу, Италијани су, са знањем Јевђевића, поставили микрофон у радио-апарат који се налазио у соби за разговор, док је магнетофон постављен у другој соби стана. Тако је снимљено 10 трака једночасовног разговора који су Јевђевић и Пољак водили 30. децембра 1941, од 11 до 11,50 часова.

Пошто су се упознали, Пољак је изнео циљ своје мисије око успостављања конгаката, али без овлашћења да преузме било какве обавезе према четницима, већ једино да о томе извести поглавника Анту Павелића и његовог министра унутрашњих послова и познатог злочинца Андрију Артуковића, адвоката, који данас слободно живи у Калифорнији, у Сједињеним Америчким Државама, иако се на листи ратних злочинаца налази при врху. Артуковић је заједно са усташким пуковником Вјекославом Лубурићем-Максом био један од оснивача злогласног логора у Јасеновцу, где је на зверски начин убијено и спаљено, по неким подацима, преко 600.000 људи, углавном Срба, рачунајући жене, децу, старце и одрасле.

Разговор је, према снимљеним тракама, текао овако:

Јевђевић: „Постоји ли с ваше стране добра воља да дође до споразума?"

Пољак: „Да, без даљњега! Покољ којем присуствујемо како с једне тако и с друге стране треба да се обустави, јер ће иначе и Хрвати и Срби бити тотално истребљени; рат који смо узајамно водили 20 година и који је сада достигао познате нам размере треба да се прекине, и апсолтуно је потребно да нађемо неки други пут за регулисање наших несугласица".

Јевђевић: „Али ситуација је страшно искомпликована. Да ли је Поглавник спреман да нам вратн све оно што је одузео?"

Пољак: „Да, без даљњег!"

Јевђевић: „Да ли је хрватска влада спремна да поново прими на посао многе отпуштене, који су сада незапослени?"

Пољак: „Више но једно такво лице је већ враћено на посао."

Јевђевић: „Какав је ваш став према др Мачеку?".

Пољак: „То је бескорисно питање, не ради се о томе ко ће сутра бити на челу државе, Павелић или Мачек, то је питање другостепене важности, ради се о томе да се спаси народ".

Јевђевић: „Ви сте савезници Немачке, Италије, Бугарске и Мађарске. Претпостављајући да ће сутра Осовина изгубити рат, сигурно је да ћемо се ми разрачунати с Мађарском и с Бугарском. Што би у том случају урадио Поглавник и његова војска, дозвољавајући могућност да ће преживети катастрофу? Да ли би били с нама, или против нас? Да ли би нам помогли да добијемо оно што су нам Бугарска и Мађарска одузеле?"

Пољак: „Што се тиче Мађарске, сигурно је да ћемо бити уз вас, а што се тиче Бугарске, заузели бисмо неутралан сгав".

Јевђевић: „Ми смо се у првом светском рату борили за ослобођење и хрватских територија, а ви сте нас издали, а затим сте Далмацију продали Италијанима".

Пољак: „Ми нисмо издали Србе, већ отмичаре из Београда. Као Хрват и усташа веома жалим што смо дошли до тачке на којој смо сада, али вама могу рећи да, што се тиче Далмације, читав хрватски народ и војска су против Италије. Свугде се пева далматинска иредентистичка песма 'Малена је Далмација', затихм 'Задар, Трст и Ријека, слобода вас чека'. V Југославији, тј. у заједничкој држави Хрвати и Срби нису уживали иста права, иако је службено постојала потпуна једнакост."

Лице из пратње: „Ви дајете Немцима и Италијанима све што од вас траже, само да би могли убијати Србе. . ."

Пољак: „Било би потребно да ви дођете у Загреб ради преговора с хрватском владом. .."

Јевђевић: „Полазна тачка за све то било би изједначење права исиоведања вероисповести. .."

Пољак: „Сматрам да је то могуће, јер, што се тиче верског питања, ми смо само против Јевреја."

Јевђевић: „Да ли ће се Срби смети вратити у места где је већина Срба? Да ли ће бити дата општа амнестија за политичке преступе у корист свих лица која су била уплетена у догађаје последњих месеци? Да ли је Поглавник спреман да обустави казнени поступак против многих који су и ухапшени само као сумњиви?"

Пољак: „Верујем да је спреман".

Јевђевић: „У случају повољног исхода рата за Италију и Немачку да ли ћете да и даље будете истурени одред Немаца и Италијана, или ћете радије задржати ваше крајеве и нама препустити наше, како би на тај начин могло да дође до споразума међу нама?"

Пољак: „То је јасно. Главни непријатељ читавог хрватског народа и војске је Италија, и ми бисмо били спремни да се измиримо са Србима. Италијани су нерадо виђени у читавој Хрватској; кад пролазе италијански војници, свет их гледа с презиром, па чак их и пљује. Напротив, кад пролазе Немци, свет их гледа с уважавањем или је, у најгорем случају, индиферентан, али на Италијане 'пљују' како мушкарци, тако и жене. То доказује расположење Хрвата у односу на Италијане, а то је нерасположење сада заоштрено због Далмације. .."

Јевђевић: „Разговарајте с Артуковићем и осталим министрима, објасните им ствар и донесите нам конкретне одговоре; тада ћу ја моћи да одем у зоне где је избила побуна, разговараћу с командантима устаника, објаснићу им све и настојаћу да смирим духове, ако буде на време; на тај начин ћемо доказати да смо предузели све што је било могуће да до споразума дође. Ја ипак ништа не могу да гарантујем, јер нисам ни представник српске владе, а још мање српске државе".

Пољак: „Било би боље да ви дођете у Загреб и да директно разговарате с Артуковићем. Ми бисмо вам дали пропусницу. Ако ви, и поред тога, не можете да имате поверења, ја бих остао као талац до вашег повратка. . .

Ми имамо доказе да је италијанска влада пружила помоћ четницима у оружју и муницији. Код господиииа. . . пронађена је пушка, а код других лица пронађене су бомбе такође италијанског порекла.

Италијанске трупе које окупирају хрватску територију огромно коштају Хрвате, јер ми смо ти који сносимо трошкове окупације. Хрватска због духовних, политичких и привредних разлога, а нада све због војних разлога, не може да остане без Далмације.

Италијанима је у интересу да се Срби и Хрвати међусобно уништавају и да гину: ето због чега су, с једне стране, наши савезници, а, с друге стране, вас снабдевају оружјем да бисте се борили. То је стара прича 'подели па владај'.

Павелић је исправан и племенит човек."

Јевђевић: „Немци су уз вас, подржавају вас на све начине..."

Пољак: „Да, то је истина."

Јевђевић: „Но, ситуација између Италијана и Немаца није баш јасна."

Пољак: „Италијани су досад имали највеће губитке и у Хрватској њихове жртве су велике. Но, они ће у сваком случају бити на губитку, било да Осовина победи, или изгуби рат; они ће свакако настрадати. У случају немачке победе десиће се као што се то прича у анегдоти о 15 шибица."

Јевђевић: „Код вас постоје, на крају крајева, две главне струје, на челу једне је Павелић, на челу друге Кватерник.

Прва је наклоњена Италији, друга Немачкој. . . Изгледа да је др Павелић на страни Италије."

Пољак: „Да сте разговарали с Павелићем, били бисте супротног мишљења."

На траци број 8 снимљен је опширан разговор о политици уопште, док је на траци 9 записан разговор о СССР-у и комунистичкој опасности. Завршни део записа на траци 9 је пристанак Јевђевићев да дође у Загреб, при чему он каже:

„Добро, ја сам спреман да с вашом пропусницом отпутујем у Хрватску и гарантујем вам да ће за време мог одсуствовања непријатељства бити обустављена и молим вас да то исто буде учињено и с ваше стране; обустава непријатељстава трајаће око 20 дана."

Десета, последња трака овог доушничког и шпијунског разговора, записала је „прикладне" опроштајне поздраве, где се највише чуо глас Јевђевићев, који је на крају рекао Пољаку: „До виђења, дакле, у Загребу и поздравите ми министра др Артуковића."

Тако се водио разговор на овом нивоу у коме је један од најповерљивијих Дражиних људи ступио у контакт с изаслаником Павелића и Артуковића, ратним злочинцима у самом врху, и то у време када су концентрациони логори били пуни и кад је окупатор са усташама планирао 15. јануара 1942. да пређе у напад на партизанске јединице у источној Босни, у тзв. *другој непријатељској офанзиви.*

Чињеница остаје да су четници у првој половини 1942. на целој територији Босне, Херцеговине, Лике, северне Далмације, Горског Котара и других подручја склопили споразуме са усташама о ненападању и сигурно је да је у свему томе велик удео имао баш Добросав Јевђевић, човек који је служио свим непријатељима, а који је крајем рата успео да са својим јединицама побегне из Југославије и добије као емигрант политички азил на Западу, где је и умро.

Чегнички командант мајор Захарије Остојић у униформи поручника бивше Југословенске војске

ЧЕТНИЧКЕ ВОЈВОДЕ У СЛУЖБИ ИТАЛИЈАНСКОГ ОКУПАТОРА

Три Дражине војводе: Илија Трифуновић-Бирчанин, поп Момчило Бујић и Добросав Јевђевић били су међу водећим Дражиним људима који су у Босни и Херцеговини и у делу јужне Хрватске решавали сва питања везана за сарадњу четника с Италијанима, а последња двојица, после капитулације Италије 8. септембра 1943, и с Немцима.

Јевђевић је успоставио везе с окупатором већ првих дана после априлског рата, док је Трифуновић то учинио по његовом доласку у Сплит почетком октобра 1941. До тада је боравио у Колашину, у Црној Гори. Поп Момчило Бујић те везе с италијанским фашистима успостављa средином лета 1941. Ова тројица четничких војвода цементирали су путеве издаје свих четника на поменутим подручјима, због чега су уживали дубоко поверење окупационих команди и трупа.

Овој четничкој тројки, војводском триумвирату издајника, Дражa се постарао да прикључи као појачање и више својих искусних официра, међу којима мајора Петра Бањовића (псеудоним Иштван) и ваздухопловног мајора Захарија Остојића, начелника Оперативног одељења четничке Врховне команде тзв. Југословенске војске у отаџбини.

Мајора Захарија Остојића је Дражa Михаиловић 11. децембра 1942. поставио за делегата Истакнутог дела Врховне команде са седиштем у Кали-

новику, одакле је, према Дражиним инструкцијама и наређењима, руководио четничким операцијама против Народноослободилачке војске Југославије на слободној територији у западној Босни и делу Хрватске, иознатој као *Бихаћка Република.*

Остојић, који је још познат под псеудонимима „чика Бранко" (Дражу су звали „чика Боко"), „222", „1002", „Еторе" и „Сто-Сто", све разговоре с окупаторима и аранжмане с њима углавном је препуштао за то легализованим четничким војводама који су се слободно кретали по окупираној територији. То је било и с Дражиним знањем, јер је Дража настојао да лично остане што више „чист", па се тако бранио и на суђењу, када је покушавао да сву сарадњу својих најближих сарадника с окупатором пребаци на одређену самосталност, избегавајући врло често одговоре и покушавајући да та питања скрене на друге проблеме.

Тако је, на пример, овакав један дијалог вођен између Михаиловића и председника суда на судском процесу Михаиловићу у првој половини јула 1946:

Председник: Какви су послови извршени иа тој конференцији. Јесте ли постављали команданте?

Оптужвни (тј. Дража —прим. а.): Јесам. Поставио сам Бирчанина за команданта Далмације, Лике и западне Босне.

Председник: Куда је одатле отишао Бирчанин?

Оптужени: Отишао је право у Сплит, он је тада био тешко болестан.

Председник: А ко је тада држао Сплит?

Оптужени: Италијани.

Председник: Је ли вама било познато да су у то време, јула — августа 1942. године, команданти четника у Далмацији, у Херцеговини, Босни, Лици, сарађивали с окупатором?

Оптужени: Не разумем.

Одбрана Дражина је било једно, а чињенице су ипак биле друго. Три Дражине четничке војводе биле су и остале колаборационисти фашистичких окупатора, као што је то и сам Дража био од првог до последњег дана окупације Југославије.

Комаидант италијанског 6. армијског корпуса генерал Ренцо Далмацо обавестио је 17. јануара 1942. команду италијанске 2. армије о успостављању првих контаката с четницима на подручју Лике од стране дивизије „Сасари" („8а55ап") још у јулу 1941. преко Стеве Рађеновића, бившег политичара и

Четници кољу припадника НОП

посланика, који је том приликом „дао драгоцене податке о четничкој организацији" и преко кога се сазнало „да је вођа сличног устаничког покрета у источној Боони Јевђевић Добросав и да се с њим успоставе контактн".

Ренцо је даље написао да је „Јевђевић већ у првим разговорима изразио вол>у да следи исту линију као и Рађеновић, засновану на искреној сарадњи с Италијом, и са своје стране подржао успостављање додира с познатим пуковником, војводом Илијом Трифуновићем-Бирчанином".

За Јевђевића је Ренцо рекао да је ватрени националист и да „у потпуној окупацији Босне и Херцеговине од италијанских јединица види једину могућност да отргне Србе ових покрајина од усташких покоља и денационализације", као и да „прижељкује стварање босанско-херцеговачке државе, са српском владавином, под италијанским покровитељством".

Сличне оцене су дате и за Бирчанина, који се у Сплиту налазио од првих дана октобра 1941. под италијанском заштитом.

Наравно да су такви ставови одговарали италијанском окупатору, прво, због тога што су му омогућавали пенетрацију ван договорених интересних сфера с Трећим Рајхом и, друго, што су такви ставови гарантовали лојалност четника окупационим снагама, а такву политику су четници почели да воде још од првих дана устанка.

Командант италијанског 6. армијског корпуса је посебно указао на значај сарадње с поменутим четничким вођама у вези пријатељских односа свих осталих четничких команданата које су ови заузели према италијанском окупатору чим су били упознати са ставовима Јевђевића, Трифуновића и Рађеновића, као и на чињеницу да су ти контакти омогућили да се успостави веза „са генералом Дражом Михаиловићем, руководиоцем преосталих југословенских снага и четничко-националистичких формација, које је Аондон намеравао да гурне против нас стварањем гериле, чији је развој могао попримити велике размере и приморати нас на ангажовање значајних снага и средстава".

Тако је мислио генерал Ренцо Далмацо, тако су мислиле и четничке вође које су се противиле сваком пружању оружаног отпора.

Међутим, четништво, бранећи своје класне и великосрпске позиције буржоазије, изабрало је да служи окупатору, што је неминовност свих реакционарних и контрареволуционарних снага чији су интереси, по правилу, *увегс изнад* интереса свога сопственог народа.

Далмацо је посебно нагласио да је успостављена посредна веза с генералом Дражом Михаиловићем преко Добросава Јевђевића и Илије Трифуновића-Бирчаиина, што је Дража, касније када му је суђено, покушавао на сваки начин да оповргне. Далмацо је посебно нагласио значајну корист учешћа „четничких формација у борби против бољшевизма" и да је „требало постићи онолико колико је успело да се оствари у Книну", а то значи с трећим војводом — попом Момчилом Бујићем.

Генерал Роата, командант италијанске 2. армије, на ово обавештење генерала Далмаца одговорио је 15. фебруара, пошто је примио инструкције од

Четници и италијански фашистички војници у селу Дрежници (1942)

Поглавник НДХ Анте Павелић (први слева), усташки маршал Славко Кватерник (у средини) и генерал Марио Роата, италијански командант 2. армије у једном од чешћих „савезничких" разговра у Загребу (1942)

Генералштаба копнене војске, да с четницима не треба примати никакве обавезе, посебно политичке, и да им треба ставити до знања „да ће после рата бити у одговарајућој мери разматрано њихово држање према нама", нагласивши да према комунистима треба предузети „борбу до истребљења".

ИТАЛИЈАНСКО-УСТАШКИ ЗАГРЕБАЧКИ СПОРАЗУМ О СТАТУСУ ЧЕТНИКА

После милитаризације II и III зоне крајем лета и почетком јесени 1941 од стране италијанеких окупаторских снага, усташке власти у Независној Држави Хрватској осећале су се погођене због директног војничког уплива италијанске Више коман-

,де оружаних енага „Словенија-Далмација" до демаркационе линије одређене Бечким споразумом априла 1941.

Међутим, италијански окупатор је ту интервенцију предузео да би угушио народноослободилачки покрет који се у лето и јесен 1941. разбуктао у поменутим зонама у којима усташко-домобранске снаге нису биле способне да се носе с јединицама НОП одреда Југославије. Временом је усташка влада у НДХ такође сматрала да су окупациони трошкови за издржавање италијанских оружаних снага на подручју II и III зоне и сувише високи, па су захтевали да се италијанске јединице иовуку у своје раније гарнизоне пре ремилитаризације поменутих подручја.

Тако је 19. јуна 1942. склопљен у Загребу споразум између усташких власти и италијанске окупационе Више команде оружаних снага „Словенија--Далмација" или, како су је скраћено називали, *Суперслода.* Споразумом је предвиђено да се италијанске окупационе снаге повуку до 11. јула 1942, али се томе чину приступило одмах по еамом потписивању Загребачког споразума, којим су решеиа не само та питања, већ и однос усташких власти према четништву на подручјима где се поново успостављала власт Независне Државе Хрватске.

Тај споразум је упео известан немир међу четнике без обзира на ове уговоре које су четници, посебно на подручју Босне, имали склопљене са усташама. Међутим, усташке влаети су пожуриле да отклоне ту сумњу, па је маршал Славко Кватерник, заменик Павелићев и командант поглавниковог Главног стана, издао 26. јуна 1942. писмену окружницу упућену свим највишим инстанцама НДХ и *Суперслоди* (на знање), којом је регулисан однос између усташа и четника.

Тако је том окружннцом предвиђено да су усташке власти надлежне да склапају нове споразуме с четницима; даље, регулисано је, док се не установе нове општине, да сву општинску власт на одговарајућој територији спроводе команданти четничких формација, односно општинске власти које ће именовати четнички команданти, али под контролом власти НДХ; иредвиђено је такође да четнички команданти у року од месец дана обавезно доставе спискове свог људства надлежном команданту усташко-дохмобранских дивизија, односно великом жупану или надлежном усташком функционеру (стожернику), чиме се свако лице које се затекне с оружјем, а није унето у те спискове, имало „третирати као непријатељ обеју страна".

Регулисано је и питање доделе муниције четницима од стране усташа, лечење рањених четника, додељивање одликовања за истицање у борби, помоћ удовицама палих четника у акцијама против НОП-а, питање снабдевања, повратка избеглица, кретања, трговине итд.

На тај начин су усташе писмено преузеле на себе овакав однос према четницима какав је према њима имао италијански окупатор. Тиме су још једном потврђене основе усташко-четничке сарадње на подручју Независне Државе Хрватске.

Након тог „де јуре" санкционисаног положаја четника под окривљем усташке власти војвода Илија Трифуновић-Бирчанин имао је више званичних

Усташки поглавник тзв. Независне Државе Хрватске Анте Павелић (лево) у посети Адолфу Хитлеру, воћи Трећег Рајха (десно). Позади Павелића је генерал-фелдмаршал Вилхелм Кајтел, начелник Врховне команде Вермахта, а позади Хитлера — министар спол>них послова нацистичке Немачке Јоаким фон Рибентроп; између Павелића и Кајтела је шеф Канцеларије Националсоцијалистичке немачке радничке партије Мартин Борман

састанака од 10. до 20. септембра 1942. у Вишој команди оружаних снага „Словенија-Далмација". Ту је Бирчанин још једном потврдио питање признања усташке марионетске творевине Независне Државе Хрватске и затражио од *Суперслоде* да омогући ближе контакте са словеначким четницима у редовима Антикомунистичке добровољачке милиције (М.У.А.С.). Том приликом Италијани нису пропустили да још једном потврде улогу Трифуиовића као моралног војног вођа четника у Хрватској, а Јевђевића као политичког вођа. Истакнуто је такође да се у Херцеговини на подручју 6. армијског корпуса налази око 6.000 четника, док се у саетаву М.У.А.С. на територији 18. армијског корпуса налази око 3.200 четника сврстаних у батаљоне. Трифуновић је изразио и спремност да укине све бивше југословенске и српске ознаке и чинове и „да се одрекну свих србофилских зборова".

О свему томе био је редовно обавештаван и Дража Михаиловић путем телеграма примљених од мајора Петра Бађовића, чак и у детаље, пошто је Бађовић примао депеше од Бирчанина из канцеларије 2. армије на италијанском језику.

На све то Дража је одговорио једном депешом од 25. септембра 1942, којом је ставио у задатак да се преговорима „извуче од Талијана што више оружја, муниције, хране и обуће", на сличан начин као

Четнички командант ирима наређење од италијанског фашистичког официра за борбу против припадника НОП и ДВЈ на Каменој гори (1942)

што је постигао капетан Павле Буришић у Црној Гори. Војвода Бирчанин је у томе стварно и успео на преговорима у Команди италијанске 2. армије у Сушаку, којом приликом је постигиутим споразумом добио од Италијана 2.000 пушака за подручје планине Динаре и 1.000 пушака за Лику. Тада су се Италијани и четници договорили о заједничким дејствима против народноослободилачког покрета у операцијама у западној Херцеговини, северној Далмацији и јужној Босни, које су Италијани шифровано називали „Алфа" и ,,Бета" у оквиру циклуса операција под именом „Динара". Трифуновић је тада добио уредна документа да се може слободно кретати на целокупном окупационом подручју италијанске 2. армије под командом генерала Марија Роате, ратног злочинца и једног од команданата у Италијанском експедиционом корпусу који се борио на Франковој страни за време грађанског рата у Шпанији.

Поред тога, договорено је да се одредбама М.У.А.С. у Словвнији Белој и Плавој гарди испоручи око 5.000 пушака, а око 9.000 пушака за подручје Динаре и Лике. При склапању споразума један ор услова је био да четници обуставе сваку акциј^ против усташа, због њихових протесга преко нема чких окупационих инстанци.

Затим је и Добросав Јевђевић постигао спора зум с Роатом 29. септембра 1942. у Ријеци о легали зацији 3.000 четника у Херцеговини и источној Бо сни, те о пристанку да се из Херцеговине упути окс 3.000 четника као помоћ Динарској четничкој дивизији, као и бројним другим прерогативима којима су регулисани италијанско-четнички односи.

Све се, пак, то догађа у време када јединице НОП и ДВ Југославије, под командом Врховног шта ба НОВ и ПОЈ, воде веома оштре и успешне борбе на подручју западне Херцеговине, јужне Босне, северне Далмације, дела Лике и другим крајевима •Тугославије. V то време италијански окупатор је, уз помоћ четника, предузео поменуте операције да би угушио НОП, не презајући ни овога пута од бројних насиља и паљења насеља, претварајући у пустош подручја на којима је водио борбе са својим помагачима против партизанских јединица.

У току поменутих операција долазило је до затегиутих односа између окупатора, пошто немачке команде, на пример, у операцији „Алфа", чији је задатак био да се поново заузме Прозор које су дотад држале партизанске јединице, нису дозвољавале прелаз италијанским јединицама преко демаркациоие линије, док за циклус „Динара" Павелић није био сагласан са учешћем четника, будући да су се исте изводиле на подручју насељеном претежно хрватским живљем па се „плашио" сукоба између четника и усташа.

У операцији „Алфа" делови италијанског 6. армијског корпуса (око 4.000 војника) и четници Требињског, Невесињског и Ромаиијског корпуса (са око 5.000 четника) прешли су у напад 5. октобра у 5 колона, па су 10. октобра успели да овладају Прозором и неким другим местима. Операција „Бета", у циклусу операција „Динара", отпочела је 21. октобра 1942. на подручју италијанског 18. армијског корпуса. Италијани, припадници усташке Црне легије и делови Динарске четничке дивизије (називали су је и Динарском облашћу) имали су задатак да поново заузму Ливно, што су иуспели 26. октобра 1942.

Пре почетка операције „Бета" одржан је дводневни састанак 12. и 13. октобра у Сплиту у присуству генерала Марија Роате, команданта италијанске 2. армије, генерала Уга Становита, команданта 6. армијског корпуса, генерала Умберта Спиге, команданта 18. армијског корпуса, и генерала Клементе Примијерија, начелника штаба *Супер-слоде.* Том приликом је констатовано да 6. армијски корпус раеполаже са 15 батаљона М.У.А.С. са око 7.000 четника, док се у саставу 18. армијског корпуса налази око 5.100 припадника М.У.А.С. не рачунајући одреде М.У.А.С. састављене од око 2.000 Муслимана у рејону Гацка.

Поред тога, констатовано је да су четници у Аладинићима (код Стоца) попалили око 30 кућа, док је село Дрежница у операцији „Алфа" уништено „огњем и мачем", при чему је убијено 56 мушкараца, од тога 13 Срба. Слично се десило свим селима у долини Дољана, „јер су у њима партизани организовали оружани отпор".

Одмах после тога генерал Марио Роата се састао и с поглавником Антом Павелићем 15. октобра 1942. ради договора о усклађивању дејстава између усташа и четника, као и предузимања мера за спре-

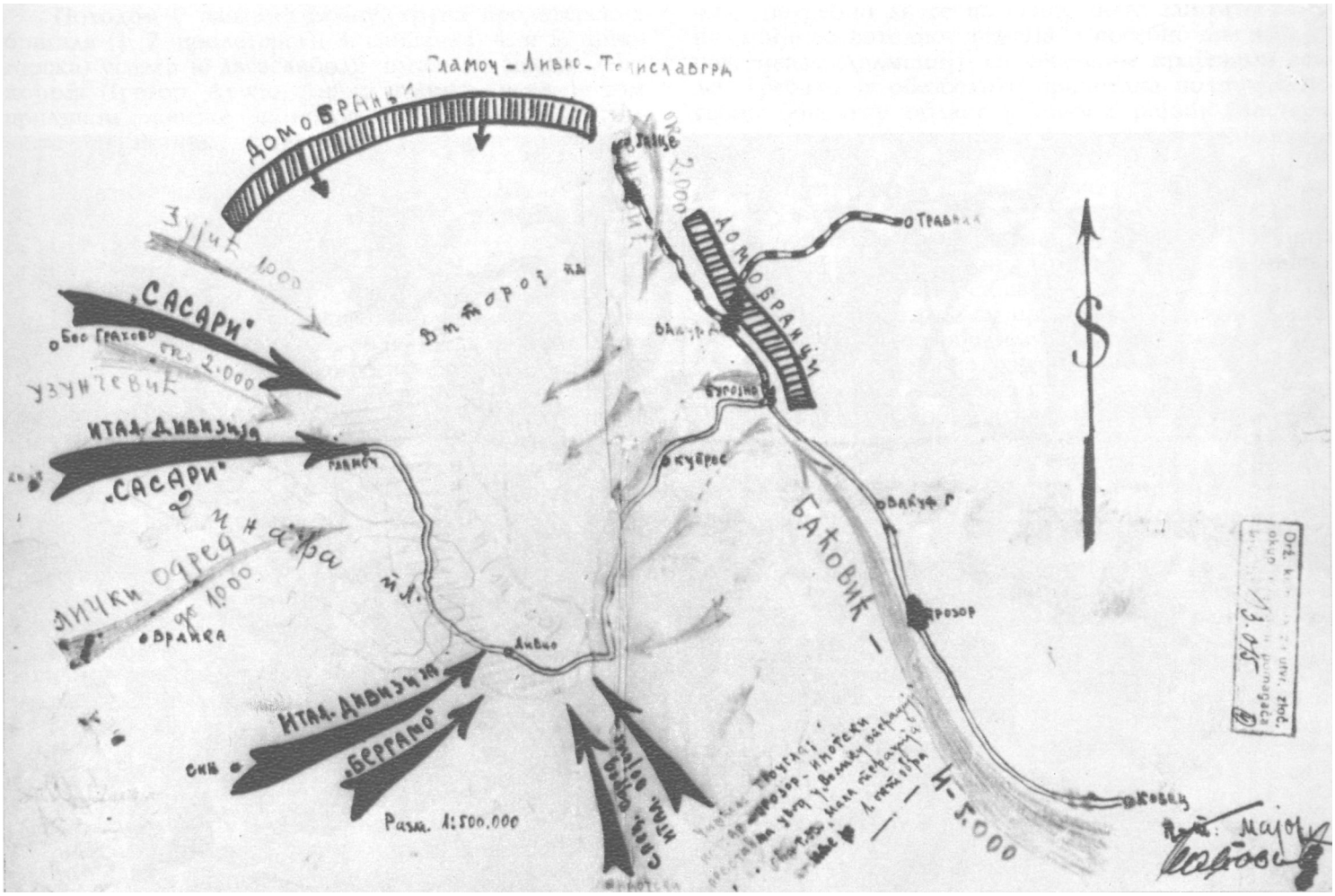

Овако јс мајор Петар Баћовић планирао уништење припадника НОВЈ (Факсимил оригинала у А-УП, к. 231, рег. бр. 4-10)

чавање еукоба између усташа и четиика. Том приликом је договорено да се упуте опомене војводама Бирчанину и Јевђевићу, уз „претњу да ће јединицама чији војници изазивају изгреде обуставити снабдевање животним намирницама и новцем", а уколико то не би било довољно, предвиђено је и предузимање оштријих мера.

У току тих разговора договорено је да се из редова М.У.А.С. одстране све старешине и добровољци српеке или црногорске националности који нису родом с ггодручја Независне Државе Хрватске, што није учињено као и да се предузму неке друге санкције у вези с издавањем оружја и муниције. Роата је издао и једно упутство 31. октобра 1942. о потреби чвршће сарадње усташких власти и четнитника, констатујући при томе и следеће:

„Четничке антикомунистичке формације досад су давале и убудуће ће моћи да дају одличне резултате. Због овога — ако ни због чега другог — да би се избегло њихово повезивање с партизанима, не треба да их одбацимо".

Све те наизглед трзавице између четника и усташа биле су спорадичне природе. На то указују и операције немачког окупатора предузете за уништење *Бихаћке Републике.* У тим операцијама окупатор је користио и четничке снаге, ангажујући их у склопу својих операција, што је нарочито дошло до изражаја у долини Раме и Неретве у бици за рањенике.

Војвода Добросав Јевђевић с групом четника и италијанских: фашистичких официра

Група четника и италијанских фашистичких војника у Јабланици лета 1942.

ЧЕТНИЦИ У БИЦИ НА НЕРЕТВИ

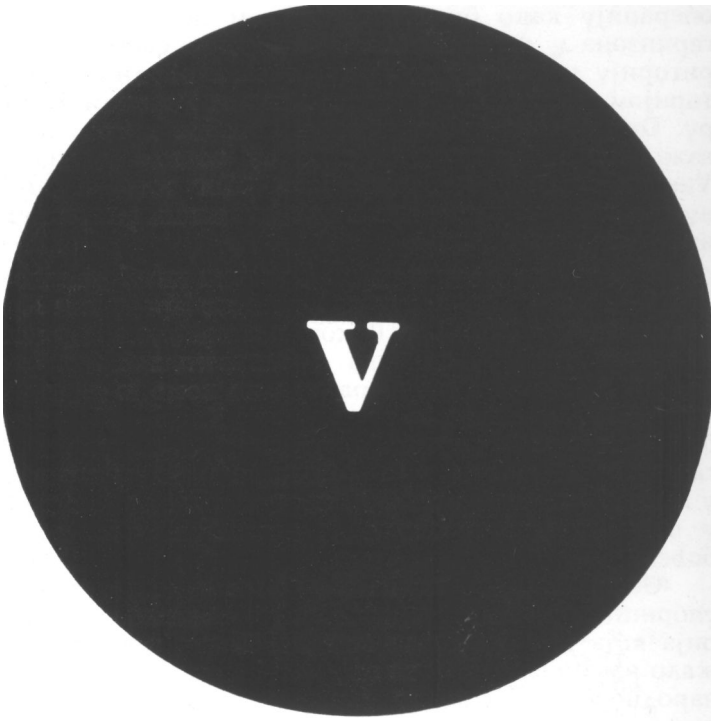

Походом у западну Боону, група пролетерских бригада (1, 2. пролетерска 3. санцачка, 4. и 5. црноторска) успела је да ослободи читав низ места, међу којима Прозор, Дувно, Ливно и друга, и да се том приликом повеже с новоформираним далматинским, крајишким, личким, баиијским и кордунашким бригадама, што је било од великог значаја за даљи развој народноослободилачке борбе не само у западној Босни, него и у осталим крајевима Југославије.

Тај поход пролетерских бригада је био иајзначајнији догађај у 1942. на војничком и политичком плану. Том приликом је створена велика слободна територија, а тиме и војно-политичка база за даља дејства у свим правцима, што је пружало изванредне могућности Врховном штабу НОП и ДВ Југославије и Централном комитету КП Југославије за њихово непосредно руковођење у западним крајевима, а посебно у Босанској Крајини и Хрватској. Тако је тежиште народноослободилачког рата и револуције пренето из источних крајева у западни део Југославије.

Говорећи о значају овог похода првих пролетерских бригада, Врховни командант Јосип Броз Тито касније је рекао:

„Велики значај за развитак устанка не само у западној Босни већ и у Хрватској и Словенији имао је марш пролетерских бригада које су пошле 24. јуна 1942. године преко Зеленгоре, Трескавице, Игмана, Коњица, Прозора, Дувна, Ливна итд. V том маршу пролетерске бригаде су прешле преко 250 километара, чистећи пред собом терен у распону од 70 километара. То је било тачно годину дана послије почетка оружаних борби наших народа."

Стварање велике слободне територије приморало је фашистичке окупаторе да предузму опсежније противмере како би се уништиле партизанске снаге у њиховим жариштима у западној Босни, Лици, Банији и делу Далмације. За окупаторе је било потребно да се по сваку цену заштите комуникације од виталног значаја, а посебно оне које су повезивале Далмацију са северним крајевима земље. Требало је обезбедити привредна подручја, посебно бокситну област у ширем рејону Мостара, као и спречити ширење народноослободилачког покрета у Далмацији (где су биле угрожене италијанске позиције) и консолидовати прилике у уздрманој Павелићевој Независној Држави Хрватској.

Циклус операција назван „Динара" (операција „Алфа" и „Бета" у рејону Прозора, односно Ливна, као и операција Јајце са својим етапама „Јајце I" за заузимање Јајца, које су пролетерске ударне и крајишке бригаде ослободиле 25. септембра 1942. и „Јајце II" за поновно заузимање Мркоњић-Града) дао је више него половичне резултате, иако су у њима биле ангажоване знатне италијанске и немачке снаге, као и четници. Додуше, окупатори су уз помоћ квислинга успели да овладају 6. октобра Јајцем, 8. октобра Прозором, 9. октобра Горњим Вакуфом, а 26. октобра и Ливном. Међутим, све то није успело да деморалише партизанске јединице, већ су оне у то време врло често из дефанзиве прелазиле у напад, па су нека места (као Кључ и Мркоњић Град) прелазила и по више пута из руке у руку.

Паралелно с овим акцијама, на подручју западне Херцеговине, Босне и Далмације окупатор је покушао, уз помоћ четника усташа и домобрана да у времену од 19. до 27. октобра „очисти" и Козару, али у томе није успео иако је у гој операцији ангажовао око 10 батаљона против новоформиране 5. крајишке ударне бригаде.

БИХАНКА ОПЕРАЦИЈА

V време док су се водиле оштре борбе на ширем подручју Јајца, Мркоњић-Града, Ливна и других места, Врховни штаб је планирао једну офанзивну

операцију како би ликвидирањем непријатељских гарнизона у долини реке Уне повезао слободну територију у Босанској Крајини са слободном територијом у Банији, Кордуну, Лици и Горском Котару. Ову област је непријатељ посебно држао због важности комуникација које су водиле долином Уне на север преко реке Саве. Због тога је било нужно заузети читав низ непријатељских упоришта, на првом месту Бихаћ.

У вези с том операцијом Врховни штаб је донео одлуку да се с бригадама из Боеанске Крајине и Хрватске заузме Бихаћ, а Врховни командант одржао је саветовање 27. октобра с Оперативним штабом НОП и ДВ за Босанску Крајину, на коме је израђен и операцијски план за ослобођење Бихаћа. За ослобођење овог места у коме је био врло јак усташки гарнизон ангажовано је 8 бригада које су прешле у напад 2. новембра у 21,30 часова, тако да је Бихаћ у поподневним часовима 4. новембра 1942. ослобођен.

Ослобођењем Бихаћа и других непријатељских упоришта створена је јединствена слободна територија која је обухватала бко 50.000 км, што је пружало изванредне услове за даље јачање и развијање народноослободилачког покрета и предузимањем других мера на јачагву његових оружаних снага. Због значаја тога подручја није нимало случајно да су га непријатељи називали *Титовом државом.*

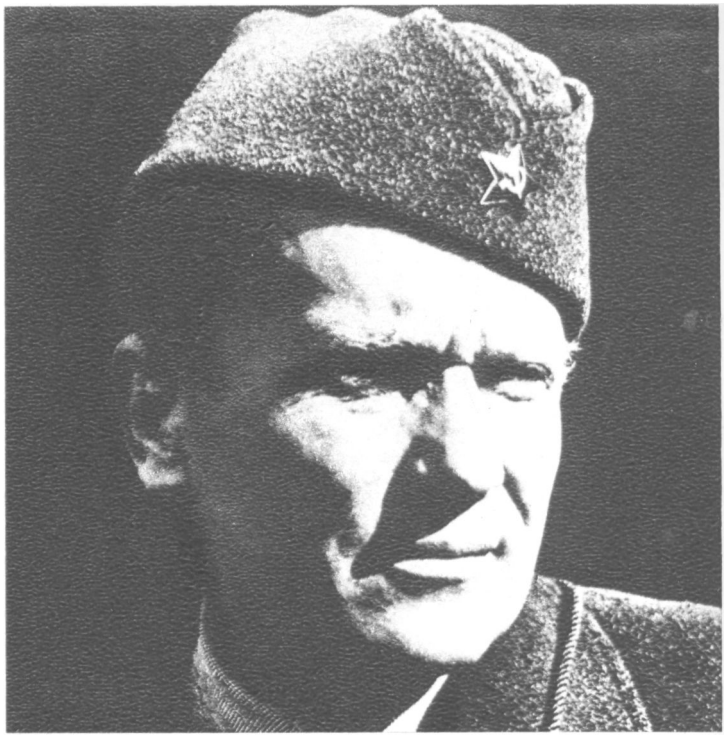

Врховни командант НОП и ДВЈ Јосип Броз Тито (Млиниште, 1942)

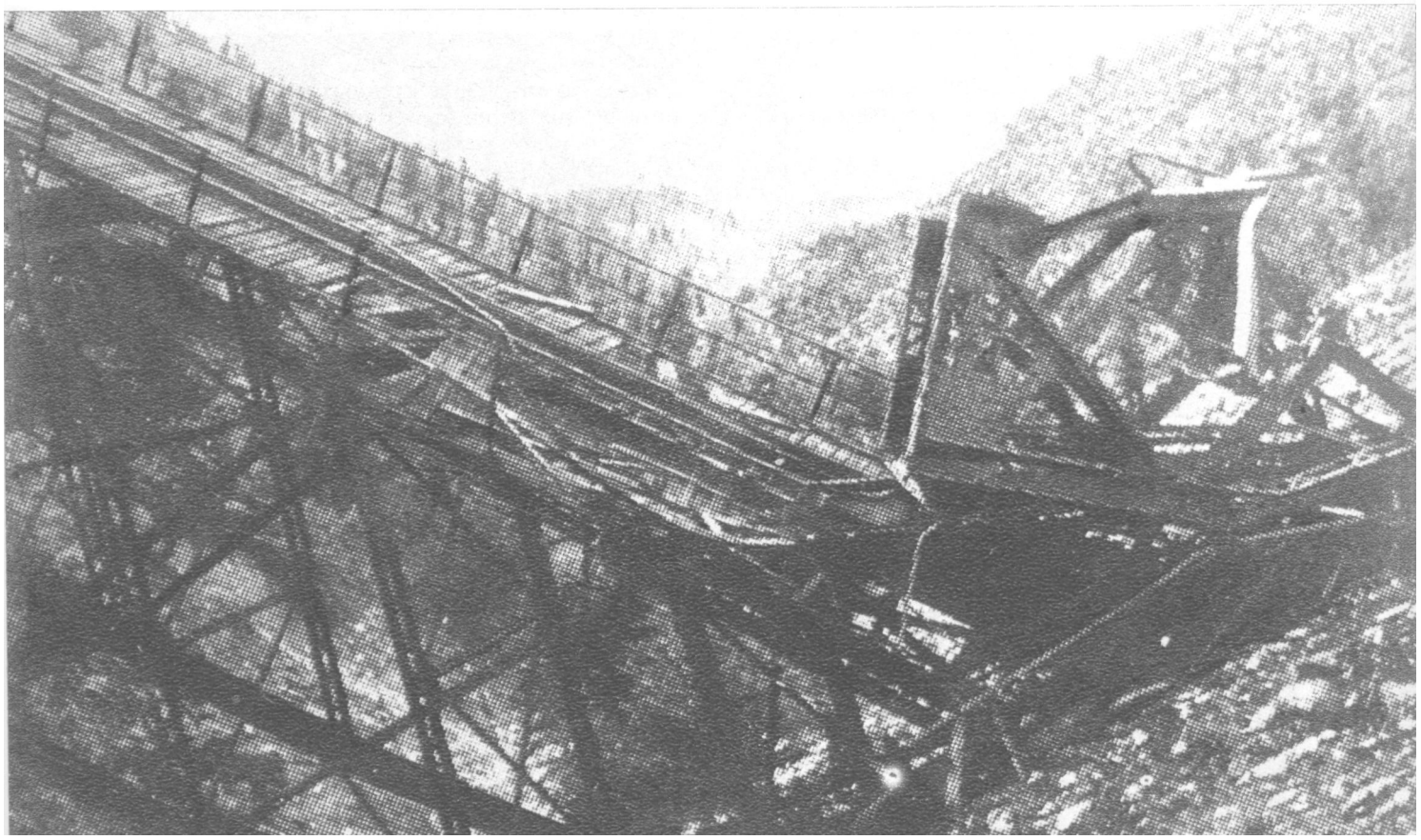

Рушењем Аукач-моста (распона 52 м) од јединица Пролетерске ударне групе, железничка пруга Сарајево—Мостар била је 2 месеца у прекиду

1/23

ВРХОВНИ ШТАБ
НАРОДНО ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ПАРТИЗАНСКЕ
И ИДОБРОВОЉАЧКЕ ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
18-X-42 године- 14 часова

Строго поверљиво!

МНО ФНРЈ.
АРХИВ НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКОГ Р
Бр. Рег. 6/6
К. 161 А

ОПЕРАТИВНОМ ШТАБУ ЗА БОСАНСКУ КРАЈИНУ

1/ Операцијије источно од Врбаса могу доћи у обзир нешто касније. Ви прибирајте податке са тог терена. Ми имамо података да се ваш пролетерски батаљон пред надмоћнијим усташко-четничким бандама морао пребацити [illegible] у [illegible] податке.

2/ Слажемо се са вашим мишљењем да треба напасти и заузети Бихаћ. Ова операција има се извести најдаље до 5 новембра, како бисмо имали чиме прославити 25 годишњицу октобарске револуције.

У нападу ће учествовати: 4 крајишке, 4 личке и 1 пролетерска. [illegible], ви ћете нам предложити план напада. У том циљу предузмите извиђања и прибавите детаљан непријатељски распоред. У нападу мора учествовати целокупна артилерија са којом располажемо. Предвите места за артилерију. Проликом достављања плана за напад, доставите нам и скицу непријатељског распореда.

Евакуацију свих потреба ви ћете организовати. Предвидети евакуацију ка Петровцу и Грмечу.

Све припреме задржати у највећој тајности и о њима нико не смије знати сем вашег штаба.

3/ Пре ове операције ви можете предузети низ акција на отсеку између Шубије и Босанске Крупе. Чак можете заузети и Босанску Крупу. Нарочито је потребно рушити комуникције. Ове помоћне акције треба да буду најјаче у времену око првога новебра.

Исто тако наредили смо Хрватском штабу да у овом времену предузму једну демонстративну акцију у Источној Бачији, ка Двору и Бос.Новом.

4/ У ситуацији која се одигравала код Кључа, 1 Крајишка није смјела напустити бојно поље све док се ситуација не би рашчистила. Овакко, непријатељ се провукао јевтино. Та бригада се у нереду повукла са положаја источно од Кључа. Такав неред је био и око Мркоњића. Такви поступци ће ослабити ту вашу [redacted], најбољу бригаду, а не борбе. Морате припазити на руковођење не само овом, него и осталим бригадама.

5/ О формирању дивизија морамо још промислити.

6/ С обзиром да ћемо предузети напад на Бихаћ, не би било згодно да сада изводимо мање акције око тога града. Према томе, ка Бихаћу оставити само слабије извиђачке дјелове, а снаге IV Крајишке бригаде употребити за друге акције.

7/ За предвиђену акцију настојте да се у радионици изради што више ручних и бацачких бомби. Нама хитно упутите бар 200 ручних бомби. Бомбе упутити у Оштрељ.

8/ Никаквих установа ми немамо у Петровцу. Приметили смо да ваше последње писмо наје било написано у уобичајеном другарском тону. Оно нас је изненадило.

Примите наше другарске поздравћ.
СМРТ ФАШИЗМУ СЛОБОДА НАРОДУ!

Командант,

П С

Наређење Врховног команданта НОП и ДВ Југославије Тита од 18. октобра 1942. Оперативном штабу НОП и ДВ за Босанску крајину за ослобођење Бихаћа (А-УП, к. 161, рег. бр. 6-6)

Непосредно пре ослобођења Бихаћа Врховни командант је 1. новембра 1942. издао наредбу о стварању Народноослободилачке војске Југославије, док је Врховни штаб НОП и ДВЈ званично преименоваи 20. новембра исте године у Врховни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије (ВШ НОВ и ПОЈ). Првог новембра су формиране прве дивизије НОВ и ПОЈ: 1. пролетерска и 2. пролетерска дивизија, а осам дана касније (9. новембра 1942) формиране су 3, 4. и 5. ударна дивизија НОВЈ. Истога дана формиран је и први корпус НОВЈ под именом: Први босански ударни корпус. Корпус је формиран од 4. и 5. крајишке дивизије, 6. источнобосанске бригаде и свпх партизанских одреда на територији Босне. За команданта корпуса именован је Коста Нађ, а за политичког комесара Осман Карабеговић, дотадашњи руководиоци Оперативног штаба НОП и ДВ за Босанску Крајину.

Након формирања ових крупних јединица Народноослободилачке војске Југославије, нешто касније (22. новембра 1942) формиране су 6. личка, 7. банијска и 8. кордунашка дивизија, од којих је истог даиа формиран Први хрватски корпус НОВЈ, за чијег је команданта одређен Иван Гошњак, а за политичког комесара Вељеслав Хољевац.

Група војно-политичких руководилаца у ослобођеном Бихаћу (чуче): Владимир Бакарић, Богдан Орешчанин и Иво Лола Рибар, (стоје) Владимир Поповић, Никица Пеиновић, Рато Дугоњић и Коста Нађ

Врховни командант НОВ и ПОЈ Јосип Броз Тито на Другом заседању АВНОЈ-а 26. новембра 1942. излаже развој народноослободилачке борбе

Упоредо са стварањем Народноослободилачке војске Југославије Централни комитет КПЈ и Врховни штаб НОВ и ПОЈ решавали су и основно питање револуције: питање власти, и друга. Због тога су се у Бихаћу 26. и 27. новембра 1942. састали делегати народноослободилачког покрета, који су донели резолуцију о оснивању и задацима Антифашистичког већа нароАног ослобођења Југославије (АВНОЈ-а) као највишег политичког органа народноослободилачког покрета, док је за руковођење пословима између заседања АВНОЈ-а изабран Извршни одбор. О томе је Тито у свом извештају на Другом заседању АВНОЈ-а рекао:

„Стварање Антифашистичког вијећа народног ослобођења Југославије јесте једна од највећих тековина наше Народноослободилачке борбе до тог времена. Положени су темељи на којима ће се градити ново праведније уређење у земљама Југославије, положени су темељи на којима се ствара истинско братство и равноправност свих народа Југославије, темељи једне праве, истинске демократске народне владавине."

ПААНОВИ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИНА ЗА УНИШТЕЊЕ БИХАИКЕ РЕПУБЛИКЕ

Стварање велике и компактне слободне територије на подручју западне Босне, северне Далмације, Баније, Кордуна и Лике унело је немир у редове фашистичких окупатора, који се нису могли помирити с таквим развојем народноослободилачког покрета јер су тиме биле угрожене њихове позиције у залеђу јадранске обале због могућности отварања другог савезничког фронта на том правцу, а пре свега у Павелићевој марионетској Независној Држави Хрватској. Међутим, ни четници нису остали равнодушни на такав развој догађаја, јер су тиме били угрожени и сви њихови планови у вези с проширењем утицаја на западне крајеве Југославије, Дража Михаиловић је, додуше, још на састанку 22. јула 1942. у Зимоњић Кули, код Автовца, односно Гацка, с највишим четничким руководиоцима донео одлуку да се створи „коридор" између Херцеговине и западне Босне предузимањем једне операције на правцу Невесиње—Коњиц—Прозор—Ливно—

С Првог заседања АВНОЈ-а 26. новембра 1942. V Бихаћу: (здесна налево) Павле Савић, Иван Милутиновић, Нуриј.ч Поздерац, др Иван Рибар, Јосип Броз Тито, Моша Пијаде, Буро Пуцар

Чланови Извршног одбора АВНОЈ-а: (седе слева надесно) Нурија Поздерац, др Иван Рибар и Павле Савић, (стоје слева надесно): Младен Ивековић, Веселин Маслеша, Владо Зечевић, Иван Милутиновић, др Симо Милошевић и Миле Перуничић

Гламоч—Босанско Грахово. Због тога је, ради усклађивања дејства, извршена и реорганизација у командовању, па је за команданта западне Босне именован мајор Славко Бјелајац (није никада дошао на тај положај), а за његовог заменика мајор Славољуб Врањешевић, док је војвода Илија Трифуновић-Бирчанин, по одобрењу Италијаиа, већ био издао наређење за покретање 3.000 херцеговачких четника ради повезивања с четницима у Книнској крајини и Лици.

Међутим, та дејства четника, у склопу окупаторског циклуса операција под шифром „Динара", нису дала одговарајуће резултате, што значи да није дошло до стварања једне компактне територије под утицајем четника, која би се од Црне Горе, преко Херцеговине и јужне Босне повезивала с Книнском крајином и Ликом. Тиме су четнички покушаји на том плану пропали, док је четнички делегат при Штабу италијанске 2. армије у Сушаку Радмило Грђић доставио један извешгај Дражи Михаиловићу у новембру, у коме га је обавестио да се на партизанској слободној територији налазе крупне снаге које би могле успоставити поново стање које је владало пре марта 1942. на подручју Црне Горе, Херцеговине, Санџака и источне Босне. Због тога је и предлагао да се оне „униште радикално и дефинитивно".

Дража Михаиловић је, схватајући озбиљност ситуације, као најпречи задатак сматрао упућивање 3.000 четника из Херцеговине и источне Босне на подручје Книнске крајине и Лике, како би се спречило уништење Динарске четничке дивизије попа Момчила Бујића и учврстио четнички покрет у тим областима.

Пошто је италијанска 2. армија тим четницима одобрила долазак у Далмацију, Добросав Јевђевић, који је у томе посредовао, обавестио је 30. новембра четничке команданте да ће се 3.000 четника превесги бродовима у Далмацију и да ће се тиме остварити „вруће Чичине (Дражине — прим. а.) жеље".

Четници из Херцеговине и источне Босне, под командом мајора Петра Бањовића, пребацили су се средином децембра 1942. у рејон Книна, док је пребацивање око 2.000 црногорских четника одложено на интервенцију усташких власти јер је постојала бојазан да би се ти четници могли светити хрватском живљу због уеташких покоља над српским живљем.

Након тога Дража Михаиловић је почетком децембра 1942. у селу Липову одржао саетанак с представницима четника из Црне Горе, Херцеговине и источне Босне, на коме је донесена одлука и разрађен план операција за уништење *Бихаћке*

Републике. Ради обједињавања комаидовања свим четничким јединицама, Дража је 11. децембра 1942. формирао Истакнути део Врховне команде, с мајором Захаријем Остојићем на челу.

Седиште Истакнутог дела Врховне команде Југословенске војске у отаџбини од 25. децембра 1942. налазило се у Калиновику, и преко њега ће Дража руководити операцијама за уништење „Бихаћке Републике". Он је 13. децембра 1942. јавио Бирчанину: „Операција коју сада припремам према заосталој Совјетској републици биће комбинована и опсежна. У њој има да суделују Динарци заједно с Херцеговцима, снаге код Оточца, снаге са планине Мањаче и Борја и црногорске снаге, које ћу упутити у напад преко Прозора, опет према Гламочу . . . Један истакнути центар образовао сам у Херцеговини, преко кога ћу непосредно дириговати свим овим операцијама. У Херцеговини као свог делегата послао сам мајора Остојића, преко кога ћу упућивати сва наређења и који је однео укупан план акција, да, акобогада, стишемо до пред Карловац и Загреб."

Као што се види, Дража није одустао од стварања коридора између Херцеговине и Книнске крајине, односно дела Хрватске преко Босне. Његов први покушај успостављања поменутог коридора је пропао после операције „Алфа", односно по заузимању Прозора, јер се тим плановима успротивио Павелић, па су у правцу Ливна, како је писао Бирчанин 20. октобра Дражи, употребљени усташки батаљони уместо четничких јединица.

Мајор Бањовић, камаидант оперативних јединица источне Босне и Херцеговине намењених за успостављање коридора, био је још одређенији, па је, у вези с тим, Дражи, поред осталог, написао и ово:

„По заузимању Прозора чекало се на почетак (друге) операције осам дана, али изненада 15. октобра Италијани су тражили да се све наше трупе евакуишу из Прозора, што се морало извршити. . . Трупе ове команде враћене су кући и демобилисане, а друга велика операција није изведена из досад непознатих разлога. . . Интересантно је сазнање због чега су Италијани одустали од намераване велике операције".

Наравно да ни Бањовић ни Дража нису знали да је Роата, командант италијанске 2. армије, отпутовао на разговоре Павелићу у Загреб, и да је том приликом отпало учешће четника из Херцеговине, источне Босне и Црне Горе у заузимању Ливна, у операцији „Бета", осим четника из Книнске крајине, тј. делова Динарске четничке дивизије. Сада је, пак, Дража поново актуелизирао овај проблем издавањем инструкције бр. 1 крајем децембра 1942, којом је предвидео ангажовање 14.800 четника из Црне Горе, Херцеговине, Далмације, Лике и Босне, формираних у тзв. четничке корпусе.

Први корпус сачињавале су четничке јединице из Лике, односно четници Гацка и Личке зоне (1, 2, 3. и 4. јуришна бригада и Медачки четнички одред) под командом мајора Славка Бјелајца, укупно око 2.000 четника. Те јединице имале су се прикупити на простору Оточац — Госпић.

Други корпус формиран је од четничких јединица Динарске четничке дивизије под командом попа Момчила Бујића. У корпусл/ је било око 2.000 четника, који су имали задатак да се прикупе у ши-

Дража Михаиловић

Четиици и италијански фашистички војници пред транспорт на положаје

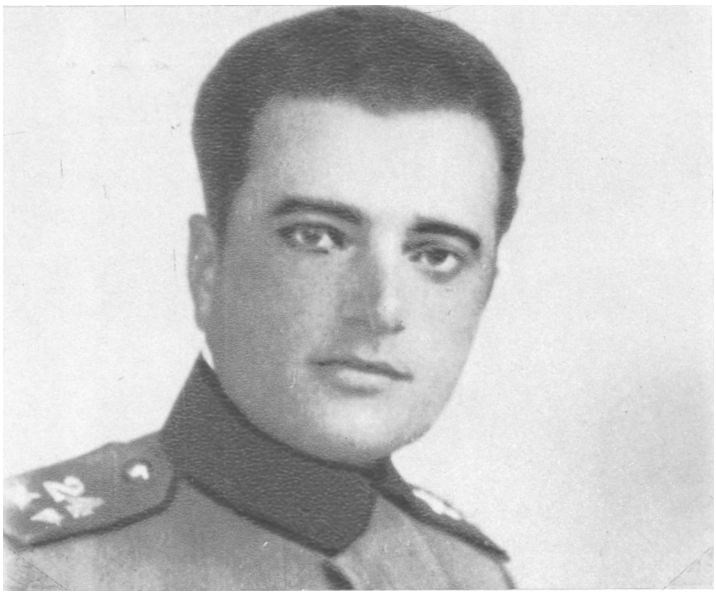

Четнички мајор Славко Бјелајац у униформи поручника бивше југословенске војске

Четничкн командант Радослав-Раде Радић (десно) с усташко--домобранским официром (у средини) и немачким официром (лево)

Четници на железничкој станици у Никшићу пред полазак према Неретви (јануар 1943)

рем рејоиу Грачаца. Поред 2. кориуеа, из састава Динарске четничке дивизије је планирано и учешће Косовске бригаде, јачине око 600 четника, из Косова, код Книна.

Трећи корпус, јачине око 3.000 четника, формиран је од четничких јединица из Херцеговине и источне Босне од делова Требињског, Невесињског и Романијског корпуса. Корпус је ојачан Златиборским војночетничким одредом под кохмандом војводе Радомира Бекића. За команданта овог корпуса је одређен мајор Петар Бађовић. Ти су се четници прикупили у рејону Книна, ради чега је средином децембра 1942. извршено пребацивање четника италијанским бродовима из Метковића у Сплит, а одатле возом у Книн, а делом у Грачац.

Наравно да је за ово знала и британска влада, па се преко тога није могло прећи без одговарајућнх коментара, што је уследило у званичним британским демаршима краљевској југословенској влади у избеглиштву, као и преко Радио-Лондона, који је отворено нападао сарадњу четника с окупаторима. То је довело Дражу и његове команданте у врло незгодну ситуацију, па се Дража, пред почетак четврте непријатељске офанзиве, потрудио да 13. јануара 1943. упути депешу својим командантима, у којој је, поред осталог, стајало и ово:

„Све што ми је у моћи предузимам да спречим пропаганду Лондона за партизане. Председник владе Слободан Јовановић предузима најенергичније мере да ово спречи. Будите у ово уверени. Зато уништимо час пре ове хијене нашег народа, па онда неће бити Радио-Лондона да их хвали лажима. Енглези нису на њиховој страни, али покушавају на све начине да развију нашу љубомору да бисмо што пре напали Немце и Италијане, а ми то не можемо све док претходно не уништимо Мошу Пијаде. Имајте поверења у Слободана Јовановића и Врховну команду. Свихма шаљем свој поздрав. Чича.

Радим свим силама на упућивању Црногораца који ће ићи по мојој замисли најважнијим правцима."

Паралелно с овохм депешохм, Дража Михаиловић је упутио и једну депешу у виду изјаве председнику Краљевске југословенске владе у избеглиштву Слободану Јовановићу са захтевом да се она објави преко средстава ииформисања. У тој депеши Дража је нагласио да никада није дозвох\ио оарадњу његових одреда с окупаторима. Поред тога, Дража истиче да „комунистичка борба није управљена против окупатора, већ је њихов циљ светска комунистичка револуција и преузимање власти", као и то да одлуке у Бихаћу нико не узима за озбиљно, те да је „Збор у Бихаћу комедија и трик пропаганде". Очито је да је „Бихаћка", односно „Совјетска република", како ју је Дража називао, била, у ствари, трн у оку, јер је истина о народноослободилачком покрету почела све више и више да пробија у светску дехмокра^теку јавност, а то је било оно чега се је Дража посебно плашио.

Четврти Дражин корпус је требало да има око 3.000 четника из састава Лимско-санцачких четничких одреда из Црне Горе и Санџака под командом Павла Буришића и око 1.200 четника из Зетског летећег четничког одреда под командом пуков^ника Баја Станишића. Ове црногорске и санџачке чет-

ничке јединице требало је да се прикупе у рејону Јабланице под командом Баја Станишића.

Пети корпус требало је да образују четничке јединице западно од реке Босне, и то четнички одреди „Петр Кочић" под командом Уроша Дреновића, „Борја" под командом Радослава-Рада Радића и пук „Мањача" под командом Вукашина Марчетића. Команду над овим одредима, јачине око 3.000 четника, преузео је капетан I класе Боривоје-Бора Митрановић, кога је Дража Михаиловић половином децембра 1942. упутио да преузме команду над овим четничким одредима у западној Босни. Ти одреди требало је да се прикупе на простору око Јајца и Бање Луке.

Таквим груписањем четничких јединица Дража је намеравао да уз помоћ окупатора обухватним и концентричним нападом разбије јединице НОВ и ПОЈ на слободној територији. Дража је то у својој директиви бр. 1 од 2. јануара 1943, поред осталог, овако формулисао:

„Наша је намера да из обухватног положаја кога имају наше снаге на линији Оточац, Грачац, Книн, Дрниш, Јабланица, Јајце и Мањача планина, изврше концентричан напад на комунисте на просторији Бихаћ — Кореница — Удбина — Бос. Грахово — Ливно — Језеро — Мркоњић-Град — Кључ — Стари Мајдан — Бихаћ, униште их и тиме ослободе ову српску територију комунистичког терора. Идеја маневра је: главним снагама из области Книна и Грачаца извршити фронтални напад у циљу пробоја и раздвајања комунистичких снага; снагама из области Јабланице и Оточца извршити дубоко обухватање комунистичких снага и дејством у њихов бок и позадину олакшати фронтални напад наших главних снага, а снагама из области Јајца и Мањаче планине извршити напад с леђа у циљу опкољавања и раздвајања комунистичких снага, а потом њиховог уништавања".

За извршење тога задатка Дража је дао прецизне задатке свим иападним колонама, с напоменом да ће се почетак акције одредити накнадно.

Овим својим инструкцијама Дража је, у ствари, обмањивао и себе и своје потчињене команданте. То је била једна велика илузија о четничком плану за уништење *Бихаћке Републике,* за шта четничке снаге нису биле ни довољне ни способне. У ствари план за уништење НОВ и ПОЈ на слободној територији припрсмале су немачке и италијанске окупационе команде, у којем су четници били

Немачки официр издаје иаређења четницима

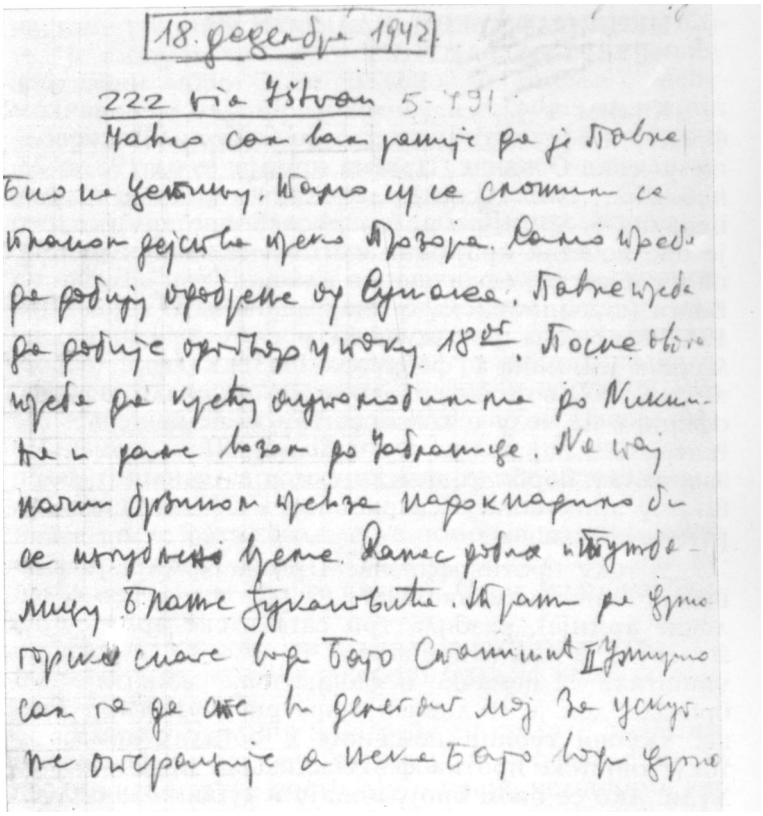

18. децембра 1942

222 кіа Ištvan 5-731

Чим сам ваш радио је Павле Био на Цетињу, Када ће се састати са Италијанским дејством према Дрвару. Даља преда ће добити одобрење од Рупнера. Павле преда ће добије одговор у року 18ог. После тога пође да крене операцијама до Книна и даље возом до Јабланице. Не зна колит брзином треба напредовати да се истовремено удари. Данас добија инструкцију браће Буришића. Крај да фрто горске снаге ваш Бајо Станишић Упутио сам га да се са генералом мој за заједничке операције а неке Бајо ваш фрто

Факсимил дела депеше Драже Михаиловића од 18. децембра 1942. мајору Петру Бањовићу (Иштвану) о споразуму Павла Буришића са италијанским окупатором за покрет четника из Црне горе према Јабланици

помоћна снага. О томе је војвода Добросав Јевђевић, у своме писму од 18. јануара 1943. Дражи Михаиловићу, поред осталог, написао:

„Уједио Вас извештавам да ми је данас саопштила Врховна италијанска команда да је довршен велики план о генералном нападу «а партизане у коме ће да учествују италијанске, немачке, хрватске трупе и наше снаге у сарадњи с италијанским. На моје питање погврдили су ми да има изгледа да у тој операцији узму учешћа и црногорске трупе. О овом сам Вас известио и депешом. На основу овог све више долази у питање да се оствари наш план о акцији, а ми да будемо само један део трупа у општем плану итало-немачком за уништење партизана. Да се не може остварити наш план независно од њихове акције, ја сам увек наглашавао војводи Бирчанину, а то сам помињао у мојим извештајима Вама, тим пре што су правци наступања итало-немачких снага од Бање Луке и од Лике подударни с правцима које смо ми наместили нашим трупама. О овоме се мора водити рачуна, да се касније не би доживело разочарење без Ваше кривице, јер сте правили план на основу Вама достављених нетачних извештаја, не само нетачних у погледу бројева, него што је још важније, у погледу самосталности овдашњих наших одреда".

Тај Јевђевићев извештај послат је Дражи два дана пре почетка четврте непријатељске офанзиве, за коју су прве замисли разматране још у новембру у Хитлеровом Главном стану.

НЕПРИЈАТЕЉЕВИ ПЛАНОВИ ЗА ЧЕТВРТУ ОФАНЗИВУ

Крајем 1942. ситуација на совјетско-немачком фронту и афричком ратишту је била врло неповољна по силе Осовине. Црвена армија је од 19. до 23. новембра 1942. успела да окружи у Стаљинграду немачку 6. армију и делове 4. оклопне армије, што је био почетак краја тих елитних немачких јединица у совјетској офанзиви по плану „Уран". Битка на Волги (стаљингардска битка) започета 19. новембра 1942. завршена је сламањем последњег отпора немачких јединица 2. фебруара 1943, када је заробљено 91.000 војника, од којих 24 генерала и 2.500 офнцира на челу с командантом 6. немачке армије генерал-делмаршалом Фридрихом Паулусом. По завршетку борби совјетске екипе за санацију бојишта су прикупиле и сахраниле 147.200 немачких и румунеких лешева.

У току противофанзиве Црвена армија је уништила главне немачке снаге (6. оклопну и део 4. оклопне армије), разбила три сателитске армије (румунску 3. и 4. и италијанску 8. армију) и потпуно уништила 32 немачке и фашистичке дивизије и 3 бригаде, док је 16 дивизија претрпело осетне губитке. Укупни губици немачких и осталих армија у току совјетске противофанзиве износе преко 800.000 људи. Ако се овом броју додају и губици од 640.000 људи за време немачке офанзиве према Волги (Стаљинграду, сада Волгограду), онда су укупни губици у бици за Волгу износили 1,450.000 људи, што је представљало четвртину бројног стања немачких и осталих снага на совјетско^немачком фронту.

У бици за Волгу немачке и остале армије имале су врло велике губитке и у материјалу. Заплењено је или уништено око 3.500 тенкова и самоходних топова, 12.000 топова и минобацача и око 3.000 авиона.

То је био преломни ударац нанет немачким завојевачима и од тада Хитлерове армије губе стратегијску офанзиву на источном фронту. Тиме је и скршен мит о непобедивости немачких армија. Због тога битка на Волги представља историјску прекретницу у другом светском рату у корист савезника антифашистичке коалиције.

Британска офанзива код Ел Аламејна, на афричком ратишту, позната под шифрованим називом ,,Акробат", која је почела 23. октобра 1942, завршила се пробојем фронта 3. новембра 1942. у операцији „Суперчарц". Том приликом су трупе Осовине изгубиле око 450 тенкова и 55.000 људи, након чега су британске трупе наставиле наступање према Тобруку и Триполису. Савезничке снаге су 8. новембра 1942, на другом крају Африке, отпочеле опрацију ,,Бакља" искрцавањем у Мароку и Алжиру знатних инвазионих снага, што је приморало немачке и италијанске команде да изврше окупацију Петенове Француске, уласком немачко-италијанских снага 11. новембра 1942, у операцији „Антон", у до тада неокупирани део француске територије под управом француеког квислинга и колаборационисте маршала Петена.

Таква ситуација на совјетеко-немачком фронту и афричком ратишту, те стварање велике слободне територије у Југославији, као и страх од савезничког искрцавања на Балкану и уздрмани Павелићев положај у његовој марионетској творевини Независној Држави Хрватској, приморало је окупаторе у Југославији да предузму једну нову офанзиву како би се уништила главнина снага народноослободилачког покрета на територији *Бихаћке Републике*, или, како су је окупатори и још називали, *Титове државе.*

Генерал Рудолф Литерс, командант немачких трупа у операцији „Вајс"

Прве контакте на том плану је имао Хитлер с командантом оружаних снага на Југоистоку генерал-пуковником Александром Лером (А1ехапс1ег Еоећг) и поглавником Антом Павелићем почетком новембра 1942. у њиховом Главном стану у Виници (Украјина). Лер је касније, када му је у Југославији суђено као ратном злочинцу, у својој изјави на саслушању у вези с тим састанком рекао:

„Фирер је дошао до убеђења да се незадовољавајуће прилике у Хрватској држави могу из основе да поправе само на тај начин ако се униште оружане снаге онде као и на територији окупираној од Италијана, уколико те снаге нису регуларни хрватски или италијански војници."

Наравно да су још пре поменутог саетанка, и Хитлеру и Мусолинију стизали алармантни извештаји о стању у Независној Држави Хрватској, где

Адолф Хитлер и рајхсфирер 85 Хајирих Химлер министар унутрашњих послова Трећег Рајха

су, према једном Роатнном извештају, партизани у највећем делу Хрватске моглн да раде што хоће уз подршку становништва. Све је то захтевало брзу акдију, поготово на тешку ситуацију по фашистичке силе на источном фронту и у северној Африци, што је нарочито довело до колебања у италијанским редовима.

До непосредног договора о усвајању општег плана дејстава против јединица НОВ и ПОЈ дошло је у Хитлеровом Главном стану, у Герличкој шуми (код Растенбурга), 18. и 19. децембра 1942, којом приликом су се код Хитлера састали италијански министар иностраних послова гроф Галеацо Иано (Са1еа22о СЈапо), министар иностраних послова Трећег Рајха Јоаким фон Рибентроп (Јоасћхт **УОП** КлћћеШхор), маршал Уго Кавалеро (1Ј§о СауаПего), начелник италијанског Генералштаба, и генерал-фелдмаршал Вилхелм Кајтел (ШЈ1сће1т КеИ:е1), начелник немачке Врховне команде Вермахта оружаних снага — ОКШ).

На том дводневном састанку дошло је до разлике у гледањима у вези с разоружањем четника, јер је Хитлер сматрао да четнике треба разоружати због могућности савезничког искрцавања, јер би се четници спојили с њима, док су Италијани тврдили да су им четници прави савезници које имају уза се на томе подручју. Што се, пак, тиче партизана, Кајтел је сматрао да свако село „у коме се пронађу партизани мора бити спаљено до темеља". Међутим, иако је било прихваћено да се у тој операцији разоружају четници, ипак се преко тога прећутно прешло, па су четници, раме уз раме с италијанским и немачким трупама, узели учешћа у борбама против јединица Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије.

Након утврђивања основног плана за уништење *Титове државе,* генерал-пуковник Лер и маршал Кавалеро су се поново састали 3. и 4. јануара 1943. у Риму, где су детаљно разрадили план за офанзиву под шифрованим називом „Вајс" („Ше1бзе"). Том састанку је присуствовао и генерал Марио Роата, командант 2. италијанске армије, који је поново тражио други третман према четницима, с чиме се 4. јануара сложио и Мусолини. О томе је Роата после рата, када је уз помоћ истомишљеника побегао из затвора у Шпанију, непосредно пре суђења написао у својој књизи „Осам милиона бајонета" и ово:

„Сарадња четника с италијанским трупама (која је била од великог значаја) била је позната генералу Михаиловићу...

Владе у Берлину и Загребу су гледале, међутим, веома нерадо на ову сарадњу и захтјевале су да италијанске трупе поступају и према четницима као према непријатељима. . .

Тако, упркос протеота Берлина и Загреба и пожуривање владе из Рима (која је по том питању често мењала мишљење да би после прихватила немачко гледиште), ми смо наставили да се служимо сарадњом четника."

Немачко-италијанским планом „Вајс" у првој фази (чији су детаљи утврђени 9. јануара 1943. у Загребу) било је предвиђено да се униште снаге НОВ и ПОЈ на простору Карловац — Огулин — Госпић — Книн — Кључ — Сански Мост — Костајница — Глина уз одвођење мушког становништва у концентрационе логоре.

У операцији је било предвиђено да учествују немачке дивизије 55 „Принц Еуген", 187 (делимично), 369. легионарска и 714, 717. и 718 дивизија, као и италијанске дивизије „Ломбардија", „Ре" и „Сасари", те знатне усташко-домобранске снаге. За ову операцију није створена јединствена команда, већ је немачким и делом усташко-домобранским снагама командовао генерал Рудолф Литерс (Рис1о11 Еие1ег6), командант немачких труиа у НДХ, док је италијанским труиама, усташким и четничким јединицама у операцијској италијанској зони командовао генерал Алесандро Глорија (А1е55апс1го С1опа), командант италијанског 5. армијског корпуса.

Роата је такође, да би умирио уеташке власти, упутио једно писмо 13. јануара 1943. министру спољних послова НДХ у коме је настојао да убеди усташе о потреби учешћа четничких јединица у операцији „Вајс", објашњавајући природу Антикомунистичке добровољачке милиције (М. V. А. С), трудећи се да објасни њихов антикомунистички карактер и лојалност италијанским командама, као и напорима италијанских власти да се из четничких одреда на територији НДХ искључе сви официри српског и црногорског порекла, односно официри који нису рођени на територији НДХ.

Командант оружаннх снага на Југоистоку генерал-пуковник Александер Лер

То је Роата учинио када су с четничким командантима и функционерима већ перфектуирани услови учешћа у операцији „Вајс", па је тако и војвода Добросав Јевђевић могао 18. јануара 1943. да извести Дражу о следећем:

„Данас је стигло одобрење из Рима да Црногорци иду преко Херцеговине. Нашим трупама одобрен покрет кад Црногорци крену од Прозора. Наш правац Грахово — Гламоч. Талијани дају храну, особље за радио-станице, снабдевање и санитет. Бјелајца задржавају за посебну акцију за чишћење Лике. Немци и Италијани затварају одступне правце. За наше људство дају 100 метака војнику, 1000 пушкомитраљесцу, 10 тешких бацача са 3.000 граната. Команданат армије изјавио је да се диви нашој војсци и даје јој све. Организацију ослобођене зоне препуштају нама. Путујем данас у Херцеговину. Регулисао сам пасош и водим са собом радио-телеграфисту с подморнице."

Након тога под италијанском командом су биле организоване две четничке групе и то: Група „Прозор" (у саставу италијанског 6. армијског корпуса) под командом пуковиика Баја Станишића и Груиа „Книн" (у саставу италијанског 18. армијског корпуса) под командом мајора Петра Бањовића.

Прва групација је имала да напада у саставу итлијанских јединица правцем Прозор — Дувно —• Ливно, а друга на правцу Книн — Босанско Грахово — Прилука. На тај начин су четничке јединице у италијанекој операцијској зони интегрисане у саставу њихових оружаних снага предвиђених за извођење прве фазе операције „Вајс", односно „Вајс I".

Међутим, временом у току операција долазиће до сукоба између Италијана, с једне, и усташко-домобранских власти, с друге старане, као и с немачким командама у вези сарадње италијанских јединица и четника, али ће се све то на неки начин међусобно изглаћивати кроз обећања италијанске Команде *Суперслода* да ће се на крају ипак приступити разоружавању четника под италијанском окупационом зоном.

ПЛАНОВИ ВРХОВНОГ ШТАБА НОВ И ПОЈ

Врховни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије је у другој половини новембра 1942. предвиђао могућност немачко-италијанске офанзиве великих размера на ослобођену територију, због чега је издао читав низ упутстава и наређења, а посебно у вези обавештајне и извиђачке службе, како би се што потпуније сазнале непријатељске намере. Врховни штаб је такође сматрао да се слободна територија најуспешније може бранити ако се буде дејствовало офанзивно на најважнијим правцима, па је у вези с тим схватањем извршено и груписање јединица НОВ и ПОЈ, као и постављање одговарајућих задатака.

Тако је новоформирани 1. хрватски корпус са 6. личком, 7. банијском и 8. кордунашком дивизијом и Личким, Банијским и Кордунашким НОП одредом имао задатак да офанзивно дејствује на простору између тока Купе, Саве и Уне и железничке пруге Книн — Карловац, дао је 1. босански корпус са 4. и 5. крајишком дивизијом, Комбинованом бригадом и 3. крајишким НОП одредом имао сличне задатке у Босанској Крајини.

Остале јединице које су се налазиле под непосредном командом Врховног штаба: 1. и 2. пролетерска и 3. ударна дивизија налазиле су се ван предвиђеног обруча у операцији „Вајс", па су тиме имале и врло повољне услове за офанзивна дејства, и то: 1. пролетерска дивизија на простору Прњавор — Теслић — Бања Лука, 2. пролетерска дивизија у ширем рејону Босанског Грахова и 3. ударне дивизије од Јајца према Травнику и Доњем Вакуфу. Због тога су се развиле веома ошгре борбе пре почетка непријатељске противофанзиве, која је била предвиђвна да почне 15. а почела је 20. јануара 1943.

Нарочито оштре борбе је водила 2. пролетерска дивизија (у садејству с 3. далматинском бригадом и неким другим далматинским јединицама) на тромеђи Далмације, Лике и Босне. Крајем новембра је 2. пролетрска дивизја с 3. датлматинском бригадом ослободила долину Цетине, од Врлике до Сињског поља, а у децембру пренела дејства према Ливну, које је заузела 15. децембра 1942. разбијањем усташко-домобранске посаде јачине око 1.400 људи. Деветнаестог децембра ослободила је Дувно и наставила с гоњењем неприајтеља према Купресу. Затим је Штаб дивизије оријентисао своје снаге према Книнској крајини ради разбијања четника на простору Плавна, Стрмице и Голубића. На том простору 2. пролетерска дивизија је напала четнички тзв. 2. и 3. корпус 25. јануара, разбила њихове јединице и овладала поменутим местима.

На другој страни, 1. пролетрска дивизија је прешла у офанзивна дејства 18. новембра на непријатељева упоришта на комуникацији Јајце — Бања Лука и после жестоких борби, заузела 20. новембра Ситницу. Том приликом су погинули Љубомир Живковић и Љупче Илић-Шпанац, касније проглашени за народне

хероје. Истога дана је ослобођен и Мркоњић-Град разбијањем Четничког одреда „Петар Кочић". Затим су 26. новембра 1942. јединице 1. пролетерске и 3. ударне дивизије поразиле немачку посаду и поново ослободиле Јајце, које су немачке и уеташко-домобранске снаге у оштрим седмодневним борбама поново заузеле 6. децембра.

Након тих борби 1. и 3. дивизија су пренеле своја дејства према средњој Босни и долини реке Босне, ослобађајући низ места међу којима Скендер Вакуф, Котор-Варош, Теслић, Прњавор, Нови Шехер, Жепче и друга, разбијајући при томе четнике из одреда „Борја" којим је командовао Радослав Радић, као и бројне немачке и усташко-домобранске гарнизоне.

Тим офанзивним операцијама јединица под непосредном командом Врховног штаба од 15. новембра 1942. до 20. јануара 1943. разбијене су знатне непријатељске снаге, угрожене су озбиљно комуникације у НДХ јужно од Саве и проширена је слободна територија, нарочито у средњој Босни, тако да је иста досезала до Госпића, Карловца, Двора на Уни, Бање Луке, Дервенте, Зенице, Травника, Имотског и обухватала је преко 30 срезова, што је окупатора и приморало да убрзава спровођење противофанзиве, оАносно операције „Вајс".

Дејствима јединица НОВ и ПОЈ у средњој Босни и Босанској Крајини четнички одреди „Милош Обилић", „Петар Кочић", „Борја" и пук „Мањача" били су разбијени. Сви ти одреди (осим одреда „Милош Обилић" према Дражиној директиви требали су да сачињавају 5. четнички корпус за дејства против *Титове државе*. Уместо 3.000 четника, колико је првобитно предвиђено да учествује из тих одреда у операцији „Вајс", остало је само неколико стотина.

Мајор Захарије Остојић, командант Истакнутог дела четничке Врховне команде, обавестио је о томе фебруара 1943. Дражу Михаиловића депешом у којој је поред осталог, стајало да „По свему изгледа да на одреде из западие Босне изузев Дреновића, не можемо рачунати за рад према Директиви".

За Дреновића је, пак, мајор Петар Бањовић, командант оперативних јединица источне Босне и Херцеговине, у депеши упућеној 7. фебруара 1943. Дражи Михаиловићу, јавио ово: „Дреновић иде заједно с Немцима и Хрватима (мисли се на усташко-домобранске јединице — нрим. а), Лорковић га у последњем говору зове једиким Србином који помаже хрватску полнтнку". Другим речима и, усташки министар спољних послова др Младен Лорковић нашао је за потребно да иохвали четничке јединице за борбу против Народноослободилачке војске Југославије.

НЕОСТВЛРЕНИ ЧЕТНИЧКИ ПЛАНОВИ

Дража је био захваћен правом опсесијом за напад на *Бихаћку Републику*, односно *Титову државу*, па се та његова „велика операција" више заснивала на папиру него на стварним могућностима које су биле далеко од планираних.

Дражин 1. четнички корпус под командом мајора Славка Бјелајца изводио је у децембру 1942. и у првој половини јануара 1943. операције у зајед-

Чешички команданти: мајор Петар Бањовић (лево) и војвода Момчило Бујић (десно) у зиму 1943.

За Дражу Михаиловића (на слици) уништење Бихаћке Републике је била опсесија

ници с италијанским 5. армијским корпусом на подручју Лике и Горског Котара. V тим операцијама, 1. корпус није постигао готово никакве резултате, па је у операцији „Ваје", која је почела 20. јануара 1943, ушао у састав италијанске дивизије „Ре", нападајући правцем Врховине — Бабин Поток — Плитвичка језера — Кореница, у коме су италијанске и четничке јединице ушле 2. фебруара 1943.

Даље продирање 1. корпуса је онемогућено нападима 8. кордунашке дивизије, која је у фебруару и марту 1943. разбила четнике и приморала их на повлачење. Тако Дражин планирани продор према Бихаћу није успео, о чему га је мајор Остојић известио 8. фебруара 1943. депешом у којој се каже: „Бјелајац ие може макнути без дозволе теткића", а „теткићи", како су четници називали Италијане, као и свака богата тетка су их издашно помагали у материјалним потребама, без обзира на ставове осталих фашистичких савезника. Тако су се завршила дејства 1. корпуса кога је Дража 31. марта 1943. покушао да оријентише према Лици и Кордуну, што му није пошло за руком.

Други четнички корпус, под командом попа и војводе Момчила Бујића, био је двапут тучен у јануару 1943. од јединица НОВ и ПОЈ — једном од 6. личке дивизије, а други пут од 2. пролетерске дивизије. Уместо планираних 6.000 четника, Кориус је имао једва 1.500 људи под оружјем. О стању овога корпуса најбољу оцену је дао генерал Умберто Спиго, командант италијанског 18. армијског корпуса кад је 28. фебруара 1943. изјавио:

„Ми смо дали за наоружање Динари велике количине оружја и муниције, све на заузимање и реч војводе Бирчанина. Међутим, наоружани су несигурни борци, који су постепено прешли у партизане. На тај начин готово 2.000 наших пушака са доста аугоматског оружја и муниције налази се данас у комунистичким рукама. . . Требало би да су четници сви сложни, да су мобилни тако да у борби буде свих 4—5.000, а не само 1.500 бораца, колико једва прикупе."

Други и 3. четнички корпус, у операцији „Вајс", борили су се у саставу италијанеке дивизије „Сасари", па су у фебруару 1943. нападали у правцу Срба, који су заузели 14. фебруара. Само два дана каеније, 16. фебруара, делови 6. личке и 8. кордунашке дивизије напали су четничко-италијанеку колону и принудили је на повлачење у правцу Стрмице. Тако су четници 2. корпуса продужили дејства с италијанеким јединицама, док се 3. четнички корпус, под командом Петра Бањовића, повукао у рејон Книна,

Погребна поворка с четничким командантима у Херцеговини сдева надесно: Владо Милојевић, Милорад Видачић. Тодор Перовић и Перо Букришко

Четннчки командант Јаков Јововић (други слева) у друштвг немачких официра

одакле је, због продора јединице Оперативне групе дивнзња Врховног штаба у долину Неретве, кренуо 27. фебруара 1943. преко Сплита и Сиња, а потом преко Имотског и Посушја, водећи уз пут борбе против 9. далматинске дивизије, да би 5. марта 1943. стигао у рејон Широког Бријега (сада Лиштице).

Правац којим се 3. четнички корпус вратио у Херцеговину одредила је Команда италијанског 18. армијског корпуса. Наиме, по плану Драже Михаило-вића, требало је да Баћовић, после заузимања Срба продужи дејства према Босанском Грахову и Гламочу. Међутим, Италијани су схватили да би тај покрет значио приближавање четника операцијским зонама немачких трупа, што се није желело. Друго, Италијани су, из бојазни да ће четници извршити покољ становништва сличан покољу муслиманског живља почетком јануара и почетком фебруара 1943. на десној обали реке Лима, односно у пљеваљском, чајничком и фочанском срезу, одредили правац на коме су могли контролисати понашање четника.

Дража је иначе, имајући у виду ситуацију у долини Неретве, сматрао да, с обзиром на став Италијана, Баћовић треба са својим четницима да се пребаци у западну Босну, на подручје Четничког одреда ,,Петар Кочић", који је био легализован код немачких трупа, и да одатле оперише у позадини јединица НОВЈ. Тако у наређењу Драже Михаиловића од 19. фебруара 1943, поред осталог, пише: ,,Мој план је следећи и наређујем да се изврши. Чика Бранко (Захарије Остојић — прим. а.) затвара све правце који преко Неретве воде у Херцеговину почевши од Бјелашнице па на југ дуж Неретве. Динарци војводе Бујића да изађу на терен и организују га по нашем систему. Иштван (мајор Баћовић — прим. а.) учинио би највећу услугу од капиталног значаја за дефинитивно уништење комуниста ако би их напао с леђа за време док они наступају ка Херцеговнни".

Међутим, као што се види, Дражини четници су имали да слушају Италијане и да извршавају њихова наређења, што је била стварност, а све остало су биле Дражине фикције о некаквој моћи неовисној од својих господара с којима је већ одавно ступио у колаборацију. На тај начин су завршене двоипомесечне борбе херцеговачких четника на подручју Далмације и Лике. О томе је мајор Захарије Остојић обавестио депешом 6. марта 1943. Дражу Михаиловића, истакнувши да је Баћовић „сам дошао у Мостар, а трупе довео у Широки Бријег". Сутрадан је доставио извештај и сам Баћовић обавештавајући Дражу да се с јединицама налази у Широком Бријегу и да је, према заједничком плану с Италијанима, његова група одређена у општу резерву због изнурености људства, а и због тога

Четници из Црне Горе на утоварној станици у Никшићу чекају на полазак према Неретви

што су партизанске снаге спречене да продру преко Неретве, јер, како каже Бањовић, „борба с њима не предстоји више на овој територији".

Што се тиче упућивања херцеговачких четиичких јединица од Книна према Широком Бријегу, интересантна је и депеша капетана Радована Иванишевића, начелника штаба Илије Трифуновића Бирчанина од 24. фебруара 1943. упућена Дражи Михаиловићу, у којој је стајало и ово:

„Немци и Хрвати спречили покрет Херцеговаца преко Ливна, јер они нападају Ливно и Гламоч. Од теткића су захтевали да се наши пребаце морем. *Суперслода* је једним телеграмом одбила молбу Бањовића. Разлози одбијања су бојазан од покоља Хрвата и сукоба с Немцима. Иступио сам оштро код генерала Спига и припретио прекидом колаборације ако не дозволе покрет сувим, на шта је *Суперслода* попустила. Успео сам да легализујем покрет сувим правцем преко Имотског и Широког Брега за Дрежницу или Мостар."

На тај начин је 3. четнички корпус, формиран од делова Романијског, Невесињског и Требињског четничког корпуса стигао на подручје Широког Бријега, а да није остварио задатке које је пред њега поставио Дража Михаиловић, што није извршио ни 4. четнички корпус.

ЧЕТНИЦИ ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ КАСНЕ У НАИАДУ НА ПАРТИЗАНЕ

Према директиви бр. 1 начелника штаба Врховне команде Југословенске војске у отаџбини (ВК ЈУВО) генерала Драже Михаиловића од 2. јануара 1943, Четврти четнички корпус састављен од четника Лимско-санџачких четничких одреда и четника из Зетског летећег четничког одреда требало је да се пре почетка операције „Вајс" прикупи у ширем рејону Јабланице и одатле пређе у наетупање правцем Јабланица — Рама — село Злата — село Совићи — планина Љубуша — Ливно, а потом по заузећу Ливна, 4. четнички корпус је имао да продужи напад правцем Црни врх — Гламоч — Босански Петровац, док је од Гламоча једном колоном требало да продужи према Мркоњић-Граду и тиме садејствује четничким јединицама у нападу од Книна и Дрниша.

Међутим, то је била још једна велика Дражина илузија, јер је и покрет 4. корпуса био везан с одобрењем окупатора, с једне, и с покољем Муслимана који је Дража планирао, с друге стране. Дража је тако у својој инструкцији од 25. децембра 1942. обавестио мајора Захарија Остојића да „прво сврши главну ствар", а то је значило да се покољу Муслимани у западном делу Санцака и југоисточном делу Босне. Да би ово извели, четници су вештом пропагандом придобили неке муслиманске интелектуалце, као др Исмета Поповца, Мустафу Пашића и мајора Фехима Мусакидића, који су образовали Муслиманску националну војно-четничку организацију с циљем да Муслимане одвоји од НОП-а.

Италијански генерал Марио Роботи

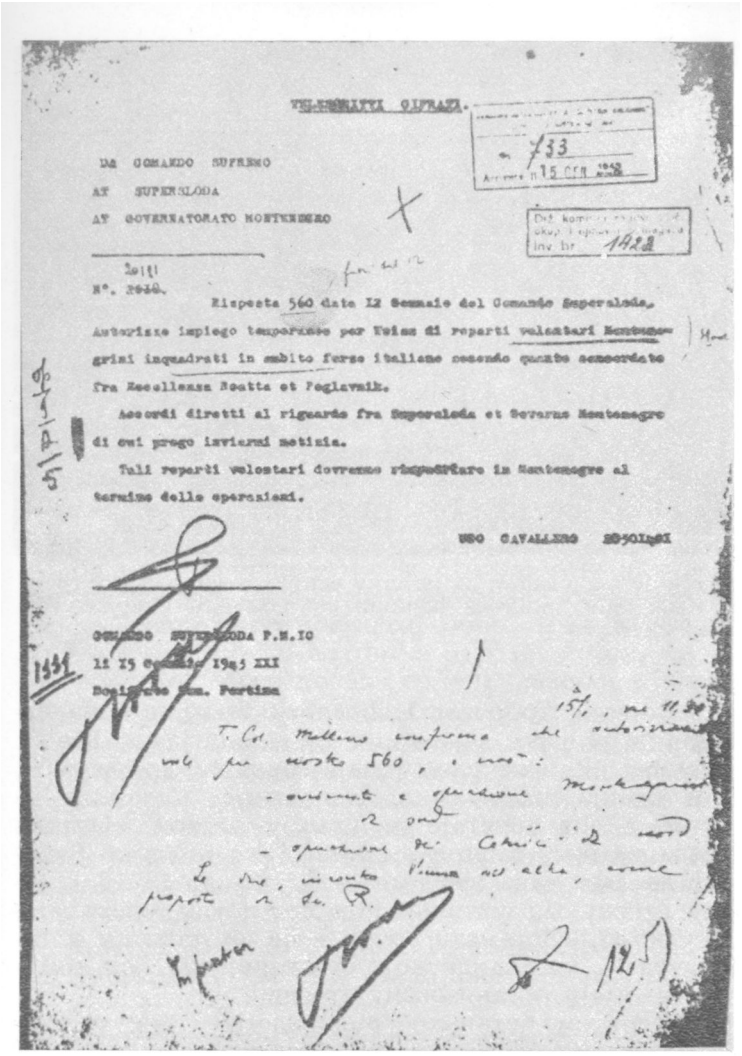

Факсимил обавештења „Суперслоде" од 15. јануара 1943. о одобрењу за учешће четника из Црне Горе у бици на Неретви у саставу италијанских трупа

Такав сав је јасно изражен у депеши мајора Остојића од 2. јануара 1943, коју је послао Дражи Михаиловићу, тде каже: „Муслимани, (мисли се на Поповца, Пашића и Мусакидића — прим. а.) вам шаљу поздравни телеграм. Још су код мене и пишу резолуцију. Поред овог пријатељства ја истовремено радим детаљан план за уништење Турака у чајничком срезу".

То је био дволичан четнички став карактеристичан за њих уопште, јер су они при ма каквим преговорима или акцијама било с ким и било где, по правилу, увек седели на две столице.

Као што је речено, учешће црногорских четника у операцији „Вајс" није било по вољи немачким и усташким властима, а четници су за све то окривљавали Италијане. Тако је Остојић 22. децембра 1942. јавио Дражи да „Теткићи одуговлаче с одобрењем" и да се „изговарају да воде преговре с Независном Државом Хрватском за пропуштање иностраних снага". То је било тачно, јер је генерал Марио Роата, командант италијанске 2. армије, и крајем 1942. и почетком 1943. инеистирао на учешћу свих четничких снага у операцији „Вајс".

Додуше, Италијани су се залагали за учешће четника у тој операцији, али под њиховом контролом. С обзиром да је требало да се 4. четнички корпус прикупи на простору Јабланица — Рама, то је мајор Павле Буришић, наредбом од 22. децембра 1942, формирао три одреда јачине 2.000 четника за операције у западној Босни. Наређено је да се јединице прикупе 25, 26. и 27. децембра у Колашину (Беранска, Андријевичка, Бјелопољска и Колашинска бригада), у Шавнику и Жабљаку (1. и 2. дурмиторска бригада). Полазак четника је био предвиђен за 29. децембар, али до тога није дошло јер од Италијана нису примили опрему и наоружање, о чему је Дража 31. децембра обавестио Остојића деиешом, у којој се, поред осталог, каже: „Бајо је већ прикупио 1.200 људи, а Павле 3.000. Бајови су у Острогу, а Павлови у Колашину, „Теткићи" кажу да 2. јануара пада одлука. . . Не би их Павле ни питао, али је још у току питање хране, један и по милион метака, обућа, оружје".

Одлука „теткића" (како су четници називали Италијане) донета је на састанку 3. јануара 1943. у Риму, о чему је већ било речи. О том састанку је, као што се види, Дража био обавештен. Пошто се генерал-пуковник Александер Лер, командант Југоистока, на разговорима у Риму, није сложио с ангажовањем четника, сматрајући их, због њихових веза с британском и краљевском југословенском владом у избеглиштву, потенцијалним непрнјатељем, то је дошло до одлагања упућивања 4. четничког корпуса у Јабланицу. Због тога је Дража, пошто је већ имао прикупљене четничке снаге, приступио свом монструозном плану за уништење Муслимана 3. јануара 1943. у чајничком, а 5. јануара и у бјелопољском срезу. Та четничка акција је још једном потврдила сумњу код усташке владе да ће четници на

Четнички војвода Добросав Јевђевић

Дража Михаиловић с четиичким командантима у Липову код Колашина пред полазак четника из Црне Горе према Неретви (јануар 1943)

Оне које нису могли да избегну испред окупаторских трупа и Квислинга, немачки војници су одводили у концентрационе логоре

своме путу у западну Босну приступити масакру хрватског и муслиманског живља, због чега ће Италијани имати муке да приволе власти НДХ за ангажовање тих четника.

Како је учешће четника у операцијама било од подједнаког интереса и за Италијане и за четничко вођство, то су се и једни и други залагали за то. Дража Михаиловић је преко својих представника радио на томе код Италијана, а ови код Владе НДХ и Павелића лично. Захтеви Драже Михаиловића у том смислу су ишли преко Павла Буришића и Добросава Јевђевића, који је тада, поред редовне дужности, био незванични делегат Драже Михаиловића за односе с италијанским окупационим командама, односно *Суперслодом.* Буришић је, пак, имао задатак да код генерала Пирција Биролија, гувернера Црне Горе, добије наоружање, опрему и сагласност за одлазак четника у операције на планираном правцу дејстава.

Наравно, четничким представницима није било тешко да то постигну, јер су се Италијани залагали да се то питање позитивно реши, с тим да се четницима не дозволе дејства на самосталном правцу и без њихове контроле. Оправдање су налазили у бојазни поновног терора, што би се негативно одразило на односе између Италијана, Немаца и усташа.

Руководећи се тим разлозима, Роата је наотојао да се четници из Црне Горе иревезу бродовима у Сплит, а потом да се с четницима иопа Бујића, мајора Бањовића и с италијанским труиама укључе у операције у зони дејстава италијанеких јединица. За такву варијанту су се определили и војвода Илија Трифуновић-Бирчанин и војвода Добросав Јевђевић, који су се тада налазили у сталним контактима с Италијанима и знали су за Роатине намере.

V вези с тим Бирчанин је 11. јануара 1943. обавестио Дражу једном депешом у којој је, поред осталог, стајало и ово: „Онаге у Динари, с појачањем из херцешвине, сувише су слабе да би се упустиле у одлучујућу битку без Црногораца. Ако Италијани не дозволе покрет копном од Прозора, а дозволе морем, молим одобрите тај покрет".

Војвода Добросав Јевђевић је био још конкретнији, па је истог дана кад и Бирчанин јавио Дражи следеће: „Рим начелно усваја сарадњу Црногораца, али Армија (мисли се на италијанску 2. армију — прим. а.) не пристаје на пролаз копном". Овакви предлози нису били усамљени. Тако је мајор Бањовић пре два дана пре тога — 9. јануара 1943, замолио Дражу да четници што пре почну операције, „јер нико неће имати право мени да потпише катастрофалне последице које су неминовне, јер комунисти имају организовану државу."

Међутим, четничко руководство није желело да доводе у питање дејство 4. четничког корпуса, па је упорно тражило да им се одобри правац дејства Јабланица — Прозор — Ливно — Гламоч и даље ка Бихаћу, јер је тај правац водио најкраћим путем постављеном циљу, с проређеним италијанским и усташко-домобранским гарнизонима, што би четницима омогућило несметано извршење терора и пљачке. Осим тога, тај правац би омогућио четницима бољи маневар у случају одбране Херцеговине од продора партизанских онага.

Цочетком јануара четници су били обавештени да им је одобрен одлазак за западну Босну, па је Дража 8. јануара 1943. јавио Остојићу, поред осталог, следеће: „Црношрцима одобрен пролаз. Павле ће кренути чим добије опрему, оружје и муницију, а за то време биће завршене операције на десној обали Лима, које се уепешно изводе".

Међутим, стварно одобрење је добијено тек 15. јануара, када је Роата наредио Команди италијанског 18. армијског корпуса да четнике мајора Бањовића ангажује на правцу Книн — Гламоч, а црногорске на правцу Прозор — Гламоч. V вези с тим црногорским четницима је подељено 2.500 пушака, али без муниције, а генерал Пирцио Бироли је 17. јануара затражио од 2. армије да им додели још 1.500 пушака и осталог наоружања.

У међувремену је интервенисао генерал Умберто Спиго, командант италијанског 18. армијског корпуса код 2. армије, обавештавајући команду да Бањовићеви четници немају ударне снаге, као и да

сумња да ће италијански официри моћи да обуздају четнике у њиховим злочиначким акцијама. Због тога је Команда италијанске 2. армије обуставила покрет црногорских четника, о чему је Дража 29. јануара јавио Остојићу депешом у којој је, поред осталог, казао: „Долазак Црногораца обустављен, али ја и Павле не одустајемо од акције, можда још и ширег обима".

Дража је у међувремену наредио Остојићу „да људи не седе беспослени" и да у што краћем року крену у правцу Калиновика, али уз пут да „очисте област Чајнича". Тако је 28. јануара донета одлука о „илегалном" одласку четника у западну Босну и да се уз пут изврши стравичан покољ Муслимана у пљеваљском, чајничком и прибојском срезу, што је и учињено почетком фебруара 1943, када је убијено 1.200 припадника муслиманске милиције, и 8.000 жена, стараца и деце, о чему је већ било речи.

За то се побринуо и сам Дража, који је у својим инструкцијама од 1. и 4. фебруара 1943. предвидео да „успут чисте све пред собом" и да ће четници 4. корпуса ићи „као дивљи одреди којима се не зна порекло", односно да „су већ кренули и чисте Санџак и тако редом".

Војвода Бирчанин није ни дочекао жив инструкцију од 4. фебруара 1943, јер је дан пре тога (3 фебруара) умро као тешки срчани болесник, док ће Павле Буришић, поступајући по тим Дражиним директивама, од 5. до 7. фебруара прочешљати три поменута среза убијајући уз пут све на шта је наишао од муслиманског живља.

Док су четници из Црне Горе чинили те злочине„ дошло је до смене у италијанској Вишој команди оружаних снага „Словенија — Далмација" (Суиерслоди), па је тако 5. фебруара дужност вршиоца команданта преузео генерал Марио Роботи (Мапо КоћоШ) док је генерал Марио Роата отишао на дужност команданта 6. армије.

До смене је дошло и у италијанском Генералштабу, где је уместо маршала Уга Кавалера постављен генерал-армије Виторио Амброзио (УКЛопо Атћго51о). Затим је Амброзио дао упутства генералу Роботију за разговоре с командантом Југоистока генерал-пуковником Аером, који су требало да се одрже у Београду 8. фебруара 1943, о даљем продужењу операције „Вајс". При томе је начелник генералштаба генерал Амброзио, у вези с четницима, наложио следеће: „Не долази у обзир да се о разоружању четника сада размишља; радити на томе да се искористи овај народ (плата и храна) без икаквих илузија политичког карактера за будућност".

Очито је да су четници били најобичнији најамници, који су се ставили у службу окупатора да би се борили против народноослободилачког покрета и свог соптсвеног народа, пружајући на тај начин окупатору могућност да ослобађа своје снаге ради ангажовања на другим фронтовима против савезиика антифашистичке коалиције.

Италијани су овим пружили четницима још једном да окушају срећу у извођењу Дражине „велике операције" и уништења „Совјетске републике", операције у којој ће, као што ће се видети, бити тако тучени да се од тог пораза неће до краја рата опоравити, односно до њиховог коначног уништења заједно са осталим слугама фашистичких окупатора.

Становништво из угрожених крајева Босне кретало се са својом војском — јединицама НОВЈ — бежећи испред италијанских, немачких, усташко-домобранских јединица и четника који су успутно палили села и одводили у сабирне логоре све живо од 16 до 60 година

ПРОДОР ГЛАВНЕ ОПЕРАТИВНЕ ГРУПЕ ВРХОВНОГ ШТАБА НОВ И ИОЈ У ДОЛИНУ НЕРЕТВЕ

Операција „Вајс" је почела 20. јануара 1943. нападом окупаторских и квислинШких снага на слободну територију, коју су бранили 1. хрватски и 1. босански корпус са укупно око 27.500 бораца, док је Главна оперативна група под непосредном командом Врховног штаба НОВ и ПОЈ (1. и 2 .пролетерска, 3. ударна дивизија), пре почетка непријатељске противофанзиве, била ваи домашаја непријатељскнх снага ангажованих у похменутој операцији.

Први хрватски и 1. босански корпус НОВЈ примили су на себе главни удар непријатеља бранећи слободну територију на простору Кордуна, Баније, Лике и Босанеке Крајине. Бихаћ је тада био центар ослобођене територије и седиште највишег војно-политичког руковдства НОП-а. На слободној територији се, поред тога, налазило и око 3.000 рањеника, што је отежало дејства јединица НОВЈ и имало знатног утицаја на доношење оперативних одлука од стране Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

У тим својим операцијама непријатељ је очито тежио да затварањем обруча око слободне територије уништи главне снаге НОВЈ, не само дејствима својих оперативних јединица, већ и стварањем одговарајућих тешкоћа, паљењем бројних села, одвођењем становништва у концентрационе логоре и спровођењем терора великог размера, што је стварало реке избеглица, (око 80.000 људи, жена и деце), који су образовали збегове, што је знатно утицало на офанзивност и оперативност јединица НОВЈ.

Ипак, и у тако тешкој ситуацији, 1. хрватски и 1. босански корпус НОВЈ пружали су жесток отпор надмоћнијем непријатељу који, и поред своје бројне премоћи, није успео да изврши пресецање слободне територије, већ је и после недељу дана борби морао да настави с фронталним потискивањем јединица НОВ и ПОЈ.

До 30. јануара 1943. окупаторске и квислинШке јединице су успеле да овладају елободном територијом Баније, Кордуна и Лике, чиме је завршена прва фаза операције „Вајс I", а да се челне немачке и италијанске јединице нису спојиле, док су три немачке дивизије: 55 дивизија „Принц Еуген" (у јесен 1943. је преименована у 7. 55 дивизију „Принц Еуген"), 369. легионарска „Вражја" и 717. дивизија усмерене према Грмечу, где су, према процени немачког команданта операција генерала Рудолфа Литерса, требало да буду главне снаге НОВЈ.

Међутим, уместо главних снага, у затвореном обручу се нашла главнина 4. крајишке дивизје и око 15.000 избеглица. Али, и поред потпуног окружења, ова елитна крајишка дивизија успела је да се са избеглицама пробије из обруча 13. фебруара, после четвородневних врло тешких и крвавих борби, чиме је завршена операција „Вајс I" на подручју Босанске Крајине.

Тако је практично средином фебруара 1943. завршена прва етапа операције „Вајс", а да окупатор није постигао жељене резултате, нарочито на подучју Лике, где су јединице италијанског 5. армијског корпуса, заједно с четницима, постигли пуно мање него што су планирали.

55-бригаде-фирер Артур Флепс, комаидаит 85 дивизије „Принц Еуген"

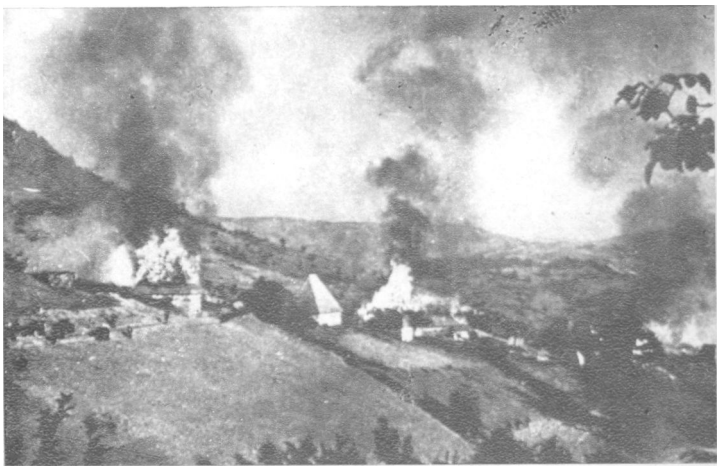

Усташка „Црна легија" пали села

За време ове етапе непријатељевих операција потребно је истаћи огромно пожртвовање народа који се кретао раме уз раме с јединицама НОВЈ под изузетно тешким условима, не само мучен глађу, већ и врло оштром зимом. Па и под таквим околностима, народ је прекопавао друмове, подизао препреке, учествовао у рушењу мостова и прављењу запрека свих врста.

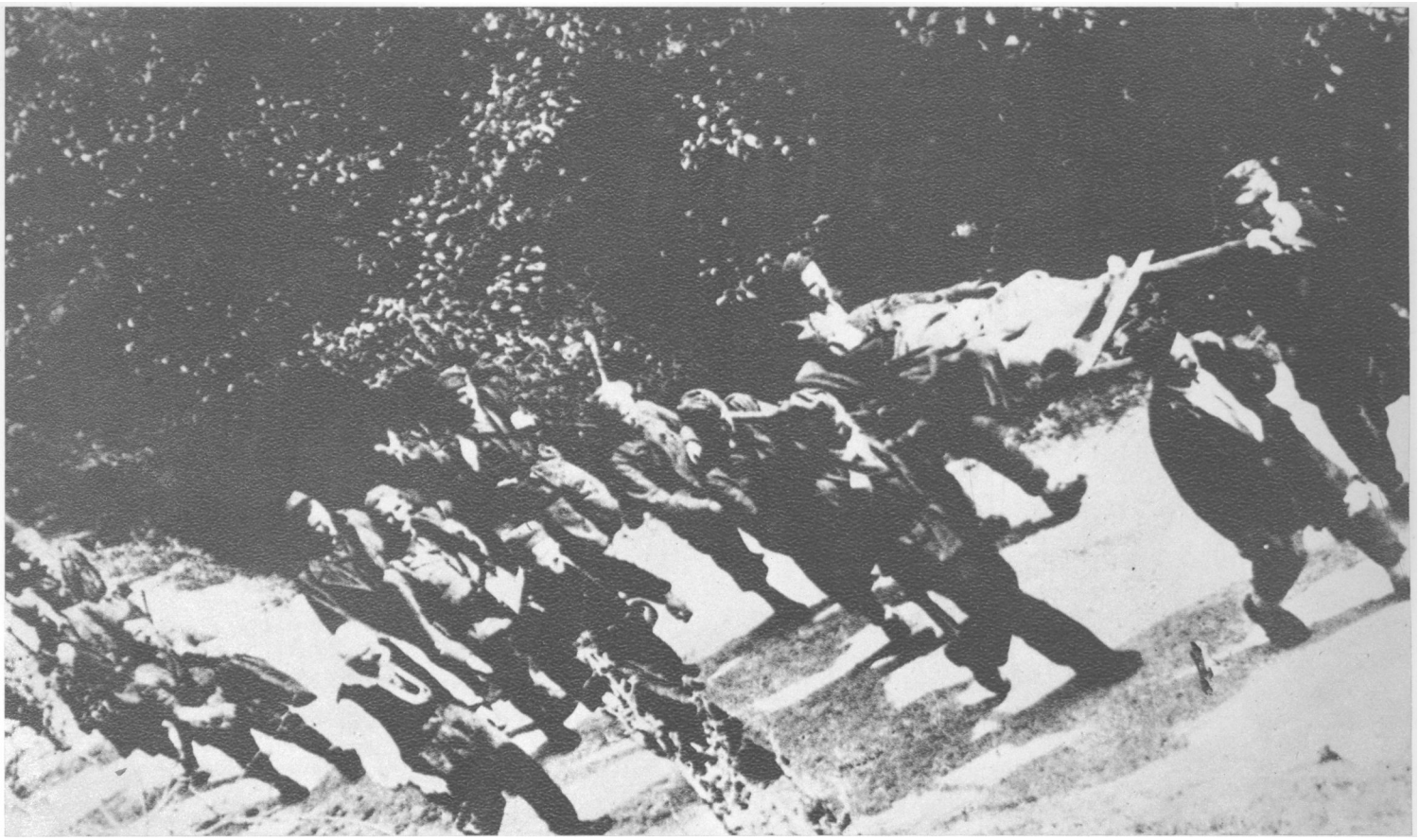

Преношење рањеннка у четвртој непријатељској офанзиви

И у тако сложеној ситуацији Врховни штаб није испуштао ситуацију из својих руку, већ је својим директивама и упутствима инсистирао иа офанзивним дејствима, сматрајући да је напад најбоља одбрана. Врховни командант је то начело нартизанског ратовања формулисао речима: „Сваки наш губитак неке територије мора у исто вријеме значити добитак нове, још веће, важније територије." Ту поставку Врховног команданта јединице НОВЈ спроводиле су до краја рата, док последњи непријатељев војник није протеран из земље.

Стратегијска замисао Врховног штаба о преношењу офанзивних дејстава јединица НОВЈ у Херцеговину, Санџак и Црну Гору није ни у тим најтежим моментима долазила у питање. „Наша идеја да идемо према Црној Гори од печетка је била у првом плану и њој је било све нодређено", говорио је касније Врховни командант.

Примајући на себе већи део терета иосле извлачења из обруча 4. крајишке дивизије, Главној оперативној групи дивизија НОВЈ, под непосредном командом Врховног штаба, прикључиле су се и 7. банијска дивизија, која је обезбеђивала евакуацију рањеника, као и у Имотском 13. фебруара 1943. новоформирана далматинска дивизија.

Уочавајући намере непријатеља ради овладавања слободном територијом, Врховни командант је 29. јануара 1943. наредио 1. пролетерској дивизији да предузме офанзивна дејства на правцу Доњи Вакуф — Прозор, 2. пролетерској дивизији да из рејона Книна крене преко Посушја и Имотског, такође ка Прозору, као и 3. ударној дивизији да офанзивно дејствује према Бугојну и Горњем Вакуфу, а затим да, у садејству с 2. пролетрском дивизијом, разбије четнике и Италијане код Прозора, одакле би ове дивизије продужиле према Херцеговиии.

Извршавајући ова наређења Врховног команданта, све три дивизије су усиљеним маршом прикупљене северно и западно од Прозорске котлине до 7. фебруара, док је сутрадан врховни командант Јосии Броз Тито одржао еастанак с командантима дивизија у Дувну на коме им је издао нову директиву за преношење офанзивних дејстава у долину Неретве, са основним задатком: разбијање непријатељских снага на простору Прозор — Коњиц — Јабланица и овлађивање Прозорском котлином у долини реке Раме.

Истовремено са издавањем директиве Главној оперативној групи дивизија, Врховни командант је издао потребна наређења 1. босанском и 1. хрватском корпусу, као и другим јединицама за даља дејства ради обезбеђења слободе маневра главне оперативне групе Врховног штаба.

Главна оперативна група дивизија, приступајући извршењу постављених задатака, постигла је одлучујуће успехе за даља дејства ослобађањем Прозора и свих непријатељевих упоришта на средњем току Неретве, од Дрежнице до Тарчина (осим Коњица), чиме су у широком фронту до 21. фебру-

Врховни командант НОВ и ПОЈ Јосии Броз Тито (у средини) с командантом 2. пролетерске дивизије Пеком Дапчевићем (други здесна) и начелником штаба 2. пролетереске дивизије Јовом Вукотићем (први здесна) на почетеку четврте непријатељске офанзиве

ара избиле на средњи ток Неретве, на фронту ширине око 80 км, запоседајући све мостове на овој бучној планинској реци. У тим борбама италијанска дивизија „Мурће" је претрпела врло тешке губитке, изгубивши готово цело тешко наоружање као и 11 тенкова, од којих је формирана Тенковска чета Врховног штаба. Италијански генерал Бузепе Амико (Сшзерре Ат1со), командант италијанске дивизије „Марке" овако је окарактерисао тај пораз: „Уништавање гарнизона Прозор, Јабланица, Рама и оних мањих који се налазе између њих, тешки губици које је претрпела „Мурће", представљају заиста тежак удар".

Наређење Врховног команданта: „Прозор мора ноћае пасти" извршено је тиме на најбољи могући начин.

БИТКА ЗА РАЊЕНИКЕ

Међутим, и поред тих сјајних успеха које је постигла Главна оперативна група дивизија НОВЈ, ипак је дошло до застоја у преношењу офанзивних операција према источној Херцеговини и Црној Гори, због преко 3.000 рањеника који су се споро пребацивали према Прозорској котлини, о чему је Врховни командант нешто касније написао у *Билтену* бр. 29—31 (глаеилу Врховног штаба НОВ и ПОЈ), поред осталог, и следеће:

„Сви услови за брзо напредовање наших јединица и избјегавање фронталних борби с непријатељем били су створени, али је једна друга ствар, и то пресудна, укочила способност маневрисања наших јединица — рањеници. Три хиљаде рањеника из Босанске Крајине, Лике, Далмације итд. преузела је ова наша ударна група на своја леђа, и њих је требало спасти да ие падну у руке окрутног непријагеља. Евакуација рањеника преко 200 километара до Прозора и Неретве ишла је споро. Непријатељ је добио у времену и привукао код Бугојна и Коњица 3 немачке дивизије, неколико домобранских и усташких пукова и око 12.000 четника Драже Михаиловића. Заметнула се највећа битка за рањенике, која је трајала 40 дана. Висока свијест и беспријекорна храброст бораца спасла је наше рањенике. Нијемци, Италијани и усташе били су разбијени. Рањеници су пребачени на лијеву обалу Неретве и даље, под околностима каквих је било мало у историји ратова."

Та најхуманија битка за рањенике у историји ратова, како је касније рекао маршал Тито, одвијала се под изузетно тешким околностима, јер је Главна операгнвна група дивизија НОВЈ била формално прикована за долину Неретве ишчекујући пребацивање рањеника, док је непријатељ довлачио свеже снаге, ангажујући при томе и четнике.

Наиме, после тешког пораза италијанеке дивизије „Мурће", код Прозора, у италијанској Коман-

Бурђе Димитријевић, столар, родом из Берошевца (срез Крагујевачки), члан СКОЈ-а од 1939. а КПЈ од 1941. Погинуо на Иван-седлу 22. фебруара 1943. као заменик команданта чете 3. батаљона 1. пролетерске бригаде. За народног хероја Југославије проглашен 20. децембра 1951.

Народни херој Милош Ковачевић, подофицир родом из Никшића. Члан КПЈ од 1940. Погинуо код Коњица 26. фебруара 1943. на дужности команданта Мостарског батаљона 10. херцеговачке бригаде. За народног хероја проглашен 24. јула 1943.

ди *Суперслода* и у 6. армијском корпусу настала је права узбуиа, јер је, по процени Италијана, чак и сам Мостар био угрожен, а посебно бокситно подручје у ширем рејону Мостара, једно од главних нзвора сировина за фашистичке силе, пошто се без производње алуминијума, авионска индустрија није могла ни замислити. Сада је, пак, ово подручје било угрожено од јединица НОВЈ. Због тога је чак из Берлина затражено од команданта Југоистока генерал-пуковника Лера да што пре обезбеди експлоатацију бокситних рудника у западној Херцеговини.

Да би ојачала своје снаге у долини Неретве, Команда италијанеког 6. армијског кориуса прогласила је 12. фебруара 1943. мобилизацију Антикомунистичке добровољачке милиције (М. V. А. С.), тј. четника, а такође је предузела мере ради концентрације извесних својих снага према Мостару. Па и поред тих мера у мостарском подручју, командант *Суперслоде* генерал Роботи је 18. фебруара затражио од генерала Лера да операција ,,Вајс II", уместо 25. фебруара, отпочне одмах, и то у правцу Неретве, а не према Ливну, како је то било предвиђено, будући да је циљ операције ,,Вајс II", по завршетку операције „Вајс I", био да се униште партизанске снаге на простору Дрвара, Босанеког Грахова, Гламоча, Ливна, Бугојна, Јајца и Кључа, тј. да се уништи „Титова држава".

Међутим, догађаји у долини Неретве су изменили првобитно предвиђени план, па је Лер пристао да у долини Раме и Неретве интервенише са 717. дивизијом, ојачаном усташким и домобранским јединицама. Тако је Борбена група „Фогел" имала задатак да напада на правцу Бугојно — Горњи Вакуф — Прозор — Јабланица, док је Борбена група „Анакер" добила задатак да напада правцем Сарајево — Тарчии — Коњиц — Јабланица.

Италијанско-четничке снаге су имале задатак да нападну обема обалама Неретве од Мостара ка Јабланици, уз садејство четника од Коњица према Јабланици и усташко-домобранских јединица од Широког Бријега такође према Јабланици.

Чим је сазнао за одлуку италијанског 6. армијског корпуса о мобилизацији четника, Дража Михаиловић је 13. фебруара наредио мајору Остојићу

Народни херој Зарија Вујошевнћ, жандарм родом из Зете. Погинуо је крајем фебруара 1943. у борби за Коњиц

да изврши прикуиљање четиика у рејону Јабланице, одакле је требало да заједно с италијанским јединицама нападну партизанске снаге, док је Остојић предузео мере за пребацивање јединица мајора Бањовића из рејоиа Книна према Јабланици и привлачење Лимско-санџачког четничког одреда (под командом мајора Буришића) према долини Неретве, тј. оних снага које су учествовале у покољу Муслимана у пљеваљском, чајничком и фочанском срезу.

Поред тога, Дража је средином фебруара одржао саветовање у Колашину у вези с учешћем четника у борби против јединица НОВЈ у долини Неретве, па је у вези с тим упутио наређење пуковнику Бају Станишићу да хитно приступи реализацији четничког плана, по чему је Бајо и поступио својим наредбама од 20. и 21. фебруара 1943. о упућивању 2.200 четника у рејон Мостара. Превожење камионима до Никшића, као и возом од Никшића до Мостара, обезбедио је италијанеки окупатор. Заједно са Зетским четничким одредом и Никшићком бригадом, према Мостару је отпутовао и Бајо са својим штабом.

На тај начин је Дража, уз помоћ окупатора, покренуо све расположиве четничке снаге према Неретви. Тако су Станишићеви четници до 22. фебруара били у Мостару, Лимско-санџачки одреди мајора Буришића стигли су, под командом његовог заменика и команданта у тим операцијама мајора Андрије Весковића, у две колоне у рејон Калиновика до 27. фебруара, док је Бањовић с херцеговачким четницима из рејона Книна у рејон Мостара био пребачен до 6. марта. На тај начин ови, као и мобилисани четници, укупно јачине око 12.000 људи били су прикупљени за дејства против јединица Главне оперативне групе дивизија НОВЈ у долини Неретве.

Немачке борбене групе „Фогел" и „Анакер" прешле су у напад на својим правцима 21. фебруара. Том приликом је Борбена група „Фогел" (ојачани пук мешовитог саетава) већ другог дана борби (22. фебруара) успела да заузме Горњи Вакуф, чиме су били угрожени рањеници у Прозорској котлини, где су почели да пристижу од Ливна, односно из Дувањског поља, већ 19. фебруара. Прилаз према Централној болници, у којој се налазило око 3.500 рањеника, од Горњег Вакуфа према Прозору бранила је 7. банијска дивизија с 3. крајишком (пролетерском) бри-

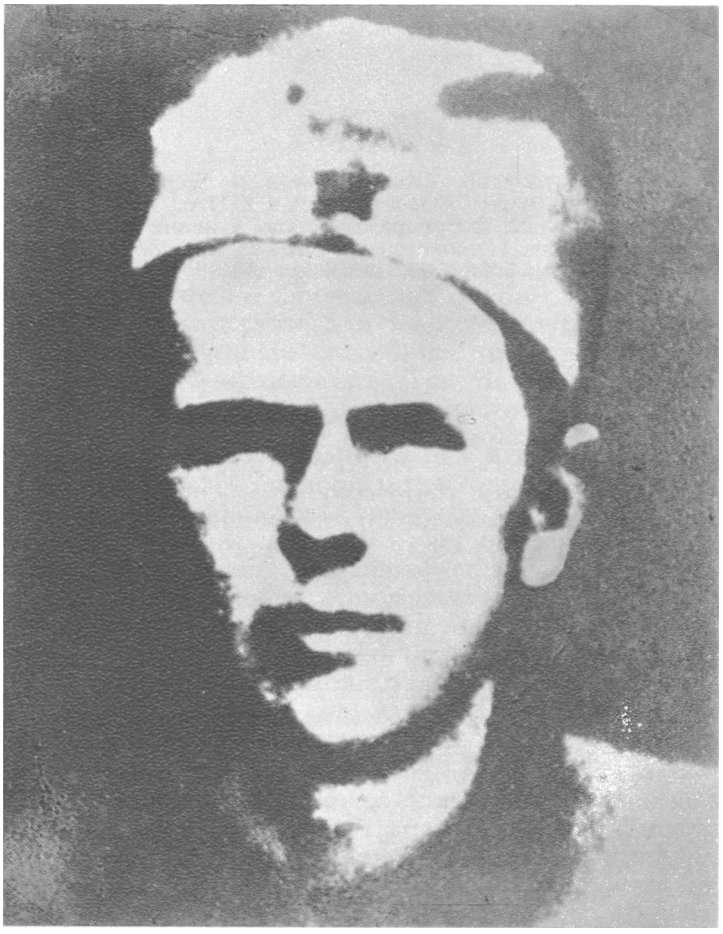

Народни херој Шпиро Вујовић, земљорадник из околине Цетиња, члан КПЈ од 1942. погинуо крајем фебруара 1943. на Иван-седлу на дужности команданта 1. чете 1. батаљона 1. пролетерске бригаде. Проглашен за народног хероја 20. децембра 1951.

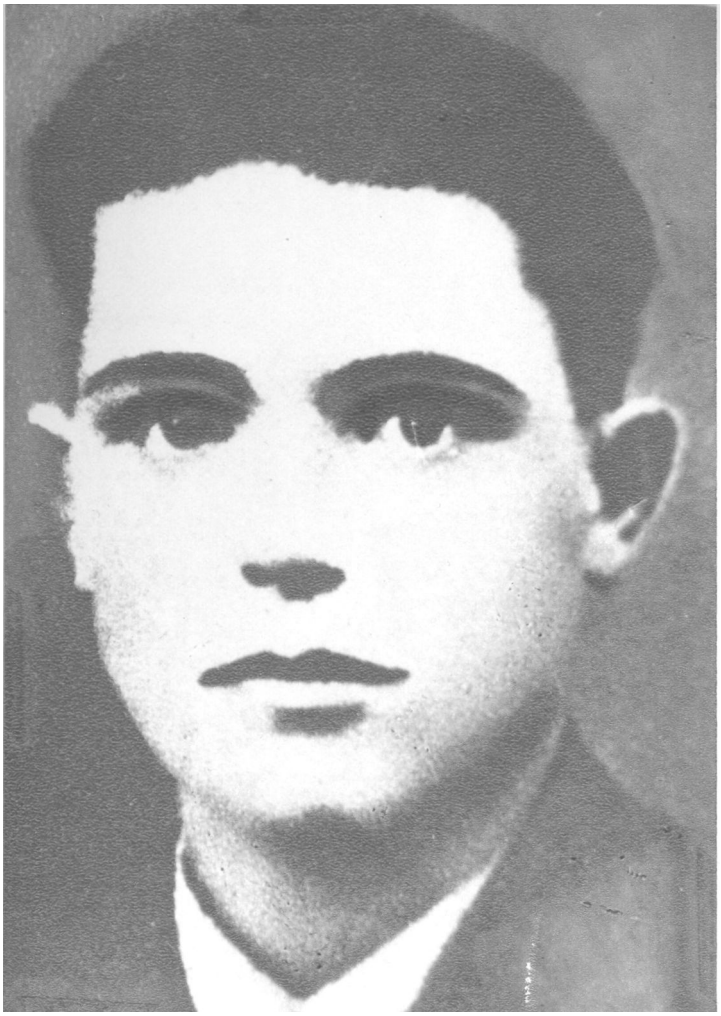

Саво Илић, народни херој Југославије

гадом, што није било довољно у оорои против надмоћнијих енага, па је Врховни командант за њихово ојачање упутио и 1. далматинску бригаду из састава 3. ударне дивизије.

Командант немачких трупа генерал Рудолф Литерс уочио је тек тада да се главна битка бије у долини Неретве, па је на правац Бугојно — Прозор упутио још и главнину 717. дивизије, док је за дејства на простору Ливна оставио само 88 дивизију „Принц Еуген" и 369. легионарску дивизију, које ће убрзо, почетком марта, бити такође убачене у борбу у долини Неретве.

У међувремену су 24. фебруара 1943. у Риму отпочели разговори између представника Врховне команде Вермахта генерал-лајтнанта Валтера Варлимонта (Шаћег Шагћтоп!) с представницима италијанског Генералштаба, пошто је Варлимонт био овлашћен за разговоре да се акције у долини Неретве заједнички изводе, како би се „комунистичке онаге што пре уништиле пре него што пређу Неретву у правцу истока".

Тако су се на окуци Неретве заподенуле врло тешке борбе с надмоћнијим немачким, италијанским, усташко-домобранским и четничким јединицама. Налазећи се на десној обали Неретве, Главна оперативна група дивизиЈа Је Оила изложена Јаким концентричним нападима, док су се на левој обали Неретве, на планини Прењу, налазили четници под командом мајора Јована Пантића с једним италијанским батаљоном из дивизије „Мурће". Тешке борбе водиле су се нарочито на простору Горњи Вакуф — Прозор, где је непријатељ, уз подршку авијације, покушао да овлада превојем Макљен, чијим би заузимањем била угрожена Прозорска котлина.

Кулминација борбе је достигнута 28. фебруара, када су се састали Политбиро ЦК КПЈ и Врховни штаб и још једном потврдили одлуку да се изврши продор преко Неретве у источну Херцеговину и даље према Санџаку и Црној Гори. Но, претходно је одлучено да се организује противудар према Горњем Вакуфу, ради маскирања пробоја преко Неретве и отклањања опасности од Централне болнице с рањеницима. Тада је врховни командант Тито одлучио да се поруше сви мостови на Неретви, да би се заварао непријатељ о стварном правцу пробоја Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

Врховни командант је одлучио да у противудару узму учешћа: 1. пролетерска дивизија с 1. пролетерском, 3. крајишком (пролетерском) и 3. пролетер-

Владимир Радовановић, народни херој Југославије

Док је гро четника из Црне Горе хитао ка Неретви да би заједно с окупатором узео учешћа у борби против Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ, дотле су у позадини преостале четничке јединице „прочешљавале" терене хватајући илегалне партијске раднике. Тако су 21. јануара 1943. у селу Поди код Херцег-Новог похватали, с италијанским окупаторима, цео МК КПЈ за Херцег-Нови међу њима Николу Бурковића, правника и члана КПЈ од 1936. и Саву Илића, службеника и члана КПЈ од 1938. Обојицу су стрељали, а потом око њихових лешева у Херцег-Новом заиграли коло. Обојица су, посмртно, проглашени народним херојима, први — 11. јула 1945, а други 10. јула 1953.

Никола Бурковић, народни херој Југославије

ском (санџачком) бригадом, 2. иролетерска дивизија са 2. и 4. пролетерском (црногорском) бригадом, 7. банијска дивизија са 7, 8. и 16. бригадом и 1. далматинека бригада 3. ударне дивизије. Дакле, са 9 елитних бригада НОВЈ, док су у долини Неретве остале само 3 бригаде: 5. пролетерска (црногорска), 10. херцеговачка бригада 3. ударне дивизије и 2. далматинска бригада 2. пролетерске дивизије. Врховни командант је на тај начин, да би створио премоћ на правцу Прозор — Горњи Вакуф, ослабио правце Иван Седло — Коњиц и Мостар — Јабланица, док је 9. далматинска дивизија продужила дејства према Широком Бријегу, Л>убушком и Вргорцу.

Док су јединице Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ вршиле прегруписавање за извршење противудара, непријатељ је у току 1. марта поново прешао у напад код Горњег Вакуфа заузимајући северноисточне падине Радуше, угрозивши тиме непосредно рањенике. Тада је прешла у противнапад 3. крајишка бригада. Том приликом су Крајишници у врло тешкој борби одбацили непријатеља са Орловаче, чиме је привремено отклоњена опасност.

Другога марта немачке јединице су напале још жешће у правцу Прозора. Тада су 2. и 4. пролетерска бригада у последњем тренутку успеле да осујете намере непријатеља. Четврта пролетерска бригада у огорченој сусретној борби, прса у прса, успела је 2. марта по подне код Вилића гумна (које је противник успео да заузме, отпочињући спуштање ка Драшеву где су се налазили рањеници), да у садејству с Крајишницима разбије непријатеља и одбаци га на север. Истовремено су и пролетери из 2. пролетерске бригаде и Далматинци из 1. далматинске бригаде успели да сломе напад непријатеља источно од пута Прозор — Горњи Вакуф и да заузму јак топографски објекат Црни врх.

Тога дана се доста крварило. Међу погинулим налазили су се прослављени јунаци пролетерских и других јединица. Погинули су: борац 2. чете 2. батаљона 4. пролетерске (црногорске) бригаде Блажо Мартиновић, бомбаш и пушкомитраљезац из исте јединице Јово Звицер, командир 3. чете 2. батаљона 4. пролетерске (црногорске) бригаде Душан Стругар, командир 2. вода 3. чете 2. батаљона 4. пролетерске (црногорске) бригаде Симо Баровић и командир вода у 1. батаљону 2. пролетерске бригаде Владимир Радовановић. Сви су они проглашени посмртно за народне хероје Југославије.

Четници и италијански фашистички војници у долини Неретве (Јабланица), 1943)

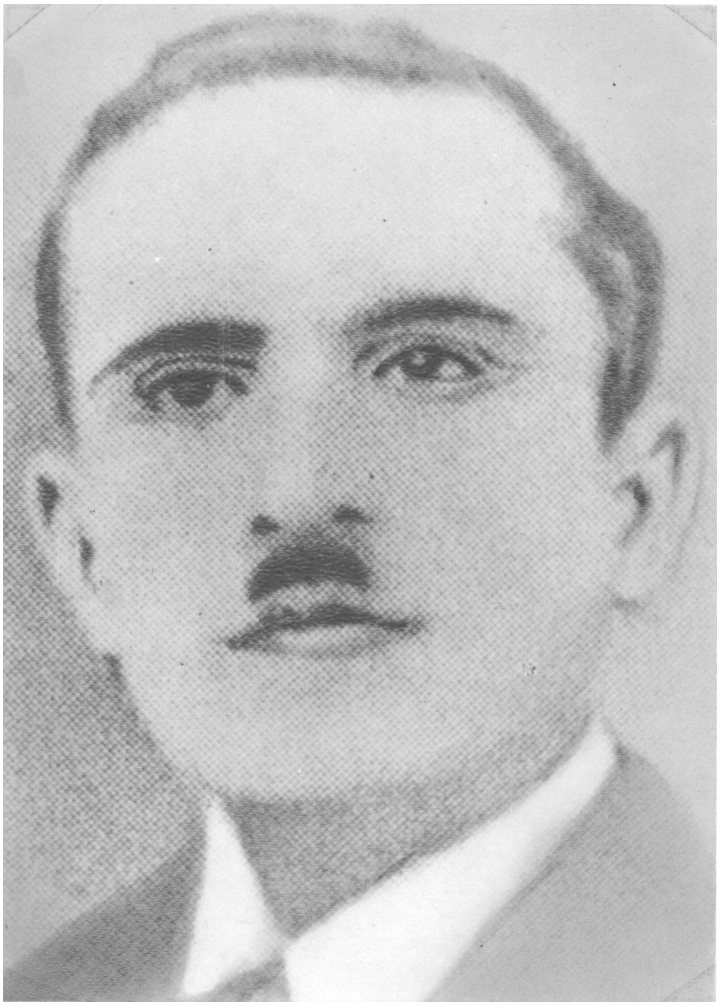

Анте Шарнђ-Шпанац, радник из Требића код Ливна, члан КПЈ од 1937, учееник у шпанском грађанском рату на страни Шпанске Републике. Погинуо је крајем фебруара 1943. код Коњица. Проглашен за народног хероја Југославије 20. децембра 1951.

Трећег марта еве поменуте бригаде Главне оперативне групе дивизија Врховног штаба НОВ и ПОЈ прешле су у противудар, нападајући у три колоне: са Оглавка, Кобиле и Црног врха — у правцу Горњег Вакуфа. У силовитом поподневном противудару оне су се сручиле свом силином, као лавина, на непријатеља. Борци су се борили као лавови, свесни да бране животе својих рањених и болесних другова. На њиховом путу их ништа није могло да заустави. Стопу по стопу су напредовали, кршећи жесток отпор непријатеља: немачке 717. пешадијске дивизије и Борбене групе „Фогел". У борбама до 5. марта немачке и Усташко-Аомобранске јединице одбачене су у жестоким борбама према Бугојну, заузет је Горњи Вакуф и спасени су рањеници и болесни борци НОВ у Прозорској котлини, док су обострани губици били веома велики. Рањеници су тада били спасени, али битка на Неретви још није била завршена.

Командант Југоистока генерал-пуковник Лер је 4. марта дефинитивно обуставио борбе у Босанској Крајини приморан да према Неретви упути две врло јаке своје дивизије: 55 дивизију „Принц Еуген" (која је по бројном стању била сама јача од Главне оперативне груие дивизија Врховног штаба НОВ и ПОЈ) и 369. легионарску дивизију. Тиме је ситуација за јединице НОВЈ постала врло критична.

Тако су се према Главној оперативној групи Врховног штаба НОВ и ПОЈ, јачине око 20.000 бораца, концентрисале 4 немачке дивизије: 55 „Принц Еуген", 717, 718. и 369. дивизија, затим око 5.000 италијанских војника из италијанског 6. армијског корпуса и око 12.000 четника, као и две усташко-домобранске бригаде, што је било готово четири пута више војника него што је било бораца у Главној оперативној групи дивизије Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

Врховни командант је 5. марта 1943. издао наређење у коме је, поред осталог, стајало: „Правац надирања иаших главних снага с рањеницима: Прозор — Јабланица — Прењ планина и даље ка истоку", док је немачка команда констатовала да је „намера непријатеља: пробој према северу", што је била погрешна процена због силине противудара на Макљену.

Док су се у долини Неретве водиле жестоке борбе, дотле су јединице 1. босанског и 1. хрватског корпуса ПОНОВО прешле у противофанзиву и ослободиле већи део Босанске Крајине, Кордуна, Баније

Народни херој Фрањо Брук-Лео, конобар родом из Дубровачке Ријеке, члан КПЈ од 1941. Погинуо је крајем фебруара 1943. код села Челебића на дужности командира тенка 3. ударне дивизије. За народног хероја проглашен је 24. јула 1953.

Народ је помагао својој војсци у иошењу муниције у борби против окупатора, усташа и четника у бици на Неретви

и Лике. У тим борбама јединице НОВЈ протерале су из Гацке долине италијанске трупе и четнике ка јадранском појасу. Највећи пораз у Лици четници су Аоживели када су у првој половини марта били потучени у Црној Влаети (сада Горње Врховине).

За време противудара код Горњег Вакуфа значајно је истаћи још један моменат. Наиме, борци 2. пролетерске дивизије су почетком марта 1943. заробили немачког команданта батаљона мајора Штрекера (81;геског) из 717. дивизије. Пошто се код јединица НОВЈ у долини Неретве у то време већ налазило неколико италијанских, као и више немачких војника, као заробљеника, то је ово била згодна прилика да се и ирекo мајора Штрекера понуди немачким командама размена заробљеника. Тиме је Врховни штаб НОВ и ПОЈ желео да из немачких и других непријатељских затвора и концентрационих логора ослободи и врати у своје редове многе заслужне припаднике НОП-а. Врховни штаб је на тај начин хтео и да посредно наметне немачким командама да према заробљеницима НОВЈ поступају као и према другим ратним заробљеницима — све у духу Жеиевске конвенције, чега се, као што је познато, немачке трупе у односу на заробљене партизане нису придржавале. У том циљу једна делегација Врховног штаба НОВ и ПОЈ ишла је на преговре с представницима немачке команде.

О томе је маршал Јосип Броз Тито на прослави 35. годишњице битке на Наретви у Јабланици 10. новембра 1978, поред осталог, казао и ово:

„У току битке на Неретви имали смо други случај. Као што сам већ рекао, имали смо већи број заробљених Нијемаца и Талијана. Међу њима је био и онај командант батаљона Штрекер. С њима нисмо знали шта да радимо. Хране нисмо имали ни за себе. А нисмо их, наравно, хтјели ликвидирати, јер смо се придржавали одредби Женевске конвенције о ратним заробљеницима. Нисмо то чинили иако смо добро знали да су Нијемци убијали не само наше заробљене борце, него и рањенике и болеснике; зато смо предложили размјепу, и Нијемци су то одмах прихватили. Три наша друга су ишла на преговоре с директивом да разговарају о размјени заробљеника, чиме би се нашој војсци признао и статус ратујуће стране у духу постојећих норми међународног ратног права. Успјели смо да дође до размјене заробљеника, тако да су многи наши другови били спасенн из руку целата и иотом распоређени у разне јединице".

То су били оонновни и прави разлози којима се руководио Врховни штаб НОВ и ПОЈ при упућивању своје делегације на разговоре с немачким представницима по том питању. Међутим, неки страни историчари покушавају да ове чињенице изврну и размену заробљеника прикажу у другом светлу и с другим мотивима, што је очигледно производ непознавања чињеничког стања у то време, као и код неких од њих, израз жел>е да се постојећа размена прикаже злонамерно.

„херојем". Какве је Лукачевић имао чврсте везе с Немцима најбоље се види из Остојићевог извештаја од 2. марта 1943. упућеном Дражи Михаиловићу у коме, између осталог, стоји:

„Воја је, изгледа, очистио леву обалу (Неретве) на простору Коњиц — Јабланица. Кубури са храном и муницијом, јер је тешко за 5.000 људи бацати из ваздуха, а комора путује два до три дана. Талијани и Немци Воји дају све и први га поздрављају. Зову га четничким ђенералом. Воја је рано стекас

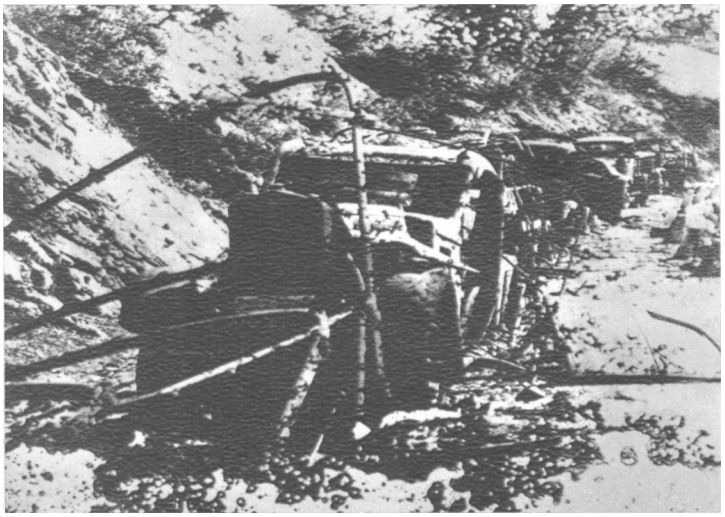

Уништена италијанека моторизована колона у селу Дрежници, која је као помоћ пошла из Мостара према Јабланици

Заробљени мајор Штрекер (десно) на саслушању у Штабу 2. пролетерске дивизије; (трећи здесна је командант 2 пролетерске дивизије Пеко Дапчевић, а десно од њега је политички комесар Митар Бакић)

ФОРСНРАЊЕ НЕРЕТВЕ И РАЗБИЈАЊЕ ЧЕТНИКА КОД ЈАБЛАНИЦЕ

Извршавајући наређење Врховног команданта од 5. марта, јединице Главне оперативне групе дивизија су пришле веома одговорно извршењу овог задатка у условима када је требало обезбедити бокове према Коњицу и Мостару, форсирати Неретву преко порушеног моста код Јабланице и обезбедити пребацивање око 4.000 рањеника и тифусара.

За време борби код Горњег Вакуфа јединице 3. ударне дивизије и 2. далматинске бригаде 2. пролетерске дивизије водиле су такође огорчене борбе с непријатељем, који је покушао да се пробије од Мостара и Коњица према Јабланици и тако одсече јединице НОВЈ, опколи их у потпуности, спречи продор преко Неретве на исток и изложи их уништењу. Истовремено је и 9. далматинска дивизија својим дејствима успела да веже знатне италијанске и четничке снаге и тако их дезангажује у борбама код Јабланице, што је олакшало положај Главне оперативне групе дивизија НОВЈ при форсирању Неретве.

Нарочито тешке борбе су вођене код Коњица с борбеном групом „Анакер" из 718. дивизије, која се 22. фебруара пробила у Коњиц, и четницима под командом капетана Војислава Лукачевића, који је такође 22. фебруара стигао у Коњиц и састао се са Немцима. Дражa му је одао признање за зближавање с Немцима у Коњицу, док га Остојић назива

Курири 2. пролетерске дивизије спроводе заробљеног мајора Штрекера, команданта батаљона немачке 717. пешадијске дивизије

општу популарност не само код нашнх, него и код окупатора. Настојаћу да ово искористим за лакше јурење комуниста по Босни. Немци на Војин захтев ужурбано затварају правац фронта Иван — Битовња — Прозор."

То су били разлози због којих је Дража рекао да „Воја заслужује највеће признање", при чему треба напоменути да су се четници из Црне Горе, Санџака и источне Босне у тим акцијама легализовали код немачког окупатора као „Босаици", док је капетан Лукачевић наступио под псеудонимом као капетан Никола Бурић, односио пуковник Јовановић. Немачке команде су знале о којим се четницима ради, али им је тада било свеједно да ли су то четници из Босне, Црне Горе или Санџака, само када се на њиховој страни боре иротив НОВЈ.

Када је почетком марта Михаиловић наредио Јевђевићу преко мајора Захарија Остојића, да италијанске команде морају дати више слободе четничким официрима у вођењу акција, Јевђевић је 5. марта 1943. известио Остојића да „Талијани инсистирају да имају своју реч у операцијама, да су јуче Пантићу ускратили храну, муницију и артиљерију, јер није координирао с њиховим батаљоном, да Лукачевића храним само помоћу авиона, да су нам на расположењу њихови телефони, тоиови, камиони" и даље: „Ја не могу истовремено правити споразум с немачким генералом и оправдати се што прелазимо њихове зоне. Не могу тражити од Италијана оруђа и објављивати им рат. Мени лично учинићеш услугу ако предложиш господиину министру (Дражи Михаиловићу — прим. а.) да ме разреши дужности." И ова Јевђевићева жалопојка недвосмислено говори о потчињености четника окупаторима и чињеници да га је Михаиловић одредио да води разговоре како с немачким, тако и с италијанским окупатором.

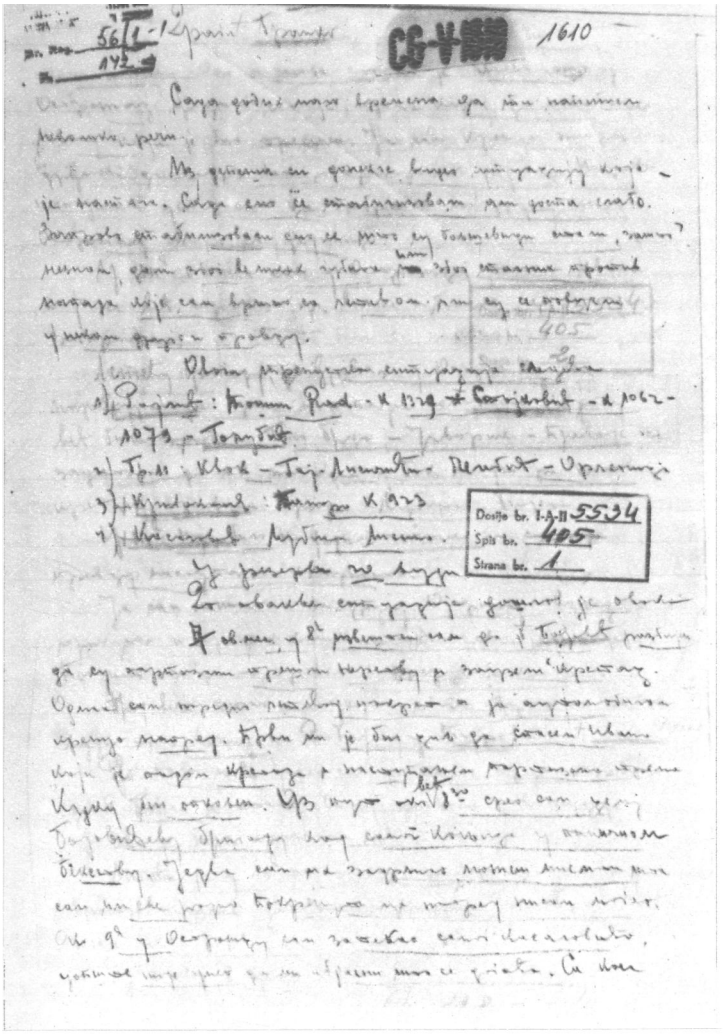

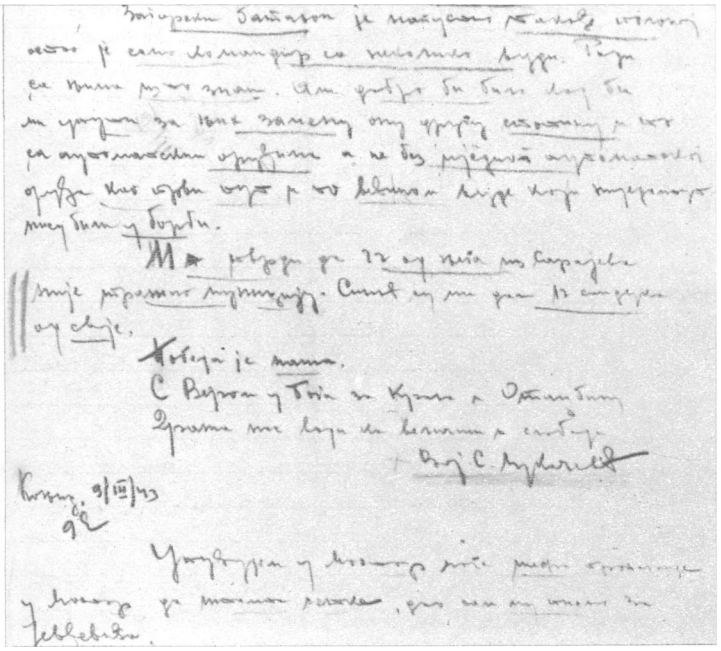

Факсимил извештаја четничког команданта Војислава Л\-качевића од 9. марта 1943. мајору Захарију Остојићу о борбама четника у долини Неретве и пријему муниције од броја 11 (немачких трупа) — АЛШ, к. 142, рег. бр. 56-1

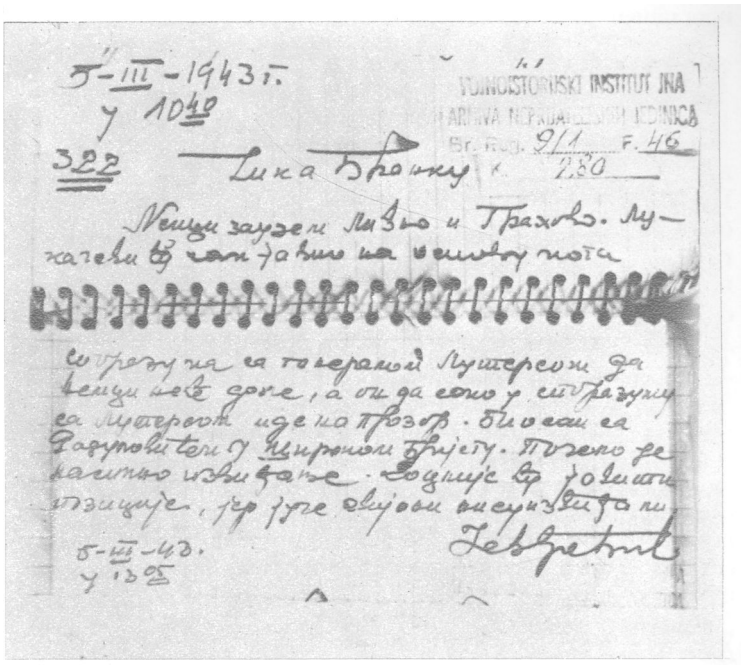

Факсимил извештаја четничког војводе Добросава Јевђевића од 5. марта 1943. мајору Захарију Остојићу о дејству четничких јединица под командом Војислава Лукачевића с немачким јединицама у правцу Прозора (А-УП, к. 28, рег. бр. 9-1/46)

Народни херој Никода Бубало, рудар из Трепче родом из села Решатара (у Лици). Погинуо је крајем фебруара 1943. код села Брадине на дужности заменика политичког комесара чете у 1. пролетерској бригади. За народног хероја проглашен је 20. децембра 1951.

Натезање између Јевђевића и Италијана за прегруписавање четника и дејство од Јабланице ка Прозору и дубље у Босну очигледно је зависило од оцене немачких команди и њиховог гледања на ангажовање четничких формација. То што Јевђевић наводи „споразум с немачким генералом", односи се на споразумевање с генералом Литерсом. Војвода Јевђевић 4. марта 1943. извештава Остојића: „Лукачевићу сам јавио да на основу мога споразума с генералом Литерсом да Немци неће доле (у долину Неретве), а он да само у споразуму с Литерсом иде на Прозор". У извештају штаба команде Југоистока 5. марта констатује се да, с обзиром на погоршану ситуацију код Горњег Вакуфа, неће ускоро доћи у обзир наступање немачких јединица са севера преко линје Рама — Коњиц у јужном правцу тако да постоји могућност да се ту регулише „четничко питање", а појединости да се регулишу с Литерсом. Очигледно је да се ради о дејствњма четничке Коњичке групе и групе „Анакер". И командант Југоистока генерал-пуковник Лер (Гоћг), сматрао је да четничке формације у својим дејствима ка заиаду не би требало да прелазе линију Мостар — Јабланица — Прозор. Он је сматрао да ће четници дати довољан прилог ако с групом „Анакер" потисну делове Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ из долине Неретве у правцу Прозора, као и да чврсто држе тај део фронта.

Међутим, италијанска Врховна команда, па и сам Мусолини, опет из разлога искоришћавања, нису били задовољни ограниченим дејством четника. V духу тога Роботи 6. марта саопштава Леру да четници већ дејствују западно од хМостара у правцу Прозора, нагласивши да није у стању нрихватити ограничење њиховог дејства само у одређеним зонама. Тако су даља дејства четника постала питање нагодбе између Италијана и Немаца.

Чињеница је да се зоне и правци дејства четника према споразуму Јевђевић — Литерс и ставу који је заузимао Лер потпуно поклапају. И Лер и Литерс, као и Италијани, били су уверени да ће Главна оперативна група Врховног штаба НОВ и ПОЈ покушати пробој ка северу. На такав закључак наводила их је чињеница што је противудар ка Горњем Вакуфу присилио 717. дивизију и групу „Фогел" да 6. марта организују одбрану на линији Јагнид — Подграће — Бистрица до доласка 369. дивизије. У међувремену је требало да Коњичка група и Група „Аанакер" изврше снажан притисак из долине Неретве и, ударајући у леђа групу за противудар, смање жестину њеног напада. Мајор Остојић 6. марта извештава Михаиловића да извиђања из ваздуха говоре о великом груписању јединица НОВЈ у зони Прозор — Г. Вакуф, уверавајући га да ће успети у продору с обзиром да „Воја користи Немце за узимање хране и муниције". Међутим, Михаиловић је сматрао да су четници дали довољан прилог окупаторима у спречавању да се заузме Коњиц и потискивању 3. дивизије на линију река Неретвица и био уверен да је с операционом групом свршено. Он је 6. марта, дан уочи почетка четничке катастрофе у долини Неретве, саопштио мајору Остојићу следеће: „Бити опрезан да се комунисти поново не врате. Богу хвала, изгледа да омо комунисте потукли. . . Вама лично захваљујем на пожртвовању и најуспешнијем вођењу операција. V моје име захвалите трупама као и свима сарадницима на овом великом делу". Истовремано га је обавестио о дејству немачких дивизија са севера и запада ка Прозору, као и дејству италијанских трупа и четника војводе Бујића из Книна преко Ливна, такође према прозорској котлини.

Дакле, 6. марта, уочи форсирања Неретве од стране Главне оперативне групе дивизија НОВЈ, четници су држали следеће положаје: Десна колона Коњичка група у чврстој вези с групом „Анакер" на левој обали р. Неретвице, до ушћа у Неретву, у безуспешном нападу на делове 3. дивизије. Прва и друга дурмиторска бригада (Лева колона Коњичке групе) на левој обали Неретве, од Острошца до, укључиво, Јабланица, задржане упорном одбраном 2. далматинске бригаде.

На десној обали Неретве, у чврстој вези с Коњичком групом, с положаја Гуменац — Плава главица нападали су четници под командом мајора Јована Пантића. И њихове нападе одбијала је 2. далматинска бригада. Зетски четнички одред с италијанским јединицама, у тесној вези с групом мајора Пантића, нападао је од Ракитна ка Прозо-

ру. Четничке јединице под командом мајора Петра Бањовића биле су у Широком Бријету (сада Лиштици) у општој резерви, по наређењу италијанских команди. Одред мајора Андрије Весковића (Колашинска, Беранска, Андријевичка и Бјелопољска бригада) у еелу Кокорићи, у очекивању италијанских камиона за превожење у Мостар и Дрежницу.

Тако се на делу фронта од Коњица до Јабланице борила четничка групација од око 6.000 четника, док се према 9. далматинској дивизији, западно од Мостара, налазило такође око 6.000 четника под командом мајора Бањовића и Весковића и пуковника Баја Станишића. Међутим, 9. далматинска дивизија успела је да измане врише напад четника и италијанске групе „Скоти" под командом пуковника Скотија и да се пребаци у Ракитно, док су четничке јединице и италијанске снаге ударите у празно.

САРАДЊА ЧЕТНИКА И НЕМАЧКИХ ЈЕДИНИЦА У ДОЛИНИ НЕРЕТВЕ

Противударом код Горњег Вакуфа постигнуто је вишеструко дејство. Рањеници су спасени, немачке трупе су принуђене на повлачење и одбрану, а непријатељи су били обманути о стварном правцу пробоја.

Тито је 5. марта 1943. наредио пробој преко Јабланице и планине Прењ према истоку, тамо где је непријатељ то најмање очекивао. Преласком на леву обалу Неретве код Јабланине ноћу 7. марта делови 2. пролетерске дивизије су потпуно разбили 1. и 2. дурмиторску бригаду, натерали их у бекство и ширили мостобран, о чему Лукачевић истог дана пише:

„Комунисти стегнути обручем уништења одлучили су се за извршење пробоја код Јабланице. У ту сврху неколико одлучних одељења, наоружани великим бројем аутоматских оруђа, пребацили су се

Народни херој Милован Челебић, правник из Штитара, код Цетиња, члан КПЈ од 1934. Умро је после тежег рањавања код Јабланице на дужности заменика политичког комесара батаљона 2. далматинске бригаде. За народног хероја проглашен је 10. јула 1953.

Четнички командант Невесињског корпуса Милорад Поповић (у средини), с италијанским официром, на челу својих четника креће ка положају

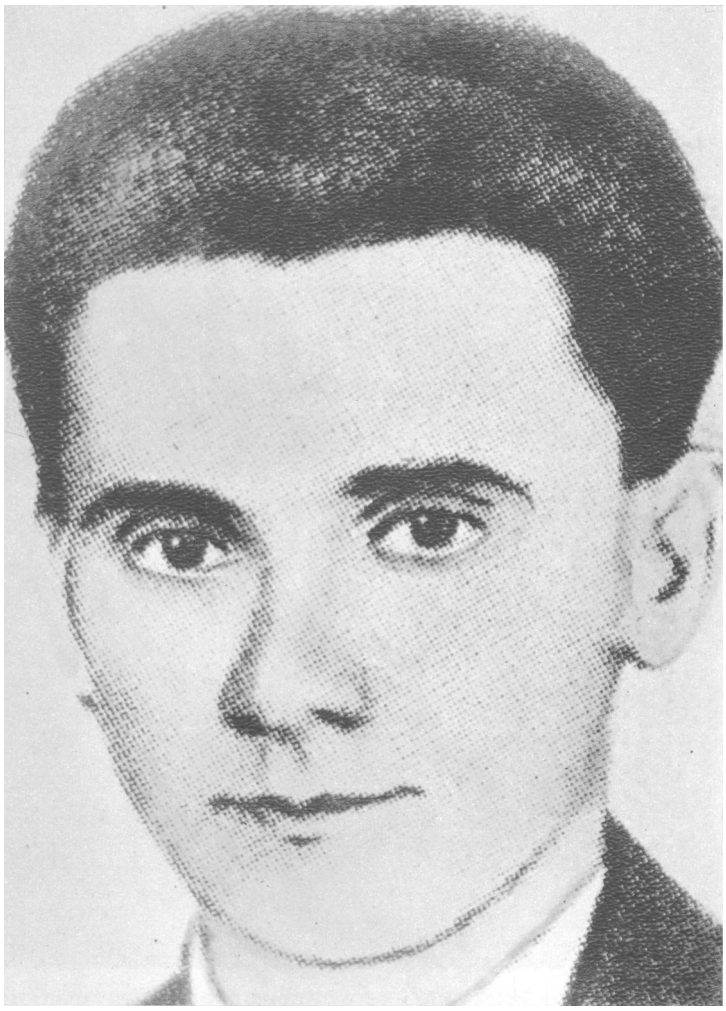

Народни херој Карло Батко, бравар из Сарајева, члан КПЈ од 1928. Погинуо 22/23. фебруара 1943. код Коњица на дужности политичког комесара 5. батаљона 10. херцеговачке бригаде. За народног хероја проглашен 5. јула 1951.

преко моста на Неретви. Побили стражаре и јаком аутоматском ватром бранили ужи мостобран који се постепено проширивао.

Услед ноћи и неспособности јединица настало је ватрено дејство међусобно, а потом губљење везе и одступање без плана и команде.

У току 7. о. м. комунисти су у својим рукама имали Крстац и довољну снагу пребачену преко Неретве и са успехом гонили деморалисане Леве колоне", додајући да су Немци у жеетоким борбама код Острошца, н да су „данас тамо упућена појачања припадника број 11 (Немци — прим. а.) борним колима и топовима".

Штаб 2. пролетерске дивизје, 8. марта извештава да су њене јединице избиле преко линије Добригошће — Крстац — Равна — Глогошница и да су у „бојевима вођеним |едновремено гУротив удружених јединица: њемачких, италијанских, четничких и усташких", нанијеле непријатељу губитке од 130 убијених, 105 зоробљених и већег броја рањених. Даље се констатује да би заробљених четника било много више, али да су четнички официри убијали четнике који су дигли марамице у знак предаЈе, као и што су и Немци пуцали у четничку чету која се цела предала.

Док се то дешавало Лукачевић је био у Коњицу, у штабу групе „Анакер". Извештен 7. марта, у 8 часова, о разбијању 1. дурмиторске бригаде код Јабланице, он је наредио Летећој бригади да из Коњица крене ка Острошцу ради спасавања 2. дурмиторске бригаде, а сам је у немачком оклопном аутомобилу креиуо ка Острошцу. Немци су такође упутили појачања према Острошцу. Одмах при излазу из Коњица, око 8,30 чаеова, Лукачевић је срео остатак 1. дурмиторске бригаде како се у паничном бекству повлачи. Око 12 часова Лукачевић, немачко појачање и Летећа бригада стигли су до Острошца, куда се у међувремену повукла 2. дурмиторска бригада под командом капетана Ивана Ружића. „У Острошцу затичем Ивана (Ружића — прим. а.) који се већ пробио уз велике губитке, његове јединице распршене. . . У 14 часова није било ни једног четника на правцу наступања комуниста" — извештава Лукачевић. Пошто су јединице 3. ударне дивизије вршиле снажан притисак на Немце у ширем рејону Острошца, то они нису могли одвојити веће снаге и бацити их испред 2. пролетерске дивизије. Немци су на положаје Присоје — Јаворик — Голо брдо упутили део снага које су пристигле као појачање и четничку Летећу бригаду. Начелник штаба Коњичке групе Нирило Димитријевић обавештава 8. марта команданта колоне да је Војислав Лукачевић на положају Голо брдо с Летећом бригадом и „делом колоне 11". То су они немачки делови који су се распоредили јужно од друма Острожац — Коњиц, па су се, оставши усамљани, повукли на нове положаје код четника. О томе Лукачевић пише: „11 је ноћу извршио померање назад ради изравнавања положаја". А, команда немачких трупа у НДХ конетатује да се „група Анакер" од 7. марта налази у одбрамбеним борбама. За то време су се 1. и 2. дурмиторска бригада налазиле у ширем рејону Коњица где су заустављене од стране резерве Италијанске групе. Тако се ту нашло око 2.000 четника с којима се намеравало извршити противнапад на 2. пролетерску дивизију. Остојић је 7. марта наредио Лукачевићу да, користећи нападе немачких и италијанских трупа, изврши противнапад и поново овлада простором на левој обали Неретве. Лукачевић је касно у ноћ 7. марта, у договору с Немцима, издао наређење за извршење противнапада, који је требало да уследи 8. марта. Пошто италијанско ваздухопловство, због непознавања тренутне оитуације и заузетости бомбардовањем, није успело да четнике снабде муницијом, то су учинили Немци. У извештају Лукачевића од 8. марта о томе, између осталог, пише: „11 ме обавештава да се јаке партиз. колоне крећу 8. о. м. низ Неретву. 11 тврди да 22 од њега из Сарајева није тражио муницију. Синоћ су ми дали 12 сандука од своје". А, команда Југоистока извештава 7. марта Оперативни штаб Врховне команде у Берлину да је четницима предато 30.000 метака. На основу оваке сарадње с Немцима и убеђења да се ради о локалном успеху Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ, Остојић се понадао да ће успети спречити даљи продор. Известивши Михаиловића 7. марта о бежању четника и

„мешању жабара" у командовање, уверавао га је да треба имати поверење у Лукачевића и да ће он у сарадњи с Немцима спасити ситуацију.

Не губећи темпо напада, делови 2. пролетерске дивизије су потисли Летећу бригаду и Немце и тако осујетили њихов иротивнапад. Немачки командант је констатовао да четници нису извршили намераване нападе, већ су се повукли на исток. Истовремено и делови груие „Анакер", под притиском делова 3. дивизије северно од Неретве, након тешких борби „избегли су опкољавање и повукли се на Квок". Тако је поново успостављена јединствена линија поседнута иемачким трупама и четничким јединицама. Карактеристично је да еу Немци очекивали да четници поднесу већи део терета у борбама, док су се четници иадали да ће то учинити Немци.

У таквој ситуацији Остојић је оценио да се четнички команданти и сувише ослањају на Немце, очекујући од њих оно што је било немогуће —спречити продор 2. пролетерске дивизије. Сагледао је чињеницу да четници већ при првим сукобима с јединицама НОВЈ напуштају положаје и беже у маси. Четничко врховно руководство нашло се у тешкој ситуацији; није имало расположивих резерви које би убацило у борбу и тако бар за кратко време зауставило продор. Друго, осим Коњичке групе која је већ била у раеулу и повлачила се заједно с Немцима, Остојић није могао употребити ниједну четничку јединицу, јер су њима командовали Италијани. Тако су четници под комидом Бањовића били 8. марта у Широком Бријегу, где их је „италијански командант корпуса распоредио у оишгу резерву". Одред мајора Веековића био је још увек у селу Кокорићу, а Зетски четнички одред с италијанским труиама у борбама код Ракитна. Овакво ангажовање четника од стране Италијана диктирано је њиховом проценом да је удар на леву обалу Неретве локална акција и с ограниченим циљем. Осмог марта, касно увече, Остојић се жали Михаиловићу да Италијани „прете обуставом хране и муниције" ако се што предузме без њихове сагласности. Зато му предлаже да би било најбоље прикупити Коњичку групу на левој обали Неретве код Коњица и разграничити дејсгво по правцима и положајима између четника и Немаца. Истом приликом извештава да је наредио Лукачевићу „да припреми противнапад на Јабланици, тежећи да с Немцима изврши промену", тј. да Немци заузму положаје и нападају северно, а четници јужно од Неретве.

Међутим, док је Остојић иисао деиешу Михаиловићу, ситуација се била дијаметрално изменила. Под притиском 3. дивизије десно крило груие „Анакер" повукло је линију: Лисин — Коњиц. На те положаје повукло се и лево крило. Четничка колона северно од Неретве повукла се заједно с Немцима на положаје Златар — Коњнц, позади иемачких иоложаја. Штаб 10. херцеговачке НО бригаде извештава 10. марта да су њене јединице, у садејству са 5. црногорском бригадом неколико дана водиле огорчене борбе против немачких, усташких, италијанских и четничких јединица и да су их натерале на повлачење у шири рејон Коњица. Четничке бригаде које су разбијене код Јабланице иовукле су се у нереду у Доњу Бијелу и Паклену. Тако је пропао и овај намеравани противнапад окупатора и четника.

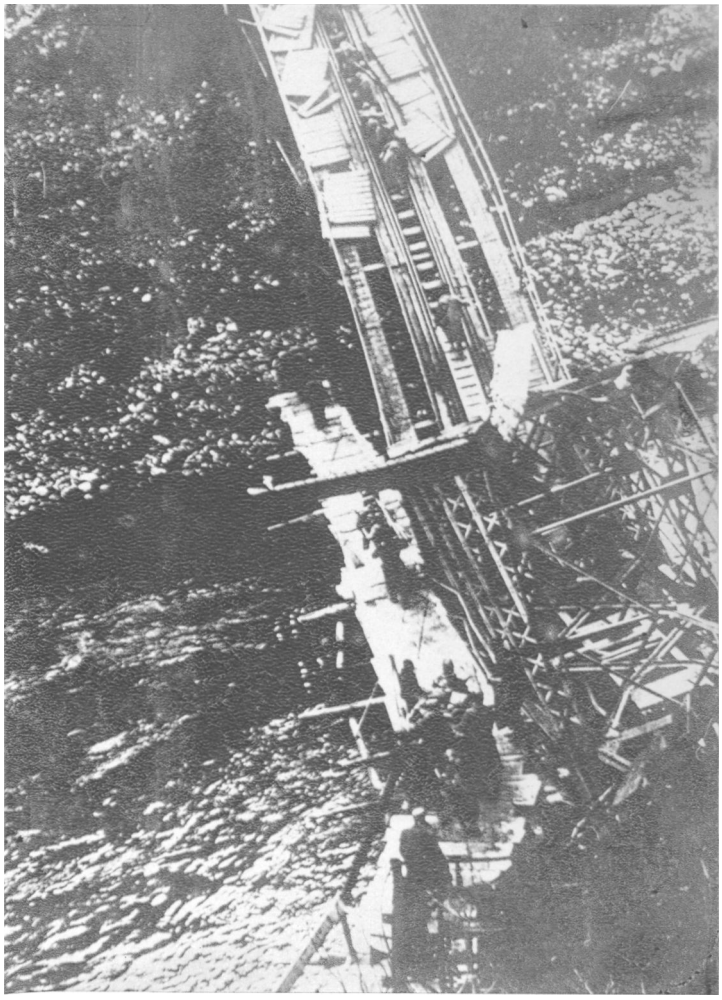

Мост преко реке Неретве који су у јеку битке иа Неретви, порушили инжињерци Врховног штаба НОВ и ПОЈ почетком марта 1943.

Мајор Остојић 10. марта извештава Михаиловића да је Коњичка група у расулу и да четници у великим групама беже својим кућама у Санџак и Црну Гору, предложивши да све треба похватати и стрељати. До тада Остојић, па ни Михаиловић, као и окупатори, нису схватили да се ради о продору Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ ка истоку, да су главне онаге усмерене у том правцу, а да заштитни делови воде жестоке борбе против немачких и италијанских и четничких групација западно од Неретве. Окупаторско ваздухопловство је систематски извиђало и пратило покрете и бомбардовало групације Оперативне групе. Извиђачке податке су хитно достављали четничким командантима, како би им помогли у доношењу одлука. Мајор Бањовић 9. марта извештава Михаиловића: „ . . . Авиони су ме овог момента известили да су осматрали велике партизанске снаге које крећу од Прозора ка Рами и Совића ка Јабланици". Мајор Остојић је 10. марта известио „да Тито жели да се пробије правцем: Јабланица — Калиновик — Метаљка — јужни Санџак", као и да су велике партизанске снаге у покрету од Прозора ка Рами. То су били

Народни херој Илија Шпановић, месар родом из околине Глине, члан КПЈ од 1942. Погинуо је 10. марта 1943. на Прењу на дужности команданта батаљона у 7. бригади 7. ударне банијске дивизије. Проглашен је за народног хероја 20. децембра 1951.

Народни херој Драгољуб БожовиН-Жуња, радник из Борача код Крагујевца, чдан КПЈ од 1941. Погинуо 14/15. марта 1943. као неустрашиви бомбаш 1. пролетерске бригаде код Коњица. За народног хероја проглашен 20. децембра 1941.

први подаци иа основу којих је четничко руководство сазнало праве намере Главне оперативне групе. Зато је Остојић истога дана наредио Лукачевићу да прикупи разбијену Коњичку групу и покуша зауставити нагли продор ка селу Борцима, истичући да у том циљу искористи до максимума бр. 11 и 22. (Немце и Италијане — прим. а.) и да од њих „тражи тенкове, топове, авионе, муницију, храну и појачања". Осим тога он предлаже Михаиловићу да Павле Буришић поново изврши мобилизацију четника на територији Лимско-санџачких одреда и упути их у Невесиње, односно у Калиновик. Такође је предложио да се хитно организује одбрана на линији Фоча — Думашка планина.

Пошто је за изражену катастрофу четника оптужио Јевђевића, Бађовића и Баја Станишића, а истакао за пример Војислава Лукачевића, мајор Остојић им је 10. марта наредио да се код Италијана заузму да дозволе пребацивање четника западно од Неретве на правац Борци — Чичево. Одговарајући на оптужбе, Јевђевић и Бађовић истога дана извештавају Михаиловића да је за пробој Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ крив Лукачевић, као и то да Остојић, командујући из Калиновика, нема праве представе о току догађаја. Јевђевић додаје: „Када сам звао делове Врховне команде да командују на лицу места, одговорили су нељубазно да неће да раде с окупатором, тражећи у исто време храну, муницију, топове и војску од окупатора".

Као аргумент да четници морају слушати окупаторова наређења, Јевђевић наводи пример да они хране и снабдевају све четнике у долини Неретве (13.200 људи), да су окупатори дали толико хране да је он на основу лажног бројног стања уштедео 110.000 оброка, као и то да су за последњих неколико дана дали 1,100.000 метака. Када је 10. марта Јевђевића, Станишића и Бађовића у Мостару примио Марио Роботи, саопштио им је да ће Немци посести подручја рудника боксита, али да неће прелазити на леву обалу Неретве. Јевђевић је тада, наводно, изразио сагласност, молећи Роботија да се Немци што више ангажују како би спречили да Коњиц не падне у руке Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

Детаљ једног од збегова у Црној Гори: мати) с двојс деце и цедокупном преосталом имовином на леђима

Народни херој Војислав Грујић, земљорадник из Клопота, учесник НОР од 1941. Погинуо 23. марта 1943. код Калиновика на дужности заменика команданта 2. батаљона 1. пролетерске бригаде. За народног хероја проглашен 20. децембра 1951.

Командир 1. чете 1. батаљона 10. херцеговачке бригаде Обрен Шупић, земљорадник из Изгора код Гацка, члан КПЈ од 1942. За народног хероја Југославије проглашен 27. новембра 1953.

У међувремену су Немци и Италијани схватили да је главни удар Оперативне групе усмерен у правцу Чичева, с циљем продора „према југоистоку". Осим тога, саопштење Литерса (10. марта) Роботију да је операција „Вајс" завршена, те да 18. италијански корпус може усмерити дејства у долину Неретве ради ојачања 6. корпуса, створило је могућност да се италијанске трупе и четници прегрупишу западно од Неретве на правац Главатичево — Чичево и делимично на правац Дрежница — Јабланица. За то време група „Анакер" је организовала одбрану на линији Коњиц — Иван Седло, ради спречавања евентуалног продора преко Бјелашнице, док су немачка 55 дивизија „Принц Еуген" 717. и 369. дивизија, уз снажне борбе, постепено продирале ка Неретви. Већ 10. марта одред мајора Весковића је превезен у Бијело Поље (код Мостара) с циљем да избије у рејон Борци и дејствује ка Бијелој. Требињски корпус (око 1.150 четника), под командом капетана Милорада Видачића, превезен је из рејона Ракитно — Церови Доци, преко Мостара и Невесиња до с. Куле, ради дејства према Бијелој. Коњичка група, наслоњена десним крилом на лево крило групе „Анакер", налазећи се на правцу главног удара, поново је разбијена 12. марта, а делови 2. пролетерске дивизије су избили код с. Језера. Поводом разбијања Коњичке групе, Бањовић је известио Михаиловића да су „дурмиторске бригаде и Санџаклије издали, јер су јавно изјавили да неће да се боре против својих синова, сестара и браће који се налазе у редовима комуниста", као и то да су приликом „наилаока комуниста, исте" поздрављали с песницом и узвиком „Смрт фашизму". Када је Остојић дао оцену ситуације и о томе 12. марта известио Михаиловића, јавио му је да су дурмиторске бригаде побегле (сем пратње официра у броју од 20 људи), да су и остале јединице Коњичке групе у расулу, као и то да снагу јединица Оперативне групе не може проценити, истичући да су им морал, залагање и наоружање одлични, док је код четника то све „врло слабо". Тринаестог марта он извештава да се четници из Коњичке групе деморалисано повлаче од Главатичева ка Калиновику и да није у стању да их задржи и организује одбрану. То по-

Командант 2. батаљона 10. херцеговачке бригаде Павле -Вукоје „Корчагин" родом из Пађена код Билеће. Пре рата је био командир жандармеријске станице у Босанској Дубици. V НОР је од 1941. Погинуо 11. марта 1943. код Острошца. За народног хероја Југославије проглашен 27. новембра 1953.

Химзо Салихагић, грађевински радник из Шујице. Члан је КПЈ од 1939, а учесник НОР од 1941. Погинуо у Кифином Селу 22. марта 1943. За народног хероја проглашен 20. децембра 1951.

влачење, одноено бежање Коњничке групе ка Калиновику и Добром Пољу у извесном смислу је значило физички прекид контаката с немачком борбеном групом „Анакер". Али то није значило прекид сарадње, јер ће четници и у даљој фази борбе имати подршку немачког ваздухопловства (Луфтвафе). Иако су четничке главешине позвале Немце да одбране Калиновик и Невееиње, ови то нису могли учинити због брзог продора јединица Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ и због нрегруписавања немачких дивизија ради спречавања продора у немачку окупациону зону у источној Босни и даљих дејстава са шире основице.

После прелаза преко импровизованог пешачког моста на Неретви, који су на брзину подигли инжињерци Врховног штаба, до 16. марта 1943. на леву обалу реке, уз оштре заштитничке борбе, пребацили су се и последњи заштитнички делови Главне оперативне групе, док су немачке јединице избиле на Неретву 17. марта и ударнле у празно, јер на десној обали реке није више било партизанских снага.

Међутим, и поред тога што је избегнута главна опасност од окружења, тешкоће нису престајале. Број рањених и оболелих се повећао, а врлетан терен и једина планинска стаза од Јабланице до Чичева, у теснацу између планина Височице и Бјелашнице, с једне, и падина Прења и Црне Горе, с друге стране, а којом су се кретали борци и рањеници, била је изложена сталним нападима непријатељеве авијације и артиљерије с десне обале Неретве.

ПОРАЗ ЧЕТНИКА V СЕВЕРОИСТОЧНОЈ ХЕРЦЕГОВИНИ

Усмеравајући дејства Главне оперативне групе дивизија НОВЈ, Врховни командант је 13. марта 1943. наредио ојачаној 2. пролетерској дивизији да предузме енергичан напад правцем Борци — Главатичево — Калиновик и разбије четнике, на том правцу, док је 3. ударна дивизија добила сличан задатак, али на правцу Доње и Горње Зимље — Невесињско поље.

Командант батаљона 10. херцеговачке бригаде Новица Домазет, жандарм, родом из Влаховића, учесник НОР од 1941, погинуо 14. марта 1943. јуришајући на утврђене непријатељске положаје у Пориму. За народног хероја Југославије проглашен 26. јула 1945.

Међутим, иошто је већ била вршена мобилизација, Буришић није могао, по тражењу Остојића, да мобилише нових 6.000 четника, већ само око 2.300, који ће заједно с Дражом стићи у рејон Калиновика 18. марта 1943.

Истовремено је извршено пребацивање четничких одреда пуковника Баја Станишића, мајора Андрије Весковића и Требињског четничког корпуса под командом капетаиа Милорада Видачића у рејон Главатичева, где су 14. марта посели линију Хум — Рибари — Чичаве — Лишај — Велика Глава, са задатком да затворе правце према Главатичеву и Невесињу и спрече продор јединица НОВЈ у том правцу.

Међутим, с 1. пролетерском бригадом, 2 пролетерска дивизија је успела 14/15. марта да разбије центар четничке одбране у рејону Чичева, да би 16. марта заузела и Главатичево, чиме су створени услови за убацивање у борбу 3. ударне дивизије према Невесињу, која је 18. марта приморала четнике да се повуку ка Невесињу, истовремено када је Дража стигао у Калиновик и под псеудонимом „570" преузео директну команду над свим четничким јединицама, на сектору Калиновика, где је до 19. марта прикупљено око 5.800 четника.

Осамнаестог марта италијански гувернер Црне Горе генерал Пирцио Бироли састао се с пуковником Станишићем у Невесињу, с намером да организују одбрану тога подручја, где се налазила Група „Скоти", делови дивизије „Бергамо" и око 2.600 четника.

Сутрадан (19. марта) италијанско-четничке снаге су напале 4. и 5. пролетерску (црногорску) бригаду 3. ударне дивизије. У сусретном дводневном бою непријатељ је био разбијен на линији Ковачићи — Хењкуша и затим протеран ка Невесињу, које су јединице 3. дивизије ослободиле 22. марта. У борбама за ослобођење Невесиња погинуо је бомбаш 1. батаљона 5. партизанске бригаде Химзо Салихагић, који је касније проглашен народним херојем Југославије.

У борбама код Невесиња храбро су се борили и борци из 10. херцеговачке бригаде 3. ударне дивизије, који су истога дана када је ослобођено Невесиње, ослободили и Доње Зимље. У борбама за Доње Зимље од 17. до 22. марта погинули су командант 2. батаљона 10. херцеговачке бригаде Павле Вукоје-Корчагин, командир 1. чете 1. батаљона исте бригаде Обрен Шупић, те командант батаљона такође у 10. херцеговачкој бригади Новица Домазет. Све су то били храбри борци и искусне старешине, проверене кроз многе бојеве. За осведочено херојство у тим и претходним борбама проглашени су сва тројица касније за народне хероје Југославије. После ових борби Зетски четнички одред и Никшићка четничка бригада били су потпуно онеспособљени за борбу. Тако је Четнички одред са Никшићком бригадом спао на нешто преко 700 бораца.

Док су се водиле борбе за Невесиње Буришић је са својим четницима, кренувши италијанским камионима 16. марта од Колашина, стигао до Калиновика 18. марта 1943, када и Дража Михаиловић. Уз пут су им се прикључили преостали четници Милешевског четничког корпуса, у рејону Фоче, као и четници Дринског четничког корпуса под командом Баја Никића. У село Обаљ код Калиновика пристигао је 18/19. марта и остатак Четничког одреда мајора Андрије Весковића, са укупно 650 четника.

Готово у исто време стигле су и 1. пролетерска и 2. далматинска бригада у рејон Калиновика, при чему је дошло до боја у сусрету, док је 2. пролетерска бригада напала четнике код Обља. Развиле су се веома оштре тродневне борбе уз обострано велике губитке. Међутим, јединице 2. пролетерске дивизије, ојачане с 1. пролетерском бригадом 1. пролетерске дивизије, успеле су да разбију и делимично униште четнике, тако да је Дража у последњем моменту умакао из Калиновика, који је ослобођен 23. марга 1943. године. Дража је био приморан да са око 4.500 четника побегне у правцу Фоче, где је с италијанском дивизијом „Тауринензе" организовао одбрану тога места и деоне обале Дрине.

Друга пролетерска дивизија је имала око 135 мртвих и рањених. Међу погинулима су се налазили прослављени јунаци Војислав Грујић, командант 2. батаљона 1. пролетерске бригаде, и Слободан Мацура, полнтички комесар 1. батаљона 2. далматин-

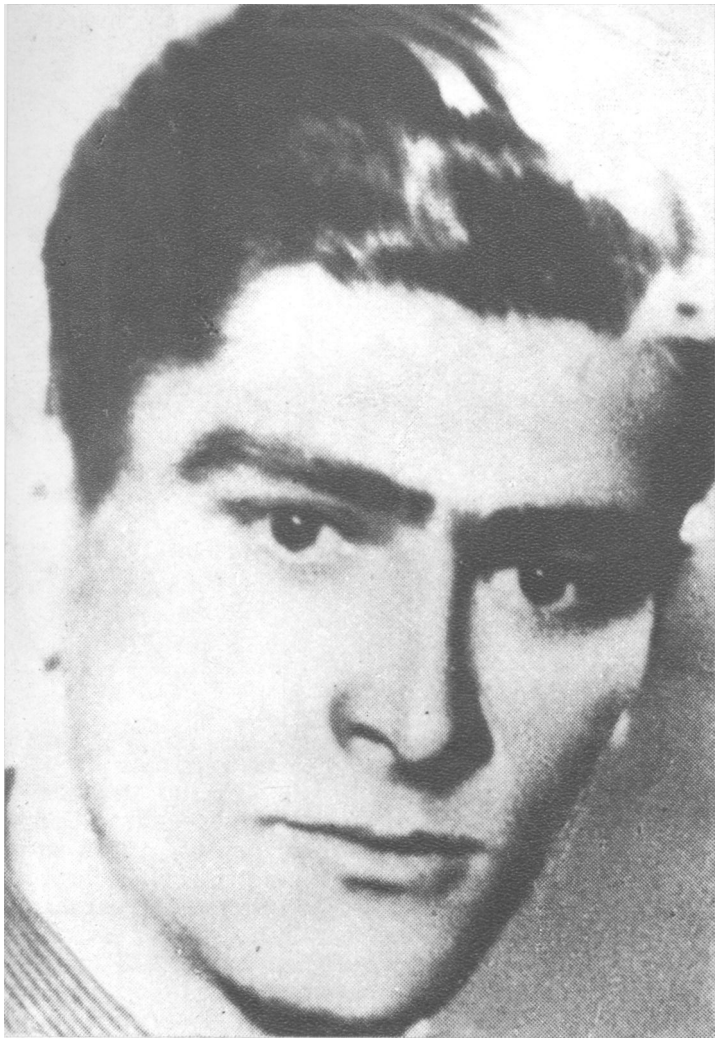

Народни херој Сдободан Мацура, студент шумарства родом из Задра. Погинуо 23. марта 1943. код Калиновика на дужности политичког комесара 1. батаљона 2. далматинске бригаде. За народног хероја проглашен 5. јула 1951.

Командант 3. ударне дивизије Петар-Перо Кетковић, родом из Мужевића код Цетиња. Пре ступања у НОР био је капетан I класе бивше Југословенске војске. Члан КПЈ од 1942. Рањен је 28. марта 1943. код Невесиња и убрзо подлегао ранама. За народног хероја Југославије проглашен 30. априла 1943.

ске бригаде. Обојица су посмртио проглашени за народне хероје Југославије.

Бојевима код Невесиња, Калиновика и одбацивањем непријатеља на десну обалу Дрине битка на Неретви је дефинитивно завршена. У тој бици четници су претрпели такве губитке да се више никад нису опоравили. О томе је Врховни командант маршал Тито касније рекао:

„У снажном налету кроз источну Херцеговину у другој половини марта, наше дивизије су разбиле четнике које је ту био концентрисао Дражa Михаиловић, да би нам тобоже задао смртни ударац. У бојевима код Главатичева, Невесиња, Крстаца, Улога и, коначно, код Калиновика четничке снаге су биле до ногу потучене. Ту смо им отели и двије хаубице које су им дали Талијани.

У њиховим редовима је наступила потпуна деморализација, бјежали су на све стране. Том нашом побједом уједно је завршена и посљедња етапз битке на Неретви.

Наше јединице су после кратког предаха кренуле у нове борбе."

Armee-Zeitung

HERAUSGEGEBEN VON DER PROPAGANDA-KOMPANIE UNSERER PANZERARMEE

Die AZ serviert euch heute u. a.:

Berlins Antwort auf die Bomben!
So sollt ihr Weihnachten feiern!
Tito hat's zum „Marschall" gebracht...
Die Panjenka Anna im T 34
Der Mann im Turm sucht Originale!

Und am Schluß wie immer: das Schlußbild!

Alle machen sie mit...

Факсимил ирве страие „Армијских новина" немачке 2. оклопне армије посвећен сарадњи с четницима

ЧЕТНИЧКО-НЕМАЧКА САРАДЊА ПОСЛЕ БИТКЕ НА НЕРЕТВИ

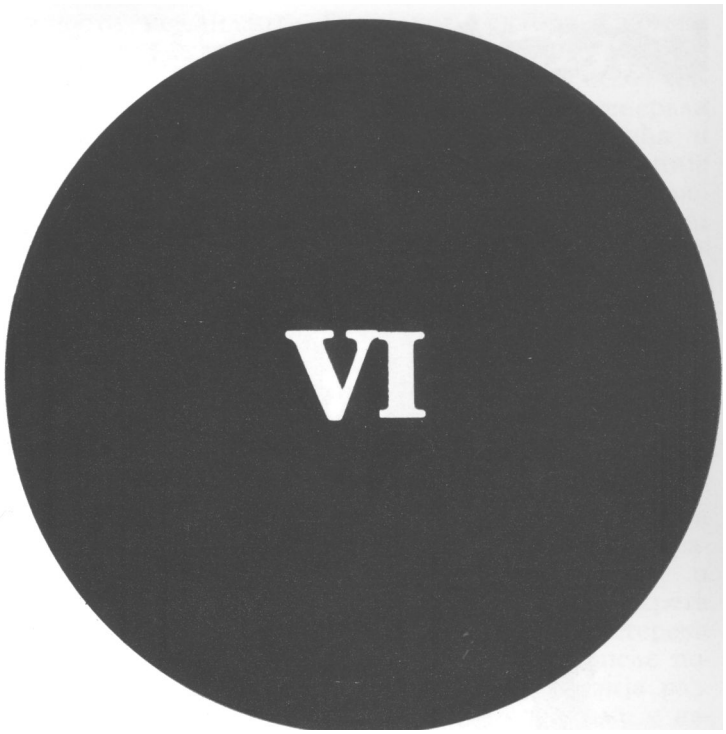

На сасганку нуковннка Драже Михаиловића с немачким представницима 11. новембра 1941. Дража је доживео потпуни фијаско и понижавање најгоре врсте. Пошао је на састанак да немачком окупатору понуди сарадњу и стави своје одреде на располагање у борби против народноослободилачког нокрета, а од њега је тражио да безусловно капитулира. Међутим, ипак су му остала отворена врата за неке будуће односе, који ће се касније изродити у потпуну сарадњу и савезншнтво између четннка и немачког окупагора.

У ствари, такав став немачког окупатора на састанку у Дивцима био је привидан и привремен јер је међусобна сарадња одговарала и Немцима и четницима. Иако су ге везе биле, тобоже, прекинуте, Дража је, преко себи оданих људи, одржавао посредне везе с немачким окупатором, што су и немачке окупационе команде благонаклоно прихватале, имајући у виду и Дражину изјаву да се ни иод каквим околностима неће борити против немачког окупатора. Недићев министар Милан Аћимовић је био главна Дражина веза, због чега није било нимало случајно да су Аћимовића називали „амбасадором" Драже Михаиловића.

Драгомир Јовановић, пре рата управник града Београда (за време окупације са истом функцијом), те председник општине града Београда, шеф Српске државне безбедности, изванредни владин комесар за Београд и срезове врачарски и грочански, и ратни злочинац, после његовог хватања у Западној Немачкој и изручења југословенским властима, у својој изјави од 2. августа 1945. каже и ово:

„По моме сазнању, Аћимовић је био један од главних политичких саветодаваца Драже Михаиловића и његова политичка веза у Београду."

Горко искуство у директним контактима с немачким окупатором, те хапшење мајора Јездимира Дангића и убиство мајора Александра Мишића од стране немачких власти, код Драже је оставило дубоко неповерење, и он врло обазриво улази у контакте с немачким командама. На депешу свог команданта Звонимира Вучковића од 17. септембра 1942., а по предлогу за успостављање контаката с једним немачким командантом, Дража је 19. септембра одговорио следеће:

„Никакав писмени документат никог од нас, а најмање с мојим потписом, не сме да иде к Немцима. Усмено им поручите следеће: после Дангића, Александра Мишића и масовног стрељања, њима се не може ништа веровати. . . Који је то немачки командант који шаље писмо. Ненад (Митровић — прим. а.) је ухапшеи. Нека Немци поруче шта хоће и због чега траже састанак".

То неповерење Дражино, или, тачније, страх да и он не прође као горе поменути, још више је порасло код Драже Михаиловића после хапшења једног од његових најистакнутијих четничких команданата мајора Павла Буришића, у мају 1943. у Колашину.

Тај Дражин страх је био толики да је упозоравао све своје команданте на обазривост при контакту с Немцима. Тако, на пример, војводи Момчилу Бујићу шаље 24. јуна 1943. депешу у којој се, поред осталог, каже и ово:

„Немцима не треба апсолутно ништа веровати. Јавите ово Дреновићу и осталим нашим. Понављам: не дозволите да паднете у клопку Немаца. Они ће вам све обећати да би вас намамили, а поеле без милости проводе у дело своје намере."

Међутим, Дража нигде не каже да треба ступити у борбу против окупатора ниги забрањује контакте. Када је требало да се преговара с Немцима, Дража је давао директиве ко ће и како то да изврши.

Тако је команданту Горског штаба бр. 67, односно команданту Крајинског корпуса, мајору Велимиру Пилетићу наредио 26. новембра 1943. да се о сваком тражењу немачких команди за разговоре

Дража Михаиловић (десно) у Фочи крајем зиме 1943. За лице десно од њега тврди се да је британски официр у четничкој одећи

обавести четничка Врховна команда, без чијег одобрења „не смеју се водити никакви преговори с непријатељем". То је дошло после Дражиног упозорења да „Немцима никад не треба веровати", јер су „Дангић у Босни и Павле Буришић у Црној Гори жртве немачке преваре".

С капитулацијом фашистичке Италије 8. септембра 1943. немачки окупатор ће остати као главна окупациона сила у Југославији. Дража ће сада бити приморан да се оријентише на немачке команде, јер је капигулацијом Италије изгубио солидног патрона четничких интереса на италијанском окупационом подручју. За разлику од немачког окупатора, италијанске окупационе команде су остваривале једну дугорочну сарадњу с четницима на свим нивоима и сматрали их чак и јединим својим савезником. Сада се, пак, ситуација променила, па тако Дража у својој депеши од 10. новембра 1943. упућеној „Цинираму" (псеудоним за капетана Војислава Лукачевића — прим. а.), поред осталог, каже и ово:

„Због тога што сву пажњу морамо обратити на уништење комуниста, све погодности које нам остали непријатељи нуде вешто и тајно искористити. Кад понуде тајно оружје и муницију, примите".

Нешто касније (15. децембра) Дража је поново доставио депешу Лукачевићу у којој му је нагласио да искористи ситуацију што више, да „тактизира", али да се чува немачке преваре и да се не компромитује.

Ову последњу депешу је Дража доставио у моменту када су немачке јединице, у сарадњи с четницима из Санџака, Србије и источне Босне, предузеле операцију „Кугелблиц" („Ки§е1ћћ{2"), у северозападном делу Санџака и источној Босни против јединица НОВ и ПОЈ. На сличан начин је Дража упозоравао и друге четничке команданте.

РАЗБИЈАЊЕ ЧЕТНИКА ПОСЛЕ ФОРСИРАЊА РЕКЕ ДРИНЕ У ПРОЛЕНЕ 1943.

У биткама на Неретви и Дрини у марту и априлу 1943. четници су разбијени како војнички, такзн политички. Дража се само неколико месеци раније разметао изјавама о уништењу Бихаћке Републике, а крајем марта је једва спасао главу бежећи у последњем тренутку из Калиновика. Дражина фикс-идеја о уништењу слободне партизанске територије распршила се као мехур од сапунице, док су четнички остаци бежали испред Главне оперативне групе дивизија Врховног штаба НОВ и ПОЈ тражећи спас на десној обали Дрине, под окриљем италијанског окупатора.

Врховни командант Јосип Броз Тито, оцењујући битку на Неретви у којој се „рјешавала судбина револуције", истакао је у августу 1943. у свом познатом чланку „Пета непријатељска офанзива" следеће:

„Планови Врховног штаба били су остварени. Четврта офанзива је пропала. Опкољавање наше слободне територије и уништавање наших снага није успјлео захваљујући контраманевру наше ударне групе код Неретве и Горњег Вакуфа. Рањеници су били спасени. Дража Михаиловић је ликвидиран баш у оним крајевима гдје је био најјаче засјео, као на примјер, у Црној Гори, Санџаку и Херцеговини. Отада он више не представља ништа у војничком погледу, а политички се потпуно раскринкао."

Након бигке на Неретви јединице Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ имале су краћи предах, да би затим продужиле с новим офан-

Дубоко замишљен, Дража Михаиловић (други здесна) на једном кратком предаху после бекства из Калиновика крајем марта 1943.

Група италијанских фашистичких војника и четника купају се у Фочи на Дрини (1942)

зивним операцијама према Црној Гори и Санџаку. 0 томе је касније Врховни командант рекао:

„Врховни штаб је прихватио мој план да кренемо у Црну Гору, да ту разбијемо четнике и да поправимо политичку ситуацију, па да затим продремо према Косову и Метохији, да бисмо евентуално прекинули Немцима везу с Македонијом, која је за њихов саобраћај била најосегљивија. Осим тога, мислили смо да ће бити прилично добро да се дочепамо Лесковца и других индустријских мјеста да бисмо сакупили људе и ојачали и омасовили наше дивизије и бригаде."

Међутим, подручје на које је требало да изврше продор јединице Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ, поселе су јаке италијанске и четничке снаге. Тако је била поседнута и десна обала реке Дрине. Четничка Врховна команда је, пре свега, одлучила да с четницима Павла Буришића и Баја Станишића организује одбрану на линији Фоча — Гацко — Требиње, док су херцеговачки четници имали да остану у позадини ради дејства на јединице НОВЈ с бока и из позадине.

Дража је при томе рачунао и на помоћ италијанског 6. и 14. армијског корпуса, чије су се јединице налазиле у Црној Гори, Санцаку, југоисточноЈ Босни и источној Херцеговини. Поред тога, Дража је крајем марта организовао саветовање четничких команданата у окупираној Фочи где се налазио и италијански гарнизон. Том приликом је анализирана новонастала ситуација као и предузимање потребних мера за снречавање даљег продора Главне оперативне групе дивизија Врховног штаба НОВ и ПОЈ према Санџаку и Црној Гори. Због тога је наређена прегрупација четничких снага и извршене су неке промене у четничком руководству, па је била предвиђена и смена пуковника Баја Станишића с дужности команданта Голијског сектора и команданта Зетског четничког одреда. Међутим, те Дражине мере изазвале су трзавице и свађе међу четничким командантима, а нарочито између генерала Блажа Букановића, пуковника Баја Станишића и мајора Борђија Лашића, те је због тога касније дошло до неких компромисних решења, док је Дража у међувремену наредио да се у Србији изврши мобилизација Расинског четничког корпуса под командом Драгутина Кесеровића и 2. равногорско! четничког корпуса под командом Предрага Раковића, као и одреда Машана Буровића, Боже Јаворца и Уроша Катанића. Сви они су имали да дођу према Дрини како би својим присуством подигли пољуљани морал четника после битке на Неретви, као и да ојачају четничке снаге на десној обали Дрине.

У међувремену Врховни командант Тито је предузео мере да Главна оперативна група форсира Дрину ради остварења постављеног плана и ствара ња слободне територије у Црној Гори, Санџаку н Босни. После неуспелог покушаја да се из покрета форсира Дрина крајем марта, 1. и 2. пролетерска дивизија Главне оперативне групе су то успеле почетком априла 1943, док је 3. ударна дивизија разбила у међувремену четнике у Гатачком пољу и натерала их на повлачење према Никшићу и Билећи.

По наређењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ од 7. априла 1943. године, 3. ударна дивизија је обуставила гоњење чегника док се не рашчисти ситуација на Дрини, где су 1. и 2. пролетерска дивизија сту пиле у веома оштре борбе с италијанским и четничким јединицама. После неуспелог покушаја ове две дивизије да из покрета форсирају Дрину крајем марта 1943, Врховни командант НОВ и ПОЈ је 30. марта одредио задатке штабовима 1. и 2. пролетерске дивизије за форсирање Дрине образујући Северну (1. пролетерска дивизија) и Јужну групу (2. про летерска дивизија). Друга далматинска бригада 2. пролетерске дивизије форсирала је Дрину 6. априла ујутро код с. Копилови (код Фоче), док се цела дивизија (осим коморе) успела да пребаци на десну обалу реке до 7. априла увече, па је у свом даљем продирању успела да 9. априла заузме део Фоче на левој обали Кехотине.

Форсирање реке Дрине код Устиколине од Северне групе било је много теже због врло снажног отпора италијанских и четничких јединица. Форсирање је отпочело 8. априла 1943. у 19 часова увече када се 36 одабраних добровољаца из 1. пролетерске бригаде, уз подршку минобацачке и митраљеске ватре, пребацило на десну обалу Дрине и заузело ровове, што је омогућило пребацивање, мада споро, и осталим јединицама 1. пролетерске дивизије. Делови италијанске 1. брдске дивизије „Тауринепсе" и четници тзв. Команде Десног сектора (седам четничких бригада и 3 батаљона), под командом капетана Милорада Момчиловића, команданта Романијског четничког корпуса, који су обезбеђивали десну обалу Дрине од Фоче до Вишеграда, пружили су жесток отпор са ослонцем на јаке топографске објекте: Кркино брдо, Капак, Голи врх и Ифсар, али су ипак били поражени и нису могли да спрече продор 1. и 2. пролетерске дивизије према Колашину, Мојковцу и Бијелом Пољу. Тиме је добијена битка на Дрини

у априлу 1943. Кад је ситуација на Дрини повољнс решена у корисг јединица НОВЈ, Врховни штаб је образовао једну Ударну групу бригада од 4. и 5. пролетерске (црногорске) бригаде под командом Саве Ковачевића и упутио је у Црну Гору преко Пиве, Голије и Шавника у правцу Никшића. То, и успех јединица НОВЈ, унело је праву пометњу у четничким редовима, што је довело до масовног дезертирања и расипања њихових јединица које су, бежећи испред јединица НОВЈ, напуштале положаје и повлачиле се без икаквог реда. На тај начин је пропао и четнички план о нападу на јединице НОВЈ у Херцеговини, док су севернији од херцеговачког попришта 1. и 2. пролетерска дивизија НОВЈ нанеле још један тежак пораз четницима Павла Буришића код Челебића, Чајнича, Пљеваља и Бијелог Поља априла 1943. године.

Дражино наређење издато за мобилизацију четника и покрет ка Дрини није имало неког битно!

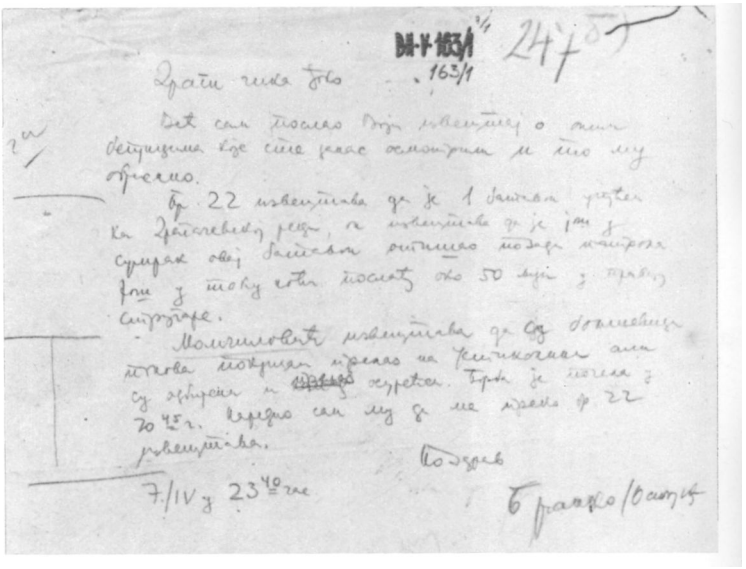

Факсимил одговора мајора Захарија Остојића од 7. априла 1943. Дражи Михаиловићу (чика Боки) о сарадњи с италијанским трупама, како су их четници називалп „Број 22" (А-УН, к. 162, рег. бр. 20-3/3)

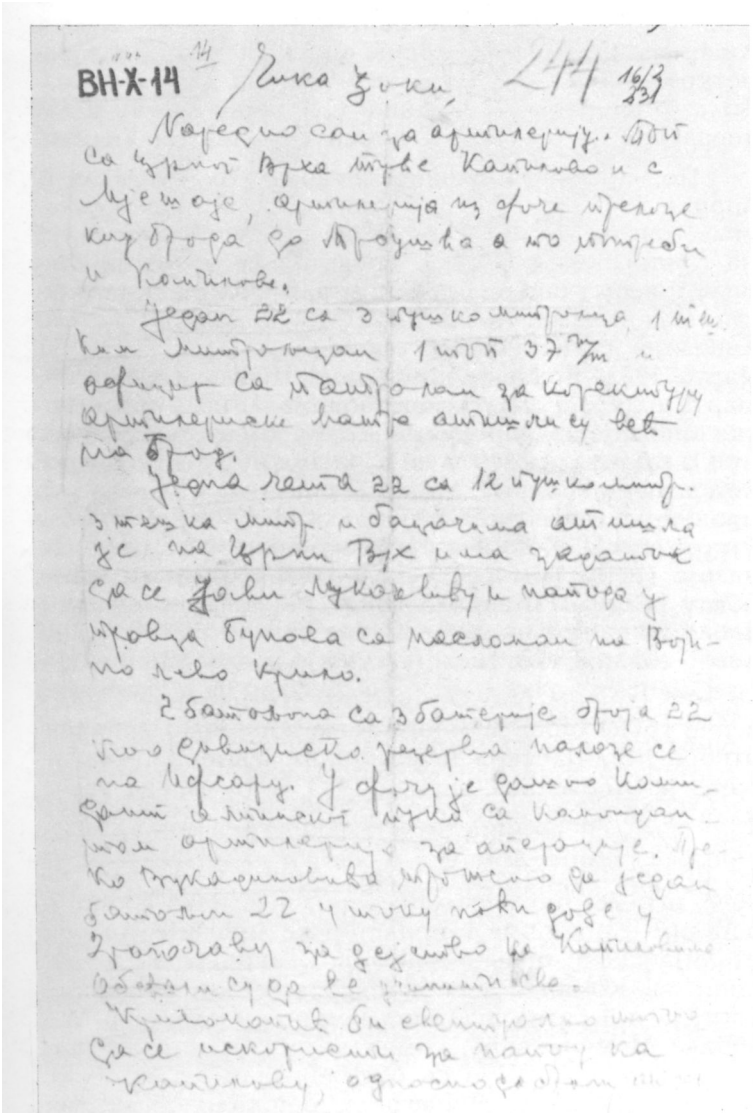

Факсимил извештаја мајора Захарија Остојића од 6. априла 1943. Дражи Михаиловићу (чика Боки) о сарадњи с италијаиским трупама (бр. 22) на Дрини (А-УН, к. 231, рег. бр. 16-2)

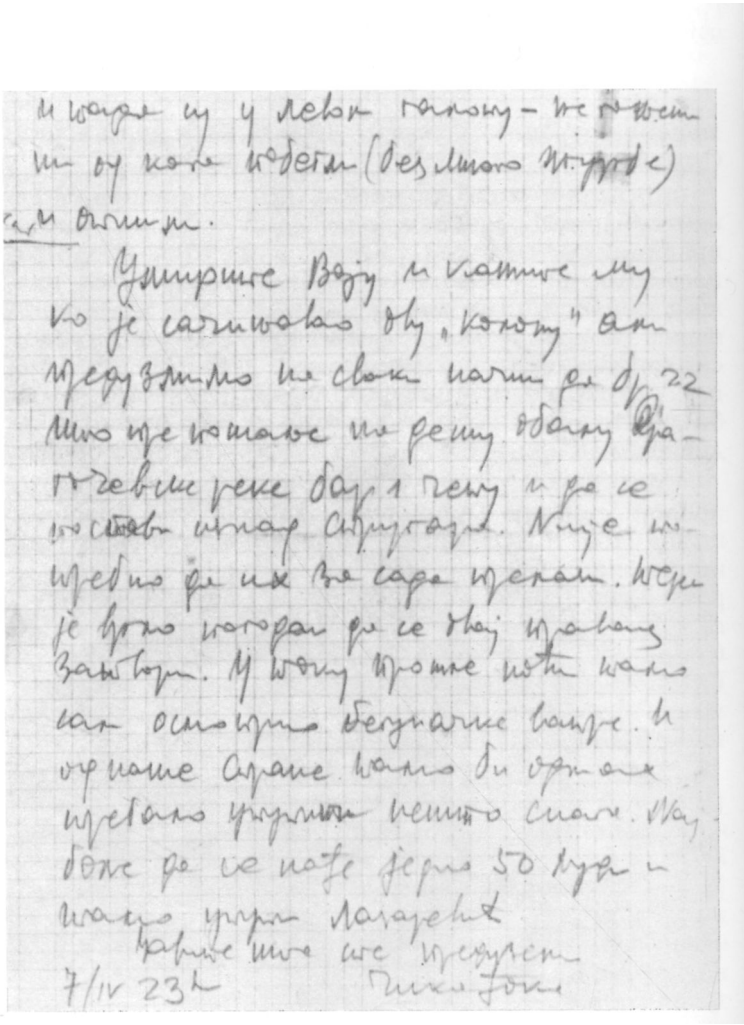

Факсимил одговора Драже Михаиловића од 7. априла 1943. Захарију Остојићу (чика Бранку) да предузме мере код пталијанских команди (бр. 22) за обезбеђење Драгачевске реке и обавештење о бежању четника (АЛ/П, к. 18, рег. бр. 7-6)

утицаја на даљи развој догађаја, иако су ти четници (укупне јачине око 2.000) стигли до Лима у првој половини 1943. године.

Дража је, ценећи ситуацију, одржао још једно саветовање 20. априла с четничким командантима. Тада је због наступања јединица НОВЈ, поред осталог, одлучено да се четничка Врховна команда из Горњег Липова пребаци у село Заостро, крај Берана.

Средином априла Главна оперативна група дивизија НОВЈ избила је широким фронтом на територију Црне Горе и Санџака, чиме је био отворен пут за даље наступање према Никшићу, Колашину и Бијелом Пољу. Разбијањем четника 13. маја код Копиља практично је престала да постоји формација зетских четничких одреда.

У меБувремену је Дража био обавештен од својих италијанских савезника да немачка Команда Југоистока припрема операцију разоружања свих четника, као и напада на четничку Врховну команду, па је 12. маја 1943. напустио своје дотадање пребивалиште и пребацио се у Србију.

У ствари немачка Команда Југоистока је сматрала да су у операцији „Вајс" разбијене главне снаге НОВЈ и уништена *Титова држава,* па је још за време завршних дејстава Команда Југоистока послала 14. марта 1943. предлог немачкој Врховној команди за извођење операције „Шварц" („бсћшагг" — „Црно") за разоружање четника Драже Михаиловића, с чиме се Хитлер сагласио 30. марта.

Међутим, немачка предвиђања о уништењу партизанских снага у долини Неретве нису се остварила, па су Немци већ при крају операције „Вајс" отпочели с прегруписавањем и довођењем нових снага како би се уз пут разоружали четници, и уништиле главне снаге НОВЈ на планинским масивима Црне Горе и Санџака.

Четнички командант Борђије Лашић (први здесна), шеф немачке војне управе за Црну Гору иуковник Хајнке (трећи здесна) и Јаков Јововић (друш слева) у Подгорици (Титограду) у пролеће 1944.

СПОРЛЗУМ ПАВЛА БУРИШИЕА С НЕМЦИМА У КОЛАШИНУ

Пре но што су Немачке јединице приступиле разоружању четника Павле Буришић се налазио заједно с италијанским јединицама у Колашину, где се 10. маја налазио и његов штаб са око 2.000 четника. То је представљало остатак од оних око 6.500 четника који су се борили у биткама на Неретви и Дрини заједно с немачким и италијанским окупатором против Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

У Колашину су се италијанске јединице спремале за дејства против јединица НОВ и ПОЈ у операцији „Шварц", односно петој непријатељској офанзиви.

Свега неколико часова пошто је Буришић 10. маја примио Дражино упозорење да буде обазрив према Немцима, што је било у ствари наређење да хвата контакт с немачким јединицама, у Колашин је с пратњом стигао немачки потпуковник Хајнц из дивизије „Бранденбург", специјалне немачке јединице обучене за деЈства против гериле и извођењс разних диверзаитских и других операција. Хајнц је одмах ступио у везу с Буришићем и са њим преговарао о сарадњи у борби против НОВЈ. У вези с тим преговорима, 11. маја 1943. достављен је извештај команданту Југоистока у коме је, поред осталог, стајало и ово:

„10. 5. био сам у наводном главном стану Драже Михаиловића у Колашину на разговорима с четничким вођом Буришићем. Резултат ових разговора:

а) Буришићеви четници су (од Италије) легализована домаћа милиција на подручју Црне Горе. Јачина 2.000—3.000 пушака.

б) Њихов став је антикомунистички, њихова парола је ред и мир.

ц) Дража Михаиловић од краја 1942. године није више у Колашину. Он губи присталице јер би његова политика, због немачке надмоћности и строгости, довела до истребљења најбољих људи.

д) Буришић је почетком маја био код гувернера Црне Горе и замолио га да позове немачке трупе у Црну Гору. Италијани се пред Титом повлаче, четници су везани за одређену територију, бране само свој родни крај, немају јединственог руководства!

е) Буришић је назвао Дражу Михаиловића несталним, по земљи лутајућим фантастом, кога је пропаганда уздигла у небеса и преценила. Једини озбиљан противник је Тито.

ф) Буришић ставља на располагање четничку милицију за борбу против Тита. Он је изјавио: „Моји људи су и сувише дуго војници, одвикли су се од рада, требало би да се врате послу и породицп. Након уништења Тита гарантујем разоружавање. Спреман сам да се с једним делом својих људи борим и на Истоку против комунизма под немачким руководством. Немачка оружана сила је једина инстанца реда. Све наше породице налазе се у селима која су запосели Немци. Ово је сигурна гарантија да не планирамо никакву двоструку игру. Црногорски човек је од давнина срастао с оружјем. Насилно и непотребно разоружавање сматра се обешчашћењем

пред родом и племеном. Разоружан човек измиче својој сонственој контроли, постаје илегалац."

г) Мој утисак о Буришићу: паметан и промишљен човек с ауторитетом и смислом за реалност. Бориће се с нама заједно све до уништења Тита, а иотом ће лојално потпомагати немачке намере уколико се према њему не учини нека психолошка грешка.

х) Мој утисак о његовој милицији: ратници ве зани за одређену територију, који бране свој родни крај, слободни брђани, примитивни, полажу све свбје наде у Немачку. Погодни су за ангажовање против Тита уз ослонац на наше трупе, а нарочито на јединице „Вгапс1ерћиг§".

и) Буришићева процена ситуације у погледу намера црвених: Тито има намеру да изврши снабдевање својих јединица на простору Беране—Колашин, да се докопа пута који иде дуж приморја, да изврши марш према приморју, полаже наду у енглеску помоћ.

ј) Мој предлог, који је уједно и предлог 1. брдске дивизије: ставити у борбу против Тита легалне четнике у Црној Гори све до Титовог уништења. Ми треба да Буришића легализујемо, те помоћу њега разоружамо илегалне четнике. После уништења Тита Немци да легализују слабу Буришићеву милицију."

Тако је мислио потпуковник Хајнц, који је првобитно добио задатак да разоружа Буришићеве четнике и ликвидира четничку Врховну команду. Међутим, као што се види, његово схватање се изменило после разговора с Буришићем, који се није стидео да понуди ангажовање црногорских четника за борбу и против Црвене армије на источном фронту. Међутим, Команда Југоистока је мислила друкчије.

ХАПШЕЊЕ ПАВАА БУРИШИБА

Командант снага на Југоистоку генерал-пуковник Александер Лер се строго придржавао директива немачке Врховне команде Вермахта за разору жање четничких јединица које се успутно сретну, пре но што се приступи главном задатку у операцији „Шварц": уништењу Главне оперативне групе дивизија с Врховним штабом НОВ и ПОЈ на челу с Титом. Због тога је и немачка елитна и првоформирана брдска јединица — 1. брдска дивизија, добила у томе погледу врло прецизне задатке који су у њеној заповести од 14. маја били, поред осталог, овако формулисани:

„У садејству с италијанским окуиационим трупама (командна места: Беране, Андријевица, Мате шево, Колашин), све наоружане јединице које се буду затекле на дотичној просторији, а које не припадају регуларним италијанским или хрватским оружаним снагама, разоружати и заробити, односно уништити. Важно је да се одмах након наступања, у току самог напредовања, захвате и разбију све наоружане банде (мисли се на партизане — прим. а.) и четници. Извршење задатка по овом наређењу односи се и на све четнике који су досад били у савезништву с Италијанима, односно који су под њиховом командом. Њих се има разоружати, ако се укаже потреба, и силом.

Ухваћене, снловане и стрељане партизанке из Боке од италијанских фашистичких војника (1941)

С четницима који употребе оружје против немачких трупа посгупати као с непријатељем. Иначе. њих треба разоружати и отпремити као ратне заробљенике. Да би се избегли непожељни призори, четницима који носе италијанске униформе исте одузети приликом разоружавања . . . Нарочито је важно да се штаб Драже Михаиловића ухвати заједно с помоћницима и официрима за везу и уништи . . .

ц) Ако би неко с италијанске стране приговорио због безобзирног спровођења разоружавања четника, сви команданти треба да се позову на Дучеово наређење о разоружавању четника, познато немачким трупама. Неспоровођење овог наређења треба окарактерисати као издају. С овим треба одмах упознати све официре".

Према томе, немачка наређења о разоружавању четника била су категорична. Она су проистекла, пре свега, као резултат страха немачких окупационих команди због могућег спајања четника са савезницима приликом евентуалног њиховог искрцавања на јадранској обали. У том случају немачке команде су рачунале на то да би четници окренули

леђа евим окуиаторима и успоставили везе са савезиичким инвазионим снагама, што је било и реално очекивати с обзиром на дотадашњу политику савезника на Западу према четничком покрету. Што се, пак, тиче Мусолинијевог наређења, оно је, додуше, предвиђало разоружавање четника, али тек кад партизани не буду нредстављали „више опасан оружани покрет", шго је он исказао у писму упућеном 9. марта 1943. Адолфу Хитлеру.

Та иромена италијанске политике према четницима пропраћена је и извесним персоналним променама у Цуној Гори, па је за команданта 14. армијског корпуса, односно за команданта италијанских трупа у Црној Гори именован 10. маја 1943. генерал Ерколе Ронкаља (Егсо1е К.опса§На)$_1$ који није гајио неке нарочите симпатије према четницима, док је нешто касније у Црној Гори, уместо гувернера генерала Пирција Биролија, именован Курио Барбазетн (Сипо ВагћазеШ соп1е сћ Ргип). Та нова окупацнона власт се тада више приближила сепаратистима Крсте Поповића и почела је да фаворизује ове на рачун четника.

Предњи делови немачке 1. брдске дивизије под командом генерала Штетнера, чији се штаб дивизијс у то време налазио у Беранима, ушли су у јутарњим часовима у Колашин, којом приликом је предњи одред „ОаитПег" отпочео с разоружавањем четника који нису пружили ма какав отпор. То хапшење четници су назвали „колашинским ударом".

Четници су били на време упозорени од Италијана о могућносги једне такве немачке акције, па су већ почетком маја демонгирали штампарију у Колашину и склонили је у берански срез, где су

Командант 1. брдске дивизнје генерал-лајтнант Валтер Штетнер фон Грабенхофен. Погинуо 18. октобра 1944. у борбама код Београда

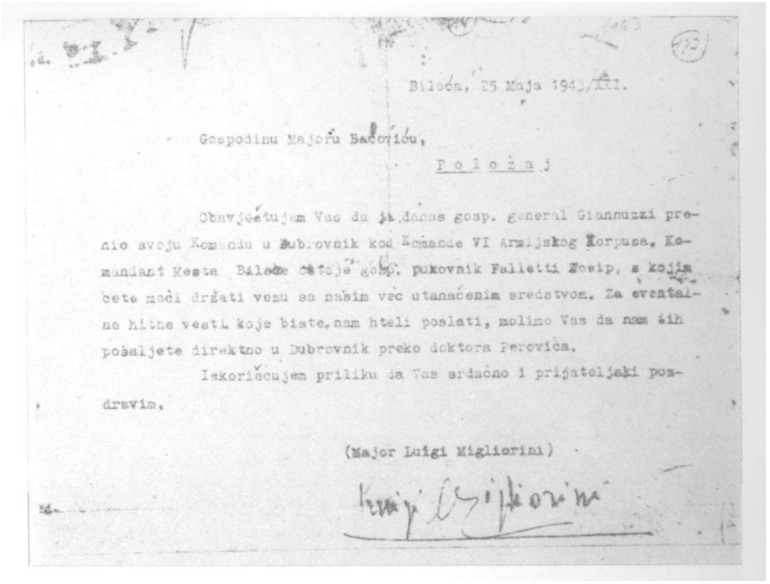

Bileća, 25 Maja 1943/XXI.

Gospodinu Majoru Bačoviću,

P o l o ž a j

Obavještujem Vas da je danas gosp. general Giannuzzi prenio svoju Komandu u Dubrovnik kod Komande VI Armijskog Korpusa, Komandant Mesta Bileće ostaje gosp. pukovnik Falletti Josip, s kojim ćete moći držati vezu sa našim već utanačenim sredstvom. Za eventalne hitne vesti koje biste nam hteli poslati, molimo Vas da nam ih pošaljete direktno u Dubrovnik preko doktora Perovića.

Iskorišćujem priliku da Vas srdačno i prijateljski pozdravim.

(Major Luigi Migliorini)

Факсимил обавештења италијанског мајора Луиђија Миглоринија од 25. маја 1943. мајору Петру Баћовићу о променама у командовању и захтев за доставл>ање нових обавештења

закопали и сву архиву Буришићевог штаба. Буришић је такоће донео одлуку да се четници 14/15. маја повуку из града, где су се налазила и два италијанска батаљона с артиљеријом, и пребаце у оближњу шуму, јер су очекивали те немачке мере, али их је разговор Буришића с потпуковником Хајнцом уверавао у супротно, па се нису надали да ће се то збити тако брзо.

Пре но што је Предњи одред „БаитПег" ушао у Колашин добар део четника се налазио око Колашина заједно с италијанским јединицама пошго су само место угрожавале јединице Главне оперативне групе дивизије чији су се предњи делови налазили пред непосредним прилазима граду.

Ујутро 14. маја 1943, око 7.30 часова, предње немачке јединице су ушле у Колашин и отпочеле одмах да разоружавају четнике без икаквог отпора. Четници су се предавали као робље, што је учинио и њихов командант мајор Павле Буришић са својим штабом. Тако су Немци успели да за непуна два часа разоружају око 2.000 четника, сврстали их у колону и потерали према Матешеву, док су Буришића пребацили у Андријевицу.

Овој четничкој колони Немци су прикључили једну групу од 150 припадника НОП-а које су нашли затворене у четничком затвору у Колашину. Приликом спровођења колоне целу групу партизана Немци су поубијали. По доласку колоне у Матешево, приступило се класифицирању четника, тако да је већн део био пуштен, док је задржано само око петнаестак официра и 300 четника. На тај је начин више од половине четника Павла Буришића било разоружано, мањи део је одвојен за одвођење у заробљеништво, док су се остаци његових четничких формација разбежали по околини, напуштени и од својих старешина, који су такоће у бекству потражили спас, и то углавном они који су се у моменту разоружавања налазили ван Колашина.

Изнемогли борци и болесници НОВЈ у петој непријатељској офанзиви за време кратког предаха на Зеленгори

Што се, пак, тиче самог Павла Буришића, Италијани су за његово ослобођење повели праву битку. Италијански окупатор није заборавио Павлове услуге у борби против ПОП-а и његово верно савезништво и колаборацију. Због тога се Италијанп нису мирили с овим потезом немачког окупатора, јер су то сматрали омаловажавањем и мешањем савезника у њихове интерсне сфере.

Итога дана кад је извршено хапшење Буришића у Штабу 1. брдске дивизије одржана је конференција којој су присуствовали генерал Валтер Шгетнер, командант 1. брдске дивизије, италијански генерал Силвио Бомини, командант дивизије „Венеција", те новоименовани командант италијанског 14. армијског корпуса генерал Ронкаља. Према стенографским белешкама, разговор који је почео у 10 часова, с једном краћом паузом, текао је, поред осталог, овако:

Штетнер: Први цил> наше акције је разбистравање ситуације (мисли се на подручје Шаховића. где су се борише јединице Главне оперативне групс Врховног штаба НОВ и ПОЈ — прим. а.).

Ронкаља: Понављам да за подручје Колашина не треба да бринете. Без наређења гувернера Црне Горе не сме ниједан четник да буде разоружан.

Штетнер: Колико сам ја упознат, постоји наређење Дучеа о разоружању четничких одреда.

Ронкаља: У току је већ телефонски разговор с Римом о том питању. Разоружање се, дакле, може спровести тек након пристизања наређења из Рима. Према томе, треба га сместа обуставити.

Штетнер: Зар немате везе с вишим немачким инстанцама?

Ронкаља: Не. Од кога Ви примате наређења?

Штетнер: Од команданта немачких трупа у Хрватској (генерала Рудолфа Дитерса — прим. а.) у Сарајеву. Шта вам је познато о јачини црвених (мисли се на НОВЈ — прим. а.)?

Ронкаља: У подручју Шаховића има наводно 2.000—3.000 људи. Пошто су ове јединице веома покретне, није могуће установити тачно њихову јачину. Сматрам да су један немачки пук и два италијанска батаљона сувише слаби за акцију . . .

Штетнер: Ја нмам изричито наређење мојих претпостављених службених инстанци да четнике сместа разоружам.

Ронкаља: Гувернер Црне Горе неће то без свог одобрења ни под којим условима одобрити. Ако упркос томе, наређење буде и даље извршавано, акција ће представљати повреду италијанских суверених права.

Штетнер: Молим још једном да гувернер Црне Горе ступи у везу са Сарајевом . . .

Ронкаља: Управо сам примио извештај да се четници и даље разоружавају (Екселенција Р. се веома узрујао).

Штетнер: Поступам само у складу с наређењем својих претпостављених службених инстанци.

Ронкаља: (Веома жучно) Ја командујем у подручју Црне Горе. Ако се разоружавање сместа не обустави, знаћу да вас силом оружја спречим (Телефонски позив за екселеицију Р.) Гувернер Црне Горе је наредио да Буришић, који је већ у немачким рукама, сместа буде ослобођен и да се четници опет наоружају. (Екселенција Р. води телефонски разговор који, изгледа, има за последицу касније премештање седишта штаба у Андријевицу)...

Још једном понављам захтев да се пусти мајор Буришић, а да се већ разоружани четници поново наоружају. Ваша акција мора сместа престати, чак и у случају да примите супротно наређење из Сарајева . . . Чињеницу да ми не предајете Буришића схватам као израз Вашег неповерења и као личну увреду, јер се Ви уопште не обазирете на моју личну жељу.

Штетнер: Нисам у стању да се обазирем на личне жеље, јер имам своја наређења, која као војник морам испуњавати . . . Акција је ипак била потребна, јер и Ви сигурно знате да Михаиловић стоји у вези с Енглеском.

Ронкаља: У реду! Али требало је сместа успоставити везе."

Разговор се завршио тако да је Ронкаља прекинуо сваки даљи контакт и отишао је а да се није ни поздравио са Штетнером. Овај је, пак, у свом посебном извеипају команданту немачких трупа у Независној Држави Хрватској генералу Литерсу, уједно и немачком команданту у петој непријатељској офанзиви (операцији „Шварц") од 19. маја 1943. написао и ово:

„Екселенција Ронкаља је јасно показао за време преговарања да није пријатељ Немаца и осовине. Он није презао од тога да црногорској јавности пружи недостојну позоришну представу — да италијански војници и митраљези заузимају положај пред мојим командантом места."

Наиме, док су се водили ови жучни разговори између Штетнера и Ронкаље, хапшење и интернација Буришића у заробљенички логор Стриј, у Пољској, одвијало се као у неком криминалном филму. Чим је италијански командант батаљона у Андријевици сазнао, путем телефонеке везе с Колашином, да је Буришић ухапшен са својим начелником штаба капеганом Рајом Поповићем и ађутантом, одмах је, према наређењу генерала Боминија, команданта дивизије „Венеција", извршио све прп

Генерал-фелдмаршал Максимнлнјан фон Вајкс, командант Југоистока

преме за отмицу Буришића, па је на улазу у Андријевицу поставио заседе, а део батаљона распоредио око самог места.

Међутим, немачке команде у Андријевици су уочиле италијанске припреме, као и то да је зграда у коме се налазио део Штаба 1. брдске дивизије око 9.30 часова била опкољена италијанским стражама, а телеграфски уред је био поседнут једним итали јанским водом с пушкомитраљезима. Све жичане препреке на прилазима Андријевици су биле затворене, тако да је ситуација у месту личила на опсадно стање.

Генералштабни мајор Тило (ТћПо), начелник штаба дивизије, чим је то уочио, одмах је алармирао страже и прикупио их у дворишту зграде. Затим је командант италијанског батаљона дошао у Штаб дивизије и затражио изручење Буришића, који је у међувремену, док се Италијани још нису били снашли, пребачен луксузним аутомобилом у Андријевицу. Маојр Тило је то одбио и на претњу да се италијански багаљон налази спреман да ступи у акцију одговорено је да се један немачки батаљон налази спреман за предузимање противмера у близини Андријевице.

Пошто су Немци сазнали да Италијани треба пошто-пото да ослободе Буришића, Тило је с једном инжењеријском четом опколио кућу у којој се налазио Буришић са својим начелником штаба, а за случај потребе, привукао је још једну чету из 2. батољана 98. брдског ловачког пука. Тако је ситуација остала крајње напета и наелектрисана до максимума.

По подне ситуација се нешто смирила, после разговора између Штетнера и Ронкаље, док су Немци предузели мере да што пре пребаце Буришића на безбедније место ван домашаја Италијана пре ње-

говог интернирања. Немци еу испитали све комбнације, па чак и могућност спуштања авиона типа „Рода" с којим би пребацили Буришића, али су све отпале као врло неповољне. Међутим, сутрадан (15. маја) ипак се указала могућност за пребацивање Буришића, и то проласком једног батаљона 1. брдске дивизије који је упућен на фронт против јединица НОВЈ. V 8 часова Буришића су укрцали тајно у једна санитетска кола под заштитом комплетно! батаљона, али су италијанске команде већ биле обавештене о транспорту заробљеника па су за санитетским колима упутили један камион са наоружаним италијанским војницима.

Мајор Тило овако описује шта се даље збило у вези с насталом ситуацијом:

„Ови су достигли маршевску колону, те су покушали да кроз прозор виде шта има у „Санки" (санитетским колима — прим. а.). Поискакали су из свог возила и окупили се око „Санке". Ситуација је већ постала критична када су у истом моменту свећице за паљење отказале те је возило морало да стане. Успело је да се Италијани потисну мало даље од возила. Ситуацију је спасла једна друга „Санка" која је случајно наишла. Италијани су претпостављали да се заробљеници налазе у тим колима, стали

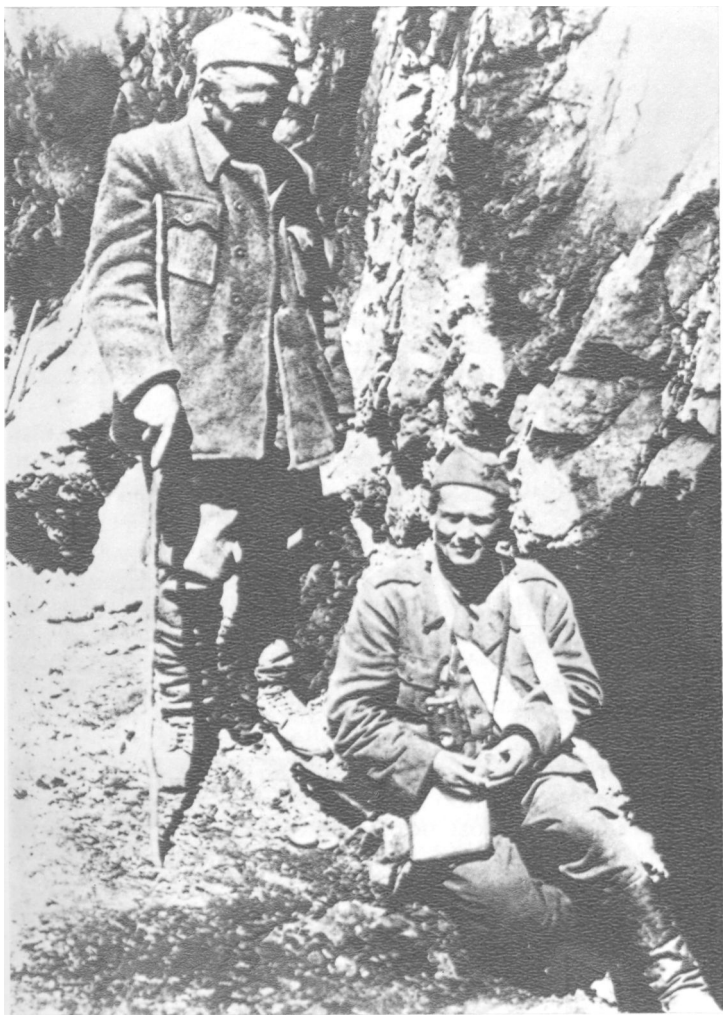

Брховни командант НОВ и ПОЈ Јосии Броз Тито после рањавања за време битке на Сутјесци код Милинклада 9. јуна 1943. с др Иваном Рибаром, председником АВНОЈ-а

су испред њих и препречили им пут, искочили из свог возила и претражили кола. Разочарани, напустили су поприште својих узалудних покушаја. Сада је батаљон са својим заробљеницима маршовао према аеродрому који се налазио 4 км јужно од Берана, где је већ „рода" била спремна да преузме заробљенике.

Италијанска дивизије из Берана послала је тамо поново један одред војника, који је такође покушао да блефира и да спречи полазак авиона, поставивши један пушкомитраљез на положај. Командант немачког батаљона (који је био у пратњи) био је одлучан те је и сам поставио пушкомитраљезе на положај. Италијани су одмах потом напустили узлетиште и након кратког времена „рода", у коју је био укрцан четнички командант Буришић, напустила је Беране, а нас брзо и потпуно избавила из врло неугодне ситуације. После 2 часа долетела је поново и однела Поповића."

Тако су текли догађаји око хапшења и интернације Буришића, верног савезника и италијанеког колаборационисте. У ствари, немачке команде ће убрзо схвагити да су хапшењем Буришића учиниле грешку и да-су на неки начин обезглавили контрареволуционарне снаге у Црној Гори, које су верно служиле окупатору у борби против народноослободилачког покрета, па ће убрзо предузети мере да ту грешку на неки начин исправе.

Затегнута сигуација која је настала у току разговора између италијанских и немачких предста^-ника у вези четника у Црној Гори на први поглед претила је да ће Италијани одустати да са својим трупама учествују у петој офанзиви чије су припреме биле у току, али су ти неспоразуми убрзо уклоњени.

НАСТАВАК САРАДЊЕ ЧЕТНИКА И НЕМАЦА У ЦРНОЈ ГОРИ

Криза четничког покрета у Црној Гори после битке на Неретви и пораза четничких снага код Главатичева, Калиновика и Невесиња, хапшењем Буришића и разоружањем око 4.000 четника у Црној Гори и делу Херцеговине тиме се само продубила. Део четничких јединица је, додуше, легализован од стране Немаца, међу њима два дурмиторска батаљона, затим Пољски, Доњоморачки, Колашински, Липовски и Шаховићки, али то није могло да спречи нагло осипање четничких јединица. Поменути батаљони су, по захтеву немачких команди, прикачили значке Црногорског националног покре та, па су упућени у борбу против партизана, алн само на кратко време, јер су их Немци после десетак дана разоружали и затворили у брезичку касарну, док су команданта 1. дурмиторске бригаде ка петана Николу Бојовића који се противио разоружању, интернирали. Од затворених четника део су употребили као радну снагу, а од једног дела су формирали носачки батаљон, који им је служио за пренос муниције у борби против Главне оперативне групе дивизија Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

Тако у упутству немачке 1. брдске дивизије од 26. маја 1943. о упогреби носача, између осталог, пише да носаче треба узимати само од људства из

Колашина и његове околине, управо где су разоружани четници, и да се од тога људства формира један носачки батаљон. Затим се у упутству додаје. „Припадницима носачког батаљона објаснити да се, као и досад, ангажују у борби против комуниста и да Не у тој борби њихови руководиоци бити Немци".

Већ истог дана се констатује да је од четника формиран Носачки батаљон. Тако у једном извештају, поред осталог, пише:

„Према извештају поручника Дрехслера (Штаб 98. брдског ловачког пука), код кога су прикупљени разоружани четници, стигло их је равно 1.200. V Носачком батаљону (командант поручник Вагнер) налази се сада 10 официра и 800 четника. Треба да се узме да је умањени број четника до 1.200, због недовољног обезбеђења, побегао".

Група официра Павла Буришића која је избегла интернацију, а која није трпела Лашића, захтевала је од Драже Михаиловића да се формира нови Штаб Лимско-санцачких четничких одреда на челу с мајором Војиславом Лукачевићем, званим „Рогљаш", што је Дража и усвојио. Лукачевић је крајем јуна стигао у Црну Гору и покушао да у моменту потпуне кризе среди стање у четничким редовима. Међутим, у томе није имао нарочитог успеха, јер су у црногорском четничком покрету биле изражене три јаке и аитагонистичке струје под вођством генерала Блажа Букановића, пуковника Баја Станишића и међу њима најамбициознијег — мајора Борћија Лашића.

Лукачевић је, пак, док је чекао одговоре Драже на своје предлоге, заводио ред у Васојевићима на свој начин. Да би одвратио народ од сарадње с НОП-ом, Лукачевић је у Лимској долини, од Заостра до Мурина, завео прави терор, примењујући према симиатизерима НОП-а ужасне телесне казне познате у народу под именом „рогљање". Наиме, Лукачевић је по селима формирао четничке „народне судове" који су народ кажњавали батинањем применом рогљи, због чега су и Лукачевића назвалн „Рогљаш". Реч је о справи од три крака, два дужа и један краћи. Два дужа крака су обухватала врат жртве с оба краја и заривала се у земљу, а грећи, краћи крак, притискивао је жртву и убадао оборенога у врат. Жртва је полагана потрбушке на земљу, затим се побадао рогаљ, па се онда приступило батинању по леђима и бедрима. Свако покретање жртве под оштрим ударцима изазивало је убадање у врат трећег, односно краћег крака, што је све скупа изазивало страховите муке, док се кожа распадала под ударцима батина. Напросто је било невероватно колико су се четници утркивали у проналажењу одговарајућих метода да би се припадницн и симпатизери народноослободилачког покрета излагали најстрашнијим мучењима. Међутим, као ни то, ни све друго није могло скршити отпор народа и његову веру у крајњу победу народноослободилачке борбе.

Пета непријатељска офанзива отпочела је 15. маја 1943, уз непосредно учешће 4. немачке и 3. италијанске дивизије, као и с бројним јединицама у другом ешелону. Око 127.000 немачких, италијанских, бугарских и усташко-домобранских војника сручило се изненада на Главну оперативну групу дивизија НОВЈ јачине 4 дивизије и 3 самосталне бригаде, са око 16.000 бораца и око 3.500 рањеника и болесника. Међутим, та немачка операција, како су је окупатори називали Операција „Шварц" није постигла постављени циљ јер је Главна оперативна група дивизија, и поред великих губитака, успела да се пробије из обруча и пређе у офанзиву на подручју источие Босне. То је био још један велики неуспех окупатора у борби против НОП-а, али и још једна велика победа народноослободилачког покрета и његове ослободилачке и револуционарне војске у борби на путу до коначног ослобођења Југославије.

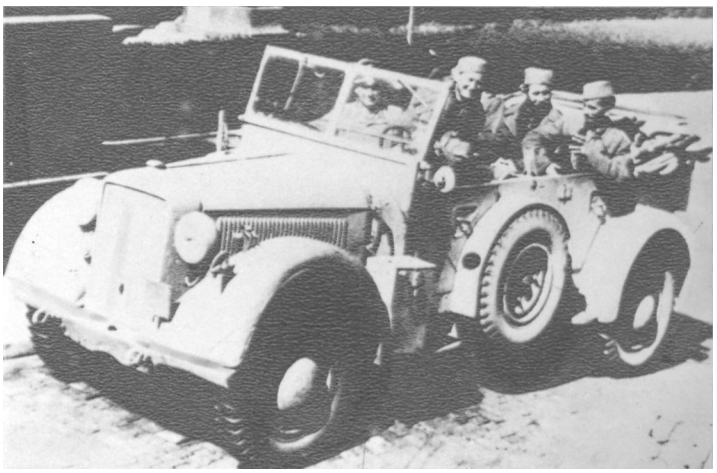

Овако је изгледало „хаишење" војводе Павла Буришића у Београду. С немачким официром и у немачком аутомобилу испред зграде Народне скупштине

Потпуни пораз осовинских снага у северној Африци и искрцавање савезника на острву Сицилији 10. јула 1943. (операција „Хаски"), те смењивање Мусолиниија 25. јула 1943. одлуком Великог фашистичког већа и његовим хапшењем, као и образовањем нове италијанске владе од стране маршала Пјетра Бадоља (PJe1го Ba<1o§ho), у потпуности је пореметило многе осовинске планове.

Капитулација Италије 8. септембра 1943. још више је погоршала положај нацистичке Немачке и њених савезника, а тиме и положај окупатора у Југославији, где су јединице НОВЈ бележиле нове успехе. Пред немачког окупатора поставили су се озбиљни задаци у вези с поседањем територије коју су до тада држале италијанске јединице, што је захтевало ангажовање и довођење нових немачких снага из унутрашњости Трећег Рајха и других крајева окупиране Европе. Тиме је знатно погоршана и ситуација у Црној Гори, где је немачка Команда Југоистока убацила три дивизије: 7. 85, 118. ловачку (ранију 718. дивизију) и 297. пешадијску дивизију.

Треба нагласити и то да је немачка Врховна команда Вермахта очекивала такав расплет догађаја у фашистичкој Италији, ради чега је и планирала операцију „Осовина" („Асћзе"), како би се спремно дочекала новостворена ситуација, у случају капитулације Италије.

Командант 2. ударног корпуса НОВЈ Пеко Дапчевнћ говори италијанским војницима из дивизије „Венеција", који су прешли на страну НОВЈ после капитулације Италије 8. септембра 1943.

У вези е тим извршеиа је и правовремена реорганизација немачког командовања на Балкану, односно Југоистоку, гта је тако реорганизована Команда Југоистока 26. августа 1943. Тада је формирана Група армија „Ф", која је истовремено била и Команда Југоистока, док је до тада постојећа Група армија „Е" са истом функцијом потчињен;* Групи армија „Ф", односно новоформираној Команди Југоистока на челу с генерал-фелдмаршалом Максимилијаном фон Вајксом, коме су тада непосредно били потчињени Група армија „Е", 2. оклопна армија и 69. резервни корпус за нарочиту употребу.

Искрцавање савезника на Сицилији 10. јула, тз искрцавање 3. септембра код Ређа, а 9. септембра 1943. на италијанском копну код Салерна и Тарапта, код четника у Југославији побудило је наду у скоро савезничко искрцавање на далматинској оба ли и њиховог спајања са савезницима. О томе су они непрекидно машгали, знајући добро да би тим актом, по њиховим рачунима, дошло до преокрета ситуације у Југославији у њихову корист. Међутим, од тога није било ништа. У међувремену новоформирани 2. ударни корпус НОВЈ (формиран је 10 септембра 1943. у рејону Фоче од 2. пролетерске и 3. ударне дивизије), већ дан после свога формирања, отпочео је наступање према Црној Гори и Санџаку, па су се све четничке наде распршиле без повратка. Покушај четника да преузму власт у Црној Гори и Санџаку гакође је пропао, али је и не мачким командама било стало да привуку четникс уза се, што је био и њихов интерес. Знајући за трвења у четничким редовима, мајор Павле Буришић, који се у то време налазио у немачком логору у Стрију, требало је, по окупаторовим проценама, да се као неоспорно крупна четничка фигура поново појави у Црној Гори и да својим ауторитетом и привржешћу немачком окупатору колико-толико помогне у борби против НОП-а. Због тога је Павле Буришић, по одобрењу највиших немачких командних инстанци, ослобођен интернације 13. септембра 1943. да би се вратио у Београд.

Међутим, око одласка Буришића у Београд Гестапо и друге немачке инстанце потрудиле су се да исплету читав низ лажи о наводном његовом бек-

ству са 20 официра из лотора Стриј у Пољској. О томе је измишљена читава прича, коју су препричавали и четници, и љотићевци и недићевци.

Испало је на крају да је Павле „успео" да преко Мађарске и Војводине дође до Дунава, који је прешао код села Вишњице, где га је „ухапсила" патрола Српске државне страже, која га је предала Немцима, наводно, на њихово тражење. Затим се прича како је ухапшен и држан у затвору Гестапоа у Ратничком дому (сада Југословенске народне армије) у Београду пуних 40 дана, одакле је пуштен на интервенцију Љотића и Недића, посредством Хермана Нојбахера. Чак је и Нојбахер касније учествовао у фабриковању ових лажи.

У ствари, немачком окупатору, а и четницима, била је потребна једна оваква измишљотина. Јер, да се знало да је Буришић легално пуштен, он би тиме био у јавности потпуно раскринкан као отворенн немачки колаборационист, чиме би потпуно изгубио у угледу, који је још донекле имао код једног малог дела заведеног становништва и у Црној Гори и Санџаку.

Када се Буришић јавио Дражи Михаиловићу, он га је 5. децембра 1943. наименовао за команданта свих четничких снага у Црној Гори и Санџаку. Свој штаб је сместио у Пријепољу, где се налазио чет нички гарнизон. Другим речима, Буришић је одмах ступио у јавну сарадњу с немачким окупатором, чиме је наставио спровођење споразума које је његов претходник мајор Војислав Лукачевић потписао 19. новембра 1943. с командом Југоистока.

Политички комесар 2. ударног корпуса НОВЈ Митар Бакић говори на великом народном збору 14. октобра 1943. у ослобођеним Беранама (Ивангради)

Члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ Иван Милутиновић говори на великом народном збору 14. октобра 1944. у Беранама, које је после његове погибије 23. октобра 1944. названо: Ивангрид

Немачке везе с Павлом Буришићем учвршћенс су још више децембра 1943, када је потпоручник Хојс (Неизз), немачки официр за везу, по наређењу немачке Команде 2. оклопне армије од 22. децембра 1943, прекомандован од Лукачевића у Буришићев штаб за један дужи период.

САРАДЊЛ ПАВЛА БУРИШИНА С НЕМАЧКИМ ОКУПАТОРОМ ПОСЛЕ ЊЕГОВОГ ПОВРАТКА ИЗ ИНТЕРНАЦИЈЕ

Када је немачки окупатор, после капитулације Италије, преузео окупациону власт у Црној Гори, функционери организације Драже Михаиловића заузели су према њима најпре толерантан став, а убрзо иза тога ступили су у отворену сарадњу с њима, мењајући на тај начин само господара.

Генерал Блажо Букановић, као командант Главне националне команде, упутио је у том смислу 10. септембра 1943. мајору Блажу Гојнићу писмо у коме, поред осталог, износи како се треба односити према Немцима који су већ пристигли у Црну Гору, истакавши: *„Упамти да једино имамо за непријатеље комунисте,* и с њима енергичну борбу, а према сваком другом бити пажљив".

У истом смислу писао је 12. септембра 1943. Бајо Станишић председнику општине у Никшићу:

„Ја сам устао у борбу против комуниста у фебруару прошле шдине. Главни ми је задатак био да очувам српски народ и да даље водим борбу против њих. И данас, послије свих ових догађаја, стојим на истом становишту, те сам, у вези овог мог гледишта, издао налог свима мојим јединицама да никако не нападају на њемачке војнике, који се крећу по овој територији.

Ако нађете за погребно, молио бих Вас да одете код команданта њемачких трупа у Никшић и у околину и да му саопштите ову моју одлуку и објасните мој став, као и то да их замолите да нас не ометају у овом започетом послу".

У погледу повезивања с немачким окупаторским командама и трупама, пуковник Бајо Станишић је препоручивао свим командантима да то не раде отворено, него преко „погодних лица". Тако је 12. септембра 1943. наредио мајору Бошку Павићу, команданту Никшићког четничког корпуса, између осталог, следеће:

„С Нијемцима ни по коју цијену не долазити у везу директно. Може се добити информација преко погодних лица".

Када су немачке окупационе команде, после капитулације Италије, ради својих посебних тактичких разлога, пустиле известан број Црногораца који су били затворени од Италијана и четника у концентрационим логорима у Бару и Подгорици (Титоград), Станишић се није слагао с таквом одлуком па је интервенисао 28. септембра 1943, поново преко Шаулића, да би овај ступио „у везу с њемачким командантом у Никшићу, те да код својих власти учини потребно да се пуштају из затвора само исправни националисти, а ни у ком случају комунисти, као што је случај у Подгорици"; и даље, да ово „схвати као врло озбиљно, те да уради одмах уколико може да се ово спречи.

Очито је да Станишић искрене и поштене родољубе оглашава комунистима и моли немачке окупаторе да их ликвидирају, пошто он за то није имао снага.

Генерал Блажо Букановић је 3. октобра 1943. упутио наређење пуковнику Станишићу, у коме му ставља у дужност да по сваку цену обезбеди Никшић од 2. ударног корпуса НОВЈ, ако би га немачке јединице напустиле. Зато му препоручују да с делом својих јединица поседне положаје око Никшића, али да води рачуна да не дође у додир с немачким окупатором, пошто, како каже Букановић, „бојим се да то не би изазвало оружани сукоб, који морамо избјегавати". Поред тога, Букановић је напоменуо Станишићу да га обавести уколико немачке јединице не очисте Никшићку жупу, како би он упутио један део расположивих четничких онага да „прочисте Жупу, Луково и даље, све до Горњег поља".

Када су јединице 5. пролетерске (црногорске) бригаде 3. ударне дивизије 2. ударног корпуса НОВЈ у манастиру Острогу опколиле Букановића и Станишића с њиховим штабовима и другим војним и политичким четничким функционерима, немачке трупе су интервенисале да их спасу од уништења. Међутим, интервенција немачких и четничких јединица није успела — 19. октобра 1943. та два штаба су била онкољена и уништена. Као одмазду за уништење ових издајника, делегат Врховне команде за Црну Гору капетан Саво Вукадиновић тражио јз од Немаца да стрељају 300 припадника НОП-а, о чему је 22. октобра обавестио Дражу следећом депешом:

Генерал Блажо Букановнћ (лево) и пуковник Бајо Станишић (десно)

„За убиство Блажа и Баја тражио сам од наших људи у Подгорици да интервенишу преко Арсе Петровића код Немаца, да се стреља 300 комуниста пуштених из затвора из Бара, а који су поново ухапшени у Подгорици."

После ликвидације Букановића и Станишића настало је расуло и обезглављеност у четничким редовима. У то време четничке јединице су трпеле тешке поразе у борбама с јединицама НОВЈ, које су ослобађале све већи део територије у Црној Гори. Главнина четничка у Црној Гори била је због тога сатерана у вароши — Подгорицу, Даниловград. Никшић и Цетиње. Четнички функционери тражили су излаз из такве ситуације у наслону на немачког окупатора. То се види из садпжине депеше које је Саво Вукадиновић 25. октобра упутио Дражи Михаиловићу, а која гласи:

„У Подгорици је јуче био састанак националиста. Изабрали су као своје политичке представнике Арсу Петровића и др Илију Вујовића; као војне: Зарију Вуксановића, Митра Божовића и мајора Бољевића. Одбор ће одмах преузети власт у граду у споразуму с Немцима. Немци су им дали одрешене руке у погледу убијања и хапшења штетних елеме-

Група припадника српског добровољачког корпуса на некој гозби

ната. Образована је градска полиција и постављеп управник града. По угледу на Подгорицу ширила би се власт на остала места.

После конференције у Подгорици имао сам састанак с Петровићем. Од њега сам затражио информације на којој основи жели да сарађује с Немцима. Рекао ми је: Дали су ми Немци одрешене руке у погледу борбе против комунизма. Немци нс граже од нас да наши људи учествују у борби против комуниста, већ да на пречишћеној територији од комуниста држе власт националисти, који имају да воде борбу са заосталим комунистичким групицама. Немци стално подвлаче да у Црну Гору нису дошли као окупатори, већ као гости, који ће једнога дана напустити Црну Гору. Они не мисле да успостављају никакву власт у овим крајевима, већ по жељи препусте националистима.

Петровић је националист, амбициозан и жељан власти, а с обзиром на новостворену ситуацију у Црној Гори, има доста присталица. Жели да остане наш човек. Он ми је одговорио да треба народ спасавати, који је лондонском пропагандом и лажима доведен до пропасти."

Приликом повлачења испред јединица НОВЈ у правцу Подгорице, Борће Лашић је, ради успостављања везе с Немцима, упутио у Цодгорицу поручника Радомана Беранића, који му је 15. октобра упутио следећу депешу:

„Немци су јуче дошли до Смоковца. Долазе стално. На Ублима испитују ситуацију. Био сам лично на разговорима с Арсом (Петровићем — прим. а.) и Немцима и дао им све податке за комунисте н Италијане, и тако они стално траже податке од војног лица које би им било помагач у операцијама кроз Васојевиће. Молим за мишљење да ли да се примим тога посла. Хитно ми дајте податке о садашњој ситуацији."

Лашић је био усиоетавио везу с Немцима и преко капетаиа Машана Аћића, којн га је о свом раду у Подгорици обавестио писмом од 30. октобра, у коме каже следеће:

„Чим сам дошао у Подгорицу с Ааубом (Вуксановићем — прим. а.), одмах сам предузео мјере за храну. Ишао сам код једног н. пуковника и с њим разговарао читав сат. Он говори одлично српски. Рекао ми је да се хране и одијела не може добитн док не дође Лзубо Вуксановић са Цетиња. Љубо је јуче пошао за Цетиње; данас је требало да дође до подне, али није дошао.

Циљ Нијемаца је да формирају једну војску која ће се борити против комуниста. Прије свега, они желе да се формира војска на челу које ће бити старјешине. Старјешине морају доћи у њихову команду и иоложити заклетву на вјерност Народ. управи Црне Горе и да ће се борити противу комуниста.

Они углавном траже да се формира људство и старјешински кадар, да они то прегледају и да тек онда одобре храну, оружје и муницију.

Припадници дивизије „Бранденбург" примају одликовања

Група четника и недићеваца пред заједничку акцију

Јаков (Јововић — ирим. а.) одмах долази теби. Блажа Гојиића и Ваеа Вукчевића још нијесам нашао; чим их пронађем, упутићу их к теби. Новак је тешко болестан, не знам шта да радим с њим. Код г. Арсе Петровића сада сам био и он је пошао у Њемачку команду да поново тражи храну. Ако добије, одмах ћу све послати. Немој ми слати шкартове и лупеже да о њима водим рачуна овамо, јер за то немам средстава. Јавићу ти све што буде новије."

Лашић је убрзо иза тога добио од немачког оку патора и храну, а што се види из његовог писма које је 6. новембра 1943. писао највероватније капетану Машану Аћићу, које гласи:

„Машане,

Нађи Чалића и све Васојевиће и кажи им да сам добио пушке и да добивам храну од Нијемаца. Све способне војнике нека изведу овамо ради организовања и формирања јединица. Шта је са осталим стварима? Слабо се ради тамо."

„Народна управа", коју у наведеном писму Лашићу помиње капетан Аћић, била је квислиншки орган немачке Самосталне фелдкомандантуре 104С за Црну Гору (са седиштем у Цетињу) под коман дом генерала Вилхелма Кајпера (ШПсће1ш Ке1рег). Али је приликом њеног формирања, као и касније у току њеног рада, знатног утицаја имала организација Драже Михаиловића. Поједини њени функционери били су истовремено и функционери те тзв. Народне управе. Ово последње је нарочито било изражено после формирања Команде националних трупа Црне Горе 30. јануара 1944. На њено чело дошао је бивши југословенски мајор Јово Букановић. V новој квислиншкој организацији потпуковник Борћија Лашић добио је положај команданта Лимског четничког одреда.

V међувремену је у ослобођеном Колашину одржано 15. новембра 1943, у присуству 544 делегата, Прво заседање Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Црне Горе и Боке. Том приликом је образован ЗАВНО Црне Горе и Боке, као највиши орган народне власти, и тако су постављени чврсти темељи слободне заједнице народа Црне Горе и Боке у оквиру нове Југославије. Затим је у Колашину 25. новмебра 1943, у присуству 800 делегата, одржан I конгрес антифашистичке омладине Црне Горе и Боке. Поред тога, у Пљевљима је, у присуству 252 делегата, одржано I заседање Зе

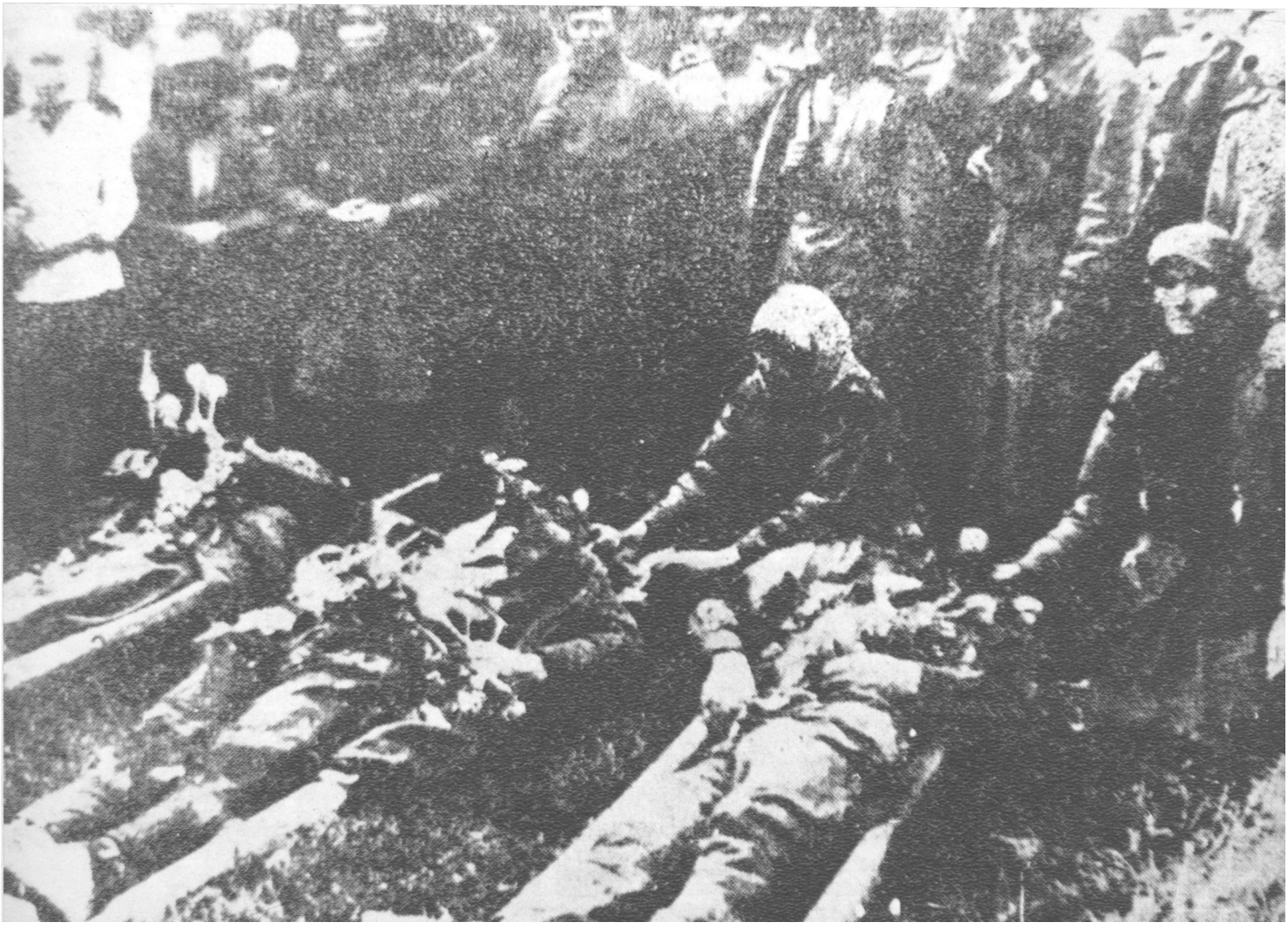

Оплакивање жртава

Слева надесно: Генерал-лајтнант Пеко Дапчевић, командант 2. ударног корпуса, генерал-лајтнант Иван Милутиновић, члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ, генерал-мајор Радован Вукановић и један совјетски официр, члан совјетске војне мисије, у ослобођеном Колашину (1943)

маљског аитифашистичког већа народног ослобођења Санџака, на коме је образован ЗАВНО Санџака, као највиши покрајински орган народне власти.

Поводом образовања квислиншке тзв. Националне управе у Црној Гори, Саво Вукадиновић 2. новембра 1943. упућује Дражи Михаиловићу следећу депешу:

„Обнародована је Народна управа у Црној Гори. Љубо Вуксановић — председник и министар унутрашњих послова; Богдан Поповић пошта; Војо Ненадић финансија; Митар Поповић, потпуковник, војске; Борђе Нулафић просвете; Жика Анђелић пољопривреде; Асим Звиздић вера. Петровић је остао, јер није хтео сарадње са зеленашима".

Као што се види, Арса Петровић није ушао у састав Националне управе, јер су у њој били заступљени и неки припадници, односно присталице црногорских сепаратиста — „зеленаша". Борђија Лашић је настојао да изгладе те неспоразуме, сматрајући да су личне природе. Из тих разлога он се обратио 6. новембра 1943. Љубу Вуксановићу позивајући га да изгладе унутрашње неспоразуме, додајући даље:

„Ради код Нијемаца да хитно предузму акцију горе у Куче, јер ако се то не уради, кроз два дана биће Подгорица нападнута од партизана.

Тражи што више аутоматског оружја, муниције и бацача. Још данас треба ми ово. Тражи све остало. Нека сви борци из среза андријевачког и бераиског дођу овамо. ..

Теби је лако јер ћеш моћи да побјегнеш с Њемцима и овога ради гледаш личне ствари."

Али и сам Лашић се убрзо снашао и отишао у Подгорицу код Немаца, одакле је наставио да организује акције четника у позадини јединица НОВЈ. Тадашње односе чегничких команданата у Црној Гори с немачким окупатором најбоље илуструје извештај који је четнички обавештајац „Бене" (што се највероватније односи на инжењера Љубомира Лазаревића) доставио 27. јануара 1944. генералу Дражи Михаиловићу, у коме, поред осталог, стоји:

„Сви команданти у Црној Гори примили су сарадњу с Немцима, потписали обавезу и са остацима војске налазе се у жици, или у непосредној близинп ње. Нема ниједне групе у шуми која би представљала нашу борбу око које би се могли окупљати.

На путу без повратка: прппадници Српског добровољачког корпуса полазе у борбу против јединица НОВЈ

Недићев пуковннк Михаило Олћан (лево) и војвода Павле Буришћ са разговора у Београду

Вукадиновић (Саво — прим. а.) исто тако налази се у Подгорици или у околини. Наговештени долазак Србијанске војске (недићеваца и љотићеваца — прим. а.) поздрављен је бурно свуда, али долазак љотићеваца учинио је љотићевце врло активним; прете да ко год не буде с њима, он је комунист. По варошима тешко ће се ико одржати јер та формула сваког ће ставити под удар окупатора, као комунисте. Оваква сарадња с њима је немогућа, јер онн траже прелазак њима, а не сарадњу. По свим селима Црне Горе господаре комунисти."

Колико је Национална управа била блиска организацији Драже Михаиловића најбоље илуструје деиеша коју је Борћија Аашић упутио 4. фебруара 1944. Дражи Михаиловићу, у којој је написано да је Народна управа састављена од „неподесних" личности, да би било најбоље да на чело Управе дође генерал Лука Гојнић, да би он могао довести најбоље сараднике, и да се Гојнић неће да прими те обавезе без Аражиног наређења.

Као што се види, Лашић је настојао да Народну управу потпуно претвори у орган организације Араже Михаиловића, али је у томе наилазио на противљење неких њених чланова. Разуме се да та размимоилажења ннсу била принципијелног карактера, него су се сводила на борбу око тога ко ће бити пресудан фактор код немачких окупационих власти у Црној Гори. То се најбоље види из једне Лаши ћеве депеше коју је почетком фебруара 1943. упутио Аражи Михаиловићу:

„Овамо је прилична забуна. Народна управа уображава да је она пресудни фактор и господар овога краја. Мени се онемогућава сваки рад, јер сам им трн у оку.

Немци и Народна управа одредили мајора Јова Букановића за команданта Црне Горе, Боке и Санџака. Ви сте сигурно одредили друго лице. Бенерал Недић може да одреди сасвим треће лице. Због овога нема никаквог јединства у раду и последице биће рћаве. Молим да се ово питање реши иајхитније, а ако је решено, да ме известите ради обједињавања нашег рада. Ово питање решите без обзира хоће лн се свиђати некоме или не. Ја само једино желим потпуну нашу победу и нишга више."

На ову депешу Аража је одговорио 10. фебруара 1944. следећом поруком:

„Ви одређени за команданта наптих снага у Црној Гори и Санџаку. Настојте да обједините командовање. Скрените пажњу нашима да не трче ни лево ни десно. Скрените пажњу на последице. Ч\-вајте се Немаца.

Од куда се створио мајор Јово Букановић сада у Црној Гори. Од куда је и на који начин дошао, скрените му пажњу на последице његовог рада.

За Љуба Вуксановића доставио сам један телеграм од Велимира Јојића. Аоставите му ту по руку.

Ступите у радио-везу с Павлом (Буришићем — прим. а.) и обједините постојећу акцију протнв комуниста."

Порука Велимира Јојића, који се тада налазио у Аражином штабу у Србији, за Азуба Вуксановића гласила је:

„У интересу опште ствари захтевам од тебе да до нашег састанка ншнта не предузимаш против нашег покрета. Ако ме не послушате, сматрам да радиш против мене, као и против народних ннтереса Молим те послушај без поговора."

Али Јојић није морао да брине о томе да ли ће Љубо Вуксановић и његова Народна управа било шта предузети прогив четника, јер они су се, и поред личних неспоразума, налазили на потпуно истој линији. Четнички функционери су сматрали да Народна управа ради против Равногорског покрета, једино због тога што је она за обједињавање свих реакционарних снага, односно њихових војних јединица, на челу с мајором Јовом Букановићем, док су четнички функционери настојали да то буде њихов човек — мајор Блажо Гојнић. Али и ти неспоразуми су убрзо изглађени, па је постигнуто потпуно јединство у борби против народноослободи-

лачког покрета, односно у борбн против њених револуционарних снага — Народноослободилачке војске Југославије. Тако ће Народна управа остати главна спона између четника и немачког окупатора, тамо где она није непосредно успостављена, док се мајор Јово Букановић потрудио да за команданте својих одреда постави тадашње највише четничке функционере у Црној Гори. Тако је његовом наредбом од 3. марта 1944. за команданта Ловћенског одреда иостављен мајор Блажо Гојнић, за команданта Зетског одреда мајор Димитрије Бољевић, за команданта Никшићког одреда мајор Бошко Павић, за команданта Лимског одреда мајор Борђија Лашић и за команданта Санцачког одреда мајор Во јислав Лукачевић.

С друге стране, мајор Јово Букановић био је наредбо.м Павла Буришића касније (11. јула 1944) постављен за команданта Ловћенског четничког корпуса, а у исто време он се налазио на челу Команде националних трупа у Цетињу.

Одмах по доласку на територију Команде Црне Горе Буришић је с немачком Командом 21. брдског армијског корпуса израдио план за чишћење овог подручја од јединица НОВЈ, планирајући да удружене немачке трупе и четничке јединице униште 2. ударни корпус НОВЈ. Рачунајући на немачке трупе, Буришић је своје снаге поделио у три групе, па је о својим намерама 8. фебруара 1944. обавестио депешом Дражу Михаиловића, у којој каже:

„План за употребу свих снага следећи: Све снаге се деле на три групе: северну — Пљевље, Приј епоље, источну, којом ја командујем, преко Рожаја и јужну — Цодгорица, Никшић. Јачина северне групе око 4.000, источне 1.500 и јужне 5.000 четника. Са северном и јужном ће можда сарађивати бр. 11 (шифра за немце — при.м. а.) V јачини два пука."

Команда немачког 21. брдског армијског корпуса ову операцију, уз ангажовање четника, шифровано је назвала „Пролеће буђење" („Ргиеђђпп§-бегшасђеп"). Цнљ ове операције био је да се најпре овлада долином Лима, затим да се изврши продор ка Колашину, где би се извршило спајање са снагама које су имале да нападају од Подгорице. На тај начин се имао раздвојити 2. ударни корпус НОВЈ, набацити на планински масив Сињајевине и Дурмитора и уништити.

Четнички кољачи кољу непознату жртву. Слева надесно: Чедо Радовановић-Комарац из Годечева, Гвозден Јовановић из Нарде и Ратко Вукосављевић из Дуба (13. новембра 1943)

За ову операцију Команда 21. корпуса ангажовала је 181. пешадијску дивизију, 1. пук дивизије „Бранденбург" и све нрногорске и санџачке четничке јединице и муслиманску квислиншку мнлицију, док је Милан Недић, да би ојачао свој положај у Црној Гори, рачунајући још увек на српско-црногорску федерацију, упутио 2. батаљон 5. пука Српског добровољачког корпуса јачине 893 војника н ставио га под команду Павла Буришића, који је био његов миљеник и штићеник.

Операција је почела 11. априла 1944. нападом непријтеља на јединице 37. ударне дивизије. У почетку су немачке и квислиншке снаге овладале делом слободне територије. Али, после преласка у противнапад јединица 2. ударног корпуса НОВЈ средином априла, непријатељ је разбијен и делимично уништен. Четници су тешко поражени, као и Муслиманска легија „Фон Кремплер" у Санџаку. Повраћена је слободна територија у Санцаку и североисточном делу Црне Горе. Тако је и ова комбинована непријтељска операција завршена безуспешно. Јединице 2. ударног корпуса НОВЈ су у борби убиле око 1.300 непријтељских војника, раниле око 1.400, а заробиле 112, док је 2. батаљон 5. пука СДК остао на свега 350 бораца — сви остали су изгинули. Потом се Недићев батаљон вратио почетком јуна у Србију.

Овај неуспех немачког окупатора и његових помагача још је више учврстио положај 2. ударног корпуса НОВЈ у Црној Гори. Осећајући се немоћним пред све већим порастом снага НОВЈ, Буришић је половином маја 1944. пошао у Београд како би од немачких окупационих власти на највишој инстанци и од Милана Недића издејствовао помоћ у наоружању и опреми. Тада је Буришић већ био именован од Драже Михаиловића за команданта свих четничких снага у Црној Гори и Санџаку, пошто је дотадашњи командант потпуковник Борђија Лашић погинуо 5. маја 1944. приликом савезничког бомбардовања Подгорице.

По повратку из Београда, у другој половини маја 1944, Павле Буришић је радио на формирању Црногорског добровољачког корпуса. Припреме зл формирање овог кориуса почеле су крајем 1943. и почетком 1944. године. Прво је уследило наређење немачке Команде 2. оклопне армије од 3. јануара 1944. Павлу Буришићу за формирање националне милиције. Затим је др Херман Нојбахер, посланик и специјални опуномоћеник министра спољних по слова Трећег Рајха за Југоисток, у једном свом извештају од 21. јануара 1944. известио своје претпостављене да се четници у Црној Гори и Санџаку придобију за једну организовану антикомунистичку организацију. Након тога је командант Југоистока, после обављених разговора његових представника с Буришићем у Београду предложио 18. маја 1944. Врховној команди Вермахта да се формира Црногорски добровољачки корпус (ЦДК) од 3 пука са по два батаљона, укупне јачине 5.649 четника. Команда Југоистока није тада прихватила Недићеву шему да се ЦДК назове 2. српским добровољачким корпусом са 6, 7. и 8. пуком, већ је остало да се званично назива Црногорски добровољачки корпус, у чијем је саставу требало да се налази 1, 2. и 3. пук.

Међутим, ЦДК чији је један пук требало да се формира са територије Санџака, а друга два пука, с подручја Црне Горе, у пракси није постојао као хомогена јединица, већ су се пукови формирали „ас1 ћос", више формално, од постојећих четничких бригада у Црној Гори и Санџаку. Формирање је завршено по прилици у августу 1944, јер је немачка Команда 21. брдског армијског корпуса издала наређење 28. јула 1944. Штабу 181. пешадијске дивизије да се формира три пука ЦДК, који су потом (12. августа 1944) узели учешћа с немачким јединицама у операцији против јединица НОВЈ познатој у југословенској историјографији као дурмиторска операција, или, како су је немачке команде шифровано називале, „Рибецал" („КиећегаћГ' — „Крконошки дух").

За наоружање и опрему Црногорског добровољачког корпуса, после састанка Павла Буришића и Саве Вукадиновића 20. маја 1944. у Пријепољу, у Београд су крајем маја 1944. отишли капетан Душан Арсовић, капетан Бећир Томовић и немачки официр за везу при Буришићевом штабу поручник Хојс. Почетком Јуна они су се вратили са вестима да је у Рашкој и Крагујевцу за Буришићеве четнике спремно 3.000 пушака, 150 машинки, око 80 тешких митраљеза, 18 бацача, 6 топова и 20 лаких бацача, поред одеће, обуће, муниције и друге опреме.

У Црној Гори Буришић је, по повратку из Београда, сместио свој штаб у селу Момишићима, крај Подгорице, одакле је одмах успоставио везу с командантом места у Подгорици пуковником фон Форелом. О томе је Саво Вукадиновић, у својој изјави иред иследницима, поред осталог, рекао и ово:

„НаЈ'зад су стигли у Момишиће, мало село управо северозападно од Подгорице. Кад су тамо стигли, Хојс је отишао да види немачког Плацкоманданта (команданта места — прим. а.) у Подгорици, а Б^-ришић је послао по капетана Лека Лалића, који је стигао око пола сата касније. . .

Увече је Вељко Томовић послат да **Ј**'ави плац--команданту пуковнику фон Форелу да ће Буришић доћи да га посети. Сава Вукадиновић, Буришић, Томовић и Беранић отишли су у ту посету и нашли су Плац-команданта, његовог помоћника капетана Шмедика (бсћтеЉск) и његовог аћутанта потпоручника Хадерлапа (који је вршио улогу тумача). Састанак је трајао око пола сата. Буришић је објаснио да је дошао да формира нове јединице и да се после враћа у Санџак. Такође се у главним цртама разговарало и о споразумима у погледу хране итд."

Поред тога, Вукадиновић напомиње, да је Буришић истовремено с реорганизацијом јединица (формирао је Команду Црне Горе и Боке и Команду Старог Раса, одредио је нове команданте, а у Црној Гори формирао је и четничке корпусне групе н поставио четничке команданте места тамо где су се налазили четници) издао упутство командантима корпуса у ком је, поред осталог, наредио „да се очува контакт с Немцима преко оних лица коЈ'а су специјално одређена у ту сврху".

Наравно да је Буришић настојао свим силама да буде у што тешњем контакту с представницима немачких окупационих власти. Тако је, на пример, пуковник фон Форел 21. јуна 1944. узвратио посету

Буришићу у његовом штабу, док се 22. јуиа Буришић састао с др Крамарцом, специјалним Нојбахеровим изаслаником у Црној Гори. Крамарц је настојао да усклади односе између Буришића и Љубе Вуксановића, председника Народне управе, па је као резултат ових разговора уследио одлазак Павла Буришића, Саве Вукадиновића, Јакова Јовановића, Вељка Томовића, Радована Беранића и Лека Лалића за Цетиње, где су 24. јуна имали састанак с генералом Кајпером, немачким фелдкомандантом за Црну Гору. Након тог састанка уследио је још један 27. јуна с Крамарцом и Кајпером на Цетињу, где су утаначени модалитети око формирања Црногорског добровољачког корпуеа и разматрана питања око снабдевања Буришићевих четника и са ситуацијом у Црној Гори и Санџаку у вези с инвазијом савезника у северној Француској (Нормандији).

Како се пријемом оружја за формирање Црногорског добровољачког корпуса каснило, а приближавао се почетак велике немачке операције шифровано назване „Рибецал", односно дурмиторске операције, чији је циљ био да се по сваку цену спречи преношење дејстава главних снага Врховног штаба НОВ и ПОЈ у Србији, то је расла нервоза код Буришића, па је почетком јула размењено више депеша с његовим замеником у Санџаку мајором Душаном Арсовићем, који је с мајором Војиславом био задужен да у Рашкој прими оружје за Црногорски добровољачки корнус. Тако је Арсовић известио 6. јула 1944. Буришића да је немачки официр за везу поручник Хојс отишао у Београд у вези с доделом наоружања, док је Лукачевић доставио 8. јула 1944. једну депешу Павлу Буришићу, у којој је, поред осталог, стајало и ово:

„Од оружја стигло до сада: 1993 пушке, пушкомитраљеза 150, митраљеза 30, бацача те^ких 8, лаких 13, бицикла 56, а друго још ништа. Ово сам нашао у Рашкој и истога дана се утоварило за Пријепоље, јер су камиони већ били тамо. Све је пребачено овде осим око 900 пушака. Хтео сам одвојити оружје онако како си ми наредио, али је Хојс, кад смо стигли, издао контрадикторно наређење, да је ово наоружање само за ова два пука, а за тај пук ће се, каже у том иаређењу упутнти друго. Међутим, по прорачуну, бар за пушке и пушкомитраљезе, ово оружје је за сва три пука.

Ради ових нејасних наређења бр. 11 (немачке команде — прим. а.), Хојс је упутио депешу у Београд, где тражи објашњење, па тек кад дође одговор, пристуииће се послу."

Буришићев заступник у Санџаку мајор Арсовић отезао је с поделом наоружања и отпочињањем акција против јединица НОВЈ, јер се плашио директног сукоба с јединицама НОВЈ на свом подручју. Међутим, и немачке команде и Недић вршили су прнтисак на Арсовића да се опрема подели и што пре ступи у борбу. О томе Арсовић, у својој депеши од 6. јула 1944. Павлу Буришићу, поред осталог, наводи:

„Налазим се у очајној ситуацији. На мене чине притисак Хојс, министар Олћан и Естервиц (командант пука у дивизији „Бранденбург") да извршим формирање, поделим спрему и оруже. Али ја сам се ухватио за твоју писмену наредбу иа ни макнут. . . Они имају право, али се мени не врши подела, јер ћу одмах у борбу."

Због таквог става око поделе примљеног наоружања, код Арсовића је 7. јула 1944. у Пријепоље стигао и генерал Леб, немачки командант Више ко-

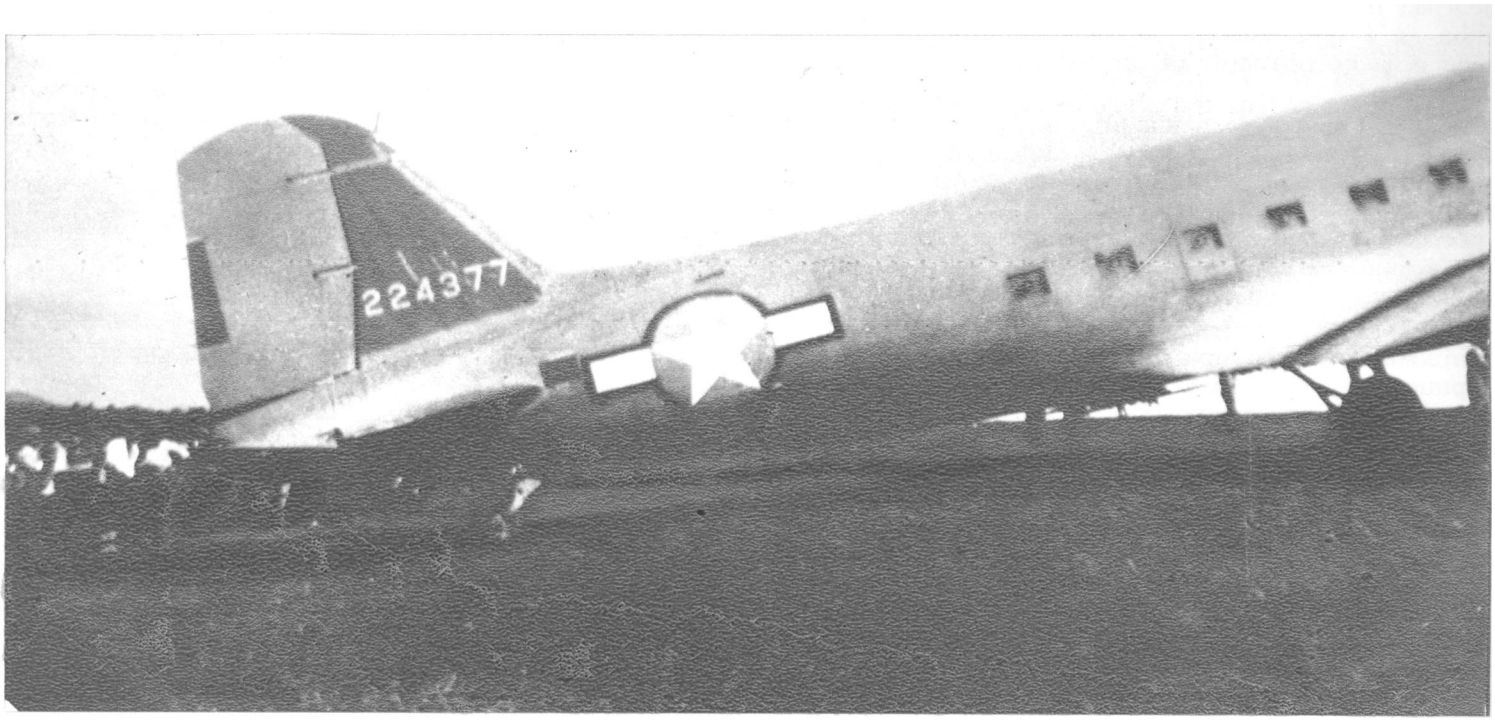

V време када је четницима стизала помоћ од савезника: из савезничког авиона искрцава се материјал четницима

манде Црне Горе, да бн приволео четнике да етупе у борбу у Санџаку, у време када су немачке команде увелико припремале и једну другу операцију која је почела на подручју Андријевице и Берана (андријевичка операција) 18. јула 1944.

Најзад, Арсовић је ступио у борбу против јединица 37. ударне днвизије 2. ударног корпуса НОВЈ на одсеку Пријепоље — Прибој, о чему је 10. јула 1944. обавестио Буришића:

,,Предузели акцију од Пријепоља до Прибоја ради исправљања фронта од Забарка па до Пријепоља, који ће служити као полазни положај за главну акцију."

Међутим, ге четничке акције у Санцаку биле су спорадичне природе, као и четника у Црној Гори, где је Буришић, крајем јула и почетком августа 1944, учествовао у борбама против јединица 2. ударног корпуса с обе стране комуникације Даниловград — Острог. После тота се вратио у свој штаб, који се у то време налазио у селу Нирилац, крај Даниловграда.

Пошто се приближавао дан почетка дурмиторске операције (операције „Рибецал"), немачке команде су биле нестрпљиве у вези с припремама за ову операцију, где је немачки окупатор предвидео ангажовање својих крупних снага као и четника под командом Павла Буришића. Због тога што четничке припреме нису биле спроведене и што се са ступањем у борбу одуговлачило, поручник Хојс је око 5. августа 1944. отпутовао на реферисање у Београд. Херман Нојбахер, Буришићев патрон, обавештен о таквом стању, био је забринут, док су немачке команде инсистирале да Буришић оде у Санџак. Због тога су 6. августа у Буришићев штаб дошли немачки официри за везу Волмар, Цвилингер и Хојс да испитају ситуацију и приволе Буришића да крене у Санџак, што је овај одбио, па је у Београд послао Јакова Јововића и Радомира Бераниħа да у немачкој Команди Југоистока и Нојбахеру објаене потребу да он остане на тернторији Црне Горе.

На тај начин, реализација немачког плана око учешћа четника из Санџака у дурмиторској операцији остављена је мајору Арсовићу, који је с командантом 98. пука 1. брдске дивизије пуковником Гросом разрадио план о учешћу четника иод његовом командом и о томе 10. августа 1944. обавештава депешом вероватно четнички Дрински корпус поред осталог, и о следећем:

„Синоћ ми се јавио Берта (псеудоним за Павла Буршнића — прим. а.), а јуче сам око 10 до 11 часова био код пуковника Гроса, који ће командовати операцнјама око Пљеваља и Пријепоља. Главна акција почиње 11. или 12. августа. Учествоваће три и пол днвизије 11 (Немаца — прим. а.). Већ су план детаљно израдили, тако да је команда обједињена под пуковником Гросом северне групе, а нашим људима командујем ја. Онаге ваше по том плану ће оперисати од Заборка ка Дрини, а поред вас ће бити један пук дивизије „Принц Еуген", који гони 12. корпус који је јуче стигао у Прачу. Од Херцешвине учествују Салатић (Данило — прим. а.) са два батаљона бр. 11.

Од Подгорице и Никшића учеетвује Буришић са 3.500 људи и 4 батаљона бр. 11. Код њега ситуација оваква: Јединице црвених V, VI и X црногорска и II далматинска, Ловћенска, Никшићка и приморски одреди, као и територијалне јединице. Све је то на линији од Вилуса до Куча. Имали су акцију, и бр. 11 је имао велике губитке, наши мање, а партизани много. Акција била око Даниловграда. Павле био у тешкој ситуацији; једног момента се сматрало да је с њим и свима његовим готово. Имао око 27 мртвих и рањених.

Све остале јединице бр. 11 дејствоваће од Пријепоља до Андријевице. Андријевица у рукама бр. 11. Дислокација јединица Црвених на територији Васојевића, Колашин, а у Санџаку непозната у целости, мада се зна да је 37. дивизија у Тоцима и око Нове Вароши.

У Пријеиоју ће остати један батаљон, око 540' људи, један батаљон бр. 11 као посада и осигурање. Зато они сматрају да не морају водити акцију у правцу Златара, када црвени испољавају покрет ка Штиткову. Морао сам да пристанем. Још није тачно, али се сматра као сигурно да је Титов штаб код Вруља, те ће падобранци 85 формације учествовати као код Дрвара, а друга верзија постоји да је Тито код Међувоће."

Као што се види, у дурмиторској операцији су учествовали сви четници с територије Црне Горе, Санџака, североисточне Херцеговине и југоисточне Босне. Немачка команда Југоистока поверила је вођење ове операције Команди 2. оклопне армије, која је од немачких јединица ангажовала шест борбених група, у чијем су се саставу налазиле: 1. брдска и 7. 55 дивизија „Принц Еуген", делови 21. 88 дивизије „Скендербег", 181. пешадијска дивизије, дивизије „Бранденбург", и 369. легионарске „Вражје", дивизије затим борбена група „Фон Кремплер", делови 12. тенковског батаљона, 201. артиљеријске јуришне бригаде, 297. извиначког батаљона и Више команде Црне Горе, као и Падобрански ловачки батаљон „Бранденбург".

Ова немачка операција (почела је 12, а завршила 26. августа 1944) доживела је потпуни неуспех: није спречила преношење офанзивних дејстава 1.

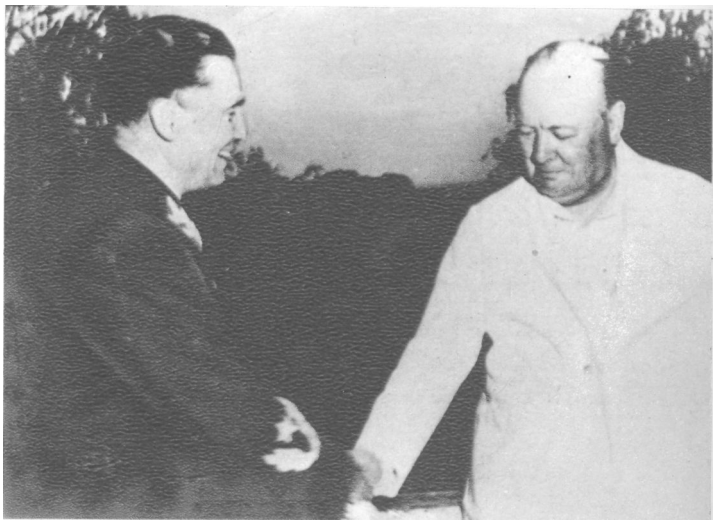

Маршал Југославије Јосии Броз Тито, председиик Националног комитета ослобођења Југославије, поздравља се с премијером британске владе Винстоном Черчилом 12. августа 1944. у Казерти, код Напуља

пролетерског и 12. ударног корпуса НОВЈ и Оперативне групе дивнзија у Србију.

Процене непријатеља о боравку маршала Тита такође су биле погрешне. Врховни штаб НОВ и ПОЈ се тада налазио на о. Виеу, док је маршал Тито одлетео у Казерту (код Напуља), где је од 6. до 14. августа 1944. водио разговоре са савезничким врховним командантом на Средоземљу генералом Хенријем Мејтлендом Вилсоном и британским премијером Винстоном Черчилом.

Када је 2. септембра 1944. Дража Михаиловић објавио општу мобилизацију због продора 1. пролетерског корпуса и Оперативне групе НОВЈ у Србију, Буришићу је додељеио подручје до Дубровника с титулом команданта Црне Горе, Санџака и Воке. С новом титулом и новим надлежностима Буришић наставља сарадњу с немачким окупатором. Тако у свом пиому од 3. септембра 1944, упућеном мајору Ивану Ружићу, Буришић овога обавештава о заједничкој акцији немачког окупатора против јединица 2. ударног корпуса на подручју Берана (сада Ивангорада) и Андријевнце; он поред осталог, каже:

„Данас вршимо акцију против комуииста с деловима 6. пука — одред капетана Лалића, одред капетана Радоњића, одред капетана Мандића — и једним батаљоном бр. 11. Мандић је на Вратлу, бр. 11 налази се на Матсшеву. Од сграие Врховне команде наређено је груписање снага и акција ради чишћења територије ка нриморју, пошто се ускоро очекује капитулација Немачке . . .

Понављам, журите што пре, јер је капитулација Немачке при крају. Ово су тачни подаци из не.мачких извора."

Из овог наведеног текста јасно се види да је Буришић настојао уз помоћ немачких трупа да уништи НОВЈ на својој територији и да, са снагама, дочека Савезнике на јадранској обали, пошто се надао њиховом искрцавању. Те тежње четника да на било који начин прошире свој утицај у приморском појасу иарочито су порасле после искрцавања британске дивизије Специјалних служби (СС) под командом генерала Черчила 27. септембра 1944. код Санта Кваранта, у Албанији, што су учинили без одобрења Врховног штаба Наоодноослободилачке војске Албаније н што је подгревало илузије четника о интервенцији Англоамериканаца у Југославији у корист четника.

За овакав издајнички рад Буришића је одликовао краљ Петар II Карађорђевом звездом, а за верно служење окупатору Хитлер га је 11. октобра 1944. одликовао Гвозденим крстом.

ЧЕТНИЦИ БЕЖЕ ИЗ ЦРНЕ ГОРЕ

Уочи напуштања Црне Горе Буришић је 2. децембра 1944. реорганизовао четничке јединице које су се прикупиле у Подгорици, формирајући 10 бригада и 2 корпуса, са око 7.000 људи. С њима се новлачио и митрополит Јоаникије са 56 свештеника.

Четници, заокупљени паником због повлачења немачких јединица из Црне Горе (које су у једном моменту биле, тако рећи, у безазленом положају, опкољене и сабијене на уском простору од Подгорице до Даниловграда са око 27.000 војника) четници су, одлучили да са собом поведу и своје иородице иако се Буришић томе у начелу противио. Тако се скупио због од око 3.000 жена, стараца и деце. То је била својеврсна трагедија, јер породицама није претила никаква опасност, па чак ни највећем делу четника (осим кољачима и другим зликовцима).

ЛОВЂЕН

ЦЕТИЊЕ, 11. октобра 1944.

Високо одликовање

потпуковника П. Ђуришића

Четнички командант г. Павле Ђуришић, којега је генерал Недић недавно промакнуо у чин потпуковника и повјерио му дужност помоћника команданта Добровољачког корпуса, добио је од стране Врховне команде њемачких оружаних снага нарочито признање за своје војничке врлине, те је одликован од Фирера орденом Жељезног крста.

Факсимил прве страиице четничког листа „Ловћен" о одликовању војводе Павла Буришића немачким Гвозденим крстом

Наиме, на нредлог врховног команданта НОВ и ПОЈ, Председништво АВНОЈ-а донело је 21. новембра 1944. одлуку о општој амнестији четника и хрватских и словеначких домобрана са важношћу до 15. јануара 1945. Како породицама никада у току НОР-а није претила никаква опасност због тога што су им чланови били у редовима квислиншких контрареволуционарних фор.мација, овом амнестијом је пружана шанса свим актнвнисМ учесницима у редовима непријатсљских формација да се искупе за своје заблуде у прошлости. Међутим, четничка пропаганда је била јача од здравог разума, па су поједине четничке породице пошле из Црне Горе и Санџака на повлачење 6. децембра 1944. из Подгорице заједно с преформираним четничким јединицама на територијалном принципу. Мушкарци, жене, деца, старци — сви скупа кренули су на пут страдања и смрти. Врло оштра зима, глад, пегавац и друге болести учиниле су своје. Смрт је немилосрдно косила колону избеглица, који су без потребе напустили своје домове, а оно што није помрло иа путу докрајичиле су делом и усташе у Лијевча-пољу у априлу 1945, приликом покушаја Павла Буришића да се са својим четницима пробије до Истре.

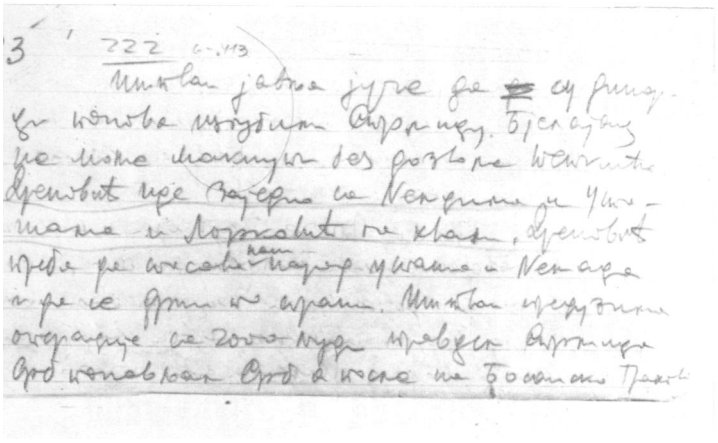

Факсимил обавештења Драже Михаиловића од 8. фебруара 1943. мајору Захарију Остојићу о сарадњи мајора Бјелајца у Лици и Уроша Дреновића, четиичког команданта у западној Босни, с немачким окупатором и усташама (АЛ'11, к. 299, рег. бр. 19-1/40)

Војвода Лазар Тешановић (стоји, четврти здесна) с групом босанскокрајишких четника и симпатизера

То је била једна тужна, у правом омислу погребна поворка, колона изгубл>ених, образована у недостатку здравог разума оних који су били најодговорнији. Ако су четнички команданти и други појединци морали да одговарају за недела, која су починили према свом народу у току своје владавине, за то нису била крива деца, старци и остали.

Након 20 дана марша преко Матешева, Колашина, Мојковца и Бијелог Поља, па долином Лима, преко Бродарева, Пријепоља и Прибоја — та колона је стигла 28. децембра 1944. у Рудо. Ту је Буришић добио наређење да се с јединицама упути према Требави, јер су четници из Србије, који су се почетком децембра прикупили у ширем рејону Фоча — Горажде, већ били упутили <на север, према Тузли, водећи тешке борбе с јединицама Јужне оперативне групе дивизија, преформиране 1. јануара 1945. у 2. армију НОВЈ.

Због тешког стања у четничким јединицама у Црној Гори и Санџаку, коме се уз пут прикључио и Милешевски корпус (под командом капетана Вука Калајитовића), Буришић је задржао колону у Рудом на одмору, где се сада затекло око 9.000 четника, од којих је формирао тзв. 1, 5. и 8. четничку дивизију. Те дивизије су 9. јануара 1945. извршиле покрет правцем Вишеград — планина Деветак — Олово — Кладањ — Маглај — планина Озрен— планина Требава.

ЧЕТНИЧКО-НЕМАЧКЛ САРАДЊА V БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ПОСЛЕ КАПИТУЛАЦИЈЕ ИТАЛИЈЕ

Све до капитулације Италије, 8. септембра 1943, сарадња четничких команданата у Босни и Херцеговини одвијала се с италијанским и усташко-домобранским командама, а на немачком окупационом подручју и с немачким трупама. Међутим, после капитулације фашистичких италијанеких оружаних санга ова сарадња пренета је на немачког окупатора у потпуности. Додуше, немачке команде су успоставиле блиске односе с четницима још 1941, као, на пример, с мајором Јездимиром Дангићем, четничким командантом у источној Босни, као и с четничким командантима у средњој и заиадној Босни, али ипак су те везе у јееен 1943. постале су чвршће и свеобухватније, што су немачке команде максимално користиле за ангажовање четника у борбама против НОВЈ, дајући им оружје и храну; такође су лечили четничке рањенике у евОјим болницама.

Политички делегат четничке Врховне команде и иредставник Драже Михаиловића за односе четници — окупатор у Босни и Херцеговини, а касније и у Истрн, Хрватском приморју, Словенији и Игалији Добросав Јевђевић („летећи амбасадор" Драже Михаиловића) потрудио се још у лето 1942. да, поред већ постојећих веза с највишим италнјанским, успостави везе и с немачким окупационим командама. То се види и из једног његовог извештаја из тог времена, у коме је, поред осталог, писао Дражи и ово:

„И Немци показују необично интересовање за те војне покрете и за умирење Босне. У вези с гим долазио ми је шеф немачке војне политичке службе из њиховог гланог штаба да пита може ли се умирити Босна и сарађивати с њима у борби против комуниста, као што су извештени да се сарађује с Италијом. Ја сам му одговорио да за то недостају психолошки предуслови."

За ове контакте су сазнали и Италијани, па им то није било баш по вољи, због чега су позвали Јевђевића на разговор. У вези с тим издато је и саопштење 4. септембра од стране италијанског 6. армијског корпуса, у коме је писало ово:

„*V* разговору одржаном с војним командантом невесињске зоне пречасним Јевђевићем, упитан у вези својих додира с немачким емисарима, потврдио је још једном своју апсолутну верност италијанским командама и своју одлуку да више нема контакта осим одобрених од наше команде."

Међутим, и поред евих уверавања и обећања и „одлуке да више нема конгаката" с немачким командама, Јевђевић се састао истог дана с немачким представницима. Тај састанак овако је описао капетан Миливоје Ковачевић, обавештајни официр четничке Команде источне Босне и Херцеговине у свом извештају од 4. септембра 1942. упућеном Петру Баћовићу, четничком команданту Оперативних јединица за источну Босну и Херцеговину:

„Данас, 4. септембра 1942. године, после подне, одржан је састанак с немачким официрима у с. Добропоље (секција Сарајево 1 : 100.000). До тог састанка дошло је по жељи немачких органа.

На састанку с немачке сгране су били: из немачког штаба у Сарајеву један млад генералштабни мајор и један старији мајор, а из Трнова — командант немачких трупа капетан Шмит.

V друштву немачких официра био је коњички капетан хрватске војске Славко.

С наше стране на састанку су били: војвода г. Добросав Јевћевић, [арт. капетан I кл. Крста Ковачевић, резервни пешадијски поручник г. Никола Вукасовић н потписани.

Састанак је био заказан за 15 часова на друму код моста у селу Добропоље. Место је било обезбећено једном четом нашег Загорског батаљона.

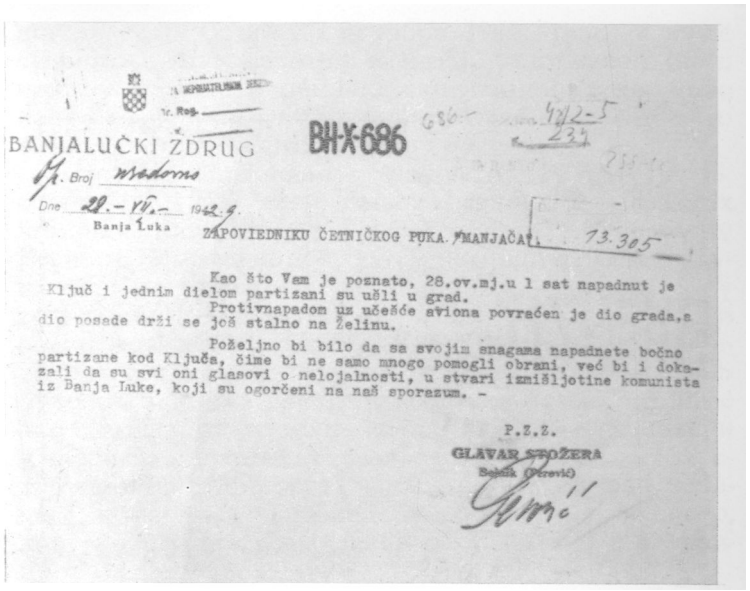

BANJALUČKI ZDRUG

BH-X-686

Br. Broj uradovno

Dne 28.-VII.- 1942.g.

Banja Luka

ZAPOVIEDNIKU ČETNIČKOG PUKA „MANJAČA"

Kao što Vam je poznato, 28.ov.mj.u 1 sat napadnut je Ključ i jednim dielom partizani su ušli u grad.

Protivnapadom uz učešće aviona povraćen je dio grada, a dio posade drži se još stalno na Želinu.

Poželjno bi bilo da sa svojim snagama napadnete bočno partizane kod Ključa, čime bi ne samo mnogo pomogli obrani, već bi i dokazali da su svi oni glasovi o nelojalnosti, u stvari izmišljotine komunista iz Banja Luke, koji su ogorčeni na naš sporazum. -

P.Z.Z.

GLAVAR STOŽERA

Selnik (Petrović)

Факсимил писма Стожера Бањалучког здруга (бригаде) од 28. јула 1942. упућеиог поручнику Вукашину Марчетићу, команданту четничког пука „Мањача", за садејство с усташко-домобранским јединицама за напад на Кључ (А-УП, к. 234, рег. бр. 42-2/5)

Четнички командант у западној Босни Радослав-Раде Радић (окренут леђима, у шубари) у друштву немачких официра (Ситница, 1942)

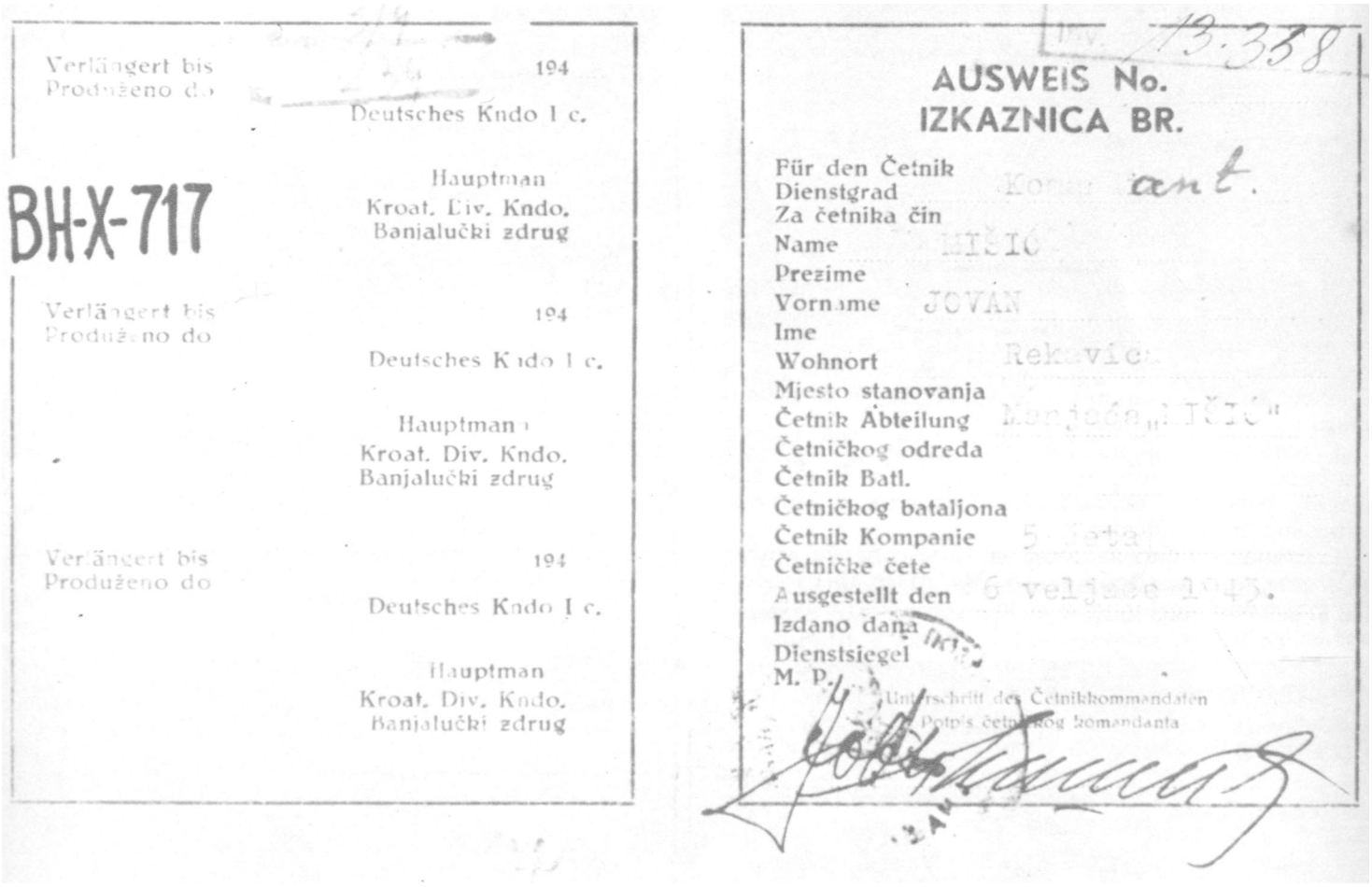

Немачко-усташко-домобранска пропусннца за четнпчког команданта у Босанској крајнни Јована Мишпћа (А-УН, к. 234, рег. бр. 3-9)

Немци су дошли са два аутомобила у иратњи 5 мотоциклиста тачно у одређено време. Дочекали смо их ми напред наведени, јер је место састанка заказано по нашем избору у пашој слободној зони.

Разговор се водио на немачком језику, а водио га је војвода Јевђевић, с наше стране, а с немачке стране онај млади генералштабни мајор.

Трудио сам се да запамтим ток разговора па ћу све изложити чега се сећам."

Затим је Ковачевић у извештају изложио да је Јевђевић, поред осталог, казао и ово:

„Ми ћемо признати окупаторске трупе у источној Босни, па смо спремни да признамо чак и јединице регуларне Хрватске војске као окупаторске војске до завршетка рата и да их трпимо у појединим гарнизонима." [1]

Немачки преговарачи су дристали на чегничку сарадњу и понуде под условом да четници из италијанске окупационе зоне не прелазе у немачку окупациону зону и при томе су упознали Јевђевића с демаркационом линијом на том подручју.

После IV непријатељске офанзиве, када су четничке јединице биле разбијене и у расулу се повлачиле, немачке дивизије су окупирале већи део градова у Хернеговини у којима су били италијански гарнизони, чиме су фашистичким италијанским командама у знатној мери смањили њихов дотадашњн утицај на том подручју, остављајући им само један узак појас у Приморју, а у Херцеговини до линије Билећа-Требиње.

Тај моменат су искористили Јевђевић и Бађовић за тешње успостављање односа с немачким окупатором, јер им италијанске команде више нису могле да гарантују опстанак на територији под немачком окупацијом. Јевђевић је тада, у јуну 1943, поново остварио контакте с немачким окупационим командама када се посредством капетана Милорада Видачића, команданта Требињског четничког корпуса, повезао с начелником штаба немачког корпуса у Мостару Вилијемом Келером као и с директором организације „Тот" у Мостару инж. Огом. Тада !је Јевђевић с њима постигао спо-

разум по коме су немачке команде преузеле на себе снабдевање четничкнх јединица храном и муницијом, што су раније чиниле италијанске трупе.

После рата је Тодор Перовић, политички делегат Команде оперативних јединица источне Босне и Херцеговине, на суђењу у вези с тим изјавио следеће:

„По капитулацији Италије Немци су дошли на нашу гериторију, где су раније били Италијани. Њихови команданти су ме одмах позвали и казали да имају наређење да ми с њима сарађујемо под истим условима под којима смо и с Италијанима сарађивали, да имају уговор који су направили с Јевђевићем о тој сарадњи, која неће да се разликује нишга од оне с Италијанима. Ја сам о томе известио Бађовића, који је био у околини Требиња, и он ми је казао да је то добро, да треба да продужим ту везу и водно све дипломатске послове."

V својој новој функцији Перовић је одржавао везе с немачким конзулом у Дубровнику Елбертом и командантом 369. легионарске „Вражје" дивизије генералом Фрицом Најдхолдом (Ргђг МеШђоШО-Међутим, када је Перовић одлазио у Београд, тада је ступао у контакт са др Херманом Нојбахером и његовим заступником Рудолфом Штеркером. Перовић, који је на функцији Бађовићевог политичког делегата остао до октобра 1944, имао је више сусрета са Штеркером, с којим је утврђивао односе између четника и немачких окупационих команди, као што је био, на пример, његов сусрет у лето 1943. у хотелу „Ошти", у Дубровнику.

После капитулације Фашистичке Италије (8. септембра 1943) везе између четника и немачких команди још више су учвршћиване на подручју Босне и Херцеговине мада су четници те везе покушавали да одрже у највећој гајности.Тако је у септембру 1943, по Бађовићевом налогу, Перовић водио разговоре у Дубровнику са 85 потпуковником Аугустом Шмитхубером, командантом 2. 55 брдског пука 55 дивизије „Принц Еуген", који је захтевао да му се доставе бројна стања четника и њихово цаоружање. У вези с тим Бађовић је наредио капетану Милораду Видачићу да се јави немачкој команди у Требињу и достави му тражено, док је капетана Ковачевића одредио као свог официра за везу с немачким трупама.

Ти контакти су затим одржавани с немачким 5. 55 брдским армијским корпусом и немачком командом у Сарајеву, где је на разговоре одлазио и капетан Милорад Поповић, командант Невесињског четннчког корпуса. Тодор Перовић је, поред тога, одржавао везе и с др Крамарицом, изаслаником др Нојбахера за Црну Гору, при чему су

Католички свештеник, четнички војвода и немачки официр на заједничком послу. Претпоставља се да је фотографија настала негде у западној Босни

Војвода Лазар Тешановнћ (нрви слева), потпуковник Славољуб Врањешевић (у средини) и Мирко Џомбић (десно) командант четничке бригаде

вођени и разговори о тзв. ерпско-црногорекој федерацнји, у којој се, наводно, требало да ирикључи и Херцеговина, што је Бађовић примио са одушевљењем. Због тога је Перовић отпутовао у Београд, где је у отсутности Нојбахера, водио разговоре о овим питањима са Штеркером. Међутим, комбинације о ма каквој федерацији наишле су на противљење Хиглера, па је то питање у априлу 1944. скинуто практично с дневног реда.

Чегнички команданти су иначе редовно извештавали немачке команде којима су били иотчињени о резултатима акција вођених против НОВЈ у Херцеговини.

Када су крајем априла 1944. четници Коњичке бригаде водили борбу против мањих делова Мостарског НОП одреда, уништили су болницу одреда, побили рањенике, а заробљенике стрељали. У извештају Штаба Невесињског четничког корпуса од 5. маја 1944. немачкој команди у Невесињу о томе се, између осталог, каже:

„Акцијом немачке и хрватске (мисли се на усташко-домобранске јединице — прим. а.) на територији среза коњичког није посгигнут никакав успјех. Партизани су се за вријеме ове акције склонили у шуме и камењаре, па одмах након одласка ових јединица почели да се сакупљају и концентришу на сектору села Блаца—Дудле—Грушча, с намером да поново овладају коњичком жупом.

Ове партизане, након њихове групације у селу Грушчи, напао је Коњички чегнички одред на дан 24. априла т. г. и прогони их све до котлине ријеке Ракитнице. У тој борби убијено је 19 партизана, а више њих је рањено. Четници су имали једног мртвог и једног рањеног.

На дан 29. априла Коњички четнички одред напао је другу групу партизана на сектору Хумац——Вала, и та је група потпуно разбијена. Партизани су имали 8 мртвих и неколико рањених.

На дан 30. априла четници су претресли читав терен на коме су били партизани и пронашли болницу; 9 партизана су ликвидирани; поред тога, ухваћено је 6 партизана, који су након испита стрељани на лицу мјеста. . . Значи у овим борбама које су водили четници с паргизанском бандом Шатора (Ибро — прим. а.) у Коњичкој жупи у дане 28, 29. и 30. априла уништена су 43 партизана."

Чегнички команданти такође су извештавали немачке команде о утрошку муииције у борбама против јединица НОВЈ. Тако се на пример, у извештају Коњнчке четничке бригаде од 8. маја 1944. немачкој команди у Коњицу, иоред осталог, наводи:

„За време акција вршених од 28. априла до 5. маја 1944, о чему подносим извештај, утрошило ми је људство сву муницију којом је располагало. Сада ми је људство потпуно без муниције, и у случају ма какве борбе морао бих одступити услед недостатка муниције.

Актом Ваше команде од 22. априла 1944. извештен сам да ми стоји иа расположењу у Вашој команди 2.363 метака за пушке и 1.440 комада метака за игалијански пушкомитраљез, те да по исге пошаљем. Одмах сам послао курира с коњима да превезе муницију, и када је курир дошао по муницију, у Вашој команди је одбијено да се већ додељена муниција изда. Наводно су тражене празне чауре (хилзне) да се пошаљу, па ће се тада муниција издати.

Изненадило ме што ми додељена муниција није издата, пошто сам се споразумео с Вашим командантом да ми се изда муниција без враћања празних чаура (хилзни). То из разлога што ја не водим фронталне борбе, у којима постоји могућност прикупљања празних чаура (хилзни), него водим герилске борбе по страховито кршевитом и тешком терену, у којима је људство у сталним брзим покретима и скоковима, те је немогуће вршити прикупљање празних чаура."

Затим, командант Коњичке четничке бригаде поручник Велжо Реметић моли немачку команду у Кањицу да му „хитно достави, односно изда раније додељену муницију", па наводи да му је потребно 18.213 комада разне муниције за пушке, митраљезе и аутомате, затим да му се додели 250 ручних бомби и 250 сигналних ракета.

Сарадња четника с немачким > командама је нарочито учвршћена 1944. када су Херцеговину запоселе јединице немачке 369. легионарске дивизије, „Вражје". Сарадња с том дивизијом континуирано је трајала током 1944. и у 1945, тј. док се 369. дивизија није повукла из Херцеговине пошто је била десеткована и с великим губицима које су јој нанеле јединице 2. и 8. ударног корпуса НОВЈ,

а затим и Оиеративиа група ударних корпуеа Југословенске армије (2, 3. и 5. кориус) у сарајевској операцији. Тако, на пример, када је Бањовић био приморан да се с четницима из Херцеговине повуче у југоисточну Босну, на територију Трнова и Калиновика, он 8. јануара 1945. извештава Дражу следећом депешом:

„Моје намере су формирање једног корпуса од снага Херцеговине и Босне у јачини од 2.000 људи; концентрација у области Грнова; искорнстити број 11 (шифра за Немце — прим. а.) што се више може."

У одржавању веза с немачким окупационим командама нарочитог удела је имао пуковник Гојко Борота, четнички командант за Сарајево и околину. Бороту је рат затекао на положају команданта 31. артиљеријског пука у Осијеку, одакле се повукао према Добоју, где је стигао 16. априла 1941; том приликом је заробљен. Одатле је 18. априла пребачен у Немачку у заробљенички логор у Ламсдорфу, у Горњој Шлеској. Из Ламсдорфа је пребачен 18. маја у офнцирски логор у Ннрнебргу, где је дошао у везу с потпуковником Илијом Михићем, касније главним организатором четника у Сушаку и његовом ближем залеђу, и мајором Славком Бјелајцем, једним од главних организатора четништва у Лици. У логору је такође успоставио контакте с мајором Милошем Радојловићем. Сва четворица поменутих официра су пребачена у јесен у италијанско заробљеништво, одакле су почетком 1942. ослобођени да би организовали четничке јединице иод италијанском контролом (М.У.А.С.).

Међугим, пре него што се ставио у службу четника Борота се повезао са усташком надзорном службом (УНС-ом), постао је командант домобранског батаљона у Палама, одакле је 22. јануара 1943. прешао четницима и ступио на службу у Истакнуги део Врховне четничке команде под командом мајора Захарија Остојића, чије је седиште тада било у Калиновику. Након тога Дража га је поставио за команданта Горског штаба бр. 100, односно Команде Сарајева. Та команда није имала своје јединице, већ се углавном бавила обавештајним радом, па је тако Борота постао један од најповерљивијих Дражиних официра и обавештајаца и официра за везу с представницима немачког окупатора и Независне Државе Хрватске за чију је обавештајну службу такође радио.

Чегнички капетан Стево Дамјановић-Леко, командант Мајевичког четничког корпуса (у средини), с немачким бб официрима на Мајевицн у пролеће 1944.

Када је Дражa крајем септембра 1944. побегао из Србије у источиу Босну, Борота је био главна веза за успостављање контаката између Врховне четничке команде и немачких окупационих команди у источној Босни.

Борота, преко кога су мање-више ишле везе с Немцима, обавестио је 24. јануара 1945. Дражу да се Бађовић налази на Требевићу и да тражи хитне везе с Немцима. Борота је такође успоставио везе између генерала Мирослава Трифуновића „Дрође", коме је обезбеђивао лечење болесних и рањених четника у немачким болницама у нсточној Босни, и везе с немачким окупатором у Сарајеву. Поред тога Горски штаб број 100, односно четнички командант за Сарајево и околину је био главни центар за убацивање терористичких група, тзв. српских командоса, које су обучаване за специјалне терористичко-диверзантске задатке на ослобођеном делу Југославије под вођством познатог 88-овца Ота Скорценија, човека који је својевремено избавио Бенита Мусолинија из заточеништва у Италијн и пребацио га у Хитлеров Главни стан у Немачкој. I

Немачке команде су у сарадњи с четницима нарочигу пажњу обраћале четничким јединицама из Херцеговине, јер су се за један дуги период бојали савезничког искрцавања на јадранској обали, због чега су настојали да обезбеде што чвршћи контакт с четницима, како би обезбедили своје залеђе, нарочито ју време када је британска влада прекинула пружање помоћн четницима.

Међугим, иако је ова сарадња била очигледна четници су настојали да је прикрију гајећи још увек илузије у повратак савезничког поверења у четнички покрет и могућност искрцавања савезника са Запада На било ком подручју југословенске јадранске обале.

Тако је, на пример, потпуковник Петар Бађовић, комакдант Оперативних јединица источне Босне и Херцеговине од 30. маја 1944, доставио свим потчињеннм четничким командантима наредбу у којој је, поред осталог, стајало и ово:

„1. — Да сви команданти приликом издавања заповести за операције никад не уносе одредбе о немачким трупама ако се операције изводе у заједници с њима. Ово исто важи и за сва остала наређења у којима никада не смије бити помињано име Нијемаца. Команданти ће ово наредити свим иотчињеним јединицама.

2. — Све податке о немачким трупама издавати командантима усмено, а ако је то ма из каквнх разлога немогуће, онда на засебној заповести дати ове податке с тим да их команданти поцепају односно спале чим узму потребне податке за рад. Ово увек назначити у почетку дотичне заповести."

Међутим, колико год четнички команданти, како они у Херцеговини тако и они у Србији, Црној Гори, Далмацији, Лици, Босни и у другим крајевима где је било четника желели пред народом, који их је осуђивао, да прикрију сарадњу с окупаторима и домаћим издајницима, из целокупних односа четници — окупатор — усташе, то се није могло сакрити.

Капетан Стеван ДамјановиН-Леко, командант Мајевичког чегничког корпуса, у разговору с немачким војницима

ЧЕТНИЧКО-НЕМАЧКА САРАДЊА V СЕВЕРОИСТОЧНОЈ БОСНИ

Чегници су у североисточној Босни у командном погледу потпадали под Команду оперативних јединица источне Босне и Херцеговине. Међутим, то је било само формално, пошто се у пракси надлежност Команде оперативних јединица сводила углавном на четничке јединице крајњег дела југоисточне Босне (углавном на Дрински, а ређе и Романијски корпус) и на херцеговачке четнике Невесињског и Требињског четничког корпуса. V осталим деловима источне Босне сваки четнички командант корпуса сматрао се мање-више као неприкосновени командант на своме подручју. То је било како у источној, тако и у западној и средњој Босни.

Тако су Команди западне Босне, под командом мајора Славољуба Врањешевића, били потчињени Босанскокрајишки корпус, на челу с Урошом Дреновићем (погинуо је 30. маја 1944; после њега је за команданта дошао Јоца Михаиловић), и Средњобосански четнички корпус, с командантом мајором Лазаром Тешановићем. Ова двојица команданата били су самовољни до ге мере да су наређења Команде западне Босне покаткад игнорисали. Сличан случај је био и на подручју Озренског четничког корпуса (командант Цвијетин Тодић) у Требавском четничком корпусу под командом попа Саве Божића, као и (у Романијском корпусу под

командом капетана Милорада Момчиловића. Сви ти команданти, иако еу били потчињени Команди оперативних јединица источне Босне и Херцеговине, углавном су били самостални на својим подручјима, јер је борба за личну власт била и сувише велика да би се један другом олако потчињавали. Према томе, ни четници на подручју Мајевице, Посавине, Семберије и Подриња нису у сарадњи с немачким трупама заостајали од четника на другим подручјима.

На том подручју четнички командант је био капетан Стеван Дамјановић — Аеко. Он је стајао на челу Мајевичког четничког корпуса који је у свом саставу имао 2.000 до 3.000 четника, што је зависило од успеха јединица НОВЈ и присилне мобилизације у борбама прогив Народноослободилачке војске. Мајевички четнички корпус је носио назив Горског штаба бр. 124. У једном моменту је имао чак 11 бригада. Међутим, бројно стање бригада обично се кретало око 200—300 четника, територијално размештених. Какво је стање било у њиховим редовима, за илустрацију најбоље служи извешгај Групе четничких бригада с подручја Бирача, Папраће и Спрече бд 6. октобра 1944, у коме командант групе, поред осталог, каже и ово:

„Што се тиче Спречанске и Бирчанске бригаде, по моме мишљењу, од њих досад нико није имао никакве користи. Били би и они добри војници кад би једну трећину човек побио, као и њихове све досадашње старешине. За општу ствар нико од њих не води рачуна, њима је главно лична ствар, да шго отму и опљачкају, и због тога се боре".

Четници с Тог подручја североисточне Босне успоставили су сарадњу с немачким окупационим командама још 1941, јер су се тада налазили под командом источне Босне на челу с мајором Јездимиром Дангићем. Један од тадашњих четничких команданата Јсапетан Ристо Нуковић је био човек од немачког поверења јер је радио за њихову војнообавештајну службу, односно Абвер. Те везе су се касније продубљивале, да би до пуне сарадње између Мајевичког четничког корпуса и немачких окупапионих команди и јединица дошло крајем 1943. и почетком 1944. године.

Међугим, са усташко-домобранским штабовима оне су одржаване константно, па су их чак усташко-домобранске оружничке команде називале и својнм „суборцима". Тако, на пример, у извештају Заповедништва 4. оружничке (жандармеријске) пуковније од 27. марга 1943. пише да су четници у срезовима Тузла, Зворник, Грачаница, Бијељина и Брчко „већином суборци" и да „нису предузимали никакву акцију која би била уперена против наших и савезничких оружаних снага. Мајевички четнички одред и одред Душана Ковачевића сарађује с нашим оружаним снагама те дојављује кретање н намјере партизана Шековићке бригаде."

Међутим, та сарадња се није одвијала само на пољу обавештења о покретима јединица НОВ и ПОЈ, већ су четници узимали учешћа, заједно с окупатором, у борби против партизанских снага. Тако капетан Дамјановић 24. децембра 1943. наређује својим потчињеним командантима, поред осталог, и ово:

„Кола сам послао за муницију у Симин-Хан, и чим пристигну на Тукаре, послаћу вам потребно следовање. Истина, Немци се љуте што тако често тражим муницију и не верују да се све то утроши и, како Рајо (Радивоје Бањчић, црим. а.) пнше, за сада нам више неће дати. Зато заведите најзећу штедњу муниције. Дали су свега 4 сандука, и то ћу поделити вама и Милошу (Еркићу — прим. а.) чим стигне.

НемЦлЧ куљају за Тузлу од Зворника и дан и ноћ, просто не могу да схватим где ће толнка војска стати у Тузли. Проносе се гласови да хоће да божићкују у Тузли, а после преузимају акцију на Мајевицу. Сви су изгледи да нас неће дирати, али траже да гонимо комунисте свом снагом. Милош им је испоручио 25 заробљеника па је и то много утицало на њихово држање према нама, само ово држите у тајности ради противничке пропаганде.

Када смо овако прописно дали лекцију комунистичким бандама, сматрам да не смемо стати на пола иута и да треба урадити следеће:

1.) Претресите цео терен, сваки у својој бригади, или заједнички ти и Зеко (Јеремија Лазић — прим. а.), и 'довите и последњег њиховог наоружаног човека по сваку цену.

2.) Све њиховг симпатизере, и оне који су се поносили њиховом снагом и њиховом идејом, *сместа уништити у корену!* И без икакве милости. То ћу да наредим осталим командантима бригада, и тако мора бити. Болећивости и сентименталности не сме бити, јер је сада најпогоднији момечат. Само гако ћемо успети да наш поштени народ заштигимо и збијемо у чврсте редове заједно с нашим борцима, који се ваиста намучише кроз овај дуги период цаше борбе. Њихове присталице уништити и комуни онемогућити поново пласирањз на нашем терену. И на крају, да научимо свакога памети. Ово Вам је моје наређење!

Све што треба убити — убијте, запалити — запалите, опљачкати у корист нетника — опљачкајте. Немојте да се плашите никакве одмазде с њихове стране доцније. Ово је рат, ово је револуција!"

То наређење Дамјановић је издао кад је немачки окупатор, заједно с четничким и усташко-домобранским јединицама, иредузео у источној Босни и Санџаку велике офанзивне операције: лимско-дринску („Кугелблиц") и кривајску („Шнештурм") с циљем да уништи 2. и 3. ударни корпус НОВЈ, као и 5. крајишку ц 16. војвођанску НОУ дивизију. У овим операцијама немачки окупатор је ангажовао своје елитне једиииие: 1. брдску, 7. 88 „Принц Еуген", 187. резервну и 369. легионарску дивизију, „Вражју", као ,и три немачка друга пука, бугарске окупанионе јединице, четничке и усташко-домобранске снаге.

Немачке снаге јачине две ојачане дивизије отпочеле су 20. децембра 1943. наступање према Мајевици и Семберији, с циљем да се униште јединице 16. ударне дивизије и партизапски одреди на том подручју; 24. децембра прешле су у наступање према Требави и Посавини.

У тој тешкој ситуацији по јединице НОВ и ПОЈ, командант Мајевичког четничког корпуса донео је наведено наређење да се убија, пали и

Четнички командант у западној Боени Урош Дреновић с немачким официром

пљачка све што воли слободу и борбу, да би већ сутрадан (25. децембра 1943) известио Дражу да је позван на договор код немачке команде у Сарајеву, па је тако, поред осталог, цисао: >

„Баш за време тих њихових покрета (мисли се на немачке трупе — прим. а.) ми смо водили огорчену борбу с комунистима у непосредној близини њиховог правца кретања, и они (Немци I— прим. а.) су се дивили нашој борбености и истинској борби лротив комуниста".

Дамјановић даље извештава:

„Исти желе ужу сарадњу с нама против комуне, и у вези с тим, ових дана приспела је у Тузлу из Сарајева једна делегација из њихове главне команде."

Пошто се Дамјановић побојао да ће његов потчињени војвода Керовић почети преговоре с немачком командом ако то он сам не учини, он наставља:

„Нарочито се бојим (мисли се на преговорача — прим. а.).

а.) да то не падне у руке Радивоја Керовића — војводе који је у Јзадње време с Обрадом Мићићем тајно тражио ослонац код Љотића или Недића, да би извео своје 1сепаратистичке намјере. Кад сам то све сазнао, дуго сам размишљао и потом решио,. уколико од Вас добијем одобрење, да поставим своје захгеве да ми одмах дају 100 аутоматских оруђа и 1.000 пушака у циљу наоружања јаче пратње, помоћу које би све четнике на поменутој територији довео у ред и јединствену команду, те да буде права војска и способни за борбу иротив комуниста."

Извешгавајући како ће и Ц1та тражити од Немаца, Дамјановић наставља:

„б.) Да ми дају потребно одело и обућу за војску.

в.) Да ни у ком случају не пристанем на ону легализацију као што је било у Србији са србијанским војводама и да останем са свом војском на терену, да не бих доживео постепено замењивање оружја, разоружавање и тако уништење наше војске и организације, те да будем увек у могућности да им окренем леђа.

г.) Постепено бих гражио оружје и потребну одећу за наоружање што већег броја Срба.

д.) Њима бих гаранговао да на поменутој територији не сме бити комуниста и да оружје неће окретати против њих до даног момента, а сматрам да је то у интересу српског народа како год окренете.

Молим Вас по овом хитно решење, да се зна.м равнати."

Када је јовај Дамјановићев извештај стигао у четничку Врховну команду, Дража је на полеђини документа лично својом руком написао „да му се одговори", што је и учинио мајор Мирко Лалатовић, члан Врховне команде, дописујући 31. јануара 1944. на полеђини документа: „Наређено да продужи рад на чишћењу терена, да јача везе с Муслиманима".

У ствари, одобрен је прећутно целокупан поступак на учвршћивању немачко-четничке сарадње, као и сарадње с квислиншком Муслиманском легијом и зеленим кадром.

Међутим, јединице 3. ударног корпуса и 16. ударна дивизија НОВЈ успеле ру да избегну уништење у немачким децембарским операцијама, па су {после краћег прегруписавања поново отпочеле с офанзивним операцијама у источној Босни нападом на Тузлу 17. јануара 1944.

Пошто су покрети јединица НОВЈ у рејону Тузле били примећени, капетан Стево Дамјановић, не сачекавши Дражин одговор на свој извештај од 25. децембра и предлог за разговоре с немачким окупатором, 9. јануара 1944, заједно с Милошем Еркићем, командантом Тузланске четничке бригаде, и још двојицом четничких функционера, отпутовао је у Сарајево на разговоре с Немцима, пошто је претходно (29. децембра 1943) известио Дражу депешом у којој, поред осталог, стоји:

„Успео сам политиком да уведем Турке у борбу против партизана раме уз раме с мојим четницнма. Турци ме називају ,Цар Леко'. Нико их не може помирити с партизанима."

„Цар Леко", како каже Дамјановић да су га називали Муслимани, брже-боље је побегао у Сарајево на разговоре, о чему је његов штаб у својим депешама бр. 18, 19, 20 и 21 од 17, 18. и 21. јануара 1944. Врховној четничкој команди, поред осталог, доставио и ово:

„Стање доста тешко. Нико никог не слуша, сви команданги узнемирени одласком капетана Дамјановића. Партизани све опколили великим снагама. Понављам: стање јако затегнуто. Све гледамо да се измирн, али узалуд. Молим, хигно наредите шта да радим.. . 17/18. ноћу 16. и 17. дивизија нападале Тузлу и Брчко. Тузлу и Симин Хан заузели. Ноћас тешке и крваве борбе вођене код Брчког и Тузле. Одбијени су уз тешке губитке... Гледам да нападнем ноћас у леђа , али не могу сложити команданте бригада. Састао се с командантом Тузланске бригаде (Еркић се у међувремену вратио у Тузлу — прим. а.), који је отишао с капетаном Дамјановићем. Он је сигурно убеђен да ће се вратити. Траже заједничку акцију свих четника у Босни против партизана.

Добијање оружја тајно, и то: 30 Зорки, 15 митраљета, 5 тешких, и 2 бацача. Позвани од немачког ћенерала Фрома и капетана јКелера. Келер био југословенски официр, добар друг капетана Дамјановића. Били су представници од Момчиловнћа и Бањовића. Ви сигурно знате о томе. Комунисти нису заузели ни Тузлу (ни Брчко. Немцима стигла велика помоћ. Озренски четници напали с леђа за време опсаде Тузле, а с ове стране Симин Хан, Доњу Тузлу четници Тузланске бригаде са Зеленим кадром. Капетан Дамјановић још се није вратио."

Три недеље након одласка на разговоре с немачким окупатором у Сарајево капетан Дамјановић се напокон вратио 1. фебруара 1944. и под псеудонимом „Јан" послао је истога дана депешу бр. 1 Дражи Михаиловићу, у којој је навео:

Вратио сам се с пута. Морао сам ићи у вези с Муслиманима, који су уз мене. Путовао сам као свештеник, а не вођа четника. Никакве потписе и гаранције и слично нису тражили. Акт успео, и ради се о сарадњи против црвених. С њихове стране пала су велика обећања, али досад добио: 100.000 метака, 500 бомби, 2 аутоматска оружја. Остатак чекам."

Дража је истог дана (1. фебруара 1944) обавестио Горски штаб 124 капетана Дамјановића да ухвати везу с вођом Зеленог кадра, да га искористи за борбу против комуниста, да се Семберија и Мајевица очисте од партизана уз помоћ немачких јединица, и да се организује Зелени кадар, Тузланска и Зворничка легија.

О сарадњи са Зеленим кадром, непријатељском и квислиншком муслиманском оружаном формацијом иод руководством Нешата Топчића, учитеља, Дража је овако изразио своје мишљење:

„Све што ради Дамјановић мора бити вешто и не сме да шкоди нашој ствари. У великом броју непријатеља против којих се боримо није ништа нелогично користити једне против других."

Ти зеленокадровци су ^сваког заробљеног партизана српског порекла предавали четницима, а муслиманског и хрватског порекла — немачком окупатору.

ЧЕТНИЧКО-НЕМАЧКА САРАДЊА У ЗАПАДНОЈБОСНИ

Сарадња четника и четничких руководстава у западној Босни с немачким окупатором била је веома широка и многострука. Четнички команданти били су повезани с усташама и домобранима, односно властима Независне Државе Хрватске (НДХ). Споразуми склопљени између четничких команданата и представника НДХ у 1942. о узајамиом признавању и сурадњи у борби против партизанских снага, провођени су под окриљем немачког окупатора и с његовим знањем и утицајем. Уочивши погодан елеменат у четништву Немци су усмернли своју делатност у правцу стварања подвојености у устаничким масама. Вероватно већ обавештени о непријатељском ставу Радослава-Рада Радића према партизанима још из оног времена док се формално налазио уз њих, Немци су га лако придобили за дело издаје устанка и преко њега радили на разбијању партизанских јединица.

Односи четничких команданата и Немаца развијали су се у |духу споразума склопљених с квислиншким јорганима. Тако, на пример, Радић наводи да му је у јулу 1942. немачки мајор Путлиц (РиЈШг) писао писмо којим га обавештава да је стигао у Србац, захтевајући од Радића да нареди четницима да га не би случајно узнемиравали. Радић истиче да је писмо писано на основу споразума који је он сачинио с генералом Брозовићем у Бањој Луци. У извештају Радића од 13. сепгембра 1942. немачком команданту у Бањој Луци у вези с писмом упућеним од стране немачке команде по официру Вуриднеку од 10. септембра 1942, поред осталог, пише: „Одмах по склапању споразума (с представницима НДХ — прим. а.), све четничке јединице добиле су наређења да се споразума придржавају, и наш ратни четнички суд осуђује оне који би се огрешили |о наредбе споразума."

Четници с окупатором

Четнички командант у западно) Босни Дазар Гешановић, учитељ из Јаворана, у друштву четничких команданата

Следећи Радићев пример, и остали четнички команданги почели су се повезивати с немачким окупатором и с њима сарађивати у заједничкој борби против НОП-а. О карактеру и размерама те сарадње дао је оцену мајор Славољуб Врањешевић, командант четника у западној Босни, истакавши да има и таквих команданата „који су своје јединице просто предали под команду Немаца", напоменувши да „сарадња и потчињавање није једно те исто". У ствари, воћство четничких организација прокламовало је линију „искоришћавања" окупатора у борби против НОВЈ, сматрајући је непријатељем број један. Али „тактизирање" према окупатору и његово „искоришћавање" свело се у пракси на искоришћавање четника од стране окупатора и квислинга.

При немачкој команди у Бањој Луци постојало је одељење „Иц" које је било обавештајног карактера, преко кога је углавном текла сарадња четничких команданата с немачким командама. Састанци четничких функционера с немачким представницима одржавани су најчешће у Бањој Луци, а било је момената када су Немци излазили на разговоре и у ближу околину Бање Луке. Тако ађутант Јове Мишића 12. јула 1942. пише команданту „пука Мањача", између осталог, следеће:

„Данас су овде били један њемачки официр 85 трупа, као и два четника који су тражили брата Вукашина (Марчетића — прим. а.). Пошто брат Вукашин није ту, звали су мене. . . Исти иду у Јошавку да траже Радета Радића."

Сарадња с немачким окупатором била је превасходно у заједничким борбама против НОВЈ. Крајем лета и у јесен 1942. вођене су борбе у којима је четничким јединицама командовао мајор Врањешевић. У циљу што тешње сарадње и координације дејстава четничких јединица с немачким трупама, ради спречавања продора јединица НОВЈ у предео Мањаче, као и добијања оружја и муниције од немачких команди — Раде Радић је 28. августа 1942. наредио Вукашину Марчетићу (начелнику штаба Команде босанских четничких одреда) да оде у Бања Луку и о томе да се договори с Немцима. Тада му [је, поред осталог, наредио: ‚Ова команда ставила ти је у дужносг да одмах ступиш у везу с немачким војним властима у Б. Луци, поводом заузимања Мркоњић-Града од стране комуниста и њиховим даљим надирањем ка Мањачи, а у циљу организовања заједничке акције против комуниста'."

Четници су у борбама против НОВЈ били немачким командама од драгоцене помоћи, било дирек-

тно учешћем у операцијама или „чишћењем позадине", односно у откривању и убијању припадника и симпатизера НОП-а. Четници су раме уз раме учествовали с немачким трупама у операцијама против јединица НОП и ДВ Југославије. Тако Радић 25. септембра 1942. пише генералу Брозовићу у Бању Луку да намерава упутити још известан број четника у борбу На Мањачу, као непосредну и директну помоћ немачким трупама. V тим акцијама, као и низу других активности, четници су потпуно зависили од Немаца и били потчињени њиховим командантима.

Чегници су слободно улазили у Бању Луку и обављали послове обавештајне природе. Новембра 1942. немачка команда је скренула пажњу Радићу о деловању четника и њиховом кретању по Бањој Луци. Радићу је стављено до знања да четници могу долазити у град када су на дужности као службени представници или кад долазе да приме наређења. Том приликом је захтевано да се четници, наоружани или не, морају уписати у књиге, а да ће иденгитет доказивати личним картама. Захтевано је, такође, да они четници који остају у граду дуже од шест сати морају оружје предати немачким старешинама или јединицама НДХ. Дословно је тада речено да ће „четници на дужности у Бањој Луци погпасти под надзор фелджандармерије", односно иемачке војне полиције. Радић је 17. јануара 1943. послао немачком команданту у Бањој Луци допис у коме оповргава изјаву немачког поручника Липерта, који је изразио сумњу и да баца љагу на „добру вољу четника да се у сарадњи с немачким трупама боре против комуниста."

0 сарадњи четника и Немаца четнички функционери су редовно извештавали четничку Врховну команду од које су добијали упутства за односе према окупаторима уопште. Тако мајор Врањешевић 3. фебруара 1943. извештава Дражу да „четнички одреди учествују у борби заједно с Немцима чешће пута", истичући да се Немци мешају у командовање.

Почетком 1943. Немци су и писменим пугем, клаузулама споразума, обавезали четничке команданте на потпуно потчињавање и извршавање наређења за њихов рачун. Главну улогу у томе имало је одељење „1с", које је почетком марта 1943. позвало четничке представнике у Бању Луку на договор о тоталном потчињавању четника немачким командантима. Преговорима у Бањој Луци претходио је састанак четничких команданата (4. марта) у селу Карановцу, сазван на иницијативу Радића, Врањешевића и Боре Митрановића. Поводом тога је мајор Врањешевић 2. марта упутио позив Урошу Дреновићу да присуствује састанку у Карановцу. У позиву се истиче да се ради о веома важном састанку, односно претконференцији за конференцију у Бањој Луци на којој ће учествовати Немци, Тешановић, Марчетић, Јово Мишић и други.

• На претконференцији у Карановцу одлучено је да четнике представљају Раде Радић, Лука Радић (командант позадине Главног штаба Босанских четничких одреда) М Брана Лазичић, шеф пропаганде у истом штабу. Већ сутрадан (5. марта) одржан је састанак у Бањој Луци с немачким ,представницима. Преговори су почели у току преподнева, а с немачке стране присуствовала су два капетана и тумач.

На састанку с немачким представницима Радић је потписао уговор чије клаузуле обавезују четничке команданте на безусловно и доследно извршавање наређења немачких команданата, као и да четници немачком окупатору изручују све заробљене припаднике НОП-а. У вези с тим 18. марта капетан Вуриднек пише Радићу да „особе за које се сумња да су партизани" имају се изручити немачкој команди у Бањој Луци, одељењу „1с", наводећи да су четници заробили једног партизана којег треба одмах изручити. У допису капетана Вуриднека од 14. априла 1943. Јовану Мишићу, под тачком четири, пише: „Приликом договора, који се тада (5. марта 1943) одржао, господин се Радић, у име свију четничких вођа, међу осталим, обавезао и на следеће:

а) Чегничка команда ће све особе за које њемачка команда тражи да се изруче предати њемачкој команди у Бањој Луци."

Тиме је процес четничке издаје дошао до краја. Четници су постали слуге и поданици окупатора. Немачки окупатор је и овде, као и у другим крајевима, снабдевао четнике оружјем и муницијом и слао их у борбу против оружаних и револуционарних снага НОП-а. Капетан Вуриднек 16. фебруара 1943. обавештава самог Радића да се муниција може издати по оним четничким требовањима која су потписана од команданта најближе немачке јединице. А 16. априла 1943. исти капетан пише Јови Мишићу, поред осталог, следеће: „Ако су се чегници борили раме уз раме с немачком војском против светског непријатеља, комунизма, то их је њемачка војна сила у заједничкој борби стално најбоље подупирала."

После формирања четничких корпуса послове сарадње с немачким окупатором преузели су команданти корпуса Урош Дреновић и Лазо Тешановић, а према инструкцијама мајора Врањешевића. У допису од 25. фебруара 1944. Врањешевић замера Радићу и, између осталог, наводи: „Идете на преговоре и разговоре с Немцима, а да за то немате сагласносг ове команде. Корпусе код окупатора и хрватских власти, по одобрењу потписаног, представљају њихови команданти, и нико други". А 15. маја 1944. Врањешевић пише Дреновићу: „Једини опуномоћени од стране ове команде, као и Врховне команде, за вођење ма каквих преговора и разговора јесте ви и Лазо (Тешановић — прим. а.) као команданти корпуса, а у сагласности с Браном Лазичићем."

Састанци и разговори четничких команданата н немачких представника одржавани су најчешће V Бањој Луци, а понекад у Карановцу или Хан Колима. Осим команданата корпуса и других, сталне везе с немачким окупатором одржавали су Раде Радић и Брана Лазичић. (Он се, углавном, налазио при немачкој команди у Бањој Луци, где је радио на снадбевању четничких јединица ратним и другим материјалом.)

Да би иемачко-четиичка сарадња функционисала што боље, немачке команде су на територији где су се налазиле четничке јединице, у ближој и даљој околини Бање Луке, поставили радио-станице са својим посадама и куририма. Такве радио--станице биле су смештене у Карановцу, Челинцу, Хан Колима, Клашници и другим местима где су се код четничких јединица налазили немачки инструктори. Путем тих радио-станица, немачке команде су брзо добијале податке о покретима и дејствима јединица НОВЈ, преносиле наређења за ангажовање четника у отклањању опасности изненадног напада на Бању Луку и друго.

Победом народноослободилачке војске над окупаторима и њиховим слугама уништене су и формације четника Драже Михаиловића и у западној Босни. Оне су се тако дуго и одржавале захваљујући управо немачком окупатору и његовој политици. Докле год су немачке јединице биле у појединим гарнизонима у западној Босни, дотле су се и четници ту одржали. А кад је немачки окупагор био потучен и протеран, с њим су несгале и све чегничке организације у западној Босни, као и у другим крајевима Југославије.

ПЛАВА ГАРДА У СЛОВЕНИЈИ

Искрцавање савезника на Сицилији 10. јула 1943. створило је врло озбиљну ситуацију по фашистичке силе: Италију и Немачку. Игалијански окупатор је све мање пажње поклањао, оном делу Словеније којим је управљао, пошто је Италија била директно угрожена савезничким искрцавањем.

Већи део прочетничких и других контрареволуционарних елемената је до тада већ био укључен у Антикомунистичку 1добровољачку милицију (М. V. А. С.). Исто тако је стотинак четника под командом мајора Новака деловало на основу споразума који је касније остварио мајор Карло Новак с италијанским генералом Гастонеом Гамбаром, командантом италијанског 11. армијског корпуса.

Наиме, у пролеће 1943. мајор Новак почео је формирати Долењски, Штајерски, Приморски и Горењски одред који нису имали више од 300 четника. Долењски четнички одред, под командом жандармеријског мајора Данила Копривице, био је најбројнији са својих 120 четника. Како су те малобројне четничке снаге биле изложене сталним нападима јединица Главног штаба НОВ и ПО Сло-

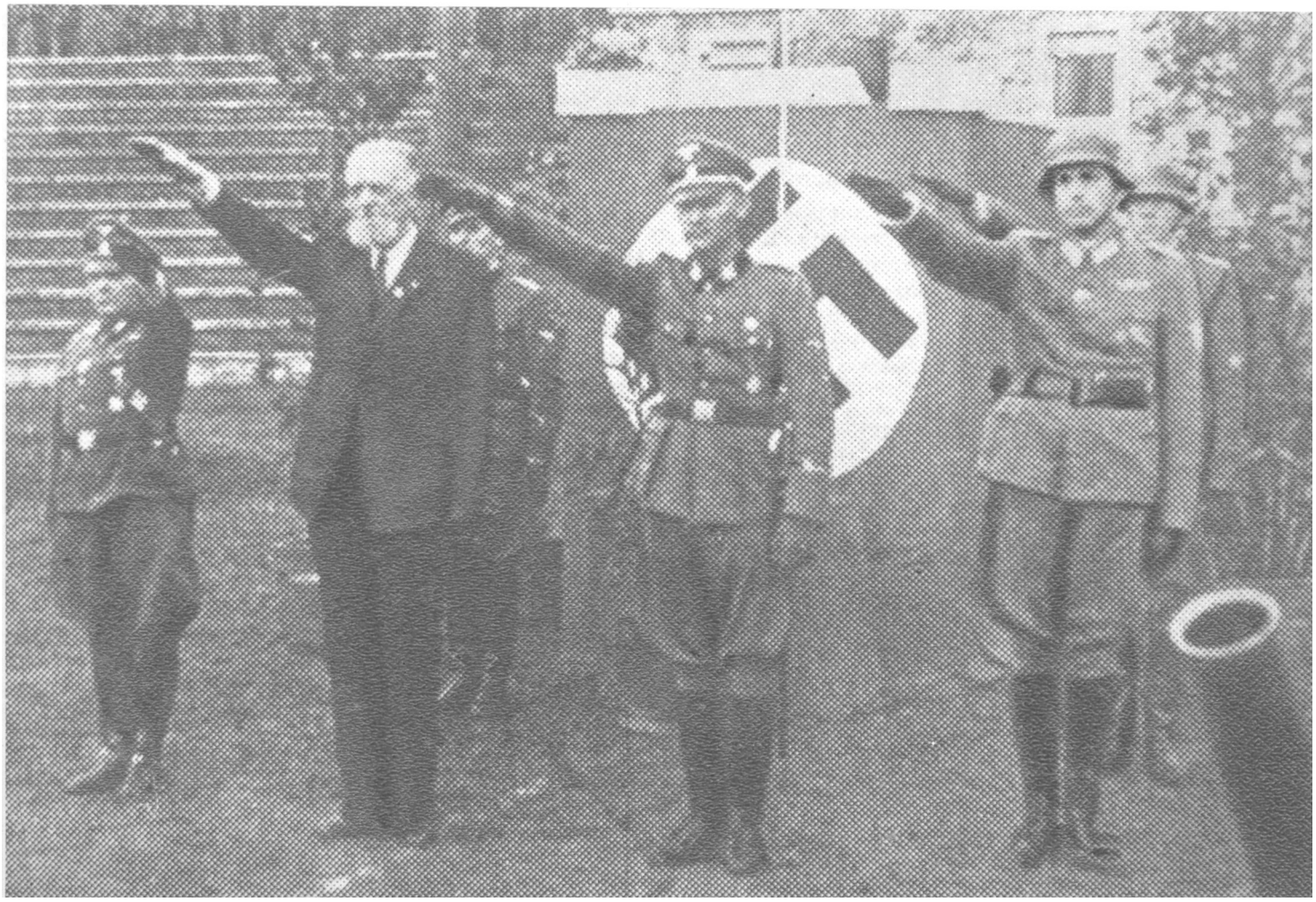

Генерал бнвше Југословенске војске и немачка марионета Лео Рупник (други слева) поздравља фашистичким поздравом учеснике неке квислиншке смотре (параде)

Припадници италијанских фашистичких трупа и белогардисти спремају се за стрељање припадника НОП

веније — док је већи део прочетничких елеменага био легализован у белогардејеко-четничкој Антикомунистичкој добровољачкој милицији (М. V. А. С.) под италијанском командом — то је мајор Новак потражио могућност опстанка ових јединица у споразуму с генералом Гамбаром. Споразум је постигнут јуна 1943, а предвиђао је учешће чегника у борби против НОБ-а. Италијани су се зато обавезали да ће их помагати оружјем, муницијом и другим материјалом. Споразум је постигнут под условима највеће тајности, како се та Новакова организација не би „компромитовала" код народа и савезника, док је генерал Гамбара наредио да се Новакови четници стационирају између Крке и Новог Места.

Поред тога, италијански генерал Лубрана, командант М. V. А. С. узео је и двојицу Новакових официра за своје помоћнике, чиме је успостављена равнотежа између белогардиста и плавогардиста.

Непосредно после закључења тога споразума у Словенију је стигао и војвода Добросав Јевђевић, који је о томе известио Дражу Михаиловића, као и о подели сфера утицаја између белогардиста и плавогардиста, односно Новакових четника, што није било по вољи Михи Креку, представнику клерикалне Словенске људске странке (СЛС) и министру у краљевској '.југословенској влади у избоглиштву. У ствари СЛС је за време рата водила двојну политику, јер је део њених функционера емигрирао из земље и наставио сарадњу са савезницима, док је други део на челу са др Марком Натлаченом и др Ламбертом Ерлихом остао у земљи, повезао се с окупатором и ставио се у његову службу, организујући при томе и квислиншку оружану формацију познату под именом Беле гарде.

Међутим, с овим водећим колаборационистима с окупатором обрачунали су се припадници Обавештајно-безбедоносне службе (УагпобШоофуезсауе!пе б1и2ће ОзуоћосШпе {гоп!е 81оуешје >— У08 ОР), па је тако Ерлих убијен 26. маја 1942, док је Натлачен ликвидиран 13. октобра исте године.

Због ривалства између белогардиста и плавогардиста, Крек је затражио смењивање Карла Новака и његово повлачење у Србију, што је Михаиловић одбио мада је против Новака био и његов заступник пуковник Иван Презељ.

Међутим, и поред постигнутог споразума с генералом Гамбаром, позиције Новакових четника су све више слабиле, посебно после савезничког искрцавања на Сицилију. Због тога је Новак покушао путем радио-везе да се обрати за савет Дражи Михаиловићу, али није успео да успостави везу.

У међувремену Новакови одреди су почели да се осипају, па је Новак из Љубљане лично отишао на терен, како би из Ишке Васи одред мајора Копривице пребацио на Долењско. Тај марш четничког одреда од 120 људи уследио је 23. јула 1943. У току марша је једна мања група плавогардиста упала у партизанску заседу и том приликом била ликвидирана.

Како у међувремену ни везе с Дражом нису успостављене, Новак се састао с војводом Добросавом Јевђевићем, који је поново дошао у Л>убљану. Том приликом је договорено да се из Српских Моравица упуги у правцу Кочевја неколико стотина четника под командом потпуковника Славка Бјелајца, званог Никола Декић, четничког команданта у Лици и Горском Котару. С тим се сложио и потпуковник Младен Жујовић, командант свих четника у Далмацији, Лици, западној Босни и Херцеговини.

Да би утаначили што потпуније ову акцију, мајор Новак и потпуковник Бјелајац су се састали највероватније крајем августа 1943. у Ријеци, па је договорено да се четници из састава 503. четничког корпуса упуте под командом мајора Василија Маровића према Грачарицама, где је требало да се споје с Новаковим четницима под командом мајора Копривице.

Ради тога је Долењски четнички одред кренуо 3. септембра 1943. према Грачарицама, северозанадно од Кочевја, док се према њима Маравић упутио 7. септембра. Бјелајац и Новак су потом отишли у своје штабове, јер су се савезници искрцали 3. септембра код Ређа у јужној Италији па су та двојица желела ди буду уз скут својих господара. Василије Маровић се у почегку опирао да пође у Словенију, али је по Бјелајчевом наређењу од 6. септембра 1943. ипак кренуо с четничким одредом од 270 људи према Грачарици. О томе је касније лично известио Дражу Михаиловића:

„Шестог септембра 1943. године вршио је обилазак свих гарнизона потпуковник г. Бјелајац Славко и овом приликом ми је наредио да с једним четничким одредом одем у Словенију, с тим да се V селу Шгалцарју, јужно од Кочевја, састанем са словеначким четницима, који су по претходном договору потпуковника Бјелајца и мајора Новака требало да буду у том селу ради формирања нове бригаде нашег корпуса, која је требало да ради у Словенији.

Седмог септембра 1943. год. са 270 четника прешао сам у Словенију у циљу хватања везе. Изјугра 8. септембра стигао сам у село Шталцарје, али никакве податке о словеначким четницима нисам могао добити. Тог дана вршио сам обилазак околних села све до Кочевске Реке, али ми нико ништа није знао рећи о словеначким четницима. Истога дана Италијани напуштају Словенију. Услед овакве нагле промене донео сам одлуку да се вратим у Српске Моравице, јер сам овај гарнизон био ослабио па сам се бојао да не буде одмах нападнут и уништен. Тако сам 9. септембра стигао у Српске Моравице."

Генерал-лајтнант и командант 88 и Ервин Резенер (лево) и квислинг Лео Рупник (десно)

Словеначки квислинг генерал Лео Рупник на оптуженичкој клупи пред народним судом у Љубљани

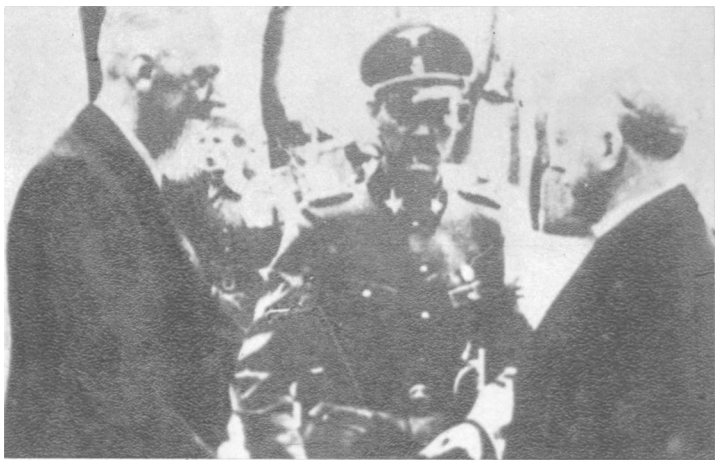

Слева надесно: Лео Рупник, председник квислиншке управе V Словенији, командант 88 и полиције генерал-лајтнант Ервин Резенер и бискуп Розман

иго^у^., ФЦЛ-^е

Факсимил депеше Драже Михаиловића од 17. фебруара 1943. мајору Карлу Новаку (Аудвигу) с мишљењем о Британцима и наређење за уништење припадника НОП (А-УП, к. 299, рег. бр. 19-1/73)

У депеши коју је мајор Новак по своме бекству из Словеније у Италију касније послао из Рима генералу Дражи Михаиловићу, поред осталог, каже се и ово:

„Због става клерикалаца нисам могао ојачати своје одреде. Отишао сам код Бјелајца и договорио се с њим. Послао сам Долењски одред према Грачарици код Кочевја да причека четнике из Моравица. Иако сам ургирао !Бјелајчеви четници нису дошли у право време. Приближили су се на 8 км па се кратили иако нису ухватили додир."

Шга се догодило у међувремену? Долењски четнички одред под командом мајора Копривице стигао је у Грачарице, где је од Италијана примио троја кола муниције, 9 пушкомитраљеза, више стотина пушака, мине, одећу и обућу. Одред је тада бројао око 200 четника сврстаних у четири батаљона. Међу њима се налазило и око 50 активних и резервних официра. То је у ствари, било људство од кога је требало формирати бригаду у саставу 503. четничког корпуса, пошто попуна четника, није успела из јединица словеначке Беле гарде због става клерофашиста. Међутим, 7/8. септембра 1943. јединице 14. ударне дивизије Главног штаба НОВ и ПО Словеније, пошто се дознало за прикупљање четника, опколиле су их у овом упоришту и отпочеле уништавајући напад. Четници су покушали да пробију обруч према Рибници, али им то није у целини пошло за руком, мада је група од око 50 плавогардиста успела да се око подне извуче из обруча и стигне у Долењу Вас, где су их прихватили белогардисти и италијанске јединице.

Пошто покушај пробоја белогардиста и италијанских јединица према Грачарицама ради помоћи четницима није успео, то је италијанско ваздухопловство 8. септембра 1943. снажно бомбрадовало положаје јединица 14. ударне дивизије. Међутим, то није омело напоре Штаба дивизије да се с плавогардистима заврши једном заувек. Сутрадан (9. септембра 1943) сазнало се за капитулацију Италије, па су у руке 14. дивизије НОВЈ пале и две италијанске хаубице, које су цретходних дана потпомагале четнике. Сада су, пак, ова италијанска артиљеријска оруђа употребљена за уништавање четничких бункера. Налазећи се у безизлазној ситуацији, четници су послали парламентарце с предлогом да се обустави борба и да се четници пропусте према Далмацији, што је одбијено. Увидевши узалудносг сваког даљег отпора, већина четника је иоложила оружје, док је мајор Копривица с још неколико потчињених, свестан злочина које су чинили његови малобројни четници под окриљем окупатора, извршио самоубиство. На тај начин је словеначка Плава гарда коначно била потпуно уништена, док је њен командант мајор Новак побегао у Рим.

Из Рима је Новак известио Дражу да су се италијанске јединице предале партизанима после капитулације Италије, да су са тешком артиљеријом помогли партизанима да се униште чегници после тродневних борби и да је мајор Копривица с поручником Крањцом Миланом и 10 четника погинуо.

Бекство мајора Бјелајца и потпуковника Младена Жујовића 10. септембра 1943. из Ријеке омогућио је фашистички пуковник Гриљола који им је ставио на располагање моторни бродић. Гриљола је имао задатак да прикупља и организује четнике који би се борили против јединица НОВ и ПОЈ, али сада под немачком командом.

Још пре одласка Новака у Рим Добросав Јевђевић се такође пре капитулације Италије, уз номоћ пуковника Гриљоле, обрео у главном граду Италије са задатком да за четнике врбује оне југословене који су се налазили у италијанском заробљеништву. Сада се њему прикључио Новак, док су Жујовић и Бјелајац стигли у Бриндизи, а одатле отишли у Каиро.

Из Рима је Новак 23. новембра 1943. упутио Дражи следећу депешу:

„Због ситуације сам променио командно место, најпре у Трст, а после у Рим. С вама нисам у вези, јер Ваш телеграфиста није хтео да слуша нашу станицу у Риму, мада је пре месец дана добио везу. Ту је Јевђевић, који такође има важних извештаја."

Дража је све те депеше примио, али намерно није хтео на њих да одговори, плашећи се прислушкивања радио-везе од стране савезника. Дража је 34. новембра 1943. примио и Јевђевићеву депешу. Јевђевић обавештава Дражу да је преко Јадрана у Италију пристигло око 200 четника са Лошиња под командом капетана Раде Мандића и да су се ставили на расположење немачким окупационим командама. Ти четници, који су на Лошињ побегли из Лике, искрцали су се у Песару, а одатле су их Немци пребацили у Падову и Болоњу, где су их наоружали и дали им задатак да чувају магацине оружја и аеродром. У ствари, чим је Јевђевић сазнао за долазак ових четника у Песаро, управо је он с немачким окупационим командама обавио аранжман око нових четничких задатака у Италији.

Тек 1. децембра 1943. Дража коначно одговара на позиве Јевђевића и Новака депешом: „Биће ми мило ако сте то ви." Затим је уследило легитимисање радио-станице „ВИГ-ВИГ", што је била шифра за Јевђевићеву и Новакову станицу у Риму. Већ следећег дана Дража је затражио податке о Младену Жујовићу и четницима у Падови и Болоњи,

Војвода Момчило Бујић у друштву с италијаиским официрима пред полазак у акцију против јединица НОВЈ

на шта је Јевђевић одговорио 5. децембра 1943. године.

„Аћимовић (псеудоним за Младена Жујовића — прим. а.) и Бјелајац са Лошиња отишлн у Бари 10. септембра. Одреди Падова и Болоња под мојом командом. По потреби може Мандић)у Рим. Имам групу обавештајних официра. Савезницима сам послао преко борбених линија шифру. Имам везу с италијанским националистима. Слабији су од комуниста, који ће у часу слома заузети Рим."

Четири дана касније (9. децембра) Јевђевић је известио Дражу да су он и Новак заједно, али да раде одвојене послове. Предложио је да Новак ради по војним, а он по политичким и војнообавештајним питањима. V тој депеши је, поред осталог, |стајало и ово:

„Ради јединства акције молим дајте Колбену (псеудоним за мајора Карла Новака — прим. а.) команду војних обвезника у неослобођеној Италији. Ја ћу задржати своју обавештајну групу, политику, везу с Италијанима и Енглезима. Колбен може део официра послати у Словенију. Ради престижа Колбена код домобранаца, молим да му дате видно признање, односно унапређење."

Јевђевић и Новак су у Италији развили широку акцију популарисања Драже Михаиловића и повезивања са свим реакционарним елементима. Успоставили су везу с избегличком владом преко Радио-Ватикана, где се налазио посланик краљевске југословенске владе Букић. Радио-Ватикан је примао шифроване телеграме од избегличке владе у Каиру, а курири су их достављали у Трст, Љубљану и Београд. Међутим, Радио-Ватикан није слао шифроване телеграме, па су такве телеграме специјални курири Новака и Јевђевића односили у Берн, у Швајцарској, одакле су шифром слати у Каиро.

Новак је из Рима тражио од Драже да му дозволи одлазак у Каиро с радио-станицом и групом чегника, што му није било тешко јер је у интересу немачке обавештајпе службе било да се преко четничких официра изврши инфилтрација у редове савезничке обавештајне службе. Дража се, пак, с овим није сложио, јер су се у Каиру већ налазили потпуковници Младен Жујовић и Славко Бјелајац, као и Радмило Грћић, те је од Новака и Јевђевића затражено да четници из Италије иду у Југославију, што је значило да Новак иде у Словенију, а не у Каиро. Та је учињено почетком 1944. када су Новак и Јевђевић са око 180 четника стигли у Истру и Хрватско приморје, где су наставили, под немачком командом, да тероришу и злостављају народ.

ВОЈВОДА БУЈИН У СЛУЖБИ ОКУПАТОРА

Поп Бујић је био један од Михаиловићевих поверљивих и омиљених команданата управо због тога што се најпре и свестрано повезао с окупаторима и квислинзима у борби против НОП-а. Бујић је једини од свештеника у четничком покрету имао ранг мајора, што му је, на предлог Михаиловића, доделио краљ Петар II. У свом раду волео је да

опонаша Милана Недића и Димитрија Л>отића, с којима је одржавао везе. Био је велики каријерист, па је, из тих разлога, на подмукао начин ликвидирао своје ривале.

Италијани су четнике под Бујићевом командом снабдевали оружјем, муницијом и храном, давали им плате и слали у борбу против јединица НОВЈ.

0 томе је италијански генерал Спиго, командант италијанског 18. армијског корпуса, у присуству мајора Бањовића и његовог начелника штаба (у то време Милоша Радојловића), др Свилокоса н два генерала и два пуковника италијанске војске, 28. фебруара 1943, поред осталог, изјавио следеће:

„Ми смо дали за наоружање у Динари велике количине оружја и муниције, све на заузимање и реч војводе Бирчанина. Међугим, наоружани су несигурни борци, који су иостепено прешли у партизане. На тај начин скоро 2.000 наших пушака са доста аутоматског оружја и муниције налази се данас у комунистичким рукама."

Оцењујући четнике као слаб борбени елеменат (иако их је, наводно, било око 4.000), генерал Спиго поред осталог, даље каже:

„Непослушни су и недисциплиновани, боре се и престају да се боре кад хоће, а не кад то нареде старешине. На те четнике ми се уопште не можемо ослонити, јер нас доводе у тешку ситуацију, остављајући усред најјаче борбе наше јединице на цедилу. Такав случај је био приликом напуштања Срба, чиме је дивизија ‚Сасари била изложена бочном ударцу и и.мала око 600 губитака у дводневној борби (мисли се на борбе од 18. до 21. фебруара 1943, када су 6. и 8. НОУ дивизије код Горњег Лапца окружиле колону италијанске дивизије ‚Сасари' — прим. а.). Неколико батаљона дивизије били су опкољени, и једва смо успели с новим трупама да их ослободимо (у помоћ је 21. фебруара 1943. притекла италијанска дивизија ‚Ре' — прим. а). Генерал Пјацони, садашњи командант VI корпуса (који је у то време командовао дивизијом ‚Сасари'), известио ме је да у нападу од Брувна и Мазина ка Лапцу 1.000 четника из Динаре (мисли се на припаднике Динарске четничке дивизије — прим. а.) није хтело да се бори као што треба. Једини човек који је храбро иступио и ишао напред с једном групицом војника био је командант Бујић. Остали га нису хтели слушати нити следити."

Бујић је иначе италијанским командама ревиосно подносио рачуне о свему што је чинио. За сваку акцију против јединица НОВЈ Бујић је од италијанских команди добивао наређења и задатке. Извештавајући тако 8. августа 1943. команданта италијанске дивизије „Зара" о борбама против једи-

Војвода Момчило Бујић с италијанским официрима на прослави Видовдана у Косову Пољу код Книна (1942)

ница НОВЈ претходног дана код Врлнке (где су четници и Италијанске јединице претрпеле осетне губигке у борбама против 2. ударне бригаде 6. личке дивизије НОВЈ), Бујић, поред осталог, наводи како је спасавао припаднике 89. легије црних кошуља и додаје:

„У међувремену су се снажне партизанске колоне упутиле од Козјака (с једном колоном према коги 643, а с другом према Паковом брду), с циљем да ефикасније пресеку пут батаљону. Ситуација је била тешка и чинила ми се заиста незгодна. Наредио сам да црнокошуљаши и четници крену на Паково брдо, јер сам мислио да се тамо налазе и остали четници, а истовремено сам обавестио горенаведене групе, које су се налазиле код камиона, да се повуку и да се припоје мени.

Покрет је био ометан пакленом ватром, која је долази\а из свих праваца осим од Паковог брда. На падинама поменуте коте нашао сам два рањена берсаљера (припадали су италијанском 11. берсаљерском пуку — прим. а.) у пратњи једног њиховог друга. Мало после срео сам још 4 црнокошуљаша (тако су звали припаднике италијанских фашистичких једиинца, односно легија — прим. а.) с носилима без платна. Узео сам платно од једног мог човека, причврстио га на носила положивши на њих једног рањеника, док сам другог натоварио на свог коња.

На западним падинама Паковог брда срео сам двадесетак црнокошуљаша, берсаљерског свештеника и једну мазгу. Они су ми се придружили, па смо заједно стигли у Бискупију".

Тако је Бујић, остављајући рањене четнике, лично носио и спасавао фашистичке војнике да не би пали у руке 2. НОУ бригаде, настојећи да се тиме још више додвори италијанском окупагору.

Како је континуирано текла та сарадња види се из писма које дан или два уочи пада Италије писао италијанском генералу у Книну. Бујић у писму изражава захвалност окупатору на сарадњи у борби против НОП-а. Он ту, између осталог наводи:

„Од 1. јула 1941, раме уз раме са Италијанском војском, борим се против заједничког непријатеља — комуниста у области Динаре. За све ово време објективна и праведна оцена мог личног држања, мог војничког и политичког рада не може ми пребацити да сам и најмањим гестом показао акг неиријатељства или сумње према италијанској војсци и италијанском народу, јер ми то не би дозволио мој Српски понос и моја част. То би било супротно мом ставу искреног пријатељства и сарадње с Италијанским народом, чији сам став заузео од првог дана до данас, а желим да и даље тако наставим, насупрот свему оном што ми се подмеће с разних страна и с тенденцијом да се наши пријатељски односи раскину на штету једних и других, а на корист оних трећих, којима пријатељство Срба и Италијана омета политичке комбинације.

Напомињем да с нестрпљењем очекујем дан када ће се моћи дословно објелоданити све оно што сам учинио и чиним и што ћу учинити да се наши односи коначно запечате с једним трајним пријатељством, које ће истински и моћно стајаги далеко од сваке сумње и подметања ма било с које стране ова долазила."

Сарађујући с италијанским трупама, Бујић је спроводио широку акцију уништења родољуба и патриота ако нису пристали уз њега и подржали његову колаборационистичку политику. Као што је то радио већи део срењовековног свештенства у борби против прогреса, Бујић је уништавао читава села иако су била насељена српским живљем, иако је тврдио како је он српски спаситељ. Тако је 20. априла 1943. издао наређење о искључењу становника села Кањана из српства, стављајући до знања италијанским фашистима и усташама да то становништво и њихово село треба до темеља уништити. У тој наредби, између осталог, пише:

„Из оригиналног извештаја командира чете Кањане стекао сам убеђење да православни народ села Кањана нису прави Срби, већ цека врста Хрвата православне вере. Осим тога, видим из самог нзвештаја да су отказали и као четници послушност и нису извршили наређења која им је издао командант Косовске бригаде, којој они припадају. На основу свега тога, под мојим председништвом, Команда Динарске четничке области донела је данас следећу одлуку која одмах ступа на снагу, и то:

1) Борци-четници села Кањана искључују се из Динарске војно-четничке организације.

2) Сав народ православне вероисповести села Кањана, општине Дрниш, среза книнског, искључује се из опште заједнице из састава српског народа."

После капитулације Италије, кад су у Далмацију продрле немачке трупе, четници под командом попа Момчила Бујића постају немачке слуге. Четницима је било довољно да се изјасне да су за борбу против НОП-а да би стекли статус савезника с немачким трупама. Политика колаборације у сушгини је остала иста, само је извршена смена господара, односно окупагора.

О успостављању везе и сарадње Бујића са немачким окупатором известио је Дражу Михаиловића поручник Јован Пупавац, бивши Бујићев официр, а после (1944), под командом Уроша Дреновића, немачки и усташки конфидент. Пупавац је 10. фебруара 1944, поред осталог, писао:

„Динарску област сам напустио из следећих разлога. После иропасти Италије у Далмацију су дошли Немци. Командант динарске области поп Бујић ступио је у сарадњу с њима, најпре преко Мане Роквића, који је дошао с њима из Босанског Петровца. Касније је делегирао код Штаба 114. немачке дивизије свога начелника штаба капетана Мијовића Новака. Људство је постало немачка милиција, примајући од њих редовну храну, муницију и допуну оружја. Немци су врло радо примили сарадњу четника. Људство је распоређено за чување пруге Книн-Шибеник, као стална посада у бункерима за чување објеката, које су израдили Талијани за време своје управе. Исто тако, распоређени су као стална посада за чување пута Книн-Доњи Лапац-Бихаћ. У самом Книну, у Штабу дивизије регистровано је 1.989 четника. Регистровање се вршило још у командама Шибеник, Дрниш, Грачац, Доњи Лапац и Бихаћ. Колико је у тим командама регистровано, не знам."

Четнички војвода Момчидо Бујић (лево) у друштву једног италијанског прииадника „црних кошуља"

Један други четнички командант, капетан Илија Јевтић, 20. фебруара 1944. извештава Дражу о сарадњи Бујића с немачким окупатором. Тада је, поред осталог, писао:

„Сем самог војводе Бујића и једног малог броја четника, сви четиици Динарске области (око хиљаду девет стотнна и неколико) налазе се под немачком командом. Храну, одећу, обућу, цигарете и новац сваки четник и његов старешина прима као и немачки војник, односно официр. Сву муницију и оружје примају такође од Немаца. Четници под немачком командом налазе се по бункерима почев од Книна до Шибеника и Сплита. V појединим бункерима су измешани — пола четници, а пола усташе. Немачки официри долазе на Косово поље у четничку дивизију, а исто тако наши четнички официри и остале старешине на челу са Бујићевим начелником штаба одлазе у Немачку дивизију (114. пешадијска дивизија — прим. а.). Возе се немачким аутомобилима кроз Книн итд. Једном речју, између четника и Немаца постоји најтешња сарадња и немачка пуна контрола над радом четника."

И мајор Василије Маровић, пошто се није успео спојити с четницима из Словеније код Кочевја, побегао је Бујићу, а када се није могао одржати ни код њега, отишао је у западну Босну, где је 17. фебруара 1944. доставио извештај Команди западне Босне описујући стање код четника у Далмацији. О Бујићу је написао, поред осталог, и ово:

„Колики је грандоман и коликом се величином замишља војвода Бујић, најбоље се види по томе што је сада за себе израдио нову ћенералску доламицу. Кажу да има комплетно ћенералско одело (које ја нисам видео, док доламицу јесам). Дакле, поп Бујић се спрема за ћенерала. Сматра себе свемоћним господаром западне Босне, Лике, Далмације и Кордуна. . .

Војвода Бујић у своме штабу као своје саветодавце има двије жене. Тешко ономе ко се њима замери. Оне су свемоћни господари. Једна од њих, кад је дознала да сам официр, рекла ми је: ‚Знаге, код нас се официри слабо цене, сматрају се као фукара'. И, заиста, војвода Бујић официре не трпи.

Он више воли народне вође, тзв. ‚расове' (тако су се називале племенске вође у Етиопији — нрим. а.), оне људе које у четничке редове нису довели никакви идеали, већ жудња за пљачком и лакшим животом. Колико сам могао констатовати, код њега је пљачка легализована, а пљачкају се чак и српска села."

И немачке команде које су директно контактирале с Бујићем и утврђивале модалитете и облике сарадње, извештавале су своје претпостављене о односима с Бујићем. Тако Штаб немачке 114. дивизије, у своме извештају од 5. новембра 1943. Команди 15. брдског армијског корпуса, износи врло исцрпне податке о немачко-четничкој сарадњи, која се заснивала на њиховој добровољној понуди. У извештају се наводи да је сарадња обострано корисна и да се четници боље боре на страни немачких трупа него усташко-домобранске јединице, док се у информацији Обавештајног одељења немачке 264. пешадијске дивизије од 7. новембра исте године, поред осталог, каже да „На подручју Корпуса су већи четнички одреди имали лојално држање, а делом су и успешно садејствовали са немачким једиинцама у борби против комуниста."

Када је Штаб немачке 114. ловачке дивизије крајем јануара 1944. почео с напуштањем дотадањег подручја осигурања и одлазак у Истру, Хрватско и Словеначко приморје, на место 114. дивизије дошла је немачка 264. пешадијска дивизија. С тим трупама је сарадња настављена, али је војвода Бујић, ради споразумевања на вишем нивоу, затражио званичне разговоре с представницима немачког 15. брдског армијског корпуса. После прелиминарних разговора с представником Одељења 1с (Обавештајног одељења) 264. дивизије половином априла 1944. договорен је састанак с војводом Бујићем 9. маја у Косову, код Книна.

Од стране немачког 15. брдског армијског корпуса на разговорима су учествовали начелник Штаба, начелник Обавештајног одељења, команданг 214. извиначке групе (Ргоп1аиГк1аегип§51:гирр 214) и један тумач, док су с четничке стране разговорима присуствовали војвода Момчило Бујић, мајор

Штаб Дивизијске области Книн

Бр. 255-

[illegible] 194 3 год.

H-X-240

КОМАНДАНТУ СЕКТОРА

К Н И Н.

У вези Вашег акта бр. 1474 од 2 септембра 1943 г. достављам Вам следећи извештај.

Од 1 јула 1941 године рамо уз раме са Италијанском војском борим се против заједничког непријатеља-комунисте у области Динаре. За све ово време објективна и праведна оцена мојег личног држања, мојег војничког и политичког рада не може ми приписати да сам и најмањим својим гестом показао антипријатељство или сумње према италијанској војсци и италијанском народу, јер ми то добро дозволила моја част и моја савест, поготово што је било супротно мојем ставу искреног пријатељства и сарадње са италијанским народом-ставу којег сам задржао од првог дана па до данас, а којег желим да и даље настављам од почетка свога рата па све до краја. Ја сам се подједнако са једнаке стране и са тенденцијом да се на ја пријатељска односи јасније ставе, а једних и других, на којих оних тренутака држава пријатељство Срба и Италијана очите њихове политичке комбинације.

Дакле, молим вас, имајте на знању да се шпијунажом не бавим ни за чији рачун, а најмање пак шпијунажом која би била на штету италијанске војске, коју сматрам истинским пријатељском којој могу само добра пожелети.

Дужност налаже ми да вам кажем да на овим подручјима постоје разне шпијунске мреже, које стоје у служби непријатеља и Српског и италијанског народа, а чија тенденција може да буде баш у томе, да разним подметањима и сумњивим расположајима наше пријатељство и сарадњу-о чему смо имали већ и до сада неколико описаних доказа. У овом смислу може се десити, да ти елементи користећи своје положаје и разне мисије које су набубили разни опуномоћеници министра унутрашњих дела, у борбама који ће. Но све ово не може оправдати никако једну сметњу констатацију да потписати служи као најбољи доказ генерала Михајловића и његове италијанске војске, јер то просто значи наводити онога који је на домаку па и ако стоји на гледишту пријатељских односа.

Напомињем да са нестрпљењем очекујем дан, када ће се моћи лично обавештавати све оно што сам учинио и чиним и што ћу учинити да се наши односи трајно запечате са једним тако пријатељством, које ће коначно и моћно остварити далеко од свакве сумње и подметања на било са које стране ова дошла.

ВОЈВОДА

[illegible]

[illegible]

Gr. Reg. 14/2

160

Факсимил писма војводе Момчила Бујића °А ^ септембра 1943. италијаиском команданту сектора у Книну (А-УИ, к. 160, рег. бр. 14-2)

Миодраг Каиетаиовић, шеф пропаганде у Бујићевом штабу, и капетан Новак Мијовић, начелник штаба.

Делегација Команде 15. брдског армијског корпуса имала је већ на располагању неку врсту меморандума војводе Бујића, у коме је, поред осталог, стајало и ово:

„Ову борбу ми водимо пуних 8 месеци са ослонцем на немачке оружане снаге и у сарадњи с немачком војском у овдашњој околини. Међутим, мада нам ово тешко пада, ми смо принуђени, након 8 месеци сарадње с немачким војним и цивилним властима, да констатујемо да се корисне последице наше сарадње у борби против комуниста ни издалека нису показале, било услед једног неповерења од стране немачких оружаних снага према нама, било услед недовољног познавања политичких и војних прилика под којима ми живимо у овој околини и кроз које смо ми безусловно упућени на обострану сарадњу."

У даљем излагању Бујић је нарочито инсистирао на додели оружја и муниције, као и на томе да се већ постојећи дневни оброци хране повећају за још 600 четника.

Сарадња четника под командом војводе Бујића с немачким трупама у борбама против НОВЈ трајала је непрекидно од септембра 1943. до коначног ослобођења Далмације (децембра 1944) од јединица 8. ударног корпуса НОВЈ, када су четници отпочели повлачење заједно с немачким трупама.

И Британци су, пак, са своје стране, знајући да Бујић потпуно сарађује с немачким окупатором, стављали до знања четницима да се то не може толерисати. Тако је генерал Хенри Мејтленд Вилсон, савезнички врховни командант на Средоземљу, иако још није знао шта се десило с палим америчким пилотима, које је Бујић предао Немцима почетком новембра 1943, упутио четницима под командом Момчила Бујића замерку за сарадњу с окупаторима. Вилсон наводи како је НОВЈ постигла ванредне успехе против немачког окупатора и да су ти успеси „задивили цели слободни свет", као и да „Немци једва једвице држе један број градова и лука, изван којих они су немоћни". А што се тиче четника, Вилсон је, поред осталог, нагласио:

„Ја морам такође да издам слиједећу строгу опомену. Дознао сам да у неким предјелима западне Југославије, особито у Далмацији, становити људи наносе срамоту имену четника и да помажу Нијемцима у њиховим узалудним покушајима да савладају снаге ослобођења. Ови људи срамотно издају опћу ствар своје земље и ту срамоту повећавају тврдњом да њихови чинови имају британску привољу."

Међутим, када су јединице 8. ударног корпуса НОВЈ у новембру и почетком децембра 1944. ослобађале целу Далмацију, четници су претрпели велике губитке у борбама за ослобођење Книна 3. децембра 1944. Тешке поразе доживеле су такође немачка 264. пешадијска дивизија и већи део немачке 373. легионарске дивизије „Тигар". Том приликом је у 264. дивизији остало само 1.527 старешина и војника, док је 373. дивизија као и 264, изгубила своје целокупно тешко наоружање.

О томе какве су , биле борбе за ослобођење Книна сведочанство нам је оставио један немачки војник из 373. легионарске дивизије, који је то овако описао:

„Над Книном се црвени небо. Пожари бесне улицама. Поново се појачава артиљеријска ватра. Она у мраку двоструко теже делује на затегнуте живце. А тада настаје јуриш црвене пешадије, која јуриша у више таласа уз подршку тенкова (1. тенковске бригаде НОВЈ — прим. а.), док се артиљеријска ватра преноси на положаје код Пађена. .Тезиво продире у наше уши отегнуто: 'Напред, ура, ура!' нападача. Кроз ноћ клопарају тенкови. Где се појаве гнезда отпора, тенкови их ликвидирају. Врло слаба артиљеријска ватра не може да задржи нападача. Западни одсек одбрамбеног фронта је пробијен и уништен. Книн пада. Кроз свитање нам ветар доноси звук с книнских цркава, посмртну тужаљку за многим и многим драгима и за горким *крајем 3.* батаљона 383. пука и 264. дивизије."

БУЈИБ БЕЖИ ИЗ КНИНСКЕ КРАЈИНЕ

Предочавајући такав исход борби код Книна, Новак Мијовић, Бујићев начелник штаба, упутио је 1. децембра 1944. писмо Команди немачког 15. брдског армијског корпуса, у коме, поред осталог наводи и ово:

„Четничка команда са свим својим оружаним снагама од месеца септембра прошле године ради и сарађује с немачком војском у овим крајевима искрено и лојално. Ово су нам налагали наши заједнички интереси у борби против заједничког непријатеља. Ова се сарадња продужила све до данас.

Када је пре скоро месец дана отпочела велика партизанска офанзива на Книн и када су четници нзгубили већи део територије, четници су увидели да је овде њихова борба узалудна, јер ће ипак морати једног дана напустити ову територију. То је од стране представника ове команде мајора Мијовића тачно речено команданту немачког корпуса у Книну. Са стране господина ћенерала команданта РСорпуса изражена је жеља да не треба да се растављамо, него да до краја заједнички подијелимо судбину, па шта нам буде.

С наше стране, по принципу солидарности и братства по оружју, то је прихваћено под другим условима и начелом, у чему смо се једнодушно сагласили: ,Да наш даљи рад, као и успешан исход нашега рада мора почивати на узајамном, потпуном поверењу и разумевању, као и узајамној помоћи, како у муницији гако и у оружју, одећи и храни. Стали смо на гледиште да само заједно можемо наћи излаза из ситуације. На основу свега тога, четничка команда је и донела одлуку (иако то није било више у њеном интересу) да четници остану и боре се заједно с немачком војском, док ће нам рањенике, болесне и цивиле Немци једним делом евакуисати, а једним делом помоћи нам да се евакуишу. Под тим условима четници су наставили борбу, која се води већ месец дана. У овој борби четници су дали све од себе. Дакле, четници су

Борци 19. ударне дивизије НОВЈ на положају код Книна

испунили своје обећање и запечатили га крвљу многих мртвих и рањених."

Повлачење четника Динарске дивизије извршено је преко Лике и Хрватског приморја у Словенију, где су их прихватиле немачке јединице Српског добровољачког корпуса. Ту је био и Димитрије Лзотић. И поглавник НДХ Анте Павелић је био заинтересован за Бујићево безбедно повлачење из Далмације преко Бихаћа према Загребу, куда се Бујић намеравао повлачити. Тако је Павелић 21. децембра 1944. издао наређење за прихват четничке скупине попа Бујића. V том наређењу се, поред осталог каже:

„На темељу споразума између хрватске и немачке владе, отпремит ће се четничка скупина попа Бујића, укупне јакосги око 6.000 људи, из подручја јужно од Бихаћа и јужне Лике према сјеверу у Немачку. .. Заповиједам:

1. — Да све наше оружане постројбе на означеним с.мјеровима безувјетно несметано пропусте ову четничку скупину у свом иролазу. Тко се огријеши овој заповједи ставит ће се пред Ратни суд сходно окружници Главног стана Поглавника бр. 124/Тајно од 15. децембра 1944.

2. — Да четничку скупину попа Бујића у покрету према сјеверу до њемачке границе прати попратна постројба хрватских оружаних снага која се, у споразуму с немачким заповједништвима има бринути за уредан и несметан пролаз скупине."

Крајем 1944. Дража Михаиловић је у Словенију упутио мноштво делегација састављених од разних квислиншких група да тамо ирипреме терен за његов евентуални прихват, као и то да раде на обједињавању свих квислиншких група повезаних с немачким командама, ради борбе против НОВЈ. Такву једну делегацију чинили су Дражини делегати мајори Василије Маровић и Илија Јевтић. Они су, имајући немачке и усташке пропуснице, отпутовали у Словенију, а одатле у Ријеку, где су се 29. децембра 1944. састали с Бујићем. Они су од тада стално били у Бујићевом штабу и јављали се Михаиловићу под шифром „Виско" и „562". Михаиловића су извештавали о свим поступцима Јевђевића, Бујића, Л>отића, Рупника и осталих квислиншких првака, о њиховим везама с немачким генералом Одилом Глобочником, командантом 88 трупа и полиције у северној Италији и делу Словеније, Херманом Нојбахером и специјалним италијанским фашистичким делегатима који су долазили у Трст на договор с Дражиним опуномоћеницима.

Мајори Маровић и Јевтић су 8. јануара 1945. известили Дражу о ставу и расположењу попа Бујића према савезницима и сарадњи с немачким окулатором. Они, поред осталог, кажу:

„Поп Бујић, са око 4.000 војника, отишао у Истру. Његове снаге би се дислоцирале у долини Випаве. При повлачењу имао врло мало губитака.

Његова сарадња с бројем 11 (шифра за Немце — прим. а.) прекорачила границе. Он чак и падобранце (савезничке авијатичаре — прим. а.) предаје броју 11. Јавно се непријатељски изјашњава против савезника."

Већ сутрадан су та двојица мајора известила Михаиловића о састанку квислиншких представника с немачким делегатима у Трсту:

„V Трсту су конферисали: један Хитлеров делегат, Рупник, Л>отић и Бујић. Бујић је тврдио да је Љотић једини представник српског народа. Он напада, поред савезника, и наш покрет. Љотићевци тврде да ће Бујић ући у њихов састав. Јевђевићу, као представнику нашег покрета, прети опасност да буде интерниран, јер Бујић хоће преко Немаца и Л>отића да потчини његово људство себи, а њега да одстрани."

По доласку на терен Трста, Бујић је, по наређењу немачког окупатора, свој штаб сместио у Горици. У његовом штабу су и даље били немачки официри поручник Конрад и капетан Розенау, као и фашистички италијански пуковник Гријола. Из Горице је Бујић често одлазио на конференције с немачким представницима у Трст, Л>убљану и Беч, где се сусретао с високим Хитлеровим функционерима. На тим састанцима Бујић је предлагао Немцима да се све квислиншке трупе прикупе на територији Словеније, па је у том циљу позвао и потпуковника Павла Буришића да крене на то подручје.

Четнички војвода Момчило Бујић (други слева) у друштву с Димитријем Љотићем (трећн слева) негде у Словенији 1945

Заробљени немачки војници код Книна

Доласком Бујића у Словенију и његово држање нрема немачком окупатору, као и изручењу савезничких авијатичара немачким командама, утицало је на то да су Немци, потказпвањем од стране Бујића, лако одлазили и до савезничких авијатичара које су четници „крили". Тако Јевђевић 25. јануара 1945. извештава Михаиловића да су „Немци похватали све Енглезе који су били код илегале у Словенији, као и чету која их је чувала, и то без борбе".

Треба одмах напоменути да се под појмом „илегале" нису сматрале илегалне чегничке јединице у односу на окупаторе, јер таквих четника није ни било. Израз „илегала" означавао је четничке одреде у Словенији, да би се тако разликовали од свих осталих квислиншких јединица које су се налазиле на тлу Словеније.

Већ крајем марта 1945. Бујић се повезује с представницима америчке 5. армије, а 30. априла, он се с четницима и другим квислинзима „предаје" америчким трупама. Бујић је тако с већом групом издајника и слугу окупатора смештен у логор Еболи, код Салерна. С њим су у логор дошли и Т,емачки осБицири Конрад и Розенау, као и пуковник Гриљола. Навикнут на силецијску моћ и понашање Бујић то чини и у логору, где је био под конгролом америчких трупа. Тако је, на пример, вршио силовања жена (болничарки), а да за то није ником одговарао, док су његови четници, заједно са осталим квислиншким и фашистичким олошем, под зашгитом савезничких генкова демонстрирали и вршили провокације у Горици и неким другим местима, где су се налазиле савезничке трупе на подручју Јулијске Крајине и Истре.

Због тих провокација лично је код савезника нптервеннсао и врховни командант Југословенске армије маршал Јосип Броз Тито, док је Штабу 4. армије ЈА наређивао да предузме енергичне мере против свих таквих иступа, без обзира на присуство савезничких трупа и команди.

По Бујићевом наређењу убијена је курирка која је одржавала везу између англоамеричке команде и генерала Миодрага Дамјановића, Михаиловићевог тзв. команданта Истакнугог дела Врховне команде југословенске војске у отаџбини, који је, такође, био у Еболију. Бујић је спремао и убиство Наде Стаиић и њеног детета само зато што је открила да је сав новац који је она као немачко-четнички сарадник доносила од Милана Недића и немачких команди (из Београда и Беча) предавала Бујићу, а он га присвајао и користио за свој лични провод. Нада је знала шта јој се спрема па је на време и побегла из логора. И многи други некада Бујићеви поверљиви и блиски сарадници спасавали су животе на тај начин што су на време побегли

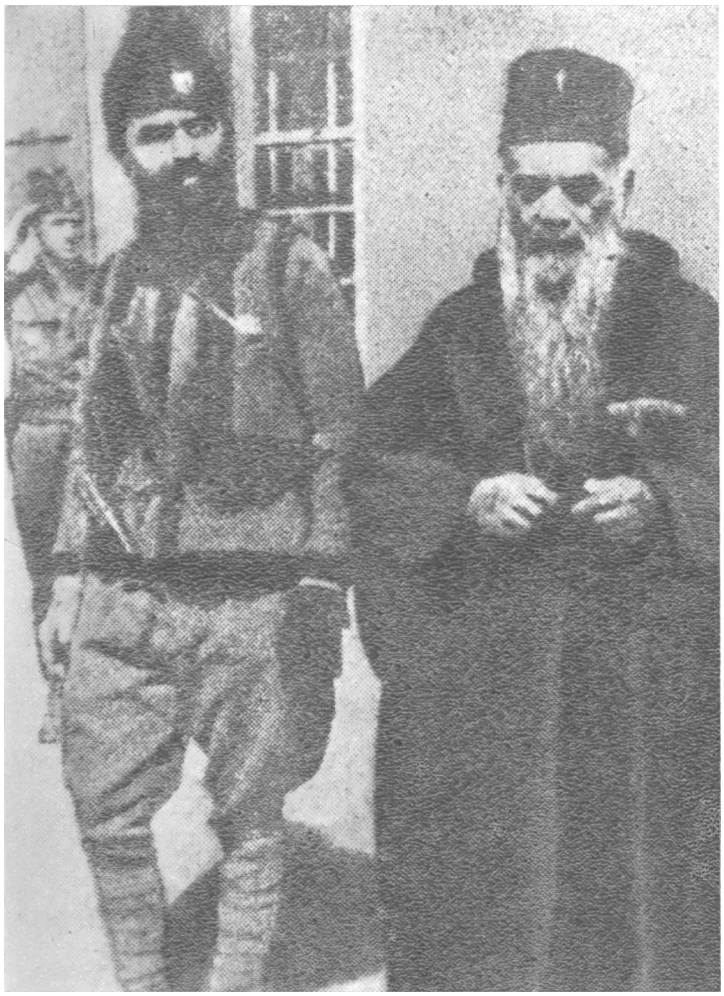

Војвода Момчило Бујић (лево) и митрополит, познати противник и непријатељ НОП Николај Велимировић у Трсту (1945)

из логора. Бујић је евесно ликвидирао све оне који су били упућени у његове односе с окупаторима и у његов став према савезницима. Чинио је то с циљем да сакрије своје злочине, чији су трагови тако видљиви да је то немогуће сакрити и ставити у заборав.

БУЈИКЕВИ ЧЕТНИЦИ У НЕМАЧКИМ „ТРУПОВИМА"

Немачке команде су у пролеће 1944. упутиле на подручје Далмације неколико познатих диверзантско-терористичких стручњака како би тамо уз помоћ Бујића и љотићеваца, као што су били Роко Калеб, Крешимир Самодол и Перван, образовали диверзан гско-терористичке груие.

Групе за уништење „бандита" (Вапс1епуегшсћ1ип§51гирреп) ИЛИ, познатије под називом „трупови", створене су као специјалне немачке јединице намењене за борбу против НОП-а применом субверзивних метода у ситуацији кад немачке команде нису могле уз помоћ квислинга и четника да се успешно супротставе сталном јачању народноослободилачког покрета и његових ослободилачких и револуционарних оружаних снага.

Циљ тих група био је да, убацивањем на слободну територију, врше нападе на партизанске штабове, органе народне власти, мање партизанске јединице итд. Дакле, да на тај начин стварају забуну и немир на ослобођеној територији, пошто су за те терористичко-диверзантске акције користили партизанску одећу и ознаке, како би народ стекао утисак да су им то пријатељи. У том циљу у Бујићев штаб је 3. марта 1944. стигао из Београда немачки поручник Рајнхард Копс (Кетћагс! Корз), познатији као поручник Конрад. Копс је убрзо организовао четничку терористичко-диверзантску групу. Та група, названа „Јединица Конрад" (КопгасћЕшсћеђ), или само група „Конрад", састављена углавном од четника и дела немачких војника који су знали српскохрватски језик, и уз сагласност Бујића, вршила је атентаге и диверзије на припаднике НОП-а, на партизанске штабове, болнице, позадинске установе и органе народне власти на ширем подручју Далмације. Предводио их је поручник Конрад, а често су се маскирали и ознакама које су носили припадници НОВЈ.

Ако је (истина, као што показују четничка документа, да је у десанту на Врховни штаб НОВ и ПОЈ у Дрвару 25. маја 1944. учествовало и 60 четника-падобранаца, онда је сигурно да је то организовао поручник Конрад.

У јулу 1944, у Косово (далматинско) стигао је и немачкн капетан Розенау (Кокепаи), кога у неким документима називају и Розенхофвилке. У Бујићевом штабу овог немачког капетана познавали су једноставно као капетана Бранка Лазаревића. Розенау је добро говорио српскохрватски, и многи четници нису ни знали да је он немачки официр. Он је свој штаб сместио у железничкој станици Косово, непосредно уз штаб војводе Момчила Бујића. Тај немачки капетан је био командант једне четничке бригаде, а у ствари је командовао Динарском четничком дивизијом, јер се стално налазио с Бујићем, у свом или Бујићевом штабу.

Поред капетана Розенауа и поручника Конрада, V Бујићевом штабу се налазила и немачка обавештајка Нада Станић, која је заједно с Рајхардом Копсом (Конрадом) и капетаном Розенауом, служила као Бујићев поверљиви курир за везу с немачком Командом Југоистока и Миланом Недићем у Београду.

У депеши коју су Михаиловићу упутили његови поверљиви обавештајци мајори Василије Маровић и Илија Јевтић из Словеније почетком 1945, поред осталог, пише:

„Мајор Капетановић (Миодраг, шеф пропаганде у Бујићевом штабу — прим. а.) и Бујићева саветодавка Станић недавно су дошли из Немачке и донели са собом већу суму новца. Сигуно је да су у немачкој обавештајној служби."

Ти Дражини делегати и обавештајци даље обавештавају о потпуној потчињености Бујића немачким трупама и наводе:

„У свом штабу Бујић држи на служби два немачка официра. Немачки ћенералштабни официр Рознехофвилке носи униформу четничког капетана и, под псеудонимом Бранко Лазаревић, командује већ дуже времена једном Бујићевом бригадом. У ствари, он командује целом Динарском дивизијом "

Тако је Бујић био само фигура, а практично су команду над њим и његовим четницима имали Немци. Ово што каже да је Станићка дошла из Немачке, ради се о томе да је она из Београда путовала преко Мађарске и Аустрије у Словенију.

Бујићева сарадња с немачким окупатором била је свестрана и трајала је од септембра 1943. до маја 1945. када је Бујић побегао из Словеније у Италију код трупа савезника са Запада.

Четнике за групу „Конрад", која је службено носила назив РАТ-214 (Рго1аи{к1аегип§51;гирр-214, односно 214. фронтовски извиђачки труп), одређивао је лично војвода Момчило Бујић. Директну везу из међу Копса, кад није био у Бујићевом штабу, и Бујића одржавао је калуђер Никанар Колик, командант четничког среског одбора за срез далматинског Косова.

Лзудство за овај труп, према постигнутом споразуму с војводом Бујићем и мајором Капетановићем, додељено је из разбијеног Сплитско-шибеничког ђачког батаљона, где је било доста Л>отиђеваца. Групу је предводио Фриц Деметровић.

Иначе, војвода Бујић је редовно извештавао о раду и делатности групе „Конрад". Тако, на пример, мајор Миодраг Капетановић извештава 29. маја 1944. о злочиначкој активности тих четника и, поред осталог, наводи:

„На отоку између Жирја и Зларина искрцали су се наши као тобожњи партизани. Испитујући све како одржавају везу партизани са чуваром светионика, остали су на отоку два дана и том приликом убили 4 курира који су дошли са Виса, одузели им све оружје, затим су стрељали два католичка свештеника (од којих један има брата политкома). Осим тога убили су још 7 партизана који су заједно са свештеницима дошли на оток другог дана. Из Водица су довели у Шибеник 180 активних радника. Спроведени су у Немачку на рад ... Причају ови наши (Конрадови) младићи да све Шибеничане које нађу по селима око Шибеника одмах стрељају. Данас нам је Конрад по овим младићима послао 14 сандука талијанске муниције."

Даље Капетановић извештава како се вози у немачком аутомобилу и да се налази код Скрадина, као и то да ће група „Конрад" проширити делатност и на Буковицу.

Поред многих диверзантских акција ове јединице, односно трупа „Конрад", један драстичан случај се издваја по ономе што је ова диверзантско-терористичка група учинила на острву Пашману 16. јула 1944, предвођена, изгледа, лично од поручника Рајнхарда Копеа, алијас Конрада. Тога дана на острво се искрцао „труп" јачине 29 људи у енглеским униформама и с титовкама, онако како су углавном били обучени припадници далматинских јединица НОВЈ.

„Труп" се одмах ставио у везу с месним народноослободилачким одбором, а преко овог са Среским комитетом КПХ за Биоград на мору и Командом места Кукљица. Ова команда је упутила са замеником команданта 20 наоружаних бораца да испитају ствар. Непријатељ се представио заменику као група пролетера с једним руским и једним ен глеским официром. Затим је приређен ручак у На-

55-пуковник Ото Скорцени, руководилац диверзантске делатности на окупираним подручјима

родноослободилачком одбору, након чега се „труп" прошетао острвом, тако да су их у неким местима засипали цвећем, или приређивали манифестације.

V селу Пашману другарица Анђелка Божин рекла је „савезничком официру": „Друже савезниче, веома си сличан једном њемачком официру, којег смо не давно убили и потом утопили у мору", док је жена заменика команданта места у Кукљицама у „Енглезу" препознала немачког официра који ју је својевремено батинао. Међутим, њеним речима нико није поверовао, па је „савезнички официр" за време кретања и крстарења острвом вршио фотографисање. Увече су припадници „трупа" имали и „другарски" разговор с члановима Среског комитета, а потом су отишли на спавање у школу с одложеним оружјем, осим двојице стражара, тако да ни тим актом нису изазвали никакву сумњу.

Сутрадан су се упутили у правцу теснаца према месту Кали на другој страни канала и том приликом размрскали лобање двојици припадника јединице за борбу против пете колоне (ППК) који су пратили „Енглеза", а трећег убили и пребацили се на другу страну теснаца.

Идућег дана (18. јула) на Пашман је поново дошао нсти „труп" са још 30 војника, али сада у немачким униформама. Том приликом су по фотографији пронашли другарицу Божин, силовало је 10 припадника „трупа", затим су ту осамнаестогодишњу девојку исекли ножевима на комаде и бацили у море, док су старицу која је пољубила „савезничког официра" обесили, као и трговца Симу Штагличића, партизанског сарадника. Потом су попалили више кућа, извршили пљачку хране и стоке и опљачкали цркву, да би на крају упутили једно циничко писмо са садржином црне пропаганде. V писму се комаи данту места Кукљице, поред осталог, каже и ово: „Друже команданте, сад знаш да нисам био никакав енглески, него немачки официр. Дошао сам к вама с бившим партизанима, не да се борим, већ да се упознам како живите .. . Било је против наше воље шго су стрељана три ваша друга."

Поручник Конрад је са овом групом четника п Немаца хтео овим злочиначким актом да унесе забуну, јер се није радило ни о каквим бившим партизанима у редовима трупа, већ о љотићевцима из ширег рејона Шибеника и Бујићевим четницима из поменутог ћачког батаљона. На тај начин су чет ници подмукло и на злочиначки начин служили окупатору у борби против НОП-а, да би касније, када је народ научио да се брани против трупова, прешлп на стварање терористичко-диверзантских група обу чаваних под руководством Ота Скорценија за дејства у дубљој позадини ослобођене територије под. именом „командоса".

ЧЕТНИЧКО-НЕМАЧКА САРАДЊА У ЛИЦИ И ДЕЛУ КОРДУНА

Четници на подручју Лике и дела Кордуна ол свога постанка 1942. потпадали су под команду италијанских трупа под називом Антикомунистичке добровољачке милиције (М. V. А. С). Када су у пролеће 1943. јединице 6. и 8. ударне дивизије НОВЈ, као и НОП одреди Лике и Кордуна ослободили већи део Лике од италијанских и четничких јединица, четници су се повукли заједно с италијанским трупама. Тако су се четници из ширег простора Гацке долине (Црна Власт, Врховине, Жалужница, Шкаре и друга места) повукли у Сењ, Селце и Криквеницу. Четници из Личке Јесенице и Плашког повукли су се у Јосипдол, Огулин и Српске Моравице. И једни и други и даље су остали у служби италијанских фашиста, покушавајући да се у групицама убацују на терен одакле су побегли, при чему су вршили атентате на поједине припаднике НОП-а, нападали курире, политичке раднике и болнице на слободној територији.

Припадници јединице „Конрад" (ФАТ — 214)

После капитулације Италије четници који су одступили у Хрватско приморје пребегли су са Лошиња у Италнју, где су наставили сарадњу с немачким трупама. То су били углавном четници који су у пролеће 1943. истерани из Гацке долине. Почетком 1944. ти четници су под командом капетана Душана Баковнћа и војводе Добросава Јевћевића, уз помоћ италијанског фашистичког пуковника Гриљоле, а по наређењу пемачких команди, враћени из Италијг (Болоње и Падове) у Истру, део Словеније и Хрватског приморја, где су наставили сарадњу с немачким трупама и под немачком командом.

Онај део четника што је побегао у Јосипдол и Српске Моравице непосредно пред капитулацију Италије сконцентрисан је у Српским Моравицама, покушавајући да се делом споји с четницима под командом мајора Новака у Словенији, што им није успело. После капитулације Италије ти четници су кренулн према Задру, како би се тамо спојили с британским поморским снагама које су очекивали. Међутим, они су средином септембра 1943. потпуно разбијени од делова 8. кордунашке ударне дивизије НОВЈ близу Мусулинског потока (код Жнидовца). Многи четнички официри су се тада разбегли по планини Капели, док је већина углавном мобилисаних четника отишла у своја места, да би се убрзо нашли у јединицама НОВЈ било добровољно, било путем мобилизације.

Пошто четнички официри, оставши без „војске", нису могли дуго остати у шумама Капеле, то су октобра 1943. отишли у Далмацију код војводе Момчила Бујића, а одатле у западну Босну, где су продужнли сарадњу с немачким окупаторима и усташко-домобранским јединицама у борби против НОВЈ. Међу њима су били мајор Василије Маровић, командант 2. бригаде 503. четничког корпуса, капетани Илија Јевтић, Сергије Живановић, Јован Мандић, Александар Аранђеловић, Ратко Мирић (бивши командант четника у Плашком) и поручник Јован Ш/павац. Други четнички команданти који, због своје злочиначке делатности према народу, нису имали храбрости да се прикључе јединицама НОВЈ, већ при првнм контактима с немачким трупама ставили су им се на располагање. Међу таквима су били капетач Миодраг Капетановић, командант Медачког четничког одреда, који се повукао у Госпић и ставио у службу усгаша и Немаца. Поручник Милан Потребић је направио исто то, док су се поручници Вујиновић и Сокић, капетан Фишић, потпоручници Грбић, Јовић, Јован Шушњар (бивши аћутант потпуковника Илије Михића док је боравио у Плашком). као и поручници Теслић и Љубојевић, такође ставили на располагање немачком окупатору у Госпићу. Исто је то учинио и капетан Душан Баковић, бивши командант 4. четничке бригаде.

Овако успостављене везе и почетак сарадње с немачким трупама, које су у септембру 1943. продирале на подручје Лике, уследило је на основу наређења које је још 6. септембра издао потпуковник Славко Бјелајац, тада командант 503. четничког корпуса, односно „Личко-кордунашке четничке области".

Извештавајући Дражу Михаиловића о потпуном слому четника у Лици после капитулације Италије, војвода Бујић му је депешом 22. новембра 1943. ја

V прилогу извјештаја Штаба немачке 392. легионарске дивизије, „Плаве", од 22. маја 1944. налази се и ова слика Јозе Еремића (десно) у друштву с немачким официром (лево)

вио да је једини који је успео да побегне с делом своје јединице у „усташки гарнизон" у Госпићу био капетан Капетановић и да је тамо ступио у везу с немачким окупатором, који му је одмах понудио опрему и наоружање. На то је Дража 27. новембра одговорио да „Капетановић чисти свој крај од комуниста и спашава свој народ од усташа како зна и уме", што је значило одобравање сарадње са уста шама.

Уско повезано с Медачким четничким одредом радила је група четника близу Доњег Лапца, под командом Илије Влашића. Та група се врло брзо повезала с немачким јединицама и ставила на располагање немачкој 373. легионарској дивизији „Тигар" за борбу против јединица НОВЈ.

Тако су већ у рану јесен 1943. четнички команданти на подручју Лике постали немачке слуге, али тако рећи, без своје „војске", јер су четничке групе биле малобројне и налазиле су се углавном уз немачке штабове и служиле само у пропагандне циљеве. Пошто су се код немачких команди показали као поверљиви и спремни да извршавају задатке за рачун немачких трупа, четнички официри Капетановић, Баковић и Потребић су убрзо постали извршитељи наређења немачких команди. Капетан Миодраг Капетановић (убрзо је постао мајор), као човек од повереља немачког окупатора, постао је Бујићев шеф пропаганде и официр за везу између Бујића и Немаца; Душан Баковић је, уз помоћ немачких команди отишао у Италију да доведе четнике у Лику, док је поручник Милан Потребић одређен за националног повереника за Лику. Ова двојица последњих су често конферисала са усташким представницима у Ријеци, Огулину и Јосипдолу.

Од пролећа 1944. Потребићев штаб се налазио у Јосипдолу, где се налазио и Штаб немачког 846. пука 392. легионарске дивизије „Плаве". Ту је дошло из Истре и десетак четника које је послао војвода Добросав Јевћевић да немачком окупатору служе као полиција.

Долазак Потребића уеко је везаи с догађајима који су се одиграли 15. маја 1944. у Плашћанском НОП одреду, када је у истом извршен пуч и део за ведених бораца 2. батаљона прешао на страну четника.

Пуч је припремила и њим руководила група вој но-политичких руководилаца Команде подручја за Кордун и Плашког НОП одреда. Међу актерима догађаја најзначајнију улогу имали су мајор Јоцо Еремић, командант подручја, Стево Косановић-Јаб\т-чар, заменик политичког комесара Кордунашке групе НОП одреда (Плашчански, Кордунашки и Карловачки НОП одред), Буро-Буђа Шумоња, командант Плашћанског НОП одреда, затим неки из Команде подручја и Штаба Кордунашке групе НОП одреда, као и неки припадници Помоћног обавештајног центра за Кордун.

Захваљујући положајима и функцијама које су заузимали, уепели су да своју реакционарну и издајничку активност врло вешто маскирају, радећи на слабљењу морално-политичког јединства и борбене способности јединица под њиховом командом. Неки од њих су, као, на пример, Стево Косановић, још од 1942. одржавали везе с четничким командантима у Плавча Дражи, Плашком и Јосипдолу, а касније и с четничком командом у Селцу.

Централна личност те превратничко-издајничке работе био је мајор Јоцо Еремић, који се у партизанским редовима налазио од 1941. Исте године био је заврбован и ухваћен од усташа. Имао је везе с четничким командантом у Плашком Радомиром Мирићем, коју је одржавао преко Стеве Косановића. Косановић је пре рата живео у Београду, где су једно време били Еремић и Мирић. Косановић је 1941. приступио устанку у Србији, али је иосле прве непријатељске офанзиве отишао преко Сплита у Плашки и тамо се убрзо повезао с четничким официрима. Косановић је такође имао везе са усташама, док се за Шумоњу може рећи да је био добро упућен у оно што раде и шта намеравају Еремић и Косановић.

Појачана активност непријатеља на подручју Кордуна и јачи притисак немачке 392. легионарске дивизије „Плаве" и усташко-домобранских јединица на том подручју почетком 1944. изазвао је извесна колебања у Плашчанском НОП одреду, чему је допринео деструктиван рад Буре Шумоње и његових истомишљеника, тако да је у марту 1944. из одреда дезертирало око 120 бораца. Партијска организација и војно-политичко руководство су разматрали такво стање и сматрали су да су за то криви и неки чланови Штаба одреда, међу којима и командант одреда Буро-Буђа Шумоња, па је било препоручено и планирано његово смењивање и упућивање на другу дужност.

Међутим, када је та одлука требало да буде спроведена, 15. маја 1944. изведен је пуч: део бораца 2. батаљона с делом батаљонских и одредских руководилаца прешао је на страну четника, ставивши се одмах под команду немачког окупатора.

Поред наговештених персоналних промена, извођење пуча убрзало је то што је на Јоцу Еремића пала сумња да има удела у борбеној неактивности Плашчанског одреда, па је био издат налог за његово хапшење. Сазнавши за то, он је крајем априла 1944. напустио Команду подручја (у Горњем Будачком), сакривао се извесно време код својих истомишљеника, да би се 12. маја, по раније уговореном плану, ставио у Оштаријама на располагање немачким официрима војнообавештајне службе (АБВЕР-а). V забелешкама Обавештајног одељења (Иц) 392. легионарске дивизије „Плаве" од 13. маја 1944. о разговору с Еремићем пише, поред осталог, и ово:

„12. маја, а према пређашњем споразуму (место и време сусрета с немачким осигурањем) ставио се на располагање немачкој војној сили — Вермахту, командант Кордунашког подручја мајор Еремић".

Везу Еремића с немачким прихватним одељењима омогућио је Фридрих Пешке (Рпебпсћ Ре зсћке), официр АБВЕР-а из Карловца, с којим су Еремић и Косановић одржавали везе од раније. Значајно је напоменути да је Еремић одмах признао вођство усташког поглавника Анте Павелића и његову квислиншку творевину Независну Државу Хрватску. Еремић је изјавио да је он вођа „антикомунистичког покрета на Кордуну" и да је „покрет спре ман да стави црту преко догађаја из 1941. године", а то је значило преко масовног геноцила над српским народом у тзв. Независној Држави Хрватској, који су извршиле усташе.

При преласку на страну немачког окупатора, Еремић се у Јосипдолу 13. маја 1944. састао с Миланом Потребићем. Већ 14. маја њих двојица су написала неколико писама, која су упућена на више лица у Плашком и на Кордуну. Основна садржина је позив на побуну у јединицама НОВ и ПОЈ, те прелазак на страну четника. Поред осталих, писмо је упућено и Стеви Косановићу, у коме, поред осталог, пише:

„Налазим се у Јосипдолу. Оснивамо сопствену војну јединицу. Овде је такође и Милан Потребић. Мене је он већ уврстио у своју заједницу. Он стоји на страни Немаца откад је Италија капитулирала н располаже с већим бројем људи".

Разговорима у Јосипдолу присуствовао је и потпоручник Милан Момчиловић, бивши обавештајни официр Плашћанског НОП одреда. Он се 2. маја 1944. предао немачком окупатору. Наиме, пучисти су се договорили да се неки од њих, већ према приликама, преда Немцима, инсценирајући заробљавање. Или, уколико се таква прилика не пружи, да се после одржаног договора, који је био заказан за 6. мај, пошаље делегација од три члана немачкој окупационој команди и изнесу услови сарадње и време извршења пуча.

На истом састанку расправљало се и о томе како назвати војску „антикомунистичког покрета". Назив „четници", што у суштини и јесу, није им се свидео јер су знали да су четници, због сарадње с немачкнм окупатором и усташама, као и због теро рисања народа, омрзнути. Потребић је предлагао да се зову „Војска Бана Јелачића", рачунајући да ће тако добити подршку од усташких јединица. Немачке окупационе команде су их, пак, у почетку звале „Југословенски добровољачки покрет", или „Хрватска борбена заједница", што је био најчешће случај за четничке јединице под немачком командом. Чи нило им се да ће „Добровољачки покрет" бити прихваћен од ширих слојева народа, па је одлучено да своје јединице формирају под именом „Добровољачки одреди".

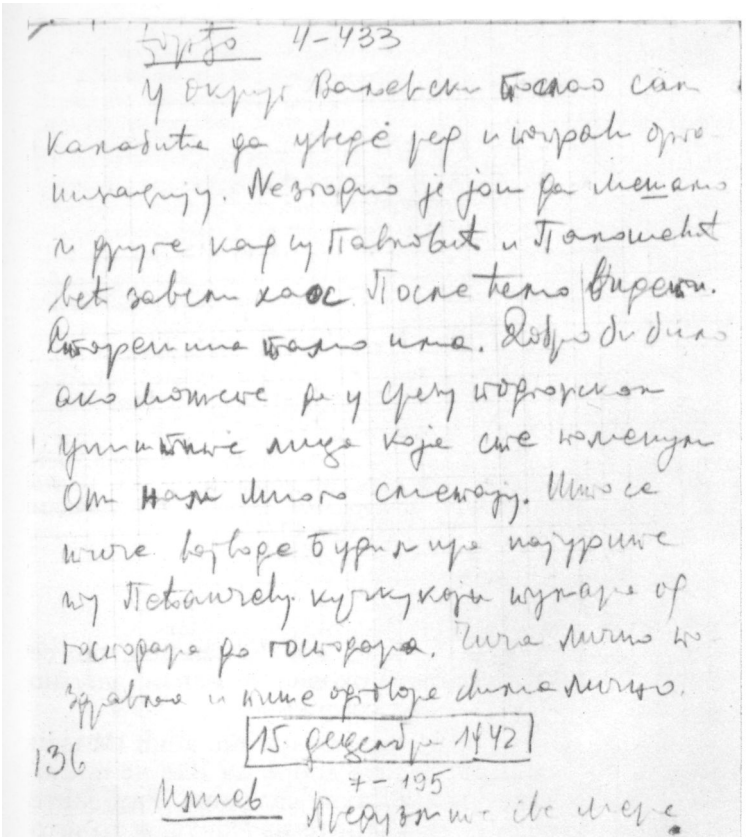

Факсимил депеше Драже Михаиловића од 14. децембра 1942. капетаиу Драгославу Рачићу (Борђо) за ликвидацију припадника НОП у Подгорини (А-УП, к. 299, рег. бр. 17-1/6)

Бекство Еремићево и краткотрајно губљење везе с командом Плашћанског НОП одреда, забринуло јг Стеву Косановића и Буру Шумоњу, јер су се бојали да ће бити откривени. Они су 14. маја 1944. позвали своје људе у Команди подручја да одмах и неодложно напусте партизанске редове и пређу на страну четника.

У заказано време, касно ноћу, у селу Грбе код Плашког издвојени су „поуздани борци" којима је говорио Шумоња о циљевима борбе, па је, између осталог, казао да они више нису партизани, да се у Сплиту искрцала „југословенска војска" из иностранства и да им је задатак да униште партизане.

Већ 16. маја 1944. предвече код Пешутове пила не одржан је састанак између представника пучиста и немачких официра. Разговарало се о додели пучистима наоружања, средстава везе, технике за спровођење пропаганде и другог. Обавештајно одељење 392. легионарске дивизије „Плаве" о томе је 22. маја 1944. обавестио Команду 15. брдског армијеког корпуса истичући:

„Преговарачи из Оштарија, о којима је јављено (Јабучар, као политички комесар штаба Групе Плашког, Кордунашког и Карловачког одреда и командант Плашког одреда), траже подршку немачког Вермахта".

Међутим, док су се водили прешвори код Пешутове пилане, већина бивших бораца 2. батаљона, увидевши куд су их повеле њихове старешине, напустили су издајнике и вратили се назад у одред. Остали су се, под притиском јединица 8. НОУ дивизије и 1. и 3. батаљона Плашћанског одреда, а одбачени о\ народа, поделили у мање групе које су се криле по шумама око Плашког, да би се крајем маја прикључили четничком одреду Илије Влашића у Гацкој долини.

Пошто су се спојили с Влашићем, повели су заједничке преговоре с немачким представницима о формирању добровољачких јединица. Тако су 7. јуна 1944, у Дреновом кланцу, код Оточца, одржали састанак с представницима Обавштајног одељења 392. легионарске дивизије „Плаве". Разговарало се о формирању и задацима добровољачких одреда, додели наоружања и опреме, лечењу рањеника у немачким болницама и друго. Постигнута је сагласност да се у ширем рејону Оточца формира одред под командом Илије Влашића, а у рејону Плашки — одред под командом Буће Шумоње. Такође је закључено да Еремић и Косановић формирају команду за вез\- и односе с немачким окупационим командама. Предвиђено је да се формирање настави, убацујући се дубље у Кордун, али искључиво под немачком командом. О томе се у извештају 392. дивизије од 10. јуна 1944. Команди 15. брдског армијског корпуса каже:

„Такође је непожељно и не би се могло претпоставити да се антикомунистички покрет исцрпе у формирању слабих јединица за осигурање. Прилика, њихов захтев, да се Кордун, који се доскора могао означити колевком партизанског покрета у Хрватској, војнички ослободи (од јединица НОВЈ — прим. а.) и политички придобије за националсоцијализам мора се искористити свим средствима ... Еремић и Јабучар образоваће једну команду за везу с дивизијом, ради политичких и пропагандних питања. Овој команди су обадва одреда Влашића и Шумоње потчињена. Они ће добијати војна наређења искључиво и једино од њихових, у тактичком смислу, претпостављених немачких трупа."

На састанку је уговорено да немачке јединице предузму акцију чишћења слободне територије од јединица НОВЈ у Плашком и његовом ширем подручју, а затим да се „ослобођено" подручје преда под команду Буће Шумоње.

Истог дана (17. јуна 1944) Еремић је, испуњавајући завет немачким окупаторима, одушевљено писао војводи Јевђевићу:

,,На завршетку мог прилично дугога излагања обећајем да ћемо све силе упрегнути да што боље организационо обухватимо нашег борца, који ће, уверен сам, бити дика и понос наших добровољачких одреда, а њихови ударци ће најпре разбити кулу, најтврђу кулу комуниста на Балкану, а то је Кордун."

Тако су под немачком командом, али само на папиру, формирани добровољачки одреди Плашћанске и Гацке зоне, а радило се и на формирању четничког Кордунашког одреда којим би командовао Јоца Еремић лично. Истовремено формирана је Команда Добровољачких одреда Гацке зоне. За команданта је постављен Илија Влашић, а у штаб су ушли: Буро Бањанин, начелник штаба и официр за везу с немачким командама, Стево Косановић, оперативни

официр, и Браико Крајиновић, официр за пропаганду. Јоца Еремић, као вођа антикомунистичког покрета, био је члан штаба.

С обзиром да се Плашћански четнички одред, због малог броја људства (јер им се нико није одазивао) и удаљености немачких гарнизона на које би се ослонио, није могао формирати како је то замишљено, то се дошло на идеју да се од ова два одреда формира „Прва југословенска бригада Вожда Карађорђа". Али, због малог броја људства и од тога се одустало па је крајем јула 1944. формиран „Првп југословенски батаљон Вожда Карађорђа". Командант батаљона је постао Буђа Шумоња.

Борбена активност Добровољачких одреда (свега око 200 четника), због војничке немоћи и органи зационе неповезаности, сводила се углавном на извођење појединачних препада на позадинске једи нице и установе, вршење појединачних атентата п терорисања и пљачке становништва. Тако је од њихових мегаломанских планова да зауставе ток народноослободилачког рата и револуције остала само пуста жеља шачице издајника и окупаторових слугу. Крајем 1944, под ударцима јединица НОВ и ПОЈ, ови четници су били потпуно разбијени, после чега су се, са својом сабраћом под командом попа Момчила Бујића, преселили у западне крајеве наше земље, а одатле у Италију. Буђа Шумоња је остао на терену Капеле крију ћи се у шуми с неколицином истомишљеника. Он је уједно био командант Црних тројки за подручје Кордуна и дела Лике. Одбачен од народа и не могавши наћи јатаке, склонио се у земуницу у својој кући у селу Вера, код Плашког, где је, као одметник, ликвидиран 1. јануара 1949. године.

САРАДЊА ЧЕТНИКА И НЕМАЧКИХ КОМАНДИ У ЈУГОЗАПАДНОЈ СРБИЈИ

Сарадња четника и немачких команди у Србијн практично је текла још крајем 1941. и почетком 1942, када су се бројни четнички одреди, после прве немачке офанзиве, легализацијом ставили под команду немачког окупатора. На територији окупиране Србије тада практично није било четника који се нису на неки начин ставили у службу у смислу Дражиних директива датих 30. новембра 1941. на Равној гори. Међутим, временом је долазило и до кидања тих веза, па су немачке јединице приступале разоружању неких четника, као што је био случај с четничким одредом поручника Предрага Раковића у Чачку. Он је чак био и командант места у Чачку са знањем немачке окупационе команде, што је изазивало револт и мржњу становништва Чачка према Раковићу и четницима због издајничке работе једног од многих колаборациониста који су са својим одредима починили бројне злочине над припадницима и симпатизерима НОП-а. Захваљујући сарадњи Раковића с немачким командантом потпуковником Фрикеом, четничка организација у срезу љубићком је била легализована, што је пружало могућност четницима за терорисање становништва.

Међутим, када су немачке команде најавиле разоружање неких четничких одреда, плашећи се искрцавања савезника на Јадранској обали, Дража је у

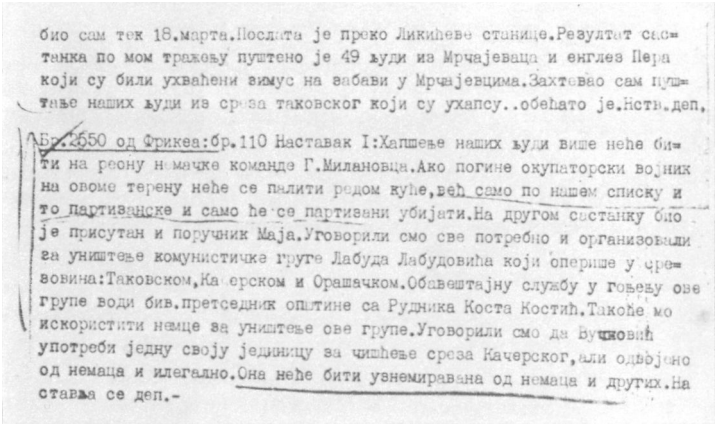
био сам тек 18.марта.Послата је преко Лукићеве станице.Резултат сас-
танка по мом тражењу пуштено је 49 људи из Мрчајеваца и енглез Пера
који су били ухваћени вимус на забави у Мрчајевцима.Захтевао сам пу-
тање наших људи из среза таковског који су ухапсу..обећато је.Ностн.деп,

Бр.2650 од Фрикеа:бр.110 Наставак I:Хапшење наших људи више неће би-
ти на реону немачке команде Г.Милановца.Ако погине окупаторски војних
на овоме терену неће се палити редом куће,већ само по нашем списку и
то партизанске и само ће се партизани убијати.На другом састанку био
је присутан и поручник Маја.Уговорили смо све потребно и организовали
га уништење комунистичке групе Лабуда Лабудовића који оперише у сре-
довина:Таковском,Качерском и Орашачком.Обавештајну службу у говеју ове
групе води быв.претседник општине са Рудника Коста Костић.Такође мо
искористити немце за уништење ове групе.Уговорили смо да Вучковић
употреби једну своју јединицу за чишћење среза Качерског,али одбијено
од немаца и илегално.Она неће бити узнемиравана од немаца и других.На
ставља се деп.-

Факсимил \ела депеше капетана Предрага Раковића, четничког команданта 2. равногорског корпуса, од 23. марта 1943. Дражи Михаиловићу о сарадњи четника с немачким окупатором (А-УП, к. 293, рег. бр. 4-1/47)

јесен 1942. из Горње Липове, код Колашина, где се тада налазила четничка Врховна команда, упутио Раковићу депешу следеће садржине:

„Немци хапее све одреда. Стари Калабић (Милан — прим. а.) ухапшен. Пазите добро да Вас не преваре. Не идите више ни на какве састанке. Разболите се, нађите начина да се удаљите из Чачка, и то што пре. На Хомољу похапсили скоро све легализоване Склоните оружје, склоните људство. Склоните се Ви што пре."

На ово је Раковић одговорио:

„Ја сам већ у шуми. Мој одред је још илегелан, али је растурен по срезу на мање делове. Све предвиђено да се избегне разоружање. Немце сам известио да сам отишао у Београд на лечење."

Но ипак је Раковићев одред био разоружан. Ево како то Раковић описује у свом извештају од 28. октобра 1942. упућеном Дражи:

„Разоружан је мој легални одред, Заблаћки одред, Јелички одред у Чачку и Сремско-банатски одред у Г. Милановцу. Разоружање је извршено на следећи начин. Немци су заједно с нашим властима наредили општи претрес терена и потеру за комунистима. Дали су сваком одреду зону рада. Скуп одреда и полазно место у Чачку. Ја сам им послао свега око 50 људи, и то без важнијег старешинског особља. Ти људи су разоружани и налазе се у логору у Чачку. Моји су прво разоружани, те се Јелички и Заблаћки одред у већини разбегао. Овом приликом ухапшен је и Воја Пантелић. Немци врше потере."

У ствари, четници су једва чекали сваки „претрес", јер је то значило, нре свега, отимачину и пљачку породица припадника и симпатизера народноослободилачког покрета, што је, по правилу, пратио и терор уз убијање људи по четничком нахођењу. Знајући за ово, немачка команда је једну такву акцију планирала као мамац, па је по прикупљању четника приступила њиховом разоружању. Тако се Предраг Раковић из Чачка нашао поново привремено у „илегалству", где убрзо по реорганизацији четничких одреда постаје командант четничког 2. равногорског корпуса. Међутим, Раковић ни тада није престао са

Четнички колач на делу

својим везама с немачким командама, па је тако 26. фебруара 1943. обавестио депешом Дражу Михаиловића о следећем:

„Немачки командант у Г. Милановцу поручник Кригер писао ми је писмо и молио да се састанем с њим под условом који ја поставим у погледу мо1 обезбеђења. Разлог састанка није ми изнео. Обавештен сам да је у великој кризн. Ја бих се састао ако Ви одобрите. Мислим да ми неће подвалити, а надам се да ћу неку корист од њега извући. Молим хитан одговор по овоме".

На ову депешу Дража му је одговорио 2. марта 1944, дајући упутства Раковићу да поручи, поред осталог, Кригеру и следеће:

„Док Ви стрељате и хапсиге невине људе, не може бити разговора с Вама. Пустите прво људе и престаните с мародерством."

Тако је Дража практично подржао разговоре али само под одређеним условима. Међутим, Раковић није ни сачекао ову Дражину депешу, већ је истог дана (2. марта) одржао састанак с Кригером. V вези с тим је 3. марта упутио Дражи опширан извештај, у коме га је известио да је одржао састанак с Кригером на Савинцу, у једној шуми, да је циљ састанка био да се „униште комунистичке банде" на подручју које обезбеђује немачка јединица из Горњег Милановца. Такође да је договорено да 1. и 2. равногорски корпус и немачка јединица приступе уништењу комуниста 2/3. марта у области Рудника, да се из затвора пусте сви четници по списку који ће доставити Раковић. Том приликом Раковић је известио и о Кригеру:

„Он зна да сам представник Драже Михаиловића и отворено ми је рекао да он и његове колеге разумеју Дражу и његов покрет, али њихово више вођство, како војно, тако и политичко, не разумеју Дражу и његов покрет, односно, не трпе га. Зато ми је препоручио да се чувамо и не дозволимо да се сукобимо још с њиховим јединицама. Састанак је био кратак, свега 1 сат. Молио је да се и убудуће састанемо под условима које ја желим, па уколико ми буде потреба и уколико ми се дозволи од више ко манде, то ћу учинити. Иначе, кроз цео његов разговор провејавала је жеља да са 'шумским' ухвати везу за дани моменат."

Раковић је потом одржао још један састанак с Кригером и о томе обавестио Дражу 23. марта 1944. Том приликом Раковић је известио да су Немци пустили 49 људи из затвора и да неће више хапсити четнике и да ће се у случају погибије немачког војника палити само партизанске куће, и „само ће се партизани убијати". 'Гакође је договорено да се униште партизанске јединице у срезовима таковском, качерском и орашачком. За борбу против партизана Раковић је известио да су му Немци дали 5.000 метака.

Капетан Раковић је известио Дражу депешом од 29. марта, у којој је стајало ово:

„Не осећа се никакав комунистички рад. 15. марта ништа се није десило. У вези са заплењеном архивом од инж. Поштића, као његови сарадници у срезу љубићком, стрељане су 63 особе. Још има да се похватају 84 у срезу таковском и љубићком, али решио сам да ове похвата жандармерија и спроведе у Београд у лагер, те да се тамо стрељају када се деси да неки окупаторски војник погине, као што је био случај у Драгачеву."

У ствари, сва ова хапшења су уследила после напада четника на Чачански НОП одред 5. марта 1943. у селу Остри. Том приликом су четници убили 15 партизана међу којима је био и Радиша ПоштиН, заменик команданта одреда. Код њега су четницн нашли архиву на основу које су спровели хапшења присталица НОП-а. О томе је Раковић посебно известио Дражу депешом од 11. марта, у којој је описао напад на партизане које су опколили у једној школи и после трочасовне борбе разбили опкољену групу

У једној другој депеши, такође од 29. марта, Раковић је известио Дражу: „С Немцима се више не састајем јер немам потребе, Звонко (Звонимир Вучковић, командант 1. равногорског корпуса — прим. а.) преко својих људи руководи уништењем Лабудове групе. Тамо оперише и 60 четника Звонкових. С Немцима сам уговорио, те ме снабдевају муницијом."

Лабудова група је у ствари био 1. шумадијскч НОП одред „Милан Благојевић" којим је командовао Милорад Лабудовић-Лабуд. Милорад је рођен у Шекуларима, у Црној Гори, па је још као гимнази-

Командант 1. шумадијског НОП одреда Милорад Лабудовић-Лабуд, народни херој Југославије

јалац пришао напредном радничком покрету. Студирао је филозофију у Београду. Члан КПЈ је постао 1934, док је 1936. завршио филозофски факултет. Због револуционарне активности двапут је био хапшен, издржавајући казну у београдској Главњачи, док на крају није због своје комунистичке активности отпуштен с посла. Лабуд је погинуо 25. фебруара 1944. јуришајући на челу одреда на једну опкољену постају Српског добровољачког корпуса у селу Барошевцу код Лазаревца. Због изузетне храбрости и револуционарне делатности, Лабуд је 26. новембра 1955. проглашен посмртно за народног хероја Југославије.

Раковић не само да је одржавао везе с немачким војним командантима, већ и с органима немачке Тајне државне полиције, односно ГЕСТАПО-а (Сеćће1те51аа1:5роћ2е1) у Чачку. Тако је ратни заробљеник, иначе немачки тумач и гестаповски иследник Јохан Нојман (Јоћап Мешпапп) на саслушању од органа Управе државне безбедности изјавио 15. маја 1946. и ово:

„Још 1943. године, пре него што је дат услов за споразум између четника Драже Михаиловића и Немаца, мени је познато да је између Гестапоа и четника ДМ била и ранија сарадња. У то време, када је требало да се врши каква акција четника против партизана, ми смо о томе били обавештени. Лично сам ја више пута читао депеше које је шеф Гестапоа у Чачку слао Гестапоу у Београд. У депешама је стајало бројно стање четника, њихов план за напад, имена појединих команданата корпуса и њихово наоружање . . . Исто тако обавештавало се и о снагама партизана. У ово време сарадња између четника и Немаца још није била сасвим склопљена. Зато су се од тада почели одржавати састанци између шефа Гестапоа и команданта II равногорског корпуса Предрага Раковића."

Као што се види, Раковићу није сметало ништа да сарађују с том *монструозном* нацистичком полицијском институцијом, која је, заједно са 85 формацијама била синоним за највећа мучења и свирепост коју је уопште човек могао да измисли у односу на жртве које су биле излагане гестаповским тортурама. Раковићу као ни Дражи, ништа, није сметало да пуни злогласни београдски Бањички логор са ухапшеним симпатизерима или ирипадницима НОП-а, до пуни логор који је био један од највећих стратишта у окупираној Србији.

Међутим, не само Раковић, већ и сви други четнички команданти у Србији, и ван ње, успоставили су веома блиске односе с немачким окупатором, нарочито после капитулације фашистичке Италије 8. септембра 1943. Због тога су уследиле и одговарајуће директиве од нацистичких команди у погледу вођења преговора и остваривања чвршће сарадње с четницима у борби против НОП-а.

ЧЕТНИЧКО-НЕМАЧКИ СПОРАЗУМИ О САРАДЊИ У СРБИЈИ

Ценећи значај и улогу квислиншких формација у борби против НОВЈ Хитлер је 29. октобра 1943. издао директиву којом је предвидео организовање свих антикомунистичких снага за заједничку борбу против НОП-а. У вези с тим командант Југоистока генерал-фелдмаршал Максимилијан фон Вајкс је издао 21. новембра 1943. упутство за склапање споразума с четницима, у коме је стајало ово:

Специјални опуномоћеник немачког Министарства спољних послова на Југоистоку Херман Нојбахер, главна немачка личност за одржавање контаката и веза с Дражом Михаиловићем

„1.) Као резултат преговора које дуже времена воде, у најужој сарадњи, специјални опуномоћеник Министарства спољних послова и командант Југоистока с вођама четничких одреда, склопљен је споразум који предвиђа оружано примирје ограничено на одређени простор и повремено заједничко вођење борбе против комунизма.

2.) Предуслов за овај споразум био је, остаће и у случају склапања нових споразума, да четнички одреди:

а) прекину с борбеним и саботажним дејствима против немачког Вермахта, његових савезника који се с њим заједнички боре на свом земљишту и Муслимана;

б) приликом учествовања у заједничким борбама против комуниста, буду потчињени немачком командовању;

ц) прекину све везе са силама које се налазе у рату с Немачком и да изруче штабове за везу тих сила који се налазе код њих;

д) учествују у заједничкој пропаганди против комунизма.

3.) Све официре треба обавестити о следећем:

а) Досадашња забрана за сарадњу с четничким одредима и појединачним бандама заснивала се на чврстој оријентацији највишег четничког вође Драже Михаиловића да безусловно води борбу против Немачке и њених савезника, чега се он досад није одрекао.

б) Изјава појединих четничких вођа да желе водити борбу прогив комунизма заједно с немачким Вермахтом, добила је нову димензију посматрана у светлу опште процене непријатеља и његових позиција на простору Југоистока и спознаје да покрет комунистичких банди, који доказано прима идејну и материјалну помоћ од СССР, представља главну опасност. Због тога се морало присупити преиспитивању четничких понуда.

г) Однедавно лојална оријентација појединих четничких одреда не сме се уопштити, јер још и данас четничке банде изводе препаде и саботаже.

г) Јединицама се и надаље забрањује да ступају у преговоре с четничким одредима. Појаве самовоље могу само да сметају везама које су успостављене од стране највиших војних и политичких установа и да тиме изазову велике штете за опште командовање на простору Југоистока.

д) Аокалне четничке вође, које се нуде да учествују у заједничкој борби, треба упућивати на најближе уетанове Абвера или Службе безбедности.

е) Пропаганду против четиичког покрета треба обуставити; њено поновно оживљавање зависиће од развоја новостворене ситуације."

Из Вајксовог упутства се види да су четничке понуде дошле у исго време када и немачка процена да је неопходно, и то под немачком командом, још веће ангажовање четника заједно с окупаторима у борбама за спречавање продора јединица НОВЈ у Србију. Јасно је изражена чињеница да су пре издавања упутства вођени преговори између немачких представника и делегата Драже Михаиловића. Запажање и примедба Вајкса да четници „изводе препаде и саботаже" открива чињеницу да Михаиловић није никада, па ни тада, изводио организоване и смишљене нападе на окупаторе, већ да су „препаде" на мања немачка одељења изводили појединн нижн четнички команданти на своју руку. Тако, на пример, потпуковпик Милутин Радојевић („Георги") 4. децембра 1943. извештава Михаиловића да се немачке и четничке колоне често нађу заједно, али да Немци ништа не предузимају, што се тумачи као њихова немоћ. „Сврљишки корпус разоружава Немце где год се с њима сусретне и разоружане пушта. Ово Немци знају и оружје одмах предају без великог отпора".

Карактеристичан је извештај војводе Јевћевића без датума (вероватно од 8. августа 1944) Михаиловићу, у коме је описао своју сарадњу с Немцима у Истри и Хрватском приморју и сарадњу четничких команданата с Немцима на територији Независне Државе Хрватске. Он пише и о разговору с немачким командантом, који му је изјавио: „Кад сам био у Србији, ја сам разумевао да вашој војсци треба да нас понегде напада, и са секторским командантом сам говорио и предлагао му да он месечно врши саботажу и да ми само каже унапред које ће пруге и објекте тога месеца порушити, а ја ћу то примити на знање."

У овом Вајксовом упутству, мада би га могли назвати и обавештењем, види се да је склопљен споразум с четницима на вишем нивоу. С обзиром на то да су разговори с Нојбахером и Вајксом вођени у строгој тајности у седишту Команде Југоистока у Београду, тешко је утврдити ко је с Михаиловићеве стране учествовао у њима. Посредник за склапање овог споразума и вођење преговора био је Дражин „амбасадор" Милан Аћимовић, министар унутрашњих послова Недићеве квислиншке владе. На споразуму су с четничке стране учествовали мајор Миодраг Палошевић, похмоћник инспектора четничких јединица у Србији, капетан Милорад Митић и највероватније и капетан Предраг Раковић, командант 2. равногорског корпуса, један од најпоузданнјих Дражиних људи. Могуће да је на тим разговорима учествовао још неко с Дражине стране, али се то није могло установити. Мајор Радослав Бурић („Херман" — „Хе-Хе"), командант Горског штаба бр. 110, односно Команде „Јужне Србије" (део Србије, Македоније и Косова), послао је 13. децембра 1943. депешу Дражи Михаиловићу, у којој га је известио о саопштењу београдског Гестапоа да Палошевић води преговоре у Београду у Дражино име и да се очекујг долазак Драгутина Кесеровића, команданта Расинског корпуса, такође на преговоре.

У једном извештају команданта Златиборског корпуса капетана Душана Радовића, познатог под псеудонимом „Кондор", од 18. новембра 1943. Дражи

Капетан Душан Радовић „Кондор", командант Златиборског четничког корпуса

Три четничке војводе (слева надесно): Гордић, Кесеровић и Томашевић

Михаиловићу (под псеудоним „88") види се да је капетан Милорад Митић виђен у цивилном оделу с Немцима у Ужицу и да је „у једном немачком аутомобилу отишао, како кажу, за Београд, куда га Ви шаљете ради хватања неке везе и споразума". У једној другој депеши, од 23. новембра 1943, Кондор извештава Дражу „да су неки четнички официри по повратку из Београда изјавили да је склопљен споразум с Недићем о давању оружја и муниције четницима и да је „по истој ствари и Митић отишао за Београд".

Све се ово догађа у време када је народноослободилачки покрет бележио све веће успехе, када су се увелико вршиле ирипреме за Друго заседање АВНОЈ-а у Јајцу, као и у време када је Народноослободилачка војска Југославије већ имала 26 дивизија, више од 10 самосталних бригада и 108 партизанских одреда и више мањих јединица.

Као резултат иретходних споразума, командант Југоистока је 19. новембра 1943. склопио споразум с мајором Војиславом Војом Лукачевићем, командан том Горског штаба бр. 148 којим је проглашено прнмирје на подручју Бајина Башта — Дрина — Тара — Бијело Поље — Рожај — Косовска Митровица — Ибар — Краљево — Чачак — Ужице, што је олакшало немачким командама извођење операције „Ку гелблиц" против 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије НОВЈ и слободне територије у Санџаку.

Споразум је предвиђао заједничку пропагандну борбу против комунизма и борбу против комуниста уопште, те укључивање четничких одреда за борбу против НОП-а под немачком командом, као и обавезу Војислава Лукачевића да ниједан његов припадник неће водити борбу на страни сила „које су у рату с Немачком". Лукачевић се споразумом обаве зао да с четничким јединицама неће предузимати никакве мере против Муслимана, док се немачка страна обавезала да ће спречавати муслиманске поступке против Срба и Лукачевићевих четника.

Споразумом је даље била предвиђена размена штабова за везу. као и испорука муниције четницима, те обавеза да се „Споразум мора држати у тајности".

Затим је Команда Југоистока 27. новембра 1943. склопила споразум с капетаном Николом Калабићем, командантом Дражине Горске гарде, и пуковником Јевремом Симићем, инспектором четничких трупа за Србију. Симић, иначе познат под псеудонимом „Дршка" и „Стипе", био је школски друг Драже Михаиловића из Војне академије и његов лични пријатељ. До марта 1943. се налазио у Београду и кретао се у друштву гестаповаца, а онда је дошао у 2. равногорски четнички корпус и ставио се на располагање Дражи; тада је и одређен за инспектора.

Споразумом је гарантовано примирје до 31. децембра 1943, и то за подручја срезова Умка, Врачар; Гроцка, затим за подунавски, космајски, младеновачки, опленачки, аранђеловачки, лепенички, крагујевачки, гружански, качерски и колубарски срез, што је практично била готово цела Шумадија. Споразум је био сличан оном што га је потписао Лукачевић, стим да се овим споразумом четници обавезују да неће нападати не само прнпаднике Вермахта, већ ни прииаднике бугарских окупационих јединица, Српског добровољачког корпуса, Српске државне страже, Руског заштитног корпуса, те припаднике српске власти и немачке народоносне групе, тј. фолксдојчере.

Поменуто подручје у ствари је обухватало операцијски простор четничке Горске гарде, те Рудничког, Колубарског, Смедеревског, Космајског и 1. и 2. шумадијског корпуса.

У то време у неким штабовима четничких јединица, као и при Дражиној Врховној команди налазиле су се британске војне мисије. Међутим, споразумима је била предвиђена забрана образовања веза са силама које су у рату против Немачке, а тиме и с војним мисијама, које је, према споразумима, требало изручити Немцима, али је тешко утврдити да ли су четници ма кога савезничког официра за везу изручили тада немачком окупатору. Но, ипак остаје чињеница да су немачке јединице у више наврата нападале неке пунктове британских официра, па је том приликом било погинулих и заробљених Британаца. Такав је био случај 11. децембра 1943. приликом опкољавања британског центра код села Луке, у бившем срезу крајинском. Међу погинулим се на лазио и пољски капетан Наш, док је енглески капетан Едгар Харгривс (Наг§геауез) заробљен и одведен у Београд. У вези с тим случајем потпуковник Азубо Јовановић, звани „Патак" (четнички псеудоним „Миховил"), командант Тимочког четничког корпуса, известио је Дражу да су Немци путем гониометрије открили британски пункт и приморали мештане да им покажу тачно место мисије. Могуће је да је то тачно, али је чињеница да је Дража 30. новембра 1943. наредио Јовановићу, као и четничким командантима потпуковнику Милошу Радојковићу и мајору Синиши Оцокољићу-Пазарцу да се не састају с

британским официрима, да их игноришу, да не примају њихове сугестије за напад на немачке трупе и да их Љуба Јовановић „најури као кучке од себе"

Чињеница је такође да је капетан Харгривс само два дана пре заробљавања у својој депеши од 9. децембра 1943. известио своју команду у Каиру да се његова мисија налази у врло тешкој ситуацији, пошто од четника не добија никакву помоћ, и да је „непожељан где год дође"

То се све догађа у време када се при Врховном штабу НОВ и ПОЈ налазио бригадир Фицрој Маклин, као шеф савезничких војних мисија, и када су „Велика тројица": Стаљин, Черчил и Рузвелт, на конференцији у Техерану, одлучили да се Народноослободилачкој војсци Југославије укаже сва могућа материјална помоћ. Дража је осећао да му кола клизе низбрдо и да код савезника са Запада губи све више и више у утицају, те отуда и његова аверзија према Британцима, као и његово све више приближавање немачком окупатору.

ПРОДУБЉАВАЊЕ ЧЕТНИЧКО-НЕМАЧКЕ САРАДЊЕ У СРБИЈИ

Међутим, на постигнутим споразумима се није стало, јер је и чегницима и немачком окупатору одговарало продубљавање сарадње, па је потписивање споразума крајем 1943. и почетком 1944. ушло као у неку „моду", ге су исти потписивани и на свим нивоима.

За Дражу је било значајно да сакрије сарадњу четника с немачким трупама пред савезничким војним имисијама при његовој Врховној команди и четничким корпусима. Без обзира какви су били и у које време британски интереси на Балкану, а тиме и у Југославији, британској влади није било свеједно да ли ће њихови штићеници стати потпуно уз бок окупатора у борби против НОП-а, или ће и сами ступити у дејства против фашистичких завојевача. Јер, док су се савезничке армије на свим фронтовима нештедимице бориле против фашистичких завојевача, Британци су, из својих интереса, нерадо гледали на отворену колаборацију четника с окупаторима, што је директно шкодило британском угледу код савезника и демократске јавности. Због тога су у јесен 1943. кренули у инспекцију савезнички официри при Дражином Врховном штабу, да би се на лицу места уверили о „борби" четника против окупатора.

У тој екипи су били амерички официри потпуковник Алберт Сајц (АЊег! беђг) и капетан Валтер Менсфилд (Уађег МапбБеШ) и британски потпуковник Хадсон. С њима се као официр за везу налазио југословенски капетан Борислав Бора Тодоровић звани „Лола", кога је Дража одредио као свог делегата.

Овој америчко-британској екипи Дража је одобрио обилазак терена 7. новембра 1943. Они су имали у плану да прокрстаре иростором између Дрине, Саве, Дунава и Велике Мораве, а потом да се пребаце у Санџак. Та њихова инспекција је управо падала у време када су четнички команданти, по Дражином одобрењу, приступали потписивању споразума с немачким окупатором.

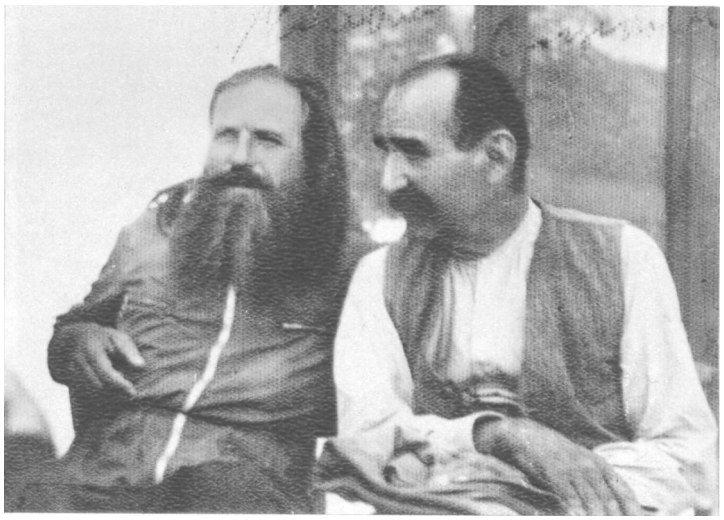

Командант четничке Горске гарде каиетан Никола Калабић (лево) са жандармеријским потпуковником Страњаковићем (1943)

Командант четничке Горске гарде капетан Никола Калабић потписује уговор о сарадњи с немачким окупатором крајем 1943. године

У току првих петнаест дана екипа је обишла северни део назначене територије и нашла се на Руднику. Одатле је, преко Груже, спроведеиа на Голију, у Јаворски четнички корпус.

За време обиласка територије на којој су се налазиле јединице Горске гарде четници су водили борбу против 1. шумадијске народноослободилачке бригаде што су чланови екипе могли видети. Дан уочи првог потписивања споразума Симића и Калабића са Немцима Симић је с фијакерима и с групом коњаника дошао у Гружу, где се састао с официрима из инспекцијске екипе, који су се чудили како је Симић храбар кад се „усред бела дана" креће кроз територију коју контролишу немачке трупе. У Гружп се екипи прикључио и амерички капетан југословенског порекла Борђе Мусулин (Сео§ге Мшиђп). Упозоривши чланове екипе да им тобоже прети опасност

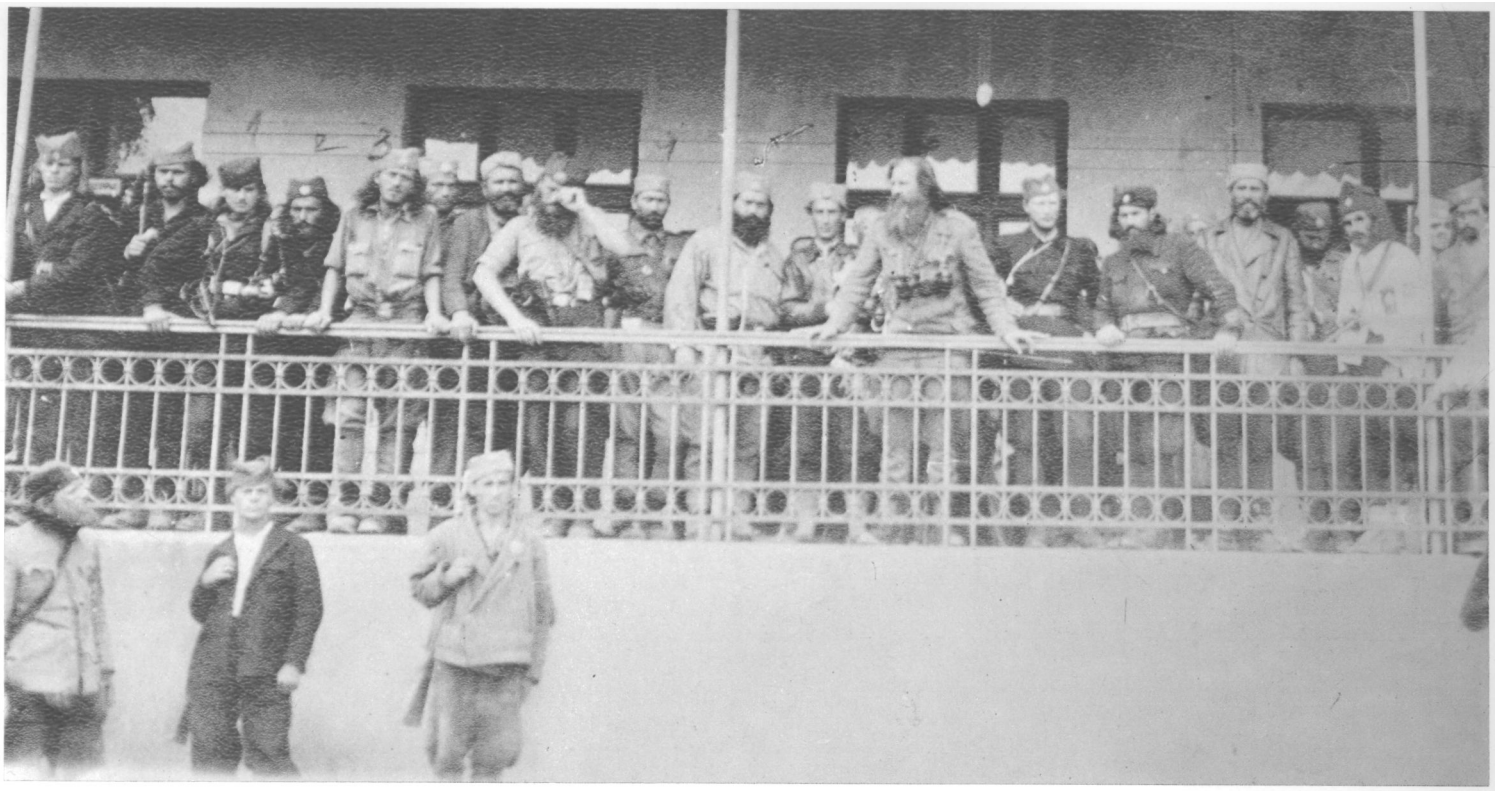

Капетан Никола Калабић (обележен бројем 6), командант четничке Горске краљеве гарде, с групом четника на трему куће

од немачких дејетава, Симић их је упутио према Јавору и Голији, а сам је отишао да с немачким представницима потпише нови уговор о сарадњи.

V међувремену је и потпуковник Љуба Јовановић — Патак, командант Тимочког четничког корпуса, потписао 25. децембра 1943. споразум с Крајскомандантуром у Зајечару, с којим се обавезао на „примирје" у срезовима јужно од Јабуковца, Неготина, Салаша, Бора, Злота, Зајечара, Андрејевца и Књажевца. Услови су били идентични већ раније потписаним споразумима других четничких команданата с немачким окупатором, с тим што је овај споразум важио до 31. јануара 1944. На поменутом простору било је у децембру 1943. око 1.800 четника. Поред тога, био је интересантан податак да се потпуковник Јовановић обавезао да ће немачкој Крајскомандантури у Зајечару предати немачког мајора др Макса Швајцера (Мах 5сћше12ег) који је новембра 1943. побегао од Немаца четницима у Штаб Тимочког четничког корпуса, где је радио на пропаганди против Немаца. Швајцер је водио свој лични дневник, а донео је и више докумената о немачким зверствима против народа будући да је био на служби у Београду.

Потписивањем споразума у ствари је инаугурисано постојеће стање између четника и немачког ок\'-патора. До гада постојећа сарадња сада је и писмено утврђена. Међутим, иако су ти споразуми углавном прихваћени с радошћу од свих четничких команданата, ипак су они у четничке редове унели и једну дубоку дозу забринутости, пре свега због тога што су се плашили, да их народ не осуди као издајнике, што је и учињено, па су и оно мало симпатија што су имали ту и тамо сада довели у питање. Четници су се толико компромитовали да је народ с крајњим незадовољством примио ту немачко-четничку сарадњу. Тако, на пример, мајор Драгутин Кесеровић (псеудоним „Орел"), командант Расинског четничког корпуса извештава Дражу 30. новембра 1943. да му Немци нуде сарадњу, оружје и муницију, али да он све то одбија да би у народу, тобоже, демантовао све вести како четници сарађују с окупатором.

Поручник Милорад Васић („Тан-Тан"), четнички командант из Груже упутио је Дражи следећи допис: „Молим да ми дозволите да ову прилику искористим и добијем муницију и остало, што ми је не опходно, а да при том част организације и Ваш ауторитет у народу не буде ничим повређен".

Поставља се питање уопште како се могла сачувати некаква „част" и „ауторитет" ако се ступа у спрегу с окупатором у борби против НОП-а, ако се од окупатора прима оружје и муниција, да би се терорисао свој сопствени народ.

Командант тзв. Северних покрајина (Војводине и Славоније) генерал Светислав Букић, познат под четничким псеудонимом „Зу-Зу" (који је четничку организацију на поменутим подручјима више имао на папиру него у стварности), известио је 8. децембра 1943. Дражу да је у Београду водио разговоре с представницима фашистичке Бугарске о сарадњи против НОВЈ, и тада је нагласио да „по Београду круже гласови како се Чича (псеудоним за Дражу Михаиловића — прим. а.) споразумео с Немцима и Недићем, што је примљено врло неповољно у народу" и што је он, наводно, одлучно демантовао. Ме-

Четнички команданти мајор Драгослав Рачић (други слева) и Нешко Недић (трећи слева)

ђутим, сви ти демаити нису могли сакрити стварност, јер је у то време свако могао да види четнике и Немце руку под руку.

Мајор Симеон Синиша Оцокољић, звани Пазарац (псеудоним Ев-Ев), командант Млавског четничког корпуса је 14. децембра такође известио Дражу о реаговању јавности на склапање споразума с Немцима, као и то да је капетан Митић преговарао с немачким представницима у хотелу „Мажестик" и да се „овим везама с Немцима наша организација компромитује у народу", што је по речима Пазарца, директно ишло у прилог НОП-а.

Оцокољић, чији је четнички псеудоним био „Ев-Ев", известио је тада Дражу да су Немци штампали летак у 2 милиона примерака с намером да га растурају по Београду и Србији. У летку су четнике назвали „народним борцима" код којих је преовладао здрав разум, што је имало за последицу да се „заједнички боримо против комунизма, тог смртног непријатеља Европе '. У летку се даље каже: „Ми ћемо удруженим силама да одбранимо вашу лепу отаџбину, да је не би уништиле комунистичке банде.Примамо у своје редове вашу народну организацију као челичну . .. Ставом кога ви данас заузимате осигурана је ваша будућност."

Уопште се може поставити питање: каква је то била окупаторова пропаганда и зар су немачке окупационе команде мислиле у то време да с тим нешто могу постићи, после свега оног што су починили широм окупиране Србије заједно с бугарским окупаторима и другим квислинзима. Стотине села и варошица до темеља попаљених и десетине хиљада побијених људи биле су сувише дубоке ране у недрима српског народа да би могао заборавити што му је немачки окупатор и његове слуге — четници и други квислинзи, као и бугарски окупатор, нанео током претходне две године рата.

То што су четници плашили комунизмом, то што пуковник Симић у своме извештају од 6. децембра 1943. наводи како је у Тополи примљена муниција за четнике Горске гарде и да ће муницију „набављати и од црног ђавола само да не дозволим да црвени овладају од Београда до Крагујевца" било је слабо оправдање за четничке поступке према народу. То на крају показује да колаборационисти нису ништа научили у прошлости из слободарске историје и прогресивних традиција српског народа. Међутим, у Србији, као и у другим деловима Југославије, вршена је током читавог рата деоба у фронт народноослободилачког рата против фашистичких окупатора и табор националне издаје и сарадње са окупаторима у борби против НОП-а.

Занимљив је такође извештај мајора Павло Грујића, делегата Драже Михаиловића за Војводину од 15. децембра 1943, у коме се, поред осталог, каже и ово:

„Под председништвом војног заповедника за Југоисток одржана је конференција фелдкоманданата, представника Војноуправног штаба и шефова Гестапоа за Југоисток, расправљано је о мерама у циљу коначне ликвидације партизана и изналажења најпогоднијег начина сарадње с оружаним одредима J. В. О. (Југословенска војска у отаџбини — прим. а.). Фелдкоманданти су истакли безусловну потребу такве сарадње. Шефови Гестапоа заузели су врло резервисан став, Фелдкоманданти остали код свог становишта. Заповедник је доставио ствар Немачкој Врховној команди на одлуку. Одлука с потписом Хитлера гласи: да Гестапо има да заузме умерен став, а Вермахт да поступи по слободној оцени стања ствари на начин како то војни положај и општа ситуација буду захтевали."

Све то ипак никоме не смета да се са споразумнма иде даље. Нема четничке јединипе на подручју Србије која није крајем 1943. и почетком 1944. приступила потписивању споразума с немачким окупаторима. Тако, на пример, капетан Михаило Чачић, командант Раваничке бригаде Иванковачког четничког корпуса, потгшсује споразум 14. децембра 1943. за подручје Параћина и Буприје и део среза деспотовачког, чиме је немачком окупатору практично омогућен саобраћај на веома важном делу магистрале Београд — Ниш — Скопље — Солун. Чачић се том приликом толико спријатељио с Немцима да је

Балисти на положају

Албански квислинзи (балисти) кољу припаднике НОП

и светосавске празиике прославио у њиховом друштву у руднику Равна река. Затим споразуме склапају представници 1. и 2. жичке бригаде, те Трнавске бригаде, Топличког четничког корпуса капетана Милана Стојановића званог „Емил", као и бројне четничке команде у саставу Команде јужне Србије Тако је, на пример, на ширем подручју Лесковца споразум потписао с Немцима командант Чегарског четничког корпуса мајор Поповић звани „Херберт".

ПРОДУЖЕЊЕ УГОВОРА О САРАДЊИ И ЧЕТНИЧКИ КОНГРЕС У СЕЛУ БА

Пошго су обавезе четника према немачком оку патору предвиђене ранијим уговорима истекле, то је пуковник Јеврем Симић „Дршка" потписао 17. јануара 1944. један нови писмени споразум о сарадњи између четника и немачке Команде Југоистока. Први споразум Симић је оптписао заједно с Калабићем и немачким представницима 27. новембра 1943, с важношћу до 31. децембра исте године. Тај споразум није продужен, али је сарадња и без тога даље важила, вероватно на основу усмених договора. Тако се, на пример, у наређењу Инспектора четничке Врховне команде тзв. Југословенске војске у отаџбинн (JBO) од 5. јануара 1944. упућеном свим потчињеним командама (као циркулар), поред осталог, наводи и следеће:

„Да се Немци и припадници Немачке оружане силе не смеју нападати, па ни разоружавати, како по насељеним местима, тако на прузи и на друмовима.

Овог мог наређења имају се придржавати све јединице, како би несметано од окупатора могле очистити горе од комуниста, партизана и мошинаца.

За свако неизвршење овог мог наређења учиниоце дела ставићу под преки суд и кажњаваћу смрћу.

Осим овога, забрањујем оружаним одредима силазак у насељена места и пијанчење по кафанама.

За овакве изгреде стрељаће команданти кривцс и пијанице по осуди преког суда."

Овај нови споразум од (17. јануара 1944) је један од најпотпунијих који је уопште потписан између четника и немачке Команде Југоистока. У првом делу уговора се наводи да је исти склопљен између војноуправног команданта Југоистока генерала Ханса Фелбера и инспекгора четничких јединица пуковника Јеврема Симића. У споразуму су у 12 тачака сажете уговорене обавезе једне и друге стране, како следи:

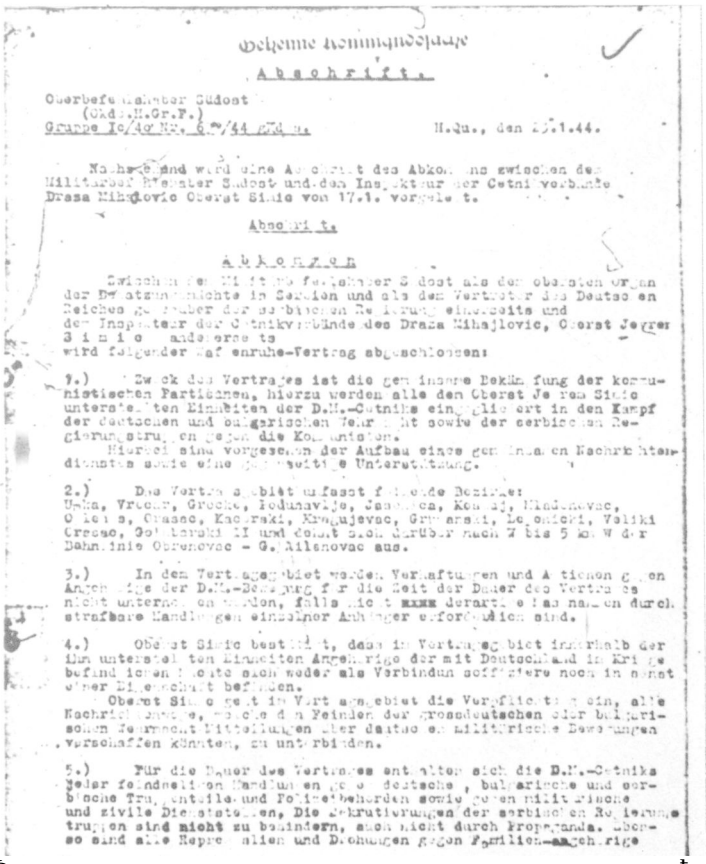

Geheime Kommandosache

Abschrift.

Oberbefehlshaber Südost
(Okd.d.H.Gr.F.)
Gruppe Ic/Ag Nr. 6 */44 gKdos. H.Qu., den 27.1.44.

Nachstehend wird eine Abschrift des Abkommens zwischen dem Militärbefehlshaber Südost und dem Inspekteur der Cetnikverbände Draza Mihajlovic Oberst Sidic vom 17.1. vorgelegt.

Abschrift.

Abkommen

Zwischen dem Militärbefehlshaber Südost als dem obersten Organ der Wehrmachtsteile in Serbien und als dem Vertreter des Deutschen Reiches auf der serbischen Seite einerseits und dem Inspekteur der Cetnikverbände des Draza Mihajlovic, Oberst Jevrem Simic andererseits wird folgender Waffenruhe-Vertrag abgeschlossen:

1.) Zweck des Vertrages ist die gemeinsame Bekämpfung der kommunistischen Partisanen, hierzu werden alle den Oberst Jevrem Simic unterstellten Einheiten der D.M.-Cetniks eingesetzt in den Kampf der deutschen und bulgarischen Truppen sowie der serbischen Regierungstruppen gegen die Kommunisten.
Hierbei sind vorgesehen der Aufbau eines gemeinsamen Nachrichtendienstes sowie eine gegenseitige Unterstützung.

2.) Das Vertragsgebiet umfasst folgende Bezirke:
Umka, Vrtschin, Grocka, Podunavlje, Jasenica, Kosmaj, Mladenovac, Orasje, Kacarski, Kragujevac, Gruza, Lepenica, Velikoi, Veliki Crecno, Golubarski II und endet nach Südwesten hin 5 km W der Bahnlinie Obrenovac - G. Milanovac aus.

3.) In dem Vertragsgebiet werden Verhaftungen und Aktionen gegen Angehörige der D.M.-Bewegung für die Zeit der Dauer des Vertrages nicht unternommen werden, falls nicht etwa derartige Massnahmen durch strafbare Handlungen einzelner Angehöriger erforderlich sind.

4.) Oberst Sidic bestätigt, dass im Vertragsgebiet innerhalb der ihm unterstellten Einheiten Angehörige der mit Deutschland im Krieg befindlichen Staaten weder als Verbindungsoffiziere noch in einer Eigenschaft befinden.
Oberst Sidic gesetzt im Vertragsgebiet die Verpflichtung ein, alle Nachrichtenmeldungen, welche den Feinden der grossdeutschen oder bulgarischen Regierung Mitteilungen über deutsche und militärische Bewegungen verschaffen könnten, zu unterbinden.

5.) Für die Dauer des Vertrages enthalten sich die D.M.-Cetniks jeder feindseligen Handlungen gegen deutsche, bulgarische und serbische Truppenteile und Polizeibehörden sowie gegen militärische und zivile Dienststellen. Die Rekrutierungen der serbischen Regierungstruppen sind nicht zu behindern, auch nicht durch Propaganda. Ebenso sind alle Repressalien und Drohungen gegen Familienangehörige

Факсимил прве странице склопљеног споразума између четничког пуковника Јеврема Симића „Дршке" и Команде Југоистока, односно немачког војноуправног команданта Југоистока

1. Заједничка борба против партизанских јединица и заједничка обавештајна служба.

2. Уговорно подручје обухвата срезове: Умка, Врачар, Гроцка, Подунавље, Јасеница, Космај, Младеновац, Орашје, Качер, Крагујевац, Гружа, Лепеница, Велики Орашац, Колубара и протеже се до 5 кт западно од железничке пруге Обреновац — Горњи Милановац.

3. За време трајања споразума на уговореном подручју неће се хапсити припадници четничког покретд, уколико такве мере не би биле неопходне због кривичних дела појединаца.

4. Пуковник Симић потврђује да се у јединицама које су њему потчињене не налазе припадници сила које су у рату с Немачком, као ни официри за везу нити у било ком другом својству, и прихвата обавезу да на уговорном подручју онемогући прикупљање обавештајних података о покретима немачких или бугарских оружаних снага.

5. За време трајања уговора четници неће деловати против немачких, бугарских и квислиншких јединица и установа нолиције, као ни против војних и цивилних управних органа. Регрутација за јединице Милана Недића неће се спречавати чак ни пропагандом. Исто тако ће се прекинути репресалије и претње породицама оних Срба који су у служби Недићеве владе или окупационог апарата као војници, намештеници, радници или у било ком другом својству.

6. Уколико се на уговорном подручју појаве четничке јединице с којима није склопљен уговор, пуковник Симић ће те јединице или потчинити себи или ће се постарати да оне напусте тај рејон. За држање припадника таквих јединица које би било противно духу уговора пуковник Симић одговара окупационим властима. Ниже старешине пуковника Симића које овај споразум не признају треба да буду одстрањене са уговорног подручја.

7. Четници се обавезују да ће се на уговорном подручју искључиво ангажовати у борби против партизана.

8. Уколико чегници буду располагали подацима да припадници немачких, бугарских или српских квислиншких јединица или установа, или поједине особе „врше комунистичку делатност или се налазе у вези с комунистима", поднеће се доказни материјал, а ако је опасност непосредна, кривце ће изручити немачким установама, односно командама.

9. Четници се обавезују да ће о јединицама НОВЈ најхитније обавештавати најближу немачку установу или јединицу. Уколико су четничке јединице довољно јаке, одмах ће прихватити борбу против јединица НОВЈ, због чега ће их Немци снабдети муницијом и санитетским материјалом. Уколико се покаже да су четничке јединице недовољно јаке, пружиће им се помоћ, а ако је потребно, и тешко наоружање. Рањени четници збрињаваће се у немачким војним болницама.

10. За борбу против НОП-а четници ће ставити на располагање Немцима своју извиђачку и обавештајну службу.

Ради обостране размене информација, нри штабу пуковника Симића успоставиће се орган за везу. Поред тога ,на уговорном подручју службени органи окупационих власти и Недићеве владе биће задужени да у духу споразума сарађују с четницима и преносе информације.

11. Четници нреузимају и деле одговорност за обезбеђење саобраћајних објеката и уређаја од напада, пљачке и саботаже, подразумевајући и дејства англо-америчких трупа, при чему су наведене најважније саобраћајнице на подручју за које је склопљен споразум о примирју и међусобној сарадњи.

Прѐдседавајући на четничком конгресу у селу Ба др Живко Топаловић (лево) и Дража Михаиловић (десно)

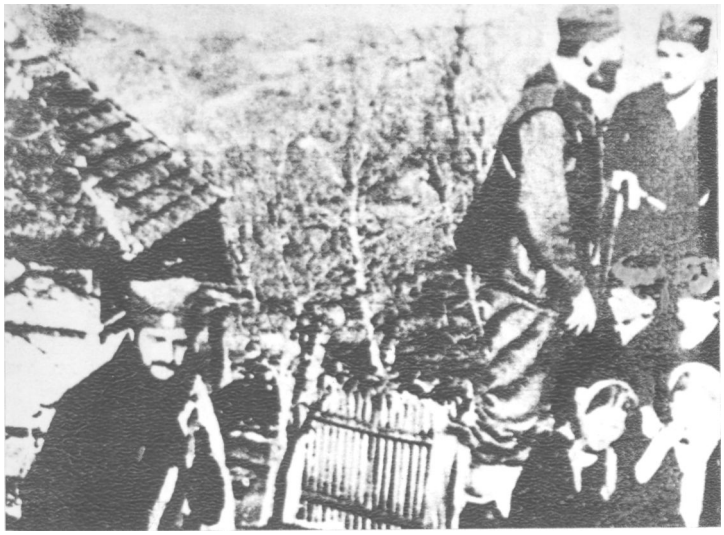

Четнички командант 1. равногорског корпуса капетан Звонко Вучковић (лево), шеф „обезбеђења" конгреса у селу Ба, и Дража Михаиловић (у средини) за време боравка у овом селу крајем јануара 1944.

Група четника с припадницима немачког Вермахта

12. Уговор треба држати у строгој тајности, а његова важност траје до 31. марта 1944.

Као шго се види, овај немачко-четнички споразум је сличан у извесном смислу претходним, али с много већим четничким обавезама, дужим трајањем и проширеном и веома великом територијом. Споразум је склопљен, тако рећи, уочи једног за четнике веома значајног догађаја. Наиме, Дража је у селу Ба, на југоисточним падинама Сувобора, заказао такозвани Светосавски конгрес који је одржан од 25. до 29. јануара 1944. На конгресу, поред Драже. били су присутни чланови Централног националног комитета и око 294 делегата. Дража је управо желео, као и на сугестију његових политичких саветника, да контрира Другом заседању АВНОЈ-а, па је сазвао овај конгрес како би се донеле неке одлуке на којима би се изграђивала будућа Југославија, као демократска заједница. Очито је било да је ово био по следњи пронагандни блеф Драже Михаиловића срачунат на омаловажавање одлука АВНОЈ-а у Јајцу и након што је Черчил 8. јануара 1944. упутио писмо председнику Националног комитета ослобођења Југославије маршалу Јосипу Брозу Титу у коме је, поред осталог, стајало и ово: „Ја сам одлучио да британска влада не даје више војничку подршку Михаиловићу и даваћемо од сада помоћ само Вама, а био бих задовољан ако би југословенска краљевска влада њега одстранила из свог састава."

Другим речима, Дража Михаиловић је био практично напуштен; подржавали су га још једино краљ и реакционарни кругови окупљени око њега на челу с председником владе Божидаром Пурићем. Због тога је Дража покушао још једном да учини нешто како би преокренуо политичку ситуацију у своју корист, у хмоменту кад је колаборација четника с окунатором достигла практично свој максимум.

Конгресу је председавао др Живко Топаловић, председник Социјалистичке странке који се до тада испољио као веома реакционаран политичар и шовинист. Међутим, тиме што је конгресу председавао Топаловић, Дража је желео да тај четнички политички скуп и социјално обележи на неки начин, што му инак није пошло за руком, јер је четнички покрет остао оно што је и био — један антикомунистички и квислиншки покрет који је по својим циљевима био дубоко назадан и антинародни.

Четнички конгрес донео је и једну врло опширну резолуцију на крају свог заседања. Према тој резолуцији, Југославија је требало да буде изграђена као „федеративна држава", у облику уставне и парламентарне наследне монархије с династијом Карађорђевића и краљем Петром II на челу.

Конгрес је посебно осудио Комунистичку партију Југославије, која је „створила своју партијску војску и чини напоре да рушењем државног уставног поретка дограби и узурпира власт и заведе своју диктатуру у Југославији".

Конгрес је такође осудио одлуке АВНОЈ-а, којима се мења уставни поредак Југославије, док је изразио жаљење што су „неки од наших Савезника придали незаслужен значај посебној комунистичкој акцији"; изразио је и наду „да ће ова погрешка бити исправљена у општем интересу југословенске и опште савезничке ствари".

Такво резоновање четнника била је још једна велика илузија, јер ни тада нису могли да схвате да су проиграли све шансе пружене у току рата. Ступај\-ући у непосредну сарадњу са фашистичким окупаторима и другим квислинзима, четници су своју будућност нераскидиво везали за судбину окупатора због чега су себе већ унапред осудили на пропаст као колаборационисти. Због тога им никакви конгреси нису могли да помогну, па ни конгрес у селу Ба.

Од стране чланова савезничких војних мисија конгресу је присуствовао само поручник америчке војске Борће Мусулин, док је шеф англо-америчких војних мисија при четничкој Врховној команди бри тански бригадир Армстронг одбио да присуствује конгресу због неизвршења задатака које су Британци поставили пред четнике а односили су се на захтев да четници изврше две саботаже против Немаца. То ће још више заоштрити односе четника и Британаца, што ће довести до тога да су четници онемогућавали Амстронгу да напусти у пролеће 1944. чегничку Врховну команду, ради чега је интервенисала и британска влада преко краља Петра II.

Можда је куриозитет конгреса у селу Ба био и тај што су на крају рада упућени поздравни телеграми Стаљину, Черчилу и Рузвелту, па чак и Чанг Кај Шеку, шефу куоминтаншке Кине. Тога момента ни Дража ни његови најближи политички саветници нису могли да схвате да је четништво толико искомпромитовано да није представљало више никакву значајну снагу, на коју су и те како рачунали краљ, кругови окупљени око круне и крајње реакционарни политички кругови на Западу.

НАСТАВАК САРАДЊЕ V СРБИЈИ БЕЗ ПОТПИСИВАЊА УГОВОРА

На престанак важности уговора које су потписали Симић у име Драже Михаиловића и принц Вреде (Риегз! \\/гес!е) у име немачког војноуправног команданта генерала Ханса Густава Фелбера утицало је више фактора. Као најзначајнији су свакако билч ти, што су четници на свом конгресу били врло ратоборни и грлати на речима и што је за време конгреса упућена депеша југословенској влади у Каиру којом Дража извештава владу „да засад неће почињатн акцију против окупатора". Међутим, како је могућност савезничког искрцавања на јадранској обали била још увек присутна, немачке команде су после анализе података радио-прислушне службе и добијања агентурних извештаја са конгреса, постал;[1] још сумњичавије и опрезније, па су пооштриле мере опреза према четницима.

Даље што је утицало на немачке команде да заузму оштре ставове било је и то што су неки Дражини команданти разоружавали и пљачкали Недићеве јединице. Због тога је на састанку генерал-фелдмаршала фон Вајкса и Хермана Нојбахера 1. фебруара 1944. закључено да нове уговоре с четницима не би требало потписивати, сматрајући да их и без тога могу у довољној мери ангажовати против НОВЈ.

Генерал Фелбер је 11. фебруара 1944. саопштно генералу Аугусту Мајснеру, команданту 55 и полиције у окупираној Србији, да немачко-четничким

Група немачких војника и четника у време покушаја продора у Србију 2. пролетерске и 5. ударне дивизије НОВЈ у пролеће 1944.

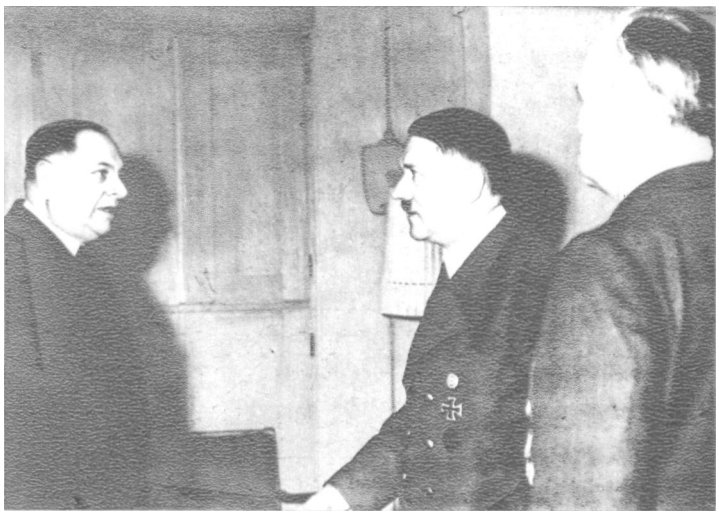

Председник квислиншке владе у Србији армијски генерал Милан Недић (лево) у посети Адолфу Хитлеру (у средини) у његовом Главном стану 19. септембра 1943; десно је министар спољних послова Трећег Рајха Јоаким фон Рибентроп

Генерал Ханс Густав Фелбер, војноуправни командант Југоистока (лево) с начелником штаба генерал-мајором Куртом Ритером фон Гајтнером (десно)

Каме су најмилије обележје четнничких злочинаца (на фотографији су четници из ваљевског краја)

споразумима иије потпуно постигнут циљ и да немачке и квислиншке трупе, на евентуалне четничке испаде, треба да одговоре истом мером, што је било у вези с четничким испадом дан раније, односно 10. фебруара, када су четници напали воз с рањеним припадницима Српског добровољачког корпуса; том приликом су четници претрпели губитке. Симић је, лажно приказујући догађај, 11. фебруара интервенисао код немачког војноуправног команданта, изразивши спремност да раскине уговор. Немци су то прихватили, па је Вајкс 23. фебруара 1944. наредио да се убудуће с четницима не потписују споразуми, с тим да је споразум с мајором Војиславом Лукачевићем од иовембра 1943. остао и даље на снази. Вајкс је такође наредио да се четнички захтеви за доделу оружја и муниције морају и даље пажљиво разматрати, што је у суштини значило да ће се сарадња у пракси и даље наставити, али без писмених обавеза.

Генерал-фелдмаршал Вајкс је 28. марта 1944. изјавио да сарадњу с четничким официрима треба наставити, али без икаквих обећања и подесити је према локалним приликама.

Симићев предлог о раскиду споразума није значио и прекид односа с немачким окупатором и није се, како се то видело, односио на све четничке јединице у Србији. Споразумевање четничких функционера с немачким иредставницима је и даље настављено. Четници су и даље добијали од немачких команди оружје и муницију и заједно с њима се борили.

Фелдкомандантура 599 у Београду констатовала је да је један од разлога поништавања споразума између Симића и војноуправног команданта Југоистока тај што народ одбацује четнике због њихове сарадње с немачким јединицама. Међутим, на расположење народа није утицало само то што су четници потписали споразуме с немачким командама, већ и то што су те споразуме користили да би становништво привржено народноослободилачком покрету још више подвргли страховитом терору при чему су се посебно истицали они четнички команданти који су јавно сарађивали с окупаторским властима.

Међутим, и поред раскида писмених уговора, сарадња четника и Немаца је настављена. Изгледа да

су неки четнички команданти покушали да склопе писмене уговоре, али су немачке окупационе команде то одбиле као непотребно, јер је борба четника против НОВЈ била довољан доказ њихове лојалности. Из свих наређења Симића потчињеним командантима види се да се он и даље понаша у духу ранијих споразума с окупатором.

Пуковник Симић и други четнички командантн споразумевали су се с немачким представницима усмено и нреко немачких официра за везу делегираним у четничким штабовима — на пример, мајора Вејела (Шеуе1) у штабу мајора Кесеровића, или поручника Хојса, (Неикб), најпре официра за везу у штабу мајора Лукачевића, а потом у штабу мајора Павла Буришића.

Начин сарадње четника с окупатором одређивао је Дража, али је то саопштавао само својим најповерљивијим сарадницима и командантима корпуса, док је пред јавношћу оповргавао постојање четничко-немачких споразума и био тобож против сарадње четничких јединица с немачким и бугарским трупама. Тако је, на пример, 27. марта 1944. саопштио Милораду Митићу и Радосаву Грујичићу, својим представницима код немачке команде у Ужицу, да је добро што су немачке, бугарсКе и квислиншке јединице, заједно с четницима, кренуле у силовиту борбу против 2. пролетерске и 5. ударне дивизије НОВЈ.

У строго поверљивом циркуларном наређењу од 7. маја 1944. послатом само командантима корпуса п група корпуса, Михаиловић их најпре обавештава да је покушај продора 2. и 5. дивизије НОВЈ у Србију пропао и да ће оне бити одбачене преко Лима, а затим додаје: „Немачке онаге у овој последњој акцији нису нас ометале иако с њима немамо никакве везе нити ма каквог споразума". Затим наређује: „Да не бисмо отежавали и доводили у питање акцију наших снага ангажованих према овој комунистичкој групи, потребно је да се против Немаца ирекине свака акција, с тим да се нропаганда и даље настави", јер „сада су нам најважнији непријатељи комунисти".

Четничка фотомонтажа, слева надесно: Дражa Михаиловић, краљ Петар II и Никола Калабић

Ово је само једно од многих Михаиловићевих наређења да се борба води само против НОП-а као „непријатеља број један", а да се борба против окупатора води само пропагандом. Ово је био и одговор на питање многих четничких команданата: шта да се учини како би се четничке јединице извукле из положаја у који су доспеле због сарадње с окупаторима и квислиншким формацијама, а осуђене су и омрзнуте од народа.

Међутим, поменуто Михаиловићево наређење да се прекине борба против окупатора практично је без икаквог основа, јер он наређење за борбу против окупатора није никад издао, ни он ни његови потчињени команданти. Радило се само о пропаганди, која је имала за циљ да код народа створи уверење о непријатељству четника према окупаторима и квислин зима.

Ретки су били четнички команданти који су отворено смели да кажу Михаиловићу куда води сарадња с окупатором. Један од њих је био команданг Церско-мајевичке групе корпуса мајор Драгослав Рачић, који је такође сарађивао с Немцима, али је умео да оцени колике су и какве последице те сарадње. Он је 11. маја 1944. упозорио на то Дражу известивши га да је Ужице, иначе јак немачки гарнизон, пуно четничких јединица и да четнички команданти Предраг Раковић, Нешко Недић, Филип Ајдачић, Милутин Јанковић, Милорад Митић и други држе конференције с Немцима, и моли Михаиловића да спречи ту јавну сарадњу. „Ако и даље будем водио борбу против комуниста заједно с Немцима, ја ћу дубоко заглавити", истиче Рачић. Међутим, када га је крајем маја Дража поставио за команданта 4. групе јуришних четничких корпуса, Рачић је наставио да сарађује с Немцима у борби против јединица НОВЈ на простору Јабланице, Топлице и Копаоника и био је практично потчињен немачком мајору Вејелу. Рачић је предлагао Михаиловићу да бар неко остане чист и некомпромитован сарадњом с немачким окупатором, мислећи да то буде он, Рачић. То је, поред осталог, предлагао и због тога што је жслео да се домогне положаја четничког команданта Србије.

Међутим, када је четницима у Србији догорело до ноката, Рачић је био један од главних иницијатора за састанак Драже и Недића и за колаборацију с немачким окупатором.

Таква пракса је била мање-више свих четничких команданата на челу с генералом Мирославом Трифуновићем „Дрољом", командантом Србије. Трифуновић је успоставио везу с Нојбахером преко његовог изасланика Рудолфа Штеркера. И код ове везе главну посредничку улогу је одиграо његов „амбасадор" Милан Аћимовић, министар унутрашњих послова у квислиншкој Недићевој влади у Србији. Трифуновић је имао више састанака са Штеркером. Циљ ових састанака је био да се ускладе немачко-четничка дејства против НОП-а, као и да се пружи потребна помоћ четницима од стране немачког окупатора. Један од првих састанака између Трифунови ћа и Штеркера одржан је крајем марта 1944. О том састанку четнички командант места у селу Вранићима Василије Чолић, у своме саслушању пред органима ОЗНЕ од 2. априла 1946, каже, поред осталог, и ово:

Четници на делу: батинају непознату особу за непослушност. Батињање је била омиљена телесна казна коју су четници примењивали

„Познато ми је да су марта 1944. године, уочи еамих Благовести, стигли с аутомобилом нашој кући увече када се било смркло и то:

Био је један луксузни ауто; шофер је био Немац у цивилу. V истом ауту дошао је Милан Аћимовић, министар у Недићевој влади, и један у цивилу плави човек кога су представили да је Француз.

Они су се задржали код наше куће два дана. Од стране четника ујутро дошао је Дражин генерал Мирослав Трифуновић и састао се с Аћимовићем и оним у цивилу, и седели су заједно два дана и нешто конферисали у једној од наших соба."

Тај плави „Француз" је био Штеркер, изасланик Хермана Нојбахера, док су се преговарачи толико дуго задржали, поред осталог, и због тога што се очекивао и долазак на разговоре Живка Топаловића, једног од водећих Дражиних политичких функционера и шефа југословенских социјалдемократа. Међутим, Живко је тада из непознатих разлога закаснио, па су Штеркер, Аћимовић и Топаловићева жена Милица, која је у међувремену такође дошла, отпутовали аутомобилима у Београд. Али Топаловић ипак није пропустио прилику да се састане с Аћимовићем и Штеркером, па је нови састанак перфектуиран и одржан на Ускрс 1944. у селу Трбушанима, у срезу љубићко-трнавском. Том приликом су се, поред Живка, поново нашли Штеркер, Аћимовић и Трифуновић, као и Предраг Раковић.

Значајан је и састанак који је војноуправни командант Србије генерал Ханс Густав Фелбер одржао 14. јула 1944. у крушевачкој крајскомандантури с капетаном Нешком Недићем, начелником штаба 4. групе јуришних четничких корпуса, чија је јачина тада износила око 10.000 четника. Они су водили разговоре у вези с операцијом „Адут" (Тгитр{"), познатијом у југословенској историјографији као топличко-јабланичка операција. Том приликом је Нешко понудио четничку сарадњу и затражио муницију за борбу прогив јединица НОВЈ. О томе је Фелбер у свом извештају Врховној команди Вермахта, поред осталог, рекао и ово:

„Мој је лични утисак да се овог пута ради о једној сасвим озбиљној понуди четника. Према мом мишљењу, овде се пружа последња прилика која се не би могла пропустити без најтежих последица, јер ако четнике поново одбијемо, терамо бар неке од

Четнички командант Живадин-Жика Марковић у униформи потпоручника бивше Југословенске војске. Марковић је родом из Грачанице (Приштина); рат га је затекао на дужности ађутанта у 37. пешадијском пуку; убијен је 1945. као одметник

њих у табор црвених. Немачки официр за везу, носилац витешког крста мајор Вејел изјавио ми је да и он дели исто мишљење о озбиљности ове понуде."

Немачко-четничка сарадња није се одвијала само на територији уже Србије, већ се она, с одговарајућим интезитетом, спроводила и на Косову, где су у пролеће 1943. од постојећег Косовског четничког корпуса формирани 1. и 2. косовски четнички корпус. Командант 1. косовског корпуса је био капетан Јован Миладиновић, познат под псеудонимом „Аб дулах", док је за команданта 2. косовског корпуса одређен капетан Живадин Жика Марковић. Миладиновића је у неким размирицама у међусобном обрачуну убио 9. јуна 1943. један од његових потчињених, па је уместо њега дошао мајор Блажа Брајовић, који се касније повезао с четницима Павла Буришића, па је крајем рата, преко Загреба и Цеља, успео да побегне у Аустрију. Међутим, у борбама протиг. НОП-а нарочито се истицао Марковићев корпус, који се називао и „Јуришни корпус осветника Косова" чиме је Марковић исказивао и своје шовинистичке страсти против припадника албанске, турске и муслиманске народности.

Прве озбиљније борбе против НОВЈ Марковићев корпус је заједно с немачким јединицама водио против 2. и 5. дивизије НОВЈ крајем марта и почетком априла 1944. код Рашке. Тада је Марковић имао и прве контакте с немачким шефом Службе безбедности у Косовској Митровици. О томе је Марковић, у свохме извештају од 8. априла 1944. упућеном Дражи Михаиловићу, поред осталог, казао и ово:

„Овај додир с њим (шефом Гестапоа — прим. а.) искористио сам и морално и психолошки, јер сам и лицемерно покушао да дознам за његове намере, односно акције према Ибру угроженом тога тренутка од партизанског напада, и да нас у случају сукоба с партизанима или Арнаутима не би Немци напали. Још један предмет разговора био је важан са шефом С. Д. полиције. Обећао је да ће похватати све комунисте са Косова било Србе, било Арнауте, о чему смо му дали доказе и податке".

Међутим, и поред тога код капетана Марковића је постојала права конфузија у вези колаборације с немачким и бугарским окупаторима и квислинзима. Каква је била ситуација у вези с том сарадњом описао је потпуковник Радослав Бурић у својој депеши од 23. маја 1944. упућеиој Дражи Михаиловићу у којој, поред осталог, каже и ово:

„Капетан Марковић, депешом бр. 92, доставља: V овим крајевима су веома шарене војске. Протпв комуниста се боре заједно: ми, Немци, Бугари, недићевци, добровољци, Арнаути добровољци, Албанска легија; ако се заједно с њима боримо, потпуно се компромитујемо, ако напустимо терен где се појављују партизани и то препустимо окупатору, издајемо свој народ, јер га не бранимо. Неки су се легализовали као Цветић (Радомир, мајор и командант Јаворског четничког корпуса — прим. а.). Таква је конфузија да просто човек не зна шта да ради."

Ово је била потпуна истина, јер је у четничким главама владала таква збрка да нису уопште одвајали колаборацију с окупатором од борбе против окупатора, издају сопственог народа од стварног чувања његових интереса. То је још драстичније изражено у депеши потпуковника Милутина Радојевића,

Четничка фотомонтажа, слева надесно: Дражa Михаиловић краљ Петар II и капетан Жика Марковић

Четници у околини Ваљева кољу непознату жртву

делегата четничке Врховне команде за јужну Србију од 21. априла 1944. упућеној Дражи, у којој стоји и ово:

„Молим за објашњење какав је став за нае према окупаторима: Немцима и Бугарима, с којима наша војска не води борбу нити омета њихов саобраћај, и баш због тога нас савезници уопште више не помињу . . . Да ли смо у рату с досадашњим савезницима Енглезима, Американцима и Русима? Молим да ми се објасни да ли смо у рагу и кога треба да тучемо осим непријатеља број један — комуниста."

Ово је више него трагикомично. Трагично за све оне људе који су заведени или присилно мобилисани и натерани да се боре против свог народа и против интереса савезничке антифашистичке коалиције, а комично за све оне који су добровољно пришли четништву, а да после три пуне године рата нису знали, или нису хтели да знају, на чијој су страни.

Рат се приближавао крају, а да четници нису знали ни ко им је нријатељ, ни ко неиријатељ, осим што су од првих дана знали да им је непријатељ број један — народноослободилачки покрет, чије су припаднике једноставно називали комунистима. То је најбоље одражавало право стање у редовима четника Драже Михаиловића и његове Врховне команде, који је у борби против НОП-а још од првих устаничких дана 1941.

Али, и поред, тога, капетан Марковић је, у току заједничких борби немачких и четничких јединица против јединица 2. и 5. дивизије НОВЈ, још више учврстио своје везе с немачким окупатором, па је у вези с тим одредио и свога официра за везу с немачком командом у Косовској Митровици. Преко официра за везу Марковић је слао извештаје немачкој команди о положају његовог корпуса, кретању јединица НОВЈ, терору над становништвом, утрошку муниције, као и о присилном спуштању савезничких авијатичара на подручју Копаоника. Тако, на пример, у Марковићевом извештају од 11. јуна 1944, поред осталог, пише и ово:

„Данас око 10 часова из једне групе америчких или енглеских авиона издвојио се један бомбардер из кога је излазио дим и после два до три минута искочило је из авиона 11 (једанаест) падобранаца. Одмах сам упутио потребан број људи, али овог момента се вратио вођа патроле са извештајем да су падобранци пали на рејон потпуковника Кесеровића. Не знам шта је било с њима пошто то није мој рејон.

Четници на делу

Авион је иао негде на простору између Сувог Рудишта и Миоковића и сигурно изгорео.

Настојаћу да проверим место где су пали, ко их је ухватио и где ће се налазити па ћу Вас известити.

Ја сам на положају с целим корпусом. Ноћас сам блокирао два српска села и ухватио једну комунистичку тројку, коју сам одмах ликвидирао. Народ се уплашио и бежи. Настала је паника код сељака. Моја болница је у Луковској Бањи и морао сам да је повучем у шуму с рањеницима и болесницима, јер се изненадно појављују комунистичке групе, које долазе из Топлице, доводећи у тежак положај наше одреде који држе положаје на линији Куршумлија — Куршумлијска Бања. Заробљени партизани изјавили су да имају задатак да овладају Копаоником и продру до Ибарске долине како би се састали са снагама из Санџака ... Ако ме сада не помогнете у најтежој ситуацији у борби с партизанима, бићу принуђен да се повучем."

Већ сутрадан, 12. јуна 1944, шеф Гестапоа је одговорио капетану Марковићу. Том приликом је, поред осталог, написао и ово: „Радује ме много што имате такве успехе у борби против комуниста и честитам Вам на томе."

Марковићев четнички корпус наставио је и даље да се бори против јединица НОВЈ заједно са осталим четничким, окупаторским и квислиншким јединицама, које су свим силама покушавале да спрече продор Оперативне групе дивизија средином 1944. у Србију. V јесен 1944, када су четничке јединице биле приморане да напусте Србију, 2. косовски корпус је обезбеђивао њихов бок при повлачењу кроз Санџак према југоисточној Босни, као и немачким јединицама из састава 91. армијског корпуса Групе армија „Е" које су се кроз Санџак повлачиле према реци Дрини. У тим борбама Марковићев корпус је разбијен, док је капетан Марковић, с незнатном групом најокорелијих четника, ликвидиран као одметник 24. јуна 1945.

ТЕРОР И ЗЛОЧИНИ ЧЕТНИКА V СРБИЈИ

Клање становништва и терорисање били су општа појава у свим крајевима где је било четника Жртва је био свако ко се на било који начин није слагао с четничком политиком, или је симпатисао НОП. Зверства су чињена с наређењем и одобравањем Драже Михаиловића, а злочинци еу за то награђивани, одликовани и унапређивани у више чинове.

Дарпнка Радовић, народни херој

Слева надесно: Радмила и Станка Радовић, кћерке Даринке Радовић, које су четници заклали заједно с мајком, 9. маја 1943. у селу Рајковцу код Тополе

Бројни су примери зверског убијања. Жртве су убијане на најсвирепији начин. Тако су, на пример, четници 23. маја 1943. ухватили сељанку Даринку РадовиН из Рајковца, рођеном у селу Клоке, код Топо ле, с њене две кћерке — четрнаестогодишњом Станом и двадесетогодишњом Радмилом. Даринку су том приликом подвргли свирепом мучењу да ода земуницу где је био склоњен један рањени партизан. Међутим, Даринка, чија је кућа већ од почетка 194?.. постала стециште партизана и руководећих људи НОП-а у том крају, међу којима и Душана Петровића Шанета, одбила је да прокаже рањеника, па су јој четници пред очима заклали најпре млађу кћерку Стану. Даринка је беспомоћно покушавала да заустави злочиначку руку. Злочинци су затим заклали и њену другу кћерку Радмилу која је била скојевка, на крају и Даринку. Ова партизанска мајка-мученик и јунак проглашена је 9. октобра 1953. за народног хероја Југославије.

Тешку судбину је доживео и педесетогодишњн сељак Живан Бурћевић из села Балиновића, крај Ваљева. Његова кућа је од пролећа 1942. постала седиште Окружног комитета КПЈ за ваљевски округ. Дубоко привржен НОП-у, овај српски сељак је септембра 1942. примљен у КПЈ и то чланство јуначки је доказао када су га четниди ухватили с његовим синовима Марком и Радомиром у пролеће 1943, тачније 25. маја. Приликом хватања Живана и његових синова четници Дражине Горске гарде, под командом капетана Николе Калабића, успели су да убију члана ОК КПЈ за ваљевски округ Милана Китановића, кројача из Ваљева. Затим су Живана, његове синове и кћерку Цвету повели према Дебелом брду тражећи под батинама да одају места осталих чланова ОК КПЈ који су живели у илегалству. Живан је само одговарао: „Не знам, не знам ништа", па чак и онда кад су му заклали једног од синова. На Дебелом брду продужили су с батинањем, па када ни то није помогло, четници су натерали Живана да иде по жару. Живан је све те муке стоички издржавао. Тада су четници, већ избезумљени, скинули Живана голог и привезали га за ражањ. Кад је Живан и последњи пут одбио да било шта каже, злочинци су почели да га живог пеку. Умро је у највећим мукама, али четницима није ништа одао, За беспримеран хероизам и овај сељак је проглашен 27. новембра 1953. за народног хероја Југославије, показујући својим примером како се умире за срећнију будућност свога народа.

Слично је прошла и Милица Дара Павловић, члан КПЈ од 1935. и секретар ОК КПЈ за ваљевски округ. Њу су јуна 1944. ухватили четници и на зверски начин убили као и многе друге знане и незнане хероје.

Капетан Живан Лазовић Жика, командант Смедеревског четничког корпуса у смедеревском крају, починио је крајем 1943. чувени покољ становништва

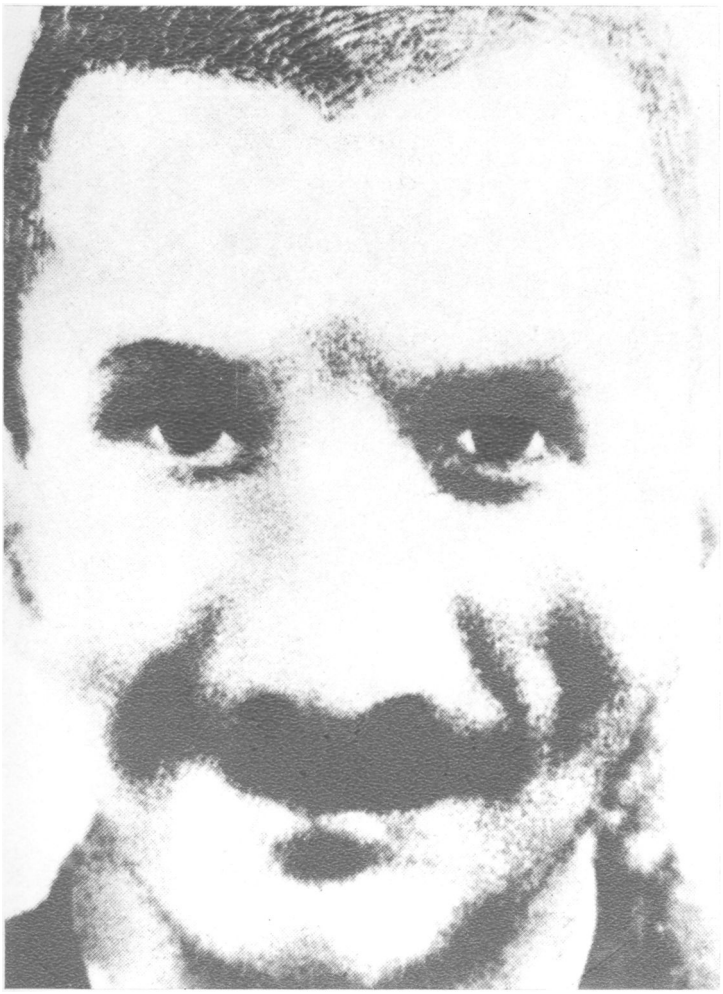

Живан Бурћевић, народни херој

Милан Китановић, члан ОК КПЈ за ваљевски округ

у селу Болечу због његове привржености НОП-у. Лазовић је 27. децембра 1943. известио лично Дражу да је тога дана у селу Болечу ухваћено 11 комуниста и 15 њихових симпатизера и да су сви ликвидирани, док је из села из околине Београда убијено још 20 особа. Овај четнички командант кретао се са својих 20 четника преобученим понекад у немачка полицијска одела и „с полицијским плочицама на грудима" и крио се „уз железничку станицу под заштитом Немаца", јер, како у извештају Дражи наводи да је „на овај начин обезбеђен да га комунисти не нападају", па „народ, кад их види у полицијском оделу и с плочицама, није убеђен да је ово наша организација".

Међутим, пред народом се тај злочин није могао сакрити, Дража Михаиловић је 13. јануара 1944. похвалио капетана Лазовића, истакавши: „Тако се ради. Продужите". Подстакнут Дражином похвалом, овај четнички командант је приступио још масовиијем клању и терору, па је убрзо после тога у грочанском срезу заклао још 43 човека. Описујући ове злочине, извесни четнички обавештајац са псеудоиимом Краус, у свом извештају без датума (највероватније из марта 1944), уиуђеном Дражи Михаиловићу, овако каже:

„Поред многих закланих и опљачканнх, многи сељаци и грађани заустављани су на друму и скидано им је одело и обућа. Од покланих сељака опљачкани су дукати и многе друге стварн ....

Капетан Лазовић је склон да брзо ликвидира сваког ко му стоји на путу или нешто смета и т. сл. Убија појединце по непровереним доставама, без саслушања и пресуде. Чак то изводи јавно и безобзирно, и није никаково чудо што се народ шуша свега. Народ толико туче да појединцима отпада месо с тела. У свему је предњачио капетан Лазаревић (Божидар — прим. а.) који је садистичким нагоном секао појединцима уши, пробадао их камом, натеривао их да седе на жару итд. и, напокон, полумртве клао и најчешће бацао у Мораву. . .

Почетком јануара ов. год. по наређењу Лазовића блокиран је Дражањ. Тада су сви становници истерани из кућа и доведени пред цркву, где је пред свима батинана учитељица, јер јој је на славском колачу била израђена петокрака звезда."

Све то Лазовић чини да би застрашио сељаке и прекинуо њихове везе с илегалцима и симпатизерима НОП-а у самом Београду. Међутим, ни та, ни слична дивљања нису могла да угуше пламен народноослободилачке борбе у недрима српског народа тога

Четнички командант Смедеревског корпуса Живаи Лазовић--Жика са својим шгабом присуствује неком црквеном „благодарењу"

Слева надесно: Марко Музикравић, командант 1. шумадијског четничког корпуса, Раде, командант бригаде у 1. шумадијском четничком корпусу, и капетан Живан Лазовић, командант Смедеревског четничког корпуса

краја, као и у осталим крајевима Србије. И поред свих мука и патњи, огромна већина српског народа ни по цену живота није се хтела ниједног момента одрећи народноослободилачког покрета и оружане ослободилачке борбе против окупатора и његових помагача. Иако је у току народноослободилачког рата и у Србији долазило до плима и осека, што је, уосталом, било и у другим крајевима Југославије, ипак ниједног момента континуитет ослободилачке борбе и револуције није се прекидао. Тамо где због појачаног терора окупатора и домаћих слугу није било могуће водити отворену борбу, ова је била замењена илегалном делатношћу, која се није ирекидала ни за један моменат, чак и када је непријатељ> продирао у редове НОП-а користећи за то провокаторе, издајнике и доушнике и агенте.

Што се више народ солидарисао и опредељивао за народноослободилачки покрет, четнички зликовци су примењивали све жешћи терор над становништвом, нарочито у селима. Четничку каму нису могла избећи чак ни деца у колевци. Тако су, на пример, тежак злочин починили четници Авалског корпуса клањем становника села Вранића у Посавини. У ноћи између 20. и 21. децембра 1943, четници, подељени у три групе, пришли су у Вранићима систематском клању становништва. Идући од куће до куће они су клали редом читаве породице, од детета у колевци до старица и стараца у позним годинама. То је било сулудо дивљање четничких крволока, који су те стравичне ноћи поклали 73 становника у Вранићима. Ка.ма је усмртила жене и девојке и деветоро деце од 5 мееци до 12 година. Неки су пуким случајем успели да се спасу, а забележено је да је четнички кољач поштедео живот у колевци једном детету само зато што је било женско.

Та ноћ је личила на малу Вартоломејску ноћ, јер се мало ко спасао од оних који су били осуђени да умру од четничке каме, тј. да буду заклани. Две младе девојке и сестре (Анђелија од 18 и Катарина од 20 година) биле су иретходно силоване, а

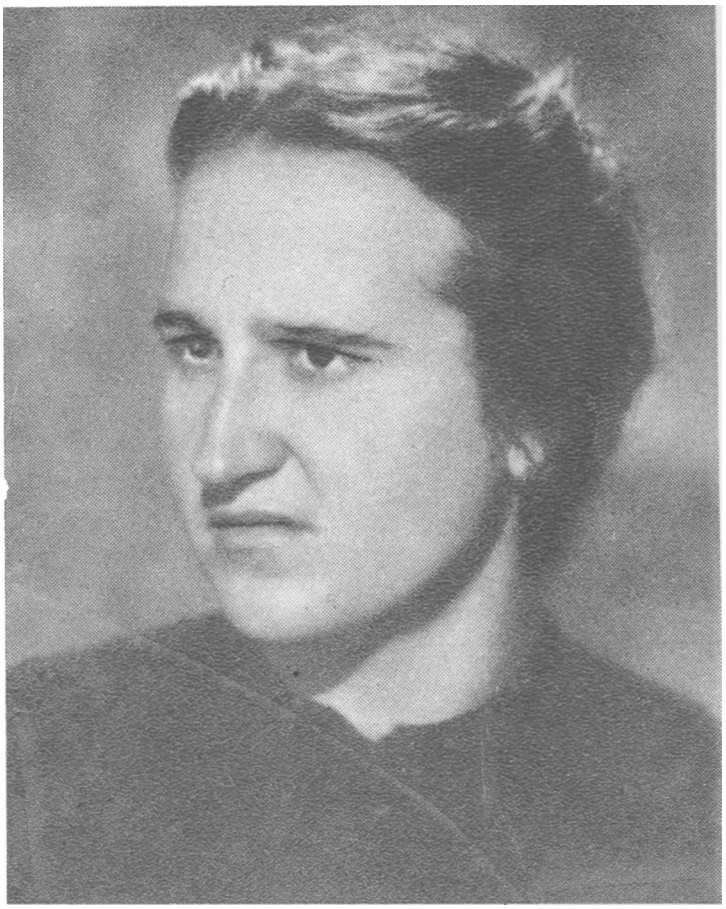

Радмила Јанковић, рођена 1900. у селу Влашка, сарадник НОП-а од првих дана устанка. Четници су је заклали, после мучења, 2. јула 1944. у селу Дубони

Милојка Пантнћ из Вранића на дан венчања. Била је ирииадник НОП, па су четници њу и целу њену породицу од девет чланова заклали између 20. и 21. децембра 1943.

Даца и Даринка Поповић, домаћице из Вранића, заклане су од четника, са још пет чланова породице, (међу којима и двоје деце: једно од седам, а друго од 12 година) ноћу 20/21. децембра 1943.

потом заклане. Те ноћи су изгубиле живот Смиљка, Станија и Томанија Боинчевић, Живана, Јелена, Олга и Стамена Борић, Милка и Надежда Илић, док су девојчици од 5 месеци Катарини разнели главу куршумом док је беспомоћно цвилела у колевци уилашена од четничких брадурина и дугачке косе.

Живот су изгубиле Даринка и Дикосава Митровић, Милева, Милена и Милојка Пантић, те Јулијана Поповић, девојчица од 7 година, као и седам дечака од 2 — 12 година. Мали двогодишњи мушкарчић Лзубомир Пантић избоден је четничком камом на 20 места. Заклани су још Томислав Борић, Милан и Славољуб Митровић, Бранислав и Светомир Пантић, Брана Поповић, те Даринка Илић, девојчица од 12 година.

Овим покољем у селу Вранићима четници нису завршили са својим крвавим и лудачким пиром. Они су само иар дана касније (25. децембра 1943) оиколили село Бањевац, похапсили симпатизере НОП-а, а потом их батинали и мучили у згради основне школе. Приликам опкољавања села нашли су у кући Јане Николић једног партизана, па су зато Јану и њене две кћери Добринку и Мирославу заклали, као и ухваћеног партизана с још 4 припадника НОП-а.

V овим покољима је још заклано: у Барајеву 6, у Малом Пожаревцу 3. У Лисовићу је заклан Ратко Јевтић, а у Бећевцу 28. децембра заклана је Миленија Ивановић, члан среског комитета КПЈ за посавски срез, иошто су је претходно неколико дана свиреио мрцварили. Четници су све то чинили, пре свега, да би на најбруталнији начин заплашили народ који их није прихватио.

Међутим, сва та клања им нису помогла, јер је Посавина била и остала нартизанска.

Окружни комитет КПЈ за Младеновац известио је јануара 1944. Покрајински комитет КПЈ за Србију следеће:

„Ситуација код нас је у знаку четничке офанзиве и реакције у читавом округу. У свим срезовима постављају своју власт (четовоће, страже, итд), заводе обавезне вежбе за омладину по селима, мобилишу иасилно за своје одреде и моментално имају у томе усиеха. И поред овега, завели су страховит терор, нарочито у Посавини, грочанском, подунавском и јасеничком срезу. Тако су само у Вранићима заклали преко 70 људи, жена и деце, у Бањевцу (Посавина) 11, у Барајеву (Посавина) 6, у Болечу (грочански срез) 11, Дражњу (грочански срез) 8, Бачинцу (јасенички срез) 10 итд. Но, и поред страха који је завладао уелед њиховог терора, народ их страховито мрзи и његове симпатије су за нас. Сем Посавине и великоорашачког среза и неколико села у младеновачком, грочанском, јасеничком и подунавском срезу, где су се прилично учврстили, у осталим селима сав њихов терор није довео до учвршћивања њиховог положаја."

Истовремено када и покољ у Болечу десио се и покољ у Копљарима, који су извели припадници злогласне Горске краљеве гарде под непосредном командом капетана Николе Калабића, званог „Рас". Калабић је 29. децембра 1943. известио Михаиловића да су „у Копљарима ухваћена на спавању и поклана 24 комуниста, од којих су 20 Цигани, који су

ЉУБОМИР
ПАНТИЋ
МИЛОЈКА
ПАНТИЋ
ПОЖ. 21 ПОГ 1943 ОД ЧЕТ Д М
СП-ПОД-ДЕВЕРИ
МИЛИЈАН и ЈОВАН
ОТАЦ БОРИВОЈЕ и
МАЈКА

СВЕТОМИР
ПАНТИЋ
ВИДОСАВА
М ПАНТИЋ
ПОЖ 16 ПОГ 1943 ОД
ЧЕТ Д М
СП ПОД ОТАЦ
МИЛИЈАН МАЈКА
ПАВЛИЈА и СТРИЦ
ЈОВАН

МИЛЕНА
БРАНИСЛАВ
ПАНТИЋ
ПОЖ.10 ПОГ.1943 ОД ЧЕТ
Д.М
СП-ПОД-ОТАЦ
ЈОВАН и СТРИЦ
МИЛИЈАН

СТЕВАН
ПАНТИЋ
СП ПОД СИНОВИ
МИЛИЈАН и
ЈОВАН
ЈОКСИМ
ПАНТИЋ
ПОЖ 37 ПОГ ОД ЧЕТ Д М
1943
СП-ПОД-УНУЦИ
МИЛИЈАН и
ЈОВАН

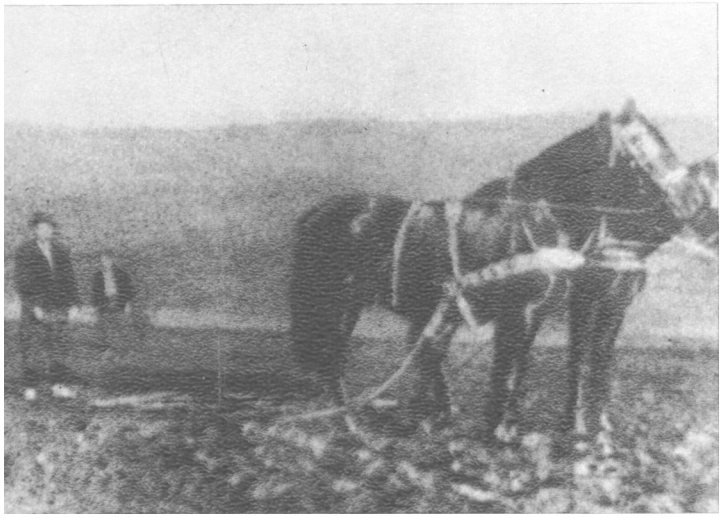

Земљорадник Танаеије Живанчић из Бодеча први од 11 на спомен-плочи коју су мештани села Болеча подигли жртвама покланим од четника 20/21. децембра 1943. Ова фотографија и данас виси у Танасијевој спаваћој соби, у кући његове породице у Болечу. Коње, које видимо на слици, узео је за себе командант Смедеревског четничког корпуса Живан Лазовић-Жика

признали да су били такозвани 'јаругаши' (дању раде евоје послове кући, а ноћу су у акцији)". Све сам поклао, тим речима је завршио Калабић своју депешу потписујући се својим псеудонимом „Рас Раса".

Пуковник Јеврем Симић известио је 15. јануара 1944. Дражу да је поручник Тихомир Јовановић, командант Опленачке четничке бригаде Горске крал>евске гарде, у селу Бањи заклао „18 истакнутих и окорелих црвених" и да се „чишћење врши и даље према Дарооави".

Слична зверства чине четници и у ваљевском крају под окриљем немачког окупатора и уз помоћ његових домаћих слугу: недићеваца и љотићеваца. Тако се у извештајима Окружног начелства у Ваљеву говори да је „у времену од 1 — 4. јануара 1943. заклано 12 лица", да су „ноћу 1/2. јануара убнли у Драчићу 13 људи" и да је „утврђено да су убијени били еимпатизери комуниста", да су „ноћу 1/2. марта 1943. наоружани људи Николе Калабића одвели из Ваљева Петровић Раденка, послужитеља окружног начелства", итд.

Због појачане партизанске активности у ваљевском крају, Горски штаб 83 (Команда Ваљевског четничког корпуса) издаје *Опомену грађанима,* у којој, поред осталог, пише да су четници дужни да

Спомен-плоча у селу Болечу, у грочанском срезу, подигнута на месту где су четнници 20/21. децембра 1943. заклали 11 припадника НОП

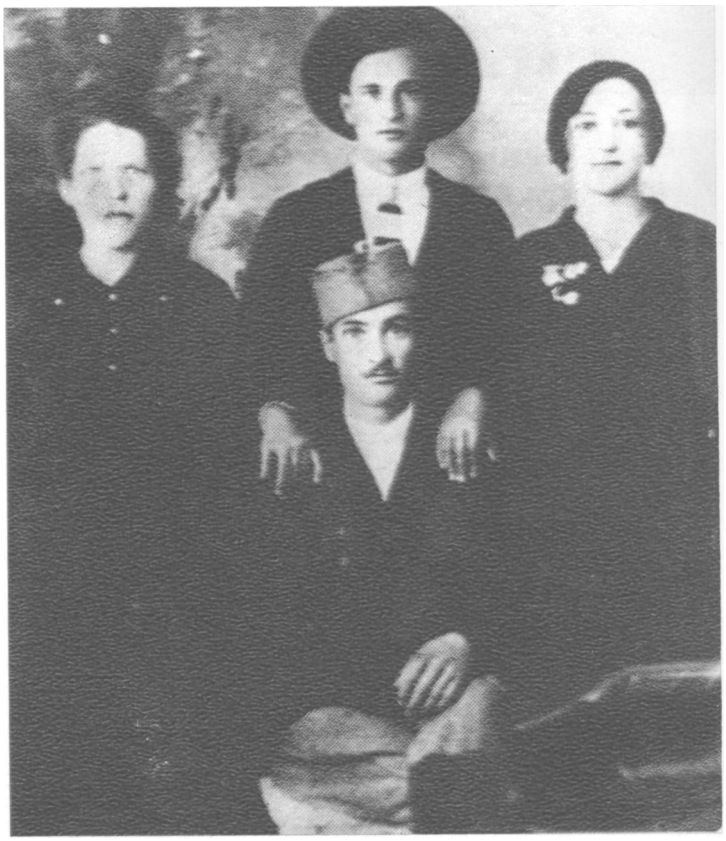

Домаћица Станица Радовановић из села Винче (прва слева) са својом породицом. У њеној кући немачки војници су крајем 1941. открили технику СКОЈ-а, па су кућу запалили, а њеног супруга Милутина (седи) убили и бацили у ватру. Станица је с кћерком Десанком (прва здесна) наставила да ради за НОП. Четници су их обе заклали 1943.

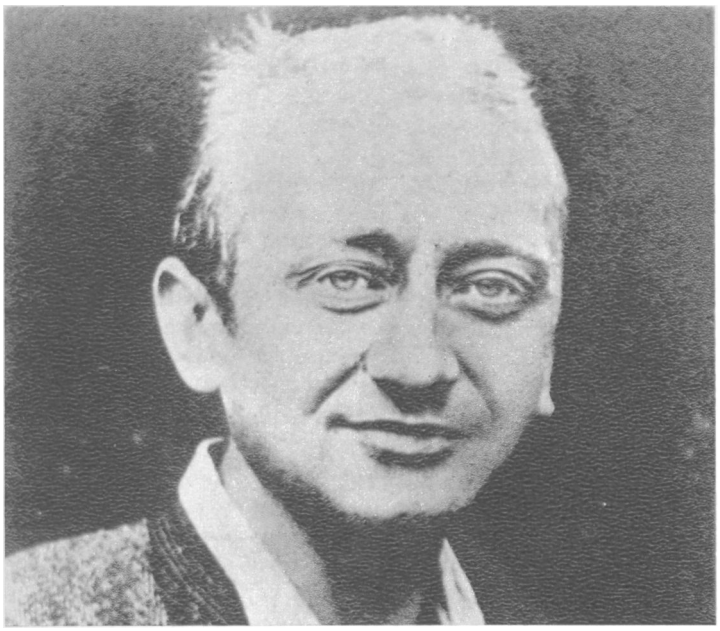

Андро Савчнћ, иравннк и члан ОК КПЈ за Ваљево

се свим средствима боре против партизана, називајући их издајицама за које постоји само једна казна „СМРТ".

Тако четници плаше слободољубиви народ ваљевског краја, да би затим црним тројкама отпочели своје крваве акције. Позната црна тројка Аксентија Јеринића — „Луна" заклала је 25. фебруара Секулу Војиновића из села Робаја, где је устаничке 1941. Јосип Броз Тито 18. септембра успоставио додир с партизанима Ваљевског НОП одреда.

Деветог марта 1943. четници су у Рајковићима на зверски начин убили Л>убинку Марић, члана КПЈ, и симпатизера НОП-а Првислава Марића — у Робајама. Љубинку су, претходно везану за једну кацу, до бесвести силовали па тек после тога је заклали.

Затим се ређају клања у Ребељу, Драчићу, Злагарићу, Клинцима, Петници и другим местима, где је 1941. пламтела ослободилачка борба и где се тај пламен није ни гасио.

Тако је Владимир Комарчевић, командант Посавско-колубарске четничке групе корпуса, у извештају од децембра 1943. четничкој Врховној команди Југословенске војске у отаџбини, поред осталог, написао и ово:

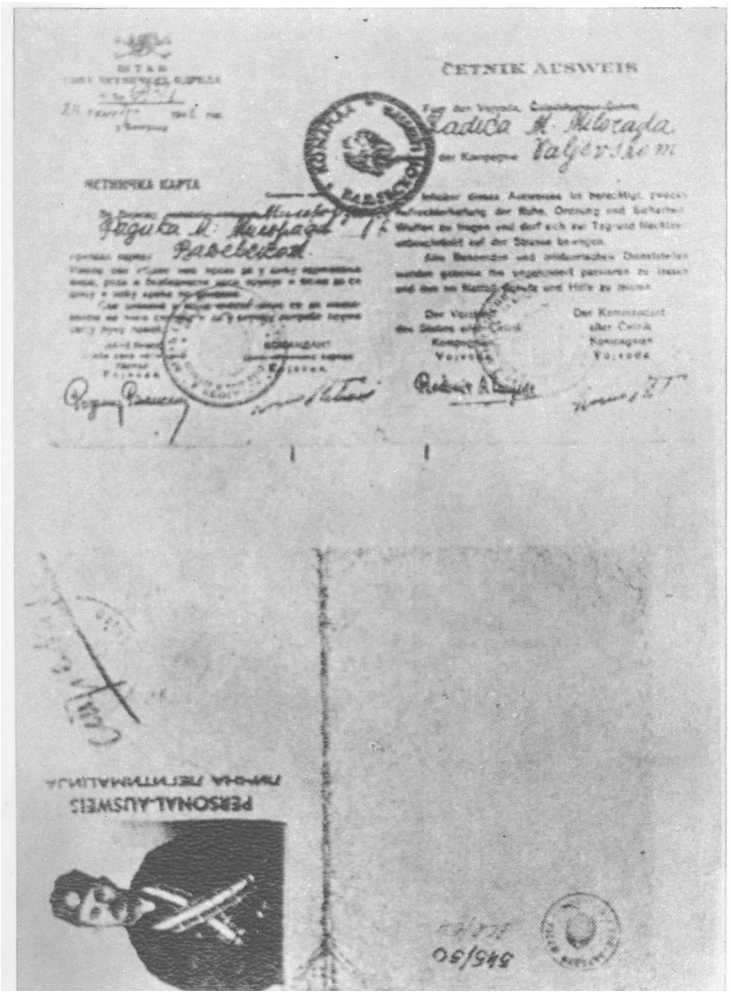

Лична легитимација војводе ваљевског Милорада Радића ,Пинде", касапина из Ваљева, с текстом на српскохрватском и немачком језику

Омладинка Десанка Радовановић из села Винче; четници су је заклали заједно с мајком Станицом

Милица Милошевић, студент Више комерцијалне школе, родом из Јагњила, члан КПЈ од 1941. Заклали су је четници 18. августа 1943.

„Иначе нлегалнн комуниетички рад је јак по варошицама и градовима. Месни комитети свугде постоје н они раде. На трагу смо неколицини курира и читавом Месном комитету из Ваљева, али још не верујем у откриће и успех док их не будем имао у рукама бар неколицину. V сваком случају, наш апарат у Ваљеву је продрман и стављен у погон, а ја од њега очекујем много . . . Наши иовостворени омладински органи дејствују на задовољство и, захваљујући њиховом раду, откривена је комнистичка организација у Ваљеву. У наш апарат укључила се и полиција, те се тако допуњују наши омладинци с њима, али извршне мере долазе само по нашем одобрењу и преко наших органа за све који су важни, а за остале по нашем налогу интервенише полиција".

Тако је радио Комарчевић, тако су радили и други четнички команданти који су по насељима стварали равногорску омладинску организацију, организацију доушника, агената и издајника за борбу против народноослободилачког покрета и својих до јуче другова из школских клупа, из заједничке улице и из истог дворишта.

Четнички штаб Ваљевског корпуса 7. августа 1943. затражио је од свих бригада и батаљона да доставе са свог подручја спискове свих оних „које треба у датом моменту ликвидирати", или их, пак треба „у датом моменту ухапсити као противнике будућег државног уређења".

Спроводећи ово и друга слична наређења, четничке црне тројке ушле су V Ваљево у ноћи између 23. и 24. децембра 1943. и извеле из кућа Луина Луићија, Ратка Хорватића, Карела Кавчића, Стојана Ивковића, Борђа Вуча, Милену Мандић, Добривоја Лазаревића, Михаила Васиљевића и Душана Бранковића, које су одмах или након неколико дана на зверски начин побили, верујући да су у рукама имали чланове Месног комитета КПЈ за Ваљево, што није било тачно. Али, то четницима није сметало да их све *покољу.* Међу покланима су биле и избеглице из Словеније, које су протеране од стране немачког окупатора у Србију да би их ту заклали четнички зликовци. Такав је био случај с поменутим младим Словенцем Карелом Кавчићем, радником у фабрици „Вистад" сада „Крушик" у Ваљеву.

Домаћица Селеиа Николић из Бањевца, сарадник НОП, заклана је од четника децембра 1943. Њен супруг Владислав погинуо је крајем 1941. као борац Посавског НОП одреда, док су кћерку Милицу, као болничарку истог одреда, убили Немци крајем 1941. на Златибору

Ове три фотографије иредстављају фазе када четнички злочинци кољу ухваћеног партизана из ваљевског краја. Фотографије су пронашли официри ОЗНЕ 1. пролетерског ударног корпуса НОВЈ код једног убијеног четничког команданта (код Косјерића) средином септембра 1944.

Поред бројних виђених иартијских руководилаца и других комуниста у ваљевском крају четници су на свиреп начин, после вишедневног мучења и саслушавања, уморили и Андру Савчића, правнпка из Ваљева, члана Окружног комитета КПЈ за Ваљево и једно време у јесен 1942. политичког комесара Ваљевског партизанског одреда „Жикица Јовановић — Шпанац". Андру су четници ухватили у селу Јошеви, а стрељали августа 1944. у селу Драчићу, крај Ваљева.

И на подручју планине Космаја четници нису престајали током целог рата са терором над становништвом које је симпатисало народноослободилачки покрет све док нису били разбијени и избачени из тих крајева у јесен 1944. Сви су се они утркивали у масакрима, хапшењима и прогонима, да би уништили ово партизанско жариште надомак Београда. Четници су посебно и систематски спроводили

терор убијајући иа зверски начин читаве породице, покушавајући на тај начин да бруталним мерама и злочинима застраше народ, што им и поред бројних убијања, пљачки и паљевина, није пошло за руком.

Тако су 18. августа 1944. заклали Милицу Милошевић, члан КПЈ из Јагњила, и др Милицу Константиновић, лекара. Септембра исте године четници су заклали у Малој Крсни учитељиду Бисенију Симић, а октобра су заклали омладинку Лепосаву Маринковић из Стојника, те Мирјану и Спасену Николић, и Живку Павковић из Вучака и Радмилу Јанковић из села Влашке.

Седамнаестог децембра 1943. четници су блокирали Мали Пожаревац и сво становништво истерали из кућа. V кући Томаније и Чедомира Јашића пронашли су једног рањеног партизана, због чега су Томанију и Чедомира отерали у село Дубоиу и тамо их заклали иред мештанима; у Малом Пожаревцу су на лицу места заклали Зорку Лукић и Лепосаву Степановић. Једанаест дана касније 28. децембра четници су дошли у село Болеч, похапсили 12 мештана и потом их све иоклали у Врчину.

Настављајући с клањима, четници стижу у села Умчаре, Дражањ, Друговац, Пударце, Бађевце, Врчин и друга места. У априлу 1944. четници су ухватили у селу Дрлупима Лагинку Марјановић из Шепшина и партизанку Космајског НОП одреда и још једну непознату партизанку, па су их обе заклали у селу Дучини. Клања су се наставила у Дубони, Сенаји, Ковачевцу, Дучини и другим местима. У селу Малом Пожаревцу заклали су 22. јуна 1944. Катарину Николић и 13 мушкараца симпатизера НОП-а. Злочине су наставили и у селу Парцанима 10. септембра 1944, затим у Рипњу, Реснику и Кумодражу, све селима надомак Београда, док су у селу Мељаку стрељали девојчицу Радмилу од 7 година и Катарину Лазаревић стару 9 година.

Када су бројни злочини у подунавском, космајском, пожаревачком и другим срезовима узбунили народ, Дража Михаиловић врши реорганизације и одређује на нека места друге команданте, надајући се да ће тако народ заборавити почињене злочине од стране четника. Тако, на пример, мајор Милош Радојловић, командант четничке Млавско-смедеревске групе корпуса, у свом извештају од 3. маја 1944. извештава Дражу о следећем:

„У подунавском срезу нашим присуством и радом иоправили смо ситуацију. Народ се постепено ослобађа страха и иостаје искоенији само према нама новима. Официра који су досад радили много се плаше, јер се њихов рад састојао из немилосрдног клања и мучења народа, пљачке народне

Омладинка Дара Пауновић (у средини) с мајком Сибинком и оцем Гојком. Дару су заклали четници марта 1943. пошто су је претходно подвргли мукама. Исте ноћи четници су заклали и њену мајку, коју су потом бацили у јаму Рудника у Доњој Горевници. Када је дошао да се интересује за судбину своје супруге и кћерке, Гојко је прошао на сличан начин — четници су заклали и њега

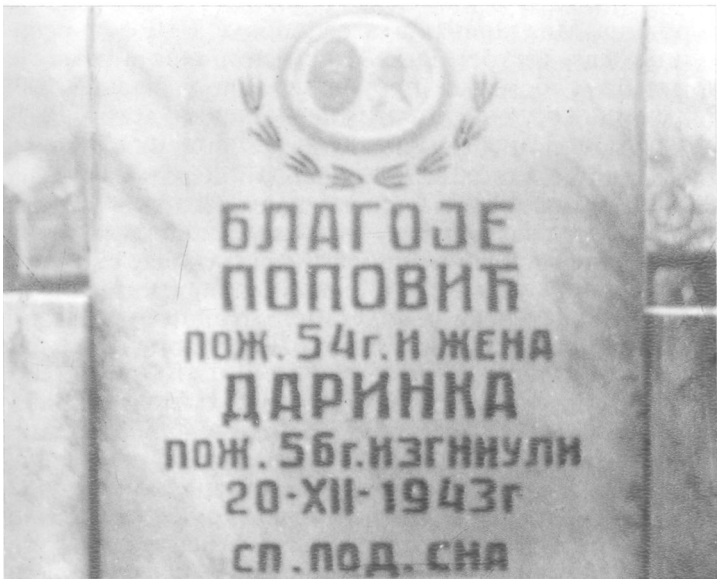

имовине и силовања жена и девојака. Због претње смртном казном народ о овоме несме никоме ништа да говори."

То је писмено сведочење једног вишег четничког команданта, али Је то све бледа, иако аргументована слика, према ономе што су четници починили на томе подручју и што је тешко речју описати.

V операциском дневнику Штаба 3. бригаде Смедеревског четничког корпуса за покољ у селу Друговцу стоји: „Комунисти су побијени, њих око 150, а једна мања група побегла у правцу села Водња".

Калабићев поднаредник Првислав Букић је „наређивао домаћинима да чувају стражу, а он је за то време спавао с њиховим женама и сестрама", док је један његов други „гардиста" Миливоје Тикваревић из села Пауна убио поповог сина из села Петнице само зато што је овај разговарао с „његовом девојком".

То чини Горска гарда капетана Николе Калабића, то чине и друге четничке јединице. То чине сви четници који у терору виде једини излаз из ситуације у коју су запали народном издајом и слуганством фашистичким окупаторима у Југославији.

Слична зверства је починио и Делиградски четнички кориус под командом мајора Бране Петровића, чији су кољачи 12. децембра 1943. блокирали Сокобању и Санаторијум и том приликом извукли и стрељали „15 интелектуалаца, прве гарнитуре комуниста".

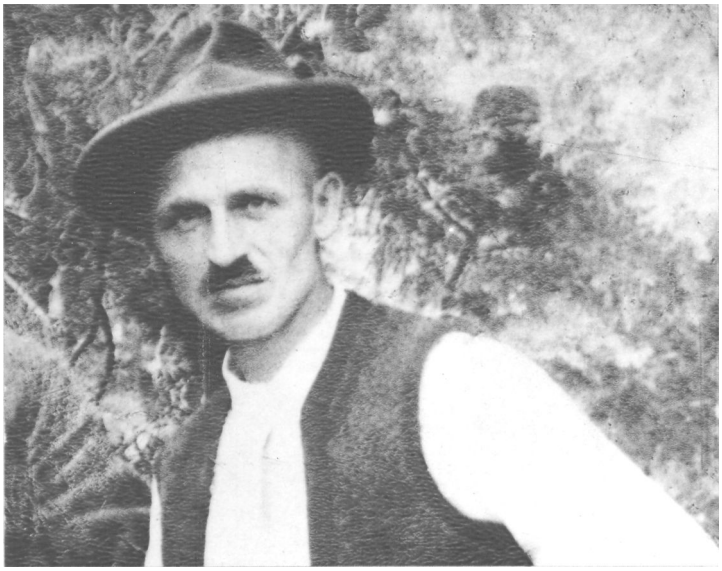

Мијаило Благојевић из села Амерића код Младеновца. Као припадник НОП убијен од четника Драже Михаиловића на Космају 3. априла 1944. године

Породица окупљена око мртвог тела Мијаила Благојевића оплакује покојника

Погребна поворка напушта дворишге

Један од веома трагичних догађаја који је почетком 1944. узбудио и ожалостио Поморавље јесте покољ извршен од стране четника, недићеваца и Немаца у Јагодини (сада Светозареву), Пуприји и Параћину.

Још 4. јануара 1944. мајор Здравко Милошевић, из Штаба Варварипског четничког корпуса, тражио је од Драже одобрење да изврши покољ у Јагодини, пошто се, према подацима, тамо осећала жива активност прииадника НОП-а. Милошевић је тада известио Дражу да је преко окружног начелника и немачке окупационе команде обезбедио ликвидирање 20 комуниста у Јагодини. „V већини они су интелектуалци. Намеравам да извршим сечу већег стила уочи Нове године (мисли се на 13/14. јануар 1944. — прим. а.)" јављао је Милошевић. Међутим, до покоља тада није дошло пошто је највероватније Михаиловић сугерисао Милошевићу да се покољ изврши једновремено у Јагодини, Параћину и Нуприји, а четници сами иису имали довољно снага, па је тај покољ требало да координирају с недићевцима и немачким јединицама. Због тога је покољ одложен за 1. фебруар, док је масовни покољ у Свилајнцу одложен за април исте године.

Тај 1. фебруар 1944. познат је код народа тога краја као „крвави фебруар". Тада су четничке *црне тројке* поклале 22 члана КПЈ, СКОЈ-а, симпатизера и сарадника НОП-а. Увече 1. фебруара између 19.30 и 20 часова, када је због „полицијског часа" највећи број грађана био код својих кућа, градом су се, уз благослов окупатора, разлетеле четничке црне тројке и започеле свој крвавп пир по већ унапред утврђеном и сачињеном плану.

Професор Јован Аћимовић-Жан је покушао да побегне, али су га рањеног стигли на улици и убили, док су ирофесора Буру Аопичића заклали у спаваћој соби. Младог учитеља и члана СКОЈ-а Бранка Радисављевића и његовог оца обућара заклали су иред мајком и сестром. Бранкова мајка је голим рукама хватала за сечиво зликовачке каме, али се окрвављена срушила на мртво синовљево тело.

Душана Миљковића, брата народног хероја Раде Миљковића, ухватили су четници таман кад се спремао на починак. Извели су га напоље, чупали су му нокте и секли вене, а затим убили. Тако је породица Миљковић дала за победу НОР-а и револуције две сестре: Раду, народног хероја која је погинула у борбама против усташа у Босни 1942, Радмилу, коју су отерали у Бањички логор 1941. и стрељали 11. септембра 1944, и брата им Душана.

Даницу Алтман-Станојевић, предратног члана СКОЈ-а, затекли су како доји своје мало дете; отргли су јој дете из наручја, а њу изболи камама на кућном прагу. Бранислава Радосављевића, студента књижевности, и његовог оца Милана, учесника мађарске пролетерске револуције, четници су заклали пред мајком, односно супругом Ружом и њеном кћерком.

Катарину Стојковић и њеног супруга Драгомира заклали су четнички кољачи пред децом. Милка Милошевић касније је тај догађај овако описала: „Били смо за вечером кад су упала четворица четника и наредила нам да дигнемо руке увис. Били су врло тихи док су проверавали имена и отерали мене и двојицу млађе браће у другу собу. Вирили

Ар Мплица Констаитииовић лекар из села Јагњила. Заклали су је четници 18. августа 1943. под сумњом да је сарадник НОП

смо кроз застакљсна врата када је омален четник с дугом плавсм косом ударио тату и забо му каму у леђа. Он се тргнуо и пошао према вратима собе у којој смо били ми, мислећи да побегне кроз врата на тераси. Стигли су га и пред нама заклали. Мајка је била јака жена и отимала се с кољачима, али је пала после ударца каме у главу. Кад је пала, кољач је пришао и задао јој неколико убода камом у груди. У малој соби са бетонским подом било је крви до чланака."

Кројачка радница Софија Младеновић, рођена у Ужицу 1888, члан КПЈ од 1919. и блиски сарадник Димитрија Туцовића, зверски је убијена те крваве фебруарске ноћи са 38 убода камама. Затим се ређају имена судије Пантића, бившег комунистичког посланика за округ лесковачки, Динка Ненковића, судије Радовића и других. Грађани Светозарева то никада неће заборавити, и зато сваког 1. фебруара у години нема поворка креће градом да положи цвеће и венце пред споменик палим светозаревачким жртвама и да се сећа тих стравичних четничких злочина.

У Куприји су исте ноћи четнничкн кољачи ухватили 30 лица од којих је 12 било заклано и бачено у тзв. „Михајлову рупу".

На сличан начин су поступиле четничке црне тројке и у Параћину. Педееет четника је ушло у град са знањем немачке окупационе команде и Српске државне страже и извело 8 симпатизера НОП-а, које су заклали у Голубовачкој шуми, док је код кућа заклано четворо.

Тако су тог првог дана фебруара 1944. остале бројне породице без хранилаца, мајке без деце, жене без мужева, деца без родитеља, а пријатељи и родбина без својих најближих. Међутим, четници се нису задржали само на овим меетима, већ је сличних клања било и у другим местима широм Србије. Четнички терор је завладао, али само привремено. Отпор народа се никада није могао скршити терором, и народ је, по неком неписаном правилу, из сваког таквог покоља излазио још јачи и монолитнији, чврсто решен да истраје у народноослободилачкој борби.

Према књизи *Жене Србије у НОБ*, само у округу београдском од четника Драже Михаиловића убијено је 165 жена. Од тога је само заклано камом 94 жене старих од 16 до 90 година. После зверског мучења убијено је 58, живе бачене у ватру 4, умрле од батина 7, предате немачком окупатору 2. Од Немаца и других непријатеља убијено је 35 жена, а 4 поливене бензином и живе запаљене. У логору се

Заставник четничке Горске краљеве гарде у време док су четници могли још да парадирају

за време рата еа овог терена налазило 31 жена, а од тога је убијено 16. У јединицама НОВ погинуло је 36 жена.

О највећој безочности четника сведочи чињеница да је заклано тринаесторо деце старо од 5 месеци до 12 година. Колики је број само жена и деце заклано и убијено на територији уже Србије може се претпоставити ако се зна да је, осим београдског округа, било на њеном подручју још 14 округа.

Ти, као и бројни други примери терора и злочина показују докле су спремне да иду контрареволуционарне снаге у својој пљавој, зликовачкој и издајничкој работи. Свима њима је била заједничка кама; употребљавали су је против свог сопственог народа и против свих оних који су волели слободу; геноцид је лежао у основи њихове злочиначке политике.

Софија Ристић, домаћица из Манојловца. Њена кућа је од новембра 1942. била седиште 1. шумадијског НОП одреда „Милан Благојевић". Њеног супруга Радојицу заклали су четници децембра 1943. због сарадње с НОП. Софија је хапшена више пута, а када су четници издајом сазнали да се у њеној кући налази склониште, упали су марта 1944. у њен дом и на очиглед деце је страховито мучили. Софија је све муке издржала и одбила да призна где се налази склониште, па су је на крају заклали. За народног хероја Југославије проглашена је 9. октобра 1953.

Зора БошковиИ, радиица из Јагодине заклана је.од четника 1. фебруара 1944. као активист НОП

Даница Алтман-Стојановић, професор из Јагодине (сада Светозарево)

Миленија и Радивоје Бркић из села Другoвца, свекрва и свекар Милеве Бркић, живи су бачени у ватру 29. априла 1944. заједно са својом снахом Милевом

Катарина Стојковић, домаћица из Јагодине

Домаћица Милева Бркић из Другoвца. После борбе коју су водили с партизанима у том селу 29. априла 1944. године четници су заклали 76 мештана и запалили 84 куће. Милеву су живу бацили у запаљену кућу

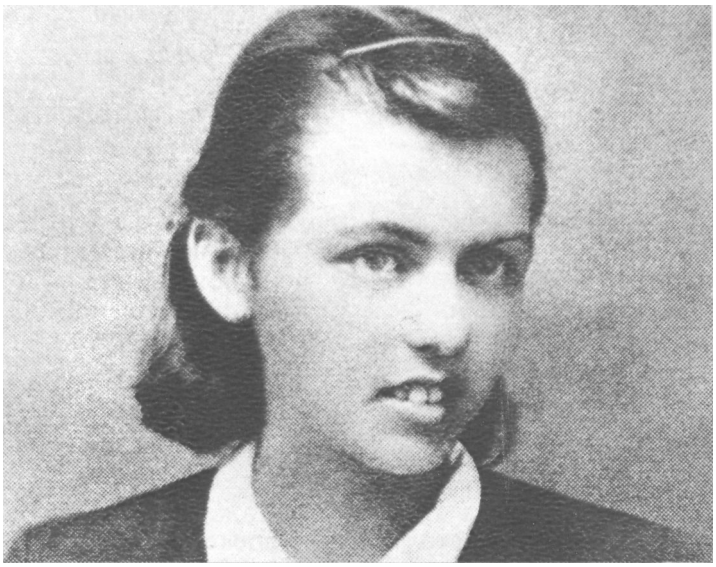

Мира Винклајт, ученица Учитељске школе из Неготина, заклана је после тешког мучења од четника

Четнички кољач звани „Баво" из Пожешког чстничког корпуса, снимљен на реци Морави, код Трстеника, у лето 1944.'

ДРАЖА СЕ САСТАЈЕ С НЕДИБЕМ

Претходни Дражини предратни суерети с армијским генералом Миланом Недићем, као претпостављеним, завршавали су се углавном казнама од 30 дана затвора због неких Дражиних ставова који се нису свиђали Недићу. Да се ратни вихор није тако брзо приближавао југословенским границама, Дража би био пензионисан. Овако, он је остао и даље у служби, али се више с Недићем иије састајао.

За време рата посредно су били у вези, а до директног контакта између Драже и Недића дошло је 12. и 13. августа 1944. у селу Ражани, крај Косјерића. До овог сусрета је дошло после наглог развоја народноослободилачког покрета у Србији средином 1944, када је на српској територији већ било формирано пет дивизија Народноослободилачке војске Југославије. Поред тога, Оперативна груиа дивизија НОВЈ (2. пролетерска и 5. и 17. ударна дивизија) почетком августа је избила на Копаоник, где се сукобила с јаким четничким онагама, док је 1. пролетерски ударни корпус НОВЈ, дејствујући у Санџаку, био спреман да преко Златибора преиесе своја дејства у Србију, што му је био и основни задатак.

Преношењем тежишта борбе НОВЈ у Србију ситуација по окупатора и квислинге била је крајње неповољна. Под таквим околностима дошло је до састанка између Драже и Недића, који Драгомир Јовановић-Драги, шеф квислиншке Српске државне безбедности и управник града Београда, у свом саслушању пред иследним оргаиима, овако описује:

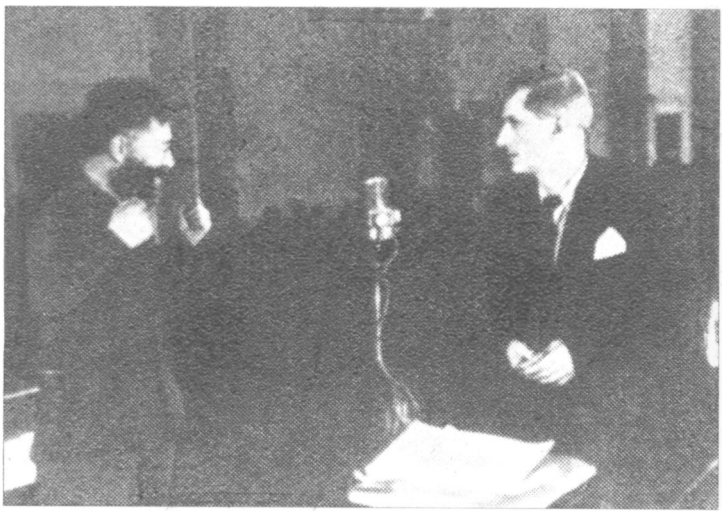

За време суђења Дражa Михаиловић (лево) и Драгомир Јовановић (десно) међусобно разговарају

Армијски генерал Милан Недић, председник квиелиншке владе у Србији (десно), и командант 85 и полиције генерал-лајтнант Аугуст Мајснер (у средини). Први је извршио самоубиство скакањем кроз прозор за време истраге, док је други, као ратни злочинац, осуђен после рата на смрт

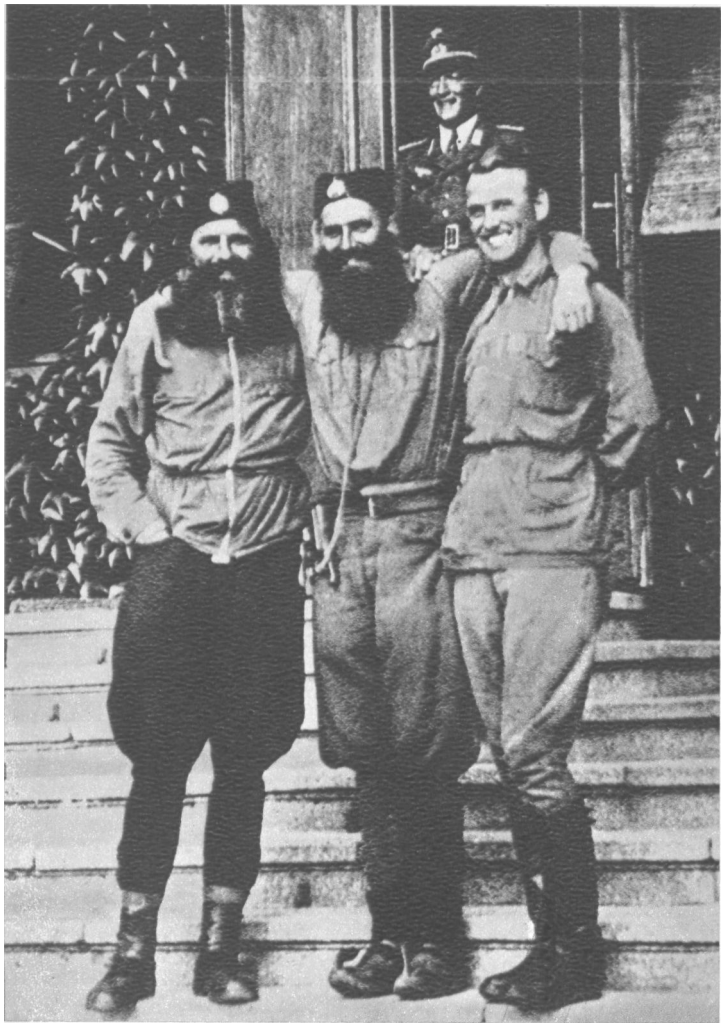

Четнички командант капетан Нешко Недић (десно) и мајор Драгослав Рачић (у средини) с немачким капетаном принцдом Вредеом (позади), снимљени за време разговора у Тополи 11. августа 1944. Први слева непознат

„Тај састанак сам ја уговорио, и то на следећи начин. Дванаестог или 13. августа мене је преко Косте Кошутића (обавештајног официра четничке Горске гарде — прим. а.) позвао Никола Калабић да дођем у Тополу. Кад сам стигао у Тополу, код жандармеријске станице сачекао ме један четник и рекао да одем у Аранђеловац. Отишао сам у Аранђеловац и тамо пред једном кафаном затекао два аутобуса с четницима. Ту у кафани, у једној соби, одржао сам састанак коме су присуствовали: Калабић, Рачић, Нешко Недић и ја. На том састанку Рачић ми је рекао: 'Ја сам вас позвао, на препоруку Калабића, да свршимо један народни посао. Ситуација је озбиљна и времена за чекање нема. Ја вас питам да ли сте ви у стању да доведете Недића на састанак с Дражом Михаиловићем, тамо где вам ја будем рекао?' Ја сам на то питао да ли постоји сагласност Драже Михаиловића за тај састанак. Одговорио ми је Рачић: 'И ако неће — мора'. После тога смо уговорили детаље: да ја до петка после подне консултујем Недића и јавим резултат у Шаторњу, а да ће ми они тада рећи време и место састанка."

Јовановић се вратио у Београд где је обавио разговоре с Недићем, који је дао саглаеност за тај састанак. Драги Јовановић у записнику износи да му је у недељу, у 11 часова, јављено телефоном из Тополе: „Данас у 19 часова — Ражана", што је, по Јовановићу, значило „да ће се истог дана, тј. 18. августа 1944. године, у 19 часова, одржати састанак између Драже и Недића, у варошици Ражани, крај Косјерића." Међутим, очито је да су се и иследник и затвореник пребацили у датумима, што је било могуће, јер је саслушање рађено почетком 1946. Тачније, 18. август је био петак, а не недеља, а састанак се стварно одржао у недељу, али не 18, већ 13. августа 1944, што одшвара и према подацима из немачких извора о разговорима између Драже и Недића.

Јовановић даље тај састанак описује овако:

„На пут су пошли: Недић, његов шеф кабинета генерал Дамјановић Миодраг — једним колима, а у другим колима је и Недићева пратња, коју су чинили Бура Трипковић, комесар полиције, и два агента. Ишли смо преко Обреновца и Ваљева, и у Ражану смо стигли око пола осам увече. Пред кафаном су нас сачекали Рачић и Калабић. Рачић се представио Недићу, поздравио га, а затим су се поздравили и остали, док се Калабић пољубио са свима. Склонили смо аутомобиле у двориште кафане, а ми смо ушли у једну кућу крај кафане и ту смо чекали у друштву Калабића до близу 10 часова.

Око 10 часова (ово се догађа у 22 часа 12. августа 1944 — прим. а.) Рачић се вратио натраг и позвао да Недић, Дамјановић и ја без икакве пратње пођемо. Ишли смо кроз село главним друмом према југу, километар и по-два. Стали смо и ушли у једну малу сељачку кућицу, где нас је на вратима у слабо осветљеној соби сачекао генерал Михаиловић. Недић и он су се поздравили као да су се први пут видели после дугог времена, и то у једном тону

Militärbefehlshaber Südost
Abt. Ic/A.O. Nr. 6263/44 geh.

Geheim

An
H.Gr. F /Abt. Ic/A.O.

Sonderbevollm.d.Ausw.Amtes
- z.Hd. Geheimrat Junker -

In der Anlage wird Aktennotiz über eine am 11.8. in Topola stattgefundene Unterredung zwischen Rittmeister Fürst v. Wrede einerseits und Major Racic bzw. Hptm. Nesko Nedic andererseits übersandt.

1 Anlage.

Für den Militärbefehlshaber Südost
Der Chef des Generalstabes:
I. A.

Rittmeister

1 3 AUG 1944

Факсимил пропратног акта Обавештајног одељења Војноуправног команданта Југоистока од 13. августа 1944. Команди Групе армија „Ф", којим се доставља забелешка о разговорима између четничких команданата капетана Нешка Недића и Драгослава Рачића и принца Вредеа 11. августа 1944. у Тополи (А-УП, НАВ-Н-Т-311, р. 286, с. 508)

Непознати четник у одећи Горске краљеве гарде

пуном куртоазије. Недић је рекао Дражи: 'Много смо се променили и остарили', а он је узвратио: 'И ви сте се много променили'. Дамјановић се поздравио с Михаиловићем као са старим другом. Ја сам се представио Михаиловићу. Сели смо за један сељачки сто и то: Недић, Михаиловић, Дамјановић, Рачић, Калабић, још два офидира из Михаиловићеве пратње, пуковник Лука Балетић и потпуковник Мирко Лалатовић и ја.

Дража се обратио Недићу и рекао му: 'Изволте'. На то је Недић углавном рекао следеће: 'Настала су врло озбиљна времена. Комунисти опет почињу да притискују са свих страна. Немци немају довољно снага и не супротстављају им се. Наше националне снаге, раздвојене, не дају довољно резултата. Ја сам дошао да вам предложим да брзо и ефикасно, уједињени, спасимо српство и Србију од црвене немани'.

Дража Михаиловић је на то врло кратко рекао: 'Потпуно сам сагласан с вама, само главни фактор недостаје, а то је сада оружје, оружје, муниција и хмуниција. То је оно што је нама данас најглавније. Ја људства имам, али ми то недостаје, а, богами, и одећа. Шта ви можете у том погледу да нам пружите? Ја ћу вам са своје стране рећи да 50.000 пушака не би било много, с обзиром колико имам људства'. Један од присутних официра на то је добацио: 'И више и више!'. На то је Недић поново узео реч и казао: 'Ја сам због тога и дошао овде што сам вољан, моја влада и ја, свим силама да помогнем'.

Затим се приступило конкретизацији споразума, којим је утврђено да се влада Милана Недића обавезује да ће обезбедити плате за Дражине официре и подофицире, да ће код немачке Команде Југоистока испословати за четнике пријем 30.000 пушака, 500 пушкомитраљеза, 500 минобацача и 3 милиона пушчаних и митраљееких метака. Поред тога, Недић је изразио спремност да ове своје трупе, уз сагласност немачке окупационе управе, стави под непосредну Дражину команду.

Испуњавајући споразум, Недић је, чим је дошао у Београд, наредио да се преко Народне банке Дражи пошаље 100 милиона динара у готову, а нешто каније и 10.000 пушака с муницијом, као и већа количина одеће и обуће.

Дража је одмах после тога, као што се види, пожурио на састанак с представником Нојбахера, Рудолфом Штеркером да верификује споразум, док је Недић 17. августа 1944. посетио немачког команданта Југоистока генерал-фелдмаршала Максимилијана фон Вајкса (МахЈшШап УОП ШеЈсћз), кога је упознао са споразумом и затражио оружје за 50.000 људи, што Вајкс, без Хитлеровог наређења, није могао да одобри. Састанку је присуствовао и Нојбахер, који је подржао Недићев захтев у складу с већ обављеним разговорима између његовог представника Штеркера с Дражом у Рошцима, код Цагањске школе.

Вајкс је одмах депешом затражио састанак код Хитлера, на што га је овај позвао да му се јави у његов Главни стан „Вучју јаму" („Шо^Гбзсћгапге"), код Растенбурга, куда је Вајкс одлетео авионом. На састанку одржаном 22. августа 1944. у присуству рајхсмаршала Хермана Геринга, министра спољних иослова Јоакима фон Рибентропа, начелника немачке Врховне команде Вермахта генерал-фелд.маршала Вилхелма Кајтела и његовог начелника штаба генерал-пуковника Алфреда Јодла и других личности, те Хермана Нојбахера и пуковника Харлинга, начелника Обавештајног одељења Команде Југоистока, који су такође дошли с Вајксом из Београда, где се тада налазило седиште Команде Југоистока.

Хитлер је на том састанку заузео резервисан став у вези с наоружањем четника. Он према четницима није имао пуно поверења, јер се плашио да би се они, када им се да више наоружања, окренули против немачких оружаних онага у случају савезничког искрцавања, а, поред тога, сматрао је да би наоружањем четника била доведена у тешку ситуацију и Независна Држава Хрватска, као немачки савезник. Образлажући своје планове и износећи нека своја мишљења, Хитлер је тада рекао и ово:

„Хрвати немају никакве представе о државности и неће је моћи никад ни имати. Онај ко је 500 година био без ње, не може се никад развити у

Дражa Михаиловић (други слева) и амерички пуковник Роберт Мак Даул (трећи слева) с групом четника

државу. Касније ћемо доћи на го да Хрватску инкорпирамо у Рајх, или да из ње направимо протекторат. Данас можемо у најмању руку, и то у супротности према осталим балканским народима, само привидно ићи заједно са садашњом хрватском владом.

Срби су народ који су одређени да имају државу и који је као народ одржан. Њихова идеологија је великосрпска. У њима постоји безобзирна отпорна онага. При једној таквој употреби они ће увек заступати великосрпску идеју. Оно што долази из Београда значи опаеност. Ја сам 1941. учинио Србима понуду која је била неуобичајена. Ја сам захтевао да остану неутрални и за то сам им обећао Солун. Већу цену нису могли да добију. У стварности је, међутим дошло до развоја који никако не одговара тој великодушној понуди. Уосталом, указујем на то да, ако данас успоставимо Србију, Хрватска пропада."

Као што се види, Хитлер је поистовећивао Србе и Србију с четницима, што није било тачно, као што није било тачно мишљење председника британске владе Винстона Черчила изнето само пар дана раније приликом разговора Тито — Черчил (12. и 13. августа 1944) у Казерти, код Напуља. Тада је премијер британске владе тврдио да Србија није партизанска. Маршал Тито је каонише у вези тога рекао и ово:

„Тада сам Черчилу, одбацујући његову тезу да Србија није уз народноослободилачки иокрет, казао да је устанак почео у Србији, да српски партизани сачињавају највећи део ирвих ударних бригада и да оружана борба на њеном тлу никада није престајала. Управо љета 1944. било је у Србији формирано шест дивизија Народноослободилачке војске Југославије."

Међутим, ток разговора у Хитлеровој „Вучјој јами" пореметили су догађаји у Румунији. Изненада, 23. августа, народ Букурешта, главног града Румуније, дигао се на оружани уетанак против фашистичких управљача. Хапшењем владе маршала Јона Антонескуа, румунског диктатора, и објаве рата 24. августа Румуније фашистичкој Немачкој, те незадрживо продирање трупа 2. и 3. украјинеког фронта Црвене армије у унутрашњост Румуније, после наношења крупног пораза опкољеним немачким дивизијама Групе армија „Јужиа Украјина" у јашко-кишињевској операцији, као и према бугарској и

југословенској граннцн, иитање четника је тако стављеио у други план, јер је требало затворити брешу која је настала изласком Румуније из рата и затворити југословенску границу према Бугарској и Румунији довођењем немачких дивизија из унутрашњости Југославије, а ире свега и из Грчке. Ситуација на Балкану је била веома тешка по Трећи Рајх, јер су се јединице НОВЈ налазиле у офанзивним дејствима у Србији после неуспеле немачке операције „Рибецал" („КиеђегаћГ' — „Крконошки дух") или, познатије у југословенској историјографији, као дурмиторска операција.

Немачка Команда Југоистока, ангажујући крупне немачке и четничке снаге у тој операцији, није успела да спречи офанзивно преношење дејстава Оперативне групе дивизија, 1. пролетерског и 12. ударног корпуса на подручје Србије.

У таквој ситуацији Вајкс је, по повратку из Главног стана у Београд, ииак одлучио да помогне на своју руку четнике у оружју. Недић је затим 24. августа наредио да се у свим угроженим местима изврши мобилизација способног људства од 18 до 35 година, док је Дража 30. августа наредио да се 1. септембра 1944. прогласи општа мобилизација свих снага Југословенске војске у отаџбини.

САСТАНЦИ ДРАЖЕ СА РУДОЛФОМ ШТЕРКЕРОМ

До првих контаката између Драже Михаиловића и представника Хермана Нојбахера, изванредног (специјалног) немачког опуномоћеника Министарства спољних послова Трећег Рајха за Југоисток је дошло средином августа 1944. одмах после састанка Драже с Недићем. Нојбахеров изасланик Рудолф Штеркер дошао је у село Рошце (срез љубићки) код Цагањске школе. Штеркер је био директор фирме „Блатирк" са седиштем у Атини, али је пре рата врло често долазио у Београд. Сада је, пак, он био главна веза између Нојбахера у чијем је уреду радио и Драже. Он ће с одржавањем везе с Дражом продужити и у Босни, после бекства Драже из Србије, преко Дрине, у источну Босну.

Ратни заробљеник Роберт Кронхолц (Коћег! КгопћоЈг), предратни генерални директор немачке фирме „Шенкер и комп. А. Д." у Београду, у својој изјави датој у југословенеком заробљеништву 23. марта 1946, рекао је, поред осталог, и ово:

„У немачком иосланству причали су ми да у име посланетва, односно Нојбахера, одржава везе с Дражом неки Немац по имену Штеркер."

Међутим, када се крајем августа 1944. у Дражин штаб спустио падобраном амерички пуковник Роберт Мак Даул (Мас Боше1), Штеркер је дошао у директан контакт с Дражом и Мак Даулом. Тај сусрет се, ирема изјави Владимира Јовановића, полицијског чиновника из Лазаревца, датој у изјави од 13. маја 1946, одржао овако:

„Овај састанак је био негде у августу месецу 1944. године. Не могу тачније да ирецизирам време. Непосредно пред овај састанак добио сам писмо од команданта Раковића Предрага, у коме ми налаже да одем на раскрсницу у Трбушане код Мушове кафане, да сачекам ауто којим ће из Београда доћи Аћимовић и, пошто дођу, да их у сумрак вратим

Четници примају помоћ од савезника

Пријеворским путем и доведем до Цагањске школе, где ће они чекати. По писму сам поступио и на раскроници чекао; ту су пред залазак сунца стигла два аутомобила. У првом аутомобилу седео је Аћимовић с једним кога до тада нисам познавао, а касније сам сазнао да је то био Нојбахер (очито се радило о неком другом а не о Нојбахеру — прим. а.), док је у другом аутомобилу био Штеркер, кога сам већ био упознао, а с њим још један мени непознат човек. Сви, па и шофер, били су у цивилном оделу. Саопштио сам Аћимовићу све што ми је рекао Раковић, па сам сео у први аутомобил до шофера и одвео сам их до Цагањске школе. Ту нас је задржао један Раковићев војник; сишли смо из аутомобила и с тим војником прешли преко једне речице, где смо стали. Ту на ливади нашли смо Дражу Михаиловића и пуковника Балетића (Луку — прим. а.). Поздравили смо се и сви се руковали; ја сам на неколико метара био по страни. Они (Дража, Балетић, Аћимовић, Нојбахер, Штеркер и Раковић) ступили су у разговор. Но, одмах затим нама неколицини је речено да се повучемо, и повукли смо се у страну Раковић, Штеркер и ја. У разговору су остали Дража, Балетић, Нојбахер и Аћимовић".

Међутим, и овде је датум одржавања састанка непрецизан, јер се састанак одржао стварно, али не крајем августа, како је то Јовановић изнео, већ 5. септембра 1944. у селу Прањанима, као и то да саетанку није био присутан Нојбахер, већ само Штеркер. На саотанку су с Дражине стране били присутни још и његови политички оаветници, и то Стеван Мољевић, председник Извршног одбора Централног националног комитета, и чланови комитета Буро Буровић и Аца Аксентијевић.

На том састанку пуковник Мак Даул, шеф америчке војне мисије ири Дражиној Врховној команди, захтевао је од Штеркера да немачке јединице при повлачењу предају оружје четницима.

Затим је Дража сутрадан (6. септембра) примио и представнике Српског добровољачког корпуса, Српске државне и Српске граничне страже. Том приликом им је Дража, у присуству пуковника Мак Даула, Луке Балетића и Мирка Лалатовића, издао одговарајуће инструкције за дејства недићевских војних формација иод његовом командом.

Дража је потом, пре но што је успео да побегне крајем септембра 1944. у источну Босну, имао још један разговор са Штеркером код села Драгиње. Том приликом је утаначена немачко-четничка сарадња, да би потом иста била потврђена на новембарском састанку између Драже и Штеркера у селу Средњем, у источној Босни.

Бежање Драже у источну Босну испред јединица Народноослободилачке војске Југославије иада у време завршних оиерација за ослобођење Србије. Исту судбину ће доживети и све четничке јединице у Србији. Многе су се од њих распале под ударцима 1. армијске групе и 13. и 14. ударног кориуса НОВЈ, док ће се из Србије главнина четника повући преко северозападног дела Санџака у јесен 1944. у југоисточну Босну.

У том периоду важну улогу ће одиграти пуковник Гојко Борота, који ће бити главна веза између Драже Михаиловића и немачких команди у источној Босни. Преко њега ће се успоставити бројне везе и наставити колаборација у ситуацији када је, тако рећи, пало решење на бојном пол>у у корист нароАноослободилачког рата и револуције у Југославији.

РАЗБИЈАЊЕ И ИСТЕРИВАЊЕ ЧЕТНИКА ИЗ СРБИЈЕ 1944. ГОДИНЕ

Средином 1944. савезници антифашистичке коалиције постигли су одлучујуће резултате на европском ратишту у борби против нацистичке Немачке и њених савезника.

У Италији су савезници, у операцији „Круна" („Диадем"), 4. јуна 1944. извршили највећу поморско-десантну операцију у историји ратова искрцавши знатне снаге у северној Француској, у Нормандији, на одсеку Мервил — Варвил и тиме отворили дуго очекивани други фронт у Европи. Операцијом „Свевишњи" („Оуег1огс1"), како су савезници са Запада називали та своја дејства, отпочело је сламање, по нацистичким схватањима, неосвојивог тзв. *Атлантског бедема.* Крупним ангажовањем сувоземних, поморских и ваздухопловних снага, савезници су начели „европску тврђаву" са запада, усмеравајући своје главне снаге према Паризу, да би нешто касније (15. августа) извршили искрцавање на обалама јужне Француске, у оиерацији шифровано званој „Коњаник" („Бга^ооп").

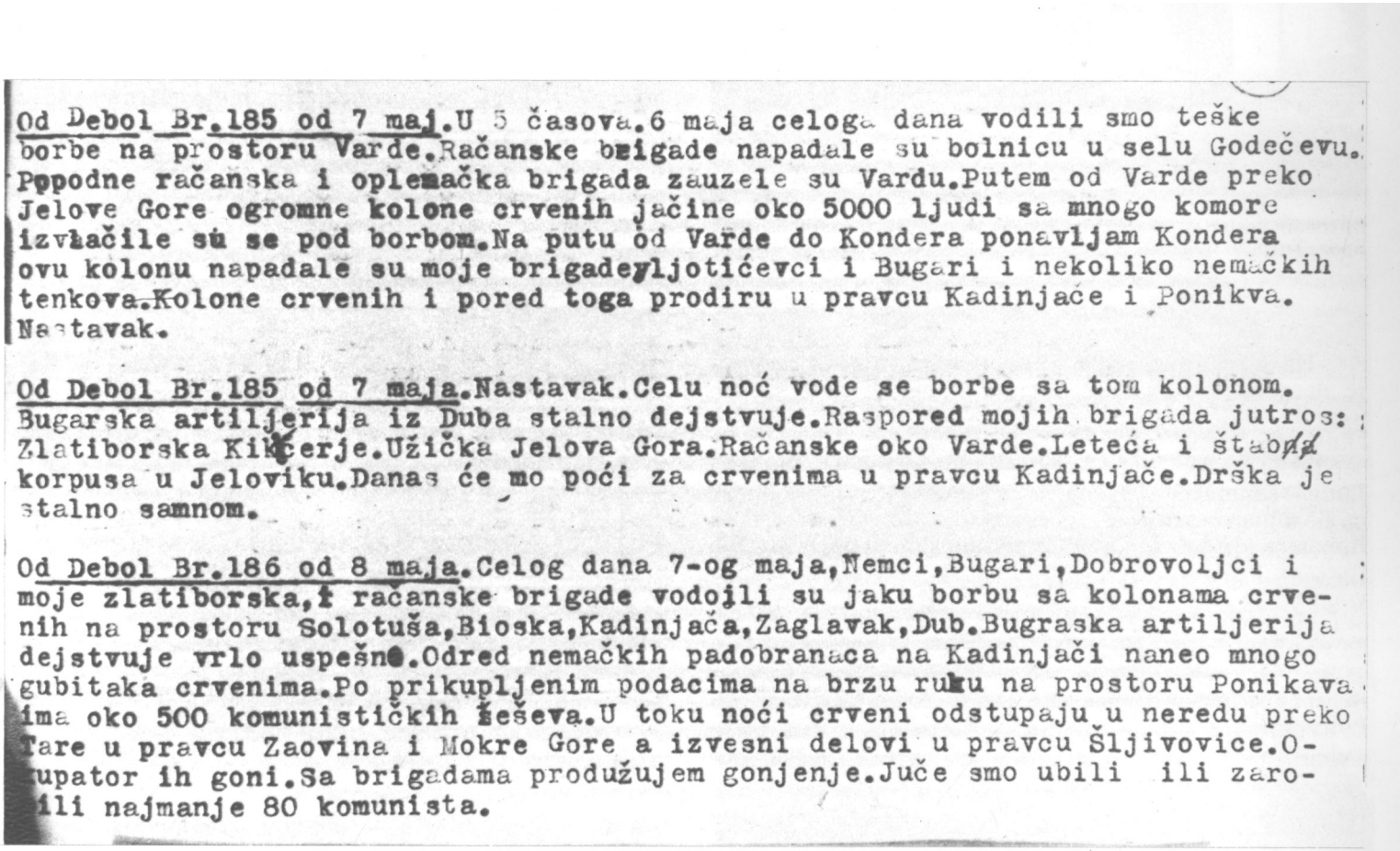

Od Debol Br.185 od 7 maj.U 5 časova.6 maja celoga dana vodili smo teške borbe na prostoru Varde.Račanske brigade napadale su bolnicu u selu Godečevu. Popodne račanska i oplenačka brigada zauzele su Vardu.Putem od Varde preko Jelove Gore ogromne kolone crvenih jačine oko 5000 ljudi sa mnogo komore izvlačile su se pod borbom.Na putu od Varde do Kondera ponavljam Kondera ovu kolonu napadale su moje brigadeyljotićevci i Bugari i nekoliko nemačkih tenkova.Kolone crvenih i pored toga prodiru u pravcu Kadinjaće i Ponikva. Nastavak.

Od Debol Br.185 od 7 maja.Nastavak.Celu noć vode se borbe sa tom kolonom. Bugarska artiljerija iz Duba stalno dejstvuje.Raspored mojih brigada jutros: Zlatiborska Kikerje.Užička Jelova Gora.Račanske oko Varde.Leteća i štaba korpusa u Jeloviku.Danas će mo poći za crvenima u pravcu Kadinjače.Drška je stalno samnom.

Od Debol Br.186 od 8 maja.Celog dana 7-og maja,Nemci,Bugari,Dobrovoljci i moje zlatiborska,i račanske brigade vodoili su jaku borbu sa kolonama crvenih na prostoru Solotuša,Bioska,Kadinjača,Zaglavak,Dub.Bugraska artiljerija dejstvuje vrlo uspešno.Odred nemačkih padobranaca na Kadinjači naneo mnogo gubitaka crvenima.Po prikupljenim podacima na brzu ruku na prostoru Ponikava ima oko 500 komunističkih šeševa.U toku noći crveni odstupaju u neredu preko Tare u pravcu Zaovina i Mokre Gore a izvesni delovi u pravcu Šljivovice.Okupator ih goni.Sa brigadama produžujem gonjenje.Juče smo ubili ili zarobili najmanje 80 komunista.

Факсимил групе депеша капетана Душана Радовића (Дебол), команданта Златиборског четничког корпуса, о сарадњи с немачким и бугарским трупама и љотићевцима у борби против 2. и 5. ударне дивизије НОВЈ

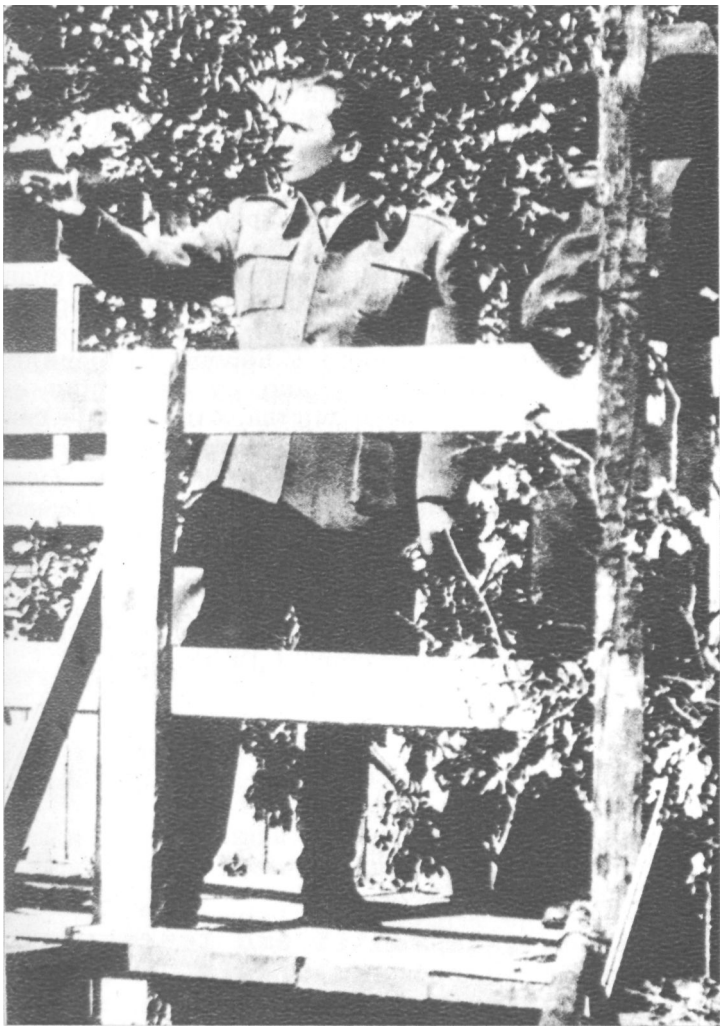

Врховни командант НОВ и ПОЈ маршал Југославије Јосип Броз Тито у пећини изнад Дрвара крајем маја 1944.

На совјетско-немачком фронту Црвена армија је наставила офанзиву 22. јуна постепеним увођењем 11 фромтова, стратегијских формација совјетских оружаних снага, са линије Нарва—Чудско језеро—Великије Луки—Витебск—Могиљев—Лавов—Јашн—Кишињев—Одеса, усмеравајући главне снаге на белоруском правцу, у операцији коју је совјетска Врховна команда (Ставка) назвала шифровано „Багратион". Циљ ове операције и летње кампање уопште је био да се ослободи Белорусија и преостали окупирани делови СССР-а и избије на државне границе нацистичке Немачке, Пољске и Чехословачке; да се изврши продор V Румунију, Финску и Бугарску и избаце ове земље из рата, затим преко Румуније, да се избије према Мађарској и Југославији.

Оваква општа ситуација на европском ратишту средином 1944. имала је значајан утицај на Балкану, где је југословенско ратиште било најважније у одбрамбеним плановима Трећег Рајха. Народноослободилачка војска Југославије је средином 1944. бројала 39 дивизија са око 350.000 бораца под оружјем и представљала је најбројнију оружану војну силу на Балкану, која се борила на страни савезника антифашистичке коалиције. Због тога су немачки, бугарски и мађарски окупатори били приморани да у то време у Југославији држе 23 комплетне дивизије не рачунајући бројне квислиншке и контрареволуционарне снаге на југословенском ратишту.

Због таквог развоја ситуације значај Србије и њеног коначног ослобођења је дошао поново у први план Централног комитета КПЈ и Врховног штаба — највишег војно-политичког руководства у земљи.

Врховни штаб ниједног момента није испуштао из вида значај Србије за развитак народноослободилачке борбе југословенских народа и народности. Маршал Тито је о томе говорио касније: „Нас никада за читаво вријеме што смо били ван Србије није напустила мисао да морамо, чим за то буду створени услови, доћи натраг у Србију, коју смо сматрали веома важним фактором за завршетак ослободилачке борбе."

Врховни командант је у пролеће 1944, тачније 29. априла те године, још непосредније истакао значај Србије у депеши упућеној Штабу 12. ударног корпуса НОВЈ, у којој је, поред осталог, стајало и ово: „Не треба заборавити да је за читав ослободи-

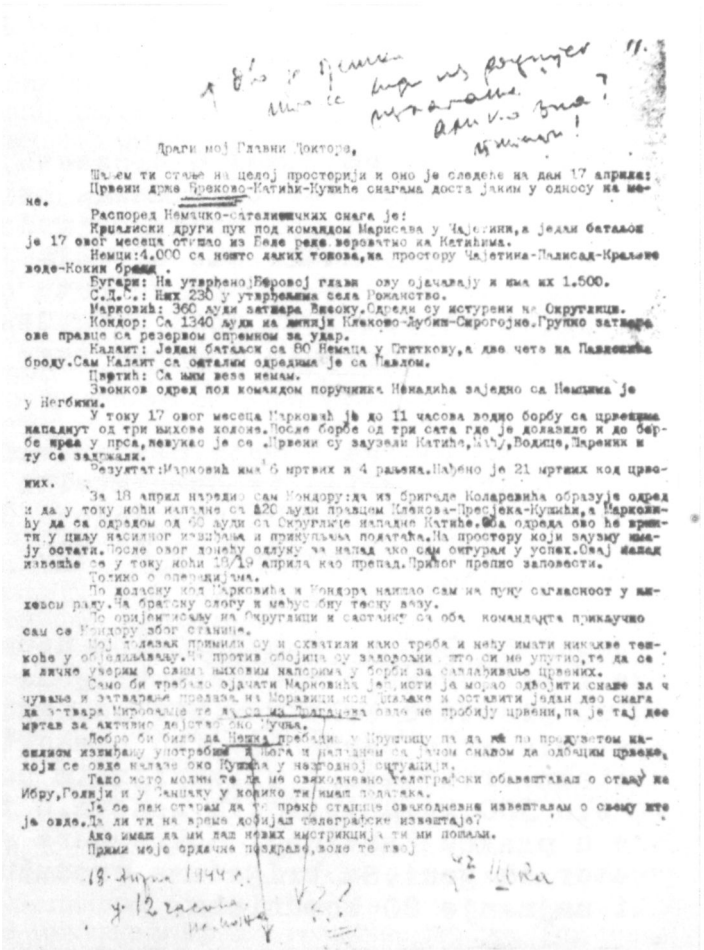

Драги мој Главни Доктора,

Шаљем ти стање на целој територији и оно је следеће на дан 17 априла:
Црвени држе Брзаково-Катићи-Кужиће снагама доста јаким у односу на њих.

Распоред Немачко-сателитских снага је:
Козачки други пук под командом Марисава у Чајетини,а један батаљон је 17 овог месеца отишао из Беле реке вероватно ка Катићима.
Немци:4.000 са нешто јаких топова,на простору Чајетина-Пожесад-Краљево воде-Кокин брод.
Бугари: На утврђењу Перовој глави оху одлачавају и има их 1.500.
С.Д.Г.: Ниж 230 у утврђењима села Рождство.
Марковић: 360 људи затвара Вишоку.Одреди су истурени ка Округлици.
Кондор: Са 1340 људи на линији Клаково-Љубић-Сирогојно.Групно затвара ове правце са резервом спремном за удар.
Кадијт: Један батаљон са 80 Немаца у Ститкову,а две чете на Пајановића броду.Сам Кадијт са осталим одредима је са Павлом.
Цветић: Са њим веза немам.
Звонков одред под командом поручника Ненадића заједно са Немцима је у Негбини.
У току 17 овог месеца Марковић је до 11 часова водио борбу са црвеним нападнут од три њихове колоне.После борбе од три сата где је долазило и до борбе врха у прса,повукао је се .Црвени су заузели Катиће,Кић,Водице,Пакених и ту се задржали.
Резултат:Марковић има 6 мртвих и 4 рањена.Нађено је 21 мртвих код црвених.
За 18 април наредио сам Кондору:да из бригаде Коларевића образује одред и да у току ноћи нападне са 220 људи правцем Клаково-Трешњека-Кужиће,а Марковићу да са одредом од 80 људи са Округлице нападне Катиће.Оба одреда ово ће извршити у циљу насилног извлачења и прикупљања података.На простору који заузму имаће да остану.После овог донећу одлуку за напад ако сам остурал у успех.Овај напад извешће се у току ноћи 18/19 априла као препад.Пријем пуно заповести.
Тотико о операцијама.
По доласку код Марковића и Кондора нашао сам на пуну сагласност у њиховом раду.На братску слогу и међусобну помоћ.
Ја оријентишем из Округлице и сватићу са оба командира прикључно сам се Кондору због станица.
Моји подаци прикупили су и схватили како треба и неће имати никакве тешкоће у обављању.Од против обавјештајну службу,што сам не упутио,те да се и лично уверим о свима њиховим напорима у борби за сакупљање црвених.
Само би требало одвући Марковића јер,исти је мојао одвојити снаге за чување и затварање правца на Моравици код Пожеге и остатити један део снага да затвара Мировице те да се из Пожеге овде не пробију црвени,па је тај део мртав за активно дејство око Чачка.
Добро би било да Чачка прибави у Крупицу па да ме по предузетом насилном извиђању употребим и бога и напајани са јачом снагом да одбацим црвене, који се овде налазе око Кужиће у неодређеној ситуацији.
Тадо моло молим те да ме свакодневно телеграфски обавештаваш о стању на Ибру,Гоњи и у Ваљеву у колико ти имаш података.
Ја ће пак старам да ти преко станице свакодневна извештаја о свему што је овде.Да ли ти на време добијаш телеграфске извештаје?
Ако имаш да ми даш нових инструкција ти ми пошаљи.
Прими моје ордичка поздрава,воло те твој

18. April 1944 г.

Факсимил извештаја пуковника Јеврема Симића „Дршке" од 18. априла 1944. Дражи Михаиловићу о сарадњи четника с немачким и бугарским трупама у борби 2. пролетерске и 5. ударне дивизије НОВЈ

Четници се пребацују камионима бугарских окупациони.ч трупа на положаје за борбу против јединица НОВЈ

лачки покрет данае од примарне важностн Србија. Питање ликвидације избјегличке владе и признавање Националног комитета зависи од Србије, односно од наших снага у њој."

Наравно да се при томе подразумевало и уништавање крупних четничких формација које је Дража имао у Србији и које су, како је мислио Дража, биле главни ослонац краља и реакционарних кругова у борби против иародноослободилачког покрета. Дража Михаиловић је почетком 1944. у Србији имао 38 корпуса са око 35.000 четнпка од укупно око 90.000, колико је имао у целој земљи (У Црној Гори око 16.000, у Босни и Херцеговини 28.800, у Хрватској око 6.000, у Македонији 1.000, у Словенији 300, док их је у Санџаку било око 4.500).

Врховни штаб НОВЈ и ПОЈ је, додуше, још у прзлеће 1944. упутио из Санџака према Србији две своје дивизије: 2. пролетерску и 5. ударну, које су требало да преко Ибра изврше продор у унутрашњост Србије и споје с тамошњим снагама НОВЈ, али су те снаге биле недовољне за извршење тог задатка услед бројно јачих и технички опремљенијих немачких, бугарских и квислиншких трупа, као и четника који су се највише ангажовали у борби против ових јединица НОВЈ, те су се ове дивизије морале повући. Међутим, оне су ускоро, 21. априла, поново убачене у борбу с циљем да се пробију ка планинском гребену Сувобор—Маљен—Медведник, али су се ове две дивизије, и поред жестоких борби, опет морале повући половином дгаја у Санџак, док је у међувремену непријатељ онемогућио прелаз 16. и 17. ударне дивизије из источне Босне у Србију. Тиме ипак операције за коначно ослобођење Србије нису напуштене, већ су још више појачани напори од стране Врховног штаба НОВ и ПОЈ да се тежиште операција НОВЈ пренесе у Србију, где је средином 1944. било формирано 5 дивизија са око 15.000 добро наоружаних бораца.

Повољна ситуација на европским ратиштима средином 1944. и велика политичка победа НОП-а постигнута потписивањем Вишког споразума Тито—Шубашић 16. јуна 1944. створили су реалне услове за коначно остваривање плана Врховног штаба за ослобођење Србије и источних крајева земље уопште. Због тога се, према плану Врховног штаба, приступило груписању крупних оперативних снага НОВЈ према Србији (у Санџаку, Црној Гори и источној Босни). Тако су створене три врло јаке оперативне групе чији је задатак био да офанзивним дејствима пренееу своје операције у јужне и западне крајеве Србије, дејствујући из Санџака (Оперативна група дивизија са 2. пролетерском, 5. и 17. ударном дивизијом и 1. пролетерска и 37. ударна дивизија) и из источне Босне са 12. ударним корпусом (16. и 36. ударна дивизија). Поред поменутих снага, Врховни командант је предузео мсре да се те групације ојачају привлачењем 6. личке пролетерске, 11. и 28. ударне дивизије. На тај начин Врховни штаб је прикупио, или се налазило у прикупљању, 10 дивизија НОВЈ, које су са дивизијама и НОП одредима у Србији имале да нанесу окупатору и његовим помагачима одлучујући пораз, уз касније учешће јединица Црвене армије којима је, на молбу совјетске владе и војног руководства за време Маршаловог боравка у Москви од 21. до 28. септембра, дозвољено да се боре с јединицама НОВЈ за ослобођење Србије и Београда.

Немачка Команда Југоистока, преко своје радио-прислушне службе, уепела је ипак да открије намере Врховног штаба па је предузела читав низ противмера да спречи офанзиву јединица НОВЈ у

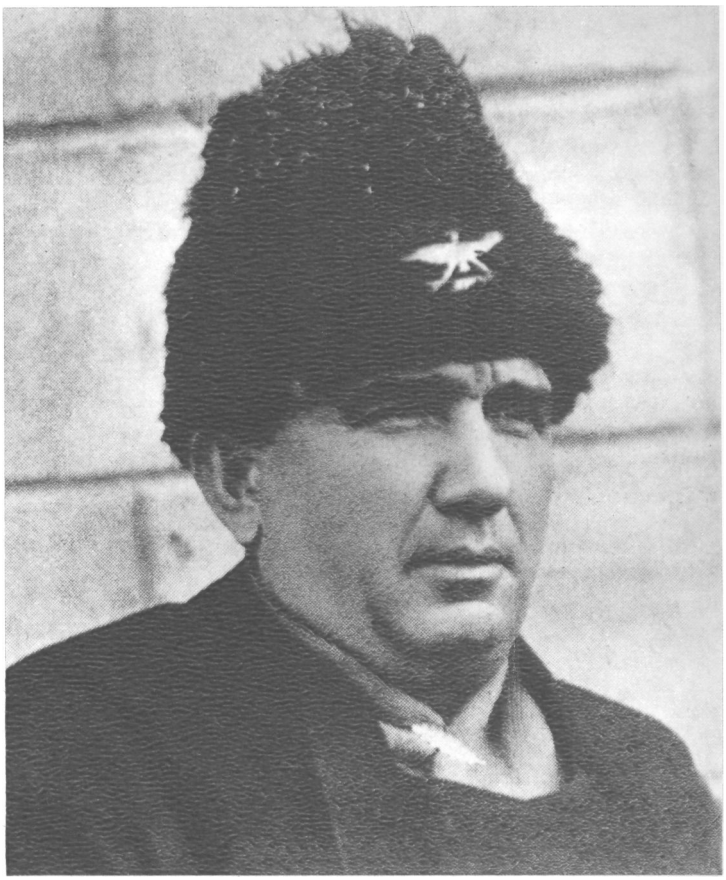

Генерал Мирослав Трифуновић-„Дрења", четничкн командант за Србију. Погинуо средином маја 1945. при уништењу четничке групе Драже Михаиловића у долини Сутјеске

85-бригаде фирер Ото Кум, командант немачке 7. 88 брдске дивизије „Принц Еуген"

Србији, као и привлачења других снага из Босне према Србији. Међугим, ни то није помогло, јер немачке операције „Драуфгенегер" (познатија у јушловенској историјографији као *гндријевинка опеоација),* „Рибецал" *(дурмиторска операција)* и друге, и поред знатних ангажованих онага, нису успеле да спрече наступање дивизија НОВЈ у Србију, као и да униште снаге НОВЈ у југоисточној Србији: 21, 22, 24. и 25. дивизије у топличко-јабланичкој операцпји. Оне су, додуше, успеле само да успоре офанзивна дејства НОВЈ, али не да их и спрече да се она изведу до краја.

У топличко-јабланичкој операцији, поред немачких и бугарских трупа, учествовале су и квислиншке недићевске, љотићевске и четничке јединице. Од четника у овој операцији учествовале су 4. група корпуса и 2. косовски корпус. Те четничке јединице (око 12.000 четника) биле су прикупљене на простору Куршумлија—Блаце—Туларе. Одатле су, заједно с окупаторским трупама и другим квислиншким једиинцама, требало да пређу у напад 10. јула 1944. али их је у њиховим дејствима, по наређењу Главног штаба НОВ и ПО Србије предухитрила 21. ударна дивизија нападо.м на њихове положаје. После веома тешких борби 21. дивизија је уепела да 18. јула овлада планинама Лепенцом и Јаворцем, али се, после упућивања бугарских јединица у помоћ четницима, морала повући на нове положаје југозападно од Куршумлије. Користећи своју бројну надмоћност, окупатори и квислинзи су у тој операцији, коју су почели под шифром „ТгитрР („Адут"), а завршили под шифром „Халали", успели су да привремено потисну поменуте јединице НОВЈ са до тада ослобођене територије, до краја јула 1944, али је потом притисак непријатеља нагло ослабио избијањехМ Оперативне групе дивизија НОВЈ на Копаоник.

Док су 21, 22, 24. и 25. ударна дивизија НОВЈ водиле те веома тешке борбе прогив далеко надмоћнијег непријатеља, дотле се 23. ударна дивизија налазила на простору око Сокобање и Буковика, па је непријатељ планирао посебну акцију на ову јединицу НОВЈ. Та дивизија је, по одлуци Главног штаба НОВ и ПО Србије, у другој половини јуна 1944. извршила покрет из Јабланице и Топлице у источну Србију, да тамо разбије непријатељске снаге, створи слободну територију и формира нове бригаде. У покрету ка источној Србији 23. дивизија је разбила бугарске окупаторске снаге које су чувале прелазе преко Јужне Мораве и на железничкој прузи Сталаћ—Ниш; затим је прешла реку северозападно од Алексинца и, под борбом против четника Крајинског корпуса, избила на планину Буковик,

Припадници 7. 88 дивизије „Принц Еуген" регрутовани су углавиом из редова фолксдојчера из југословенског (претежно) и румунског дела Баната. На слици припадник оружаних одреда фолксдојчера у Банату (Верманшафта) у исељавању једне српске породице из њеног дома (негде у Банату 1941)

Припадници злогласне 7. 55 дивизије „Принц Еуген" припремају за сгрејање децу, жене и старце у долини реке Пиве јуна 1943. за време пете непријатељске офанзиве

где је разбила Хомољску бригаду Крајинског четничког корпуса и 2. бољевачку бригаду Тимочког корпуса; заробљен је штаб Звишке бригаде Деличградског корпуса. Због постигнутих резултата у борбама против јединица бугарског окупатора и четника 23. дивизија је проглашена ударном.

Дејствујући на ширем простору Сокобања—Буковик, ова дивизија је 24. јула 1944. водила један од својих најзначајнијих бојева у борби против Великоморавске групе четничких корпуса под непосредном командом четничког команданта Србије Мирослава Трифуновића-Дрење. V том бою на Буковику убијено је у борби око 450 четника, а заробљено 50, док је дивизија имала 43 погинула и 63 рањена борца.

То је био веома озбиљан ударац нанет четничкој групи од око 7.000 људи; од тог пораза се више на том иодручју нису опоравили.

После разбијања непријатељских и квислиншких снага код Андријевице у јулу 1944, дејствима 2. ударног и 1. пролетерског ударног корпуса НОВЈ у средњем току Лима обезбеђени су услови Оперативној групи дивизија НОВЈ да се прикупи у ширем рејону Берана (сада Иванграда), одакле је 28. јула прешла у наступање преко пештерске висоравни (источног Санцака) према Копаонику.

На правцу наступања Оперативне групе дивизије војноуправни командант Југоистока генерал Фелбер, у чијој је надлежности била одбрана Србије, ангажовао је у долини Ибра преко 20.000 војника, против око 7.000 бораца Оперативне групе дивизија, који су 3. августа избили на леву обалу реке Ибар, између Косовске Митровице и Рашке. Међутим, те респективне непријатељеве онаге, међу којима су се налазили и делови немачких елитних јединица 1. брдске и 7. 58 дивизије „Принц Еуген", нису успеле да спрече форсирање Ибра од стране Оперативне групе дивизија НОВЈ 3/4. августа 1944. Тада је Оперативна група успела да у силовитом јуришу пређе реку и избије на јужне падине Копаоника, одакле је требало да продуже надирање према Тополи и Јабланици ради спајања с дивизијама Главног штаба НОВ и ПО Србије.

Оперативна група дивизија избила је на Копаоник 6. августа, где се сукобила с 4. групом јуришних четничких корпуса (око 10.000 четника) коју је Фелбер упутио у сусрет Оперативној групи. Мајор Драгослав Рачић, командант ове четничке групе, сматрао је ову борбу од пресудне важности и неповратно судбоносном ако се дозволи да НОВЈ успе да овлада централном нишком облашћу. Тако је у заповести Штаба 4. групе јуришних корпуса од 6. августа 1944, поред осталог, стајало и ово:

„Све старешине морају имати на уму да се овом борбом решава питање Србије. Трупе морају безусловно извршити добијене задатке, и никакво оправдање не може се примити. Пеко Дапчевић мора бити уништен, иначе ситуација ће бити стра-

Жена-четншс из ваљевског краја

ховито тешка за даљи наш рад. Заго захтевам крајње залагање свих старешина и бораца, а команданти ће на сваки начин редовно обавештавати овај штаб о ситуацији код себе, како би се снаге правилно употребиле у борби и извојевала одлучна победа."

Међутим, генерал-лајтнант Пеко Дапчевић, командант Оперативне групе дивизија НОВЈ и дотадашњи командант 2. ударног корпуса НОВЈ, успешно је командовао својим јединицама: 2. пролетерском, 5. и 17. ударном дивизијом у овој борби, тако да су у жестоким дводневним борбама 7. и 8. августа 1944, често прса у прса, четници били потучени до ногу, па је Оперативна група дивизија НОВЈ до вечери 8. августа успела да овлада Копаоником и да потом незадрживо изврши наступање према реци Расини, Брусу и Александровцу; ова су места тада била ослобођена. Борбом за Копаоник у ствари је била добијена битка за Жупу, Расину и целу област између река Западне Мораве и Топлице. Четници су имали преко 500 погинулих; 637 је заробљено и око 500 рањено.

Затим је Оперативна група дивизија наставила офанзивна дејства у јужној Србији, док је 1. пролетерски корпус НОВЈ, после успешних дефанзивних борби у дурмиторској операцији (операција „Рибецал"), с 1. пролетерском и деловима 37. ударне дивизије форсирао Лим 21. августа код Прибоја, где је 23. августа дошло до борби с четницима Дринског, 2. милешевског, 4. јуришног, Златиборског корпуса и још неких квислиншких јединица.

На правцу наступања 1. пролетерског корпуса, поред четника, налазиле су се бутарска 24. пешадијска дивизија и знатне немачке и квислиншке снаге. Бугари су нарочито утврдили Палисад на Златибору, који су јединице 1. пролетерске дивизије после огорчених и крвавих борби заузеле 27. августа уз обострано тешке губитке. Ту, на Златибору, Првој пролетерској дивизији се 30. августа прикључила и 6. пролетерска дивизија, која је после вишенедељних борби против Немаца и квислинга успела да продре преко централне и источне Босне, те северозападног дела Црне Горе и Санџака у Србију. Тако се 30. августа 1. пролетерски корпус НОВЈ поново цео нашао на окупу, да би са Златибора његове јединице отпочеле с наступањем према западној Србији и Шумадији.

Трећа оперативна група Врховног штаба (12. ударни корпус са својом 16. и 36. дивизијом) успела је тек 5/6. септехмбра 1944. да после веома тешких и крвавих борби пређе код Старог Брода преко Дрине из источне Босне у западну Србију. Тако се почетком септембра 1944. под непосредном командом Врховног штаба НОВ и ПОЈ нашло у Србији 8 дивизија, да би им се средином септембра прикључила и 11. дивизија, а почетком октобра и 28. славонска НОУ дивизија.

У Србији је 12. корпус имао врло тешке борбе с четницима, исто као и 1. пролетерски корпус. Дража је у борбу против ова два корпуса НОВЈ ангажовао све што је могао мобилисати, бацивши тиме све на последњу карту. Више од 10.000 четника Дража је ангажовао у борбама у Западној Србији и Шумадији, али то није могло да измени ситуацију и поред знатног ангажовања окупаторских и других квислиншких снага. Тако су четници 4. групе јуришних корпуса, 4. јуришног корпуса и пет бригада Церско-мајевичке групе корпуса напали 8. септем-

Група четника из североисточне Србије

Четници су волели да се ките цвећем. На слици је потпоручник Радомир Петровић „Кент" злогласни командант 1. бољевачке четничке бригаде (источна Србија)

бра 1944. јединице 1. пролетерског удраног корпуса НОВЈ североисточно од Ужица. Око 10.000 четника успело је првог дана борбе да примора јединице 1. пролетерског корпуса на повлачење, па је 1. пролетерска дивизија, ојачана с деловима 6. пролетерске дивизије „Никола Тесла", заузела нове положаје на Јеловој гори, где је 9. септембра 1944. дошло до одлучујуће битке. Том приликом четници су тешко поражени и натерани у бекство на север према Повлену и Маљену, чиме је пут према Ваљеву био отворен. У току тих борби заплењена је и архива четничке Врховне команде, док је Дражa Михаиловић са својим штабом, Централним националним комитетом и америчком војном мисијом у последњем моменту успео да избегне заробљавање и да се код Мионице повуче преко реке Колубаре у село Дивце, где су га прихватили припадници Српског добровољачког корпуса, а затим су немачким аутомобилима отишли према Коцељеви.

Дванаести ударни корпус НОВЈ такође је водио 14/15. септембра 1944. врло тешке борбе с четницима који су успели, бежећи испред 1. пролетерског корпуса, да се прпкупе и консолидују на подручју планине Медведника. Том приликом четници су 14. септембра постигли почетни усиех у борби против јединица 12. ударног корпуса НОВЈ. Тада је погиниуо и начелник штаба 12. корпуса потпуковник Милета Букић. Међутим, иако је 12 корпус био у тешкој ситуацији због помањкања муниције, његове јединице су ипак успеле да се среде и да 14/15. септембра потуку четнике и натерају их на повлачење према Ваљеву. На тај начин обруч око Београда се постепено сужавао, а Врховни командант је, да би створио што јединственију и монолитнију груиацију, 15. септембра 1944. формирао јаку оперативну групу корпуса, која је у југословенској историјографији названа 1. армијска група НОВЈ. Група је образована од Оперативне групе дивизија, 1. пролетерског и 12. ударног корпуса; у свом саетаву је имала у почетку 7, а нешто касније 9 дивизија.

За то време су и у Србији формиране нове дивизије, па је почетком септембра 1944. образован 13. и 14. корпус НОВЈ. На тај начин крајем септембра и почетком октобра 1944. у Србији је дејствовадо 17 дивизија, сврстаних у 4 корпуса са око 100.000 бораца под оружјем.

Крајем септембра 1944. на тлу Србије стуиише су у дејство и јединице 3. украјинског фронта Црвене армије. Тиме је судбина окупатора, квислиншких и контрареволуционарних снага у Србији била решена.

Под онажним ударима 1. армијске групе, и 13. и 14. корпуса НОВЈ, у Србији је од 35.000 четника (већином су то били мобилисани сељаци, који су затим прешли у НОВЈ) 1944. остало само око 14.000, највећим делом оних најокорелијих.

Ослобођењем Београда од стране јединица НОВЈ и Црвене армије 20. октобра 1944. распршене су све четничке илузије, док је Дражa Михаиловић већ 27. септембра 1944. у последњем тренутку успео да побегне у источну Босну преко Дрине код Бадовинаца. У Србији је с четничким остацима остао гене-

Начелник штаба 12. ударног корпуса НОВЈ мајор Милета Букић погинуо је 14. септембра 1944. у борби с четницима на планини Медведнику

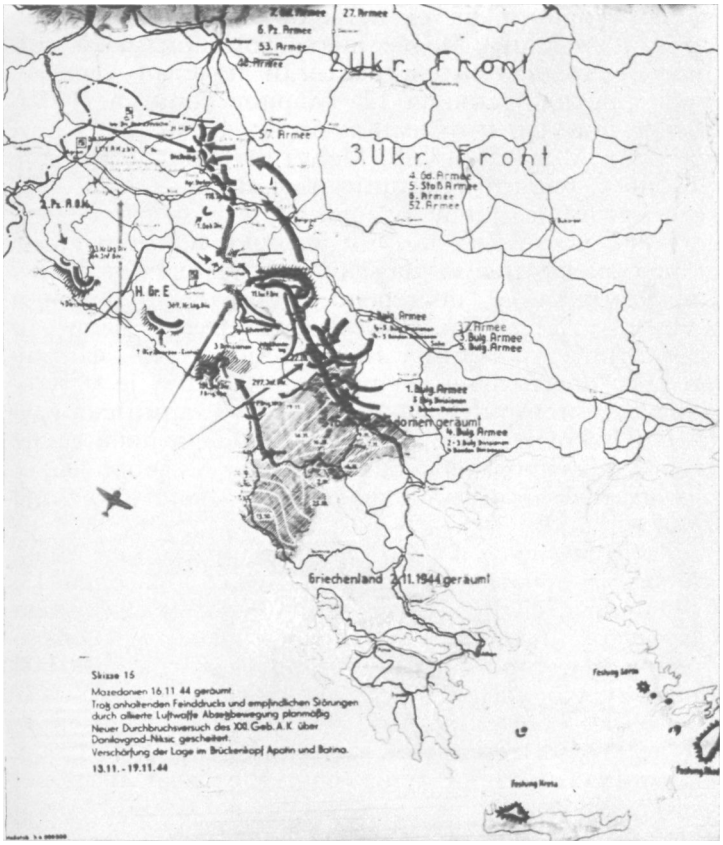

Факсимид скице из прегледа немачке Команде Југоистока „Велики покрети повлачења на Југоистоку" за период од 13. до 11. новембра 1944.

рал Мирослав Трифуновић, звани „Дрења", иначе четнички командант Србије. Он Је с последњим четничким јединицама, уз помоћ Немаца, отпочео у октобру и почетком новембра повлачење преко Санџака према југоисточној Босни. Његовом првобитном плану да се с четницима, преко Косова и Албаније, пребаци на обалу Јадрана како би се тамо спојио с англоамеричким трупама, успротивио се Џафер Дева, познати Квислинг са Косова, тако да је Трифуновић био приморан да се преко дела Санџака, заједно с немачким трупама из састава Групе армија „Е", повлачи ка југоисточној Босни, борећи се са својим четничким јединицама као десна побочница немачких трупа против 37. ударне дивизије 2. ударног корпуса НОВЈ, која је тада спречавала повлачење и усиоравала покрете бројних немачких јединица на њиховом продирању кроз Санцак, тј. Борбене групе „Шојерлен", а затим немачког 91. армијског корпуса.

Тако у извештају Команде Групе армија „Е" од 11. новембра 1944. команданту Југоистока генерал-фелдмаршалу Максимилијану фон Вајксу у вези с тим, поред осталог, пише:

„Трифуновић са 10.000 четника Рачића и Кесеровића креће се упоредо с немачким колонама у рејону Пријепоља. Правац марша Фоча. У почетку учешће у борбеним дејствима на немачкој страни (заштита бокова), у последње време само сапутници."

Наиме, Трифуновићеви четници су у почетку повлачења, док су још имали онаге, нешто и представљали. Међутим, што је време више одмицало, њихова борбеност и морал, и онако пољуљани после тешких пораза у Србији, потпуно су спласнули. Гладни, поцепани, болеони, једном речју, у бедном стању, они више нису у то време представљали неку компактну групу, која се повлачила углавном беспућем, избегавајући контакте с јединицама НОВЈ. Уз пут су углавном пљачкали по и онако осиромашеним санџачким селима, једва чекајући предах у југоисточној Босни, где је требало да се прикупе, пошто су се кретали по групама без већих међусобних веза.

Шумадијска груиа четничких корпуса (1. и 2. шумадијски и Пожешки корпус, 1. крагујевачка и Јуришна пратећа бригада — са око 2.000 четника) делом својих снага је ушла 18. новембра 1944. у Горажде, а 22. новембра све њене јединице (осим 1. шумадијског корпуса) налазиле су се на левој обали Дрине.

Српски ударни корпус формираи 6. октобра 1944. од Недићеве Српске државне и Српеке граничне страже, тј. од остатака Недићевих квислиншких формација, имао је у свом саставу тзв. 1. и 2. ударну и 3. граничну дивизију, са око 2.500 недићеваца. Корпус је приспео у Горажде 1. децембра.

Група корпуса Горске гарде (Опленачки, Космајски, Црногорски и Златиборски четнички корпус и 1, 2. и 3. четничка бригада — са око 2.700 четника) пристигла је 25. новембра у Горажде, док су Расинско-топличка четничка група корпуса (око 1.500 четника), Јужноморавска група четничких корпуса (такође око 1.500 четника) и Млавско-смедеревска група четничких корпуса (са око 600 четника), као и Јаворски четнички корпус стигли на Дрину, вероватно, крајем новембра.

Авалски четнички корпус (са око 300 четника) приспеће у Горажде 2. децембра, док ће Општа резерва четничке Врховне команде под командом потпуковника Драгослава Рачића (Церски корпус, 1. косовски корпус и Посавско-колубарска група четничких корпуса — са око 2.500 четника) приспети на сектор Горажде—Јабука—Осјечани—Одска ријека 27. децембра 1944.

Одсек ОЗН-е 1. пролетерског корпуса НОВЈ (у средини шеф одсека мајор Момчило Дугалић)

Ту ће им ее крајем новембра и почетком децембра прикључити и четници 2. јуришног (1. и 2. милешевски и Дрински корпус) и Романијског корпуса, и делови Требињског, Невесињског и Зеничког као и четници под командом Павла Буришића, одакле ће сви поћи левом обалом Дрине према северу, на свој последњи и крвави пут, до коначног уништења и пропасти.

После ослобођења Београда већи део Србије, која је дала преко 200.000 нових бораца, био је ослобођен осим дела југозападне Србије и Санџака кроз који су се повлачиле бројне снаге (око 350.000 војника) из састава Групе армије „Е" под командом генерал-пуковника Александера Лера. Те јединице су почеле постепено напуштати Грчку већ крајем августа, а почетком октобра отпочело је и повлачење главнине из Грчке и Албаније и Црне Горе. Повлачење Групе армија „Е" завршено је 13. јануара 1945, када се и иоследња њена јединица повукла из Црне Горе и Санџака и код Вишеграда пребацила у источну Босну. Заједно с њима део северозападне Црне Горе и југозападне Србије напустиле су и последње четничке јединице, о којима је већ било речи. На тај начин Србија је била коначно ослобођена и од окупаторских немачких окупационих трупа и квислиншких недићевских, љотићевских и четничких снага.

КРАЉЕВСКН КОМАНДОСИ

У октобру 1944. тешко поражене јединице Драже Михаиловића су у нереду напустиле територију Србије и почеле повлачење преко Санџака у југоисточну Босну. То је значило и коначну ликвидацију читаве четничке организације у Србији. У *Предлогу за акцију у Србији,* како се назива један четпички документат израђен у облику елабората највероватније крајем 1944. од блиских Михаиловићевих сарадника, првенствено пуковника Драгослава Павловића, поводом тога се каже: „Како је ово повлачење извршено нагло, читава организација је срушена, везе покидане".

Овакав слом четнпка у Србији показао је да четништво није имало ослонца у огромној већини српског народа јер се компромитовало сарадњом са окупаторима у борби против народнооелободилачког покрета и да се могло одржавати само уз помоћ окупатора, суровог терора и масовних злочина над народом.

У таквој ситуацији Дража је решио да у Србију убаци диверзантске груие које ће се повезати с преосталим и притајеним члановима њихове организације на терену и осталим антинародним елементима, па их кроз атентате, диверзије и терор активирати у борби против нове Југославије. На тај начин су хтели да прикажу светској јавности да они још увек нешто представљају у Србији, да нова Југославија нема подршку у српском народу, да је она антидемократска и да се одржава само еилом.

Због тога је Дража, да би реализовао ове своје мрачњачке и злочиначке планове, потписао 4. децембра 1944. привремену *Уредбу о устројству Команде краљевских командоса,* или, како су је другојачије називали, *Уредба бр. 101.* Тако је у члану 1. ове уредбе стајало:

Потпуковиик Драгослав Павловић, један од најближих Дражиних сарадника и његов начелник штаба, у униформи мајора бивше Југословенске војске

„Улога и задатак Команде краљевских командоса је: не дозволи стабилизовање ирилика у корист партизана, да заштити наш живаљ у Србији, да борбом заинтересује свет за прилике у којима живи српски народ и неправде које му се чине, да врши регрутовање бораца за Српску армију ЈУВО и духовно и политички припреми народ на плебисцит, као и да прибавља све податке и документацију о партизанским злочинствима.

За остварење овог задатка Команда краљевских командоса може искоришћавати сва лица мушког и женског пола."

Према чл. 2. Уредбе, „Команда краљевскпх командоса је нови вид војске и саставни део Југословенске војске у отаџбини и непооредно је потчињена Врховној команди", тј. Дражи Михаиловићу.

Л>удство за командосе брижљиво је бирано међу најоданијим и ироверепим члановима органи зације и бескомпромисним противницима НОБ-а. Сваки командос је морао претходно да положи свечану заклетву, док је пре одласка на терен морао да прође специјалну обуку у Школи командоса.

Команда краљевских командоса је била органнзована на принципу строге конспиративности, па је према чл. 13. Уредбе предвиђено да сваки командос

Живорад Мишић, личии пратилац Ннколе Калабића, команданта четничке Горске гарде, и поднаредник бивше Југословеиске војске припадао је групи Дражиних терориста и диверзаната. Убачен је у Србију, где је ухваћен у зиму 1945/1946. у околини Ваљева и од народног суда осуђен на смрт

има лажно име и одговарајуће исправе на то име, свој тајни број распознавања и стални или тренутно утврђени надимак, док је сваки командос носио скривен, на левој страни блузе, на платну извезен знак командоса. Поред тога, Уредбом су биле предвиђене разне повластице за командосе, а пре свега у погледу времена трајања у једном чину и ванредног унапређивања. За изузетну храброст предвиђено је додељивање специјалног одликовања „Крста командоса", које је повлачило за собом и одговарајућу новчану накнаду, док је у службеној администрацији лице у тој служби имало право, поред чина, да стави и своје звање „командос".

Краљевски командос је било почаено звање, па је тако Дража Михаиловић добио титулу првог краљевског командоса, док је, решењем пуковника-командоса Арагослава Павловића од 22. јануара 1945, то звање додељено члану Централног националног комитета Александру Аксентијевићу, што је лично својим залагањем допринео да оживи АР[ажи]на идеја о стварању Краљевских командоса.

Командант Команде краљевских командоса је био пуковник АР[аг°]слав Павловић, с лажним именом Драгутин Норић, или с надимцима „Пјер", „Бранко", Џорц" и „Емил".

Према Ар^жиној замисли, Команда краљевских командоса је требала да буде основа за формирање „нове армије" у Србији, па је због тога предвиђена и подела Србије на 9 зона с већим бројем области, као што су дунавска, космајска, савска, дринска, шумадијска, тимочка, нишавска, топличка и моравска. Свака зона требало је да формира дивизију, област у оквиру зоне-пук, а срез у оквиру области — батаљон.

Када је донета Уредба бр. 101, једновремено је Аража издао и Наредбу о устројству Школе за краљевске командосе Југословенске војске у отаџбини, па је за команданта школе постављен пуковник Павловић. Ова школа је требало да изведе низ узастопних курсева на којима би се свака класа обучавала у војној, специјалној, техничко-саботажној и пропагандној настави за извођење диверзантско-терористичких задатака. Тако је први курс одржан у селу Средњем од 22. до 30. децембра 1944, где је у истом селу Дража у новембру имао један састанак са Штеркером, изаслаником Хермана Нојбахера.

Овај први курс је дао 51 командоса и 14 кандидата за командосе, док је курс у Модричу почео с радом 28. јануара 1945. и на њему се обучило 39 командоса и 28 кандидата. Након тога је у Модричу у марту одржан још један курс са кога је изашло 12 командоса и 24 кандидата за командосе. Затим је у априлу одржан још један курс за командосе, али за њега нема потпуних података. Иако је чланом 3. Уредбе било предвиђено да се делокруг Команде краљевских командоса може пренети на читаву Југославију, ипак се њена практична делатност свела само на Србију.

Било је иредвиђено да се акција командоса у Србији изведе у 4 етапе. Прва етапа требало је да обезбеди прикупљање података о политичком стању на терену, о представницима народне власти КПЈ, дислокацији и наоружању јединица НОВЈ, односно ЈА, и о повезивању са остацима четничке организације на терену.

Капетан II класе Бранко Гашпаревић „Гара" у униформи припадника немачког Вермахта издаје инструкције својој диверзантској групи. За заслуге, немачки окупатор му је дао звање 83-капетана

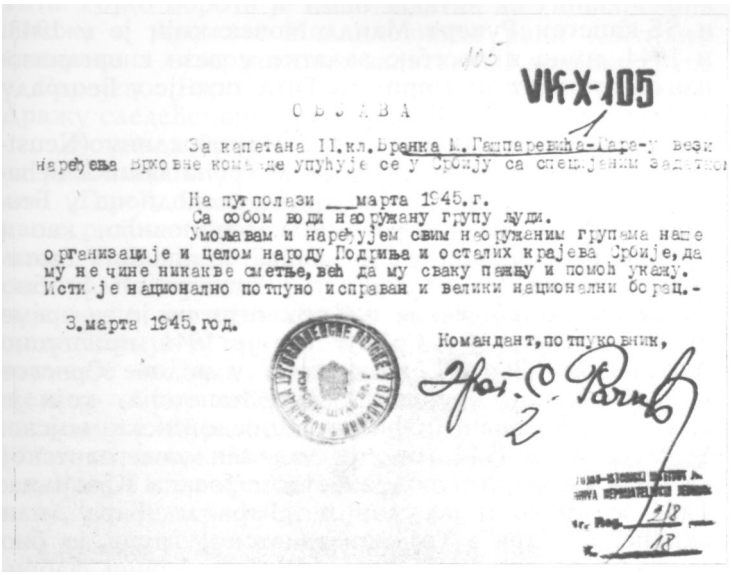

VK-X-105

О Б Ј А В А

За капетана II.кл.Бранка Л.Гашпаревића-Гаре-у вези наређења врховне команде упућује се у Србију са специјалним задатком

На пут полази ___марта 1945.г.
Са собом води наоружану групу људи.
Умољавам и наређујем свим неоруженим групама наше организације и целом народу Подриња и осталих крајева Србије, да му не чине никакве сметње, већ да му сваку помоћ и помоћ укажу. Исти је национално потпуно исправан и велики национални борац.-

3.марта 1945.год.

Командант, потпуковник,

Факсимил објаве за каиетана II класе Бранка Гашпаревића за извршење специјалних задатака у Србији

У другој етапи, тзв. „Етапи мирие активности", предвиђено је да се спроведе пропагандни рад и прошири организација ДМ, док се у трећој етапи имало да пређе на отворене саботаже, диверзије и атентате, што је требало да омогући у последњој, четвртој етапи дизање српског народа на „устанак".

Наравно да су то све били „рачуни без крчмара" и још једна потврда великих илузија у којима су четници живели далеко од сваке стварности.

Током фебруара 1945. пребацила се у Србију група командоса под командом потпуковника Александра Михаиловића — Саше, познатог и под псеудонимом „Зоран". Десеторица из те групе, с мајором Божом Ивановићем, похватани су у околини Лазаревца. Ова група је бројала око 70 људи и требало је да делује на подручју београдског округа.

Александар Михаиловић — Саша је до одласка у командосе био командант Београдског четничког корпуса и имао је јаке везе на терену, тако да се одржавао све до краја априла 1945, када је погинуо приликом атентата на потпуковника ОЗНЕ Буру Бошковића, студента и предратног члана партије. Наиме, вршећи своју терористичку делатност, Саша је 30. априла 1945. на старом путу који је повезивао Београд са Земуном код некадашњег подвожњака у Новом Београду, тада баруштини, сачекао у заседи аутомобил с Буром Бошковићем и том приликом га смртно ранио. У пушкарању које је настало погинуо је и Александар Михаиловић — Саша, док је Бошковић подлегао ранама 1. маја 1945.

Рачуна се да је у Србију током 1945. убачено око 350 командоса који су мање-више готово сви или похватани или ликвидирани од стране јединица Корпуса народне одбране Југославије и органа Одељења заштите народа (ОЗНЕ).

Командоси су убацивани у Србију углавном преко реке Дрине све до маја 1945, али су све те групе биле брзо похватане и ликвидиране. Тако је уништена и група „Витез" од 60 командоса и 30 придошлих четника 3. марта 1945, као и група Бранка Гашпаревића, који је ухваћен у априлу 1945.

Што се, пак, тиче метода диверзантског деловања, треба истаћи да су ове групе биле обучаване на широком плану, почев од онеспособљавања моторних возила убацивањем шећера у бензин, па преко мењања налепница на вагонима ради погрешног одашиљања у упутне станице, те до убацивања бацила црвеног пришта (антракса) међу стоку, стеница у хотеле, тровање намирница и посипање дисулфитом који даје јак задах, затим ометање митинга, зборова и представа убацивањем прашка за кијање и сврабеж, бацање убијених мачака или паса у бунаре с пијаћом водом, премазивање излога флуором или хлором који нагризају стакло, убацивање сумпорне киселине у поштанске сандучиће итд.

Сличне мере су предвиђене и за акције саботажа и рушења разних објеката, кварење локомотива, вагона итд.

Као што се види, Дража је желео да унесе тоталан немир међу етановништво, али му то, захваљујући будности органа државне безбедности и припадника ЈА, ипак није пошло за руком. Треба истаћи и чињеницу да је при томе и народ много допринео укључујући се у мере одговарајуће друштвене самозаштите и развијање будности и безбедности на ослобођеној територији.

Паралелно с овим Дражиним мерама и немачки окупатор је припремао сличне групе познате под именом „српских командоса" за извршење саботажа и диверзија на ослобођеној територији. Ото Скорцени у септембру 1944. је добио задатак да на територији ослобођене Европе предузме мере за извршење диверзија и саботажа уместо до тада специјализованих органа у оквиру дивизије „Бранденбург". Тако је код Беча и Граца отночела ирипрема диверзаната који су имали задатак да оперишу на ослобођеној територији у Југославији. За ове тзв. српске командосе регрутовано је људство првенствено из редова Српског добровољачког корпуса.

Прва група српских командоса образована је под руководством припадника „Збора" Владимира Ленца. Ова диверзантска група обучавана је у шуми Кајзервалд (Ке1зег\уа1с1) крај Граца, где се налазила и диверзантека школа. Груиа је формирана у јесен 1944. од припадника јединица Српског добровоља-

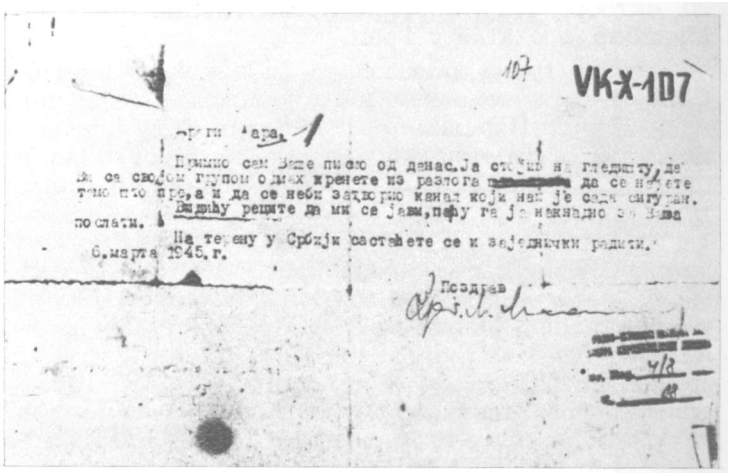

VK-X-107

Драги Гаро,

Примио сам Ваше писмо од данас. Ја сам ... да се ... са својом групом одмах кренете из рејона ... да се ... тако што ће, а и да се неби задоцнило какав ... је сада сигуран. Видићу рецките да ми се јавм, пафу га је некакдно ... послати.

На терену у Србији састаћете се и заједнички радити.

6.марта 1945.г.

Поздрав

Факсимил писма Драже Михаиловића од 6. марта 1945. капетаиу Бранку Гашпаревићу „Гари" за хитно пребацивање у Србију

Рудолф Трој, немачки обавештајац из Главне управе безбедности Трећег Рајха

чког корпуса, које су се после ослобођења Београда 20. октобра 1944. повукле преко Шапца и Срема у Марибор, а одатле у Грац.

Друга група образована је такође из редова СДК под руководством Љотићевог сарадника новинара Ратка Парежанина. Међутим, ова група је имала и политичку мисију, јер је требало да направи неке аранжмане с потпуковником Павлом Буришићем. Његова је мисија, поред осталог, била да покрене четнике из Црне Горе као и реакционарне политичаре из Црне Горе у Словеначко приморје и Истру, како је то Л>отић планирао, али то није остварио. Парежанинова група, која је пошла из Београда 4. октобра 1944, вратила се у Словенију 15. јануара 1945, где се прикључила СДК. Што се тиче диверзантске активности, за њих нема података, али је сигурно да се Парежанинова група борила против НОВЈ заједно с јединицама немачког окупатора и четницима Павла Буришића.

Обука припадника „српских командоса" трајала је око три месеца, а један од руководилаца је био и 55-капетан Руперт Мандл, човек који је у 1943. и 1944. имао и посебне задатке у вези с организовањем атентата на маршала Тита, што је у Београду требало да изведе Бошко Гаталица.

Кроз школу командоса у Нојштрелицу (Меиб1> ге1ћг), крај Берлина, прошла је група Бошка Бећаревића, злогласног полицијског руководиоца у Београду под управом Драгомира Јовановића, као и Бранко Гашпаревић звани „Гара", припадник Л>отићевог „Збора" и 55-капетан. Гашпаревић је био учитељ и службовао је у Славонији, па је за време окупације дошао у Србију где је 1941. приступио Л>отићевом „Збору", а потом и у редове Српског добровољачког корпуса у чину капетана, који је имао као резервни официр југословенске војске. У касно лето 1944. био је додељен диверзантској групи у Славонији под вођством Јована Крагуљца. Тада је добио и псеудоним „Гара де Бара", или скраћено „Гара". Тој диверзнатској групи је био додељен фолксдојчер Антон Шварц, бивши фабрикант туткала из Зајечара и поручник 55-а. Крајем септембра цела група је отпутовала у Беч под именом Први српски одред у Славонији, чија је јачина била око 40 људи. Група је затим у новембру 1944, по Мандловом наређењу, упућена на школовање у Нојштрелиц, где се повећала на 50 људи. У Оранинбургу груиа је примила наоружање и ту се Гашпаревић упознао с Отом Скорценијем. Након извесне допунске обуке група је крајем 1944. упућена у Босну, где је у Сарајеву усиоставила везу с пуковником Гојком Боротом посредством Рудолфа Троја (КисЈо!? Тгеи) из Главие управе безбедности Трећег Рајха (К.е1сћ55Јсћегћеђ5ћаир1:аш1 — К5НА). Трој је бпо фолксдојчер из Осијека, а радио је у немачкој централи у Сарајеву, где је припремана операција „Теодор", чији је циљ био да ликвидира маршала

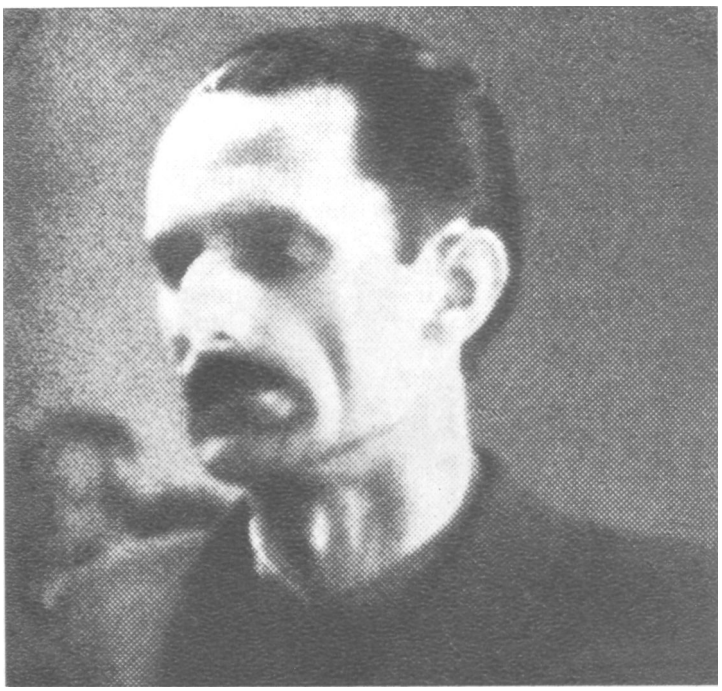

Бранко Гашпаревић, као затвореник, најзад се нашао пред народним судом у Београду да одговара за издају и злочине у прошлости

Тита. Гојко Борота је имао задатак да Гашиаревића повеже е Дражом Михаиловићем ради добијања конкретних диверзантских задатака. О доласку груие у Сарајево Борота је 13. јануара 1945. известио Дражу следеће:

„Команда број 11 (Немци прим. а.) ставља нам на располагање групу од 64 диверзанта под командом „Гаре". Снабдевени су с једном већом и три мање радио-станице. Одлично наоружани и опремљени. У Сарајево већ их је стигло 29. Свршили су специјалне курсеве. Сви су Срби. „Гара" ми поручује да се потпуно ставља на располагање нашој организацији и прима све наше директиве. „Гара" поручује да има специјалне наставнике, па ако желимо обуку већег броја нашег људства, ставља наставнике на располагање. „Гара" жели хитан састанак са мном. Молим хитне инструкције по овоме. Број 11 ургира да им се додели један официр за везу с телеграфистом."

Аража је на ово одговорио 18. јануара:

„Гарину групу радо ћу помоћи и уништићемо све што можемо да им се олакша пут."

Након тога је Борота привео Гару Аражи Михаиловићу у селу Копривни, где су, поред Араже, били још генерал Мирослав Трифуновић-Ароња, генерал Стево Аамјановић, два четничка пуковника (Симић и Миловановић) и још неки други. Група је била наоружана британским наоружањем, јер је требало да дејствује под именом британских командоса у борби против НОП-а, како би се народ довео у недоумицу.

После састанка са Ар[ажом] Гашпаревић је 25. фебруара 1945. известио свога шефа гестаповца Мандла о томе да је Аража расположен за сарадњу. Јавио је:

„Омогућите ми радио-станицу. Имам целу обавештајну службу у рукама. Расположење за сарадњу осигурано. Све остало што сам тражио шаљите. Мој успех осигуран."

Кад је Бранко Гашпаревић, по одобрењу Араже, пошао на задатак у Србију, одржавао је с њим везу путем радија и писама. У писму од 6. марта 1945. Аража му пише:

„Араги Гара, примио сам Ваше писмо од данас. Ја стојим на гледишту да Ви са својом групом одмах кренете из разлога да се нађете тамо што пре, а и да се не би затворио канал који нам је сада сигуран."

Међутим, пошто се Гашпаревић с диверзантима и терористима није могао пробијати према Арини, непримећено од ирипадника НОП-а, био је принуђен да то чини под борбом. Због тога АР[ажа] му је 15. марта наредио:

„Примио сам извештај о борбама које водите на Лековом терену (Стеве А[ам]Ј[анови]ћа, команданта Мајевичког четничког корпуса — прим. а.). Немојте се много ангажовати, јер Ви имате други задатак. Извештавајте ме стално. Засада не можемо послати Митића и остале за Вама пошто су комунисти на Требави."

Наиме, у то време се на ширем подручју Требаве налазила 25. ударна дивизија 2. армије ЈА, која је 14. марта 1945. на северним падинама те планине заузела Модричу. Међутим, баш у то вре ме кад је ова дивизија развијала офанзивне операције према посавском трокуту између десних обала река Босне и Саве, немачки окупатор је уз помоћ усташко-домобранских и четничких јединица припремао операцију „Мајска олуја" („Мај§еш1-Нег").

Гашпаревић, (чија се преостала група почела растурати услед све очевиднијег слома ствари за које се била ангажовала) је покушао да преко Семберије крене у Србију. Група му се напослетку распршила, а он сам је заробљен почетком априла 1945.

Кад се 25. марта 1945. једна група диверзаната и терориста од 16 падобранаца спуетила између села Брадаша и Беле Реке, одмах је била ликвидирана. Ту групу је предводио РаАослав Павловић. Немачки авион који их је превезао имао је британске и америчке ознаке, како би се код народа добио утисак да су их послали Англоамериканци.

Када је почетком априла 1945. Л>отић упутио Михаиловићу депешу позивајући га да и он крене у Словенију, саопштио му је да се „парашутисти", тј. падобранци-терористи, спуштени на Копаоник, не јављају. Љотић, као ни А,Р[ажа], наравно, нису зиали да су ти падобранци већ ликвидирани од самог народа уз помоћ јединица КНОЈ-а. Ништа боље ннсу прошли ни остали диверзанти, као, на пример, група потпуковника Сергија Живановића, који је служио италијанском окупатору и усташама у Лици, па немачком окупатору у Босни, да би у Аустрији завршио диверзантско-терористички курс с циљем да буде спуштен у околину Зајечара, до чега није дошло. Слично су прошле и групе Владимира-Владе Ленца и Бошка Бећаревића, познатог полицајца из Београда.

Све ово показује каква је спрега постојала између најекстремиијих реакционара, шовиниста и немачких слугу и издајника свога народа — Михаиловића, Недића, Л>отића и њима сличних. Говорили су да се боре за српски народ, а ишли су на то да га униште, гурајући га на све начине у братоубилачку борбу и грађански рат. Захваљујући народу, јединицама КНОЈ-а и Југословенске армије, као и припадницима ОЗНЕ, те су групе спречене у извршењу подривачко-злочиначких задатака против нове Југославије. Гашпаревић, Бећаревић и многи други су ухваћени и све их је нашла заслужена казна за њихову злочиначку работу.

Колона краљевскнх аутомобила с члановима владе и двора на крађем „предаху" на планини Руднику за време бекства из Београда према Ужицу

Четничка четворка непосредно пред клање непознате жртве у источној Србији (1944)

ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ЧЕТНИКА И КРАЉЕВСКЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВЛАДЕ У ИЗБЕГЛИШТВУ

Краљевска југословенска влада је непосредно пре капитулације југословенских оружаних снага напустила земљу 15/16. априла 1941. с већом групом руководећих, политичких, војних и државних личности. Влада је у ствари побегла из земље и оставила народ на цедилу у тим најкритичнијим данима новије историје југословенских народа и народности.

Влада ваздухопловног генерала Душана Симовића нашла се у иностранству са значајним међународним угледом, јер је она настала као резултат пуча (27. марта 1941), што јој је омогућило да су је савезници признавали као легитимног представника Југославије (која је у иностранству наставила континуитет југословенске државе).

Свестан свог положаја, Симовић је настојао да учврсти постојеће везе са савезницима, као и да одржи добре односе са неутралном Турском, преко које је требало да се успоставе везе са земљом. Тако је Цариград постао главна спона, преко Софије, с Београдом.

Влада се почетком јуна делом пребацила из Јерусалима у Лондон, а делом у Јужну Африку, због чега кабинет Душана Симовића не делује више јединствено. То, међутим, није сметало Симовићу да у Лондону настави с интензивном политичком делатношћу. Тако је 26. јуна 1941. посетио британског премијера Винстона Черчила, а сутрадан и министра спољних послова Антони Идна, док су Черчил, Идн и министар за колоније Емери узвратили посету југословенској влади 2. јула 1941. Обе ове посете нису биле куртоазног карактера, већ су вођени и разговори о успостављању југословенских оружаних снага у емиграцији, јер влада не би била права влада ако не би имала на располагању и своје оружане снаге.

Имајући на располагању знатна финансијска средства, влада је настојала да формира оружане снаге из редова оних припадника југословенске војске који су успели да избегну заробљавање и по-

Армијски генерал Душан Симовић, председник краљевске југословенске владе од 27. марта 1941. до 9. јануара 1942.

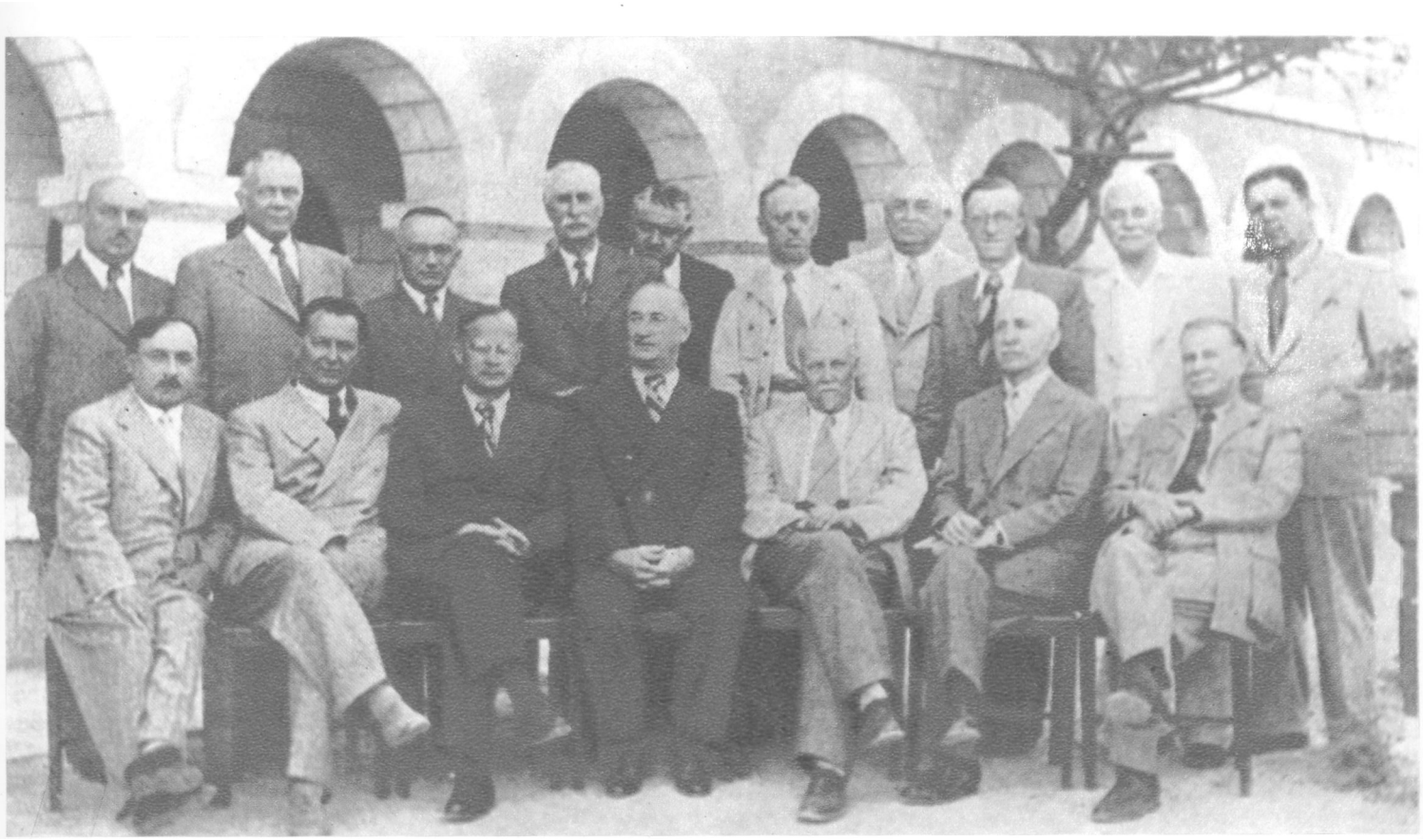

Југословенска краљевска влада у Јерусалиму (маја 1941). Седе слева надесно: Богољуб Јефтић, Иван Шубашић, Јурај Крњевић, генерал Душан Симовић, Слободан Јовановић, Момчило Нинчић и генерал Богољуб Илић, Стоје слева надесно: Франц Сној, Срђан Будисављевић, Миха Крек, Милош Трифуновић, Јурај Шутеј, Милан Грол, Јово Бањанин, Саво Косановић, Божидар Марковић и Бранко Чубриловић

бегну из земље, затим вербовањем добровољаца од југословенских држављана у иностранству (за што су формирани регрутни центри V Лондону, Монтреалу, Каиру и Кептауну) и, на крају, од оних који су били заробљени на афричком ратишту од стране савезника, а који су били регрутовани у италијанске јединице с подручја Истре и Словеначког приморја. Од ових последњих је крајем јуна 1941. формиран 1. грађански батаљон. Поред наведених категорија југословенских држављана, у Африци се налазила и једна већа група Југословена који су побегли из Француске у Оран.

Имајући све то у виду, Симовићева влада је гајила врло амбициозне планове, па је тако једним меморандумом од 2. августа 1941. упућеном председнику Сједињених Америчких Држава Франклину Делану Рузвелту (о чему је обавештен и Черчил) затражена испорука знатног броја борбене технике за југословенске оружане снаге, од тога и 350 авиона (од чега 200 бомбардера), 400 тенкова и другог тешког наоружања.

Међутим, тај план је одбачен јер се, с једне стране, и британска влада налазила у тешкој ситуацији у погледу наоружања, а с друге стране, савезници су имали тачан увид у могућности југословенских оружаних снага у избеглиштву без обзира на све потезе које је чинио Симовић, укључујући и формирање Врховне команде југословенске војске у избеглиштву.

Паралелно с тим, југословенска влада је настојала да успостави неке контакте са земљом, што је такође из земље покушао да учини и Дража Михаиловић у односу на владу.

ОДНОСИ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИКА С ВЛАДОМ ДУШАИА СИМОВИНА И СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИКА

Прве везе које је Дража покушао да успостави с краљевском југословенском владом у избеглиштву у лето 1941. ишле су, изгледа, преко совјетског посланства у Софији, али, по свему судећи, то је био само покушај.

У истом периоду Дража је покушао да успостави везу с емигрантском владом преко турског посланства у Београду. Изгледа да је овим путем та веза и остварена, јер је у лето 1941. Дража слао извештај преко Цариграда на адресу неког Турчина или Иранца, који су највероватније били намењени краљевској југословенској влади у Лондону, или, пак, њеном или британском обавештајном органу у Турској. Дража је у вези с тим на суђењу изјавио:

„Ја сам имао везу преко Турске, преко турског посланства у Београду. Тежња ми је била да се на сваки начин повежем. Жарко Тодоровић је успео да ухвати везу преко америчког посланства. Веровао сам да су, Енглези оставили бар једну станицу, али је нисам могао наћи."

Своје извештаје Дража је састављао према инструкцијама спремљеним од британског Интелиџенс сервиса, односно органа британеке војно-обавештајне службе. Међутим, када је у Дражин штаб стигао британски обавештајни официр капетан Хадсон, Дража је одржавао везу помоћу нарочитог „кестионара" који је био припремљен за те сврхе.

У другој половини 1941. Дража је успоставио директну везу с емигрантском владом преко неког Американца. Он је, враћајући се после капитулације Југославије у своју земљу, предао југословенском посланству у Лисабону писмо од мајора Жарка Тодоровића, блиског сарадника Драже Михаиловића и шефа четничког обавештајног пункта у Београду. Тодоровићево писмо и шифру за везу Симовић је могао добити крајем јула 1941, али покушај емигрантске владе да се помоћу те шифре успостави радио-веза с Дражом, није успео. Додуше, британски обавештајци су покушали да доставе једну радио-станицу војводи Илији Трифуновићу-Бирчанину, али је и тај покушај пропао.

Дража, који је у међувремену успео да окупи известан број официра (међу којима и стручњака радио-телеграфиста и радио-механичара), успео је да направи једну радио-станицу већег домета, па је тек 26. септембра 1941. ухваћена прва порука са те станице. Ту поруку је ухватила једна британска радио-станица емештена на броду у Средоземном мору. То је била једна од првих и директних порука намењених Симовићевој влади. Та Дражина порука је слата отвореним текстом с Равне горе:

„Живану Кнежевићу, потпуковнику, Лондон. Јави се лично преко Радио-Лондона. Слушамо те сваког дана. Хитно је. Твој кум Драго, 50. класа."

Живан Кнежевић, који се налазио у Лондону и био шеф кабинета Председништва владе и Драгослав Павловић-Драго, начелник Дражиног штаба били су кумови и питомци 50. класе Војне академије. После провере идентитета веза је почела функционисати тог септембарског дана, док је Симовићева влада добила своју „војску" у отаџбини, и од тада почињу све закулисане и отворене махинације у спрези Дража — влада, у борби против народно-ослободилачког покрета.

Четвртога новембра 1941. у Лондон је стигао из земље др Милош Секулић, који је Симовићевој влади поднео опширан извештај о стању у земљи. У једном делу тог извештаја, под насловом „Порука влади", говори се о пуној оданости и поверењу народа емигрантској влади. Секулић је истовремено донео и предао влади препис меморандума који је августа 1941. предао генералу Данкелману, команданту немачких окупационих снага у Србији, „у име Српске православне цркве, Епископ Будимљански

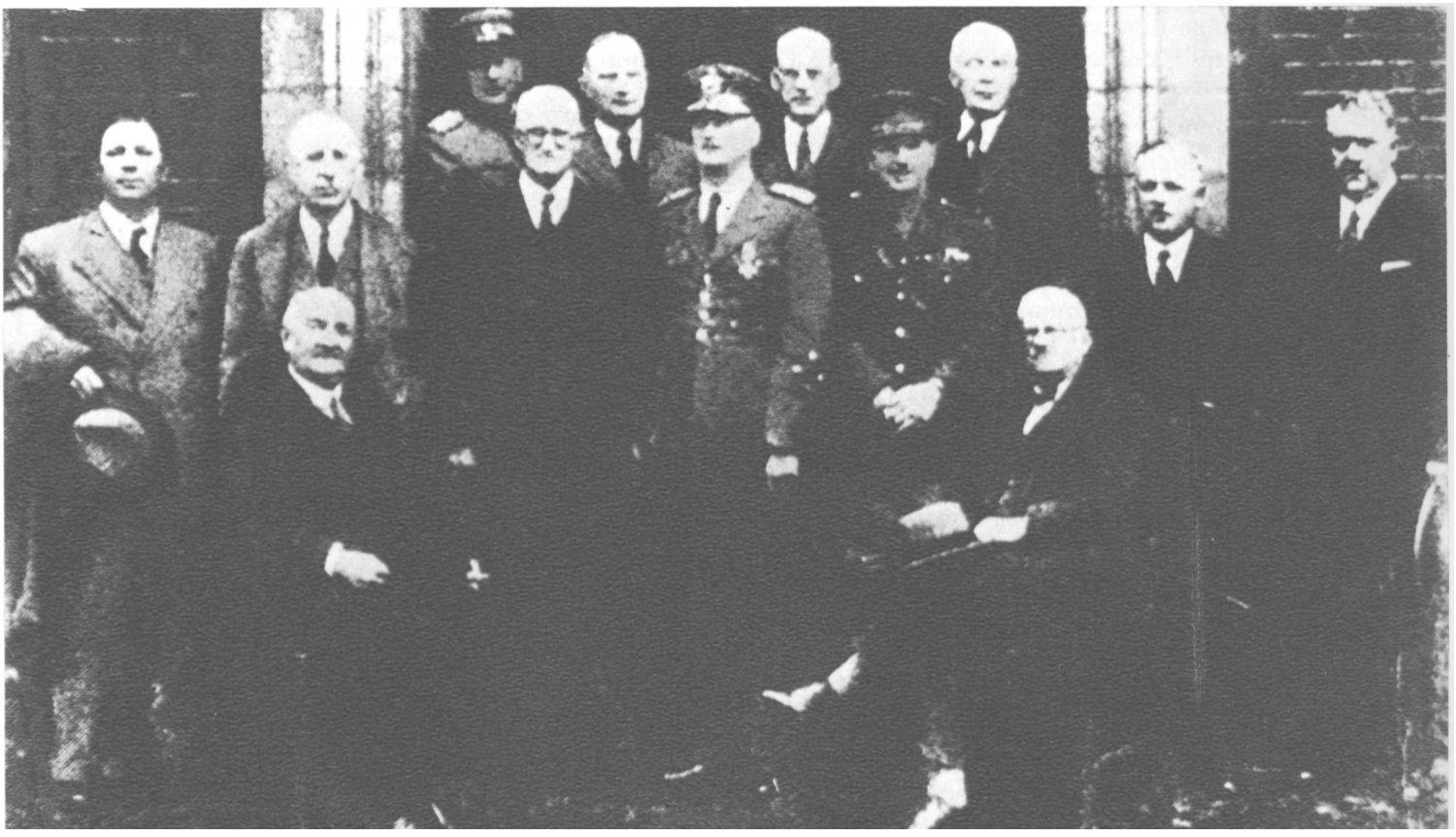

Генерал Душан Симовнћ (у средини) с делом владе по преласку у Енглеску

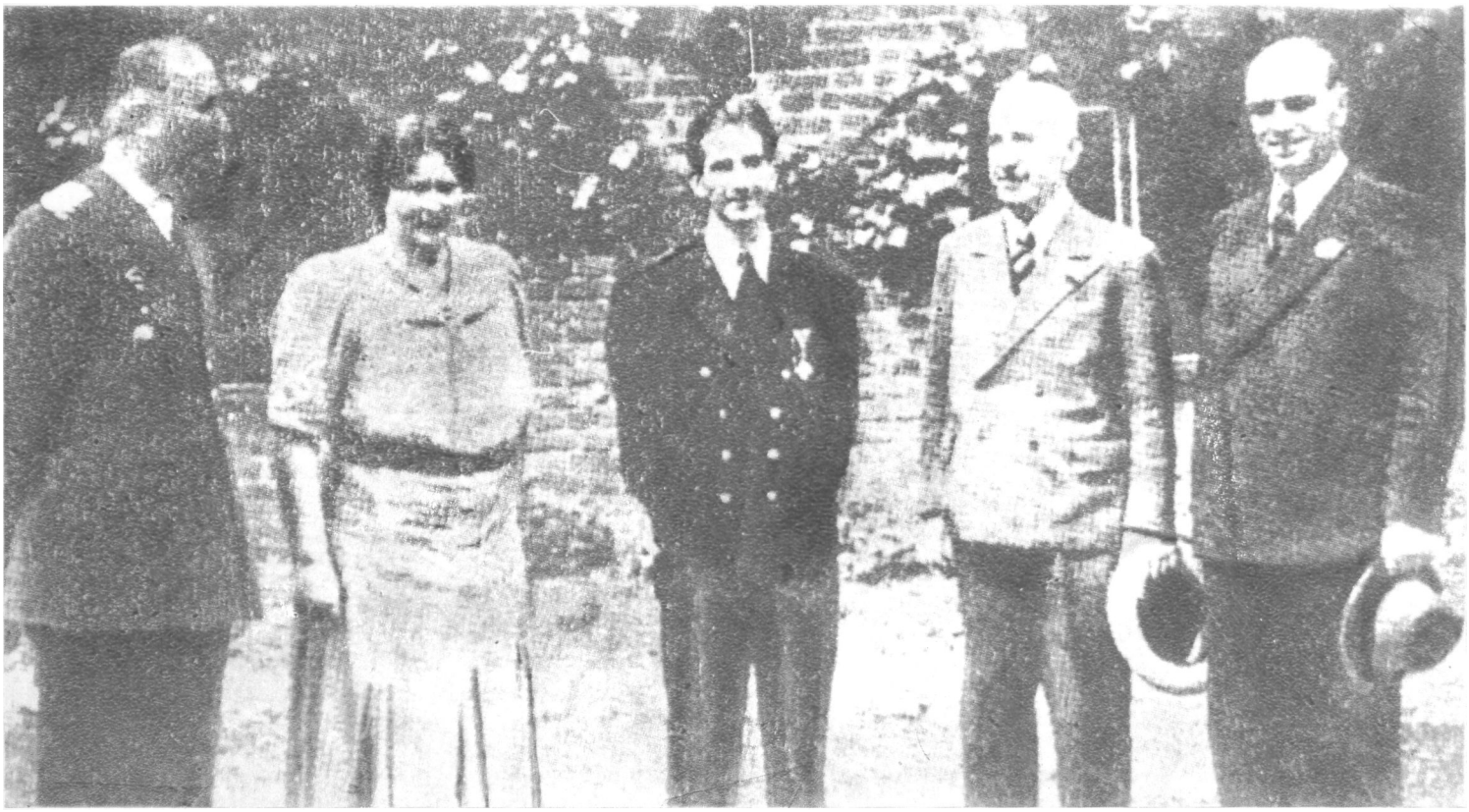

С\ева надесно: генерал Душан Симовнћ, краљица-мајка Марија, краљ Петар II, Момчило Нинчић и Радоје Кнежевић (Лондон, 1941)

Валеријан, Викар Његове Светости Патријарха", а у вези с усташким покољима над Србима у Независној Држави Хрватској.

Након тога је 8. новембра 1941. југословенско посланство у Лисабану доставило Душану Симовићу „извештај о етању у земљи на дан 1. октобра текуће године" и „податке о Дражиним одредима", које су у Лисабону донели Градимир и Гордана Бајлони. Ове извештаје забележио је Градимир Бајлони према инструкцијама мајора Жарка Тодоровића, овлашћеног од Драже да се етави у везу с породицом Бајлони. Осим тога, Градимир је донео и неке усмене Дражине поруке, које је, као и извесна своја лична запажања, доставио преко југословенског посланства у Лисабону председнику емигрантске владе генералу Симовићу.

Дража Михаиловић је, после доласка британског капетана Хадсона у његов штаб 25. октобра 1941, успоставио посредну радио-везу с емигрантском владом у Лондону. Та веза је одржавана преко радио-станице путем шифре коју је Дража добио од Хадсона, а ишла је преко Малте, на Каиро и Лондон. Веза се налазила у рукама и под контролом британских надлежних команди и служби. Путем те везе Душан Симовић је примао депеше преко лорда Гленконера, шефа секције за саботаже британске владе и мајора Пирсона, који је најпре био члан, а каонније шеф ове секције.

Став Душана Симовића и његове владе по питању сарадње партизана и четника био је да се партизани потчине Дражи Михаиловићу, тј. да се ставе под његову команду. То су тражили и од совјетске владе, што се види из депеше коју су 15. новембра 1941. уиутили Симовић и његов министар спољних послова Момчило Нинчић отправнику послова југословенског посланства у Москви, а која гласи:

„Молим дејствујте код руске владе да се комунистима у нашој земљи хитно дају упутства да сарађују с пуковником Михаиловићем и да се њему потчине у борби против завојевача. По последњим извештајима, комунисти нападају Михаиловића и његове трупе, те ометају његов уапех у борби против Немаца."

Међутим, Дража није тада мислио да води било какву борбу против немачког окупатора, о чему је дао доказе на састанку у селу Дивцима, крај Ваљева, с представницима немачке окупационе команде у Србији. Када се увелико развијала немачка велика офанзива против ослобођене територије у западној Србији и Шумадији, на питање Јосипа Броза Тита, врховног команданта НОП одреда Југославије, шта ће Дража у тој ситуацији радити, одговорио је да неће прихватити борбу против Немаца и да је распустио своје одреде. Поводом повлачења главних партизанских јединица из западне Србије у Санџак, када је Дража већ ударио нож у леђа партизанима, он 1. децембра 1941. шаље Симовићу депешу у којој повлачење партизанских јединица у тешким борбама пред надмоћнијим непријатељем објашњава малобројношћу партизана, као и тиме да су „несретно вођени", а за себе и своје четнике каже „да настав-

ћаЈу четничко ратовање, што одговара само стварноЈ ситуацији".

Међутим, Дража је у тој тешкој ситуацији легализовао своје одреде као Недићеве јединице код немачког окуиатора чиме је потврдио своју решеност да се бори само против народноослободилачког покрета.

На основу Дражиних нетачних обавештавања о разлозима сукоба између иартизана и четника, Душан Симовић је, као председник Краљевске југословенске владе у избеглиштву, предузимао дипломатске кораке преко британске и совјетске владе у смислу да се утиче на партизане да прекину сукобе с четницима и потчине се Дражи. Поред тога, краљ Петар II је за време предеедниковања генерала Душана Симовића 7. децембра 1941. унапредио Дражу у чин бригадног генерала, што је требало да му подигне углед.

Деветог јануара 1942, због оставке десеторице министара, Душан Симовић је био приморан да поднесе оставку, па је мандант за састав нове владе поверен Слободану Јовановићу, дотадашњем потпредседнику Симовићеве владе. Јовановић је нову владу образовао 11. јануара 1942. У ту владу су ушли, уз неке мање промене, сви ранији министри, с тим што је Дража Михаиловић, новопечени генерал, постављен за министра војске, морнарице и ваздухопловства.

Др Слободан Јовановић рођен 1869. у Новом Саду. Био је иравник и теоретичар, аутор многих историјских и социолошких дела и оснивач Српског књижевног глаоника. Од 1939. је активан у политичком животу, а нарочито у Српском културном клубу, чији је био идеолог. По завршетку рата остао је да живи у Енглеској, где је августа 1945. у Лондону

Армијски геиерал Душан Симовић, председник краљевске југословенске владе у избеглиштву (лево), и краљ Петар II с цигаретом у устима и руком у џепу (десно)

Момчило Нинчић (лево) и Слободан Јовановић (десно) на Средњем истоку (1941), заваљени у дубоким фотељама очекују ослобођење земље од стране савезника

оонован емигрантски политички комитет, касниЈе назван Југословенски народни одбор, са задатком да води борбу против нове Југославије. На челу комитета, односно одбора, налазио се Јовановић све до своје смрти 1958.

Постављањем Драже за министра војске, морнарице и ваздухопловства изражен је и став нове владе према Дражи и његовим четницима. Али то није значило да је дошло до неких принципијелних промена у односу на став Душана Симовића по питању спољне политике, што се види из изјаве коју је Јовановић дао 14. јануара 1942. преко Радио-Лондона. Међутим, из писма Душана Симовића од 20. јануара 1942. Слободану Јовановићу види се да су између њих постојала размимоилажења по питању Драже Михаиловића и његовог наименовања, али то је више спадало у сферу тактике и опструкција иего суштинских питања.

Јовановићева влада је већ по своме саставу унапред одредила концепт своје политике. Састављена већином од представника великосрпских грађанских група у емиграцији, Јовановићева влада је усвојила политички програм у односу на прилике у земљи са изразитим великосрпским и контрареволуционарним тенденцијама, осуђујући народноослободилачки покрет као „авантуризам" и „наоиље", док је равношрски четнички покрет прихватила као интегрални део своје иолитичке акције, односно свога програма у целини. Тиме се Јовановићева влада декласирала као крајње реакционарна, желећи по сваку цену да очува хегемонизам српске буржоазије под вођством једне ауторитативне личности, пошто су Сихмовића сматрали као марионету у рукама првака некадашњих грађанских партија.

Наименовање Драже Михаиловића за министра војске, морнарице и ваздухопловства 11. јануара 1942. требало је да још више подигне и учврсти Дражин ауторитет и да код савезничких кругова створи такву климу која би омогућила пружање

Припадник Антикомунистичке добровољачке милиције (М.У.А.С.), како су четнике најчешће називали италијански окупатори, с црном заставом смрти пред акцију против јединица НОВЈ уз подршку италијанских војника (у позадини). Таква је била „борба" четника против окупатора за какву се залагао и Слободан Јовановић, председник југословенске владе у избеглиштву

Дражи безрезервие моралне и материјалне подршке. То је била линија које се Јовановићева влада држала од почетка до краја у односу на организацију Драже Михаиловића. На тој линији влада је свега недељу дана после свог образовања предложила краљу Петру II да се Дража унапреди у чин дивизијског генерала, што је и учињено 19. јануара 1942, а 17. јуна исте године унапређен је и у чин армијског генерала.

Међутим, не само чинови, већ и друга признања пратила су Дражу за његов колаборационистички и контрареволуционарни рад у земљи. Тако Слободану Јовановићу није сметало, мада је о свему био упозиат, да предложи краљу да Дражу одликује Карађорђевом звездом III реда, што је краљ својим указом од 27. марта 1942. и учинио. Указ је објављен преко Радио-Лондона истога даиа у 17 часова, што је требало још више да подигне Дражин ауторитет у ситуацији када су се његови легализовани одреди, заједно с немачким окуиатором и квислинзима, у Србији, као и другим крајевима земље, борили против НОП-а.

Истовремено када и Дража одликовани су пуковник Драгослав Павловић, посмртно мајори Александар Мишић и Иван Фрегл и мајор Јездимир Дангић у заробљеништву. Сви су они, како је већ речено, служили окупатору.

Поред тога, краљевим указом од 10. јуна 1942, када се Дража са својим штабом коначно инсталирао у Горњем Липову, код Колашина, Дражин штаб је преименован у тзв. Врховну команду Југословенске војске у отаџбини, док је Дража именован за начелника Врховне команде, а краљ Петар II је остао и даље као врховни командант те војске.

СЛОВО „З"

За време своје владавине Слободан Јовановић је предузео читав низ мера за учвршћење своје великосрпске и хегемонистичке групе. Нарочито се био окомио на официре који су учествовали у пучу 27. марта 1941, па је тако указом од 17. јануара 1942. смењен с дужности командант ваздухопловства генерал Боривоје Мирковић, док је генерал Богољуб Илић смењен 22. јануара 1942. с положаја начелника Врховне команде, што је довело до њиховог отказивања послушности влади и изазивања незадовољства већег броја официра, учесника у пучу од 27. марта 1941. Због тота је у Каиру 24. јануара 1942. одржан тајни саетанак истакнутих личности југословенске војне емиграције. На састанку је одлучено да се, по потреби, и уз примену насиља поново доведе Симовић за председника владе.

Група четника с немачким војником у источној Србији

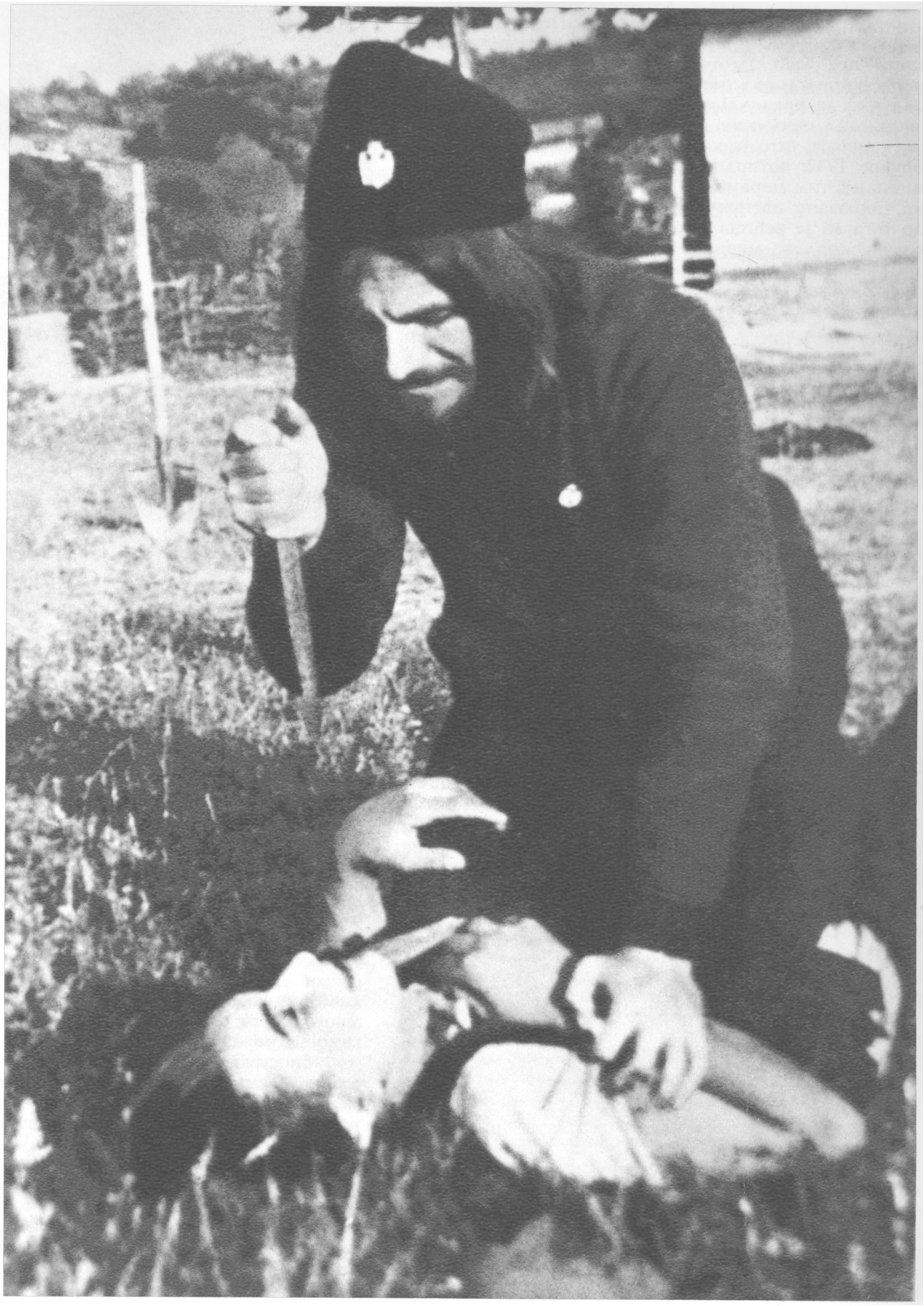

Четник у Драгачеву 1943. коље припадника НОП

Међутим, Слободан Јовановић је преко браће Кнежевић (Живана и Радивоја) и неких других официра предузео одговарајуће контрамере како би парирао незадовољницима. Тако је 5. фебруара 1942. одлучио да краљу Петру II поднесе предлог за пензионисање свих оних официра који су му отказали послушност, што је краљ својом одлуком од 14. фебруара 1942. потврдио. Официри се, међутим, нису миоили с тим мерама, па су почетком марта прешли на такозвану пасивну резистенцију, што је довело до тога да је већина других официра, које није погодила краљева мера, затражила пензионисање или демобилизацију. Та афера, позната под именом *Каирска афера,* изазвала је кризу владе, и поред тога што се краљ тада ставио уз грађанске политичаре.

Да би решили ову мучну ситуацију, Британци су иредузели мере преко своје Врховне команде на Блиском истоку, па су 6. марта 1942. извршили смењивање свих новопостављених функционера у Врховној југословенској команди, како би умирили присталице Душана Симовића, али су зато извршили размештај непослушних југословенских официра ио својим (британским) јединицама.

Наравно да је све 'то незгодно одјекнуло у савезничким круговима. Због тога се влада Слободана Јовановића почела још више да ослања на четнике Драже Михаиловића у земљи, док је та малобројна југоеловенска војна колонија у иностранству (која је средином 1942. бројала 87 официра и војних чиновника, 108 подофицира и војних мајстора и 591 војника у копненој војсци, 164 официра и војна чиновника, 123 подофицира и војна мајстора и 100 каплара и војника у ваздухопловству, те 25 официра и војних чиновника, 68 подофицира и 73 каплара и морнара у морнарици — укупно 276 официра и војних чиновника, 299 подофицира и војних мајстора и 764 каплара и војника, односно морнара), представљала у ствари један избеглички војни логор.

Крајем 1942. Дража Михаиловић уводи фамозно слово „З" и образује за његову иримену злогласне тројке, о чему је обавестио и Слободана Јовановића. Тим путем су погубљени на најбруталнији начин многобројни припадници и симпатизери народноослободилачког покрета.

Народ их је назвао „црним тројкама", јер су заиста многе породице завиле у црно. Тројке су образоване у свакој четничкој бригади. Није се смело знати ко су чланови тројки. Рад им је био строго конспиративан и од самих четника. За међуообно распознавање су носили ознаку детелине од четири листа, што у народном веровању доноси срећу, али у овој злочиначкој работи смрт.

Егзекуција над одређеним жртвама спровођена је клањем а слово „З" је почетно слово од речи заклати. Шеф свих тројки у Југославији био је лично арлмијски генерал Дражa Михаиловић (и он је носио скривену четверолисну ознаку детелине). Слово „З" се извршавало на тај начин што је Дража слао имена особа емиграмској влади у Аондону, а затим би се то преко британских органа достављало Радио-Аондону. Кад би у редовним емисијама Радио-Лондона на српскохрватском језику било саопштено име стављеног под слово, најближа „црна тојка" га је морала пронаћи и што пре заклати. Тако су страдали многи припадници симпатизери НОП-а, као и многи други родољуби који се нису слагали с политиком Драже Михаиловића.

Партизански командир чете Стеван Филиповић 24. фебруара 1942. упао је у четничку заседу. Четници, недићевци и Немци зверски су га мучили, да би га на крају јавно обесили у Ваљеву 22. маја 1942. Његове последње речи при вешању биле су: „Живела Комунистичка партија Југославије, живела Црвена армија!". Проглашен је за народног хероја Југославије 14. децембра 1949, а више Ваљева, на Видраку, подигнут му је грандиозан споменик

Многима који су свакодневно у предвечерје слушали те емисије лакнуло би када им име није поменуто, али су зато са стрепњом очекивали следеће радио-вести. Радио-Лондон је на тај начин иостао центар једног монстроузног, злочиначког и застрашујућег четничког плана у време када се крв увелико лила на југословенском ратишту за општу са везничку ствар антихитлеровске коалиције, јер су НОВ и ПОЈ и бројни припадници НОП-а водили једну непоштедну и херојску борбу против окупатора коме су се придружили бројни квислинзи, међу њима и армијски генерал Дражa Михаиловић. То је био и иропагандни метод, јер се ширио круг слушалаца Радио-Лондона, који је највећи део својих емиоија поклањао величању четника Драже Михаи-

Четнички кољач, члан Црне тројке

ловића, све док британска влада с њима, као издајницима, није (у пролеће 1944) рашчистила.

Онај чије би име било стављено под слово „З" није имао где да се сакрије, јер није ни знао ко је и где је тај ко треба да га закоље. Међутим, када су британски кругови схватили да и они путем Радио-Лондона посредно учествују у убијању патриота и родољуба у Југославији (противника политике Драже Михаиловића) и кад су се уверили у његову сарадњу с окупаторима, забранили су да се имена стављених под слово „З" објављују преко њихових радио-станица. Слободан Јовановић је узалудно улагао напоре да увери Британце у то да ће забрана имати негативне последице по равногорски покрет, али је британско Министарство сиољних послова (Форин офис) и поред тих уверавања забранило објављивање преко Радио-Лондона имена лица стављених под слово „З", о чему је Слободан Јовановић обавестио Дражу 13. новембра 1942. године.

Ово, међутим, није значило да је Михаиловићу ограничено спровођење злочина путем слова„З". Одмах после одлуке Форин офиса Михаиловић је, по ко зна који пут, наредио потчињеним да се слово „З" има стално примењивати. Према коме и на који начин се слово „З" примењивало, види се из наређења четничке Команде западне Босне, које гласи:

„Према наређењу Господина Мннистра војске, морнарице и Начелника штаба Врховне команде, имају се ставити под слово „З" сви симпатизери комуне и они који се враћају из иартизанских редова у којиама су били са или без оружја.

Боље је то учинити данас него да доцније имамо посла с таквим типовима. Једном требамо бити начисто: све оно што је било у комуни више од месец дана не може се никада излечити. V том погледу

НАРЕБУЈЕМ:

1. Организација. — Сваки командант бригаде из састава своје јединице одабраће три најповерљивија четника који ће образовати патролу „З". Патрола има извршавати искључиво наређења команданта бригаде. Командант бригаде има држати у највећој тајности имена тих четника и никако не сме дозволити да се имена тих четника дознају и постану јавна тајна.

2. — Употреба. — Патрола „З" употребљава се за ликвидацију симпатизера комуне и оних партизаиа који су у борби заробљени, или су се из било којих разлога предали са или без оружја. Право употребе ове патроле има само командант бригаде.

3. — Рад. — Рад патроле је тајан. Патрола извршава задатке само ноћу, и то оне које добива од свога команданта бригаде.

4. — Скрећем пажњу командантима корпуса и бригада на извршење овог наређења."

Према томе види се да је до предаје имена по слову „З", које је до тада ишло по списку из Лондона, сада право стављања под слово „З" проширено и на сваког команданта бригаде. Предаја иорука за слово „З" преко Радио-Лондона је била чудовишна, а сада су монстроузни злочини проширени практично без граница, што значи да се ниједан честити грађанин више није могао осећати сигурним за своју главу, јер га је било из којих разлога и било који четнички командант могао „осудити" на клање.

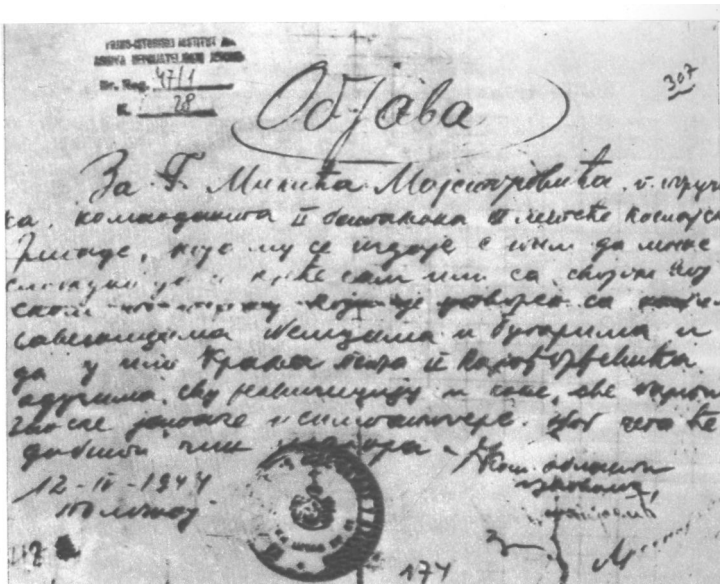
Објава

Факсимил објаве за потпоручника Милића Мајсторовића, команданта 2. батаљона 3. летеће космајске четничке бригаде, да „може да се договара с нашим савезницима Немцима и Бугарима" (А-УП, к. 28, рег. бр. 47-1)

Док четници кољу иод знаком „З" припаднике НОП-а. усташе, на другој страни, тестером одсецају главе непознатој жртви

НАПОРИ ВЛАДЕ СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИНА ЗА ПОМОК ЧЕТНИЦИМА

Слободан Јовановић и њешва влада предузели су све мере да оавезници што више и боље иомогну Дражи Михаиловићу. У том циљу су иредузимани кораци код британских службених кругова да се побољшају везе између владе и Драже и да се његовим формацијама доставља што већа и ефикаснија материјална помоћ, а такође да му се пружи политичка и морална подршка. Због тога је током фебруара, марта, априла и каоиијих месеци 1942. Слободан Јовановић измењао више писама с Антони Идном, британским миинстром спољних послова, а мајор Живан Кнежевић, шеф Војног кабинета Председништва владе, одржао је неколико састанака с представницима британског Генералштаба и Министарства спољних послова. Кроз ове контакте решавано је питање везе с Дражом Михаиловићем и питање надлежности у издавању наређења војног карактера. Тако је регулисано да веза остане и даље у рукама и под контролом британских војних установа, и поред захтева Слободана Јовановића да она буде у рукама његове владе.

У погледу надлежности за издавање војних наређења одлучено је да она буду у складу с оперативним потребама Британске Команде на Блиском истоку и потребама краљевске југословенске владе у избеглиштву, с тим да се о наређењима која се буду достављала Дражи врши обострано консултовање и обавештавање.

Интересантно је напоменути да су Енглези више депеша примљених од Драже у току првих месеци 1942. задржавали и нередовно их предавали краљевској влади, изговарајући се да је закашњавање депеша проузроковано тиме што се Дража налази „вероватнб далеко од радио-станице".

Садржина депеша које је Дража слао првих месеци 1942. краљевској југословенској влади углавном се односи на тражење оружја, муниције и другог материјала, како би се припремио за тобожње акције у пролеће против окупатора. У ствари, Дража је покушавао да савезницима „сипа прашину у очи", док му је то све уистину требало, али не за борбу против окупатора, већ за акције које су четници припремали заједно с окупаторима против партизанских снага у Црној Гори, Санџаку, Херцеговини и источној Босни у *трећој непријатељској офанзиви*, која је почела марта 1942.

Међутим, и поред лажних информација, не би се могло рећи да краљевска југословенска влада у том периоду није имала податке о Дражиној сарадњи с окупаторима и квислинзима, како у Србији, Црној Гори, Санџаку, тако и у тзв. Независној Држави Хрватској. Слободан Јовановић је тада имао на располагању супротна обавештења од оних каква је добијао од Драже, па их је чак достављао и потчињеним органима. Тако, на пример, Слободан Јовановић извештава 6. марта 1942. начелника штаба Врховне команде југословенске војске! у Каиру о информацијама које је примио од југословенског посланика у Берну, о томе „да је режим генерала Недића само маска којом се он осигурава од Немаца, а, у ствари, његове власти раде за исти циљ који има влада у Лондону, те га због тога прећутно. потпомаже генерал Михаиловић".

Разумљиво је да је све то последица легализације, односно индирекгног иотчињавања четника немачком окупатору у Србији.

Четници и фашистички италијански војници у долини Неретве пред четврту непријатељску офанзиву (Јабланица, 1942)

Мучење припадника НОП-а и физичко уништавање на било који начин вршило се уз одобрење и сагласности окупатора. На овој фотографији је немачки војник с групом логораша у Бањичком концентрационом логору

у земљи. Али, у завијенијој форми, она је и преко радио-везе коју еу контролиеали Енглези давала Дражи сличне инструкције. Тако је, на пример, 26. априла 1942. упутила Дражи депешу у којој ее каже:

„Не приступајте без наоружања и голоруки већим акцијама, због несразмера у жртвама. Продужите организовање у целој земљи и чекајте одсудни час."

Дража је врло добро схватио што су значиле такве директиве. Он је читаво време обавештавао емиграптску владу о тобожњим борбама четника против окупатора. На тај начин је желео да прикрије своју сарадњу с окупаторима и квислинзима, а такође да преко емигрантске владе и њених органа успори избијање истине о стварној ситуацији на фронту борбе против окупатора и, коначно, о ослободилачком карактеру НОБ-а у Југославији. V томе је потпуно успео да ангажује емигрантску владу која је, имајући и сама истоветан став с Дражом, чинила све у наведеном смислу код савезничких влада и кругова. С друге стране, краљевска југословенска влада у избеглиштву је стално изражавала поверење Дражи, одобравајући његов рад, што је поткрепљивала и краљевим ауторитетом. Тако је 6. августа 1942. краљ Петар II упутио Дражи следећу поруку:

„Одобравам и похваљујем Ваш рад, као и рад свих Ваших сарадника за добро нашег народа и васкрс наше Отацбине. Спроведите сличну организацију у свим крајевима Јутославије. Врховни командант Петар."

Али влади Слободана Јавановића није пошло за руком да и даље држи у заблуди савезничке демократске кругове у погледу правог стања у Југославији и истине о томе да партизани воде одлучну борбу иротив окупатора, а да четници, у сарадњи с окупаторима, воде борбу против НОП-а. Разуме се да је ту чињеиицу још мање могао сакрити Михаиловић пред очима британске војне мисије која се налазила у његовом штабу, а још мање од самих британоких обавештајаца који су се налазили изван састава „војске" Драже Михаиловића.

Али, и поред оваквих обавештења, Краљевска југословенска влада је, на основу Дражиних измишљотина и клевета о тобожњ1ш неизазваним нападима партизана на четпикс предузимала мере код савезничких влада, да би оне утицале на партизане да се потчине Михаиловићу.

Осим тога, влада Слободана Јовановића сматрала је да је борба против окупатора у Јутославији „преурањена", па је — како у једној депеши од 7. маја 1942. каже Слободан Јовановић — „чинила све тајним путем и преко радија да се не приступа преурањеним акцијама великог стила због бескорисних, несразмерних и страшних репрееалија", и да би „већа акција герилског отпора без помоћи савезника довела до уништења српског народа".

V том духу она је издавала иструкције Дражи Михаиловићу, али не преко радио-везе коју су контролисали Енглези, него неким тајним путем, највероватније преко својих органа у Цариграду, који су имали везе с организацијом Драже Михаиловића

Немци спроводе народ Козаре у Јасеновац, масовно усташко стратиште и концентрациони логор

Четнички командант с италијанским фашистичким официром у четвртој непријатељској офанзиви

Због свега тога британска влада је била иримирана да предузима одговарајуће мере и да врши промену курса према Дражи Михаиловићу, који је све дубље и дубље падао у издају и колаборацију. Мајор Питер Бој (Ре1ег Вои§ћ1еу), британски стручњак из Мастерсоновог уреда за војна питања у Југославији, у своме разговору 29. децембра 1942. са шефом војног кабииета Председништва краљевске југословенске владе мајором Живаном Кнежевићем, дословно је изјавио да „ћенерал Дража Михаиловић отворено сарађује с Италијанима" и „да се његови одреди потпуно наоружани пребацују с италијанским камионима у западну Босну за борбу против партизана, и то у заједници с италијанским трупама". Поред тога, мајор Бој је рекао да је „Дража Михаиловић квислинг исто као и Недић, јер Недић сарађује с Немцима, а Дража с Италијанима".

Међутим, то је било само делимично тачно. Тачно је било то да је Дража сарађивао и с Немцима и с Италијанима.

У вези с таквом ситуацијом министар спољних послова владе Велике Британиије Антони Идн је 11. јануара 1943. примио председника краљевске југословенске владе у избеглиштву Слободана Јовановића коме је указао на све аспекте сарадње четника с окупаторима и изнео своје мишљење о даљим и јединим алтернативама четника, који су, поред осталог, требало, према Идновом мишљењу, да обуставе борбу против НОП-а. Јовановић се није сложио с таквим мишљењима британског министра спољних послова и искористио је овај састанак да британској влади преда тзв. „Подсетник", којим је тражио материјалну помоћ за Дражине четнике. Том ириликом је изразио жаљење што „Лондонски радио ставља партизане у исти ред с одредима ћенерала Драже Михаиловића".

Само десет дана касније Јовановић је предао сличаи акт британској влади, у коме је ионово клеветнички напао НОП и тражио „да се издају потребне инструкције како се партизански покрет у Југославији не би истицао и величао у емисијама ВВС-а, (ВгШбћ ВгоаЈсазипд СогрогаИоп), јер услед његових изразито идеолошких циљева, он представља стварну опасност не само за југословенску националну државу, већ и за друштвени поредак".

Те Јовановићеве интервенције долазе у време када Дражини четници, заједно с окупаторима и другим квислиизима, учествују у борби против једиииица НОВ и ПОЈ у *четвртој непријатељској офанзиви* и када Дража доставља серију депеша у којима лажно приказује ситуацију у Југославији, говорећи да његови четници држе иод својом контролом две трећине земље. У тим депешама Дража је стално преносио тобож1Бе протесте народа против пропаганде Радио-станице Лондон, напомињући да појединн његови четници разбијају радио-апарате у знак протеста против такве пропаганде.

V циљу измене курса о изношењу истине преко лондонске радио-станице, влада у емиграцији је интервенисала код директора Бибисија Киркпатрика, због чега је мајор Живан Кнежевић водио разговоре с Харисоном, уредником емисије за Југославију.

Паралелно с мерама које је Јовановићева влада предузимала у Великој Британији предузимане су мере и у САД, како би се у америчком јавном мњењу оповргла истиа, која је све више продирала у јавност, о колаборацији четника с окупаторима. Због тога је Јовановић 4. фебруара 1943. тражио од Драже овлашћење да под његовим потписом упути један „Месиц" (поруку) америчкој штампи, па је Дража у вези с тим 9. фебруара доставио тражено овлашћење. Међутим, Слободану Јовановићу се очито жу-

рило, јер је ои, не чекајући Дражин одговор, дан раније (8. фебруара) упутио депешу Константину Фотићу, амбасадору Краљевине Југославије у САД и једном од водећих реакционарних политичара и противника НОП-а, са захтевом да ое демантује чињеница како италијанска војска снабАева оружјем четнике Драже Михаиловића и да је југословенска влада противна сарадњи Драже Михаиловића с НОП-ом.

Међутим, није се могла -сакрити истина да четници сарађују с окупаторима и квислинзима у земљи, као и да је југословенска влада, тако рећи, од својих ирвих дана у избеглиштву била против сваке сарадње с народноослободилачким покретом. Заслугу за то имају, пре свега, и бројни Американци југословенског порекла међу којима су се истицали: Никола Тесла, (научник), Ауј Адамич (књижевник и публициста) и Златко Балоковић (виолинист светског гласа) који су проносили истину о НОП-у. Луј Адамич је, на пример, због свог става према НОП-у био честа мета напада реакционарних елемената, па је и оптуживан за антиамеричку делатност 1950; после два покушаја |атентата нађен је спаљен у својој кућн 1951. године.

На популаризацији и прикривању праве истине и улоге Драже Михаиловића избегличка влада Слободана Јовановића прибегавала је и другим средствима када се у јавности иа Западу почетком 1943. почело све више и отворено да говори о томе да ли је Дражa Михаиловић за прокламовану савезничку политику и да ли је уистину на страни антихитлеровске коалиције. Када о томе није било очигледних доказа, почело се сумњати и у објективно држање избегличке владе.

Генерал Шарл Де Гол при инспекцији једне мароканске јединице у северној Африци

ДЕ ГОЛОВО ОДЛНКОВАЊЕ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИНА

Влада Слободана Јовановића је знала да Радио-Лондон неће престати да помиње успехе НОВЈ, као што је знала и то да ће се још отвореније почети говорити о Дражиној колаборацији с окупаторима, па је због тога предузела и друге мере како би се сачувао ауторитет Драже Михаиловића, владе и краља. Слободан Јовановић је врло добро знао да су и краљ и влада одговорни за понашање њиховог министра рата. Због тога је било потребно да се нешто учини око стварања мита о Дражи као легендарном јунаку и борцу против окупатора у поробљеној Европи.

Из тих разлога је влада Слободана Јовановића, поред осталих напора, прибегла једном необичном поступку. Наиме, она је искористила огромни ауторитет великог француског патриоте и легендарног генерала Шарла де Гола, који није признао капитулацију француске армије у рату против фашистичких сила, који је 18. јуна 1940. избацио познату историјску крилатицу „Француска је изгубила једну битку, али није изгубила рат". Влада Слободана Јовановића је ипак успела да доведе де Гола у заблуду, па је овај почетком фебруара 1943, у јеку четврте непријатељске офанзиве и потпуне колаборације четника с окупаторима, одликовао Дражу високим француским одликовањем. Тиме се хтело истаћи да је Михаиловић, ако не више, оно бар да је раван де Голу. Историја је, међутим, показала каква су супротна гледишта постојала између та два човека, једног — бескомпромисног борца против фашистичких окупатора и квислинга и другог, који је ступио у колаборационизам и издају интереса свога сопственог народа.

Да би било још трагичније, де Гол је одликовао још неколико југословенских официра, међу којима и мајоре Захарија Остојића и Мирка Лалатовића, чија је једина улога била да што чвршће вежу четнике уз окупаторе и да се заједно с њима боре против НОП-а.

Краљевска југословенска влада у избеглиштву дала је том де Головом гесту велики публицитет користећи сва средства информисања. Исто је то чинила и четничка пропаганда у Југославији. То је све скупа требала да буде једна снажна инјекција да би се спасао равногорски иокрет и четништво. Међутим, ни то није могло зауставити точак историје. Издаја у коју је упао Дража била је толико дубока и широка да га више ништа није могло спасити од осуде светоког слободарског и демократског јавног мњења.

Реагујући на одлуку де Гола, Вељко Влаховић је 15. фебруара 1943, преко „Слободне Југославије", објавио следећи коментар:

Резервни капетан и адвокат из Београда Мита Лазаревић (лево), командант 1. равногорског четнпчког корпуса (после одласка дотадашњег команданта капетана Звонка Вучковића у Италију крај савезничког авиона који је допремио материјал четницима (август 1944)

„Енглеска телеграфска агенција јавља да је генерал де Гол одликовао издајицу Југославије Дражу Михаиловића. Ми не можемо да сакријемо своје чуђење поводом тог неразумног одликовања. Ми никако не можемо схватити како је генерал де Гол, велики родољуб, истакнути вођа Француске која се бори — он, који није прихватио капитулацију јуна 1940. године — он, који никада није обуставио рат против хитлеровских освајача — он, који је цијело вријеме раскринкавао издају Вишија — он, који је у најтеже вријеме остао вјеран Француској и постао симбол њеног брзог ослобођења, могао уручити Орден француске ратне храбрости издајици, који сада ратује на страни хитлероваца и црнокошуљаша против властитог иарода.

Једино могуће објашњење може се наћи само у томе да је генерал де Гол доведен у заблуду у погледу стварне улоге издајника Михаиловића."

ПОКУШАЈ ДА СЕ ДРАЖИ ВРАТИ УГЛЕД

Како је истина о сарадњи Драже Михаиловића и његових команданата с окупатором продирала све више у јавност, Слободан Јовановић је био принуђен да од Драже тражи објашњење у том погледу. Дража је, разуме се, демантовао било какву сарадњу његових команданата с окупаторима, иа чак и сарадњу и везе војводе Добросава Јевђевића с Италијанима. Истовремено Дража је 2. марта 1943. обавестио Слободана Јовановића о томе како су Немци тражили с њим преговоре, као и с неким његовим командантима, што је он, наводно, одбио. Овај Дражин извештај Слободан Јовановић је 2. априла 1943. доставио свим дипломатским представницима краљевске југословенске владе у емиграцији акредитованим код савезничких и неутралних земаља, с напоменом: „У погодној форми дајте публицитет овој вести".

Међутим, Дража није обавестио владу да је капетан Предраг Раковић, командант 2. равногорског корпуса 2. марта 1943, тј. истог дана када је Дража обавестио владу да су одбијени захтеви немачког окупатора за преговоре, одржао састанак с немачким командантом у Горњем Милановцу поручником Кригером, о чему је подробно обавестио Дражу својим извештајем 3. марта 1943. Исто тако Дража није тада, као ни раније, обавестио своје претпостављене о било каквој сарадњи с немачким и италијанским окупаторима, као ни о свом састанку с немачким представницима у селу Дивцима 11. новембра 1941.

За време битке на Неретви Дража је непрекидно слао извештаје о тобожњим борбама четника против окупатора у Србији, али Босну и Херцеговину, Лику и Далмацију није уоиште спомињао. Међутим, влада Слободана Јовановића је имала на располагању обавештења, преко савезничких извора, да четници Драже Михаиловића учеетвују заједно с окупаторима у борби против НОВЈ. Поред тога, била је обавештена да је и сам Дража отишао за Калиновик, одакле је требало да непосредно руководи операцијама, због чега шеф британске мисије при његовом штабу пуковник Бејли није имао неколико недеља везе с Дражом Михаиловићем (од 15. марта до 12. априла 1943). Тај одлазак Дража је држао у највећој тајности, што су покушали да сакрију од британске мисије и чланови његове Врховне команде Југословенске војске у отаџбини. Тај Дражин одлазак у Калиновик мотивисан је тобожњом његовом намером да се састане с четничким командантима с тога и са сплитског подручја. Али, као што се види, Дража је отишао да би лично руковоАио операцијама против Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ, сматрајући да ће, заједно с окупаторима, нанети одлучујући пораз Народноослободилачкој вој-

Мобилисане сељаке четници и други квислинзи у Србији приморавали су да полажу заклетву богу, крал>у и отаџбини, да би их потом гурнули у братоубилачки рат (негде у источној Србији, 1944)

Четници и фашистички италијански војници негде у Херцеговини, непосредно снимљени пред полазак у борбу против јединица НОВЈ у долини Неретве (1943)

сци Југославије. Међутим, управо су Дражине јединице биле тада потпуно тучене и од тога пораза се више нису никад опоравиле.

О борбама четника против јединица Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ у току четврте непријатељске офанзиве Дража није обавештавао краљевску југословенску владу све док је Схматрао да ће јединице НОВЈ бити уништене у долини Неретве од удружених онага немачког и италијанског окупатора, усташа и четника. Међутим, када су јединице НОВЈ разбиле четнички фронт на Неретви и ови почели безглаво да одступају, Дража је почео да извештава владу о тим борбама, али потпуно нетачно и изврћући чињеничко стање на фронту.

Десетог марта Михаиловић је иослао још једну депешу Слободану Јовановићу, која садржи изјаву четничког Централног националног комитета, под насловом *„Српски народ у борби за демократију"*. Ова изјава је била један бестидан акт у коме је покушано да се лажима фалсификује историја дотадашње борбе српског народа против окупатора и домаћих издајника. Поред тога, садржавала је и читав низ клевета упућених на рачун НОП-а и његовог руководства. Већ 20. марта Дража је „као допуну изјаве Централног националног комитета" послао Јовановићу депешу, у којој истиче „предност своје тактике ратовања" у односу на тактику НОВЈ, изврћући, по обичају, чињеничко стање, па завршава следећим речима:

„Најзад, колико нам је познато, тактику наших комуниста не примењују совјетски партизани у Русији, нити образују слободне територије, већ дејствују на исти начин као и ми. Ми нећемо да стварамо слободну просторију све док ниомо у стању и да је одбранимо и сачувамо народ од репресалија, али смо у стању да из планина владамо целокупном државном територијом."

Наравно да се све те исфабриковане лажи Драже Михаиловића нису могле одржати, јер је и Врховни штаб НОВ и ПОЈ покретао, преко Коминтерне, питање помоћи НОП-у осуде издајничке улоге четника и њихове сарадње с окупаторима и квислинзима. Влада Совјетског Савеза, примајући то знању, реаговала је на тај начин што је 2. априла 1943. упутила ноту Министарском савету Краљевине Југославије са захтевом да се југословенска влада пред светском јавношћу огради од сарадње четника Драже Михаиловића с окупаторима. Такође су уследиле критике и ноте британске владе, па је четничка политика владе Слободана Јовановића доживела потпуни слом. Тако 21. јуна 1943. Слободан Јовановић подноси оставку, да би 26. јуна, указом краља Петра II, за новог председника и уједно министра унутрашњих послова био именован Милош-Миша Трифуновић.

До оставке владе Слободана Јовановића дошло је не само због тога што краљевска влада није желела и није била способна да оријентише четнике Драже Михаиловића у борбу против окупатора, већ и због неслагања унутар емигрантских кругова око спољне и унутрашње политике уопште, и што су прваци грађанско-политичких група сматрали да влада Слободана Јовановића није способна да изврши дубљи политички и демократски заокрет по питању будућег уређења Краљевине Југославије на принципима триалистичког федерализма. Усвојена декларација о будућем уређењу Југославије у ствари је била само пропагандистички блеф и демагошки заокрет југословенске буржоазије, срачуната, пре свега, на то да се спасе стари друштвено-економски и експлоататорски поредак Краљевине Југославије од распадања на челу с монархијом.

Четницима је парадирање био омиљен манир (источна Србија 1943/1944)

Краљевски амбасадор у Лоидону Богољуб Јефтић (лево) и иредседник краљевске југословенске владе у избеглиштву Божидар Пурић (десно)

ВЛАДА МИЛОША ТРИФУНОВИБА

Нова влада је у ствари била комиромисна коалициона влада; Слободан Јовановић је добио функцију потпредседника, а армијски генерал Дража Михаиловић и даље је остао министар војске, морнарице и ваздухопловства. У Трифуновићевој влади су се поново нашли представници хрватске и словеначке буржоазије: др Јурај Крњевић, др Јурај Шутеј и др Миха Крек — све познати противници НОП-а, те армијски генерал Петар Живковић, бивши председник реакционарне владе диктатора краља Александра Карађорђевића када је овај увео војно--монархистичку диктатуру 6. јануара 1929.

У новој влади Живковић је добио ресор министра без портфеља, док је посебним краљевим указом од 26. јуна именован за заступника министра војске, морнарице и ваздухопловства. Тај потез је учињен смишљено, јер се у очекивању крупних догађаја другог светског рата рачунало на стварањс крупних оружаних контрареволуционарних снага у иностранству, па је за то био потребан један крајње реакционарни генерал као што је био армијски генерал Петар Живковић, који се, чим је именован на поменуту функцију, потрудио да 30. јуна 1943. обавести лично Дражу о своме постављењу депешом у којој је, поред осталог стајало и ово:

„Позивам све војнике, а нарочито старешине да се угледају на нашег министра војске генерала Дражу Михаиловића, беспримерног сина нашег народа, и да следе његовим примером.

Његов дух мора бити наш дух. Његов циљ јг и наш циљ."

На ово је Дража одговорио 5. јула захваљујући се Петру Живковићу за његов „пожртвовани рад из прошлости".

Тако су својеврсни издајници и злочинци исказивали један другоме поштовање за своје реакционарне работе. Један је служио диктатури и борби против свега шго је прогресивно, а други окупато рима и борби за рестаурацију преживелих класних интереса буржоазије. И један и други су се служили прогонима и злочинима, што им је био заједнички именитељ.

Именовањем генерала Михаиловића на исту функцију и Петра ЖивковиНа за његовог заменика најбољи је показатељ карактера нове владе Милоша Трифуновића, која се одмах латила посла да разради „План ослобођења Југославије", предвиђајући искрцавање у ширем рејону Задра у садејству с четницима у земљи, што савезници на Западу из реалности нису прихватили.

Због несугласица које су избиле између Драже и британске војне мисије и поруке коју је у везн с тим упутила британска влада Дражи Михаиловићу, Трифуновић је 15. јула 1943. упутио једну депешу Дражи Михаиловићу у којој је, поред осталог, стајало:

„Не сумњам у то да ћете учинити све што до Вас стоји да се избегну трења и олакша сарадња где год то буде потребно у борби против заједничког неприајтеља. С Ваше стране не смете сумњати у то да Југословенска влада неће узети на себе задатак да очува и одржи Ваш ауторитет."

То је у пракси значило да је нова влада узела на себе обавезу да води четничку политику. Уосталом, друго се није могло ни очекивати од владе која је, и поред коалиционог састава, наставила са спровођењем четничке политике. Због тога су настали нови конфликти између краљевске југословенске и британске владе, па је Форин офис инсистирао на смени и Трифуновићевог кабинета.

Одржавајући блиске односе с Трифуновићевом владом, Дража је, као њен министар рата, 11. јула 1943. обавестио краља Петра II да је, по његовом овлашћењу, објавио народу и војсци да му дају „благослов" за венчање с грчком принцезом Алек-

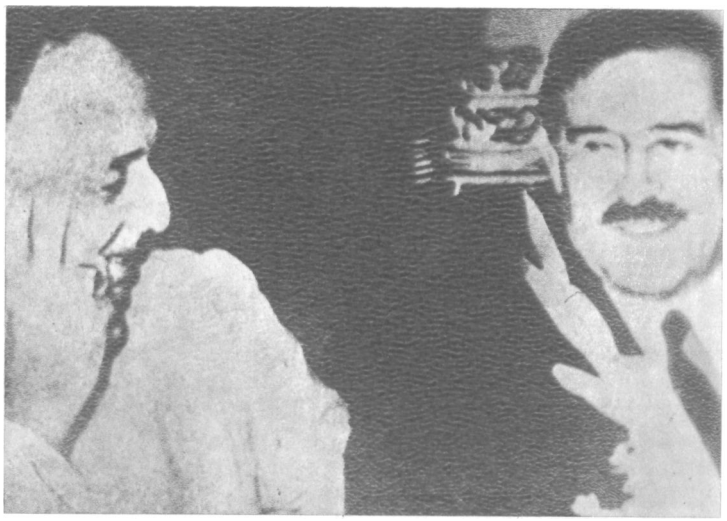

Амбасадор краљевске југословенске владе у Вашингтону Константин Фотић (лево) и армијски генерал Петар Живковић (десно)

Ослонац Дражнне послератне диктатуре (четници из Санџака)

сандром (што је такође био камен спотицања у политичким круговима у емиграцији, јер је део грађанских политичара сматрао да није време за краљеву женидбу док рат траје). То је довело до неслагања и за време владавине Слободана Јовановића, када је ово питање било покренуто.

ВЕЗЕ ЧЕТНИКА С НОВОМ ВААДОМ БОЖИДАРА ПУРИБА

Услед неслагања с политиком Трифуновића, а посебно у вези с неким ставовима иредставника Хрватске сељачке странке (ХСС) по питању буџета, те после интервенције Форин офиса 9. августа 1943 (када су Миша Трифуновић и Милан Грол, његоч министар иностраних послова, поднели оставке), краљ је својим указом од 10. августа 1943. именовао нову административну владу с Божидаром Пурићем на челу, иначе некадашњим југословенским амба садором у Паризу.

У овој новој влади, четвртој по реду, Пурић је, поред функције премијера, задржао ресор министра спољних послова, док је генерал Петар Живковић крајем августа 1943. именован за помоћника врховног команданта оружаних снага Краљевине Југославије, на чијем се челу, по функцији, налазио краљ Петар II.

У Пурићевој влади генерал Михаиловић је задржао и даље функцију министра војске, морнарице и ваздухопловства, али је за његовог заступника именован председник владе Божидар Пурић. Тако је Дража у лицу Пурића и Живковића у новој влади имао два посредника.

Чим је влада образована, Пурић је 12. августа, преко Радио-Лондона прочитао и своју изјаву о про граму владе у којој је, поред осталог, речено да је „влада радна и привремена, те ће управљати пословима до уласка у земљу, не бавећи се питањима унутрашње политике, која су, по већ ранијој изјави Њ. В. Краља, неотуђиво право самог народа у земљи и која ће, уз сагласност нашег демократског Краља, сам решавати и одлучити".

На ову Пурићеву изјаву Дража је одговорио 24. августа 1943, истичући „југословенску" оријентацију своје војске у отаџбини и демантујући гласове да он лично „има диктаторских тежњи". Дража је овим покушао да негира неке ставове, јер је иностранству процурила вест да ће он дозволити повратак у земљу само краљу Петру II, Слободану Јовановићу и једном од браће Кнежевић, пошто је имао намеру да заведе десетогодишњу војну диктатуру, што је довело до противљења и у самим круговима грађанских партија у избеглиштву, а и у земљи. Томе су се нарочито противили представници Земљорадничке странке, који су преко својих веза ван земље упутили апел, у коме се наводи:

„С Чичом (Дражом Михаиловићем — прим. а.) мучимо муку, али ипак некако излазимо на крај благодареЋи Лазиној (Лазар Тркља — прим. а.) умешности и тактици ...

Чича хоће и сматра да он треба после рата да има бар 10 година управу у рукама (диктаторску). Ти треба све да учиниш код наших пријатеља Енглеза и Американаца да до тога не дође, јер они, као носиоци демократије, не смеју да дозволе да опет код нас завладају официри и диктаторски режим."

У апелу се даље наводи како је Дража већ многе политичаре, наводно, осудио на смрт као, на пример, Азубу Лазаревића, Стевана Ботића и многе друге.

Кад је фашистичка Италија капитулирала 8. септембра 1943, Дража 10. септембра обавештава Пурића да је прогласио општу мобилизацију својих јединица у Црној Гори, Босни, Херцеговини и Санџаку, па моли да „пропаганда Радио-Лондона потпомогне ову акцију Југословенске војске у Отаџбини", а већ сутрадан се обратио генералу Петру Живковићу с молбом да утиче „да се преко енглеских мисија комунисти окрену на борбу против Немаца".

То је био врхунац свих дотадашњих Михаиловићевих лажи о ситуацији у земљи, док је истовремено 12. септембра интервенисао код Петра Живковића да издјествује да се британске војне ми-

сије при појединим четничким штабовима обраћају лично Дражиној Врховној команди, „како не би долазило до несугласица између представника британских мисија и наших команданата". Овим је алудирао на то што су неке британске мисије успеле да, према налогу команданта британских трупа на Блиском истоку генерала Хенри Мејтленд Вилсона., приволе неке четничке команданте да приступе мањим акцијама, углавном саботерског карактера, против немачког окупатора (што Дражи није ишло у рачун с обзиром на започету сарадњу с немачким окупатором и после капитулације Италије).

Влада Божидара Пурића, заједно с краљем Петром II, прешла је 15. септембра 1943. из Лондона у Каиро, да би била ближе земљи у очекивању већих догађаја и надању да ће се савезници искрцати на тле Далмације. Међутим, пошто је Дража све дубље падао у колаборацију с немачким окупатором, то су британски званични органи а томе упозоравали Пурићеву владу. Влада због тога доставља 27. октобра 1943. Дражи депешу у којој се, поред осталог, наводи:

„Британске власти имају импресију да Јевђевић, Бујић, Бањовић, пуковник Станишић, мајор Новак и мајор Дреновић сарађују с Немцима и да зато њихово припадање Вашим снагама шкоди Вашој ствари и опасно је за ваше напоре."

Те британске опсервације су биле тачне, јер су Британци већ располагали детаљним извештајима о колаборацији, као и припремљеном бекству од немачких власти 13. септембра 1943. војводе Павла Буришића из немачког заробљеништва.

На ово упозорење Пурићеве владе Дража је одговорио 10. новембра, јављајући, поред осталог:

„Не дозвољавам да било каква мрља падне на славно име ђенерала Букановића и пуковника Станишића, које су комунисти на најсвирепији начин побили уз свете мошти Светог Василија у манастиру Острогу. Ово су Немци комунистима омогућили да изврше јер су Блажо Букановић и Бајо Станишић одбили сваку тражену сарадњу с Немцима."

Наравно да је и ово била лаж, јер су оба поменута издајника већ била успоставила тесне контакте с немачким окупатором у Црној Гори, док је истина у вези с наводним убиством Букановића и Станишића била сасвим друга. Немачке јединице су покушале свим силама да деблокирају опкољени четнички штаб у манастиру Острогу, али у томе нису имале успеха услед чврстог отпора јединица 3. ударне дивизије НОВЈ чија је 5. пролетерска (црногорска) бригада успела да скрши отпор опкољених четничких штабова, које је делом заробила, а делом уништила.

Осврћући се на остале поменуте четничке команданте и њихове колаборације, Дража је у истој депеши продужио рекавши и ово:

„Што се тиче свештеника Бујића и потпуковника Бањовића, мајора Новака и учитеља Дреновића, то су људи који увек воде народ против Немаца али не дозвољавају да табор комунистичке мањине уништи оно што нам је најсветије . .. Што се тиче Добросава Јевђевића, он није никад ничим командовао и о њему немамо гласова већ неколико месеци."

Док је Дража одговарао Пурићу „да не дозвољава да било каква мрља падне на славно име пуковника Станишића", дотле се Бајо Станишић (лево) шепурио с генералом Александром Пирцием Биролием (десно), војним гувернером Црне Горе

Наравно да су све то биле неистине, јер је краљевска југословенска влада у избеглиштву имала тачне информације, па је тако још 16. јуна 194?. влада била обавештена од свога посланика у Мадриду о колаборацији Букановића и Станишића с италијанским окупатором, док је о осталим колаборационистима била извештавана непосредно и од британских органа. Међутим, Пурићева влада је ипак прешла преко свега тога и, на основу Дражиног извештаја, доставила је одговор британској влади, што је био још један корак ближе ка потпуном неповерењу британских званичних кругова према југословенским политичким круговима у избеглиштву.

Одлуке Другог заседања Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ-а) биле су нови удар за краљевску југословенеку владу у избеглиштву и њену политику у земљи и иностранству. Чим је влада сазнала за то, она је заузела отворен непријатељски став према НОП-у, а такав став практично ни до тада није крила. Председник владе Божидар Пурић је одмах послао Дражи Михаиловићу следећу депешу:

„Овај насилни терористички покрет не одговара ни у чему демократским и социјалним схватањима нашег народа нити његовом народном духу. Овакви

локрети уноее само конфузнју у редове југоеловенског народа и мрве његов ујеАињени отпор против окупатора и све више упућују на међусобне борбе, што представља основну политику напгих непријатеља. V Југославији је овај покрет резултат иепријатељске пропаганде из иностранства, чијем су успеху, на жалост, много допринеле извесне савезничке установе, док југословенска влада нехма ниједно јавно средство додира са својим народом."

Достављајући ову владину изјаву својим командантима, Дража, између осталог, каже да је одговорио Пурићу „честитајући му мушки став који је влада заузела", којег такође поздравља и Централни национални комитет. А да би код савезника омаловажио значај одлука Другог заседања АВНОЈ-а, Дража је 10. децембра 1943. упутио преко Пурића „меморар" владама Велике Британије и Сједињених Америчких Држава, у коме износи „аргументе" како је он први почео борбу. Дакле, ни за Пурића, ни за Дражу одлуке Другог заседања АВНОЈ-а нису демократске, али је зато демократски Дражин програм који је предвиђао истребљење Муслимана, расељавање Хрвата из Босне и Херцеговине, стварање велике Србије)на рачун других народа и народности, колаборацију с окупаторима, десетогодишњу војну диктатуру, злочине, тортуре и све друге асиекте једне преживеле политике и класе која је већ припадала прошлости и улазила у историју као квислиншка, погромашка, антинародна и контрареволуционарна.

Британска влада и кругови блиски њој покушавали су још увек упорно да Дража измени политику према окупатору, али у томе нису имали успеха. Дража је, додуше, покушавао разним лажима и махинацијама да доведе у заблуду савезнике са Запада, али у томе није успео. Између осталог, Дража је 23. децембра 1943. предложио шефу британске војне мисије генералу Армстронгу да буде посредник у разговорима који би се иовели између четника и партизана, али је на тај предлог британско Министарство спољних послова одговорило да „под тадашњим околностима не види начина да делује као посредник и да, колико они могу видети, није било ничега што би спречавало Дражу Михаиловића да се директно обрати партизанском штабу".

На конференцији између бригадира Армстронга и Драже Михаиловића 3. јануара 1944, на којој су, поред њих двојице, присуствовали др Стеван Мољевић и британски пуковник Стенли Бејли, генерал Армстронг је саопштио Михаиловићу „да је 2. јануара добио кратку депешу из Каира да британска влада не жели да посредује у погледу преговора с комунистима".

Британска влада и други органи су у ствари претходно оценили да су то Михаиловићеве смицалице и маневри, као и многи до тада, срачунати да добије у времену, када је велики број четничких команданата приступио потпиоивању споразума о сарадњи с немачким окупатором, а нарочито у Србији. Због тога је британска влада одлучила да Михаиловић сам реши ту ствар, одбијајући сваку могућност за посредовање.

Поред тога, британска влада се налазила пред једино могућом алтернативом, а то је да прекине са сваким даљим пружањем помоћи Дражи Михаиловићу, који је ту помоћ, уместо да је употреби против окупатора, употребљавао против НОП-а који се са својом нароАноослободилачком и револуционарном НОВЈ борио јуначки за ослобођење своје земље и победу антифашистичке коалиције над фашизмом. Због тога је почетком јануара 1944. и донета одлука да се све британске војне мисије повуку из четничких штабова, док је премијер британске владе Черчил 8. јануара 1944. обавестио Тита да се обуставља свака даља помоћ Дражи Михаиловићу и да ће убудуће бити помаган само народноослободилачки покрет. То је био почетак краја свих четничких илузија, као и свих планова југословенске емиграције у иностранству, без обзира што ће британска влада још увек покушавати да на неки начин спасе монархију као заштитника својих интереса на Балкану.

Таквим званичним ставовима Пурић и Дража су доведени у тешку ситуацију. Они сада покушавају да претњама, уценама и силом измене ситуацију. Тако је, на пример, Пурићева влада 29. јануара 1944. прогласила за војне бегунце све оне војнике, подофицире и официре који су се налазили у еаетаву

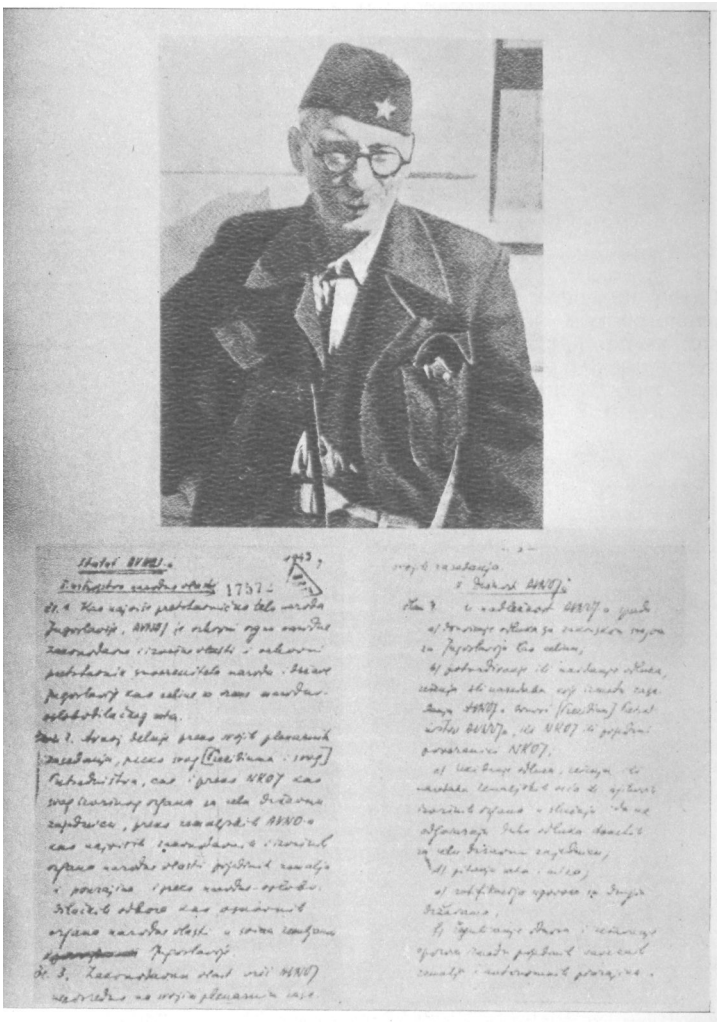

Моша Пијаде је израдио Статут АВНОЈ-а, чије су револуционарие одлуке, којима су санкционисане дотадашње тековине ослободилачке борбе и револуције југословенских народа и народности, биле трн у оку свим противницима нове Југославије, па и четницима Драже Михаиловића

Слева надесно: командант бригаде (име непознато) у 1. равногорском четничком корпусу, капетан Звонко Вучковић, командант 1. равногорског корпуса, Дража Михаиловић, пуковник Бејли, члан британске војне мисије, сељак Аћимовић, припадник четничког покрета, и Крста Кљајић, командант 2. таковске четничке бригаде

савезничких трупа на Средњем истоку и који су изразили жел>у да се боре у редовима НОВЈ за ослобођење домовине; влада је наредила да се „с њима даље иоступи по закону". Другим речима, и ова влада је продужила са истом политиком пресије као и влада Слободана Јовановића. Тако је јула 1942. у више наврата издала саопштења преко Радио-Лондона о лишавању чина оних официра бивше југословенске војске који еу се борили у редовима НОП и ДВЈ. Неки од официра лишених чина већ су дали своје животе у борби против окупатора и квислиншких слуга, као што су: пуковник Радислав Радовић, стрељан од четника, поручник Смиљанић, погинуо од немачког окупатора, поручник Момир Пуцаревић (командант 1. батаљона 3. пролетерске бригаде), погинуо у борбама против усташа 5. августа 1942. за ослобођење Ливна, поручник Николић, погинуо у борбама против немачког окупатора, капетан Миливоје Крџић, стрељан од Италијана у Андријевици, као и многи други — све истакнути борци, командири и команданти у редовима НОП и ДВ Југославије.

Тада је Врховни штаб НОП и ДВ Југославије крајем августа 1942. издао саопштење у коме оштро осуђује такав став владе Слободана Јовановића. Влада на једној страни осуђује те поштене и узорне борце и команданте, а на другој стране брани издајице попут Драже Михаиловића, Блажа Букановића, Павла Буришића, Баја Станишића, Воје Лукачевића, Илије Трифуновића-Бирчанина и других, који су раме уз раме с фашистичким окупаторима, недићевцима и усташама водили борбу против НОВ и ДВЈ.

Пуришева влада је 22. маја 1944. учинила још један непријатељски акт према ослободилачкој борби југословенских народа и народности издајући наредбу, која је у виду летака бацана из авиона над појединим крајевима Југославије с напоменом да су „свн војни обвезници и грађани Краљевине Југославије који се сада активно боре у редовима Јосипа Броза Тита дужни да исте одмах напусте и ставе се под команду ћенерала Михаиловића". Сви они који тако не поступе „искусиће казну по одговарајућим закоиима Краљевине Југославије".

Тај акт је у ствари био и иоследњи пропагаидни акт већ компромитоване Пурићеве владе, која је изгубила и сваку подршку код савезника на Западу.

КРАЛjЕВСКА ВААДА ДР ИВАНА ШУБАШИНА

Британска влада је крајем 1943. схватила реалност ситуације у Југославији, где је народноослободилачки покрет био једина организована снага и бескомпромисни борац против окупатора и домаћих издајника. Британци су дошли до сазнања да је свако даље иружање помоћи Дражи Михаиловићу значило компромитовање у очима велике антифашистичке коалиције. Због тога је премијер Черчил ступио у непосредне контакте с врховним командантом НОВ и ПОЈ и председником Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ-ем) маршалом Јосипом Брозом Титом. Черчил је такође схватио да Пурићева влада не може бити та веза преко које ће се водити разговори са НКОЈ око будућности нове Југославије, јер Пурић није желео да се одрекне Драже и његових четника, настављајући да води реакционарну политику својих претходника. То је било и логично, јер су се и његови претходници и он (као и сви остали кругови окупљени око краља) борили за очување класних интереса југословенске буржоазије.

Брижљивом анализом догађаја у Југославији Британци су дошли до закључака да ће одлучујући фактор бити нова Југославија, чији су темељи постављени на Другом заседању АВНОЈ-а. Због тога су се, мада тешка срца, окретали реалности и тражили могућност за одговарајуће политичке компромисе са НОБом, постепено се ограђујући од политике краљевске југословенске владе у избеглиштву, која се, и поред настојања британске владе, није хтела одрећи Драже и своје политике. Суочена с британским притисцима и реалношћу ситуације у земљи, влада Божидара Пурића је била коначно приморана да 25. маја 1944. поднесе оставку. У то време су премијер Черчил и маршал Тито изменили бројне по-

Група четника и Недићеваца у источној Србији

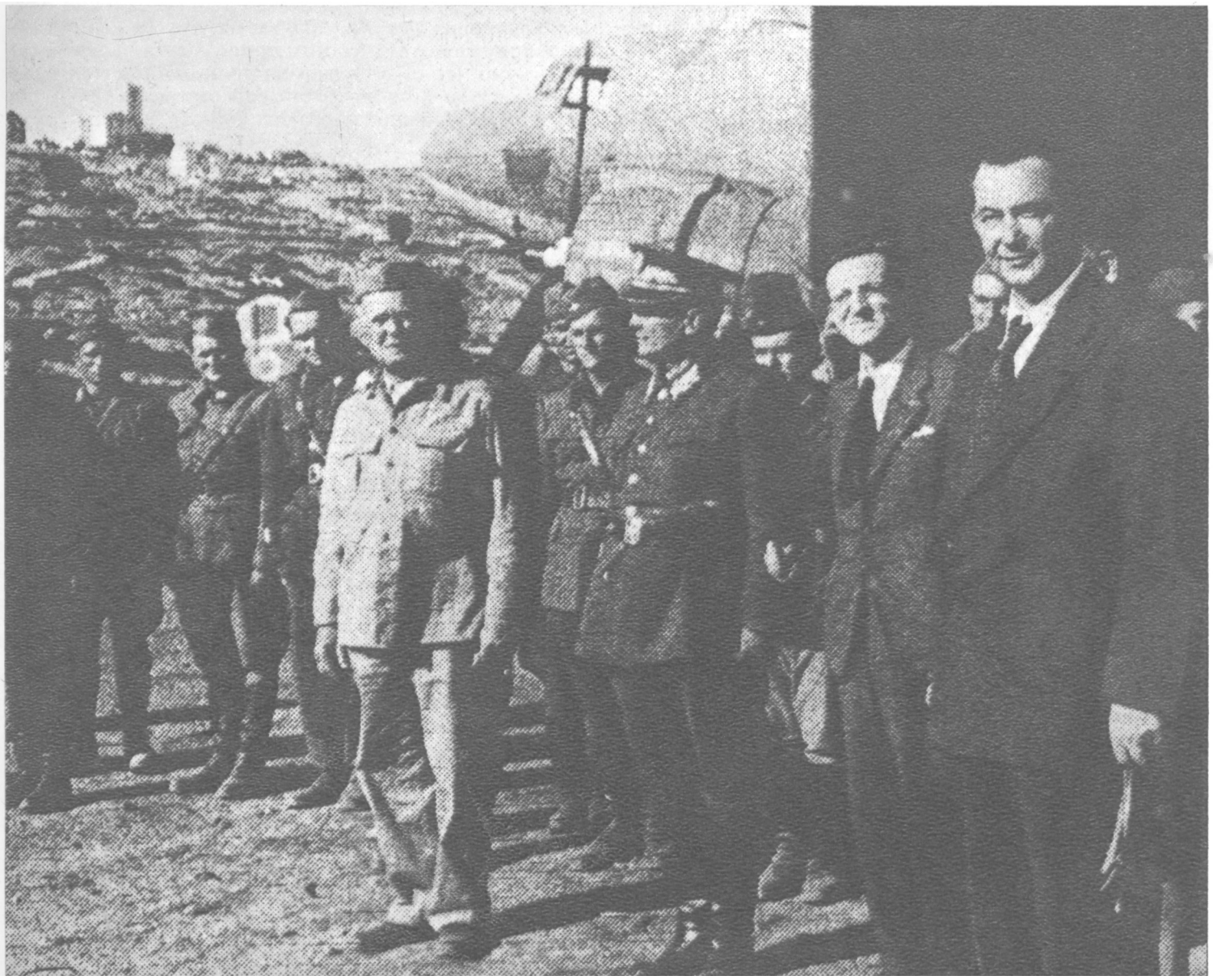

Председник краљевске југословенске владе др Иван Шубашић (ирви здесна) по доласку на острво Вис 14. јуна 1944. на преговоре с Националним комитетом ослобођења Југославије (НКОЈ). Маршал Тито је у средини а десно од њега је председник Председништва АВНОЈ-а др Иван Рибар

руке и усиоставили одговарајуће контакте на изналажењу одговарајућег политичког решења за ситуацију у земљи, при чему руководство НОБ-а и револуције није ни једног момента и ни по коју цену хтело да одступи од револуционарних одлука Другог заседања АВНОЈ-а.

Првог јуна 1944, краљевим указом, за мандатора пете по реду и последње краљевске југословенске владе у избеглиштву именован је др Иван Шубашић, бивши бан Бановине Хрватске и један од ретких грађанских политичара у емиграцији који се није експонирао отвореним непријатељским ставом према НОП-у. Због тога је маршал Тито у размени иорука с Черчилом дао сагласност за његово именовање.

После именовања Шубашића за премијера до формирања нове краљевске владе није одмах дошло, пошто су се неки кругови на Заиаду, а пре свега они који су били окупљени око краља, надали да би могло доћи до формирања јединствене владе под краљевим патронатом, али су се преварили.

Потпиоивањем Споразума Тито—Шубашић 16. јуиа 1944. на Вису, а касније (1. новембра) и Београдског споразума, народноослободилачки покрет је постигао крупне политичке победе. Али оно што је било најважније, одлуке Аругог заседања АВНОЈ-а нису биле ничим окрњене.

Међутим, и иоред потписивања тих споразума и неких додатних клаузула у вези с конституисањем

Уставотворне скупштине, кад се рат заврши и спроведу слободни избори у земљи, ипак све није ишло тако глатко и без отпора. Шубашићева влада (именована краљевим указом од 7. јула 1944) настојала је ипак да на неки начин обезбеди примат монархији, а нарочито кад се приступило избору краљевских намесника (на које је краљ Петар II требало да пренесе своју власт до момента када се народ слободном вољом буде одлучио о облику владавине у земљи). Шубашић се тада залагао за такав састав намесништа који би обезбедио краљев утицај у земљи. Али, то му није пошло за руком.

Краљ и реакционарни крушви су на све могуће начине покушавали да дезавуишу неке одлуке Београдског споразума, а нарочито V вези с АВНОЈ-ем и преношењем власти на краљевске намеонике (регенте). Краљ је настојао да у институцију намесни-, штва угура бар овоја два човека, јер су се према Београдском споразуму имала краљевим указом одредити три намесника и то српске, хрватске и словеначке националности. Међутим, како је саглаоност за њихов избор имао да да НКОЈ, то се маршал Тито никако није сложио с тим да се међу тројицом намесника нађу Милан Грол и др Јурај Шутеј, обојица окорели реакционари и противници НС)П-а.

Али, и поред свих маневара и краљеве изјаве од 11. јануара 1945, те његових опструкција, краљ Петар II је ипак морао да попусти. Суочен с реалношћу ситуације у земљи, с масовним демонстрацијама упереним противу његове личности и политике у вези поменуте изјаве и манифестација привржености широких народних маса народноослободилачком покрету и маршалу Титу, те уелед става великих сила (Совјетског Савеза, Велике Британије и Сједињених Америчких Држава), које су чврсто стајале на позицијама спровођења у живот потписаних споразума, што су потврдиле и у својој *Декларацији о ослобођеној Европи* 11. фрбруара 1945. на завршетку конференције Велике тројице (Рузвелта, Стаљина и Черчила) у Јалти, краљ Петар је коначно 2. марта 1945. потписао указ о именовању др Срђана Будисављевића, др Анте Мандића и инж. Душана Сернеца за краљевске намеснике. Тим актом је краљ у суштини потписао своју абдикацију, док је нова јединствена влада Демократске Федеративне Југо-

Председник НКОЈ-а маршал Југославије Јосип Броз Тито потписује 16. јуна 1944. споразум с председником крал>евске југословенске владе у избеглиштву др Иваном Шубашићем (десно)

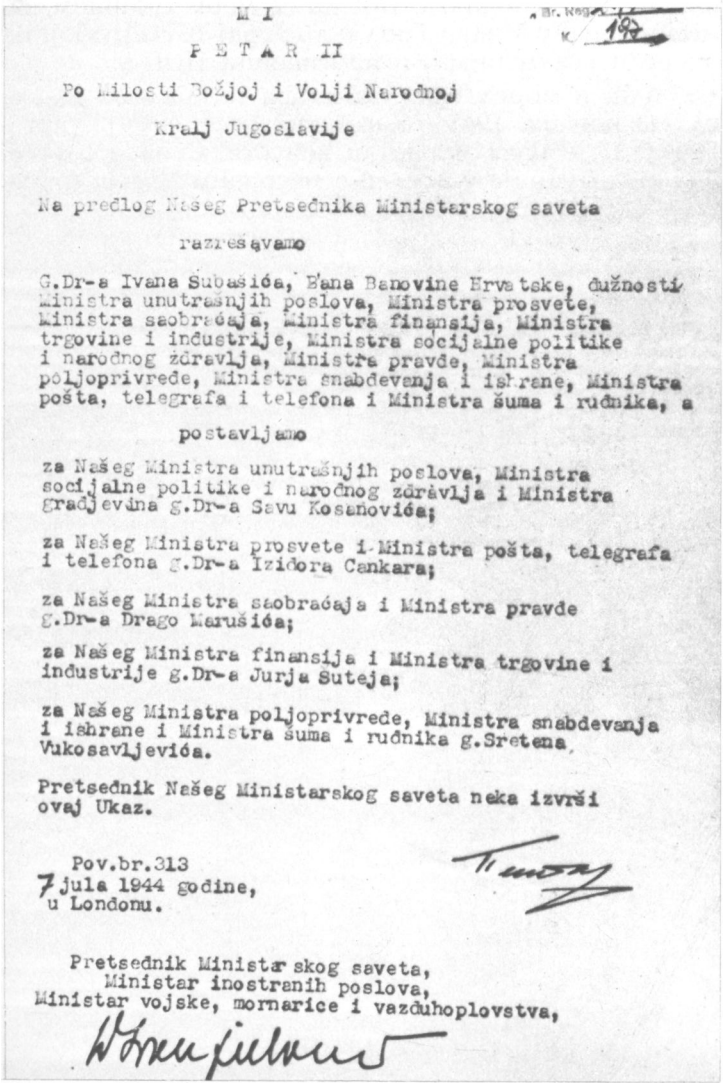

M I

P E T A R II

Po Milosti Božjoj i Volji Narodnoj

Kralj Jugoslavije

Na predlog Našeg Pretsednika Ministarskog saveta

razrešavamo

G.Dr-a Ivana Šubašića, Bana Banovine Hrvatske, dužnosti Ministra unutrašnjih poslova, Ministra prosvete, Ministra saobraćaja, Ministra finansija, Ministra trgovine i industrije, Ministra socijalne politike i narodnog zdravlja, Ministra pravde, Ministra poljoprivrede, Ministra snabdevanja i ishrane, Ministra pošta, telegrafa i telefona i Ministra šuma i rudnika, a

postavljamo

za Našeg Ministra unutrašnjih poslova, Ministra socijalne politike i narodnog zdravlja i Ministra građevina g.Dr-a Savu Kosanovića;

za Našeg Ministra prosvete i Ministra pošta, telegrafa i telefona g.Dr-a Izidora Cankara;

za Našeg Ministra saobraćaja i Ministra pravde g.Dr-a Drago Marušića;

za Našeg Ministra finansija i Ministra trgovine i industrije g.Dr-a Jurja Šuteja;

za Našeg Ministra poljoprivrede, Ministra snabdevanja i ishrane i Ministra šuma i rudnika g.Sretena Vukosavljevića.

Pretsednik Našeg Ministarskog saveta neka izvrši ovaj Ukaz.

Pov.br.313
7 jula 1944 godine,
u Londonu.

Pretsednik Ministarskog saveta,
Ministar inostranih poslova,
Ministar vojske, mornarice i vazduhoplovstva,

Указ краља Петра II Карађорђевића од 7. јула 1944. о именовању нове краљевске владе на челу с др Иваном Шубашићем

ПОЛИТИКА

Број 11875 — Година XLII

НАРОД ОДГОВАРА КРАЉУ ПЕТРУ

Педесет хиљада манифестаната у Београду оштро осуђују краља који покушава да ослабн борбом исковано братство и јединство југословенских народа

Масе српских сељака учествовале су на великом митингу у Београду, док је у унутрашњости земље народ такође снажно манифестовао огорчење против изјаве краља Петра и рада избегличке реакције у иностранству

ГРАЂАНИ СЛОБОДНОГ БЕОГРАДА МАРШАЛУ ЈУГОСЛАВИЈЕ ДРУГУ ТИТУ

Факсимил прве странице „Политике" од 15. јануара 1945. о демонстрацијама у Београду поводом краљеве изјаве од 11. јануара 1945. у којој се не признају неке одредбе Београдске^ споразума Тито — Шубашић од 1. новембра 1944.

славије образована 7. марта 1945. с маршалом Јосипом Брозом Титом на челу као председником Министарског савета и уједно министром народне одбране ДФЈ. Затим су ту владу (у марту 1945) признале један за другом владе Велике Британије, СССР-а и САД упућивањем у земљу својих акредитоваиих амбасадора. Тако је у другом светском рату учињен један преседан: званично је призната нова Југославија. Тиме је признат континуитет револуције и ослободилачке борбе њених народа и народности.

Именовањем нове владе ДФЈ с маршалом Титом на челу престале су све функције краљевске југословенске владе (Шубашић је званичпо поднео оставку 5. марта 1945) и Националног комитета ослобођења Југославије. Тиме је превазиђен и дуализам власти практично две постојеће владе —једне која је у земљи имала подршку широких народних маса, тј. НКОЈ, и друге — која је с формално-правне стране представљала Југославију у иностранству, тј. краљевске југословенске владе коју су до тада „с1е јиге" признавали савезници.

ПОЛИТИКА, 19 јануар 1945

ЧЕРЧИЛ ГОВОРИ О ОПШТЕМ РАТНОМ ПОЛОЖАЈУ

Ако Краљ Петар не буде пристао на споразум Тито - Шубашић, Черчил изјављује у Доњем дому да ће се „ствари развијати тако као да је он дао свој пристанак"

Са своје стране краљевска влада у Лондону „једнодушно гледа на развој догађаја" и уверена је „да ће се питање споразума Тито-Шубашић решити на пуно задовољство свих мероданих фактора, а на добро државе и народа"

Факсимил прве половине друге стране „Политике" с говором премијера Черчила од 18. јануара 1945.

Јединствена влада Демократске Федеративне Југославије на челу с њеним председником маршалом Јосипом Брозом Титом (у средини). Лево је Едвард Кардељ, потпредседник владе и министар за Конституанту, а десно Милан Грол, други потпредседник владе (7. март 1945.)

ДРАЖИНЕ ВЕЗЕ С ОСТАЛИМ ОРГАНИМА КРАЉЕВСКИХ ЈУГОСАОВЕНСКИХ ВЛАДА V ИЗБЕГЛИШТВУ

За време другог светског рата у иностранству је било више центара ирекo којих је краљевска југословенска влада у избеглиштву радиом и другим каналима одржавала везе са земљом и с четницима Драже Михаиловића. Ови центри су најчешће били дипломатска представништва (као у Цариграду, Анкари, Лисабону, Берну, Риму, Каиру и Вашингтону) која су, поред осталог, вршила и прихватање избеглица из земље, од којих су примане разне информације, које су потом достављане реАовним каналима краљевској југословенокој влади,

Ове везе су биле тесно испреплетане делатношћу британске обавештајне службе, одноно Интелиџенс сервиса (ИС), као и нацистичке обавештајне службе. Тим везама еу руководили диломатеки иредставници и званични и незваничпи владини обавештајни органи. Тако се, на пример, у Турској, поред амбасадора краљевске југословенске владе Илије Шуменковића, налазило и неколико иредставника владе, који су разним каналима одржавали везу са земљом, као генерални конзул Хаџи-Борђевић и званични обавештајни орган владе мајор Владимир Перић, а касније и Душан Петковић. Уз дозволу Слободана Јовановића, из Цариграда је везу са земљом одржавао и др Милош Тупањанин. Он се налазио у Цариграду још од средине 1941. Он није имао никакву званичну функцију, али је одржавао сталне контакте с амбасадором Шуменковићем.

У ствари, Тупањанин је, као један од чланова Главног одбора Земљорадничке странке, одржавао везу с њеним представницњма у Београду, а преко ових и с Дражом. Из чињенице да је Тупањанин још од 1940. радио за Интелиџенс сервис (када је завербован од Милана Гавриловића, такође агента ИС-а) може се закључити да је у Цариграду радио по специјалним задацима британске обавештајне службе. Тупањанин је за везе с члановима своје странке и Дражом користио и разне агенте нацистичке обавештајне службе. Да је Дража имао повереље у људе из Земљорадничке странке при коришћењу цариградског канала види се и из депеше упућене 9. септембра 1942. мајору Жарку ТоАоровићу, којом је Дража инструисао Тодоровића за одржавање тих веза преко Лазара Тркуље, секретара Земљорадничке странке, и Мате Русковића, члана њеног Главног одбора. Овај последњи је 17. октобра 1942. напустио земљу и преко Цариграда и Каира пребацио се у Лондон, где је поднео исцрпан извештај о стању у земљи.

Мајор Владимир Перић био је шеф обавештајног центра Врховне команде југословенске војске у Цариграду, везаног за Обавештајно одељење у Каиру. Овај обавештајни центар влада је успоставила крајем 1941. после доласка мајора Перића у септем-

Мајор Владимир Перић, шеф Обавештајиог центра бивше југословенске војске у Цариграду, преко кога су ишле везе из земље са краљевском југословенском владом у избеглиштву

бру месецу из земље у Цариград. Са успостављањем обавештајног центра Перић је добио и званичну функцију „обавештајног официра у Турској". Званично, Перић је побегао из немачког заробљеништва у Румунији, али је чињеница да је у Београду, после „бекства", одржавао блиске везе с Недићем и Аћимовићем, који су му и омогућили да напусти Београд и оде у Цариград.

Један од главних Перићевих агената за везу са земљом био је Фадил Аликадић, раније југословенски, а тада турски држављанин. Он је био југословенски подофицир, па је „због жене побегао из Југославије 1926. године".

Перић је имао и своје сталие поверенике у Скопљу, Бијељини, Сарајеву, Зворнику, Осијеку и Београду. Перић је нарочито много радио на пружању новчане помоћи Дражи Михаиловићу преко разних веза у Београду, као и југословенске амбасаде у Букурешту. Од почетка 1942. Перић је успоставио везе и с албанским емигрантским круговима, с циљем да успостави обавештајну мрежу и омогући њихову сарадњу с Дражом Михаиловићем.

Када је Перићев рад у Цариграду оцењен као недовољан због неуспостављања јачих обавештајних мрежа у земљи, као и због чињенице да су његове обавештајне везе и канале контролисали агенти Интелиџенс сервиса, Перић је 22. јула 1943, на предлог пуковника Димитрија Путника, начелника одељења у Врховној команди југословенске војске у Каиру, премештен на другу дужност, док је у Цариград послан Душан Петковић, звани „Сенегалац", новинар и дотадашњи дииломатски службеник прп југословенској амбасади у Анкари.

Нови шеф обавештајног центра у Цариграду Петковић је врло брзо успоставио везе с Дражом преко његовог команданта у Београду Александра--Саше Михаиловића. Дража је преко Петковића успоставио везу и с Јованом Боновићем једно време главним руководиоцем радио-станице „Карађорђе" с локацијом у Каиру. Ова радио-станица је функционисала од 22. новембра 1942. до марта 1943, а главни јој је задатак био да клевета НОП, спречава истину о борби југословенских народа и народности и глорификује Дражу Михаиловића и његове четнике.

Важан обавештајац био је и Василије Трбић, народни посланик, који је тобоже радио у Цариграду и Каиру. Он се, изгледа, успео да пребаци из земље у Цариград, у другој половини 1941, где је дошло до ривалских односа између њега и Перића у борби око тога ко ће боље послужити британској обавештајној служби.

Четник Љубо Јовановић звани „Пироћанац" (у средини) са двојицом непознатих четника (источна Србија)

Франклин Делано Рузвелт, председник Сједињених Америчких Држава. Рузвелт је дуго пружао подршку краљу Петру II и четничкој организацији правдајући свој став усвојеним начелима Атлантске повеље

Момчило Јуришић, звани „Штурм", краљевски посланик, био је главна веза у Берну за прихватање свих лица која су по задацима добијеним од организације Драже Михаиловића одлазили у иностранство. Јуришић је такође био главна веза преко кога је слата знатна финансијска помоћ организацији Драже Михаиловића.

Југословенско посланство у Ватикану (са послаником Чукићем) било је главна спона преко које су ишле везе између Драже и краљевске југословенске владе на релацији Рим—Берн—Лондон и обратно. На ово посланство обраћали су се разни Дражини и владини агенти и курири, а нарочито су биле интензивне везе које је ово посланство одржавало са Словенијом, односно преко одговарајућих клерикалних кругова који су још од раније имали добре везе с Ватиканом.

После капитулације Италије Рим је постао један од главних обавештајних и политичких центара организације Драже Михаиловића. V јесен 1943. у Риму су се нашли потпуковник Младен Жујовић, војвода Јевђевић и мајор Карло Новак, док је у пролеће 1944, после повлачења британских војних мисија из четничких штабова, у Рим дошао и један од водећих идеолога и политичара Драже Михаиловића др Живко Топаловић са својом супругом Милицом, такође акгивисткињом четничке организације. Топаловић је развио веома живу акцију у прилог организације Драже Михаиловића, па је тако почетком јула 1944. у Риму формирао пододбор Централног националног комитета на челу са др Иренејом Борђевићем, далматинским епископом, док је 18. августа формирао *Српску лигу.* Све те и друге организације имале су задатак да воде пропагандну борбу против НОП-а и да, по могућности, поврате ауторитег Драже Михаиловића код савезника на Западу. То им није пошло за руком, и поред разних меморандума, памфлета и разних других де марша, које савезници више нису уважавали. Није помогао ни новоформирани Извршни одбор Цен тралног националног комитета у Италији, на челу с др Живком Топаловићем, те члановима: Адамом Прибићевићем, др Владимиром Белајчићем, професором Иваном Ковачом, др Михом Креком, владиком Иренејом Борђевићем, Јованом Боновићем, Младеном Жујовићем и Константином Фотићем.

Југословенски амбасадор у Сједињеним Америчким Државама Константин Фотић био је перјаница четништва на америчком континенту и лице око кога су се окупљали најреакционарнији кругови у борби против НОП-а. Фотић је, у ствари, био стуб клеветничке кампање против народноослободилачког покрета, трудећи се да успехе НОВЈ у борби против окупатора и квислинга представи као успехе четника. Фотићева активност је била нарочито жива међу српским исељеницима у САД, ослањајући се при томе на удружење „Српску народну одбрану". Фотићу се у САД касније придружио и потпуковник Живан Кнежевић по свом доласку у Вашингтон на положај југословенског војног изасланика. Овај тандем је заједничким снагама покушао да се свим снагама, уз помоћ реакционарних снага (које нису биле за потцењивање) и пропаганде бори против НОП-а. Међутим, после успостављања Шубашићеве владе, један од услова за успешно привођење Вишког споразума Тито — Шубашић у живот био је и уклањање реакционарних политичара из званичних дипломатских кругова, што је учињено и с Фотићем. Фотић је ипак у САД остао као представник Драже Михаиловића. Он је чак 14. октобра 1944. покушао да једном својом писменом поруком председнику САД Франклину Рузвелту придобије овога да се заложи за четнички покрет и Дражу Михаиловића. V своме одговору од 3. новембра исте године Рузвелт је на дипломатски начин то одбио, с мотивацијом да је Фотићу познато „да је влада САД доследно била присталица немешања у унутрашње прилике Југославије" и да је жеља САД „да се југословенске унутрашње тешкоће пријатељски реше на основу слободне воље народа". Тако је Фотић, без обзира на све што је и касније учинио, и са стране владе САД стављен „ac1 ac!a".

КРАЉЕВА ЖЕНИДБА

Познанство краља Петра II н грчке принцезе Александре датира још од 12. априла 1942. са једног пријема, који је очигледно био намештен и срачунат на успостављање међусобних контаката, који ће се после две године завршити браком, у време када су се у земљи водиле жестоке борбе против окупатора и домаћих издајника.

Принцеза Александра је била старија од краља Петра II две и по године. Рођена је у Атини 25. марта 1921, из брака грчког краља Александра са грађанком Аспазијом Манос, врло амбициозном и лукавом женом. Принцеза је по очевој линији била чукунунука британске краљице Викторије и прачукунунука цара Николе I (1796—1885), док је краљ Петар II (рођен 6. септембра 1923. у Београду) по мајчиној узлазној лози био чукунунук краљице Викторије и цара Александра II, а прачукунунук цара Николе. Према томе, краљ Петар и принцеза Александра (касније краљица) налазили су се у двоструком сродству као потомци краљице Викторије у осмом, а по цару Николи I у десетом степену сродства.

Као првороћени син краља Александра I и краљице Марије, Петар је на престо дошао у својој 11. години после краљевог убиства 9. октобра 1934. у Марсељу. Међутим, због малолетности, земљом су у његово име управљали краљевски намесници на челу с принцом Павлом. Али, када је изведен пуч 27. марта 1941, краљ је проглашен пунолетним, н преузео је сву краљевску власт. V земљи је владао само 19 дана, а погом је побегао 14. априла 1941. са аеродрома у Никшићу. Ратне године је провео кратко у Атини, затим у Јерусалиму, Каиру, Лондону, Каиру и, на крају, опет у Лондону. Као краљ је уважаван све до 2. марта 1945, када је, сходно Београдском споразуму Тито—Шубашић од 1. новембра 1944, власт пренео на краљевске намеснике

Када је краљ одлучио да се жени, настале су по неписаним правилима разне политичке игре. За савете у питању женидбе краљ се обраћа Черчилу и енглеском краљу Борђу VI, својим иредседницима влада и министрима, док је Дражa Михаиловић јуна и почетком јула 1943. организовао сакупљање потписа од оних југословенских грађана у земљи који су били присталице да се краљ ожени док још рат траје. Краљева женидба је поделила чак и његове министре на два табора, тако да је и председник његове четврте владе Милош-Миша Трифуновић био против његове женидбе. Он је, на пример, 21. маја 1943, на краљево питање за његово мишљење о томе, поред осталог, казао и ово:

„Наша је земља под непријатељем. Тамо сада падају огромне жртве. Тамо су јад и бол, жртве и сузе. Цела земља личи на Дан задушница, кад се виде само црне шамије, кад се пале воштанице и чује само плач. Крв нашег народа грозно се лије, те земља, бојим се, личи на гробље, тако је много жртава ...

Женидба и обичног појединца у фамилији иредставља радост и весеље, задовољство и, по правилу, игру и песму, па ма и у најскромнијем облику. Може ли у овим данима нашег народа женидба Вашег величанства у великој народној фамилији

Краљ Петар II и принцеза Александра (1943)

изазвати осећања весеља и радости? Ваши вршњаци су или у концентрационим логорима по Немачкој и на присилним радовима, или у шумама у борби против непријатеља, или многи бораве вечни сан. Ја молим и саветујем да Ви ни једним кораком не долазите у дисхармонију с овим болним осећањима. Млад сте, и молим Вас да лепо причекате док се у земљу вратимо. Неће то дуго бити. Савладајте, прикрите своја лепа младиђка осећања за сретније наше дане. А, најзад, краљ треба да се жени у својој кући, у својој земљи, а ми смо сада, иако у пријатељској кући, ипак у туђини."

Таквог мишљења су били и још неки други, као др Срђан Будисављевић (касније краљевски намесник), док су др Миха Крек, др Јурај Шутеј и др Јурај Крњевић заступали мишљење да је то краљева приватна ствар.

Дражa је, пак, био врло ревносан. Он је знао да се владе мењају, а да краљеви остају, па је и овога пута био чврсто уз краља Петра II. Тако му је 11. јула 1943. послао „свечану депешу" којом га извештава да су представници Светосавске православне цракве дали пристанак на краљево венчање, као и неке друге квислиншке и контрареволуционарне организације у земљи. Известио га је такоБе да су прикупљени потписи од народа у Поморављу, на Копаонику, делу Санџака и Херцеговини, те да

су стигла одобравања из Далмације, не пропуштајући да још једнФм истакне своју верност краљу у време када су његови четници и црне тројке завијали народ тих крајева у црно са својим монструозним покољима, који су, по жељи и наређењима Драже, били најбољи свадбени дар младом краљу Петру II. Није зато нимало случајно да је баш народ, када је краљ 11. јануара 1945. дао изјаву уперену против неких одредаба споразума Тито -- Шубашић у Београду (1. новембра 1944), изашао на улице у ослобођеним градовима земље и, демонстрирајући против краља, спонтано избацио паролу' „Краљ се женио — Тито се борио".

Краљ није послушао ни Черчилове савете у погледу женидбе (иако је Черчил подржавао сједињење грчке и југословенске круне), већ је 11. марта по повратку у Лондон из Каира (где се налазио од

Мајор Војислав Лукачевић, личии Дражин изасланик на краљевој женидби, у униформи краљевог ађутанта (20. март 1944)

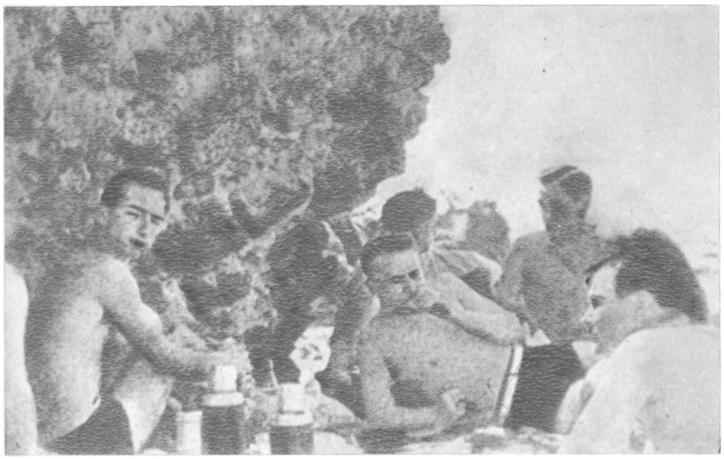

Док се народ борио, крал> Петар II се са својом пратњом често проводио на обалама Средоземног мора на Средњем истоку (лето 1943)

На дан краљевог венчања 20. марта 1944. године: принцеза (сада краљица) Александра и краљ Петар II Карађорђевић

15. септембра 1943) одлучио да се жени, што је и учинио у згради југословенске амбасаде у Лондону 20. марта 1944. Краљ се венчао само шест недеља каније од дана кад су четници Драже Михаиловића починили грозне и масовне покоље у Србији. У Јагодини, Нуприји и другим местима тада је поклано на десетиие патриота и припадника НОП-а.

Поред бројних званица, краљевом венчању је присуствовало свега 19 Југословена, међу којима: председник владе Божидар Пурић, неки националисти из Сплита, мајор Војислав Лукачевић, лични Дражин изасланик и четнички командант који је учествовао у покољу хиљаде Муслимана у Санџаку и југоисточној Босни. То краљу није сметало да Лукачевићу додели звање „ађутанта Његовог Величанства Краља Петра II" и да га одликује Карађорђевом звездом (која се у балканским ратовима и првом светском рату додељивала само честитим патриотама и осведоченим јунацима).

Британски краљ Борће VI је кумовао краљу Петру II, док је, поред принчева и принцеза и краљевског двора, свите и других окруњених владара

После рата краљ Петар II највише времена је проводио по монденским летовалиштима и баровима (као на слици) све до своје смрти 3. новембра 1970. у Денверу (САД)

у емиграцији, од британеке дипломатије био присутан само министар спољних послова Антони Идн. Черчил није присуствовао иако је био позван.

Краљева женидба је веома неповољно одјекнула у југословенској и светској јавности. Тако је првн подсекретар британске амбасаде при краљевској југословенској влади у Каиру Филип Брод (РћШре Вгоас!) известио 29. марта 1944. Форин офис да је венчање изазвало „огромно изненађење у овдашњим југословенским круговима" и да је због венчања југословенска колонија у Каиру веома разочарана. Брод у извештају истиче да је то „судбоносни корак Краља Петра" с несагледивим последицама за судбину краља и Драже Михаиловића и, уопштавајући мишљење југословенске колоније у Каиру, додаје:

,,а) У доба кад југословенски народ, а нарочито српски део становништва, пати под непријатељем, млади краљ, уместо да се бори, изабрао је да следи зов срца свог, не водећи рачуна о саветима одговорних људи из своје околине и своје мајке.

б) На Србе у земљи вест о венчању мора изазвати најгори могући утисак, и може чак учинити тешко остварљив његов повратак у земљу.

д) Југословенска краљица Марија, у интересу династије, мудро се оградила од непопуларног корака свог сина, одбијајући да присуствује венчању."

Брод је даље истакао како „Срби не желе краљицу Гркињу", јер да су се и „југословенски квислинзи Милан Стојадиновић и Александар Цинцар-Марковић оженили Гркињама", из чега су извукли закључак да и краљ Цетар II можда плови таквим водама. Што се тиче расположења присталица НОП-а у југословенској колонији у Каиру, Брод је известио да је венчање у овим круговима примљено с подругљивим задовољством и с надом потпуне компромитације краља, посебно због Лукачевићевог присуства томе чину.

За Британце је било посебно значајно реаговање Врховног штаба НОВ и ПОЈ и политичког руководства у земљи, па су због тога затражили информације од шефа британске војне мисије при Врховном штабу бригадира Фицроја Маклина, што је овај и учинио у свом извештају од 23. марта 1944. Маклин каже да је веет у Врховном штабу примљена без узбуђења, али с интересовањем, нарочито онај део саопштења где се говори да је венчању присуствовао и четнички мајор Војислав Лукачевић.

Деветог априла 1944. пуковник Дејвид Лесли (ВаУ1<! ГезНе) из Тајне обавепгтајне службе на Средњем истоку упозорио је Форин офис да не би био у стању да гарантује личну безбедност краљу ако би се он вратио поново у Каиро због тога што су виши официри незадовољни и што „усијане главе могу нешто покушати против краљеве личности".

Прослеђујући то Леслијево писмо, Брод је сугерисао да би најбоље било да се краљ одрекне услуга Драже Михаиловића и председника владе Божидара Пурића.

Када је о овим моментима министар Антони Идн упознао Черчила, овај му је 12. априла 1944. одговорио пишући му, поред осталог, следеће:

„Нисам имао у виду да се краљ Петар сад враћа у Каиро. Прво што има да учини то је да се отараси Пурића и да образује нову владу. Намеравам да то питање с њим покренем сутра или прекосутра. Већ има три и по месеца откад сам обавештен да му је речено да се мора ослободити оптерећења што Михаиловић представља. Сваки дан одлагања чини му положај тежим. Две су ствари иотребне: прво, прекид с Михаиловићем и, друго, краљ мора бити окружен саветницима који неће бити нелагодни партизанима".

У ствари, женидба краљева је била само кап више да би превршила сваку меру у дотадашњим његовим поступцима, јер је у то време Черчил био у непосредним контактима с маршалом Титом око постизања одговарајућег споразума којим би се скинуло с дневног реда питање послератног друштвеног уређења у Југославији. Због тога су сви ти краљеви потези на неки начин чинили и одговарајуће сметње, а на првом меету британској влади, која је ипак на сваки начин желела да сачува и своје интереее и монархију у Југославији.

Средином 1944. раскалашан краљев живот изазвао је подозрење код одређених британских кругова, пошто су краљ, његова жена Александра и ташта Асиазија трошили немилице хиљаде фунти стерлинга из британске касе и девизних и златних резерви које је Краљевина Југославија имала у ино-

странству. Краљ се проводио на монденеки начин у време када се у Југославији лила крв у борби против окупатора и када је Народноослободилачка војска Југославије уз огромне напоре и жртве водила велике операције за ослобођење своје земље.

Британски мајор Макензи, који је био придат на службу краљу Петру II и стално га пратио, био је приморан, као очевидац догађаја, да 25. августа 1944. извести Ралфа Скрајна Стивенсона, британског амбасадора при краљевској југословенској влади у избеглиштву, поред осталог, и ово:

„Као гост и избеглица у овој земљи, ваљало би да сам показује много више пажње нашим бригама. Са годишњим приходом од 48.000 фунти, ослобођен пореза, његово величанство и његова краљица могли би много да допринесу да о себи створе бољу слику у очима света. Ако ни због чега другог, оно бар из благодарности према напорима савезничких народа, чије ће плодове пожњети и њихова земља."

Тако је мислио један британски мајор, коме је свакако било преко главе свега оног чега се нагледао пратећи краља на његовим баханалијама и теревенкама које је прпређивао. Треба додати да је у исто време његова мајка краљица Марија примала годишњу апанжу од 43.860 фунти, а краљевићи Томислав и Андреја сваки по 12.000 фунти, што је прилично теретило британски буџет, не рачунајући југословенске новчане фондове који су се немилице трошили.

Када је 29. новембра 1945. Уставотворна скупштина Демократске Федеративне Југославије прогласила Федеративну Народну Републику Југославију, монархија је у земљи сахрањена за вечита времена, а еве краљеве илузије и његових истомишљеника расплинуле су се као мехури од сапуиице. До јуче краљ и „персона грата", одједном је постао лумпер, боем, једном речју, морално и политички потпуно пропао човек. Из Енглеске је одлазио у Француску где је затражио развод брака, али је био одбијен. Затим је одлазио у Монако, Швајцарску, Сједињене Америчке Државе, Шпанију, Италију и Немачку. Био је прави пустолов, ни за шта способан. На крају је потпуно усамљен умро 3. новембра 1970. у Денверу, у држави Колорадо у Сједињеним Америчким Државама. У његовој умрлици пише да је тога дана (3. новембра) у општој болници, у наведеном граду, умро Петар Карађорђевић, без занимања, син Александра Петровића и мајке чије је име непознато, да је неожењен, иако није био разведен и брак је био пуноважан.

Четнички војвода Добросав Јевђевић (други слева), британски мајор Хадсон (у средини са шубаром и белој кошуљи) и четнички командант у Херцеговини потпуковник Петар Бањовић (трећи здесна)

Једно од хиљаде сирочади, без родитеља и најближих, која су преживела злочине окупатора, четника, усташа и других квислинга

ОДНОСИ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА С АНГЛОАМЕРИКАНЦИМА

Устанак народа и народности Југославије средином 1941. широко је одјекнуо у поробљеној Европи, јер је то био први оружани отпор таквих размера који окупатор није могао да прикрије. Међутим, у исто време је и Дража Михаиловић успео да пошаље у иностранство вести о своме постојању. Због тога је Југославија постала предмег не само савезничког интереовања због устанка југословенских народа, већ и њихових обавештајних служби, чије су многе мреже биле покидане после окупације земље.

Традиционална присутност британске политике у Југославији, а тиме и британске обавештајне службе на њеном тлу, нагнала је Британце да се на лицу места упознају са ситуацијом у земљи, због чега је, са знањем краљевске југословенске владе у избеглиштву, упућена у Југославију једна мешовита британско-југословенска војна мисија, која је имала превасходни задатак да информише британску владу о стварној ситуацији у Југославији.

ДОЛАЗАК ХАДСОНА

Први официр који је од стране британске Организације за специјалне оперативне задатке (8рес1а1 ОрегаИопез Ехеси11\е — 80Е) упућен у Југославију био је капетан (касније мајор и потпуковник) Дејн Тајрел Хадсон (Оиапе Тугеи Нис^боп). Хадсон (познат и као Бил Хадсон) је био инжињер и боксерски шампион. Добро је знао српскохрватски језик. Једно време, пре рата, служио је као инжињер у руднику антимона Зајача, где је био инвестиран енглески капитал. Он се заједно с југословенским мајорима Захаријом Остојићем и Мирком Лалатовићем и радио-телеграфистом наредником Вељком Драгичевићем, искрцао из подморнице „Триумф" 20/21. септембра 1941. у близини Петровца на Црногорском приморју.

Ову мешовиту британско-југословенску мисију су првог дана прихватиле црногорске партизанске јединице. Иако је Хадсон изјавио да је циљ његовог долаока одлазак код пуковника Драже Михаиловића на Равну гору, њему је ипак од стране партизана указано дужно гостопримство као и прилика да упозна ситуацију у Црној Гори и да се путем радио-везе јави својој команди.

Задржавајући се у селу Радовчу (у Црној Гори) где је био Покрајински комитет КЦЈ за Црну Гору и Боку, Хадсон је имао ирилику да лично види како се само снаге под руководством комуниста боре против италијаиских окупатора. Из Каира је почетком октобра 1941. ЗОЕ наредила Хадсону да што пре крене у Србију и ступи у везу с Дражом Михаиловићем, коме је обећана пуна подршка. Неколико дана касније (12. октобра) саопштено му је из Каира да пренесе Михаиловићу упутства да не треба ништа „чинити без наших тачних наређења". Тада су Хадсона, поред осталог, питали „ко води црногорску герилу", саопштавајући му истовремено да бОЕ неће помагати оне устаничке групе које немају подршку југословенске избегличке владе у Лондону.

Хадсон је извештавао Каиро о ономе што је видео и у што се лично уверио, без обзира на то да ли се о томе у Каиру желело чути. Тако је 16. октобра послао телеграм: „У Црној Гори сада акцију воде добро организовани комунисти. Они хоће да окупе све за борбу против окупатора. Национални елементи држе се по страни и чекају. Треба подстаћи националисте да се ангажују за борбу".

Оваква садржина телеграма није се допала како Каиру, тако и Остојићу и Лалатовићу, који су то вероватно јавили Михаиловићу. Објективно приказивање ситуације од стране Хадсона, бар за ово време, утицаће на Михаиловића и његову најближу околину да се с неповерењем понашају према зва-

Енглеска војна мисија код четника у срезу азбуковачком (1943)

ничном савезничком представнику. Тако ће Хадсон већ при првом сусрету с Михаиловићем наићи на хладан пријем и негостољубивост.

Дошавши у Ужице са Захаријем Остојићем (Мирко Лалатовић и Вељко Драгичевић су кренули 2-3 дана каеније од Хадсона из села Радовча), Митром Бакићем, Арсом Јовановићем, Милом Перуничићем и Данилом Кнежевићем, Хадсон је имао разговор с врховним командантом НОПОЈ Јосипом Брозом Титом. Због тога га је Дража Михаиловић (када је Хадсон стигао у његов штаб на Равну гору 25. октобра 1941) критиковао што је боравио с „комунистичком руљом". Један члан ове обавештајне групе ипак није хтео да иде међу четнике. Он се тада определио да остане уз партизане. То је био радио-телеграфист Вељко Драгичевић, који је, као мајор НОВЈ, погинуо 25. маја 1944. приликом немачког десанта на Дрвар.

При доласку у Дражин штаб Хадоон је предао поруку британеке владе, што је учинио и Остојић с поруком краљевске југословенске владе у избеглиштву. Порука британске владе, без сумње, имала је утицај на даљу организацију и став четничког покрета у односу на НОП, о чему је Дража Михаиловић опширније говорио на суђењу јуна и јула 1946. године у Београду.

Дража је о тој поруци, у време жестоких и заједничких борби италијанског окупатора и четника против партизанских снага у Црној Гори и Санџаку, у првој половини 1942, известио 26. маја владу Слободана Јовановића у којој је стајало и ово:

„Прошле јесени примио сам знању саопштење британске владе да се Југословени боре за Југославију, а не да се борба претвори у побуну комуниста за Совјетску Русију".

Тиме је уједно био дефинисан и став британских званичних кругова у односу на југословенски народноослободилачки револуционарни рат против окупатора и свих квислиншких и других издајничких снага.

Дража је знао да је Хадсон дошао, пре свега, у обавештајне сврхе, па је на сваки начин ограничавао његово кретање, мотивишући то опасношћу по његов живот од стране „банди", а у ствари да би на сваки начин прикрио право стање ствари, тј. да се против окупатора једино боре борци НОПОЈ. Дража је чак одбио да Хадсон, и поред Тптовог захтева, присуствује разговорима у селу Брајићима између њега и Тита 26. и 27. октобра 1941, с мотивацијом да се ради о унутрашњим југословенским питањима. То је Дража учинио зато шго је знао да би се том приликом Хадсон из прве руке упознао с напорима Врховног штаба НОР одреда Југославије да се све снаге ангажују у борбама против окупатора и квислинга, као и то ко стоји по страни и „чека".

Вероватно да се Хадсон жалио својим претпостављеним на то да му Михаиловић забрањује контактирање с представницима НОП-а, на што је упозорена избегличка влада, која је у свему подржавала Михаиловића. Када је председник избегличке владе армијски генерал Душан Симовић на то упозорио Михаиловића, он му је 5. новембра 1941. упутио телеграм у коме, поред осталог, јавља:

„Веза ваша број једанаест по коме капетан Хадсон треба да се обрати свим вођама отпора у Србији и Црној Гори. Вођа комуниста Тито не може се сматрати као вођа отпора. Борба комуниста против Немаца је привидна . . . Понављам, комунисти немају вође отпора. Буду ли потпомогнути од Енглеза ја помоћ одбијам".

Очигледно, Михаиловић је од самог почетка настојао да онемогући сваки контакт британског официра с руководством НОП-а, служећи се при томе најобпчнијим дезинформацијама и клеветама, што је доследно спроводио читаво време боравка британских официра акредитованих при његовом штабу.

Покушај неких британских официра да дођу у додир с представницима НОП-а коштало их је живота, што је указивало на то да Британцима неће бити лако да одржавају одговарајуће односе.

Но, и иоред такве изолације Хадсона и осталих хмера предострожности према њему, он је ипак био у току догађаја, па је могао извештавати своје претпостављене о развоју ситуације у земљи. То је знао

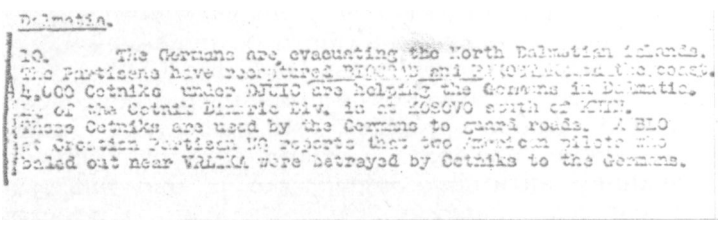
Dalmatia.

10. The Germans are evacuating the North Dalmatian Islands.
The Partisans have occupied [illegible]
4,000 Cetniks under DAJIC are helping the Germans in Dalmatia.
[illegible] of the Cetnik Dimitrije Div. is at KOSOVO south of KNIN.
These Cetniks are used by the Germans to guard roads. A BLO
[illegible] Croatian Partisan HQ reports that two American pilots who
baled out near VALJKA were betrayed by Cetniks to the Germans.

Факсимил дела извештаја британског официра за везу при Главном штабу НОВ и ПО Хрватске од децембра 1943. о сарадњи војводе Момчила Бујића с немачким окупатором и изручења америчких пилота немачким командама (А-УИ, Фонд Форин офиса, рег. бр. 371/37618)

Три британиска радио-агента у Хомољским планинама (из немачког архива)

и Дража па је, да би омаловажио те Хадсонове извештаје, почетком новембра упутио Симовићу депешу у којој се каже и ово:

„Утисци једног енглеског официра (Хадсона — прим. а.) су да се партизани на челу с комунистима супростављају сили Осовине. Партизани су се организовали у Црној Гори. Четничке воће отворено говоре да они више воле сарадњу с Недићем, него с комунистима . .. Грађански рат ће дуго трајати, а у међувремену ништа се неће предузети прогив Немаца".

Ову садржину телеграма (у чијем првом делу се говори о томе како су, тобоже партизани извршили напад на четнике у пределу Ужица) Симовић је 13. новембра 1941. доставио британском министру спољних послова Антонн Идну. Међутим Михаиловић је већ тада помишљао како да легализује своје одреде код немачког окупатора, с којим је само два дана раније водио преговоре у селу Дивцима (11. новембра 1941), молећи од Немаца оружје, муницију и друго за борбу против комуниста и НОПОЈ.

Када је главнина партизанских одреда из западне Србије и Шумадије с Врховним штабом и Титом била крајем новембра принуђена да се повлачи према Санџаку, том приликом се Хадсон затекао у Ужицу. Зато се једно време повлачио с партизанима, али се убрзо одвојио и 8. децембра 1941. године стигао код Драже на Равну Гору. Био је разочаран чињеницом да није нашао ни једну четничку јединицу, јер су четници већ били постали обични квислинзи. Тих дана је прекинута и радио-веза с Британцима како Дражина, тако и Хадсонова.

Михаиловић није био одушевљен Хадсоновим повратком, који га је пратио као сенка, јер је очекивао да је он у том општем метежу, када је и сам Дража у последњем моменту побегао из села Струганика, ликвидиран, што је интимно желео. На тај би се начин отарасио једног незгодног сведока, који је за кратко време много чега видео и чуо.

Дража и Хадсон су се убрзо поново раздвојили. Дража је са Равне горе отишао у правцу Голије, док се Хадсон наредних месеци крио по раштрканим селима на Равној гори. Када се Михаиловић после дужег времена почетком јуна 1942. пребацио у Горње Липово, код Колашина, ту га је поново пронашао Хадсон, који се „са заштитном пратњом од легализованих четника" и италијанским камионима пребацио у Дражин штаб, и своју мисију сместио у Доње Липово.

Од децембра 1941. до маја 1942. није било никаквих веза између Драже Михаиловића и Британаца посредством капетана Хадсона, већ је Дража одржавао директну везу с Каиром путем линије УШа гез1а, јер је у то време и Хадсон, због Дражиних интрига, био у немилости своје команде у Каиру, што се још више компликовало појавом британског капетана Кристофора Лоренса (Гашгепсе) за кога је Михаиловић мислио да ће заменити Хадсона.

СЛУЧАЈ МАЈОРА АТЕРТОНА

Губљење везе Хадсона и Михаиловића с Британцима и краљевском југословенском владом упозоравало је Лондон и Каиро на то да се нешто крупно десило. 50Е је помишљала да је Михаиловић окружен непријатељским обавештајнпм службама па да не може слати обавештења. Нису стизали никакви званични извештаји на оонову којих би се могло закључити, па је због тога 80Е, по одобрењу британске владе, одлучила да се на ширу територију Босне, Црне Горе и Хрватског приморја, где се претпостављало да се Дража налази, пошаљу групе обавештајаца или, пак, да ступе у додир с његовим присталицама на ширем подручју Сплита.

Као прва група, односно обавештајна мисија, уиуђени су под шифром „Хена" југословенски резервни поручник Станислав Рапотец и радист Стјепан Шинко (алијас Стеван Јовановић). Они су се искрцали поАморницом 27. јануара 1942. у рејону Сплита, где су успоставили везу с италијанским колаборационистом четничким војводом Илијом Трифуновићем-Бричанином, чији се штаб налазио у Сплиту. Међутим, ова група није успела да успостави контакт са Михаиловићем па се Рапотец јула 1942. пребацио у Истанбул (Цариград), а Јовановић је остао у Сплиту, у штабу Илије Бирчанина, као телеграфиста.

Само недељу дана касније (4. фебруара 1942) искрцана је комбинована британско-југословенска мисија под шифром „Хидра", с британским мајором Теренеом Атертоном (Тегепсе АШег1:оп), као шефом групе, и члановима капетаном бивше југословенске војске Радојем Недељковићем и радио-телеграфистом Патриком 0'Донованом (Ра1пск 0'Бопоуап). Ова група се искрцала поменутог дана у близини Петровца на мору недалеко од места где су се у јесен 1941. искрцали каиетан Хадсон, Остојић, Лалатовић и Драгичевић.

Ова обавештајна мисија је по искрцавању ступила у везу са штабом партизанског батаљона „Јован Томашевић", одакле је сироведена у штаб Ловћенског НОП одреда, а затим у Главни штаб НОП одреда за Црну Гору и Боку. Ту је боравила до 19.

марта, када је дошла у Фочу, у Врховни штаб НОП и ДВ Југославије. Ту је Атертону и његовој групи пружено гостопримство и потпуно обезбеђење. Имали су пуну слободу рада и често су били у друштву чланова Врховног штаба. У исто време у Фочи се налазио и генерал бивше Југословенске војске Љубо Новаковић. Овај дволични, превртљиви, нестабилни и славољубиви генерал без војске кришом је контактирао с Атертоном. Пре тога је Новаковић имао нрилику да се лично увери о циљевима организације Драже Михаиловића и Косте Пећанца, јер се и једном и другом стављао на располагање, па их је опет, из каријеристичких побуда напуштао.

Ноћу 15. априла 1942. Атертон и његова група, заједно с генералом Новаковићем, тајно је напустила Фочу и до 22. априла су се крили у пећинама код Челебића. Потом су се након свађе с Новаковићем и Недељковићем, Атертон и 0'Доновен одвојили и пошли према Србији да траже Дражу. На путу према селу Татаревини пратио их је Спасоје Дакић, командант једне четничке групе. Ту им се изгубио сваки траг. Истрагом је утврђено да их је Дакић убио. Дакић се каеније појавио у Дражином штабу с Атертоновим двогледом и ципелама. Дакић их је једноставно побио да би се дочепао новца који је са собом носио Атертон (око 1 милион италијанских лира и око 2.000 златника).

Слично је прошла и трећа британско-југословенска обавештајна мисија, шифровано названа „Дисклејм", која се наслепо спустила падобранима 5. фебруара 1942. на подручју Романије, где су их похватали домобрани и усташе и предали Немцима: два Британца (од којих је један био мајор Кавен Елиот, а други радио-телеграфиста) и два југословенска официра.

Тражећи Михаиловића капетан Недељковић се убрзо састао с мајором Захаријем Остојићем, који је Дражи упутио следећу депешу:

„Јуче (10/У) дошао капетан Недељковић, члан мисије која се искрцала 4. фебруара и била у партизанском ропству до 15. априла. Ослободио је Љуба Новаковић, који упућује покајничко писмо. Енлески мајор Атертон, још гори од Марка (тако су звали Хадсона — прим. а.), тражио помоћ за комунисте али није добио везу с Малтом. Он жели да вас види и пише писмо. Сада је негде у Босни. Има од своје команде упутство да свим силама мути и подржава борбу против окупатора без обзира на губитак нашег народа. Политички жели да образује неку владу на коју би он имао утицај као Енглез, као и у Лондону на нашу владу тамо. По свему, жели гробницу нашег народа за оачун Енглееке. Једном речју, трговац људских живота. Он је шеф четири или пет мисија у Југославији упућених без нашег знања. Све имају исти мрачан задатак.

Место мисија: Црна Гора, Херцеговина, Далмација, јужна Србија и Босна. Атертон дао комунистима 250.000 лира. Овоме џентлмену треба спречити вршљање и објаснити да ми нисмо Црнци и да не продајемо наш народ, већ гинемо за његово добро."

V вези с том депешом Михаиловић се обратио својој влади, на што му је одговорено: „Атертон је наш човек, послат Вама у јануару. Помозите му и пазите на његов савет". Узгред речено Атертон је

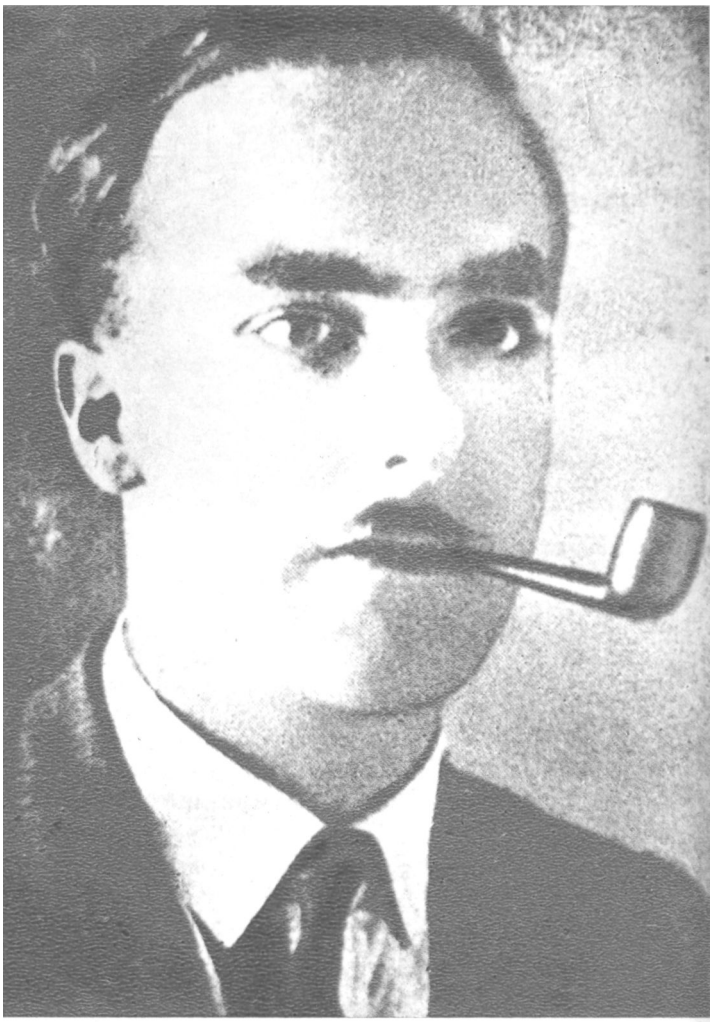

Британски мајор Теренс Атертон, убијен од четника у пролеће 1942.

пре рата био у Београду, где се оженио једном Муслиманком из Босне.

Пошто се са Остојићем у другој половини априла 1942. налазио Хадсон, за кога је Остојић у једној својој депеши упућеној 26. апрнла 1942. Дражп Михаиловићу рекао да је он опет велики пријатељ четника, да је признао своје грешке и да је „мекан као памук", то се Хадсон заинтересовао за Атертонову мисију. У том смислу је водио разговор с Недељковићем. Хадсон је тада рекао Недељковићу да једино партизани воде борбу против окупатора, док четници сарађују с окупаторима и боре се једино против партизана. Хадсон је тада изјавио Недељковићу да га је Дража „отерао од радио-станице" и додао: „Ја сам изгубио сваку везу са својом командом и прелазим из руке у руку појединих одреда, и сматрају ме као заробљеника".

Да је Хадсон био у немилости, види се из писма које је упутио Михаиловићу 11. јуна 1942. Тада му је нагласио да је Велика Британија решена да стопроцентно помаже Михаиловићу. „Али будите уверени, ако ематрате да је боље за Вас, ја ћу остати у једној усамљеној колиби до краја рата и да не видим, не чујем и не говорим ништа" — нагласио је Хадсон.

Сахрана америчког пилота кога су бугарски фашистички војници убили приликом скока падобраном код Ужица

У наведеном пнему упућеном Дражи капетан Хадсон је истакао дивљење четничким командантима Буришићу и Станишићу на њиховој „борби против комуниста", при томе је изразио жељу да их види.

0 затегнутим односима и интригама је касније говорио и пуковник Бејли у једном свом опширном извештају из априла 1944, који је поднео својим претпостављеним по завршетку свог рада у Дражиној Врховној команди.

Пошто је истрагом утврђено да је Атертона убио четовођа Спасоје Дакић, Хадсон, када је за то сазнао, лично је изјавио Михаиловићу следеће:

„Ви можете убити све нас, али не заборавите да Енглеска Империја располаже још с великим бројем људи које ће упутити да виде шта се ради".

Хадсоново предвиђање о убиствима и предајама Британаца немачком окупатору ускоро се и обистинило. Тако су мајор Драгутин Кесеровић и капетан Машан Буровић у пролеће 1942. предали немачком окупатору капетана Кристифора Лоренса који је 1941. побегао из немачког заробљеништва приликом транспорта из Грчке V Немачку. Лоренс се учинио погоАнијим Михаиловићу па је овај имао намеру да га задржи за шефа британске мисије. Међутим пошто се Лоренс кретао уз Кесеровићев и Буровићев штаб, то су га ови за оружје изручили Немцима.

Крајем јула 1942. четници еу под командом Петра Бађовића, убили британеког обавештајца Парола, који је био послан да пронађе Михаиловића и да с њим успостави везу. Мотив убиства је био вероватно тај што је Парол по доласку међу четнике видео да ови сарађују с Италијанима, па су се четници побојали да он о томе не достави извештај у Каиро.

Убрзо после тога Италијани су ухапсили капетана Цемса Роланда, званог Радован, када је с Дражом ишао у Херцеговину на састанак са четничким командантима у Зимоњића кули, код Автовца. Роланд се том приликом уиознао с војводом Илијом Трифуновићем-Бирчанином, а када се овај вратио у Сплит, Италијани су ухапсили капетана Роланда, након чега је Дража изјавио да је Роланд издајица, чему су се успротивили остали британски официри.

БРИТАНСКИ КАПЕТАН РОБЕРТСОН У ЧЕТНИЧКОМ ЗАТВОРУ

У лето 1942. одговорне британске службе и 50Е располагали су чврстим подацима о колаборацији четника с окупаторима. Пошто су Британци имали интереса за организацију Драже Михаиловића, који је, на крају, био и министар војске краљевске југословенеке владе у избеглиштву, то су сматрали да би се повећањем броја чланова мисија у Дражином штабу и мисија уопште код четника могли радикално утицати на генерала Дражу Михаиловића да измени свој курс у односу на окупатора. Поред тога, Британци су били заинтересовани за прикупљање обавештајних података на југословенском тлу пошто је и у њиховим плановима за један дужи период била присутна могућност савезничког искрцавања на Балкану односно на југословенској јадранској обали.

Непосредно пре своје велике офанзиве у северној Африци Британци су интензивирали упућивање ратног материјала и својих официра код четника, сматрајући да би се активирањем четника могле везати извесне окупаторске снаге у Југославији и на тај начин омогућити њихово упућивање на афричко ратиште. Један од таквих официра је био и британски капетан Чарлс Робертсон (СћагЈез Коћег-180п), пореклом Србин, по имену Бранко Радојевић. Робертсон је био канадски држављанин и учеетвовао је у Шпанском народноослободилачком рату на страни Шпанске републиканске војске. Добро је знао свој српски језик, као и већина оних које су Британци упућивали у Југославију, па је на тај начин могао да одржава тешњи и непосреАНИји контакт с четницима.

Робертсон се крајем августа 1942. спустио падобраном у област Дурмитора. На путу у Дражин штаб Робертсон се могао и лично уверити о сарадњи четника с италијанским окупатором и њиховој потпуној зависности од Италијана. Убрзо пошто је Робертсон стигао код Драже, на Копаоник се падобраном спустио југословенски капетан Аћим Слијепчевић, о чему је мајор Драгутин Кесеровић обавестио 4. септембра 1942. Дражу Михаиловића.

Том приликом је Кееровић упознао Дражу да је Слијепчевић донео шифре за посебну везу Драже с владом и да је исти захтевао да се капетан Наумовић, који је дошао у земљу с британским обавештајцем Паролом, одстрани из Михаиловићеве средине. Након тога (20. септембра 1942) капетан Слијепчевић је упозорио Дражу на Робертсона писмом, у коме је, поред осталог стајало: „Неки капетан Робертсон, иначе Србин, који је упућен у Штаб (мисли се на Михаиловићев — прим. а) у Југославију упућен је без знања наше владе".

То је био довољан сигнал Михаиловићу да већ поред јако изражених нетриељивих ставова према британским официрима, иојача контролу над радом и понашањем Робертсона и да му спречи обављање послова због којих је дошао. Бејли је такође у свом извештају од априла 1944. рекао да је Робертсон „југословенски комунист у британској униформи, који је изборио право да одржава директну везу с Каиром, и чији односи према потпуковнику Хадсону нису били никада адекватно Аефинисани од Каира".

Робертсон је због отворених ставова према четницима убрзо пао у немилост и Аоспео у затвор. Из затвора је упутио пиомо 14. новембра 1942. Дражи Михаиловићу, у коме говори о напорпма англоамеричких трупа и Црвене армије у борби против фашизма, рекавши при томе и ово:

„На својој војничкој дужности затворен сам по сведочењу војника, неког Блаже Букановића, у Каиру познатог као италијанског шпијуна број један, издајника Југославије и црногорског квислинга. Одмах сам известио своју Команду и своју Владу. Ни моја Врховна команда ни моја Влада не признају моје хапшење, па, према томе, ни ја сам".

V даљем свом излагању капетан Робертсон је подсетио Дражу да се код четника већ налазе савезнички представници који су савладали „све опасностн океана, и ништа Вам не треба осим да погину за вашу слободу".

У даљем тексту свога писма Робертсон, из^међу осталог, иише:

„Један од таквих сам и ја. Прошао сам све опасности кроз које један Американац може да прође да дође да вас помогне, тј. да вас ослободимо. За све моје напоре одмах сам био лоше награђен . . .

У интересу савезника, а поготово ваших малих народа, молим вас да ми не сметате у вршењу моје свете војничке дужности у борби против окупатора, њихових савезника, издајника и плаћеника. Забраните вашим потчињенима да врше пропаганду и да ме разним наређењима представљају војсци као радикала, демократу или комунисту — јер сам војник и то ми шкоди у вршењу мога војничког задатка".

Сви Робертстонови наводи у писму су били тачни и Михаиловић их није могао да оповргне. Већ 15. новембра 1942. Дража се обратио Хадсону и скренуо му пажњу на тон писања и начин опхођења Робертсона. Питао је Хадсона шта он мисли о томе и да ли се слаже с „увредама наиетим југословенској војсци, која се већ годину и по дана бори за своју слободу и својим акцијама веже 40 непријатељских дивизија". Такође је Хадсону саопштио да с Робертсоном не жели имати никакве контакте. На полеђини истог документа Михаиловић је својеручно написао: „Чувати да се види каквог комунистичког пропагатора су нам послали из Каира".

Дражина тврдња да четници везују 40 непријатељских дивизија била је гола неистина, јер су на југословенској територији све окупаторске дивизије везивали искључиво за себе партизански одреди, бригаде, дивизије и корпуси Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије, док је Дража са својим одредима у јесен 1942. увелико стварао план о уништењу НОВ и ПОЈ и Бихаћке Републике у заједничким операцијама с немачким, италијанским и усташко-домобранским јединицама. То је била само још једна Михаиловићева дезинформација, шго је било јасно и самом Хадсону.

Истог дана када се Михаиловић обратио Хадсону овај је послао опширан извештај о ситуацији код четника. У њему је Хадсон јасно ставио до знања својим претпостављеним да „Михаиловић и даље не одобрава предузимање диверзантских акција према Италијанима", да Михаиловићеви четници пред Немцима у Србији „имају велику слободу кретања", да је Михаиловић „склон сваком тајном споразумевању било с Италијанима, било с Немцима, али под условом да га такав поступак не компромитује".

Такви ставови Михаиловића још једном су потврдили мишљења британских кругова да ће с њим имати још доста тешкоћа, имајући у виду и његово одбијање да приступи саботажама које је од њега још у септембру 1942. тражио генерал Александар, савезнички врховни командант на Блиском истоку.

МИСИЈА ПУКОВНИКА БЕЈЛИЈА

Крајем 1942. Британци су успоставили авио-базе у северној Африци, што је омогућило брже и лакше снабдевање четника ратним и другим хматеријалом. Рачунали су да ће се Михаиловић одвојити од окупатора ако му се пошаље више наоружања, јер је

Аража Михаиловић и пуковник Бејли у пријатељском ћаскању у Липову код Колашина (почетак 1943)

он своје савезнништво са њима правдао војничком и политичком мудрошћу да од њих извуче што више користи, а у ствари, радило се о планском и смишљеном повезивању с италијанским и иемачким фашистичким окупаторима у којем је гледао сигурну енагу за уништење НОВ и ПОЈ.

Поред тога Дража је, ма колико да еу Британци покушавали да му подигну углед и ауторитет, не само у земљи већ и код демократске светске јавности постајао све арогантнији према Британцима због тога што је Радио-Лондон бивао све објективнији у погледу приказивања ситуације у земљи и улоге и значаја НароАноослобоАилачке војске Југославије. Његова нетрпељивост према Хадсону, а такође и подозрење неких британских званичних кругова према овом шефу британеке војне мисије при Дражином штабу и сумње у истинитост његових извештаја, навело је британску владу да у Дражин штаб пошаље једног официра вишег ранга. Избор је пао на генералштабног пуковника Стенли Бејлија (51:ап1еу ШНћат ВаНеу).

Бејли је пре рата дуже време боравио у Југославији. Радио је у руднику Трепчи као рударски инжињер, где су Британци имали своје акције. Прилично је познавао југословенске политичке прилике и добро је владао српскохрватским језиком. Бејли је имао широки круг пријатеља међу пословним људима, а познавао је и већи број југословенских официра, што му је све ишло наруку у испуњавању његове мисије у Дражином штабу.

Аеродром, на 40 км од Каира према Александрији, Бејли је напустио 25. децембра 1942. с наредником и раАио-телеграфистом Тонисоном (Топп15оп). Спустио се падобраном истог дана у 23.55 на падине планине Сињајевине 13 км северно од Колашина, док је наредник Тонисон искочио падобраном 15 минута после поноћи 26. децембра и том приликом је, при спуштању, ишчашио раме. Бејли је прихваћен од четника, стигао у британску војну мисију у Доње Липово у 4 чаеа ујутро 26. децембра, да би се истога дана у подне састао с Дражом Михаиловићем, чији се штаб налазио у Горњем Липову, али је био једно 2 км удаљенији од места где се налазила британска војна мисија с мајором Халсоном, капетаном Робертсоном и наредником Емлијем. Бејлију, новом британском шефу војне мисије при Дражином штабу, у фебруару се придружио мајор Робертс, радио-телеграфист. На тај начин је почела да функционише Бејлијева војна мисија с више оптимизма од претходне Хадсонове који је овим променама постао Бејлијев заменик. Бејли је донео Дражи Михаиловићу и неке поруке, о чему је један блиски сарадник Драже Михаиловића касније писао:

„При доласку донео је пуковник Бејли и нека писма зе ћенерала Михаиловића и неку препоруку у којој се истиче као наш пријатељ".

То је потврдио и Михаиловић у депеши коју је месец и по дана касније упутио мајору Остојићу: „Нови човек који је дошао одличан је наш пријатељ". Михаиловић му је дао симболично име Милош, што је требало да асоцира на Косово, где је Бејли провео дуже времена за време своје службе у Југославији, односно на косовског јунака Милоша Обилића.

Дража Михаиловић (други слева) и пуковник Бејли, шеф британске војне мисије (други здесна), у Липову код Колашина (почетак 1943)

Бејли је, поред осталог, донео и 30 милиона италијанских лира, које је дао Дражи.

Према првим контактима које је Бејли имао с Дражом Михаиловићем и његовим саветницима Драгишом Васићем, Младеном Жујовићем и другима, изгледало је да ће неепоразум између Дражиног штаба и британске војне мисије бити уклоњен. Међутим, Бејли који је имао задатак да оствари не само сношљивије односе с Дражом, већ и да га приволи на акцију у вези с директивама савезничке Врховне команде на Блиском истоку, убрзо је и сам дошао у сукоб с Дражом ио истим питањима по којима је долазио и капетан (сада већ мајор) Хадсон.

Када је дошао у Липово, нови шеф британске војне мисије пуковник Бејли је могао да запази извесну ужурбаност и оптимизам у Дражином штабу, који је проистицао из Дражиног плана и намера за „поход на западну Босну", ради разбијања и уништења Совјетске Републике, како је Дража називао *Бихаћку Републику.* Бејлијев долазак пада баш у време када је још било у току пребацивање Бањовићевих 3.000 четника у Далмацију и Лику ради ојачања тамошњих четничких одреда за дејство против јединица НОВ и ПОЈ у еарадњи с италијанским окупатором. Колико је о томе свему знао Бејли, не може се са сигурношћу тврдити, али је сигурно да је британска војна мисија, преко својих

канала и својим личним запажашима, могла знати шта намерава Михаиловић и због чега се вршила мобилизација четника у Црној Гори.

Међутим Бејли се у све то тада није мешао.

ДРАЖА МИХАИЛОВИК И ЕМИСИЈЕ РАДИО-ЛОНДОНА

Крајем 1942. и почетком 1943. британски званични кругови све више се користе услугама Радио-Лондона у вези с преношењем вести о борбама јединица НОВ и ПОЈ, јер се чињенице више ниеу могле прикривати, што је изазвало бурне реакције код Драже и четника. То је посебно изазвало пометњу код четничких команданата, који нису знали како да се у вези с тим поставе, јер је истина о задивљујућим борбама НОВ и ПОЈ све више продирала у свет и на неослобођене територије Југославије. Због тога је Дража 13. јануара 1943. једним својим циркуларним расписом својим командантима саопштио:

„Навијање Радио-Лондона за помирење с комунистима објаоните у умереној проиаганди да је то наше лукавство да комунисте мало умиримо и да их уништимо. Објасните јавно народу да нас Енглези у томе потпомажу да бисмо се једном отарасили комуниста, који се не боре да ослободе, већ да заробе народ. Саопштите и суседима".

Очигледно је да је Дража Михаиловић опрезно и постепено припремао своје потчињеие на кампању која је почела према емисијама Радио-Лондона а индиректно према Британцима уопште. То што Дража помиње некакво „помнрење с комунистима", је чиста његова измишљотина, јер таквих понуда у то време није било. Истина, Врховни штаб НОВ и ПОЈ и Централни комитет КПЈ и тада су били на становишту да се сваком честитом антифашисти и патриоти, па ма где се налазио и без обзира на верско, политичко и национално опредељење, пружи прилика да учествује у народноослободилачкој борби против окупатора и домаћих издајника. Међутим, тада није било ни помисли о ма каквом контакту и сарадњи са Дражом Михаиловићем. Због тога је и настало комешање код четничких команАаната, који се нису могли да онаћу у новонасталој ситуацији. Дража је при томе нарочиту иажњу обраћао Србији, где су четници непрестано терорисали народ и покушавали да га силом држе ван сваке борбе против окупатора и домаћих издајника. Због тога је, у својим пропагандним дезинформацијама и клеветама НОБ-а за иностранство, Дража непрекидно указивао да у Србији нема партизанских снага, да је Србија „четничка земља". Узалудно је улагао максималне напоре да угуши НОБ у Србији. Тако је у једној својој депеши од 16. јануара 1943, упућеној свим четничким командантима у Србији („Распис свима у Србији"), захтевао и истицао:

„И поред свих невоља, нарочито подвлачим да је комунистичка опасност увек једна од највећих. Те злотворе и крвнике нашег народа уништавајте без милости. Сви команданти су ми одговорни за своје рејоне који треба да буду чисти од ових мангупа и пробисвета, које воде странци Тито и Моша Пијаде".

За Дражу су тада били „хмангупи и пробисвети" оне бројне жртве: деца, старци, жене, па и деца у колевци, чији су се родитељи определили да се боре у НОП. Очито је да је за Дражу Михаиловића непријатељ број 1 био народоослободилачки и револуционарни рат, и да других непријатеља за окупаторског колаборационисту и контрареволуционара Дражу Михаиловића није могло бити ни у Србији, као ни у читавој Југославији.

Истога дана (16. јануара 1943) је обавестио мајора Симеона-Синишу Оцокољића Пазарца (псеудоним Илијев), команданта Млавског четничког корпуса, о напорима које чини влада Слободана Јовановића да спречи изношење чињеница у Југославији преко Радио-Лондона, па каже:

„Наша влада у Лондону предузима све да спречи енглеску проиаганду за партизаие. Слободан Јовановић води тешку борбу у том погледу. Ја улажем протест и спречавам колико највише могу, али најбољи начин спречавања овог је у уништењу комуниста, после чега Енглези неће имати кога да хвале. На том радимо, и ускоро ће те чути да смо их у име бога ликвидирали. Код вас на вашем терену уништавајте их без милости".

Да би их уништавали без милости, значило је, пре овега, „црним тројкама" клати и заплашити српски народ и ирирећивати му крваве и масовне погроме уз пуну помоћ иемачког окупатора, недићеваца и љотићеваца. Што се пак тиче Дражине тврдње да ће се, наводно, чути о ликвидацији комуниста, управо се и чуло, али то да су четници Михаиловића у четвртој непријатељској офанзиви били до ногу потучени, да се од тога великог војно-политичког пораза никад више нису опоравили.

Држећи непрекидно своје потчињене команданте у ставу ишчекивања борбе против окупатора (јер за то ни 1943. за Дражу није било наступило време) Михаиловић је истовремепо непрекидно захтевао борбу четника против НОВ и ПОЈ. Тако је Дража 24. јануара 1943. упутио следећи „Распис свима", у коме се каже:

„Наши савезници указују преко радија на важне и велике одлуке ових дана. Немцима се ближи крај. Припремајте се за одсудну акцију. Стога ред и рад на првом месту. Расчистите свуда терен од комуниста, да бисмо имали одрешене руке за одсудни моменат".

Како су четнички команданти схватили упозорења и наређења Драже Михаиловића види се из депеше коју му је мајор Захарије Остојић упутио 28. јануара 1943. где, поред осталог, пише:

„Радио-Лондон је дао јуче Иднову изјаву да Енглеска и Русија раде на обједињењу свих снага у нашој земљи за борбу против окупатора, док Вас комунистичка станица („Слободна Југославија — прим. а.) грди на сва уста. Да ли су на овом јаловом послу предузели што код Вас наши дивни савезници Енглези, који нас овако сјајно помажу у последње време. Ја остајем до краја заклети непријатељ црвених зликоваца и убеђен сам да би свако споразумевање с комунистима значило огромни губитак за нашу ствар у народу. Молим за одговор и даље наређење".

Три дана касније (1. фебруара 1943) Дража је одговорио Остојићу, иоред осталог, следеће:

Четнички кољач звани „Кореја" из Групе Расинско-топличких корпуса војводе Дратутина Кесеровића (у рејону Крушевца, 1944)

„Савезници траже опипљиви доказ наше активности у Босни и другим западним крајевима. Потребно је да о томе дамо видни доказ као и обећање које ће се извршити, а можемо то чинити и под фирмом комуниста. Потребно је уништити пруге Сарајево — Вишеград, Сарајево — Брод. Даље, врло бисмо задовољни били уништењем електричне централе у Омишу. Јер, кад се уништи ова централа, поестаће да ради врло важна предузећа. Јавите шта можемо предузети и шта можемо учинити. Због досадашње неактивности у односу на саобраћај у Босни чак и неки амерички листови почињу да сувише истичу комунисте иако су они и лажима вршили пропаганду. Чак им је то и успевало. Нама лаж не треба. V овом моменту требало би прво дејствовати на пруге, а чим се Совјетска република разјури, онда и са Омишом свршити, и то под фирмом комуниста. Јавите ми шта све можемо иредузети и када у погледу времена".

То је Дража јављао Остојићу у време кад су четници, немачки и италијански окупатор, усташе и домобрани свим силама покушавали да униште Главну оперативиу групу Врховног штаба НОВ и ПОЈ, и затим 1. босански и 1. хрватски корпус у четвртој непријатељској офанзиви, тј. у бици на Неретви. Међутим познато је да четници чак ни под „фирмом комуниста" нису извели ниједну акцију.

Одговарајући Остојићу на његово питање о будућим односима са савезницима и емисијама Радио-Лондона, Дража је 10. фебруара 1943. казао и ово:

„Материјлну помоћ ћемо добити. Нови човек (мисли се на пуковника Бејлија — прим.а.) који је дошао одличан је наш пријатељ . . . Наши воде политику тамо и морамо се бранити од комунистичких лажи у Америци, јер они износе да се ми више не боримо против окупатора. Народу објшњавати да

Лондон тако мора говорити због Русије, а да у души мисли друго, и планови су му у нашу корист. Енглези не могу оставити Балкан, а нарочито Цариград. То је наша срећа што се међусобно гложе"

Како је Радио-Лондон све више говорио о борби НОВ и ПОЈ, а „Слободна Југославија", радио-станица НОП-а у СССР-у, о херојским борбама које су јединице НОВЈ водиле у долини Неретве, то је Дража Михаиловић одлучио да забрани слушање Радио-Лондона (Бибиси), те је 17. фебруара 1943. изричито наредио:

„Наша влада у Лондону је противна енглеском навијању за комунисте. Енглези су обични трговци људским месом. Сви извештаји о правим партизанима у Југославији обичне су измишљотине. Они се не боре против окупатора, већ само против нас, и то за власт. Наредите да се ирекине слушање Радио-Лондона чим иочне да хвали комунисте Кад Харисон говори, увек ирекините слушање. орих дана се уништавају последњи партизани у Боони. Навијање Радио-Лондона долази им као посмртно слово".

Очито је да је Дражу ухватила паника у време када су се четници заједно с окупатором, борили против Главне оперативне групе Врховног шгаба НОВ и ПОЈ у бици на Неретви. Умеето, (како је то Дража предвиђао) да ће партизани бити уништени, поражени су његови одреди и италијанске трупе код Прозора, а затим и у Херцеговини и долини Дрине док су бројне немачке трупе и усташко-домобранске снаге претрпеле тежак пораз код Горњег Вакуфа, Прозора и у долини Неретве.

МИХАИЛОВИНЕВ АНТИСАВЕЗНИЧКИ ИСТУП У ГОРЊЕМ ЛИПОВУ

Михаиловићев однос према пуковнику Бејлију био је до 28. фебруара 1943. толерантнији него према Хадсону, а поготову према капетану Робертсону. Међутим, тога дана (28. фебруара 1943) је примио Остојићеве депеше о томе да се „комунисти извлаче од Неретве" према Горњем Вакуфу (што, у ствари, није било извлачење, већ припрема за противудар. Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ да би се одбранили рањеници). Знајући да је Главна оперативна група потпуно окружена сматрао је да је дошао прави треиутак да се „комунисти потпуно униште". Дража је чекао погодан моменат да то саопшти пуковнику Бејлију. За то му се указала ирилика на крштењу једног новорођенчета у Горњем Липову. На славље су били позвани „виђенији" људи, па и Дража с пуковником Бејлијем и неким другим члановима британске војне мисије.

Држећи здравицу, Дража је иолуиијан рекао да се тзв. Југоеловенека војска у отаџбини (четници) успешно бори на фронтовима (не помињући против кога), да четницима, тобоже, сметају комунисти да се ови у потпуности не посвете борби против окупатора, затим да ће се борба против непријатеља број један „ускоро" завршити. Говорио је о толерантном ставу између италијанске војске и четника, али није поменуо да се четници боре у долини Неретве под командом италијанских официра.

У једном тренутку окренуо се према пуковнику Бејлију и почео свом жестином да напада савезнике. Критиковао их је да су наоружање и опрема које му шаљу недовољни за потребе четника који се тако „храбро" боре за општу савезничку ствар, а да је мало и новца које шаљу Британци. Бејли је пређутно прешао преко свега тога, не желећи да изазива полемику, али је своје претпостављене известио, поред осталог, и следеће:

„Михаиловић се користио овом полузваничном приликом да одржи једну незваничну здравипу, веома огорчену тираду иротив Британаца и Американаца и против сарадње са савезницима уопште. Тирала је трајала готово 30 минута, а текла је овако:

,,а) Срби су сада потпуно без пријатеља, опкољени унутарњим и спољним непријатељима, а срамно занемарени од својих тзв. савезника. Ради својих стратегијских циљева Енглези гурају Србе без икакве намере да им укажу помоћ ни сада ни убудуће. Енглези се безосећајно боре у Југославији до последњег Србина, а без икакве штете по себе. Они се труде да купе српску крв по цени незнатних пошиљ-

Ваздухопловни пилот Радивоје, звани „Расинац" (стоји, здесна), и Предраг Благојевић „Брка" (чучи, здесна) у друштву двојице припадника енглеске војне мисије у Расинском четничком корпусу Драгутина Кесеровића

Четници из околине Ужнчке Пожеге, Ариља и Ивањице нталијанским камионима се пребацују у Санџак и Црну Гору 18. априла 1942. С овом групом четника пребацио се у Дражин штаб капетан Бил Хадсон, члан британске војне мисије

ки оружја. У исто време они покушавају да осла6е Србе и одврате их од њихове правичне борбе против унутрашњих непријатеља. Он. М., неће никада пристати на ову срамну трговину, типичну по енглеску траАиционалну перфидију.

б) Енглези га стално понижавају и као народног вођу и као извор обавештења својим одбијањем да прихвате његове извештаје без накнадне потврде из независних извора.

в) Ааља понижавања су британско одбијање да њему (Дражи) и његовој војсци дају непосредну везу с југословенском владом у Лондону (знатно унакаженом), и британски захтев да он њима полаже рачуне о утрошеном новцу из извора југословенске владе.

г) Далеко од тога да су гости; југословенски краљ и влада су у ствари заробљеници. Они су заробљеници и затворени од стране краљевске британске владе, која срамно потврђује југословенски суверенитет својим директним преговорима са совјетеком владом о унутрашњим југословенским проблемима.

Енглези веле да воле краља Петра II, али у исто време Форин офис и Библси отворено потпомажу једну групу чије су антидинастичке намере јасно изражене стварањем Бихаћке Републике, док они (Енглези) одбацују истинеки извештај о стварном стању у земљи. . .

ћ) Америчка штампа и демократија откриле су своје праве идеје према Европи и своје огромно жалосно непознавање југословенских ирилика и струја на Балкану, својом издајничком денунцијацијом четничког покрета. ..

Нека савезници утуве да ништа шта они могу учинити, или што прете да ће учинити, неће одвратити Србе од њихове заклетве и свете дужности да искорене партизане. Инсистирање савезника да су партизани Српство само је једна срамна лаж. Ускоро неће више бити партизана V Хрватској и Словенији...

ж) Све док Талијани буду једини извор помоћи, савезници ништа не могу учинити да он (Михаиловић) измени свој став према Талијанима. Његови непријатељи су: партизани, усташе, Муслимани и Хрвати. Кад буде свршио с њима, он ће се обрнути према Немцима и Талијанима, затим ће успоставити своју сопствену искрену демократију у Југославији без икакве захвалности према западним силама, чија се савезничка хипокризија испољава у одбијању да се ставе на његову страну против партизаиа.

Њему није више иотребна никаква веза са западним демократијама, чији је једини циљ да добију овај рат на туђи рачун; треба погледати на британеке захтеве за саботажу кад еваки човек зна да разарање једне једине пруге стаје животе стотине српских талаца."

Потребно је рећи и то да Дража није могао саслушати Бејлијеву здравицу и одговор на Михаиловићеве оптужбе, јер се Дража, сувише уморан од вике и лупања по столу и већ прилично напит, једноставно стропоштао на под, па је Бејли известио да се Дража онесвестио, што је, по Бејлијевом извештају, то била срећна околност.

После свега тога што се десило, Бејлију није било више места у Дражиној непосредној близини, и тако је он, по Михаиловићевом наређењу, премештен из Горњег у Доње Липово, где су се у једној врсти заточеништва већ налазили мајор Хадсон и капетан Робертсон.

После овог догађаја Бејли и Дража нису међусобно контактирали од 1. до 15. марта 1943, док им је у то време веза био мајор Кенет Гринлес, Бејлијев обавештајац.

Британска влада је проучила овај Бејлијев извештај, али је то није много узбуђивало, нити су чак брзо реаговали на њега, јер су били у ишчекивању развоја догађаја у бици на Неретви.

БЕЈЛП И МИХАИЛОБИН СЕ ПОВЛАЧЕ ИЗ ЛИПОВА

Пошто су четници трпели велике поразе у долини Неретве, Дража је пожурио да преузме непосредну команду над четничким јединицама, рачунајући да ће својим присуством спасити тешку ситуацију код четника. У том циљу су вршене ужурбане припреме за његов одлазак у Калиновик, где се налазило седиште истакнутог дела Врховне четничке команде на челу с мајором Захаријем Остојићем. Иако се то од Британаца крило, Бејли је ипак дознао да се Дража спрема на пут, али, наводно, како би се састао с четничким командантима с босанско-херцеговачког и сплитског подручја. Касније је Бејли јавио у Каиро да је Дража отишао „да надгледа лично операције против партизана". Дан уочи Дражиног поласка за Калиновик, Бејли је посетио Дражу (15. марта) и задржао се с њим у двочасовном разговору. Том приликом, како каже Бејли, „били су поново успостављени пријатељски односи".

За време свог боравка у Липову пуковник Бејли је трипут одлазио у Колашин. Једном је (у фебруару) посетио Павла Буришића и извршио смотру четника пред њихов одлазак на Неретву, други пут у марту и трећи пут у првој половини априла, када се срео с неким Михаиловићевим представницима из сплитског подручја, укључујући и удову војводе Илије Трифуновића-Бирчанина, која је заједно с Буром Виловићем дошла у Липово из Сплита.

После састанка с Бејлијем (15. марта 1943) Дража је сутрадан отпутовао за Калиновик, где је стигао 18. марта. Пошто су четници под личном Дражином командом разбијени у времену од 20. до 23. марта код Калиновика, он се повукао у Фочу, у италијански гарнизон.

Пуковник Бејли је 6. априла 1943. известио да се Дража налази у Фочи и да „четници отворено сарађују с Италијанима у том рејону", као и да је „ускратио сваки приступ британској мисији".

Пошто је у међувремену премијер британске владе Винстон Черчил послао ноту председнику краљевске југословенске владе Слободану Јовановићу, у којој је упозорио на сарадњу четнпка с окупаторима и тражио од Јовановића да обавести Дражу, овај је 7. априла 1943. јавио Михаиловићу да је неопходно да се што је могуће пре састане с пуковником Бејлијем у Фочи, који ће му изложити поруке избегличке владе.

Не чекајући одговор на ту поруку, Јовановић је 9. априла упутио и другу депешу Дражи, у којој је стајало:

Мајор Драгутин Кесеровић, командант Расинског четничког корпуса.

„Британско Министарство иностраних послова Лобило је текст говора који сте ви одржали 28. фебруара на једном локалном скупу. У том говору, који је сав испуњен оптужбама против британске владе, има једно место које је привукло њену нарочиту пажњу. То је оно место где кажете да су Италијани ваш једини прави извор помоћи и потпоре. Британска влада је узела озбиљно ову тврдњу и учинила ми је тим поводом оштре представке."

Поводом ове поруке, и из неких других разлога, пуковник Бејли је вероватно 10. априла 1943. замолио Михаиловића да се врати у Липово ради „важних еаопштења" и координације дејстава по плану савезничке Врховне команде на Средњем истоку.

И, заиста, Михаиловић се \/брзо вратио у Липово, али не по позиву Бејлија, већ због тога што су италијанске трупе и четниди у бици на Дрини били поражени од јединица 1. и 2. пролетерске дивизије НОВЈ. Михаиловић је био приморан да побегне из италијанског гарнизона у Фочи, који су блокирале јединице 2. пролетерске дивизије, образовале мостобран и продужиле гоњење четника према Пљевљима и Колашину. Чим је дошао у Липово, Дража је предузео низ мера да се сакрије компромитирајућа архива и припреми бекство из Црне Горе, јер су разбијене и делимично уништене четничке снаге бежале пред јединицама Главне оперативне групе Аивизија НОВЈ. Но, Дража није успео да сачува архиву, па је она убрзо пала у руке јединица НОВЈ.

Деветнаестог априла 1943. почела је евакуација Дражиног штаба и Бејлијеве мисије, јер су се јединице Главне оперативне групе дивизија Врховног штаба НОВ И ПОЈ приближавале Колашину. Дража је, пре но што је напустио Липово, наредио општу мобилизацију четника у Србији, захтевајући да што пре избију на реку Лим како би га прихватиле и спречиле продор Главне оперативне груие дивизија НОВЈ у Србију. Одбио је понуду италијанског Штаба корпуса у Цетињу да се с ужом пратњом склони код њих.

У покрету ка Лиму били су четнички корпуси из западног дела Србије: Расински корпус (под командом мајора Драгутина Кесеровића), 2. Равногорски корпус (капетана Предрага Раковића), Горска гарда (под командом капетана Николе Калабића), Јаворски и Златиборски корпус и још неки други одреди — укупно око 3.000 четника.

У своме бекству из Липова Дража је, с пуковником Бејлијем и члановима његове мисије, стигао у Мојковац 21. априла. Ту су провели дан, а затим су се упутили према селу Заостру, 6 км северозападио од Берана на падинама планине Бјеласице, 21. априла прошли су кроз једно италијанско упориште 5 км јужно од Бијелог Поља, да би се пребацили преко Лима 12. маја 1943.

БРИТАНЦИ ЗАХТЕВЉУ ПРЕКИД КОЛАБОРАЦИЈЕ ЧЕТНИКА С ИТАЛИЈАНСКИМ ОКУПАТОРОМ

Влада Велике Британије је у више наврата покушавала да преко краљевске југословенске владе стави до знања генералу Дражи Михаиловићу да сарадња с окупатором и квислиизима није у складу

Један од изразитих сарадника с немачким окупатором у Босни био је четнички командант Урош Дреновић. Овде га видимо заједно с домобранима и усташама

с оперативним и политичким плановима савезника и да није у интересу ни самог четничког покрета. Поред апела (за које се не би могло рећи да су изражавали категоричан став свих британских одговорних кругова), значајна је и тзв. „Комуникација", коју је британека влада доставила 11. маја 1943. влади Слободана Јовановића и коју је ова, преко пуковника Бејлија, доставила на знање Дражи Михаиловићу. Бејли је поруку Дражи уручио 28. маја, и она изводно гласи:

„Прво. Влада Његовог величанства нада се да ће ускоро бити у стању да пошаље ћенералу Михаиловићу материјалну помоћ у много већем обиму него што је то досад чинила. Ииак, пре но што би учинила даље кораке било у израћивању планова за кооперацију с ћеиералом Михаиловићем, било у достављању веће количине материјала, влада Његовог величанетва мора бити уверена да између ње и ћенерала Михаиловића постоји потпуни споразум у следећим тачкама:

а) Примарни објекат иокрета ћенерала Михаиловића мора бити отпор Осовини. У том циљу очевидно је потребно да он концентрише снаге на изградњи једне организације која би могла дати максимум помоћи савезничкој ствари и да се не би дала одвући од тог задатка због унутрашњих размирица. Његови су непријатељи Осовина, а ако има елемената отпора с којим он не може да сарађује, мора гледати да избегава сукоб с њима.

б) Мора постојати најтешња и најсталнија сарадња између ћенерала Михаиловића и Врховне команде британских трупа на Средњем истоку, преко пуковника Бејлија, коме је поверен задатак ла

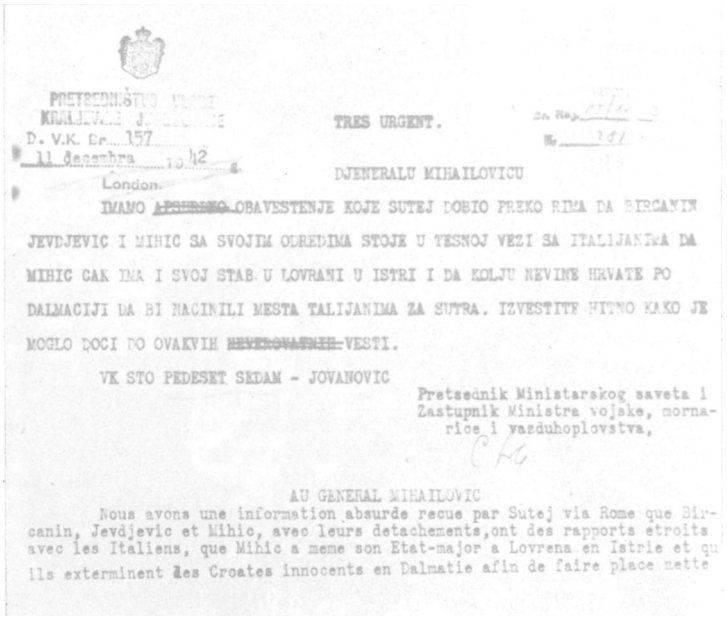

PRETSEDNIŠTVO VLADE
KRALJEVINE J[illegible]
D. V.K. Br. 157
11 decembra 1942 g.
London.

TRES URGENT.

DJENERALU MIHAILOVICU

IMAMO APSURDNO OBAVESTENJE KOJE SUTEJ DOBIO PREKO RIMA DA BIRCANIN JEVDJEVIC I MIHIC SA SVOJIM ODREDIMA STOJE U TESNOJ VEZI SA ITALIJANIMA DA MIHIC CAK IMA I SVOJ STAB U LOVRANI U ISTRI I DA KOLJU NEVINE HRVATE PO DALMACIJI DA BI NAČINILI MESTA TALIJANIMA ZA SUTRA. IZVESTITE HITNO KAKO JE MOGLO DOCI DO OVAKVIH BESMISLENIH VESTI.

VK STO PEDESET SEDAM - JOVANOVIC

Pretsednik Ministarskog saveta i
Zastupnik Ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva,

AU GENERAL MIHAILOVIC

Nous avons une information absurde reçue par Sutej via Rome que Bircanin, Jevdjevic et Mihic, avec leurs detachements, ont des rapports etroits avec les Italiens, que Mihic a meme son Etat-major a Lovrena en Istrie et qu'ils exterminent des Croates innocents en Dalmatie afin de faire place nette

Факсимил оригиниала депеше Слободана Јовановића, председника Краљевске југословенске владе у избеглиштву од 11. децембра 1942. Дражи Михаиловићу којом га обавештава о сарадњи његових потчињених команданата с италијанским окупатором (А-УН, к. 281, рег. бр. 15-1/3)

представља британску команду и да дејствује као тумач њених иогледа и намера. Координација перспективних планова нћи ће преко пуковника Бејлија. Влада Његовог величанства полаже нарочиту важност овој тачки.

ц) Свака сарадња с Италијанима, сада мора престати као и контакти или колаборације с ћенералом Недићем. Одстуиање од овог правила може бити само после претходног упознавања британске Врховне команде преко пуковника Бејлија, а с одобрењем британске и југословенске владе. . .

е) Бенерал Михаиловић треба што брже да почне с дискусијом о начину и средствима извођења горњег плана с пуковником Бејлијем, коме је један препис овога саопштења телеграфисан и који ће добити упутства од британске Врховне команде на Средњем истоку и од владе Његовог величанства...

Друго. Британска војна команда на првом месту је заинтересована за принос који покрети отпора у окупираним крајевима могу учинити за скраћење рата. Према томе, под условом да ћенерал Михаиловић прихвати споразум изложен у тачки првој и буде вољан да допринесе колико од њега зависи заједничкој ствари под поменутим условима, његов покрет добиће максимум моралне и материјалне потпоре коју влада Његовог величанства може имати на свом расиоложењу за тај циљ. У том случају влада Његовог величанства намерава да појача мисију пуковника Бејлија шаљући и друге британске војне и поморске официре. Влада Његовог величанства такође је вољна да пошаље ћанералу Михаиловићу известан број југословенских официра, саобразно аранжманима који сл/ већ претресени између ње и југословенске владе. Она ће то учинити чим ћенерал Михаиловић буде дао свој пристанак."

Очигледно је да британска влада потпуно стоји на страни Драже Михаиловића покушавајући да га наговори да прекине сарадњу с италијанским окупатором (коју је он правдао материјалним потребама). Ради тога ће у пролеће 1943. Британци свакодневно дотурати оружје и други материјал четницима. Али је такође несхватљиво да британска влада у овојој поруци ни на једном месту није поменула сарадњу четника с немачким окупатором иако је о томе сигурно морала бити обавештена.

Прослеђујући ову британску поруку, Слободан Јовановић је, у крађем коментару, писао Михаиловићу;

„Ја се надам да ћете моћи да прихватите споразум који британска влада предлаже у горњој поруци. При крају ја вас молим да имате на уму да се приближавамо новој фази рата, да у тој фази наш народ стоји пред великим задацима и да још више него досад успех не само наше народне, него и опште савезничке ствари зависи умногоме и од вас лично. Није потребно додати да краљевска влада има пуно поверење у вашу одлучност и увиђајност коју сте ви посведочили у многобројним и изузетно тешким приликама."

Као што се види, ни Слободан Јовановић нп на једном месту није наложио свом министру војном генералу Дражи Михаиловићу да се ангажује у борби против окупатора, већ се нада да ће моћи да прихвати споразум који предлаже британска влада.

Наиме, Британци су сматрали да се Дража треба да организује у Србији и на југ до Скопља првенствено на ширем подручју Копаоника и Јаетрепца јер „Партизаии представљају добру и ефикасну борбену снагу у свим рејонима где је ћенерал Михаиловић представљен једино квислинзима".

Истог дана када је Бејли упознао Дражу и с овом британском поруком у рејон села Његовуђа, код Жабљака, спустила се војна мисија британске Врховне команде из Каира, са задатком да успостави контакт с Врховним штабом НОВ и ПОЈ. Један од тих чланова је био Фредерик Вилијам Дикин (Ргес1ег1ск ШНћат Беак1п). Ово је указивало да се у британској политици почело нешто да мења у односу на НОП, јер се коначно морало схватити да су револуционарне снаге НОВ и ПОЈ биле једине војне формацији у Југославији које су се херојски бориле против фашистичких окупатора и домаћих издајника за ослобоћење своје земље и победу велике антифашистичке коалиције у рату против Хитлерове Немачке, њених савезника и сателита.

БРИТАНСКЕ И АМЕРИЧКЕ ВОЈНЕ МИСИЈЕ КОД ЧЕТНИКА У СРБИЈИ

(1943)

До априла 1943. код четника у Србији није било званичних британских војних мисија. Изузетак су чинили капетан Мејнард звани „Чика Пера", у Штабу Другог равногорског корпуса, и капетаи (касније мајор, па потпуковник) Хадсон. Када се Дража средином маја 1943. вратио у Србију, с њим је дошла и британска мисија на челу с пуковником Бејлијем.

Британски обавештајни мајор Џеспер Рутем у Хомољским планинама (пролеће 1943)

Прва британска војна мисија код четника у Србији спустила се падобраном на Копаоник 20. априла 1943. Њу су сачињавали капетан Роберт Вејд (Уас1е), наредник Џорџ Мор и југословенски наредник Данило Белић. С њима је допремљено наоружање и друга опрема за потребе четника.

Истог дана спустила се северно од Приштине и друга британска војна мисија коју је предводио мајор Џон Семер. Њен је задатак био да покрене четнике на извођење саботажа у рудницима на подручју Косова и Метохије и на рушење комуникација у тој области.

Затим се 24. маја на простору Јабланице спустила још једна мешовита мисија. Сачињавали су је мајор Кох, три британска подофицира и југословенски наредник Душан Аебан. Овој се групи 2. јуна прикључио капетан Едгар Харгривс звани „Мики", али су мисију 3. јуна 1943. напале бугарске окупационе трупе у Србији и убиле четворицу њених чланова.

Поред већ поменуте мисије капетана Вејда, на Копаоник се 23. маја спустила још једна мисија, коју су сачињавали британски мајор Нил Селби (беЉу) и југословенски поднаредник Петар Ферештетски. Авион којим су они долетели допремио је за четнике 10 митраљеза, 4.000 метака, 250 ручних бомби, већу количину експлозива и другу опрему и санитетски материјал. Селби је у штабу мајора Кесеровића изјавио да је циљ његовог доласка активирање четника у акцијама против немачког окупатора, нарочито у извођењу саботажа на комуникацијама у долини Ибра и Западне Мораве, као и да прати како и против кога четници употребљавају оружје које им је непрекидно слато.

Спуштањем тих и других мисија у пролеће лета 1943. •указивало је на важност југозападне Србије, Косова и Метохије, где је посебне напоре требало усмерити на рушење радничких постројења у Трепчи под стручним надзором брптанскнх експерата, због чега су допремане и велике количине експлозива.

Као друго подручје у Србији од посебне важности била је североисточна Србија с борским рудником и Дунавом као важном саобраћајном артеријом. Због тога су Британци прву екипу спустили падобранима на подручју Хо^мских планина 18. априла 1943, на челу с мајором Ериком Гринвудом (Сгее-п\уоос1), док је друга група спуштена 23. маја, предвођена од мајора Џеспера Рутема (Јазрег РооЉаш), који је добро говорио српскохрватски, јер је пре рата боравио у Југославији као припадник обавештајне службе.

Поред чисто војних задатака, ове мисије су имале за циљ и успостављање обавештајних канала с Румунијом, а преко ње и с Пољском, ради чега је на Хомоље почетком јуна у састав Рутемове мисије спуштен и пољски капетан Наш. Капетан Наш је поред тога имао задатак да успостави везу с радницима из Пољске који су као интернирци принудно радили у руднику Бор. Наш је почетком децембра 1943. погинуо, о чему је потпуковник Л>убо Јовановић — Патак, командант четничког Тимочког корпуса 14. децембра 1943, известио Михаиловића да су Немци „открили" место боравка британских официра и капетана Наша и додао: „Капетан Пољак Наш, са два војника Пољака и наша три војника,

Група Пољака које је немачки окупатор довео из Пољске на рад у рудник Бор. Побегли су четницима на Хомоље, где се налазио пољски капетан Наш с британском војном мисијом

Амернчки потпуковник Алберт Сајц (трећи здесна), британски мајор Бил Хадсон (други здесна) и мајор Душан Смиљанић на некој прослави у Србији 1943.

погинули у борби. Капетан енглееке војске Едгар Харгривс предао се сасвим хладно не устајући из свог кревета".

Поред наведених војних мисија, било је и низ других које је британска војно-обавештајна служба (80Е) упућивала у Србију и за које је Дража рекао да се појављују свуда „као печурке после кише". Разумљиво је да су му све те миеије сметале, јер су остваривале увид на рад четника, што Дражи Михаиловићу није одговарало, као што му није одговарало стално наваљивање британских представника да четници једанпут ступе у борбу против окупатора и да престану с колаборацијом, која је наносила бројне штете британској политици у очима савезника.

С обзиром на своју заузетост на Далеком истоку и Пацифику, Американци су се релативно рано почели да интересују за догађаје у Југославији. Већ почетком 1942. у Каиру је успостављен први контакт с војним круговима краљевске југословенске владе у избеглиштву. Прва америчка војна мисија, коју је предводио поручник Валтер Менсфилд (МапзВеИ), спустила се падобранима на планину Чемерно 18. августа 1943. Успостављањем контакта с Американцима, Дража се све више окреће њима, док према пуковнику Бејлију и његовој мисији испољава све већи антагонизам, што је довело до даљих заоштравања односа.

Увиђајући да се Дража почиње све више ослањати на Американце и да је с Бејлијем дошло до затегнутих односа, Британци су ионово покушали да измене ситуацију па су одлучили да у Михаиловићев штаб упуте бригадире (геиерала) Ц. Д. Армстронга, који се 23. септембра 1943. спустио падобраном такође на планину Чемерно заједно с америчким потпуковником Албертом Сајцом (Зеђг) и поручником Џорџом Мусулином (Сеог§е Мизиђп) чији су родитељи пореклом из Лике.

Упућивањем у Дражин штаб генерала Армстронга, Британци су желели да истакну колики значај полажу четничком покрету, после затегнутих односа е досадашњим шефом британске војне мисије пуковником Бејлијем, који је средином септембра 1943, јавио у Каиро да „Михаиловић не жели да види Британце" и да „гледа Американце као јединог пријатеља". Армстронг је веровао да ће у Дражином штабу његова мисија успети и да ће најзад моћи да покрене четнике у борбу против окупатора.

Међутим, Арметронг се преварио и као сви његови претходници, и поред поруке коју је за Дражу донео лично од краља Петра II. Краљ је том поруком изразио Дражи дивљење у његовим напорима да сачува „снаге за коначан ударац", али је нагласио да Команда британских трупа жели „Саботажу и нападе на осовинске саобраћајне везе и друге важне циљеве, и то сада". Тиме је и краљ потврдио званичну Дражину политику „чекања". Због тога Армстронгу није требало дуго времена да се увери да четници Драже Михаиловића иредстављају једну неорганизовану војну формацију, односно организовану само за пљачку и злочине, па ће због тога и он убрзо доћи у сукоб с Дражом.

СЕЛБИ И РОБЕРТСОН ОДЛАЗЕ КОД НОВЈ

Мајор Селби -се 17. јуна 1943. састао с Дражом и пуковником Бејлијем да би заједнички разрадили план саботажа на комуникацијама које воде кроз Ибарску долину и диверзија у рудницима Трепча и Звечан и на аеродром код Краљева. Михаиловић је на речима прихватио сарадњу, али је одмах упутио наређење четничким командантима (Драгутину Кесеровићу и Жики Марковићу) да не приступају њиховим акцијама на иноистирање Британаца. Дража им је наредио да, ако већ морају да то учине с обзиром на ирисуство британских официра, онда да то изведу али „само у области где комуникације пролазе кроз места која нису насељена Србима, а то су турска или аранаутска села", и где комуникације „пролазе кроз муслиманска насеља и под маеком Муслимана", користећи за то муслиманске капе.

Оваква Дражина одлука о одређивању места за извршење акције правдана је, тобоже, окупаторском одмаздом над српским становништвом, а радило се о смишљеном плану да се не замери окупатору. Тако је 18. августа 1942. наредио четницима да инсценирају саботаже у насељима с муслиманским или албанским живљем „све под фирмом комуниста" и „да се не може пронаћи кривац" (како би навукао окупаторе да врше одмазду над тим делом становништва). То је била перфидна Дражина политика која се сводила на убијање припадника НОБ-а и истребљење Муслимана.

Чланови британске војне мисије при штабу Драже Михаиловића слева надесно (стоје): Фред Џексон, генерал Армстронг, пуковник Бејли; (седе слева надесно): капетан Лофти и мајор Гринлес (негде у Србији)

Међутим, познато је да четници нису изводили никакве саботаже нити било какве акције, па чак ни под „фирмом комуниста", како то Дража каже, нити у насељима чије је становништво, према Дражиној одлуци, требало ликвидирати или иселити, све у циљу стварања „хомогене Србије".

Међутим, враћајући се из Дражиног штаба на Копаонику, Селби је имао прилику да се лично увери како у Драгачеву четници нападају борце НОВ и ПОЈ па је покушао да наговори четнике да изврше напад на немачког окупатора, што му није пошло за руком. Извештен о таквом ставу Селбија, Дража је 3. јула 1943. известио Кесеровића да је Селби „на том путу у неколико случајева покушао да изазове сукоб с Немцима. Изгледа да је у том погледу необично активан и да ради по наређењима и инструкцијама уображавајући да нас може пре времена увести у акцију".

Затим је Дража упозорио да их треба „са пуно пажње и тактике спречавати у овим несавезничким потхватима". Потврђујући пријем поменуте Дражине депеше Кесеровић је одговорио 5. јула 1943. следеће: „Енглеска мисија потчињена је мени, има да ради како ја будем нашао за сходно. Гледајући да их искористим и да спречим сва њихова настојања која су противна нашим циљевима".

Сви покушаји Селбија да приволи четничке команданте на Копаонику и Јастрепцу за напад на окупатора и вршење саботажа остали су безуспешни. Правдајући се пред Бејлијем за четничку неактивност, Дража је увек лаконски одговарао да „командант 2. косовског корпуса вероватно ннје добио наређење од мајора Бурића за напад на рудник Трепчу" и елично. Бејли је због тога у писму 24. августа 1943. Дражи Михаиловићу ставио на знање да све зависи од његових наређења. У том писму се, поред осталог, наводи:

„1. И поред уверења датих мени раније, енглески официр за везу при штабу мајора Бурића још није у стању да потврди да је мајор Бурић добио наређење за тесну сарадњу у нападима на непријатељске комуникације где год карактер месног становништва задовољава.

2. Напротив, мајор Бурић тврди да је добио наређење којим му се забрањује свака противосовинска делатност, осим на терену јужно од линије Урошевац — Александровац на бугарској граници.

3. И поред датих уверавања, мајор Бурић још није добио наређење за команданта 2. коооВског корпуеа капетана Марковића V погледу сарадње с мајором Селбијем у нападу на рудник Трепчу.

4. Мајор Бурић тврди да је 1. августа о. г. добио наређење да не даје британској мисији извештаје о кретањима и транспортима непријатељских енага, који су од битне и хитне важности за Врховну команду савезничких трупа на Средњем истоку, иако је раније било договорено да се ови извештаји шаљу непосредно са терена у Каиро преко британске мисије у Приштини.

5. Још нема потврде да је мајор Кесеровић добио наређење у погледу сарадње на рушењу саобраћајних објеката у Ибарској клисури.

6. Такође још нема потврде од капетана Рутема да је мајор Пилетић добио наређење у погледу напада на борске руднике.

7. Мајор Бурић се сада бори против партизана на својој територији са 3.000 бораца наоружаних од стране Врховне команде на Средњем истоку за време прошла 4 месеца".

Кад је видео да су сви напори око активирања четника против окупатора узалудни, Селби је пошао на Јастребац ради успостављања везе с Јастребачким НОП одредом, док је у Кесеровићев штаб на његово место дошао капетан Вејд. Селби је после одлаека у другој половини августа 1943. упутио депешу у Каиро, у којој је рекао да су Михаиловићеве јединице ,,више профашнстичке, иего просавезачке", а 23. августа 1943. јавио је: „Спреман сам да дубље идем у територију окуппрану од непријатеља и да учиним више за недељу дана него што сам учинио месецима на Копаонику".

Да би спречио везу Британаца са НОВЈ, Дража је, због Селбијеве одлуке, 28, августа 1943. наредио да се онемогући свако успостављање контакта британских мисија с комунистима и да „сваки онај који у овом помогне намерно или из нехата чини највећу издају према народу и да такве одмах треба ликвидирати".

Пошто је примио Кесеровићеву депешу од 5. јула 1943, Дража му је 6. јула одговорио да на Копаоник долази и „негдашњи Србин из Ваљева", који је био „за свагда протеран из Југославије, пропалица и учесник у шпанском рату, Радојевић, који сада носи име Шарл Робертсон" и да се „издаје за канадског држављанина. Даље је писао да је Робертсон комуниста по убеђењу, „али је шпијун енглески" и „изрод српски" и „организатор комунистички", те да му се „забрани сваки додир са сељацима и сваки додир с нашим војницима".

Затим је Дража 13. јула 1943. известио Кесеровића:

„Издајник наш у енглеекој униформи капетан Робертсон покушао је да подмити једног човека на важном меету код радио-станице. То није његово масло, већ његових госиодара. Подметните му неког да буде купљен да видимо шта хоће његови господари".

Када је Кесеровић известио Дражу да је Робертсон, и поред свих мера, упоран да са Селбијем учествује у предвођењу четника у акцијама против окупатора, Михаиловић му је 19. јула одговорио.

„Гледајте да Робертсон остане код вас јер је страшан пропагатор. Кажите му у поверењу да само мени има да заблогодари што је остао жив, јер не можемо стално праштати."

Ово је значило смртну пресуду за Селбија и Робертсона ако не буду одустали од својих намера да покрену четнике на акцију против окупатора.

Међутим Робертеон је био искусан обавештајац па је преко својих пријатеља сазнао о овим Дражиним намерама, а осим тога је добро знао како су ирошли Атертон, Перол, Роланд и још неки други британски официри, па је одлучио да се склони из четничких редова.

У међувремену Селби је из Каира добио одобрење да успостави везу с најближим партизанским јединицама, па је пошао према Јастребарском НОП одреду. Њему се прикључио и Робертсон јер се налазио у животној опаености. На иут су пошли с радио-телеграфистом Боксером у правцу Јастрепца. Робертсон, који је знао српскохрватски, кренуо је да успостави везу, док су Селби и Боксер остали сакривени у селу Калине. Робертсон је успео да нађе Штаб 1. јужноморавског НОП одреда. У извештају тог одреда од 28. августа 1943, поред осталог, стоји и ово:

„21. ов. месеца другови са Јастрепца привели су једног човека који се ерео са нашом патролом. Представио се као енглески капетан. Имао је код себе два револвера. Друговима је саопштио да се у селу Кулини код Јастрепца налази мајор енглеске војске Селби и наредник Боксер, да су они енглеска мисија која је била код Кесеровића и да су добили наређење да ступе у везу с партизанима. У међувремену мајор и наредник пали су у руке жандармима, а капетан је с нашим друшвима изнео радио-станицу коју је био склонио. Овој станици недостаје некакав кристал помоћу кога се одређује таласна дужина. Ми овог капетана држимо, а у међувремену он покушава да успостави везу с Енглезима који су у Јабланици код дражиноваца. Изјављује да су и они добили наређења за успостављање везе с нама и да ће му из Каира послати материјал (експлозив), као и наредника с радио-станицом или целу мисију. Даље је изјавио да је на нашу слободну територију такође иала енглеска мисија и да је у Каиру одређен материјал који треба да нам Енглези баце, и само се веза чека. Још смо у сређивању доказа о овом човеку и чим прибавимо све податке, доставићемо вам их сређене".

Михаиловић је био брзо обавештен о томе да је Селби пао у руке Немаца. Колико је у томе имала удела четничка обавештајна служба засад се не може поуздано утврдити. Познато је, наиме, да су четници и недићевци сарађивали у борби против НОБ-а, па није искључено да су четнички шпијуни денунцирали Селбија. Дража је о томе депешом од 28. авгуета упућеној Кесеровићу рекао:

„Известио Херман (Бурић — прим. а.) да је мајор Селби са два Србина ухваћен од издајника мајора Данила Стојановића и да им је заплењена радио-станица, оружје и злато. Мајор, Селби пошао је да тражи комунисте на Јастрепцу и није их нашао, али су њега нашли љотићевци. Што је тражио, то је и нашао".

Очигледно да је Михаиловић овим био веома задовољан, јер је Селби много сметао четницима, па је у једном распису од 28. августа 1943. упућеном свим командантима казао и ово:

„Имао је задатак (мисли се на Селбија — прим. а.) да ступи у везу с комунистима којих има мали број на Јастрепцу. Понео је са собом и радио-станицу. Оваква повреда гостопримства од мајора Селбија није случајност, већ му је то наређено и стављено у задатак. Задатак је био да ухвати везу с комунистима и одатле јавља радио-станицом. Пошто је он пропао, вероватно је да и друге мисије имају задатак исти, што се мора спречити по сваку цену."

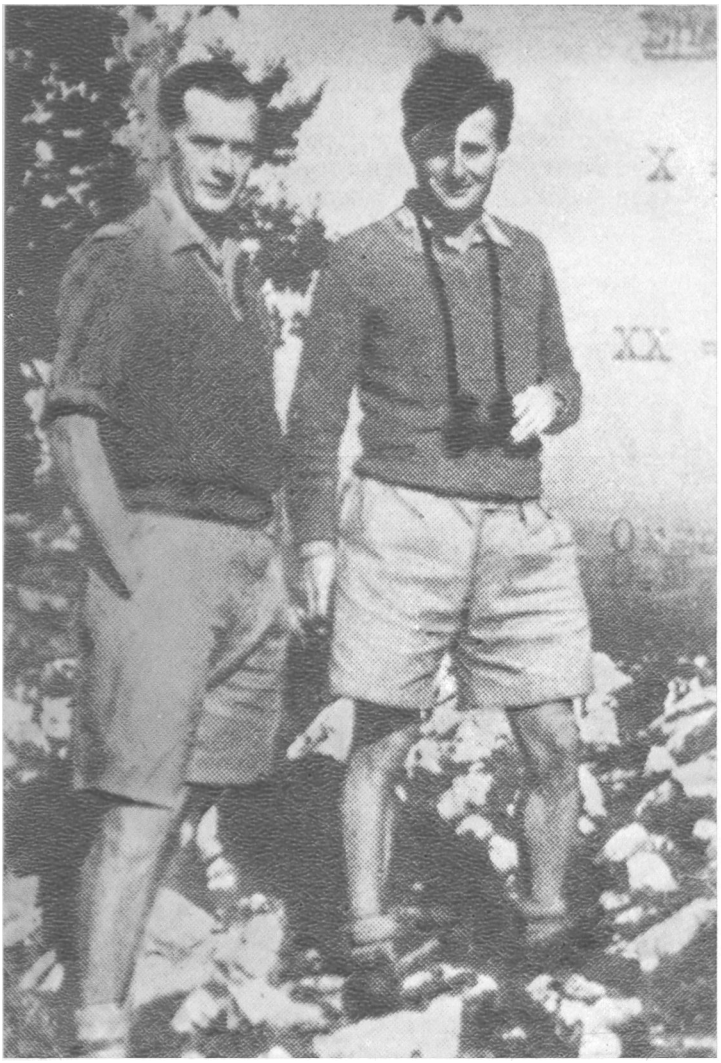

Британски чланови војне мисије ири Дражином штабу (слева надесно): мајор Ерик Гринвуд и Џеспер Рутем негде у Србији (1943)

Међутим, када је Дража добио сигурне информације да је Робертеон прешао јединицама НОВЈ, наредио је 15. септембра 1943. свим четничким командантима у Србији и ово:

„Пошто изгледа да је Робертсон, иначе наш држављанин Радојевић, побегао комунистима, то, ако га ухватите, умлатите га. Али о томе никоме не причајте, већ само нас извеетите."

Робертсон је касније успео да ухвати везе с мајором Роом у штабу мајора Радосава Бурића и, по свој прилици, имао је и неке друге контакте. Али ни Робертсон није имао среће. Четници су га ухватили и ликвидирали, док је Селби изручен немачком окупатору у Нишу, одакле је пребачен у затвор Гестапоа у Београду. Ту је планирао бекство. Убио је два стражара припадника 83-а, али је при томе и сам пао емртно погођен у затворском дворишту.

Група бораца 1. јужноморавског НОП одреда (мај 1943)

Пошто Дража није знао за судбину Робертсона, он је 30. августа известио своје потчињене команданте:

„Са Селбијем је био и капетан Робертсон, бивши Србин Радојевић, иначе велика битанга и агент комунистички. Извеетите шта је било с Робертсоном. Последњи пут је био у групи са Селбијем. Селби је, као што знате ухваћен. Да ли је Робертсон ухваћен? Ако није ухваћен, тај не сме остати на терену. Ако га ухватите, спроведите га у Јаворски корпус."

Почетком септембра 1943. четничка обавештајна служба је наслућивала да је Робертсон код 1. јужноморавског НОП одреда и на то је упозорила четничке команданте. Тако је потпуковник Милутин Радојевић (псеудоним „Георги") 5. септембра јавио мајору Кесеровићу:

„Аажни капетан Радојевић је лишен чина. Пореклом је Хрват. Он је променио своје име и зове се Робертеон. Није заробљен. Вероватно је код моравских или јастребачких комуниста. Ако буде ухваћен, има да се спроведе Јаворском корпусу по Чичином (Дражином — прим. а.) наређењу. Ако буде ликвидиран, неће бити погрешка."

АРМСТРОНГ ГУБИ ПОВЕРЕЊЕ У ЧЕТНИКЕ

Долазак генерала Армстронга у штаб Драже Михаиловића, где је 28. септембра 1943. преузео функцију шефа британеке војне мисије, побудио је наде и код Драже и код савезника да ће се односи побољшати. Армстронг је био веома искусан официр, који је дуже времена провео у југоисточној Азији (Индокини), али није познавао довољно политичке прилике на Балкану, што му је отежавало делатност без обзира што је ванредно знао британске планове и циљеве на Балкану. Сви покушаји Армстронга да активира четнике против окупатора остајали су без успеха. Дража је и даље задржавао антибритански став, у чему га је подржавао и његов Централни национални комитет. Тако је, на пример, Александар-Аца Аксентијевић, у писму од 30. новембра 1943, писао Дражи:

„Драги наш велики и добри Чича, ја потпуно схватам ситуацију у којој се налазите због става Енглеза, који нам обећавају крпе, а траже српску народну крв. Ја се у исто време бојим Енглеза, јер

су склони и сиособни на сва зла. А страх ме је и да помислим на последице ако би се — не дај боже — Вама ма шта догодило. Ја вас заклињем, а заклиње Вае и цео српски народ, да се чувате тога новог непријатеља, који се спрегао с нашим непријатељем број један."

Пошто генерал Армстронг није био у стању да покрене четнике против Немаца, то је интервенисао код генерала Хенрија Вилсона, савезничког врховног команданта на Средоземљу. Овај преко Армстронга доставља 9. децембра 1943. Дражи следећу депешу:

„1. Слобода којом се Немци служе железничким пругама од Грчке до Београда за превоз трупа и издржавање истих неподношљива је. Озбиљан прекид имао би важне и далекосежне резултате.

2. Зато се умољавате да, са што мање застоја, извршите два једновремена напада ради уништења:

А) Железничког моста преко Мораве на пруз Сталаћ—Ниш, код Церова, 8 км јушисточно од Сталаћа.

Б) Железничког моста на прузи Краљево—Митровица, преко реке Ибра, на месту где се пут за Јошаничку Бању одваја, 14 км северно од Рашке и 7 км јужно од Ушћа.

3. Пошто је битно да се обе пруге прекину једновремано, треба тако да организујете по један споредан напад на сваку пругу, на тачкама које за то сматрате подесним, тако да ће се прекид ипак постићи чак и у случају да би једаи или, пак, оба главна напада доживела неуспех. Уколико буде могуће, споредни напади треба да буду једновремени са главним, а у сваком случају, морају их непосредно следити.

4. Даље операције које будете извршили треба да имају за циљ спречавање оправке и одржавања обеју пруга у сталном саобраћајном прекиду.

5. У току последњих месец дана послали смо довољно материјала и експлозива за извршење ових задатака.

6. Молим за извршење до 29. децембра 1943. године.

7. Њ. В. Краљ Петар и југословенска влада обавештени су да сам Вас молио да извршите важне операције."

Али ни ова молба није уродила плодом. Дража је одуговлачио с одговором, тако да је Армстронг био приморан да га писмено опомене на његове обавезе. Све се то догађа у време када су Рузвелт, Стаљин и Черчил на конференцији у Техерану одлучили да се ЦароАноослободилачкој војсци и партизанским одредима укаже сва могућа материјална помоћ, што је истакнуто у њиховој изјави од 2. децембра 1943. Дража је за ово сазнао преко радија, па је 10. децембра издао једну инструкцију да се према британским официрима предузму још оштрије мере, задрже хладни, али учтиви односи, спречи свако контактирање „с комунистима на терену" и онемогуће се у снабдевању бензином, како би им се радио-станице избациле из погона, да се у њихов бензин сипа шећер, „али да то нико не примети", налажући, на крају, да се све то чува „у највећој тајности". У то време су британска влада и њена Врховна команда предузимале последње кораке да се спасе ситуација код четника.

Све ово што је чинио Дража, Армстронг је тешко примио срцу. Он је због тога 17. децембра 1943. упутио једно писмо Дражи Михаиловићу, које је пуно тешког разочарања и резигнације. Армстронг је тада, поред осталог, писао и ово:

„Да бих рекао да ми није било јако мило кад је на мене пала част да будем изабран да преузмем команду над савезничком мисијом при Вашем штабу, омаловажио бих евоје праве осећаје. Стигао сам пун наде и предвидео еам доба сретне сарадње и по добрим и по злим приликама, као и много корисних операција против омрзнутог окупатора.

За време првих недеља мога боравка имао сам част да с Вама конферишем ...

Година се брзо примиче свом крају. Гледам око себе да направим преглед онога што је постигнуто против окупатора-непријатеља, а питам себе да ли смо дошли до циља — задатка који смо себи поставили.

Да говорим без околишења, дубоко сам разочаран ...

Ја бих Вае озбиљно молио, гоеподине министре, да наредите да се дотичне операције одмах изврше. Уверавам Вас да желим да Вам помогнем, али с обзиром на Ваше стално одбијање да ме примите, осећам се немоћним да то учиним."

У ствари то је био почетак краја Армстронгове мисије у Дражином штабу. То је била још једна главна британска војна мисија чија делатност није испунила очекивања због колаборационизма с окупатором и издаје Драже Михаиловића како свога народа, тако и савезника.

БРИТАНЦИ ПОВЛАЧЕ МИСИЈЕ ИЗ ЧЕТНИЧКИХ ШТАБОВА

Неиспуњавање обавеза Драже Михаиловића према савезницима и његова све дубља и непрекидна сарадња и потпуна зависност од окупатора, утицало је да је влада Велике Британије приступила ревизији своје политике према Југославији и четницима посебно. Свако даље помагање Драже Михаиловића значило је све веће компромитовање и британске политике у очима савезника антифашистичке коалиције. Стога је премијер британске владе Черчил почетком децембра 1943. одлучио да откаже даљу званичну помоћ Дражи Михаиловићу. Десетог децембра 1943, на повратку из Техерана у Каиро, Черчил је примио у званичну посету краља Петра II и саопштио му да се Михаиловића треба одмах да отараси због његовог опортунизма и колаборације с окупатором, а таквог су мишљења били и британски амбасадор при краљевској југословенској влади и бригадир Фицрој Маклин, шеф британске војне мисије при Врховном штабу НОВ и ЦОЈ.

Черчил је крајем децембра вршио притисак и на саму Пуришеву владу да се одрекне Михаиловића и да на његово место одреди неку погоднпју личност која се није компромитовала у борби против НОВ и ПОЈ. Међутим, влада Краљевине Југославије одбила је све британске сугестије. Због тога је Черчил

Амерички мајор Тејер, члаи америчке војне мисије при Врховном штабу НОВ и ПОЈ (први слева), бригадир Фицрој Маклин (у средини) и маршал Југославије Јосип Броз Тито у једном разговору у ослобођеном Београду 1944.

почетком 1944. издао наређење савезничкој Врховној команди на Средоземљу да повуче све британске војне мисије које су се од 1941. непрекидно налазиле код четника Драже Михаиловића.

0 одлуци о повлачењу британских војних мисија акредитованих у четничким штабовима британски официр Пете (вероватно из Центра службе везе) извештава у првој половини децембра 1943. потпуковника Хадсона следеће:

„Драги Марко (Хадсон — прим. а.), не знам шта се догодило с вама. Пре три дана тражио сам вас да дођете овамо. Још увек немам никаквих вести од вас, а пошто више не могу да вас чекам, рећи ћу разлог због чега сам вас тражио.

Изгледа као да ће догађаји у овој земљи бити приведени крају отприлике следеће недеље.

Примио сам неколико телеграма из Каира, од којих су следећи најзначајнији:

I) V следећих неколико дана вероватно ће влада Његовог Величанства (Шз Маје51у Соуегтеп! — прим. а.) моћи одлучити о прекиду везе с Михаиловићем. Тиме би се обухватило и евакуисање свих британских мисија са подручја Михаиловићевог главног штаба . . . Јавите постојеће место боравка свих чланова ваше мисије.

II) Преко партизана је једини пут за повлачење. Целокупном особљу британских мисија код Михаиловића Тито је загарантовао безбедност чим стигну на територију коју држе партизани.

III) Воде се јаке борбе у источној Босни између Немаца и партизана.

IV) Вама је најближи британски штаб на Јастрепцу и на Космају, такође јужно од Београда.

V) Можда би се могла обезбедити код партизана пратња за најближу британску мисију и одатле евакуација из Југославије, уколико успоставите везу с једним од ових српских партизанских одреда.

VI) Питање да ли и ви можете повести вашу мисију на партизанску територију са или без помоћи неког Михаиловићевог меоног команданта јесте оно што морате одлучити сами. Уколико је немогуће отићи од Михаиловића уз висок ступањ безбедности, треба да задржите ваш штаб, и ми ћемо покушати притиском на југословенску владу и пропагандом преко ВВС (ВгШзћ Вгоас1саз1:т§ СогрогаИоп — ВЉ151, назив за Радио-Лондон — прим. а.) да вам обезбедимо сигурност.

VII) Спалите ово обавештење пошто га прочитате. Примите знању. Сви остали обавештени.

Слева надесно: америчкн потиуковник Сајц, британски генерал Армстронг, Дражa Михаиловић и мајор Бил Хадсон у једном пријатељском разговору крајем 1943.

VIII) Сматрајте ово припремним наређењем. Кад се донесе одлука, биће јављено. Ако сматрате да је могуће доћи до партнзанске територије, будите спремни за покрет 15. децембра .. .

Данас идем што је најбрже могуће да нађем Викса (Армстронг — прим. а.) и видим какви су његови планови и шта он у сгвари мисли и надам се да ћу се вратити до 27. децембра. Ако уопште буде могуће, покушаћу да се вратим до Божића ...

Ако добијете из Каира наређење да кренете према партизанима, останите где сте док се ја не вратим, јер сам сигуран да ћете бити много безбеднији овде него приликом покушаја да нађете партизане."

У овом извештају уочава се неколико значајних чињеница. Прво, запажа се да је већ раније било уговорено да се британске мисије од четника повуку на слободну територију, где им је загарантована безбедност и могућност да се врате у састав својих комапди у Италији или у Каиру. Друго, оправдано је изражена бојазан да ће при покушају преласка јединицама НОВЈ чланове британских мисија четници ликвидирати, и због тога се скреће пажња на обазривост при напуштању четника и одласка код јединица НОВЈ.

Знајући да ће Михаиловић свим начинима покушати да спречи одлазак чланова мисије на слободну територију (при томе неће презати ни од њиховог ликвидирања), британска Врховна команда на Средњем истоку замолила је Врховни штаб НОВ и ПОЈ да учине напоре како би спасила британске официре. У вези с тим Врховни штаб НОВ и ПОЈ је 12/13. децембра 1943. упутио Штабу 3. ударног корпуса НОВЈ у источној Босни следеће наређење:

„Саопштавамо следеће: — Савезничка Врховна команда у Каиру повлачи своје официре од Драже Михаиловића и његових четника и замолила нас је да их прихватимо код наших штабова до даљњега. У вези с тим предузмите све да осигурате њихов долазак код вас. Није искључено да ће им четници постављати засједе. Настојте то спријечити. Поступајте с њима најбоље. Обавијестите све наше јединице."

При напуштању четничких штабова мисије су се поделиле у две групе с посебним стагусом. Једна група је требало да иде са знањем Михаиловића. Њу су у почетку (у другој половини децембра 1943) сачињавали пуковник Бејли, потпуковник Хадсон, амерички потпуковник Сајц, капетан Менсфилд и капетан бивше Југословенске војске Борислав-Бора Тодоровић „Лола" (официр за везу с мисијама).

Ова мисија (без Бејлија) је, по одобрењу Михаиловића, вршила инспекцију четничких јединица на подручју северне и западне Србије, с циљем да стекне праву слику о четничком покрету. Инспекција је почела у првој декади новембра обиласком јединица на подручју Тамнаве, а завршила почетком децембра обиласком четничких јединица на планинама Јавора и Голије. Управо кад је инспекцијско путовање било завршено, почеле су се ширити вести да Британија губи поверење у Дражу Михаиловића. А кад је заменик министра иностраних послова Велике Британије Ричард Лоу (Шсћагс! Гоше) 8. децембра 1943. рекао у Доњем дому да његова влада подржава све снаге које се боре против окупатора, а министар иностраних послова САД Кордел Хал (Сог<1е1 Ни11) и?јавио 9. децембра 1943. да његова влада признаје Краља Петра II и избегличку владу и да ће влада САД помагати и четнике и НОВЈ, Хадсон је био одушевљен, док је Сајц јавно негодовао. Сајц је у вези с тим послао преко Каира за владу САД неколико претећих депеша, тражећи да се повуче, односно обустави изјава Кордела Хала док он не пошаље извештај који ће, како се изразио, „приморати владу" САД да промени став који је заузела у односу на НОВЈ. Сајц је такође захтевао да се авиони (4 либератора) које је председник Рузвелт доделио Михаиловићу одмах употребе за доиошење ратног материјала четницима.

Међутим, Сајцов став и његови лични утисци нису имали великог утицаја на одлуке владе САД. Уосталом, и Сајц, и Менсфилд (најватренији поборник четничког покрета), а касније (крајем лета 1944) пуковник Роберт Мак Даул (Коћег! МсБоше11) могли су се на лицу места уверити како се четници заједно с окупаторским трупама боре против НОВ и ПОЈ. Сајцу није требало много груда да за време инспекцијског путовања лично посматра како четници нападају јединице НОВЈ, а Немци се слободно крећу по насељима и друмовима у Србији, и то заједно с Дражиним чегницима.

Према Дражином плану, требало |е да се Сајц и Менсфилд прикључе пуковнику Бејлију и да сви заједно преко Херцеговине избију на обалу Јадрана, одакле би се чамцем пребацили у Бари. Хадсон је открио намеру ове групе, па јој се лрикључио и више се није одвајао од ње. Амерички официрн су дуго чекали да им Михаиловић уручи писма намењена Рузвелту, Ајзенхауеру и генералу Вилијему Донавану, па су одлучили да оду у Средњу Реку, где су стигли 23. децембра 1943.

У међувремену је у Средњу Реку стигла друга група британских официра који су напустили четнике и кренули у правцу Црне Горе. Михаиловић је настојао да овој групи спречи одлазак на слободну територију, док је за прву групу ургирао полазак, и то преко четничких канала. Ова друга група официра напустила је четничке штабове у другој половини децембра. Командант 2. косовског корпуса капетан Жика Марковић известио је 16. децембра Михаиловића да је капетан Џорџ Мор добио наређење од своје команде из Каира да одмах напусти Штаб корпуса и крене ка Црној Гори, где му је обезбеђен прихват од јединица НОВЈ. Њему се 18. децембра придружила мисија из штаба Расинског корпуса, где је шеф био капетан Вејд. Он и други чланови мисије у Расинском корпусу побегли су из четничких штабова за време док је Кесеровић водио борбу против НОВ и ПОЈ. Кесеровић је известио 20. децембра Михаиловића да су британски официри напустили 2. косовски корпус и отишли у правцу Ибра, па је замолио да им други четнички команданти спрече даље кретање к одлазак „тамо где не треба", односно на слободну територију.

Двадесетог децембра отишла је мисија из Топличког корпуса, где је био шеф капетан Скот, а истог дана је и капетан Первис са својом групом напустио Вардарски корпус. Том приликом је избио сукоб између Британаца и команданта корпуса капетана Стојана Крстића и „умало није дошло до убиства" британског официра.

Британци који су напустили четнике прикупили су се у 2. косовском корпусу, а одатле отишли у Средњу Реку, где су стигли 23. децембра. Воћа ове групе био је капетан Вејд, који је поседовао пропусницу издату од представника НОВ и ПОЈ за неометан долазак на слободну територију. Групи капетана Вејда прикључили су се Хадсон и Сајц, рачунајући да ће се уз његову помоћ брже пребацити у Италију ради подношења извештаја својим претпостављеним.

Тако су се поново формирале две групе: једна под вођством Вејда и друга у којој су били Менсфилд, Тодоровић, Мор, Лофтс и други.

Вејдова група, са Хадсоном и Сајцом, пошла је из Средње Реке 24. децембра, упутила се ка селу Негбини, код Нове Вароши, .где се 27. децембра 1943. пријавила Штабу 2. пролетерске дивизије НОВЈ. Крајем марта и почетком априла 1944. сви

Британски капетан Едгар Харгривс, члан британске војне мисије на Хомољу, захваљујући четничкој издаји пао је у немачко заробљеништво

Савезнички авијатичари с партизанским фоторепортером и совјетским снимателјом на једном од партизанских аеродрома у Црној Гори, с којих су полетели чланови савезничких војних мисија при штабу Драже Михаиловића

су одлетели с аеродрома код Берана у Бари. Одатле су отпутовали у Каиро и својим командама поднели извештаје о ситуацији у четничком покрету.

На основу извештаја Хадсона и у међувремену приспелих депеша од британских официра који су остали код четника, Главни штаб британских снага на Средњем истоку сачинио је „Преглед чегничких активности у Југославији" у коме су, документовано, приказани циљеви четничког покрета, пре свега, борба за уништење НОП-а; при томе се није зазирало ни од чега. Оповргнуте су тврдње Драже Михаиловића како четници контролишу део територије у Југославији, посебно у Србији. Даље је констатовано да територија коју, наводно, контролишу четници није ни у ком случају „ослобођено подручје у оном смислу како се то може казати за партизанско подручје". Како у „Прегледу" пише, то су више биле сфере утицаја препуштене четницима од Недићевих власти, подручја контролисана „сувласно од сателитских и полусателитских снага". Документовано су изнети подаци о сарадњи четника с окупаторима, усташама и домобранима.

Друга група британских и америчких официра напустила је Југославију користећи се четничким каналима. Михаиловић је 25. децембра 1943. обавестио капетана Бору Тодоровића да ће их мајор Војислав Аукачевић, командант четника у Санџаку (који такође намерава изаћи из земље), повести у Херцеговину потпуковнику Петру Бањовићу, команданту четника у Херцеговини и источној Босни. Тодоровић и Менсфилд кретали су се правцем Средња Река—Штитково—Нова Варош—Прибој, где су стигли 16. јануара 1944. Ту им је мајор Захарије Остојић предао писма за Рузвелта, Ајзенхауера и Донована. Дан раније кроз Прибој су на путу за Калиновик прошли пуковник Бејли, капетан Лофт и Лукачевић. Даљи правац кретања групе је био Рудо—Горажде—Калиновик—Улог—Плужине—Оџаци (где су стигли Лукачевића и Бејлија)—Старо Слано—Пољице (где им се придружио Бањовић са пратњом)—Нилипи. Ту их је чекао моторни чамац којим су ноћу 14/15. фебруара 1944. отпловили у Бари. Тада су отишла и два британска подофицира и југословенски поручници Владо Јовановић и Петар Враголов, укупно њих деветорица.

Занимљиво је поменути да су немачка обавештајна служба и Гестапо знали за покрете и намере Бејлија и његове групе. У том смислу су капетан Бора Тодоровић и мајор Војислав Лукачевић извештавали Михаиловића, који се оглушио о такве извештаје, сматрајући да то није никакво чудо. Тако је, на пример, мајор Лукачевић известио 1. фебруара 1944. Михаиловића следеће:

„Обавештајна служба из Херцеговине јавља да су Немци 6. (јануара) знали да је пуковник Бејли кренуо из ВК (Врховне команде — прим. а.) 5. (јануара) ради пребацивања у Италију. Обратите пажњу да не постоји неки достављач у Штабу."

Десет дана касније (10. фебруара), када су већ били на домаку обале Јадрана, капетан Тодоровић је известио Михаиловића:

„Гестапо из Мостара зна све детаље о моме покрету и пуковника Бејлија. Лукачевић и ја молимо Вас да обратите пажњу на ширу околину, јер је готово сигурно да у Главном штабу има немачких шпијуна."

Ту чињеницу је касније у извештају навео и пуковник Бејли да у Михаиловићевом шгабу постоји шпијун.

На целом путу од Равне горе до Јадранске обале гој групи није прављена никаква сметња за кретање, како од стране Немаца, тако и од квислиншких формација.

Одлазак ових чланова мисије није значио потпуни прекид контакта између британских официра и четника, јер је већи део британског особља и даље остао по разним четничким штабовима. Генерал Армстронг и мајор Кенет Гринлис (КапеЉ Сгеепкбб), са својом екипом, остали су у штабу Врховне команде. Остали су капетан Мејнард (чика Пера) и амерички поручник Мусулин, а код мајора Радомира Цветића (команданта Јаворског корпуса), на подручју планина Голије и Јавора, појавио се

Амерички поручник Џорџ Мусулин и четнички командант Љубиша Терзић врше смотру постројених четника за обезбеђење четничког конгреса у селу Ба крајем јануара 1944.

инжињеријски мајор Џеки.Ту се задржао и капетан Мор, који је у првој половини јануара 1944. поново отишао у 2. косовски корпус. Такође су остали и неки чланови мисије при четничкој тзв. Команди јужне Србије (део Србије, Косово и Македонија).

Док је већина чланова британеких војних мисија напуштала четничке штабове на путу за Каиро, дотле је бригадир Армстронг покушавао, по ко зна који пут, да приволи Дражу Михаиловића да четници приступе реализацији захтева генерала Вилсона у вези с рушењем комуникација. Тако је пуковник Драгослав Павловић, Дражин начелник штаба, известио Михаиловића: „Енглеска делегација моли да изврши саботажу једног немачког воза с трупама у Багрданском теснацу. Саботажу ои извршио лично мајор Рутем. Молим ваше мишљење." Међутим, тај захтев је Дража одбио.

Покренуто питање 23. децембра 1943. између Армстроига и Драже о рушењу моста код Церова и Рашке остало је такође на обећањима. Дража је, додуше, написао наређење иред Армстронгом за ту акцију (која је требало да се изврши између 1. и 15. јануара 1944), али је убрзо то повукао с мотивацијом да се одлаже због потребе борбе против комуниста", а, с друге стране, наредио је потчињеним командантима да се никакве акције не смеју изводити против немачких трупа.

Командант 2. косовског корпуса Жика Марковић предлагао је да се изврши рушење пруге у у Ибарској клисури, док је мајор Радомир Цветић, командант Јаворског корпуса, учинио предлог за једну сличну акцију, али „на рачун црвених".

Када су британски официри постали нестрпљиви и били спремни да лично пођу у акцију, Дража је на обавештење мајора Бурића (27. јануара 1944) о томе одговорио одмах сутрадан да „не дозволи Енглезима вршљање", и да се „акције саботаже не могу изводити". Тако су пропадала сва британска настојања да се Дража приволи за било какву акцију против окупатора.

Због свега тога Армстронг је демонстративно одбио да присуствује четничком конгресу у селу Ба (одржаном крајем јануара 1944), супротно америчком поручнику Борђу Мусулину, који је био Дражин гост на том четничком скупу, с обзиром на благонаклоне односе америчке владе према четницима (који су Дражу посебно окуражили у децембру 1943, када су Рузвелт, Кордел Хал и неки други дали своје изјаве које су повољно одјекнуле у четничким редовима). Армстронг је 2. фебруара 1944. обавестио депешом своје претпостављене о борби немачких и бугарских окупаторских јединица против партизана код Ивањице и нападу четника на јединице НОВЈ у сарадњи с окупаторима.

САВЕЗНИЧКИ ОФИЦИРИ V ОПАСНОСТИ КОД ЧЕТНИКА

Када је британска влада одлучила да се њене мисије повуку из четничких штабова, четници су једноставно приступили претњама да ће их изручити немачком окупатору, пошто их претходно разоружају. Због тога је генерал Армстронг упутио 7. марта 1944. једно писмо Дражи, у коме, поред осталог, каже:

„Скоро сам ишао код капетана Раковића да погледам неки материјал, одело и храну који су били поручени за моју мисију и за америчанске авијатичаре с њима. Ове ствари су биле потребне за наш пут ради евакуације савезничке мисије с Вашег терена.

Много сам се изненадио кад сам видео да су све ове ствари биле украдене по наређењу капетана Раковића. И даље, један товарни коњ, кога је наша мисија купила за ношење станице капетана Мајнарда, такође је украден по наређењу Раковића. . .

Нисам могао да се састанем с капетаном Раковићем лично. Чуо сам да је мобилисао велики број војника и да је прешао преко Мораве да помогне Немце у борби против партизана. Молио бих Вас да издате наређење да се храна и одела и коњ одмах врате нашој групи.

Скоро сам добио извештај од једног од мојих официра да командир његове пратње није хтео да га пребаци преко Ибра; претио је да ће разоружати мога официра и његову групу и отворено је казао да би више волео да Немци ухвате мога официра и војнике, него да ухвате партпзане.

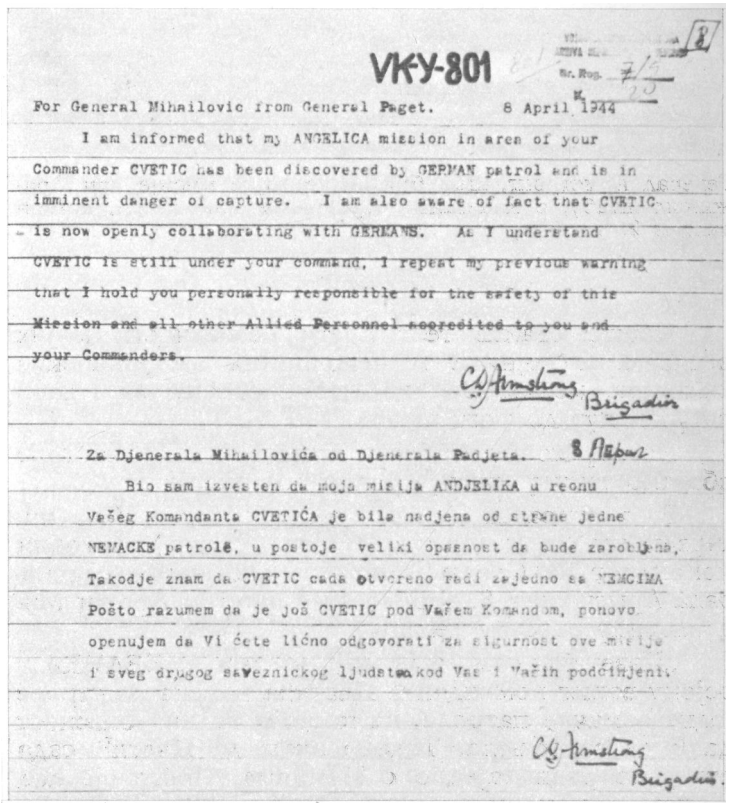

VKY-801

For General Mihailovic from General Paget. 8 April 1944

I am informed that my ANGELICA mission in area of your Commander CVETIC has been discovered by GERMAN patrol and is in imminent danger of capture. I am also aware of fact that CVETIC is now openly collaborating with GERMANS. As I understand CVETIC is still under your command, I repeat my previous warning that I hold you personally responsible for the safety of this Mission and all other Allied Personnel accredited to you and your Commanders.

C.J. Armstrong Brigadier

Za Djenerala Mihailovića od Djenerala Padjeta. 8 April

Bio sam izvesten da moja misija ANDJELIKA u reonu Vašeg Komandanta CVETIĆA je bila nadjena od strane jedne NEMAČKE patrole, u postoje veliki opasnost da bude zarobljena. Takodje znam da CVETIC sada otvoreno radi zajedno sa NEMCIMA Pošto razumem da je još CVETIC pod Vašem Komandom, ponovo openujem da Vi ćete lično odgovoreti za sigurnost ove misije i svog drugog savezničkog ljudstva kod Vas i Vaših podčinjeni.

C.J. Armstrong Brigadier

Факсимил депеше бриханског генерала Армстронга, шефа британске војне мисије при штабу Драже Михаиловића, о сарадњи четника и немачког окупатора и опасности заробљавања војне мисије „Анђелика" због могућности издаје четничког команданта мајора Цветића (А-УП, к. 20, рег. бр. 7-5)

Генерал Армстронг, шеф брнтанске војне мисије при Дражином штабу, с капетаном Предрагом Раковићем, командантом 2. равногорског четничког корпуса

Пошто овакав гест прети безбедности мојих официра н војника и неколицини америкаиских официра, молим Вас издајте наређење за њихов сигуран пут до мога штаба."

На ову молбу генерала Армстронга Дража није обратио пажњу нити је уопште одговорио.

Ради спасавања савезничког војног особља интервенисао је и генерал Пеџет (Ра§§е1), врховни командант на Средњем истоку. Он је преко генерала Армстронга 8. априла 1944. упутио Дражи Михаиловићу следећу депешу:

„Извештен сам да је моја мисија АНБЕАИКА у рејону вашег команданта Цветића нађена од стране једне немачке патроле, па постоји велика опасност да буде заробљена. Такође знам да Цветић сада отворено ради заједно с Немцима. Пошто је под Вашом командом, поново опомињем да ћете Ви лично одговарати за сигурност ове мисије и савезничког људства код Вас и Ваших потчињеиих."

Већ сутрадан (9. априла) Армстронг подсећа Михаиловића на Пеџетову депешу и моли га поново да се лично заложи да се покуша спасти мисија капетана Фијелда, која се налазила код мајора Радомира Цветића, па у даљем тексту писма додаје:

„Са разних страна добијам извештаје који кажу да су мајор Цветић и четници добили муницију од окупатора. Ви ћете разумети, ако су истинити ови извештаји, да не могу веровати да је муниција била употребљена против окупатора."

У међувремену је и британска влада била упозната с претњама четника савезничком војном особљу, па је уложила оштар протест код Пурићеве владе у Каиру, на што је Пурић 15. априла 1944. упутио Дражи телеграм следеће садржине:

„Британско Министарство саопштава ми да, по извештају британског официра за везу, мајор Цветић отворено сарађује с Немцима и да постоји опасност за британску војну мисију да је Немци заробе. Да Вас је командант Блиског истока упозорио и учинио лично одговорним ако би се истој ма шта десило. То су навели као разлог одбијања да пошаљу Путника и друге официре (односи се на Бањовића и Лукачевића који су тада били у Каиру — прим. а.) у земљу пре но што се увере да ли држите ситуацију под Вашом контролом. Молим

Вас јавите о чему је ствар. Одговорили смо да немамо никакве извештаје и да не верујемо у Цветићеву сарадњу с Немцима."

Очито је да је Пурић покушао да целу ствар заташка, јер је и њему било познато да су бројни четнички команданти како у Србији тако и у другим крајевима у то време имали потписане споразуме с немачким окупатором о заједничкој сарадњи у борби против ЦОВ и ПОЈ, у време када су се и последњи чланови британске војне мисије с генералом Армстронгом на челу спремали да напусте Дражин штаб. Армстронг је чак у више наврата испољио своју намеру да се у Каиро пребаци преко партизанске слободне територије, чему се Дража противио.

Поводом таквог Дражиног става, генерал Армстронг је био принуђен да му 18. априла 1944. упути писмо, у коме, поред осталог, пише:

„Жао ми је што морам да Вам саопштим да не могу да прихватим Вашу изјаву: да официри моје мисије, у вези поменутог случаја, желе да пређу партизанима. Они су имали одређено наређење да ме обавесте, и они су желели да то учине. Једино могуће околности под којима би они хтели да иду у партизане биле би уколико би постојала опасност да буду заробљени од Немаца, а Ваши команданти не би били у стању да их заштите од те опасности."

Међутим, Дража је упорно тврдио да је пут за одлазак савезничког особља преко слободне територије несигуран, наводећи као пример тобожњи напад партизана на групу пуковника Бејлија, што је Армстронг у свом писму од 27. априла 1944, упућеном Михаиловићу, оповргао рекавши, поред осталог, и ово:

„Ја сам добио извештај од г. пуковника Бејлија који је дошао у Каиро. V овом извештају није била ни реч о било каквом партизанском нападу на екипу пуковника Бејлија ни на његову пратњу."

Када је Черчил у свом говору у Доњем дому 23. априла 1944. јаено изразио став да подржава НОП, убрзо је уследила одлука о потпуном повлачењу британских официра делегираних код четника, што је генерал Армстронг пренео 27. априла Дражи Михаиловићу. Тада га је упознао да су о томе обавештени и маршал Тито и Штаб 2. ударног корпуса НОВЈ. У писму је Армстронг написао, поред осталог, и ово:

„У вези с Вашом молбом за потпуну тајност, коју молбу апсолутно разумем, ја желим да Вам опет објасним да су и маршал Тито и командант Другог партизанског корпуса обавештени да ће британска мисија код Вае бити повучена; дакле, о потпуној тајности не може бити говора."

Затим је Армстронг додао да је „најбржи, најповољнији и најсигурнији начин евакуације моје мисије путем авиона кроз партизански канал".

Будући да су четнички официри саботирали евакуацију и присилно задржавали неке од чланова мисије, као, на пример, капетана Мора на Копаонику, Армстронг је био принуђен да 5. маја 1944, интервенише код Михаиловића. Тада му је, поред осталог, писао:

„Добио сам извештај да потпуковник г. Кесеровић, са отприлике 2.000 војника, заједно с Немцима, има за циљ да нападне на партизане код Ибра. Ја сам обавештен да је један мој официр са својим радио-телеграфистом и неколико америчких авијатичара на територији потпуковника г. Кесеровића и да су телеграфист и авијатичари баш у његовом штабу. Ја сам због тога дубоко забринут откад сам добио овај извештај. Ја Вас молим да ме што пре уверите да су именовани људи у сигурности и да неће пасти Цемцима у руке."

Тако је текла евакуација савезничких официра уз крајње напоре и молбе, британеких војних и политичких кругова. Последњи је отишао генерал Армстронг, али је он једно време држан као талац док се из Каира не врате потпуковник Петар Бађовић и мајор Војислав Лукачевић.

АРМСТРОНГ КАО ТАЛАЦ У ШТАБУ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИНА

У мају 1944. евакуисане су британске мисије из четничких штабова, као и већина особља из мисије која се налазила при четничкој Врховној команди. Но, ипак је у Србији код четника остало неколико британских официра који се из разноразних разлога нису могли евакуисати. При Врховној команди остао је амерички поручник Борће Мусулин и присилно задржан генерал Армстронг, пошто му је Дража ускратио одлазак.

Наиме, средином фебруара 1944. потпуковник Петар Бађовић и мајор Војислав Лукачевић напустили су земљу у групи пуковника Бејлија, па су по доласку у Каиро развили веома живу политичку активност у корист четника и Драже Михаиловића. Пошто се приближавао дан краљеве женидбе у Лондону, то је требало да обојица присуствују том чину као Дражини изасланици, а, поред тога, требало је да Бађовић буде и главни Дражин референт по питању ситуације у земљи. Међутим, Британци нису Бађовићу дозволили одлазак, док је Лукачевић отпутовао, присуствовао том чину и примљен у аудиенцију код британског краљевског пара, чему је четничка пропаганда дала велики публицитет.

За време боравка у Лондону, а потом у Каиру, Лукачевић је с британским војним представницима водио преговоре о томе да образује једну четничку јединицу коју би повео у борбу против пемачког окупатора и тако изазове интервенцију савезничких трупа и спасе четнички покрет, који је, због колаборације с окупаторима и домаћим издајницима, дошао у тешку ситуацију и био већ компромитован и у светској јавности.

У депеши потпуковника Младена Жујовића из Каира од 1. априла 1944. Божидару Пурићу, председнику краљевске југословенске владе (која се тада налазила у Лондону), пише:

„Лукачевић каже да Вас је упознао с предлогом који је усвојио Бејли и о коме сада желе дискутовати овдашњи војни стручњаци с Лукачевићем. Каже да сте дали сагласност.

Разумео сам да је то летећи одред који би Енглези снабдели и чији би командант био Лукачевић, али под командом Енглеза у погледу вршења неких задатака."

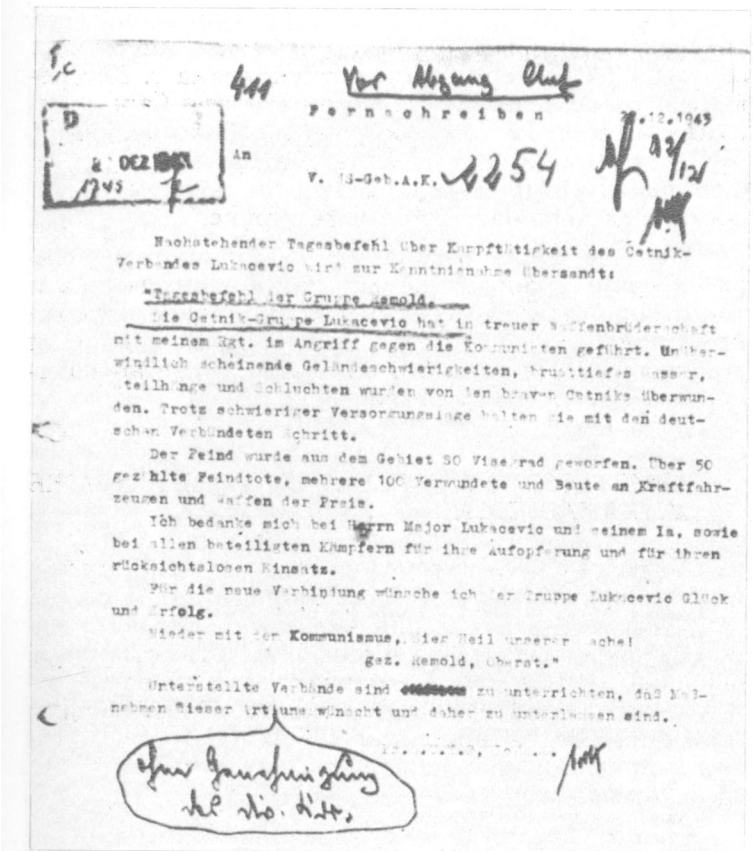

Fernschreiben

An

V. SS-Geb.A.K. 1254

Nachstehender Tagesbefehl über Kampfbereitschaft des Četnik-Verbandes Lukacevic wird zur Kenntnisnahme übersandt:

"Tagesbefehl der Gruppe Remold.

Die Četnik-Gruppe Lukacevic hat in treuer Waffenbrüderschaft mit meinem Kgt. im Angriff gegen die Kommunisten geführt. Unüberwindlich scheinende Geländeschwierigkeiten, bruttiefes Wasser, Steilhänge und Schluchten wurden von den braven Četniks überwunden. Trotz schwierigster Versorgungslage halten sie mit dem deutschen Verbündeten Schritt.

Der Feind wurde aus dem Gebiet SO Visegrad geworfen. Über 50 gezählte Feindtote, mehrere 100 Verwundete und Beute an Kraftfahrzeugen und Waffen der Preis.

Ich bedanke mich bei Herrn Major Lukacevic und seinem Ia, sowie bei allen beteiligten Kämpfern für ihre Aufopferung und für ihren rücksichtslosen Einsatz.

Für die neue Verbindung wünsche ich der Gruppe Lukacevic Glück und Erfolg.

Nieder mit der Kommunismus, Sieg Heil unserer Sache!

gez. Remold, Oberst."

Unterstellte Verbände sind [redacted] zu unterrichten, daß Meldungen dieser Art nicht erwünscht und daher zu unterlassen sind.

Britанцима није сметало да воде разговоре с Лукачевићем, отвореним и верним сарадником окупатора. Факсимил депеше пуковника Ремолда најбол>е то доказује. „Лукачевићева четничка група, у верном братству по оружју, прешла је у напад на комунисте... За ново садејство желим ја Лукачевићу срећу и успех" стајало је, поред осталог, у Ремолдовој депеши од 22. децембра 1943. Команди 5. 88 брдског армијског корпуса (А-УП, НАВ-Н-Т-313, р. 488, с.230).

У примедби депеше Жујовић је рекао: „Идеја добра, али потчињеност Дражи први услов. Недовољна гарантија личност команданта (Лукачевића — прим. а.). Не расправљати ствар независно од Чиче и југословенске војске (четника — прим. а.)".

Колико год овај потез Лукачевића изгледа изненађујући за потпуковника Жујовића, утолико је Пурић био сигурнији у Лукачевића. Наиме, Пурић и Лукачевић су имали прилике и довољно времена у Каиру и Лондону да дискутују о начиу како да се спасе четнички покрет и како да задрже приволу Британаца. То је било врло бурно време за Михаиловића, јер се сваки дан очекивало Черчилово саопштење о званичном кидању везе с њим, али не и с четничким покретом у целини. Требало је, према томе, иронаћи неку погодну четничку личност која би извршила „пуч" у четничком покрету, ставила се на чело четника, привидно потисла Дражу у други план, понудила сарадњу НОВЈ, изразила спремност да прихвати британске услове и спасе четнички покрет.

У том смислу су вођени разговори између Лукачевића, Бањовића и британских одговорних војних фактора у Каиру. Поводом тога Младен Жујовић 3. априла 1944. упућује телеграм Божидару Пурићу, у Лондону, у коме се каже:

„Енглези испитују Бањовића и Лукачевића пријатељски о чисто војним стварима: снази непријатеља, минама и обезбеђењу мостобрана."

И Пурић и Жујовић су знали да је мајор Војислав Лукачевић личност коју би Британци прихватили и подржали и која би требало да спашава четнике и покрет који је запао у тешку ситуацију због колаборације с окупатором. Али, и један и други (и Пурић и Жујовић) су врло обазриви и ниједан неће да прими на себе одговорност да се категорички изјасни за Лукачевића. То је и разумљиво, јер нису знали шта ће на све те комбинације рећи Драја Михаиловић. С обзиром да је будући потез Британаца и Воје Лукачевића представљао врло значајну и поверљиву тајну, то се о том питању тада с Михаиловићем није измењало мишљење. При томе се имала у виду и контрола радио-саобраћаја између Михаиловића и Каира од стране врло добро организоване немачке радио-прислушне службе.

У вези с тим остављено је да сам Лукачевић, кад се врати у Југославију, о томе реферише и све предочи Дражи Михаиловићу. О томе речито говори депеша Божидара Пурића од 5. априла 1944. упућена из Лондона потпуковнику Жујовићу у Каиро: „ Веза ваша бр. 23. Идеја усвојена као одлична, а представља пуно поверење у личност. Чичи ће објаснити он лично кад стигне. Пред полазак нека Вам каже све само и искључиво за себе и ником, понављам, никохМ другом".

Због свега тога убрзаван је повратак Лукачевића у земљу. Он се током априла и почетком маја 1944. налазио на падобранској обуци у Хаифи, како би се, као падобранац, спустио у свој штаб у Санџаку, или на територији Херцеговине, где је командант четника био потпуковник Петар Бањовић (који је нешто знао о Лукачевићевим плановима).

Међутим, настале су тешкоће око повратка Лукачевића и Бањовића у земљу, а у вези с тим и тешкоће око одлаека генерала Армстронга из Дражиног штаба. Пошто су Британци знали да Михаиловић спречава одлазак Армстронга, то су покушали да његов повратак услове повратком двојице Дражиних официра из Каира. Дакле, настале су уцене и с једне и с друге стране. Разлика је била у томе што су се Бањовић и Лукачевић могли да проводе у Каиру како су хтели и да троше новац и злато по вољи, док се генерал Армстронг практично налазио као Дражин заточеник, лишен и основних ствари које су му четници покрали.

Међутим, Британци су попустили, па су из Каира Бањовић и Лукачевић отпремљени у савезничку базу Бари. Ту је дошло до једног неспоразума између аеродромских служби и британске војно-обавештајне службе (80Е), те им је одузето око 100.000 долара, оружје и пошта. Енглези су обојицу укрцали у један свој транспортни авион и пребацили их на импровизовани четнички аеродром у Прањанима, близу Чачка. У Прањане су стигли 30. маја 1944. Тада је у исти авион, без икаквих церемонија, укрцан и генерал Армстронг са својом групом ради повратка у Каиро. Тако је завршена размена Дражиних официра на један помало неуобичајен начин међу дојучерашњим савезницима.

Савезнички транспортни авион допрема материјал четницима на аеродром Прањане, код Чачка (1943)

После повратка у земљу Лукачевић је причао да га је прихватио потпуковник Павле Новаковић, начелник Обавештајног одељења Команде југословенских трупа у Каиру, који је у Дражин штаб дошао крајем 1943, заједно с пуковником Луком Балетићем. Лукачевић је рекао „да је ћенерал Михаиловић поставио као услов енглеској команди да мене врати по сваку цену, иначе он неће дозволити одлазак ћенерала Армстронга и осталнх чланова мисије".

Лукачевић је такође причао како му је било веома тешко кад је из истог авиона којим је он био транспортован могао да види како се светлосним сигналима успоставља веза с јединицама НОВ и ПОЈ, да би им се одмах после тога из истог авиона бацао материјал за њихове потребе.

Када су дошли у земљу, Лукачевић и Бањовић су радили на формирању четничке јуришне јединице, која би у одређеном моменту извршила напад на Немце и тако скренула пажњу савезничких снага на нови моменат у четничко-окупаторским односима. У ствари, радило се о формирању тзв. Независне националне команде, односно Независне групе националног отпора, која је требало да, због компромитације Драже Михаиловића и четника у сарадњи с окупаторима, одвоји део четничких јединица у Херцеговини, Санџаку и источној Босни од отворене сарадње с немачким окупатором и изврши демонстративни напад на мање немачке снаге. То су и учинили у септембру 1944. нападајући на немачки гарнизон у Требињу с намером да на себе привуку пажњу светске јавности и изазову интервенцију савезничких снага у корист четника.

У Независној групи националног отпора били су као водеће личности мајор Војислав Лукачевић, потпуковници Петар Бањовић, Павле Новаковић, Захарије Остојић и капетан Вељко Кривошић, иначе новинар. Они су покушали да „изврше пуч" против Драже. Али то је било изненађење за остале официре, иако се све то није радило мимо Дражиног знања, па је све „пропало". Лукачевић је остао упоран, док су се остали „извинили" Дражи и остали и даље његови блиски сарадници.

Као главни потез ове тзв. Независне групе националног отпора било је писмо које су петорица поменутих четничких официра упутила 12. августа 1944. преко бригадира Фицроја Маклина (шефа британске војне мисије при Врховном штабу НОВ и ПОЈ) с молбом да се једна копија достави маршалу Титу, друга, преко Нвана Шубашића, краљу Петру II и трећа — савезничком врховном команданту на Средоземљу генералу Хенрију Вилсону. Смисао писма ове петорице четника је био да се прекину непријатељства између њихових јединица и јединица НОВЈ и закључи примирје, да четничке јединице отпочну непријатељства против окупатора у тесној вези са савезничком Врховном командом на Средоземљу и да ова пошаље у њихов штаб официре за везу, пред-

Врховни командант НОВ и ПОЈ маршал Југославије Јосип Броз Тито за својим радним столом у пећини на о. Вису (крај лета 1944)

лажући као најиогодиије генерала Армстронга и пуковника Бејлија, „које лично познају писци овога писма", Поред тога, ова група је покушала да успостави и контакте с јединицама НОВ и ПОЈ у Санџаку.

Међутим, маршал Тито је на све ово оштро реаговао, јер с колаборационистима и квислинзима нису долазили у обзир никакви преговори и склапање било каквог примирја, док је Шубашић, вероватно упознат с Маршаловим ставом, остао по страни догађаја. Тако је тај маневар четника пропао, као и њихов напад на Требиње, које су, након безуспешног напада четника, ослободиле 6. октобра 1944. јединице 29. ударне дивизије НОВЈ.

Мајор Лукачевић, који је у међувремену остао без „војске", упутио је почетком децембра 1944. Дражи депешу којом га је обавестио да ће се с неким четничким јединицама прикључити британској јединици која је била код Дубровника, али под контролом НОВЈ. Дража, не знајући да се Лукачевић при покушају хватања везе с том британском јединицом из састава „Флојд форс" („Р1оус1 Рогсе") већ налазио у рукама 29. херцеговачке ударне дивизије 2. ударног корпуса НОВЈ, упућује овоме 18. децембра 1944. депешу, у којој поручује да прво треба да овлада територијом око Калиновика, па тек онда да се споји с Британцима, наводећи да су британске јединице доста слабе (мислећи при томе на оно што је Лукачевић планирао). Међутим, кад је Дража био извештен да је Лукачевић био на терену те британске јединице и да су га они изручили припадницима НОВЈ, био је изненађен; није могао да верује да се тако нешто могло догодити од стране Британаца.

У ствари, та британска јединица била је део 211. артиљеријског дивизиона и командоса из Флојдовог одреда који се, по одобрењу маршала Тита, искрцао крајем октобра 1944. за заштиту Дубровника и ње-

говог ширег рејоиа од евентуалног напада немачких поморских и других јединица. Део ових британских снага је био ангажован (по захтеву Штаба 2. ударног корпуса НОВЈ) у борбама у делу Црне Горе и Херцеговине против немачког окупатора без претходне сагласности с Врховним штабом НОВ и ПОЈ, па се тако једна јединица налазила и у Билећи с којом је Лукачевић успоставио везу. Када је за то сазнао Штаб 29. херцеговачке НОУ дивизије, он је енергично захтевао од Британаца да им се изврши предаја Лукачевића, што су ови и учинили у првој половини децембра 1944. Након тога Лукачевићу је суђено као ратном злочинцу, па је пред судом Вишег војног суда ЈА осуђен 9. августа 1945. на смрт стрељањем.

МНСИЈА ПУКОВНИКА МАК ДАУЛА

Амерички официри потпуковник Алберт Сајц и капетан Валтер Менсфилд напустили су четничке штабове у Србији крајем 1943. Капетан Менсфилд је отишао с пуковником Бејлијем, потпуковником Бањовићем, мајором Лукачевићем и капетаном Бором Тодоровићем „Лолом" 14/15. фебруара 1944. из рејона Нилипа у Бари, одакле су се пребацили у Каиро. Менсфилд је носио Михаиловићева писма за Рузвелта, Ајзенхауера и Вилијема Донована, руководиоца Уреда за стратегијске службе (ОШсе о! 81га1:е§1с Зепчсе — 055). Уочи поласка од Михаиловића крајем децембра 1943. Менсфилд је у писму Михаиловићу инсистирао на томе да он, Михаиловић, ипак треба да изведе неке ситније акције у виду саботажа против окупатора, јер би тиме, по његовом мишљењу, имао јачу подршку у Сједињеним Америчким Државама.

Већ 20. фебруара 1944. Менсфилд и Тодоровић су се поново састали у Каиру на путу у Вашингтон. У току марта Менсфилд и Тодоровић су држали конференције с одговорним војним и политичким личностима у Вашингтону, а Тодоровић је посетио и америчко Министарство рада. Обојица су давали нетачне, тенденциозне и некоректне изјаве против НОБ-а, приказујући при томе четнике као борце против окупатора, у време кад је свакоме било јасно да су Дража и његова организација били сарадници и слуге фашистичких окупатора Југославије.

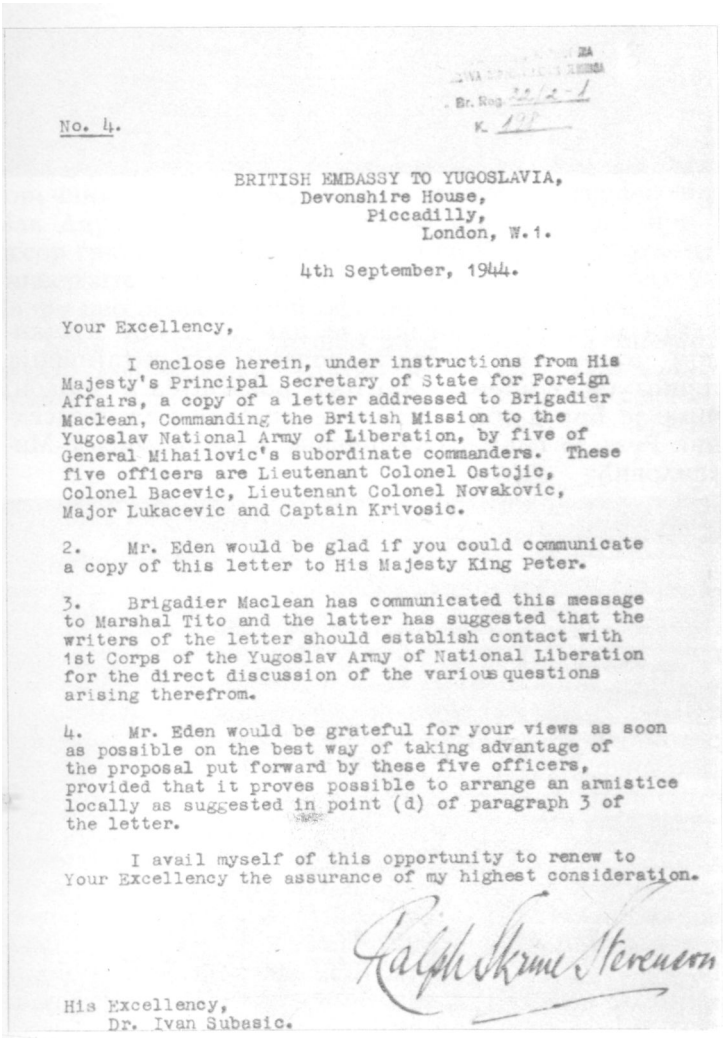

No. 4.

BRITISH EMBASSY TO YUGOSLAVIA,
Devonshire House,
Piccadilly,
London, W.1.

4th September, 1944.

Your Excellency,

I enclose herein, under instructions from His Majesty's Principal Secretary of State for Foreign Affairs, a copy of a letter addressed to Brigadier Maclean, Commanding the British Mission to the Yugoslav National Army of Liberation, by five of General Mihailovic's subordinate commanders. These five officers are Lieutenant Colonel Ostojic, Colonel Bacevic, Lieutenant Colonel Novakovic, Major Lukacevic and Captain Krivosic.

2. Mr. Eden would be glad if you could communicate a copy of this letter to His Majesty King Peter.

3. Brigadier Maclean has communicated this message to Marshal Tito and the latter has suggested that the writers of the letter should establish contact with 1st Corps of the Yugoslav Army of National Liberation for the direct discussion of the various questions arising therefrom.

4. Mr. Eden would be grateful for your views as soon as possible on the best way of taking advantage of the proposal put forward by these five officers, provided that it proves possible to arrange an armistice locally as suggested in point (d) of paragraph 3 of the letter.

I avail myself of this opportunity to renew to Your Excellency the assurance of my highest consideration.

Ralph Skrine Stevenson

His Excellency,
Dr. Ivan Subasic.

Факсимил пропратног акта Ралфа Скрајна Стивенсона, британског амбасадора при краљевској југословенској избегличкој влади у Лондону од 4. септембра 1944.

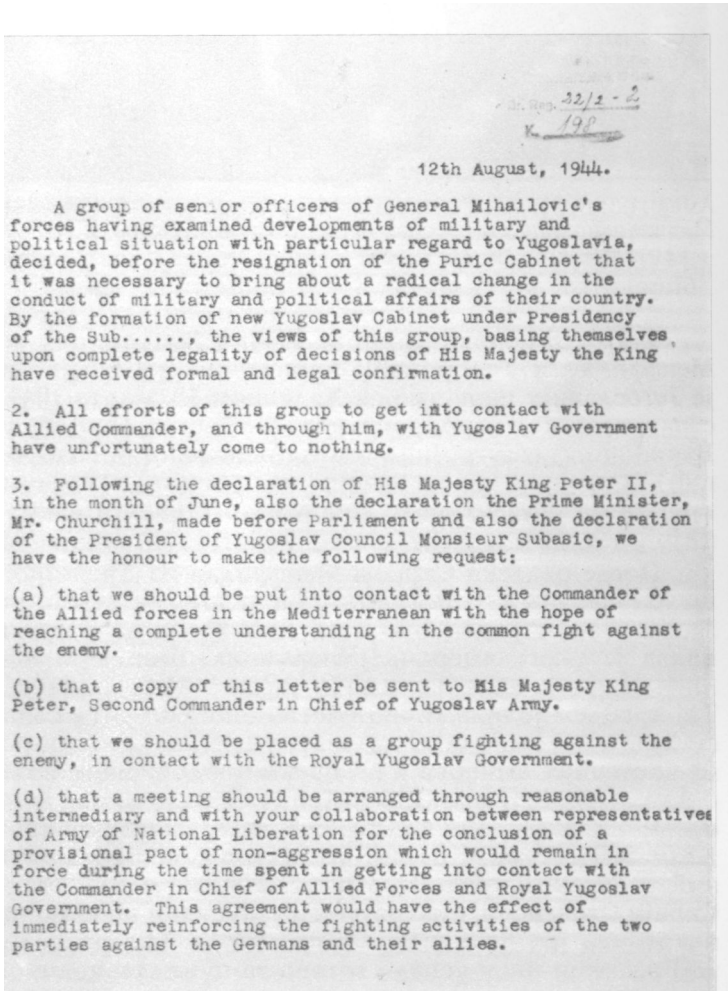

12th August, 1944.

A group of senior officers of General Mihailovic's forces having examined developments of military and political situation with particular regard to Yugoslavia, decided, before the resignation of the Puric Cabinet that it was necessary to bring about a radical change in the conduct of military and political affairs of their country. By the formation of new Yugoslav Cabinet under Presidency of the Sub....., the views of this group, basing themselves upon complete legality of decisions of His Majesty the King have received formal and legal confirmation.

2. All efforts of this group to get into contact with Allied Commander, and through him, with Yugoslav Government have unfortunately come to nothing.

3. Following the declaration of His Majesty King Peter II, in the month of June, also the declaration the Prime Minister, Mr. Churchill, made before Parliament and also the declaration of the President of Yugoslav Council Monsieur Subasic, we have the honour to make the following request:

(a) that we should be put into contact with the Commander of the Allied forces in the Mediterranean with the hope of reaching a complete understanding in the common fight against the enemy.

(b) that a copy of this letter be sent to His Majesty King Peter, Second Commander in Chief of Yugoslav Army.

(c) that we should be placed as a group fighting against the enemy, in contact with the Royal Yugoslav Government.

(d) that a meeting should be arranged through reasonable intermediary and with your collaboration between representatives of Army of National Liberation for the conclusion of a provisional pact of non-aggression which would remain in force during the time spent in getting into contact with the Commander in Chief of Allied Forces and Royal Yugoslav Government. This agreement would have the effect of immediately reinforcing the fighting activities of the two parties against the Germans and their allies.

Факсимил прве странице четничког писма од 12. августа 1944. упућеног бригадиру Маклину, шефу британске војне мисије при Врховном штабу НОВ и ПОЈ у вези с понудом групе Војисдава Лукачевића за борбу против окупатора и ставл>ања под савезничку команду

Амерички пуковник Роберт Мак Даул (пети здесна) и Дража Михаиловић (шести здесна) негде у Србији (јесен 1944)

V другој половини марта 1944. у Вашингтону се Менсфилду и Тодоровићу прикључио и Сајц, који је Југославију напустио са Хадсоном 15. марта 1944. с партизанског аеродрома код Жабљака. Тако су у Вашингтону сва тројица (Сајц, Менсфилд и Тодоровић) настојала да америчким политичким и војним круговима презентирају неистине о стварној ситуацији у земљи.

После одласка Сајца и Менсфилда из Дражиног штаба настали су проблеми у односима на релацији Вашингтон—Лондон око тога шта треба да ради и каква је улога америчког поручника Борђа Мусулина, који је остао у штабу Драже Михаиловића. Тај проблем је практично настао оног момента када су Британци одлучили да повуку све своје официре из четничких штабова и да прекину одржавање везе с Дражом. Међутим 055 у Каиру је одлучио да Мусулин и даље остане код Драже, чему се супротстављала 50Е. V вези с тим је реаговао и британски амбасадор код краљевске југословенске владе Ралф Скрајн Стивенсон, сматрајући да Мусулин неће моћи покренути четнике у борбу против окупатора када то Британци нису успели готово за пуне три године.

Британска влада је такође ставила до знања Рузвелту да је задржавање Мусулина код Драже опортуно у односу на међусавезничке односе. Због тога је 055 још 2. марта 1944. предложио америчкој влади да се Мусулии иовуче, али да се при Дражином штабу одреди једна нова и ауторитативнија гарнитура. V априлу је о томе обавештен и Лондон, чиме је Британцима стављено до знања да председник Рузвелт планира упућивање посебне мисије Михаиловићу.

Под тим околностима дошло је до повлачења поручника Борђа Мусулина, који је напустио Дражин штаб заједно с последњим британским официрима крајем маја 1944.

Међутим, Американци се из разних комбинација и под врло јаким утицајем реакционарних кругова у земљи, нису лако одрицали Драже, па се Мусулин поново 2. августа 1944. вратио Дражи у пратњи наредника Мајкла Рајачића (М1ке1 Кауасћшћ) и радио-техничара Артура Цибилијена (Аг1иг ЈЉШап), спустивши се падобранима близу села Прањана.

Поред осталог, они су имали задатак да испитају колико има америчких авијатичара у четничким штабовима који су се принудно спустили из оштећених авиона и да се испита могућност њиховог транспортовања у земљу. Наиме, Дража је 12. јула 1944. обавеетио Константина Фотића да би било добро да се Американци заинтересују за своје пилоте и да дођу по њих, што је, поред осталог, и утицало на америчке званичне кругове да Дражи поново упуте његовог старог знанца Мусулина.

Већ 9. августа 1944. један амерички авион је слетео код Прањана. Том приликом је дошао амерички капетан Никола Лалић који је био задужен за евакуацију америчких пилота. Сутрадан је неколико америчких транспортних авиона, у пратњи Спитфајера, слетело на исти аеродром и понело са собом прве америчке пилоте у Италију. Тада су Американци у Италију пребацили и једну групу Италијана који су се придружили Дражи после капитулације Италије 8. септембра 1943. као и четничке функционере Адама Прибићевића, Владимира Бјелајчића, Ивана Ковача и капетана Звонимира Вучковића (командант 1. равногорског корпуса). Петнаестак дана касније отишао је Мусулин, док је Лалић и даље остао.

У међувремену су Американци припремили другу мисију за одашиљање у Дражин штаб, о чему је још 24. априла 1944. краљевски југословенски војни аташе у Вашингтону потпуковник Живан Кнежевић депешом извештавао владу у Каиру:

„После свих реферата о Дражиној војсци и званичних извештаја Сајца и Менсфилда, сви војни кругови — чак и Међусавезнички ћенералштаб са сервисом Донована — сматрају да треба безусловно помагати Дражу. Учињене све припреме за слање мисије без обзира на став Енглеза, као ни слање помоћи у већим количинама. Чека се само одлука Рузвелта."

Коначно, та одлука је пала, па је америчка војна мисија, на челу с пуковником Робертом Мак Даулом, после вишенедељних покушаја, слетела 26. августа 1944. на аеродром код Прањана. Поред Мак Даула, у мисији су били капетан Цон Милодраговић, гшручник Елсворт Крамер и радио-телеграфисти. Мак Даул је иначе пре ступања у армију био професор грчког и латинског језика на Калифорнијском универзитету, а био је везан за Донованов уред у Каиру као обавештајни официр копнене војске.

Када је Черчил дознао да се америчка мисија налази код четника, упутио је 1. септембра 1944. Рузвелту поруку, у којој је, поред осталог, рекао:

Амерички каиетаи Никола (Ник) Лалић и Дража Михаиловић (Босна, јесен 1944)

„Ми наетојимо да пружимо Титу подршку, а, наравно, ако Сједињене Америчке Државе подржавају Михаиловића, настаће потпуни хаос. ..

Генерал Донован спроводи снажан утицај на Михаиловића баш кад ми убеђујемо краља Петра да одлучно прекине с њим и кад многи од четника прелазе у Титов народноослободилачки покрет. Једина шанса за спасавање краља је сарадња председника владе, Бана Хрватске (Иван Шубашић — прим. а.) и Тита".

Те Черчилове констатације о прелазу заведених и присилно мобилисаних људи у четнике биле су тачне, јер је маршал Тито, у својству врховног команданта ЦОВ и ПОЈ и председника Националног комитета ослобођења Југославије, упутио 30. августа 1944. позив свим припадницима домобранских и четничких јединица да добровољно пређу у редове НОВЈ, гарантујући им права бораца Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије, разумљиво изузимајући само она лица која су починила злочине против југословенских народа и народности.

С друге, пак, стране, под притиском британеке владе као и стварне ситуације у земљи, краљ Петар II је 29. августа 1944. на предлог Шубашићеве владе, признао маршала Тита као јединог вођу „југословенских снага отпора", а затим, почетком септембра 1944., краљ се и јавно одрекао Драже. Тим актима краљ је и званично признао квислиншки карактер четничког покрета Драже Михаиловића. После тога краљ је 12. септембра 1944. јавном прокламацијом позвао четнике да пређу под команду маршала Тита, јер, у противном, „неће успети да се ослободе издајничког жига ни пред народом ни пред историјом". Та је изјава дошла у време када је маршал Тито објавио већ поменути позив од 30. августа 1944.

Трећег септембра 1944. Рузвелт је одговорио Черчилу следећом поруком:

„Мисија 058 је моја грешка. Нисам је ускладио са својим претходним дејством од 8. априла. Наредио сам Доновану да повуче своју мисију."

Још пре но што је Мак Даул стигао код Михаиловића овај је већ био обавештен о циљу његове мисије. Тако је 22. августа 1944. један од блиских Дражиних сарадника писао Михаиловићу о изјави поручника Мусулина у вези с доласком Мак Даула. У писму се, поред осталог, каже:

„ Ова мисија треба да има много шира овлашћења. Њен шеф је Мак Даул, професор универзитета у Калифорнији. Гоеподин Мусулин каже да нам је он унапред наклоњен. Он добија упутства и одржава везу не само с америчком командом на Средњем истоку, већ и непосредно с председником Рузвелтом. Господин Мусулин сматра да би ради побољшања наше сарадње требало предузимати повремено акције и против Немаца. Ако не би било могуће да се врше директни напади на Немце, добро би било да се учине извесна дела саботаже, нарочито у погледу саобраћаја."

Дакле, Мусулин је био сасвим јасан, пошто је очигледно знао да четници воде једино борбу против НОВ и ПОЈ и да сарађују с окупатором.

Када је Мак Даул дошао у Дражин штаб, донео је са собом и лично Рузвелтово писмо Дражи Михаиловићу, што је Дража употребио у својој пропаган-

Ова фотографија је настала у јесен 1944, када је Дража Михаиловић избегао (27. септембра 1944) преко реке Дрине у североисточну Босну. У Бијел>ини су се тада фотографпсали Дража (у средини), лево од њега је амерички пуковник Мак Даул, десно (гологдав) мусдимански „посданик" Мехмед-бег Пашић, а око њих су делегати Немаца, усташа, Српске државне страже, Српског добровољачког корпуса и других квислиншких формација

ди дајући томе велики публицитет. Мак Даул је одмах по доласку посебно иагласио да Црвена армија, према споразуму са савезницима, неће прелазити Дунав, „јер би прелаз Дунава изазвао отворени сукоб између Совјета и Англоамериканаца". Са Мак Дауловим знањем и његовим сугестијама, у Србији је почео кружити летак у коме се износило да је „партизанима у Југославији укинута свака савезничка помоћ", да ће се у Југославији ускоро искрцати америчке трупе, као и да су савезници донели одлуку да се „одмах разоружају и распусте партизански одреди у Француској и Италији, а да оружане снаге могу бити само редовна војска".

Тиме је очито вршен психолошки притисак и напад на НОВ и ПОЈ, чији је циљ био да се спасу расула четничке јединице Драже Михаиловића после снажних и успешних операција НОВ и ПОЈ.

Непосредно пре бекства Драже Михаиловића из Србије у источну Босну (19. септембра 1944) неки чланови четничког Централног националног комитета упутили су писмо пуковнику Мак Даулу с молбом и предлозима шта би требало да се учини у новонасталој ситуацији после потписивања споразума Тито — Шубашић (16. јуна 1944), указујући на последице тог акта по четнички покрет у Југославији. Они су истовремено предложили Мак Даулу да америчка армија образује команду за Јутославију, којој би се четници одмах потчинили, као и да се прекине слање савезничке помоћи Народноослободилачкој војсци Југославије и обустави свака пропаганда у корист НОП-а.

У то време су и бројни емигрантски кругови у иностранству развили веома живу активност против народноослободилачког покрета пишући разне меморандуме савезничким владама на Западу, образујући разна друштва, клубове и друге реакционарне организације, чији је задатак био да се нападне народноослободилачка борба југословенских народа и народности и постигнути споразум Тито — Шубашић. Али све је то било без успеха и одјека у слободољубивој и прогресивној јавности у свету. Народноослободилачка борба се већ у толикој мери

афирмисала да јој више није могла нашкодити никаква непријатељска пропаганда, а поготово квислиншког четничког покрета.

Поред тога што је пружао моралну подршку Михаиловићу (обећавајући му свестрану америчку помоћ и сугеришући му да остане у земљи) Мак Даул је имао и задатак да испита планове немачких трупа на Балкану у вези с очекиваним догађајима по питању капитулације нацистичке Немачке. Убрзо по свом доласку, искористивши везе Драже Михаиловића и његових команданата с немачким командама и Недићем, Мак Даул је и сам ступио у контакт с немачким представницима, користећи своје предратне везе с Херманом Нојбахером у Румунији. Најпре су Дража и Мак Даул дошли до закључка да се директно треба обратити Херману Нојбахеру у Београду. Посредник у томе био је Милан Аћимовић. И немачки окупатор, чим је сазнао за долазак америчког пуковника у Дражин штаб, изразио је жељу да се његови представници што пре састану с њим. Понуду Мак Даулу носио је Аћимовић. Кад су се састали Мак Даул, Дража и Аћимовић, Мак Даул је преко Аћимовића поручио Нојбахеру да он има овлашћења за преговоре, а у случају потребе, изразио је спремност да немачког представника авионом пребаци у Италију, у савезничку Врховну команду на Средоземљу.

Први састанак између Мак Даула и Драже, с једне, и немачког представника, с друге стране, одржан је почетком (вероватно 5.) септембра 1944. у селу Рощцима, код Чачка. Нојбахер, који је у међувремену отпутовао у Берлин, није дошао на састанак, већ његов изасланик Рудолф Штеркер. Поред Драже и Мак Даула, саетанку су присуствовали Стеван Мољевић, др Буро Буровић, Александар Аксентијевић и амерички капетан Лалић. Углавном се разговарало о томе како немачке трупе, приликом повлачења, треба да предају оружје четницима, како би се ови могли успешно одупрети све већем напредовању народноослободилачке војске Југославије у Србији, где је било пренето тежиште операција јединица Врховног штаба НОВ и ПОЈ за коначно ослобођење тога подручја. Штеркер је у разговору с пуковником Мак Даулом и Михаиловићем заступао мишљење да се комунизам у Европи може зауставити само сарадњом америчких и немачких трупа, и да би им четници у томе били сигуран партнер. С тим предлозима састанак је завршен и Штеркер се вратио у Београд на усаглашавање предлога у немачкој Команди Југоистока.

У међувремену су Михаиловић и Мак Даул са својим сарадницима, под притиском НОВЈ, били принуђени да се повлаче према источној Босни, те се Штеркер није могао више с њима састати код Прањана, како је то било договорено.

Следећи састанак са Штеркером одржан је у току самог повлачења према Дрини крајем септембра 1944. у селу Драгињу, код Шапца. Ни на том састанку нису дефинисане конкретне одлуке, осим оног што је Михаиловићу обећана пуна и свестрана подршка од стране немачких трупа, али су четници били обавезни да држе део фронта на левој обали Дрине. У вези са усаглашавањем заједничких четничко-немачких дејстава и разматрање тешке ситуације четника у Босни, Михаиловић и Штеркер су наставили са сусретима у Босни крајем 1944. и почетком 1945, када је Мак Даул већ био напустио Дражу и његову Врховну команду тзв. Југословенске војске у отаџбини.

Чим је Врховни штаб НОВ и ПОЈ сазнао за долазак америчког представника у Дражин штаб, изразио је своје чуђење како је могуће да Сједињене Америчке Државе шаљу свога представника ономе који помаже нацистима и кога су се већ одрекли Британци, који су га упорно подржавали.

Упркос тим чињеницама, Мак Даул се представљао као званичан представник владе САД. Тај амерички акт није био коректан у односу на борбу народа Југославије, као и на антифашистичку коалицију, чији је активан члан била нова Југославија.

Док су Михаиловић и Мак Даул водили 5. септембра 1944. разговоре с Нојбахеровим изаелаником Штеркером у селу Рощцима (код Чачка), маршал Тито је истог дана упутио оштар протест савезничком врховном команданту на Средоземљу генералу Вилсону, змерајући му на слању помоћи и сарадњи с Дражом Михаиловићем. По пријему овог Титовог протеста, Вилсон је одговорио 16. септембра 1944. на доста неубедљив начин, правдајући бацање материјала четницима грешком, објашњавајући то тако да је материјал, уместо да се достави јединицама НОВЈ, случајно иао на погрешно место, па је тако дошао у руке четника.

Здесна налево: један амерички члан војне мисије, Дража Михаиловић, поручник Џорџ Мусулин, пуковник Мак Даул, шеф америчке војне мисије, Милекић, Саша Михаиловић и Звонко Сгојановић звани „Перо професор" (источна Босна, јесен 1944)

Кад је Дража Михаиловић крајем еептембра 1944. побегао из Србије, развио је живу активност држећи зборове по селима, на којима је учествовао и Мак Даул, чиме је директно вршио утицај на присутне да се определе за четнике.

Ширећи антикомунистичку пропаганду, амерички пуковник Мак Даул је ипак оставио Дражу и четнике 1. новембра 1944. и одлетео с аеродрома код села Бољанића (на планини Озрену) у Италију. После тога је код Драже остао само капетан Ник Лалић у својству официра за евакуацију савезничких ваздухопловаца који су пали у руке четника. Међутим, пошто су четници у источној Босни били практично окружени од јединица Јужне оперативне групе дивизија, 3. и 5. ударног корпуса НОВЈ на малом простору (углавном на Требави и Озрену), ослањајући се једино на немачке и усташко-домобранске гарнизоне у Брчком и Добоју, то је престала потреба и за овом америчком екипом, па је капетан Лалић напустио Дражин штаб 27. децембра 1944. За време свог боравка код четника Лалићева екипа је успела да прикупи око 400 савезиичких авијатичара и да их евакуише у базе у Италији, док су четници на десетине других еавезничких авијатичара на разне начине изручили немачком окупатору. То су чинили Бујић — у Далмацији и Истри, војвода Јевћевић — у Истри и Словеначком приморју, Петар Баћовић — у Херцеговини, те четнички командант у Србији (Кесеровић, Буровић и други).

Неке савезничке авијатичаре четници су побили, као што је био случај код Бање Луке почетком 1944. Тако су убијени Атертон, Парол, Робертсон и многп други.

Међутим, јединице Народноослободилачке војске Југославије су спасиле и евакуисале око три хиљаде савезничких авијатичара, међу којима је било доста оних који су спашени од четника. Јединице НОВЈ су често водиле оштре борбе против четника да би ослободиле савезничке авијатичаре, јер им је претила опасност да буду изручени немачким командама. То се дешавало у Босни, Херцеговини и Далмацији, као и у источној Србији.

Одајући признање за ову хуману делатност Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије, савезнички командант авијације на Средоземљу Ајра Икер (1га Еакег) је на конференцији за штампу 14. марта 1945, по завршеним разговорима с маршалом Титом у Београду, поред осталог, казао и ово:

„Дошао сам у Београд да поздравим маршала Тита и да му се захвалим за сву помоћ коју су југословенски народи дали за спасавање америчких авијатичара који су пали на југословенску територију. Захваљујући овој помоћи, било је могуће да се неколико хиљада америчких авијатичара, који су били пали на југословенску територију, спасу и поврате на своју дужност. Ови амерички авијатичари су сви без разлике по свом повратку изјавили да су југословенске народноослободилачке власти и партизани водили велику бригу о њима и с њима у сваком случају одлично поступали."

После одласка капетана Лалића савезничка команда је замолила Михаиловића да савезничке ваздухопловце, ако се деси да неки доспе код четника, упуте до јединица НОВЈ, како би се, преко слободне територије, вратили у савезничке базе. Истовремено је савезничким пилотима поново нарећено и објашњено да, у случају квара авиона, настоје да се спусте на слободну територију. Поуздано се зна да је после одласка Лалића код четника доспео известан број савезничких авијатичара, али није утврћено шта се с њима десило. Штаб америчке 15. ваздухопловне армије, који је имао радио-везу с Центром Драже Михаиловића, слао је Дражи телеграме молећи га да дозволи савезничким ваздухопловцима да прећу код јединица НОВЈ, али Михаиловић на такве поруке није одговарао, или је, пак, одговарао да су ти људи болесни, не саопштавајући природу болести, те је тако оправдао њихово задржавање, односно нестанак код четника.

Циљ оваквог поступка био је да принуди савезнике да се заинтересују за своје људство, како би поново у његов штаб упутили екипу ради спасавања четничког покрета, чије су се јединице налазиле у расулу. Али то се није могло учинити, нити су то савезници планирали. Дража Михаиловић је у ствари био стално у повлачењу, заједно с немачким трупама. Његови четници били су захваћени епидемијом пегавог и трбушног тифуса, па постоји вероватноћа да се известан број савезничких авијатичара код четника разболео и умро. Да би одржао морал код четничких јединица, Дража је говорио да има личне везе с Енглезима и Американцима. Тако је у свом штабу Дража наводно држао немачког официра обученог у савезничку униформу и са савезничким ознакама, кога је, боравећи у Босни, представљао као Американца.

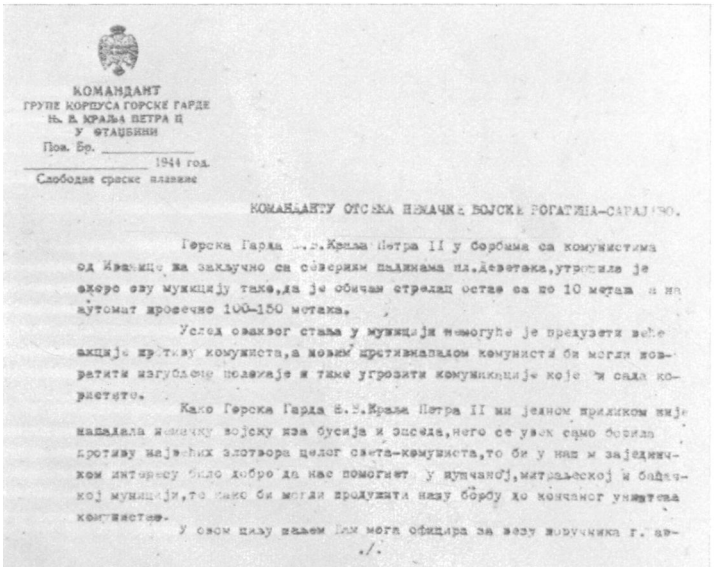

КОМАНДАНТ
ГРУПЕ КОРПУСА ГОРСКЕ ГАРДЕ
Њ. В. КРАЉА ПЕТРА II
У ФТАЦБИНИ
Пов. Бр. _____
_____ 1944 год.
Слободне српске плавине

КОМАНДАНТУ ОТСЕКА НЕМАЧКЕ ВОЈСКЕ РОГАТИЦА-САРАЈЕВО.

Горска Гарда Њ.В.Краља Петра II у борбама са комунистима од Иванице на закључно са северним падинама пл.Деветака,утрошила је скоро сву муницију тако,да је обичан стрелац остао са по 10 метака а на аутомат просечно 100-150 метака.

Услед оваквог стања у муницији немогуће је предузети веће акције противу комуниста,а новим противнападом комунисти би могли повратити изгубљене положаје и тиме угрозити комуникације које би сада користите.

Како Горска Гарда Њ.В.Краља Петра II ни једном приликом није нападала немачку војску иза бусија и заседа,него се увек само борила противу највећих злотвора целог света-комуниста,то би у нашем заједничком интересу било добро да нас помогнете у пунчаној,митраљеској и бацачкој муницији,те како би могли продужити нашу борбу до кончаног уништена комуниста.

У овом циљу шаљем Вам мога официра за везу поручника г. ав-

./.

Факсимил иисма мајора Николе Калабића, команданта четничке Групе корпуса Горске гарде од децембра 1944, немачком команданту одсека Рогатица — Сарајево, којом моли муницију за борбу против јединица НОВЈ (А-УП, к. 127, рег. бр. 15-4)

ПОСЛЕДЊИ ДАНИ ЧЕТНИКА ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА

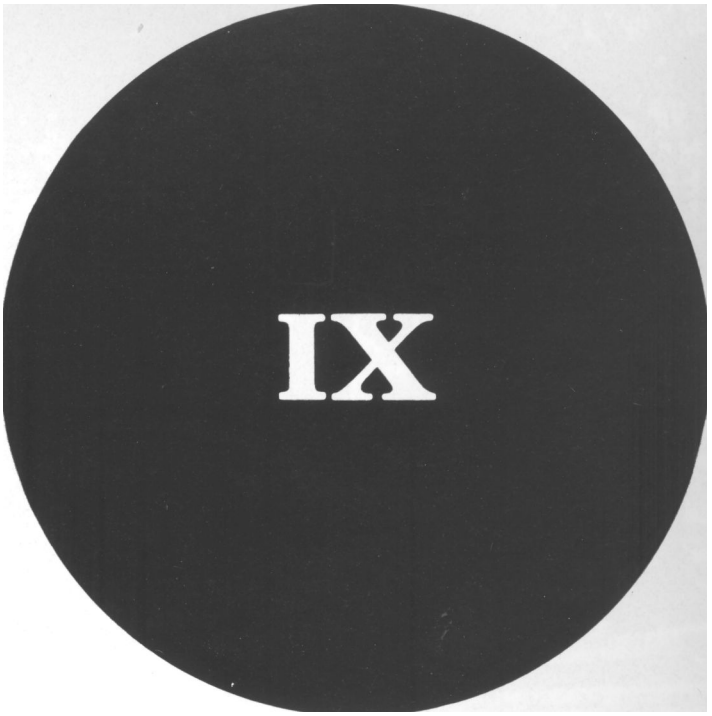

Први пролетерски корпус НОВЈ нанео је 9. септембра 1944. на Јеловој гори велики пораз четницима Драже Михаиловића у Србији. Главнина четничких снага била је у Србији разбијена. Под притиском 1. армијске груие (1. пролетерски и 12. корпус), 13. и 14. корпуса НОВЈ, четници из Србије били су избачени и принуђени на одступање преко Санцака у југоисточну Босну. С њима су бежали и недићевци, од којих су 6. октобра 1944. формиране 1. и 2. дивизија и 3. гранична дивизија тзв. Српског ударног корпуса. Све те квислиншке снаге из Србије налазиле су се под непосредном командом генерала Мирослава Трифуновића „Дрење"; њихов покушај да се пробију према Јадрану није успео. Тако су се све четничко-недићевске јединице из Србије (око 15.000 људи) повлачиле преко Санџака заједно с немачким трупама Групе армија „Е".

Почетком децембра 1944. четници су се прикупили у ширем простору Фоча—Чајниче—Горажде, где су извршене њихове припреме и реорганизација за покрет према североисточној Босни, без икаквих залиха хране и одеће. Ранији позив Павла Буришића да четници из Србије дођу у Црну Гору Дража је одбио сматрајући да су у Црној Гори услови за прехрану четника врло слаби и да залихе хране нису веће од 6 дана. Због тога се Дража одлучио да изврши покрет према Тузли, рачунајући на богату Посавину и Семберију и повољан терен за своје будуће комбинације ради повратка у Србију. Он је ценио да му североисточна Босна треба да послужи као операцијска основица с које ће у пролеће 1945. убацивати четничке диверзанте у Србију, заносећи се илузијама о повратку четника у Србију и на дизање Срба на устанак против нове Југославије, уз помоћ Енглеза и Американаца.

Наравно да су све то биле погрешне калкулације. У вези с тим је Дража још у октобру наредио потпуковнику Славољубу Врањешевићу, команданту четника у западној Босни, да са својим јединицама крене према долини реке Босне, памсравајуНи да у североисточној Босни прикупи јаче четничке снаге, рачунајући и на Буришићеве четнике из Црне Горе.

ПОРАЗ ЧЕТННКА У ИСТОЧНОЈ БОСНИ

Поред тога, континуирана, свеобухватна и динамична сарадња локалних четника Мајевичког, Требавског и Озренског четничког корпуса с немачким и усташко-домобранским јединицама, утицала је иа Дражу да се оријентише према овој области. Тако се, у вези са свим тим плановима, 4. децембра 1944. пришло реализацији Дражиних одлука. Тада се Дража, после бекства из Србије (крајем септембра 1944), налазио на Требави код попа Саве Божића, команданта Требавског четничког корпуса, или код Олова. На тој релацији се у то време Дража кретао избегавајући потере јединица Корпуса народне одбране Југославије.

За извршење тих задатака Дража је формирао две групе четничких јединица — јужну (састава 2. јуришни, Романијски и делови Требињског, Невесињског, Зеничког и Дурмиторског корпуса), и северну (све четничке и недићевске јединице које су се повукле из Србије).

Прва група је имала задатак да са простора Горажде—Фоча—Миљевина нападне (у садејству с немачким јединицама) на делове 29. дивизије 2. ударног корпуса НОВЈ на простору Калиновик—Трново и да потом, по овлађивању том територијом, извршн прихват Буришићевих четника из Црне Горе, који су се налазили опкољени с немачким јединицама 21. брдског армијског корпуса у Црној Гори, у покушајима да се пробију према Дрини, у источну Босну. Друга, односно северна група имала је задатак да, подељена у две колоне (леву и десну), извршн продор према Тузли, као побочница немачким јединицама које су се пробијале правцем Више-

Дража Михаиловић (подбочен); десно од њега с рукама преко груди војвода мајевички Радивоје Керовић (јесен 1944. на Мајевици)

град—Рогатица—Соколац—Хан-Пијесак — Власеница—Зворник Бијељина—Брчко.

У то време у југоисточној Босни није било јачих партизанских снага, па су све ове припреме четници могли да изводе неометано, јер је 3. ударни корпус НОВЈ био ангажован у дејствима против немачких снага које су се повлачиле из Србије и Санџака, преко Вишеграда, према Сарајеву, или долином Дрине према Брчком. Зато су немачке трупе користиле два правца — један који је од Вишеграда водио на Рогатицу, а одатле преко Сокоца, Хан-Пијеска и Власенице према Зворнику, и други који је од Ужица водио на Рогачицу, а одатле на Љубовију према Зворнику. Поред тога, јединице 3. корпуса су тада имале укупно 8.000 бораца под оружјем, што је било знатно мање у односу на немачке трупе и четничке јединице на корпусном оперативном подручју, тј. у источној Босни.

До првИх сукоба с четничком северном групом дошло је већ 7. децембра 1944. на комуникацији Рогатица—Соколац. Бројно јаче четничке јединице на том простору имале су у почетку извесног успеха у борбама против 16. муслиманске и 20. романијске бригаде 27. НОУ дивизије, па су четници у својим даљим настојањима да се пробију ка Тузли успели 17. децембра 1944. да заузму Власеницу.

У вези са својим планом за овладавање тузланским базеном, Дража Михаиловић је 16. децембра 1944. обавестио потпуковника Драгутина Кесеровића („Отон"), команданта десне колоне, да ће он, Дража, лично командовати левом колоном. Тада је обавестио Кесеровића и о правцу напада **и** задацима леве колоне, напоменувши да она полази у напад 17. децембра у 8 часова. Истог дана је обавестио потпуковника Петра Симића, команданта „северне Босне" (шифра „Ради") да са „10.000 српских снага, не рачунајући босанске, крећем правцем: Хан Пијесак—Власеница—Шеховићи—Тузла и правцем Олово—Кладањ—Ступари—Живинице". Затим је Дража нагласио: „Ви знате ко је главни непријатељ, и наиадајте га. Немојте да у овом моменту стварате и друге непријатеље", што је у пракси значило да односи према немачким трупама и усташко-домобранским јединицама имају да буду пријатељски.

Истог дана Дража је, у вези садејства четника с немачким трупама (од којих су четници примали задатке, наоружање и муницију), саопштио неком официру за везу с немачким командама с псеудонимом „Биндер" да је примио к знању упућивање помоћи од немачких трупа и наредио му: „Кажите њима нека помогну колико год могу".

Михаиловић је такође 16. децембра наредио генералу Мирославу Трифуновићу („Титаник") да он командује десном колоном, обавештавајући га да ће немачке трупе доставити муницију и за ту колону, јер да је то он, Дража, наредио пуковнику Гојку Бороти, преко кога су тада ишли захтеви немачким командама за снабдевање и лечење четника.

Два дана касније (18. децембра 1944.) Дража је поново наредио пуковнику Бороти да од немачких команди захтева што бржу испоруку муниције за четнике којима је престајао тежак окршај. Та депеша гласи:

„МОМБЛАН. Врло ми је важно да што пре добијемо муницију да се пошаље Калабићу на путу

Соколац, до близу Хан-Пијеска а он да дели за целу групу. Даље ми је врло важно да Рачић (Драгослав — прим. а.) у Горажду добије муницију и Комарчевић (Владимир — прим. а.) за целу групу заједно (Општа резерва Врховне четничке команде — прим. а.). Потребно је и Смиљанићу (Душану — прим. а.) да се даде муниција у Фочи. Треба да је буде у што већем броју како за пушке тако и за бацаче. Тражите ово енергично, јер Марга (неутврђена шифра — прим. а.) извештава да је све свршио, само ви треба ово да остварите."

У међувремену је по наређењу врховног команданта НОВ и ПОЈ маршала Тита, убачена средином децембра 1944. у борбу Јужна оперативна група дивизија, која је имала задатак да, у садејству с јединицама 3. ударног корпуса, успори и по могућности онемогући повлачење немачких дивизија долином Дрине и разбије четнике који су заједно с Немцима продирали од Власенице према Тузли.

Да би се обезбедио тузлански базен, Штаб 3. ударног корпуса НОВЈ оријентисао је 27. и 38. НОУ дивизију према четницима, док је Штаб Јужне оперативне групе дивизија упутио и своју 23. дивизију из састава 14. ударног корпуса за дејства против четника. Тако су од 20. до 28. децембра вођене врло оштре борбе, у којима су четници и недићевци били формално десетковани иако су привремено били успели да продру до линије Пожарница — Живинице. Разбијени четници су се главнином пробили, уз велике губитке, долином реке Спрече према Требави и Озрену, док се мањи део снага пребацио на планину Мајевицу.

Нарочито тешке губитке је претрпео Српски ударни корпус. Том приликом је погинуо и командант њешве тзв. 2. дивизије пуковник Драгутин Редић, а убрзо је рањен и њен нови командант пуковник Војислав Петровић.

Тешке губитке је претрпела и четничка Група корпуса под командом Николе Калабића. У четничким депешама крајем децембра 1944. изнети су подаци да се у јединице (након борби) није вратило нреко 1.000 људи. Радило се, у ствари, о мобилисаним четницима из Србије, који су искористили прилику и разбегли се, а неки су пришли и јединицама НОВЈ на том подручју.

Кад је генерал Мирослав Трифуновић „Дрења" (шифра „Чика Марко") 19. децембра 1944. известио Дражу о плану напада за поновно заузимање Власенице (коју су у међувремену ослободиле јединице 3. ударног корпуса НОВЈ), јавио му је да нареди

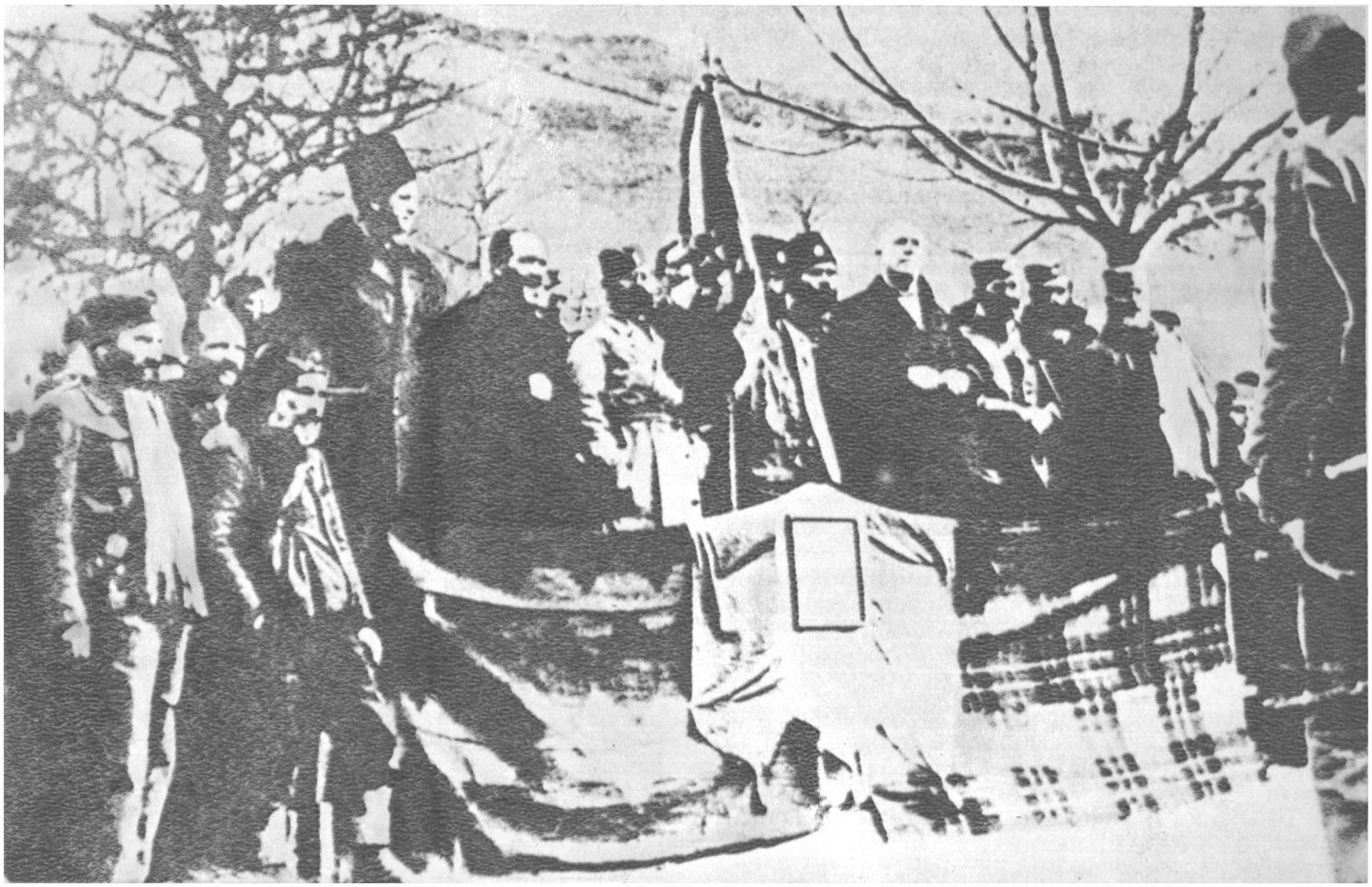

Дража Михаиловић на импровизираној трибини (трећи здесна) на једном од последњих зборова негде у Босни почетком 1945.

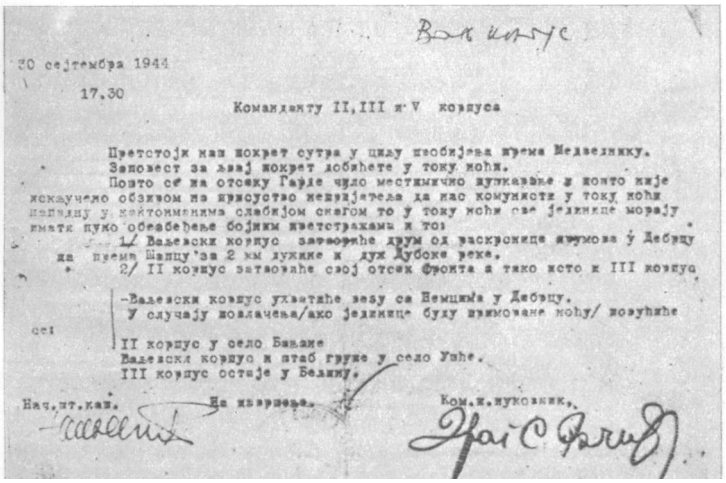

30 септембра 1944

17.30

Команданту II,III и V корпуса

Претстоји наш покрет сутра у циљу извођења мере Недељнику.
Завоавест за даљ покрет добићете у току ноћи.
Пошто се на отсеку Гајде чуло местимично пуцкарање и пошто није искључено обзиром на присуство непријатеља да нас комунисти у току ноћи нападну у колтонинама слабијом снагом то у току ноћи све јединице морају имати пуно обезбеђење бојним извстражама и то:
1/ Ваљевски корпус затворите друм од раскрснице шумова у Дебрцу до пусте Шапцу за 2 км лужније и дух Дубоке реке.
2/ II корпус затвориће свој отсек фронта а тако исто и III корпус

-Ваљевски корпус ухватиће везу са Немцима у Дебрцу.
У случају повлачења/ако јединице буду извиђане ноћу/ возуће се

II корпус у село Бакане
Ваљевски корпус и штаб групе у село Уше.
III корпус остаје у Белиму.

Нач.шт.кап. На извршење. Ком.к.пуковник,

Факсимил иарећења потпуковника Драгослава Рачића, команданта 4. групе јуришних четничких корпуса, од 30. септембра 1944. за сарадњу с немачким окупатором у западној Србији

пуковнику Гојку Бороти да од броја 11 (шифра за Немце) тражи што више муниције. Истовремено се жалио да му четници беже, чак комплетни батаљони. То је био резултат нанада јединица Јужне оперативне групе дивизија под чијом се командом, у оперативном погледу, налазио и 3. ударни корпус НОВЈ.

Док су четници из Србије водили борбе против јединица 3. и 14. ударног корпуса Јужне оперативне групе дивизија НОВЈ, Павле Буришић је, после неуспелог покушаја да успоставн везу са савезницима у Албанији, покренуо своје четнике (према Дражином наређењу) ка југоисточној Босни 6. децембра 1944; предњи делови су 28. децембра пристигли у Рудо. Ту је Буришић извршио преформирање четника образовањем пукова и дивизија. Од око 7.000 четника, колико их је тада имао под својом командом, Буришић је формирао три дивизије (1, 5. и 8. дивизију) с по два пука у свакој, док је Милешевски четнички корпус капетана Вука Калајитовића остао као самостална јединица. Поред тога Буришић је водио и око 2.000 жена, деце и стараца. Према једној депеши војводе Јевђевића из Трста од 18. јануара 1945. за Дражу Михаиловића (у којој се говори о Буришићевом плану за покрет у Истру, као и то да је Димитрије Л>отић отишао у Беч да обезбеди храну и одећу за Буришићеву групу) наводи се да Буришић има укупно 6.000 четника и око 2.000 тзв. избеглица, што указује на то да су у тој групи били велики губици и осипање.

До средине фебруара 1945. међу тим „избеглицама" је било 1.000 оболелих од тифуса и рањених од залуталих метака, па је Дража Михаиловић 18-фебруара 1945. замолио Димитрија Л>отића да их прихвати у Словенији. Међутим, уместо Љотића, ову групу рањеника и тифусара прихватили су Секула Дрљевић, односно усташе.

Поред поменуте четничке групе, на подручју Словеније (у Словеначком приморју и Истри), налазили еу се четници војводе Момчила Бујића (око 4.000 људи) и војводе Добросава Јевђевића (четници из Лике и Горског котара око 1.200 четника) под командом Димитрија Л>отића, који је бежећи из Србије стигао такође на то подручје у јесен 1944. На тај начин једна четничка (и најјача формација) налазила се на иодручју планина Вучјака, Озрена и Требаве и делимично и на планини Мајевици, док се друга (мања група) налазила на крајњем западу Југославије, око Постојне, Илирске Бистрице и Трста.

ДРАЖА ОДЛУЧУЈЕ ДА ОСТАНЕ У ЗЕМЉИ

Када је Дража крајем септембра 1944. побегао преко Дрине у североисточну Босну, он је, пор§д успостављених контаката с Нојбахеровим изаслаником Штеркером у селу СредњехМ, поново покушао да успостави везу и са савезницима по одласку Мак Даула из његовог штаба. Тако је у поруци упућеној 13. новембра 1944, преко свога изасланика др Живка Топаловића, председника четничког Централног националног комитета, покушао да успостави контакт са савезничком Врховном командом на Средоземљу. Дража је тада понудио генералу Вилсону да под његову команду стави све своје јединице и том приликом га је уверавао да ће прихватити сваки му постављени задатак, што је раније стално одбијао и на вешт начин избегавао. Наравно, овај Дражин предлог је остао без одговора, као и његов меморандум од 29. новембра упућен новоименованом савезничком врховном команданту на Средоземљу фелдмаршалу Харолду Александеру. Дражи је сада било коначно јасно да су га западни савезници потпуно одбацили као најобичнијег квислинга.

V вези с таквом ситуацијом, Дража се једино још надао англоамеричком искрцавању у Југославији, па је у вези с тим ишчекивањем упутио 5. децембра 1944. и једну поруку своме представнику у Вашингтону Константину Фотићу, бившем краљевском амбасадору у САД. У поруци је, поред осталог, нагласио да „велику потиштеност међу народом" изазива то што се савезничке трупе не искрцавају у Југославији. Фотић му је на то одговорио 15. децембра, када му је писао и ово:

„У овим тешким тренуцима најсрећнпје решење за вас и ваше храбре борце било би да се ставите под савезничку команду, тако да се можете придружити у завршној борби за ослобођење отаџбине. На жалост, то изгледа немогуће постићи. Према томе, сматрам да ће бити од одлучујућег значаја за вас да останете у земљи, да бисте подесили своју активност према условима и да избегавате сваки сукоб с Русима. Ваш могући одлазак из земље искористили би одмах до краја ваши непријатељи, који би у својој пропаганди представили ваш одлазак као доказ о издаји."

Ову и друге депеше упућиване Дражи Михаиловићу Фотић је у ствари слао у име краља Петра II, пошто краљ није био у могућности да их лично шаље, јер се 12. септембра 1944, у духу епоразума Тито — Шубашић, јавно одрекао четника и Драже Михаиловића. Сада је Фотић, по његовој сагласности, слао Дражи депеше, извршавајући на тај начин жеље реакционарних кругова на Западу,

који су иодуиирали краља Петра II у његовим претензијама на повратак у земљу и очување монархије као облика владавине у Југославији.

Као одговор Фотићу на његову депешу од 15. децембра 1944, Дража Михаиловић је 24. децембра јавио, поред осталог, „да није ни помишљао да напуети земљу у овим тешким часовима".

Фотићев савет (раније и сугестије пуковника Мак Даула) упућен Дражи да остане у земљи, игром случаја, поклапао се, нешто касније, с врло вештом обавештајном игром и клопком коју је руководство Одељења зашгите народа (ОЗНЕ) припремило Дражи Михаиловићу. Наиме, ире но што је напуетио Србију Дража је оставио неке четничке команданте с мањим групицама да у Србији сондирају терен за повратак четника у пролеће 1945. Међу њима су били капетан Предраг Раковић — „Фрике", командант 2. равногорског четничког корпуса, мајор Трифун Носић и још неки. Међутим, Носића су ухватили органи ОЗНЕ средином децембра 1944. док је Раковић, оикољен од јединица НОВЈ у селу Миоковцима, код Чачка, извршио (20. децембра) самоубиство. Том приликом су у руке јединица НОВЈ пале радио-станица и шифра за одржавање везе с Дражом. Користећи се шифром и заробљеним мајором Носићем, органи ОЗНЕ су успели да увуку

Командант немачке 22. пешадијске дивизије генерал Хелмут Фрибе

у клопку Дражу Михаиловића приказујући му стање у Србији као врло нестабилно, с организованим отпором против нове Југославије итд., што је све код Драже стварало илузије о могућности дизања устанка у пролеће 1945. у Србији. Тиме је код њега још више подгрејавана жеља да остане што ближе Србији. Рачунао је да ће дизањем устанка изазвати интервенцију савезника са Запада у корист четника, нешто слично као што је учињено у Грчкој почетком децембра 1944. Због свега тога, и поред притисака који су вршени на њега од стране његових блиских сарадника да се оде у Словенију, Дража је одлучио да остане у земљи, опредељујући се на североисточну Босну, која му је, према његовим проценама и уз сарадњу с немачким трупама, пружала најповољније услове за реализацију његових планова.

У ствари, сарадња четника и немачких трупа у источној Босни трајала је непрекидно од 1941, али је доласком Драже на то подручје још више била развијена, што је разумљиво с обзиром на ситуацију у којој су се четници нашли после њиховог разбијања и истеривања из Србије. Из неколико наређења које је Михаиловић издао почетком 1945. својим потчињеним за сарадњу с немачким трупама ради борбе против НОВЈ види се суштина и природа те сарадње. Тако је, на пример, Дража Михаиловић 24. јануара 1945. наредио пуковнику Гојку Бороти (шифра „Маус") следеће:

„Видите код броја 11 (Немаца — прим. а.) да нас енабдеју с бацачима пламена. Ово би нам било јако корисно у борби против комуниста. Упутио бих код бр. 11 у Сарајево једног вишег официра за везу, те да се отклони да свака јединица ради за себе. Видите да ли је ово потребно и згодно, па ми најхнтније јавите. Упућени официр укрцао би се у воз у Руданки, где би требало за њега упутити прагиоца из Сарајева".

Горња депеша је у ствари одговор на низ депеша које је пуковник Борота 16. јануара 1945. упутио Дражи Михаиловићу. Тад му је јавио да се 13. и 14. јануара састао с немачким представницима и с Бранком Гашпаревићем — „Гаром", који је од немачких команди добио задатак да дејствује са својим командосима око Ужица, Чачка и Прибоја, али да се пре тога састане с Дражом. Затим је извештавао „да број 11 намерава да продре преко Власенице за Зворник", што је било тачно јер је у то време елитна 22. пешадијска дивизија отпочела борбе за деблокирање опкољене немачке Борбене групе „Клоц" у Власеници од стране јединица 3. ударног копуса, с даљим задатком да се од Власенице, преко Зворника, пробије ка Бијељини према Брчком. Борота је даље известио да Немци имају намеру да с неколико дивизија поседну област западно од Дрине у садејству с четницима Павла Буришића. Даље је Борота упознао Дражу да немачке команде имају намеру да „очисте линију Добој — Тузла — Зворник и желе наше суделовање". Борота је даље изнео намеру немачких команди да немачке трупе у пролеће 1945. изврше поновни продор у Србију и овладају Београдом. У наставку депеше, у вези с немачким предлогом за снабдевање и ангажовање четника, Борота је јавио ово:

Војвода Момчило Бујић (лево) с групом четника

„Предлаже ее једно место с ког би могли да примамо материјал. Тако су Калабића снабдели преко Маглаја. Калабић је примио прилично материјала и муниције, само лекова у тежени 100 килограма. Моле официра за везу који би усредсредио ове услове с Вама и био у вези с Вама."

Пуковник Борота је истом приликом известио да се четнички команданти појединачно обраћају немачким трупама и командама за оружје и муницију, да то Немци чине, али да им то ствара потешкоће, те би волели да то иде преко одређеног штаба и концентрисано. Известио је такође да немачка Команда Групе армија „Е", којом командује генерал-пуковник Александер Лер, жели да зна шта Дража планира у погледу пролетњих акција.

У овом извештају се јасно истиче да су немачке команде сасвим отворено ставиле до знања шта намеравају предузети како би се пробиле у Србију, а на тим илановима, (који, како је познато, нису остварени) Дража је разрађивао и свој план „упада" у Србију и дизање „устаика", рачунајући уз то и на интервенцију англоамеричких снага у његову корист.

Понекад је изгледало и смешно како Дража, тобоже, уцењује немачког окупатора да ће се извући из борбе и оставити их да буду уништени од Народноослободилачке војске Југославије. Међутим, сам Дража је био свестан тога да четници никада нису диктирали услове немачким командама, већ су им, напротив, били потчињени и од њих иотпуно зависили. Али Дражу је било срамота да пред четницима каже праву истину, па се понашао као да управо од њега зависе планови и поступци немачких команди. Међутим, самим четницима је било јасно да то није тако.

Тако, на пример, поводом захтева немачке команде (преко Нешка Недића) да четници под командом пуковника Љубе Јовановића-Патка добијају конкретнији задатак, због чега би уследило помагање и осталих четничких јединица, Дража је 15. фебруара 1945. одговорио:

„Титан. — Ја засад немам расположивих јединица да их пошаљем на место Л>убе Патка да бисте се ви сви рокирали на југ према броју 11. И с положајем наших јединица које су оријентисане према Срницама и Сребрнику осигурана је заједничка акција. Гледајте да на тај начин осигурате муницију за све. У противном, кажите да ћемо се ми сви повући, јер без муниције не можемо ратовати, а они (мисли се на немачке трупе) како хоће."

Ова Дражина депеша упућена Нешку Недићу пада у време када су немачке јединице покушавале да се од Добоја, преко Грачанице, пробију преко положаја 23. ударне дивизије 2. армије НОВЈ према Тузли. Међутим, ти покушаји непријатеља, уз садејство четничких јединица на том подручју, тада нису успели, већ је, на пример, 23. ударна дивизија напала 15. фебруара непријатеља код Грачанице и одбацила га према Добоју.

Међутим, све то скупа није спречило даље осипање четничких јединица, које су почетком 1945. напустили и остаци Српског ударног корпуса (СУК). Око 1.500 недићеваца немачке команде су привремено распоредиле на рад у оквиру Организације „Тот" у околини Граца и Беча, одакле су их, на Љотићеву интервенцију, пребацили у Словенију под његову команду ради стварања заједничког фронта свих квислиншких формација на том подручју. Недићевци су се ту прикључили остацима Српског добровољачког корпуса и Бујићевим и Јевђевићевим четницима који су побегли из Книнске крајине, односно из Лике и Горског Котара, кад су немачке јединице почетком децембра 1944. претрпеле врло тежак пораз код Книна у борби с јединицама 8. ударног корпуса НОВЈ.

Одржавајући радио-везу с Дражом, Љотић је у међувремену настојао да га приволи да се са својим јединицама пробије у Словенију, како би тамо, где су се имале да групишу све квислиншке формације, реорганизовао и ојачао контрареволуционарни блок. На понуде које је Љотић у том смислу слао Дражи путем депеша (нудећи истовремено и делегацију која би у ту сврху преговарала с Дражом) овај је 15. фебруара 1945. одговорио да делегација може да дође у област Добоја, где ће наћи попа Саву Божића, команданта Требавског четничког корпуса, који ће их довести код њега, тј. Драже. Само прихватање делегације јасно указује на чињеницу да се Дража колебао око тога да ли ће поћи у Словенију, или остати још неко време у источној Босни, што је, наравно, зависило од тога какав ће бити исход борби немачких јединица у долини реке Дрине. Наиме, у то време водила је 2. армија НОВЈ веома жестоке борбе с немачком ојачаном 22. пешадијском дивизијом, која је покушавала, разбијена на два дела и у обручу, да се пробије од Зворника

према Бијељини и Брчком. Ова немачка јединица је 16. јануара 1945. прешла у наетупање од Сокоца према Влаееници како би деблокирала опкољену немачку Борбену групу „Клоц" јачине око 2.500 војника у Власеници. Користећи своју бројну надмоћност у односу на јединице 3. ударног корпуса на том подручју, 22. дивизија, пошто је деблокирала Власеницу, продужила је с продирањем на север према Зворнику. Међутим, Штаб 2. армије НОВЈ предузео је мере за уништење ове немачке групације пребацујући на тај сектор већи део својих јединица, тако да се ова немачка групација средином фебруара 1945. нашла у безнадежној ситуацији у ширем рејону Зворника. Да би спасли ову немачку дивизију од уништења, немачке команде Групе армија „Е" и 34. армијског корпуса убациле су у борбу и ојачану 104. ловачку дивизију, која је делом снага, ојачана са усташко-домобранским и четничким јединицама, нападала од Добоја према Грачаници, док је с главнином, ојачаном тенковима, нападала од Бијељине у правцу Јање. V тим борбама северна група је успела да потисне 28. ударну и 2. пролетерску дивизију и да се 19. фебруара 1945. споји с предњим деловима 22. пешадијске дивизије код Ројчевића, чиме је ова јединица била спасена од уништења.

Након тога је немачка Команда 34. армијског корпуса планирала да у марту (са освеженом и попуњеном 22. дивизијом и 117. ловачком дивизијом те усташко-домобранским и четничким јединицама) предузме једну снажну операцију од правца Добоја, Босанског Шамца и Брчког како би се уништиле истурене јединице 2. армије НОВЈ у Посавском троуглу, тј. на простору између деоних обала река Босне и Саве. Та операција (позната у југословенској историјографији под шифрованим називом „Мајска олуја") почела је 19. марта 1945. нападом на положаје 25. дивизије 2. армије НОВЈ. Међутим, и поред почетног успеха немачких, усташко-домобранских и четничких јединица, 2. армија НОВЈ је крајем марта прешла у противудар и одбацила непријатеља према реци Босни. Знајући за ове немачке планове, Дража је сматрао да је потребно да сачека развој ситуације у североисточној Босни, јер је мислио да ће заједно с немачким и усташко-домобранским јединицама овладати тузланским базеном, одакле би се потом упутио за Србију. Отуда и његово колебање у вези с понуђеном алтернативом, тј. да се упути према Словенији, јер би тиме отпао његов план да изврши упад у Србију и подигне српски народ на „устанак" против комуниста, или, пак, да остане у североисточној Босни и реализује ову своју фикс-идеју. Као што ће развој догађаја показати, Дража се и овог пута преварио и одлучио за ово друго нереално решење.

Убеђен у Дражин пристанак за одлазак у Словенију, Димитрије Љотић му је упутио у Босну делегацију у којој су се налазили Милан Аћимовић

Дража Михаиловић (у шубари); десно од њега је Драгиша Васић

(Недићев миинистар унутрашњих послова), стари Дражин пријатељ, мајор Иван Павловић (Аражин обавештајац из Београда), Јован-Јоца Налевић (члан четничког штаба у Београду) и лични Љотићев изасланик Бошко Костић. Делегација је стигла у Босну 15. марта 1945, где је у селу Руданки ступила у контакт с Аражом Михаиловићем. Том приликом је Аражи уручена заједничка порука Љотића, Јевђевића и Бујића с молбом да се иовуче у западне крајеве са својим јединицама. Тада му је усмено изложен и план по коме су се све квислиншке снаге требало да прикупе у Словенији и Истри, где је, по Љотићевој замисли, требало да се одигра одлучна битка с јединицама НОВ и ПОЈ. Планирано је такође да се у датом моменту у земљу позове и краљ Петар II да преузме краљевску власт. Према томе плану, у Словенији је требало отпочети „ослобођење" осталих крајева Југославије.

Овај Љотићев план Дража је усвојио у начелу, али се није сложио да одмах напусти Босну, пошто је сматрао да немачке јединице имају услова да се боре још годину дана на европским ратиштима и да немају намеру да брзо напусте Југославију. V ствари, Дража је, преко својих изасланика, већ био ступио у преговоре с немачким командама око учешНа четника у немачкој операцији „Мајска олуја", која је требало да се изведе крајем марта 1945. против јединица 2. армије ЈА западно од Тузле.

С друге, пак, стране, Дража је био већ увелико упао у поменуту обавештајну клопку коју му је припремило руководство ОЗНЕ са ухваћеним четничким мајором Носићем, тако да је и то, као важан фактор у његовим одлукама, имало утицаја да он не прихвати Љотићеве сугестије за одлазак према Словенији, где су се, под окриљем немачког 97. армијског корпуса и 85-групен фирера и команданта полиције Одила Глобочника, већ налазили поменути љотићевци и четници.

Пошто је ова квислиншка мешовита мисија остала необављеног посла у вези с преласком преосталих четничких остатака у западне крајеве земље, то је Дража с овом мисијом упутио своје изасланике (генерала Миодрага Дамјановића, бившег шефа кабинета Милана Недића, и једно време команданта Српске државне страже, пуковника Љубу Јовановића Патка и потпуковника Синишу Оцокољића Пазарца). Дамјановића је Дража тада именовао за команданта Истакнутог дела четничке Врховне команде тзв. Југословенске војске у отаџбини и одредио га да преузме команду над свим четничким, љотићевским и недићевским јединицама које су се тада налазиле у Словенији и Истри.

Те последње потезе Дража Михаиловић повлачи у време када је све било већ изгубљено и када је у Београду реализован споразум Тито — Шубашић образовањем јединствене југословенске владе 7. марта 1945. с маршалом Титом на челу.

Такође су пропале и све Дражине наде да ће се у источној Босни преокренути ситуација после изненадног напада трију немачких дивизија и једне борбене групе (око 32.000 војника), 9.000 усташа и домобрана и око 6.000 четника на 25. и 45. дивизију 2. армије ЈА 19. марта 1945. V врло тешким борбама немачке јединице, у садејству с квислинзима, успеле су да нанесу тешке губитке 25. дивизији у операцији званој „Мајска олуја". Међутим, у противудару јединица 2. армије ЈА крајем марта 1945. поново је ослобођен већи део територије и извршена консолидација положаја. На тај начин немачки план о заузимању Тузле је пропао, без обзира на извесне успехе које је Команда немачког 34. армијског корпуса ипак остварила одбацујући снаге 2. армије ЈА на исток од реке Босне.

ПРОПАСТ БУРИШИНЕВИХ ЧЕТНИКА

Средином фебруара 1945. Буришић је са своје три крајње исцрпљене четничке дивизије стигао на Требаву. Том приликом се састао с Дражом, који га је упознао са својим даљим плановима. Међутим, на састанку Буришића са Захаријем Остојићем, Павлом Новаковићем и Мирком Лалатовићем, закључено је да се не прихвати Дражин став о задржавању четника у Босни, као и о убацивању гериле у Србију и Црну Гору (на што је Дража рачунао, као и на своје командосе), већ да се изврши покрет свих четничких јединица према Словенији, онако како је то Љотић предлагао преко своје делегације која је била код Драже. Поред тога, војвода Момчило Бујић је, одржавајући непрекидно радио-везу с Буришићем, противно вољи Драже Михаиловића, позивао Буришића да с четницима и „избеглицама" дође у Истру.

Осим тога, негде у јесен 1944, када је већ био пропао покушај Лукачевића и групе око њега да се споје с британским одредом („Флојд форс") код Дубровника, два четничка делегата (упућена од Остојића, Буришића и Лалатовића) отпутовала су преко Јадрана у Италију да би тамо ступили у везу с новоименованим савезничким врховним командантом на Средоземљу генералом Харолдом Александером. Тада им је генерал Александер сугерисао да се четници повуку у Истру, где би се спојили с америчком 5. армијом (када она избије на тај простор) и ту задржали до јесени 1945, када су, према четничким информацијама, савезници требало да интервенишу на Балкану и када би четници заједно с њима имали да пођу на своју територију.

Интересантно је напоменути и то да су немачке команде обећале помоћ у евакуацији четника у Истру. Уверен у таква обећања, Буришић је одлучио да крене у Истру против воље Драже Михаиловића, који још није био начисто да ли да крене за Словенију или не.

Тако је Буришић 21. фебруара 1945. заказао конференцију са свим својим командантима и извесним бројем виших официра. На конференцији су једногласно усвојени закључци да се не усвоји Дражин план, већ да се, као што је речено, изврши повлачење свих четника према Словенији. Те закључке одобрио је и Буришићев Национални комитет за Црну Гору, па је о томе истог дана упознат и Дража Михаиловић. Такође је истог дана Буришић послао депешу адресирану на генерала Недића, којом приликом је предложио да Недић обезбеди транспорт четника с породицама из Градишке или Славонског Брода до Словеније.

Дража је 24. фебруара 1945. упознао четничке команданте из Србије с Буришићевим закључцима. Јавио им је да је то Буришићева самовоља, да то уноси конфузију међу четнике, истичући да је то потпуно „предавање на милост и немилост Немаца", да је то израз преране малодушности и да то Дража, као и његов Централни комитет, не одобравају.

Овакав Дражин став мотивисан је, поред осталог, и тиме што је он знао да мобилисани четници из Србије (који су чинили добар део четничке групације под непосредном његовом командом) немају вољу да се покрену према западним деловима земље. Међутим, под притиском НОВЈ, а без јасно дефинисане одлуке о томе да ли треба остати у Босни или отићи у Словенију (што је у многоме зависило од планова немачких команди), Дража постепено врши померање ка западној Босни.

Г1ошто је у међувремену од пуковника Гојка Бороте, четничког команданта за Сарајево и околину, примио извештај да немачке команде у Сарајеву планирају извлачење својих трупа долином Босне, Дража је оценио да у централној Босни, где је четничка организација и онако слаба, не може ништа очекивати. Зто је 27. фебруара 1945. наредио да се изврши покрет у шири рејон села Шкугриħа ради преласка на леву обалу реке Босне.

Када је пребацивање четника на леву обалу Босне било већ при крају, Дража је 13. марта 1945. обавестио војводу Јевђевиħа и Димитрија Љотиħа да није сигурно да ће Буришић отиħи у Истру, да ситуација није тако трагична, да није таква да се одмах мора кренути пут Истре. Дража је то јавио непосредно пред немачку операцију „Мајска олуја" очевидно убеђен у успех ове последње немачке офанзивне операције у Босни.

Очигледно је да Михаиловић у то време није био сасвим начисто шта да ради, с обзиром да је већина његових блиских сарадника била за одлазак у западне крајеве земље, где су се осећали безбеднији. Пошто његови најближи сарадници Захарије Остојић и Мирко Лалатовић, као и многи други официри нису имали четничке јединице којима би директно командовали, то су се прикључили потпуковнику Павлу Буришићу и кренули с њим у неизвесност.

Буришић је поново 1. марта 1945. сазвао једну ширу конференцију, на којој је усвојен његов став При том је упућена оштра критика на рачун Драже, који је спречио Буришића да пође према Грчкој (наређујући му да изврши покрет према Требави). Тако је Дража био принуђен да Буришићу достави одговор 3. марга 1945, игноришући Буришићеве одлуке, односно закључке с поменутих конференција. Због тога је дошло до врло затегнутих односа с Дражом. Пошто у међусобним контактима између Драже и Буришића није дошло до промене ставова, то је ноħу 8. марта 1945. одржана конференција свих водећих личности четничког покрета, којој је присуствовао и Буришић. Павла Буришића су том приликом подржали Мирко Лалатовић, Драгослав Рачић, Захарије Остојић и генерал Стево Дамјановић. Расцеп је био потпун, а створени јаз непремостив. До 14. марта 1945. извршено је пребацивање свих четника из Србије и Црне Горе на леву обалу реке Босне, у рејон планине Вучјака. Ту се Буришић састао и с личним Љотићевим изаслаником Бошком Костиħем, док претходни гроф Чернин, који је дошао у Дервенту 14. марта, није успео да се састане с Буришиħем захваљујући Дражином маневру. Дража је наиме на све начине покушавао да Буришиħа задржи уза се и да га изолује.

Том приликом Костиħ је саветовао Буришиħу да још једном ингервенише код Драже у вези са заједничким одласком у Словенију, односно Истру, што је овај одбио. Буришиħ је такоħе одбио савет да сачека Нојбахерове даље инструкције, јер да се више не може чекати.

Након тога Буришиħу су се коначно прикључили Драгиша Васиħ, Захарије Остојиħ, Лука Балетиħ, Павле Новаковиħ, а нешто касније и Петар Баħовиħ. Тако су 18. марта Буришиħеви четници пошли у неизвесност с планине Вучјака правцем који им је одредио Л>отиħ почетком марта када је Буришиħ с њим успоставио везу. Л>отиħ је сугерисао Буришпħу да изврши покрет правцем Дервента — Бихаħ — Личко Петрово Село — Плитвице — Бриње — Криви Пут — Нови Бакар — Сушак, сматрајући да је правац најсигурнији.

Међутим, Буришиħ се није држао свих сугестија. Он је међутим, са Секулом Дрљевиħем, који је живео у Загребу, преко својих делегата, потписао 22. марта 1945. споразум по коме су све црногорске четничке снаге проглашене за Црногорску националну војску под командом Секуле Дрљевиħа, док је Буришиħ остао њен оперативни командант. Тим споразумом Павле Буришиħ је признао Дрљевиħево Црногорско државно вијеħе које је Дрљевиħ образовао јула 1944. у Загребу, као привремену владу.

Алојзије Стеиинац, поглавар римокатоличке цркве у Хрватској (десно), у аудиенцији код поглавника тзв. Независне Државе Хрватске Анте Павелиħа (лево)

Према постојећем споразуму, Дрљевић је обезбедио код Павелића прихват око 2.700 рањених четника и тифусара у Старој Градишки, док је требало да се Буришић са својим јединицама пребаци на леву обалу Саве и упути према Загребу.

Чим је Дражa Михаиловић сазнао за овај аранжман Буришића и Дрљевића, одмах је анатемисао Буришића као издајника, замерајући му на споразуму са усташама (што му није сметало да и сам кратко време после тога успостави личне везе са Антом Павелићем и Алојзијем Степинцем). Такође је Дражa запретио Буришићу равногорским судом и разоружањем његових људи. Чим је сазнао, за ово Буришић је наредио својим јединицама (које су се одмарале код Босанског Брода) покрет десном обалом реке Саве у правцу Лијечева-поља. Ту су се задржале краће време очекујући босанске четнике (под командом Славољуба Врањешевића и Лазара Тешановића). Тако је пропустио време да избегне г.окољ својих јединица од усташа у Лијевча-пољу (4/5 априла 1945), односно у Јасеновцу.

Када је Секуле био упознат да је Буришић пошао другим правцем, он је то одмах протумачио као одступање од споразума, па је известио усташке власти са захтевом да спрече продор четника и изврше на њих напад. Усташе су то и учиниле изненадним нападом на Бурипшћеве четнике у Лијевча-пољу, у зору 4. априла 1945. Том приликом је највише страдала Гатачка бригада Невесињског четничког корпуса: погинуо је њен командант поп Радојица Перишић с целим штабом. Покушај четника да се јуришем 4/5. априла 1945. дочепају Козаре, пропао је у снажном усташком противнападу, уз подршку артиљерије и тенкова.

У међувремену из усташког авиона су бацани леци Секуле Дрљевића с позивом на предају и прелазак у његове редове. Томе се одазвао 1. пук, под командом капетана Ивана Јаничића (који је потом отишао у Босанску Градишку, а одатле пребачен 6. априла у Окучане). Остали четници су наставили борбу, док су Невесињски и Требињски корпус (сада преформирани у Херцеговачки) претрпели тешке губитке. Том приликом је погинуо и командант корпуса Милорад Поповић.

Услед тешких губитака код Буришићевих четника, је 6. априла настало раеуло. Због тога Буришић одлучује да формира једну елитну јуришну јединицу од 500 до 600 најбољих и добро наоружаних четника и да с њима изврши пробој заобилазним путем (да се врати према Врбасу, а одатле јужно од Бање Луке, преко Грмеча и Бихаћа, даље на запад према Словенији). У састав те јединице ушли су и остаци Милешевског корпуса Вука Калајитовића, док су с Буришићем кренули Захарије Остојић, Петар Бањовић, Мирко Лалатовић, Иван Ружић, Драгиша Васић и други. Буришић је ипак успео да пређе Врбае и да се у селу Челинцу 10. априла 1945. састане с Тешановићем и Врањешевићем, док се Вук Калајитовић одвојио и упутио према Фочи и Санџаку. С Буришићем је према Словенији требало да пооу и западнобосански четници, али они (већ раштркани и разбијени) нису хтели да напусте своја села (а то је било и Дражино наређење).

У даљем покрету, 17. априла, на путу Бања Лука — Мркоњић Град дошло је до сусрета између

Ранко Брашић — Рудолф, београдски адвокат и Дражина веза с Хрватском сељачком странком, усташким властима у тзв. Независној Држави Хрватској и краљевским југословенским посланством у Берну

Буришића и усташког генерала Владимира Метикоша и Дрљевићевог изасланика Душана Кривокапића. Они су, с Дрљевићевом поруком, позвали Буришића да се врати натраг, гарантујући му слободан пролаз преко територије тзв. Независне Државе Хрватске. Тако је Буришић, после краћег размишљања и консултовања, упутио 21. априла 1945. у Бању Луку пуковника Петра Бањовића и Бећира Томовића ради прихватања услова. По повратку из Бање Луке они су га известили да се већ у Загребу код Павелића налазе и Дражини емисари, што је Буришића охрабрило у уверењу да ће споразум бити поштован. Међутим, догађаји ће се ипак развијати сасвим другојачије.

У међувремену су и јединице НОВЈ пресекле одступницу Павлу Буришићу према реци Сани, што је, поред осталог, убрзало горе наведену одлуку да се Буришић упути преко Бање Луке у Стару Градишку, где су се налазили остали четници који су ступили под Дрљевићеву команду. Од тих четника Дрљевић је формирао три бригаде тзв. Црногорске националне команде, па их је, под командом својих истомишљеника, спремио за упућивање у рејон Карловца, где су имале да се боре под усташком командом, против јединица Југословенске армије.

Приликом формирања ових бригада примењен је специјалан критеријум, па је избор пао само на црногорске сепаратисте и националисте, док су сви остали (осим Херцеговаца који су третирани као Црногорци) предати усташама. Та нова војска добила је 28. априла и своју црвено-црно-зелену заставу, док је четничка група с Буришићем на челу разоружана. Убрзо после тога њих је око 150 на најсвирепији начин побијено 1. маја 1945. у Јасеновачком логору, међу њима Павле Буришић, Захарије Остојић и Петар Баћовић.

Они, пак, четници који су пришли Секули Дрљевићу борили су се до краја рата заједно с окупаторским трупама и усташама против јединица Југословенске армије, да би 13/14. маја 1945. били уништени или заробљени код Зиданог Моста. Чланови четничких иородица: деца, жене и старци пуштени су на слободу, да иду својим кућама, као и највећи број заведених и мобилисаних четника.

Мања група санџачких четника, под командом Вука Калајитовића, успела је у лето 1945. да стигне на планину Златар у Санџаку, на чијем је подручју била уништена.

Тако су завршили четници Павла Буришића, док су Секула Дрљевић и његова жена, ради освете, убијени од Буришићевих четника у Аустрији почетком јуна 1945, куда је Дрљевић био побегао из Загреба заједно с поглавником Антом Павелићем.

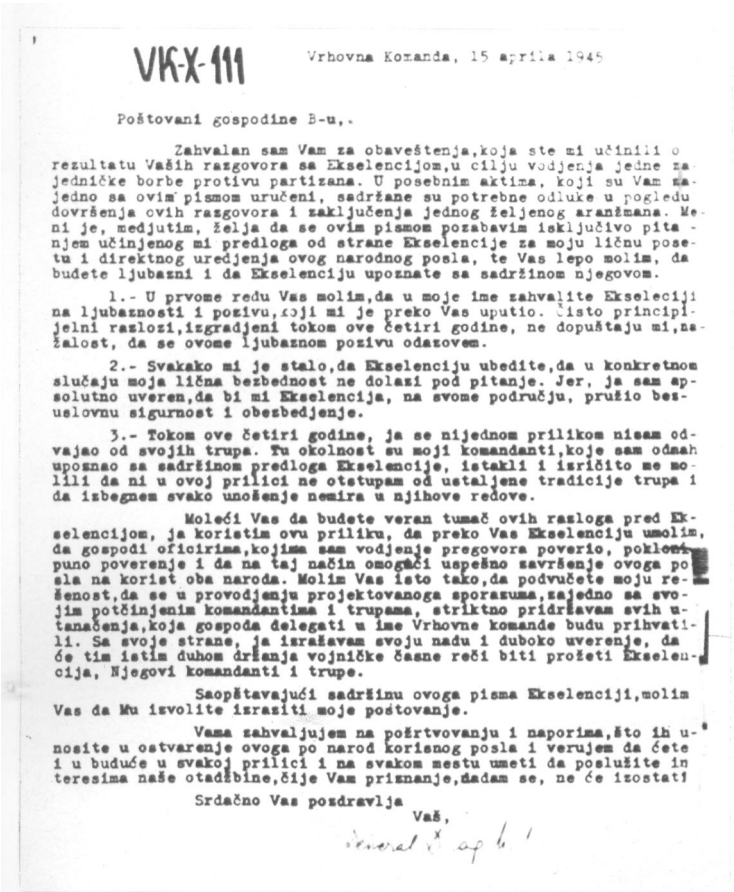

VK-X-111 Vrhovna Komanda, 15 aprila 1945

Poštovani gospodine B-u,.

Zahvalan sam Vam za obaveštenja,koja ste mi učinili o rezultatu Vaših razgovora sa Ekselencijom,u cilju vodjenja jedne zajedničke borbe protivu partizana. U posebnim aktima, koji su Vam zajedno sa ovim pismom uručeni, sadržane su potrebne odluke u pogledu dovršenja ovih razgovora i zaključenja jednog željenog aranžmana. Meni je, medjutim, želja da se ovim pismom pozabavim isključivo pitanjem učinjenog mi predloga od strane Ekselencije za moju ličnu posetu i direktnog uredjenja ovog narodnog posla, te Vas lepo molim, da budete ljubazni i da Ekselenciju upoznate sa sadržinom njegovom.

1.- U prvome redu Vas molim,da u moje ime zahvalite Ekseleciji na ljubaznosti i pozivu,koji mi je preko Vas uputio. Čisto principijelni razlozi,izgradjeni tokom ove četiri godine, ne dopuštaju mi,nažalost, da se ovome ljubaznom pozivu odazovem.

2.- Svakako mi je stalo,da Ekselenciju ubedite,da u konkretnom slučaju moja lična bezbednost ne dolazi pod pitanje. Jer, ja sam apsolutno uveren,da bi mi Ekselencija, na svome području, pružio bezuslovnu sigurnost i obezbedjenje.

3.- Tokom ove četiri godine, ja se nijednom prilikom nisam odvajao od svojih trupa. Tu okolnost su moji komandanti,koje sam odmah upoznao sa sadržinom predloga Ekselencije, istakli i izričito me molili da ni u ovoj prilici ne otstupam od ustaljene tradicije trupa i da izbegnem svako unošenje nemira u njihove redove.

Moleći Vas da budete veran tumač ovih razloga pred Ekselencijom, ja koristim ovu priliku, da preko Vas Ekselenciju umolim, da gospodi oficirima,kojima sam vodjenje pregovora poverio, pokloni puno poverenje i da na taj način omogući uspešno završenje ovoga posla na korist oba naroda. Molim Vas isto tako,da podvučete moju rešenost,da se u provodjenju projektovanoga sporazuma,zajedno sa svojim potčinjenim komandantima i trupama, striktno pridržavam svih utanačenja,koja gospoda delegati u ime Vrhovne komande budu prihvatili. Sa svoje strane, ja izražavam svoju nadu i duboko uverenje, da će tim istim duhom držanja vojničke časne reči biti prožeti Ekselencija, Njegovi komandanti i trupe.

Saopštavajući sadržinu ovoga pisma Ekselenciji,molim Vas da Mu izvolite izraziti moje poštovanje.

Vama zahvaljujem na požrtvovanju i naporima,što ih unosite u ostvarenje ovoga po narod korisnog posla i verujem da ćete i u buduće u svakoj prilici i na svakom mestu umeti da poslužite interesima naše otadžbine,čije Vam priznanje,nadam se, ne će izostati

Srdačno Vas pozdravlja

Vaš,

Факсимил писма које је Дража Михаиловић упутио Ранку Брашићу у Загреб да га усмено изложи поглавнику Анти Павелићу у вези сарадње четника и усташа (А-УП, к. 18, рег. бр. 7-8)

КРАЈ ЧЕТНИКА ДРАЖЕ МИХАИЛОВИБА

Непосредно после бекства из Србије Дража је наредио генералу Мирославу Трифуновићу — „Дроњи" да остави мање групе четника у Србији (како би прикупили разбијене остатке четничких јединица и организовали четничку герилу). Поступајући по Дражином наређењу, генерал Трифуновић је из Сјенице, у Санџаку, упутио у разне крајеве Србије један део командног кадра, међу њима и капетана Предрага Раковића, који је имао задатак да с подручја Чачак — Краљево обавештава Дражу о ситуацији у

Група четника заробљених средином маја 1945. на ширем простору Цеље — Дравоград. Већи део четника које су заробиле јединице 1. и 3. армије били су мобилисани, иретежно из Црне Горе. Међу њима су се налазиле и избеглице (жене и деца), које су преживеле усташки покољ у Лијевча-пољу и Јасеновцу крајем априла и почетком маја 1945. Највећи део заробљених четника је отпуштен кућама, докЈе само мањи део задржан да би пред народним судом одгбварао за почињене злочине

Србији и припрема терен за веће четничке акције у пролеће 1945.

Такав задатак су добили и неки други четнички команданти: као на пример, капетан Душан Смиљанић (у ваљевском крају), поручник Павловић (у посавском срезу), мајор Миловановић (у тампавском срезу), Милан Бошковић (у колубарском срезу) и други. Када су ове групе распоређене, у Босну се вратио капетан Љубомир 1'ргић (начелник штаба Опленачког корпуса) и о томе обавестио Дражу Михаиловића. Све то доказује да је Дража желео да се по сваку цену врати и поново активира у Србији, јер је гајио илузије да ће ту дићи устанак и добити помоћ од савезника са Запада.

Поред остављања ових мањих четничких група, Дража је у Србију упућивао и командосе са задатком да врше диверзије и терористичке акције, уносећи на тај начин немир међу становништво. То им није пошло за руком, јер је највећи део ових зликоваца и четничких диверзаната пао у руке органа ОЗНЕ и јединица Корпуса народне одбране Југославије (КНОЈ-а).

Терористичке групе Александра-Саше Михаиловића, бившег четничког команданта у Београду,

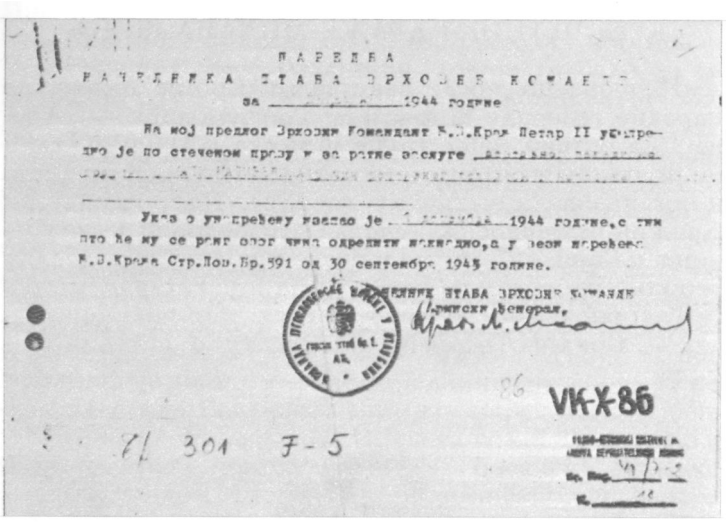

НАРЕДБА

НАЧЕЛНИКА ШТАБА ВРХОВНЕ КОМАНДЕ

за _____ 1944 године

На мој предлог Врховни Командант Н.В.Краља Петар II удостојио је по стеченом праву и за ратне заслуге _____

_____

Указ о унапређењу наређено је _____ 1944 године, с тим што ће му се ранг овог чина одредити нумерацијом у свом чину Н.В.Краља Стр.Пов.Бр.591 од 30 септембра 1943 године.

Начелник Штаба Врховне Команде

Армијски генерал,

VK-X-86

Ал 301 Ф-5

Факсимил наредбе Драже Михаиловића од 1. децембра 1944. из које се види да је поручник Мате Матићевић, командант тзв. Католичке легије, унапређен у чин капетана II класе указом краља Петра II

Бранка Гашпаревића Гаре и друге падале су редом једна за другом у руке јединица Југословенске армије и ОЗНЕ. Само је пуковник Драгослав Павловић, који је једно време био командант школе командоса, иначе Дражин начелник штаба из 1941. успео да се одржи до новембра 1945, када је, као одметник, ликвидиран у једном сукобу с јединицама КНОЈ-а

Дража је 31. марта 1945. ступио у директну радио-везу с Димитријем Л>отићем, коју је пре тога одржавао преко радио-станице војводе Момчила Бујића. Истог дана Дража је упутио Љотићу депешу којом је потврдио пријем његове депеше број један Истом приликом му је Дража јавио да још нема потребе да се креће према Словенији, већ је изразио наду да ће Љотић са својом групом кренути према Босни. Тада је Дража, поред осталог, јавио Л>отић\' и ово: „Ми тежимо за Србијом, то нам је циљ. Очекујемо да ће те и Ви са свим снагама кренути овамо".

Сутрадан (1. априла 1945) Дража је упутио Л>отићу серију депеша којима га уверава да Немци неће напустити Босну, да ће развити своју „герилу" како у самој Немачкој, тако и на Балкану, изразившп мишљење да Немци и Англоамериканци имају о томе споразум. Дража је даље нагласио да је људство из Србије сувише савладано болестима и његове су жеље повратак у Србију, а никако измицање ка западу. Дража је даље навео:,, V комунистичким редовима је велико расуло, нарочито у Србији. Народ у Србији нас жељно очекује, и кад олиста, препуниће се шуме и планине. А кад се пребацимо поново у Србију, ми ћемо сви у герилу."

Овакав суд о стању у Србији Дража је доносио на основу депеша које је примао од Одељења за заштиту народа (ОЗНЕ), а био је уверен да их прима од мајора Носића. Мајор Носић, чија је радио-станица имала конспиративан назив „флеш", јављао је Дражи да се креће по Руднику и околини, да је у Србији мало припадника Југословенске армије, да су на терену само слабе милицијске станице, да је народ незадовољан, да верује у Дражино постојање и његов повратак у Србију, да се четничке групе налазе широм Србије и друго.

Пошто је Дража путем депеша често питао како су рођаци појединих четничких команданата, Босић се побринуо да и о томе извести. Занимљиво је и то да је Носић врло убедљиво питао Дражу када, како и којим путем ће се убацити диверзантске групе у Србију. На таква питања је Дража редовно давао Носићу сва обавештења о кретању група и где их треба прихватити. Тако су те групе редом падале у клопку јединица Корпуса народне одбране Југославије (КНОЈ-а) или једиица Југословенске армије.

Генерал Михаиловић је, на пример, 22. марта 1945. нардеио Носићу да му достави податке о стању у Србији, нагласивши: „подаци нам требају јер нам траже савезници, и то конкретни".

О покретању Аиверзантско-терористичких група ка Дрини и о меету пребацивања у Србију Носић је био од Драже сваки пут обавештен. Тако му је Дража 31. марта 1945. јавио да капетан Бранко Гашпаревић Гара има сметњи да пређе у Србију, али да ће ускоро поћи. Истог дана Дража је јавио неком вођи групе командоса (вероватно мајору Лили), чија је радио-станица имала ознаку „V—9", да га

Усташки генерал Анте Мошков, командант Поглавникове гелесне гарде. Изручен је од савезника после рата југословенским властима, које су га као ратног злочинца осудиле на смрт

Генерал Светомнр Букић, четнички командант тзв. Северних гхокрајина (трећи слева)

мајор Косић стално очекује на Дрини и да је већ триiут долазио на место прелаза. Петог априла Дража је јавио Косићу: „Мајор Лила је прешао у Србиј^ и иде ка Вама". Али, Лила и Гара и други тако су стизали у руке ОЗНЕ.

Међутим, ситуација по четнике у Босни нагло се погоршала. После расцепа који је настао између Драже Михаиловића и Павла Буришића Дража се задржао краће време на планини Вучјаку, да би се ноћетком априла упутио према Бањој Луци, где је доспео до села Бошковића вероватпо с намером да се ипак пробије у Словенију. Међутим ту је променио одлуку и упутио се у Србију.

Прави мотиви те Дражине одлуке о повратку у Србију нису досад довољно разјашњени. Постоји више верзија. Зна се улога пуковника Мак Даула, с једне, и мајора Носића, односно органа ОЗНЕ, с друге стране, али се са сигурношћу не зна да ли је то све било пресудно. Према послератној изјави Војина Андрића, члана Централног националног комитета и веома блиског Дражиног сарадника, Дража је непо средно пре доношења ове одлуке примио неколико депеша од „савезника" и њихов садржај није никоме саопштио. У коликој су мери те депеше утицале на Дражу и какав је био њихов садржај засад остаје непознато.

С друге, пак, стране, успешне и завршне операције Југословенске армије према западним крајевима земље створиле су такву ситуацију да је Дража вероватно проценио да се неће моћи да пробије ка Трсту нити, пак, да успостави један јединствени фронт од свих расположивих квислиншких снага, па се вероватно и због тога одлучио да се врати у Србију, где се надао да ће моћи да нађе прибежиште и оствари своје планове. Дакле, цео сплет околностн утнцао је да се Михаиловић одлучи да од Бање Луке крене ка реци Дрини и Србији.

Опседнут непрекидно опсесијом о уништењу комуниста, Дража је ступио и у везу с поглавником тзв. Независне Државе Хрватске и једним од највећих ратних злочинаца у другом светском рату др Антом Павелићем. Због тога је Дража почетком 1945. послао у Загреб и свог личног изасланика адвоката др Ранка Брашића са задатком да одржава везу с Павелићем и надбискупом др Алојзијем Степинцем, поглаваром католичке цркве у Павелићевој марионетској држави. Дража је, у ствари, још 2. марта 1945. упутио неком свом блиском сараднику депешу у којој му наређује да се што пре састане са Степинцем и да се с њим договори о „склапању споразума против комуниста". Брашић је био не само Дражина политичка веза, већ је од усташа добијао серуме про-

Никола Калабић (у средини), командант Групе корпуса Горске краљеве гарде

тив тифуса и друге лекове које је потом слао Дражиним четницима у Босну.

У априлу 1945. требало је да дође до личних сусрета између Павелића и Михаиловића на Павелићеву иницијативу. То се види из писма које је Михаиловић 19. априла 1945. упутио Брашићу у Загреб, захтевајући да се са садржином писма упозна Павелић. У писму Дража наводи да због тренутне ситуације и принципа, као и због тога што би његова посета Павелићу изазвала деморализацију у четничким редовима, није у стању да Павелићу учини личну посету, али да делегација коју је упутио у Загреб да преговара с Павелићем има сва овлаштења да води разговоре у његово име. У писму је Дража истакао да ће се четници придржавати уговорених обавеза које ће његови делегати постићи с њим (тј. Павелићем). Затим је Дража у писму нагласио:

„Саопштавајући садржину овог писма Екселенцији, молим Вас да му изволите изразити моје поштовање."

Временом је Брашић постао врло интиман Павелићев пријатељ. Брашић је успео да заједно са усташама побегне из земље, па се потом настанио у Сједињеним Америчким Државама, где је и умро *22* новембра 1973.

Поред Брашића, нека врста Дражиног војног аташеа акредитованог код усташких власти у Загребу је био и четнички мајор Жика Андрић, који је био стална веза између четника и усташа у последњим месецима рата.

Поред веза с Павелићем, Дража Михаиловић је под крај 1944. и почетком 1945. развио везе с представницима Хрватске сељачке странке (ХСС). Једна од веза с Владимиром — Влатком Мачеком ишла је преко резервног поручника Мате Матићевића, команданта тзв. Католичке легије у Варешу и околини. Матијевић је 1. децембра 1944. унапређен у чин капетана II класе, а истог дана га је краљ Петар II одликовао и Орденом Белог орла V реда с мачевима.

Када се ситуација у западној Босни толико погоршала по четнике, Дража је хитно упутио специјалну делегацију Павелићу у Загреб. У њеном саставу су се налазили генерал Светомир Букић, бивши (на папиру) четнички командант тз. Северних покрајина (Војводине и Славоније) и инж. Владимир Предавец, син Јосипа Предавца, народног посланика и потпредседника Хрватске сељачке странке. С њима је пошао и капетан Нешко Недић, командант Ваљевског четничког корпуса.

Разговори у Загребу између Дражине делегације и Павелића вођени су 17, 18. и 22. априла. Те разговоре генерал Букић је у емиграцији, у Бразилу, касније овако објашњавао:

„Када се већ назирао неизбежан крај и Англосаксонци надирали преко Италије ка Бренеру, ћенерал Дража, мој непосредни командант, поверио ми је мисију да ступим у везу са савезничком војском у Италији, а успут, пролазећи кроз Загреб, да испитам могућност сарадње војних јединица Павелићевих и наших, као и предузимање мера за заштиту српског живља на хрватској територији."

У вези с конкретним задацима, Букић је споменуо обезбеђење слободног пролаза четника преко територије твз. Независне Државе Хрватске, спасавање четничке болнице на Вучјаку, ослобођење из усташког заробљеништва око 1200 четника затворених код Босанског Шамца, тражење помоћи од Павелића у храни, муницији и лековима.

Први састанак Дражиних емисара са Павелићем одржан је у Банској палати, у Горњем граду, у присуству Павелића, његовог злогласног министра унутрашњих послова др Андрије Артуковића, те усташког генерала Анте Мошкова и пуковника Јосе Рукавине. Другом састанку 18. априла, поред наведених, присуствовао је и усташки пуковник и један од оснивача и команданта злогласног Јасеновачког логора (где је на најсвирепији начин побијено преко 600.000 људи од чега највише Срба) пуковник Вјекослав Лубурић — Макс. На трећем састанку је постигнут коначан споразум између четника и усташа. Међупауза од три дана је најављена највероватније због тога јер је, по Павелићевом наређењу, Лубурић пренео директиве усташама за поступак с Буришићем и његовим четницима који су се у то време предали, да би убрзо после тога Буришић, Васовић, Остојић, Залатовић и други били ликвидирани у Јасеновцу.

Дража Михаиловић на оптуженичкој клупи имао је времена да размишља о издаји и злочинима које су починили четници под његовом командом

Народни херој Слободан Пенезић Крцун, један од организатора хватања Драже Михаиловића

Док се ова Дражина мисија налазила у Загребу, Дража је 13. априла 1945, са својом групом од око 10.000 четника, почео покрет са планине Вучјак према Бањој Луци, одакле је затим кренуо према Србији. На путу дугом око 300 км Дражине већ изнурене јединице биле су стална мета напада јединица 3. ударног корпуса и 2. армије ЈА. Крај им је био веома близу, али се Дража ипак надао, јер је још увек примао Носићеве „извештаје", у ствари, информације ОЗНЕ. У међувремену је изгубио и једну од драгоцених веза са Србијом. Наиме, када је група од 30 командоса Александра-Саше Михаиловића била уништена, Саша је уепео да се са још двојицом преживелих командоса пребаци у Београд, одакле је послао депешу:

„Ови мангупи су имали таква обавештења да је то чудо. Блокирали су цео пут Ваљево — Шабац који смо морали прећи. Спасило нас је само врло

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

БОРБА

ОРГАН КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

БРОЈ 119 — ГОД. X | БЕОГРАД, СРЕДА, 16 МАЈ 1945 | ЦЕНА 1 ДИНАР

У ОВОМ БРОЈУ:

Страна прва: [illegible]

Страна друга: [illegible]

Страна трећа: [illegible]

Страна четврта: [illegible]

ПРАВО КОЈЕ НАМ СЕ НЕ МОЖЕ ОСПОРИТИ

У својим чланцима, поводом питања Трста, Словеначког Приморја и Истре, један део енглеске штампе, који је стао на страну италијанских империјалиста у њиховим тежњама за поновним поробљавањем „Јулијске Крајине", истиче да се никако не може сложити „са једностраним акцијама или локалним одређивањем граница које би ометале општа мировна решења." Другим речима, подржавајући провокације италијанских профашистичких кругова и империјалиста у Бономијевој влади против наше земље, тај део енглеске штампе настоји да прикаже присуство трупа Југословенске армије у Трсту, Словеначком Приморју и Истри, после њене победе над немачким окупаторима, као чињеницу која, пре мировне конференције, сама по себи претставља „територијалну измену стања и једнострано одређивање нових граница". На тај начин, устајући против „ма каквог једностраног мењања граница", овај део енглеске штампе у својој кампањи против Југославије оспорава нашој армији право да под својом управом држи територије које је заузела у борби против фашистичких завојевача.

У свом недавном одговору тим иностраним листовима, истичући „да је Југословенска армија ослободила Истру и Словеначко Приморје са Трстом само својим сопственим снагама, и то у току тешких борби и уз велике жртве", потпретседник владе демократске федеративне Југославије Едвард Кардељ је рекао: „Са формалног гледишта сасвим је природно, према томе, да Југословенска армија на територији коју је окупирала има бар иста права каква имају остале савезничке армије, које су у току борбе са непријатељем запоселе извесне туђе територије." И даље: „Југославија никад није одрицала своју спремност да на мировној конференцији разговара и постави своје захтеве у погледу коначног разграничења између Југославије и њених суседа". Према томе, јасно је да ми, заступајући увек право наше браће у „Јулијској Крајини" да после овога рата и победе наших народа остваре своје тежње за пуним ослобођењем испод јарма туђинских завојевача, ни у једној прилици нисмо означавали присуство наше армије у Трсту, Истри и Словеначком Приморју као свршену чињеницу дефинитивне и једностране измене наших граница према Италији. То значи да никаквим озбиљним аргументима не може да се поткрепи покушај да нам се припише намера како желимо, користећи присуство наше армије на Сочи, да у овом питању ставимо мировну конференцију пред свршени чин. У исто време, то значи да читава кампања против наше земље под паролом заштите компетенција мировне конферен- [illegible] јанска империјализам, претстављала грубу повреду свих дужних обзира према нашим народима и нашој земљи. Довољно је указати на безбројне жртве које су наши народи поднели у овоме рату на страни антихитлеровске коалиције, довољно је истаћи допринос наше армије за победу Уједињених народа над фашизмом у њеној херојској надчовечанској борби против непријатеља. Само у последњој фази наше борбе за потпуно ослобођење домовине, у оквиру општег напада антихитлеровске коалиције на Немачку, од пробоја сремског фронта, наша армија заробила је преко 250.000 непријатељских војника. Поред тога убијено је десетине и десетине хиљада. А у самој Истри и Словеначком Приморју наша армија заробила је преко 60.000 Немаца. Ови бројеви, уз чињеницу да је непријатељ у нашој земљи за цело време рата, па чак и после потписивања безусловне капитулације, увек пружао најогорченији отпор, најбоље илуструју значај нашег фронта и победа наше армије за потпуни пораз фашистичке Немачке.

У последњим борбама за потпуно ослобођење Истре и Словеначког Приморја наша армија поднела је велике жртве. Око 8.000 наших бораца избачено је из строја. Наша браћа у Истри и Словеначком Приморју, која су деценијама живела под страховитим терором италијанских империјалиста, већ 1941 године, масовним учешћем у народно-ослободилачком покрету, ставила су се на страну антихитлеровске коалиције. У тој борби, за своју слободу, за победу Уједињених народа над фашистичким завојевачима, Словенци и Хрвати Истре и Словеначког Приморја поднели су огромне жртве. Устаници Истре и Словеначког Приморја, све до капитулације Италије 1943 године, били су једина снага која се у оквиру предратних граница Италије борила на страни савезника. И сада се, ето, у име заштите „општих мировних решења" и одбране компетенција мировне конференције тражи да поново буде гурнут под окрутни јарам италијанског империјализма тај народ, који је тако херојски устао да се бори и гине за слободу са вером да ће његове жртве бити поштоване и цењене у истом реду од оних са којима је заједно, на једном фронту, проливао крв. Зар није више него жалосно да се у савезничкој јавности налазе и кругови који својом подршком италијанским поробљивачима потпомажу извршење једног таквог злочина?

Двадесет седмог марта 1941 године народи Југославије са поносом су саслушали поздрав који им је упутио британски премијер г. Черчил у своме говору поводом обарања профашистичког режима Цветковић-Мачек и [illegible] са тројним пактом. Том приликом, г. Черчил је рекао да су „народи Југославије нашли своју душу". У срцима наших народа, у њиховој свести, заблистала је тада жарко бескрајна љубав за слободом и [illegible]

Ликвидиране су последње непријатељске снаге, које су пред нашим трупама још пружале организовани отпор

ИЗВЕШТАЈ ГЕНЕРАЛШТАБА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ АРМИЈЕ ЗА 15 МАЈ

[illegible]

Похвала Врховног команданта јединицама III армије

Брзим и енергичним надирањем према горњем току реке Драве, трупе наше Треће армије пресекле су отступницу остацима немачких и усташко-четничких банди и заокружиле их на подручју Словењ Градец—Гуштањ — Пліберк — Дравоград, после тродневних жестоких борби разбиле их и присилиле на капитулацију.

Овим су ликвидиране последње непријатељске снаге, које су пред нашим трупама још пружале организовани отпор.

Заробљено је преко 20.000 усташа, међу којима има велики број познатих злочинаца. Са усташама заробљен је и већи број четника. Осим тога присиљени су на капитулацију последњи остаци немачке балканске групације фелдмаршала Лера и заробљено преко 10.000 Немаца. У борбама погинуло је више од 5.000 непријатељских војника и официра и ослобођено око 8.000 грађанских лица, која су усташке банде силом одвеле са собом.

Заплењене су огромне количине оружја и ратног материјала.

Трупе Треће армије за последњих петнаест дана заробиле су око 100.000 непријатељских војника и официра.

За извојевање ове победе, као и за брзо, успешно и потпуно извршење постављеног задатка, одхваљујем храбре трупе наше Треће армије под командом генерал-лајтнанта Косте Нађа, пуковника Бранка Петричевића и пуковника Вукашина Суботића.

Изражавам своју захвалност свима борцима и руководиоцима јединица, које су извојевале ову победу и успешно извршиле постављени задатак.

Нека је слава палим јунацима за ослобођење наше отаџбине!

Смрт фашизму — слобода народу!

15 маја 1945
Београд

Врховни командант
маршал Југославије
ТИТО, с. р.

ТЕЛЕГРАМ КАЛИЊИНА НАМЕСНИЦИМА

[illegible]

Црвена армија завршила је примање заробљених официра и војника на свима фронтовима

Оперативни извештај Совинформбиро-а 15 маја

Москва, 15 мај

Завршено је примање заробљених немачких војника и официра на свима фронтовима

(ТАСС)

МОЛОТОВ СТИГАО У МОСКВУ

Москва, 15 маја

Јуче се вратио у Москву из Сан Франциска народни комесар спољних послова СССР Молотов, који је био претседник совјетске делегације на конференцији уједињених народа у Сан Франциску.

Заједно са њим вратио се у Москву и члан совјетске делегације Кузнецов, претседник Свесавезног централног савета професионалних савеза. (ТАСС)

Трст после доласка Југословенске армије

Фотокопија прве стране „Борбе" од 16. маја 1945. с похвалом врховног команданта Југословенске армије маршала Тита упућеној Трећој армији ЈА за разбијање и заробљавање немачких јединица и усташко-четничких банди у северозападним деловима земље (Словењградец — Гуштањ — — Плиберк — Дравоград)

Дража Михаиловић одговара на питања чланова Војногвећа Врховног суда Федеративне Народне Републике Југославије на процесу од 10. јуна до 17. јула 1946.

брзо кретање. Изишли смо тачно по курсу Прњавор — Степојевац. Због хваташа појединаца, мој долазак овамо није остао у тајности."

На крају је и Саша ликвидиран почетком маја 1945. у близини некадашњег земунског аеродрома. Последње недело које је учинио било је убиство Куре Бошковића, официра ОЗНЕ, који је с тројицом другова покушао да ухапси ову терористичку групу код подвожњака.

Последњу своју заповест Дража је издиктирао негде код Калиновика 6. маја 1945, у којој стоји, поред осталог, и ово:

„Продужићемо и данас ка постављеном циљу. Наша борба и наша патња су за права човека богом дана. Ми можемо у тој борби и гинути ... Уверен у вашу решеност да истрајете до краја, ја вам упућујем поздрав: Христос воскресе."

То је било у време када су га јединице Југословенске арлшје пратиле у стопу, извршавајући директиву врховног команданта ЈА маршала Тита од 30. априла 1945. за коначно уништење свих заосталих квислинсшких група у земљи. Од четника и осталих зликоваца у земљи, овај је била најбројнија. У мају 1945. у области Калиновика и Зеленгоре јединице 3. ударног корпуса ЈА и 3. дивизије КНОЈ-а, уз подршку авијације, најзад су уништилеј четничку групу. Део четника је погинуо у борби, део је заробљен, док је њих око 400 успело да се разбеше на све стране. Међу њима су били Дража Михаиловић, Драшслав Рачић, Никола Калабић, Филип Ајдачић и Драгутин Кесеровић. Дража је том приликом изгубио радио-станицу, што је био велики хендикеп за органе ОЗНЕ. Наиме, губљењем радио-станице ОЗНА је изгубила везу с Дражом, па је сада требало поново прићи стварању нових планова за хватање преживелих четничких командаиата на челу с Дражом Михаиловићем. V тој последњој борби, поред осталих „погинули су и Дражини команданти генерал Мирослав Трифуновић — Дрења", капетан Нешко Недић и многи други.

V другој половини 1945. потпуковник Драгослав Рачић, већ одметник, прогласио се за команданта Србије, што му је била жеља још од 1942, када је Дража на то место именовао сада већ погинулог генерала Мирослава Трифуновића Дрењу. За свог заменика Рачић је именовао потпуковника Николу Калабића. Међутим, органи ОЗНЕ врло су брзо ушли у траг овој двојци зликоваца, па је Калабић ухваћен децембра 1945. и доведен у Београд, док је Рачић убијен као одметник нешто раније (27. новембра 1945) у селу Савковићу, код Љубовије, срез азбуковачки.

Ни погпуковник Драгутин Кесеровић није био ништа боље среће. Он је ухваћен одмах при покушају прелаза преко Дрине, па му је суђено заједно с мајорем Војиславом Лукачевићем у августу 1945, када је осуђен на смрт стрељањем.

Хватање Николе Калабића на један врло вешт начин од органа ОЗНЕ било је од великог значаја и за коначно проналажење Драже Михаиловића, јер је Калабић пристао на сарадњу са ОЗНОМ у потрази за Дражом.

У међувремену Дража је са својом групом од око 60 људи успео да избегне све потере органа безбедности и да се склони на подручју Вишеграда код својих јатака (који су га брижљиво чували под надзором мајора Драгише Ваоиљевића, команданта бивше Вишеградске четничке бригаде). Због тога је смишљен план да Калабић и даље тобоже дејствује као Рачићев заменик, док му је група официра ОЗНЕ била придата у својству четника.

После дужих припрема ова група, с Калабићем упутила се (прерушени као четници) средином јануара 1946. у рејон Вишеграда. Ту су, уз веће напоре, подозрења и неповерења успели, преко Дражи поверљивог четника Будимира Гајића, да успоставе везу с Дражом Михаиловићем, при чему су и сами били изложени великој животној опасности. Напори ове храбре групе официра ОЗНЕ НР Србије коначно су уродили плодом 12. марта 1946, када је на подручју Вишеграда успостављен непосредни контакт с Дражом Михаиловићем и његовом пратњом. Када је Калабић приволио Дражу да крене с пратњом у Србију, ствар је била решена. V покрету за Србију, на дати знак, ступили су у акцију официри ОЗНЕ, па се Дража убрзо нашао с лисицама на рукама, док су остали четници из његове пратње ликвидирани. Тринаестог марта 1946. Дража се нашао у затвору ОЗНЕ у Београду.

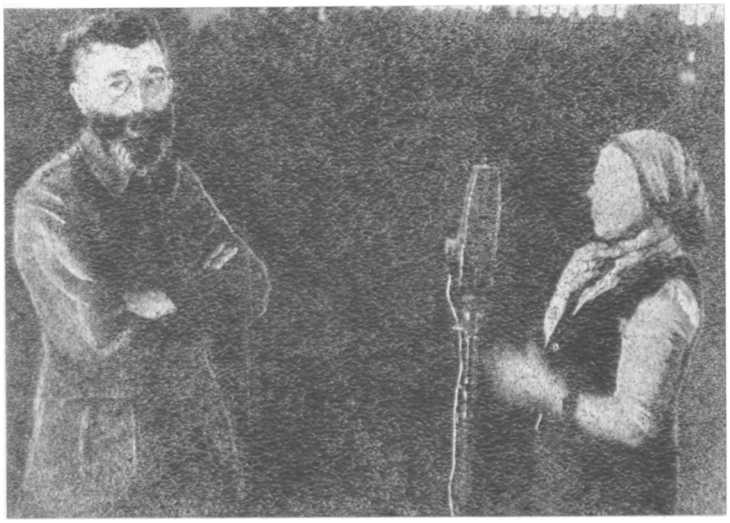

„Овде су ми гркљан пресекли" рекла је у лице Дражи Михаиловићу сведок Даница Маринковић, али Дража није имао храбрости да јој погледа у очи

Ратни злочинац и издајник Дража Михаиловић с лисицама на рукама

Са суђења: сведочење сведока коме су четници одсекли руку

ЕПИЛОГ

После три месеца брижљиве и савеоне истраге и припремљене оптужнице, вођа четничке националне издаје и контрареволуције генерал Драгољуб-Дража Михаиловић изведен је 10. јуна 1946. пред Војно веће Врховног суда Федеративне Народне Републике Југославије, под председништвом Михаила Борћевића, пуковника ЈА. Тада је заступник војног тужиоца Југословенске армије пуковник Милош Минић оптужио Дражу са још 23 четничка функционера и бивша припадника краљевске југословенске владе у избеглишту за издају и масовне злочине против народа и народности Југославије.

Поред Драже, оптужени су др Стеван Мољевић, адвокат из Бање Луке; потпуковник Младен Жујовић, адвокатски приправник; др Живко Топаловић, адвокат из Београда; Буро Виловић, књижевник и публициста и члан Централног националног комитета; војвода Радослав-Раде Радић, трговац, члан Централног националног комитета и једно време четнички командант у западној Босни; потпуковник Славољуб Врањешевић, официр бивше Југословенске војске и командант четника у средњој и западној Босни; мајор Милош Глишић, четнички командант; др Божидар Пурић, чиновник и бивши председник краљевске југословенске владе у избеглишту; др Момчило Нинчић, министар спољних послова у бившим југословенским владама у избеглиштву; армијски генерал Пегар Живковић, помоћник врховног

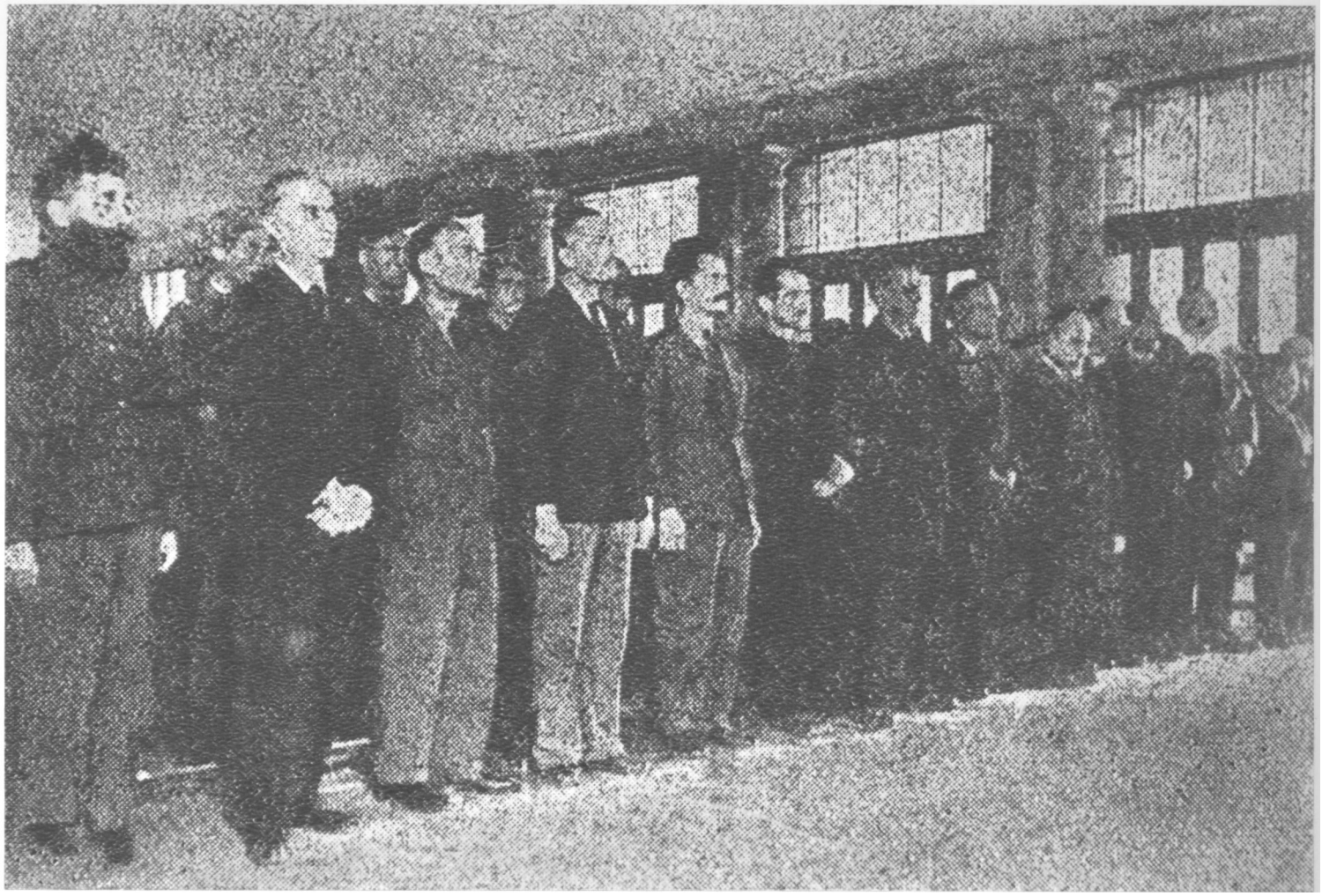

За време изрицања пресуде 17. јула 1945. Први слева је Дражa Михаиловић

команданта краљевске југословенске војске и једно време министар војни; Рад JJe Кнежевић, професор и за време окупације министар двора у иностранству; др Милан Гавриловић, дипломата; потпуковник Живан Кнежевић, официр бивше Југословеиске војске, шеф кабинета краљевеке владе у избеглиштву и њен војни аташе у Вашингтону; Константин Фотић, дипломата и бивши амбасадор краљевске југословенске владе у Вашингтону; Драгомир--Драги Јовановић, високи полицијски функционер пре рата и за време рата у окупираној Србији; Танасије Таса Динић, пуковник бивше Југословенске војске (за време окупације генерал) и Недићев министар; Велибор Јонић, професор и новинар, а за време окупације Недићев министар просвете; Буро Докић, армијски генерал у пензији и Недићев министар саобраћаја; Бошко Павловић, полицијски службеник и за време окупације помоћник команданта Српске државне страже и државни подсекретар Недићеве владе; др Лазар Марковић, министар у пензији; др Коста Комунади, министар **у** пензији; Слободан Јовановић, професор Београдског универзитета и председник краљевске југословенске владе у избеглиштву, и пуковник (за време рата произведен у чин генерала) Коста Мушицки, командант Српеког добровољачког корпуеа.

Од помвнутих лица Жујовићу, Топаловићу, Пурићу, Нинчићу, браћи Кнежевић, Гавриловићу, Фотићу и Слободану Јовановићу суђено је у одсуству, јер су исти уживали политички азил савезника на Западу.

Петнаестог јула 1946. Дражa је осуђен на смрт стрељањем, са још 10 ратних злочинаца и издајника: Младеном Жујовићем, Радославом Радићем, Милошем Глишићем, Драгомиром Јовановићем, Тасом Динићем, Велибором Јонићем, Буром Докићем, Костом Мушицким, Петром Живковићем и Бошком Павловићем, док су остали осуђени на временске казне од 2 до 20 година лишења слободе с принудним радом.

Уложене молбе за помиловање на смрт осуђених Президијум Народне скупштине Федеративне Народне Републике Југославије одбио је 16. јула 1946, па су смрне казне извршене 17. јула исте шдине. Тиме је окончана квислиншка и контрареволуционарна делатност Драже Михаиловића и његове војне организације тзв. Југословенске војске у отацбини.

На сеоском путу испод планине Вучјака, Дража Михаило вић се опрашта 15. марта 1945. с пуковником Захаријем Остојићем и потпуковником Павлом Буришићем

Један од четничких команданата у западној Босни Јово Мишић (у средини) с групом четника

Злочин немачких војника и домобрана код Славонског Брода (1941)

ПРЕСУДА ВИШЕГ ВОЈНОГ СУДА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ АРМИЈЕ ЧЛАНОВИМА ИЗДАЈНИЧКОГ ПОЛИТИЧКОГ И ВОЈНИЧКОГ РУКОВОДСТВА ОРГАНИЗАЦИЈЕ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА

Седам терориста и команданата издајничких војничких формација Драже Михаиловића суд је прогласио за ратне злочинце и осудио их на смрт

Чланови такозваног Централног националног комитета и остали оптужени проглашени су за народне непријатеље и осуђени на казну лишења слободе с принудним радом од једне до двадесет година

Виши војни суд Југословенске армије изрекао је јуче по подне у четири часа пресуду члановима издајничког политичког и војничког руководства организације Драже Михаиловића.

Интересовање јавности за пресуду ратним злочинцима и народним непријатељима, терористима и шпијунима из организације Драже Михаиловића, било је велико. Пре објављеног почетка доношења пресуде, пред зградом Правног факултета, у којој је претрес одржаван десет дана, искупила се велика маса света да чује осуду. У судници, у партеру и на галеријама, било је око хиљаду људи. Нешто пре четири часа у судницу су ушли претставници стране штампе. Под рефлекторима, у мукло) тишини, која влада у сали, ушли су оптужени. Чује се само шум апарата кинооператера. Међу последњим оптуженим улазе четнички команданти Лукачевић и Кесеровић. Поглед Кесеровића је замућен. Главе оптужених купају се у светлости рефлектора. У четири часа у судницу улази јавни тужилац Србије Милош Минић са замеником капетаном Милошем Јовановићем, а затим претседник судског већа Вишег војног суда Југословенске армије потпуковник Михаило Ђорђевић и судије мајор Милија Лаковић, мајор Никола Станковић, мајор Михаило Јанковић, поручник Витомир Петровић, и записничар Тодор Попадић. Адвокати одбране заузели су своја места. Појаву јавног тужиоца, претседавајућег и осталих судија, публика дочекује френетичним аплаузом.

Претседавајући потом опомиње публику да без икаквих знакова свога расположења саслуша пресуду. Судије потом устају, устају оптужени, устаје публика. Претседавајући узима текст пресуде у руке. На лицима свих присутних огледа се озбиљност и у савршеној тишини претседавајући почиње да чита пресуду у име народа, која гласи:

ОПТУЖЕНИ

1) Оптужени др Ђура Ђуровић из Београда, [illegible] директора [illegible], рођен 1888 у Горњој Горевници, Срез љубићки, ожењен, без деце, вере православне, по народности Србин, доктор права, неосуђиван, [illegible];

2) Оптужени Александар-Аца Аксентијевић, [illegible] из Београда, рођен 1886 у Јарменовцима, Срез качерски, ожењен, без деце, вере православне, по народности Србин, свршио учитељ трговачке академије, неосуђиван, без имовине;

3) Оптужени Мустафа Мулалић, публициста и бивши народни посланик из Београда, рођен 1898 у Ливну, ожењен, отац троје деце, вере исламске, по народности Србин, свршио трговачку академију, неосуђиван, слабог имовног стања;

4) Оптужени Поповић Александар-Аца, адвокат из Београда, рођен 18[illegible] у Горњем Милановцу, ожењен, отац троје деце, вере православне, по народности Србин, свршио правни факултет, неосуђиван, доброг имовног стања;

5) Оптужени др. Божидар Попадић, бивши начелник министарства [illegible] из Београда, рођен 18[illegible] у селу Глободеру, Срез крушевачки, ожењен, без деце, [illegible], вере православне, по народности Србин, [illegible] факултету докторирао, неосуђиван, без имовине;

6) Оптужени Александар Поповић, звани „Шаца", бивши начелник министарства социјалне политике из Београда, рођен 1882 у Белој Цркви, ожењен, отац једног детета, вере православне, Србин, свршио правни факултет, неосуђиван, средњег имовног стања;

7) Оптужени Бранислав-Брана Ивковић бивши судија из Београда, рођен 1900 у Пироту, ожењен, отац четворо деце, вере православне, по народности Србин, свршио правни факултет, неосуђиван, без имовине, [illegible];

8) Оптужени Љубиша Трифуновић, адвокат из Београда, рођен 1888 у Горњем Милановцу, ожењен, отац двоје деце, вере православне, по народности Србин, свршио правни факултет, неосуђиван, доброг имовног стања;

9) Оптужени Никола Распоповић, адвокат из Београда, рођен 1888 у Старом Аџибеговцу, Срез [illegible], ожењен, отац четворо деце, вере православне, Србин, свршио правни факултет, неосуђиван, слабог имовног стања;

10) Оптужени [illegible] Дучић, бивши [illegible] чиновник из Београда, рођен 1897 у Београду, неожењен, вере православне, Србин, свршио трговачку академију, неосуђиван без имовине;

11) Оптужени Аћим Слијепчевић, бивши ваздухопловни капетан бивше Југословенске војске из Београда, рођен 1913 у Гацком (Херцеговина), ожењен, отац једног детета, вере православне, по народности Србин, свршио нижу и вишу школу Војне академије, неосуђиван, без имовине.

12) Оптужени Драгутин Кесеровић, бивши мајор бивше Југословенске војске из Крушевца, рођен 1896 године у селу Пироману, Срез посавски, ожењен, отац четворо деце, вере православне, Србин, свршио четири разреда основне школе и подофицирску школу, неосуђиван, без имовине.

13) Оптужени Војин Вуковић, [illegible] из Београда, рођен 1897 у Ужицу, ожењен, отац троје деце, вере православне, Србин, свршио правни факултет, неосуђиван, без имовине.

14) Оптужени Тодор Перовић, адвокатски приправник из Требиња, рођен 1916 године у Требињу, ожењен, без деце, вере православне, по народности Србин, свршио је Правни факултет, неосуђиван, без имовине;

15) Оптужени Бранко Гашпаревић зв. „Гаро", бивши учитељ, живи у Смедереву, рођен 1902 у Загребу, ожењен, отац једног детета, вере православне, по народности Србин, свршио учитељску и музичку школу, неосуђиван, без имовине;

16) Оптужени Антон Шварц, столар, живи у Вршцу, рођен 1911 у Вршцу, ожењен, отац двоје деце, вере католичке, по народности Немац, свршио четири разреда основне и четири разреда грађанске школе, неосуђиван, за време окупације био у „Принц Еуген" дивизији и немачкој полицији Гестапо, средњег имовног стања;

17) Оптужени Младен Тркуља, бивши ваздухопловни водник бивше Југословенске војске, из Београда, рођен 1918 године у Београду, ожењен, отац једног детета, вере православне, Србин, свршио малу матуру, неосуђиван, без имовине;

18) Оптужени Радомир Милошевић, бивши поручник бивше Југословенске војске, из Београда, рођен 1915 у Аранђеловцу, ожењен, без деце, вере православне, по народности Србин, свршио Војну академију, без имовине.

19) Оптужени Мошир Петровић, електромеханичар, из Београда, рођен 1918 године у селу Бувару, Срез бјелички, ожењен, отац једног детета, вере православне, по народности Србин, свршио три разреда гимназије, неосуђиван, без имовине;

20) Оптужени Коста Петровић, бивши експедитор Дирекције државних железница, из Београда, рођен 1894 у Пироту, ожењен, отац двоје деце, вере православне, Србин, апсолвент технике, неосуђиван, средњег имовног стања;

21) Оптужени Александра Јовановић, бивши чиновник Аграрне банке из Београда, рођена 1914 у Сјеници, неудата, вере православне, по народности Српкиња, свршила четири разреда гимназије и два Трговачке школе, неосуђивана, без имовине;

22) Оптужени Михаило Мандић, трговац из Београда, рођен 1904 у Мостару, неожењен, вере православне, Србин, свршио трговачку академију, неосуђиван, доброг имовног стања;

23) Оптужена Љубица Поповић, домаћица из Београда, рођена 1913 у Београду, удата, мати двоје деце, вере православне, Српкиња, свршила велику матуру, неосуђивана, без имовине;

24) Оптужени Јован Гривовић, бивши капетан бивше Југословенске војске, из Београда, рођен 1900 године у Мостару, ожењен, отац двоје деце, вере православне, по народности Србин, свршио Војну академију, неосуђиван, чиновник Команде града Београда, слабог имовног стања, и

25) Оптужени Радомир Перишић, свршени ученик Уметничке школе, из Београда, рођен 1924 године у Београду, неожењен, вере православне, по народности Србин, неосуђиван, борац Југословенске армије од јануара 1945 године, без имовине.

Противнародни рад чланова „Централног комитета"

1) Оптужени др Ђура Ђуровић, Александар-Аца Аксентијевић, Мустафа Мулалић, Александар-Аца Поповић, др Божидар Попадић, Александар Поповић звани „Шаца", Бранислав-Брана Ивковић, Љубиша Трифуновић и Никола Распоповић:

а) што су за време окупације у 1944 години, као претставници тзв. равногорског покрета, појединих група бивших политичких партија, или као истакнути јавни и политички радници, иако су знали да је четничка организација Драже Михаиловића противнародна, издајничка и у служби окупатора, постали чланови тзв. Централног националног комитета, руководећег политичког тела те организације, створеног по директивама Драже Михаиловића а на основу одлука тзв. Светосавског конгреса одржаног у селу Ба између 25 и 28 јануара 1944 године, те су својим радом у истом: учествујући на конститутивној седници од 28 до 30 јуна 1944 године; учествујући на седници од 20 до 23 јула 1944 године у селу Рошцима, (сем оптуженог Александра Павловића) на којој је једногласно изгласана револуција којом се ограђују од владе др Шубашића, која је у својој најави датој јавности иступила за циљ организовање што веће помоћи Народноослободилачком покрету у земљи који се бори против фашистичког окупатора; учествујући на започетој а недовршеној седници од 6 до 10 септембра 1944 године, на којој су се свим силама залагали да помогну Дражи Михаиловићу да нађе излаз из катастрофалне ситуације у којој је, заједно са немачким окупатором и свим његовим слугама у Србији, био доведен победоносном офанзивом Народноослободилачке војске, помагали Дражу Михаиловића да свој издајнички рад и службу окупатору прикаже светској демократској јавности као народноослободилачки покрет против окупатора, све у циљу добијања морално-политичке и материјалне помоћи за четничку организацију, а обманама исте јавности — да створи нерасположење према Народноослободилачком покрету народа Југославије у циљу онемогућавања помоћи, коју је овај уживао од светске демократске јавности и савезника;

б) Што су помагали Дражи Михаиловићу да путем обмањивања и завођења једног дела необавештених народних маса у земљи исте окупи око себе у борби за уништење Народноослободилачког покрета народа Југославије, који је једино водио непоштедну борбу против окупатора а за ослобођење земље.

2) Оптужени др Ђура Ђуровић, поред дела под 1) диспозитива ове пресуде, још и за то:

а) што је током 1943 године, још пре уласка у тзв. Централни комитет, сарађивао са Врховном командом Драже Михаиловића, као човек од поверења Драже Михаиловића, на тај начин што је реорганизовао пропаганду за иностранство, успостављајући радио везу са Фотићем у САД и путем одашиљања радиограма и у радиофонским емисијама лажно приказивао ситуацију у земљи, популаришући слугу окупатора Дражу Михаиловића а четничку организацију претстављајући као једину борбену организацију у Југославији против окупатора а на све могуће начине клеветао Народноослободилачки покрет, његово вођство и Народноослободилачку војску и партизанска одреда Југославије, — све у циљу да обмане светску демократску јавност и на тај начин убије моралнополитички кредит, који је Народноослободилачки покрет, својом непоштедном борбом против окупатора, стекао;

б) што је уређивао лист „Уједињено српство", један од централних органа четничке организације Драже Михаиловића, чији је први број изашао у априлу 1944 године и у истом писао чланке којима је распиривао мржњу против Народноослободилачког покрета, а популарисао четничку организацију Драже Михаиловића;

в) што је на састанцима, зборовима итд. давао упуства: за пропаганду и рад уперен на разбијање јединства народа у борби против окупатора; за окупљање народних маса у борби против Народноослободилачког покрета; за ширење мржње против Народноослободилачког покрета и за популарисање Драже Михаиловића, па је тако одржао следеће састанке: у пролеће 1944 године састанак са омладинцима-интелектуалцима, присталицама четничке организације Драже Михаиловића; у августу 1944 године у селу Обрва састанак са среским равногорским одборима срезова љубићког, трнавског, драгачевског, жичког; у септембру 1944 године конференцију са двадесет свештеника у селу Трнави; у септембру 1944 године конгрес штампе на коме су учествовали шефови пропаганде и уредници листова четничке организације Драже Михаиловића.

г) што се у септембру 1944 године у Тополи као секретар Централног националног комитета, изгубивши везу са Дражом Михаиловићем на састанку са Момчилом Дострашићем, водећим окружним начелником Округа крагујевачког и вишим четничким командантима, и на састанку са генералом Трифуновићем, четничким командантом Србије, у једном селу близу Варварина, залагао за прикупљање и обједињавање разбијених четничких, недићевских и добровољачких јединица под четничку команду за борбу против Народноослободилачке војске.

3) Оптужени Александар Аксентијевић, поред дела по тач. 1) диспозитива ове пресуде, још и за то, што је као делегат Централног националног комитета код Врховне команде Драже Михаиловића био политички саветник за доношење одлука и као такав учествовао у раду Врховне команде Драже Михаиловића све до марта 1945 године.

4) Оптужени Мустафа Мулалић, поред дела под тач. 1) диспозитива ове пресуде још и за то, што је био уредник листа „Исток", једног од главних четничке организације Др-

КОМЕНТАР ТАНЈУГ-а ПОВОДОМ ИЗЈАВЕ КРАЉА ПЕТРА

Београд, 9 августа

Поводом нејасне изјаве краља Петра II од 8 овог месеца којом је покушао да повуче своја опуномоћења краљевским намесницима и вести неких иностраних агенција и листова у вези са том изјавом, спољно-политички уредник Танјуг-а пише следеће:

Нетачно је да је маршал Тито одржао говор у коме је изнео свој принципијелни став по питању монархије пред Антифашистичким већем народног ослобођења Југославије. Маршал Тито одржао је тај говор на конгресу делегата Народног фронта Југославије у својству претседника Извршног одбора фронта. Као што је познато, Народни фронт, као слободна демократска организација, у свом програму прихватио је републикански облик државног уређења Југославије. Изводити из те чињенице закључак да је маршал Тито „коначно одбио споразум закључен са Шубашићем", у најмању је руку смешно, пошто тај споразум никог не може да обавеже да исповеда и брани принципе монархије као државног уређења.

Све тврдње изнете у поменутој изјави о томе да је извршивање споразума отпочело одмах после потписивања истог, неистините су и измишљене. Све мере које су предузете у последње време, као: најављивање расписивања слободних избора за Конституанту, проширивање и заседање АВНОЈ-а у циљу доношења закона потребних за спровођење слободних демократских избора и др., ово је то најбољи одговор на оптужбе чија је нацрра јасна.

У отсуству правих доказа да је споразум прекршен у ма ком делу, поменута изјава обилује хипотезама о томе да ће „према насилничком плебисциту" и под „терором", као и познатим измишљотинама којима су се увек служили непријатељи наше земље, а чијим је творцима баш ових дана завршено суђење пред Вишим војним судом Југословенске армије.

Карактеристично је да краљ Петар није сачекао резултате садашњег заседања АВНОЈ-а, пошто ће они на јасан и недвосмислен начин бити најбољи демантиј његових оптужби. Његов најновији напад на споразум Тито—Шубашић јесте уствари само још један његов неспретан покушај да минира тековине четверогодишње борбе наших народа против окупатора и осујети основни циљ те борбе: стварање Демократске Федеративне Југославије. Осим тога овај његов поступак је и противуставан, пошто је он своју власт пренео на намеснике и она се не може поново повратити до истека тог мандата. Због оргога свега у садашњим оптужбеним кругловима поступку краља Петра не придаје се озбиљан значај.

L'ETAT, C'EST MOI

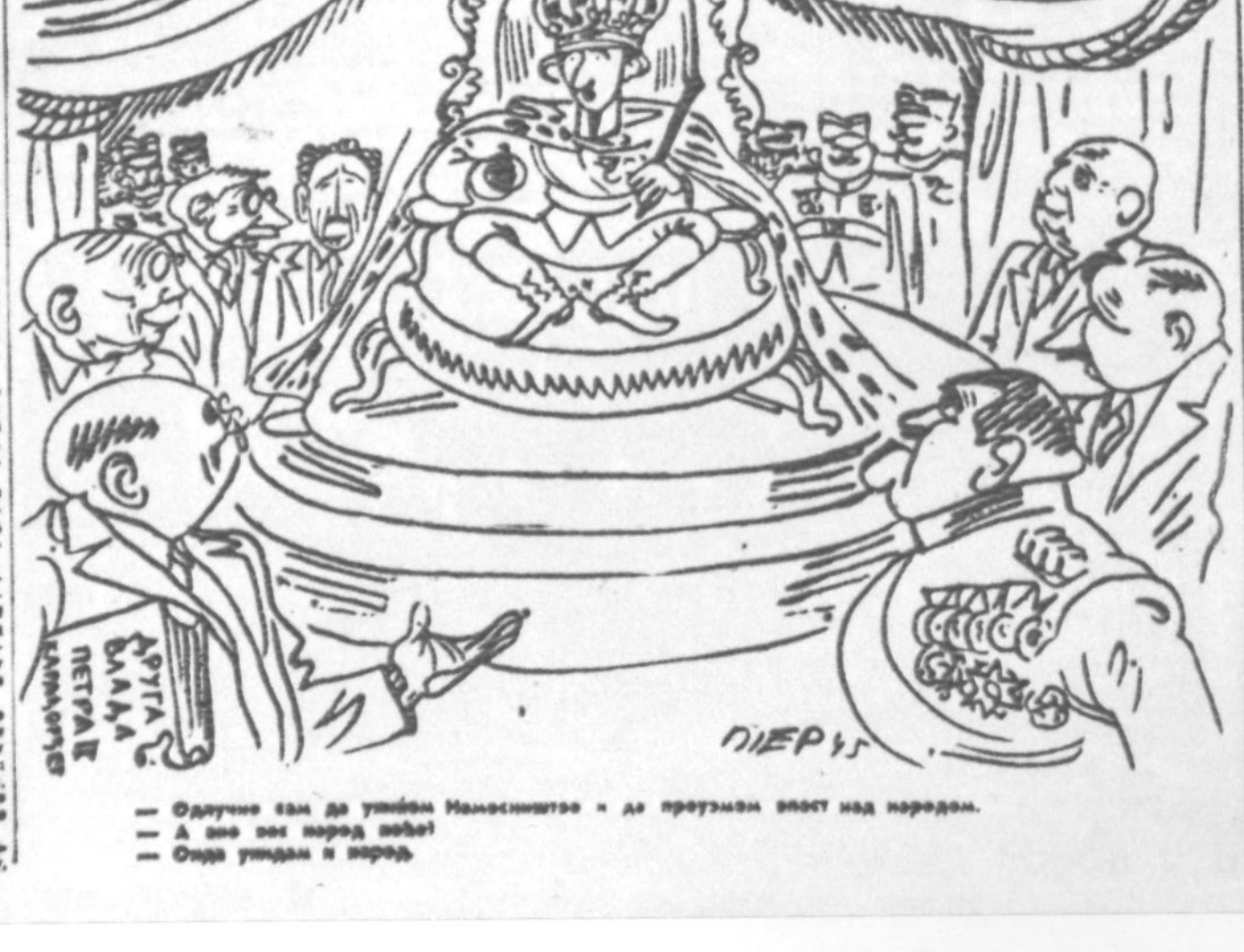

— Одлучио сам да укинем Намесништво и да преузмем власт над народом.
— А ако вас народ неће?
— Онда укидам и народ.

НАРОД ЈЕ ИЗРЕКАО ПРАВДУ

У име народа Војно веће Врховног суда осудило је на смрт издајника Михаиловића и десеторицу других ратних злочинаца

Дванаесторица издајника осуђена су на казну лишења слободе од осамнаест месеци до двадесет година

Суђење Дражи Михаиловићу и осталим ратним злочинцима и издајницима наших народа завршено је јуче поподне изрицањем пресуде којом је изрекло Војно веће Врховног суда наше земље. Пресуда је изречена у присуству велике публике, која је испунила сву велику дворану Дворца Србије, у којој је заседао

ИЗВОРИ, ЛИТЕРАТУРА И ФОТОГРАФИЈА

Архив Војноисторијског института, Документациони фонд НОР-а, документациони фондови британских, четничких, немачких, италијанских и усташко-домобранских јединица, штабова, команди и установа и Фонд краљевске југословенске владе у избеглиштву.*

Архив Југославије, Фонд краљевске југословенске владе у избеглиштву.

Архив Србије, Фонд докумената из Британског архива у Лондону по избору проф. др Јована Марјановића и збирка четиичких фотографија.

Антонић Здравко, *Устанак у источној и централној Босни 1941,* Војноиздавачки завод, Београд 1973.

Босиљчић Слободан, *Источна Србија,* „Нолит"/ „Просвета", Београд, 1961.

Браница Винко, *Формирање Антикомунистичке добровољачке милиције на анектираном подручју Аалмације и њена активност против НОП-а,* Војноисторијски гласник бр. 1-2, Беогпад, 1976.

Браница Винко, *Разоружање италијанских јединица у Книну, Задру, Шибенику и Аубровнику и сарадња четника с њемачким окупатором,* Зборник Института за хисторију радничког покрета Далмације, бр. 3, Сплит, 1975.

Четири деценије на челу Партије, „Народна армија", Београд, 1977.

Чолаковић Родољуб, *Записи из ослободилачког рата,* књ. I, „Свјетлост", „Култура", Сарајево, Београд, 1966.

Чолаковић Родољуб, *Записи из ослободилачког рата,* књ. III, Матица Хрватска, Загреб, 1950.

Чолић Младен, *Четничке оружане формације на Косову 1941 — 1945,* Косово бр. 2, 1973.

Оге &го5зе АћвеГгћех^е^ип^ 1т 8иес1о51еп, Наир1-циаг1тег, 1945 (Војноисторијски институт).

Дикин В. Ф., Бојовна планина, „Нолит", Београд, 1973.

Дудић Драгојло, Дневник 1941, „Просвета", Београд, 1945.

Бонлагић Ахмет и Мишо Лековић, *Њемачка офанзива на источну Босну јануар — фебруар 1942,* Војно дело, Београд, 1962.

Грујић Периша, *Шеснаеста војвођанска дивизија,* Војно дело, Београд, 1959.

Група аутора, *Ослободилачки рат народа Југославије 1941 — 1945,* књ. I и II (друго издање), Војноисторијски институт, Београд, 1965.

Група аутора, *Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941 — 1945,* Војноисторијски институт, Београд, 1964.

Група аутора, *Други светски рат,* књ. 1, 2, 3, 4 и 5, Војноисторијски институт, Београд, 1957, 1961, 1964, 1967 и 1970.

Група аутора, *Преглед историје Савеза комуниста Југославије,* Институт за изучавање радничког покрета, Београд, 1963.

Група аутора, *Ваљево град устаника,* „Култура", Београд, 1967.

Група аутора, *Србија у рату и револуцији 1941 — 1945,* Српска књижевна задруга, Београд, 1976.

Група аутора, *Народни хероји Југославије,* књ. 1 и 2, НИП „Младост", Београд, 1975.

Група аутора, *Жене Србије у НОБ,* „Нолит" Београд, 1975.

Група аутора, *Источна Босна у НОБ-у 1941 — 1945,* Београд, 1971.

Издајник и ратни злочинац Дражa Михаиловић пред судом, Стенографске белешке и документи са суђења Драгољубу — Дражи Михаиловићу, Савез удружења новинара ФНРЈ, Београд, 1946.

Историјски архив у Зајечару.

Ниђег! Гап/, *Сећгг^зјае^ег (Бге 1. Сећгг^зАпч-5гоп) 1936—1945,* Уег1а§ Нап5-Непшп§ РоЉип, Вас! Меиђехт, 1954.

Карапанџић М. Бор. *Грађански рат у Србији 1941 — 1945* Кливланд, Охајо, САД, 1958.

Кљаковић Војмир, *Велика Британија, Совјетски Савез и устанак у Југославији 1941. године,* Војноисторијски гласник бр. 2, Београд, 1970.

Кљаковић Војмир, *Четниилтво у Далмацији 1941 — 1943. године,* Зборник Института за хисторију радничког покрета Далмације бр. 3, Сплит, 1976.

Кљаковић Војмир, *Политика Велике Британије према Југославији у првој половици 1943. године,* Зборник радова „Неретва — Сутјеска 1943", Војноисторијски институт, Београд, 1969.

Латас Бранко, *Дражa Михаиловић и Немци у време Ужичке Републике,* Зборник радова „Ужичка Република", књ. II, N1110, „Екброг^-Ргезз", Београд, 1978.

Латас Бранко, *Покушај Британаца да четнике Д. М. покрену у акције против Немаца на Косову (1943 — 1944),* Косово бр. 2, 1975.

Латас Бранко, *Четничко-немачки споразуми о сарадњи у Србији 1943 — 1944. године,* Војноисторијски гласник бр. 2, Београд, 1978.

Латас Бранко, *Четници Драже Михаиловића у борби за уништење Бихаћке Републике (децембра 1942 — фебруар 1943),* Зборник радова „АВНОЈ и народноослободилачка борба у Босни и Херцеговини", Рад, Београд, 1974.

Латас Бранко, *О организацији четништва на*

* Архив и зборници Војноисторијског института и документа из Архива Југославије и Србије су били основни извори за израду ове књиге.

подручју Бање Луке 1941 — 1945 (у свијетлу докумената), Зборник радова „Бања Лука у новијој историји", Институт за историју, Сарајево, 1977.

Латас Бранко, *Четници из Лике у служби Немаца на подручју Хрватског приморја и у Италији (1943 — 1944),* Војноисторијски гласник бр. 3, Београд, 1979.

Латас Бранко, *Дволични савезник Дражa Михаиловић,* (фељтон), „Политика" од 30. октобра до 16. новембра 1978.

Лековић Мишо, *Планови Драже Михаиловића о уништењу „партизанске државе" у западној Босни у другој половини 1942. године,* Југословенеки историјски часопис бр. 1-2, Београд, 1966.

Лековић Мишо, *Офанзива пролетерских бригада у лето 1942.,* Војноисторијски институт, Београд, 1965.

Лековић Мишо, *Бихаћка операција новембар 1942,* Војноисторијски институт, Београд, 1972.

Марјановић др Јован, *Тајна и јавна сарадња четника и окупатора (документи),* Архивски преглед, Београд, 1976.

Марјановић др Јован, *Прилози историји сукоба народноослободилачког покрета и четника Драже Михаиловића у Србији 1941. године,* Историја XX века, „Зборник радова", књ. I, Београд, 1959.

Марјановић др Јован, *Устанак и народноослободилачки покрет у Србији 1941,* серија I, књ. III, Институт друштвених наука, Београд, 1963.

Међуопштински историјски архив у Ваљеву.

МПагго J. Маисо, *Тће сће(тк тоуетеШ апс1 1ке уи°о.<>1ау гезгзШпсе,* Тће Јоћпз Норкшз 1Јтуегб11у Ргезз, ВаШтоге, Гопс1оп, 1975.

Милетић Антун, *О сарадњи команданата четничких одреда источне Босне Јездимира Дангића са Немцима,* Војноисторијски гласник бр. 2, Београд, 1974.

Милетић Антун, *Семберија и огранци Мајевице у НОБ-у кроз изабрану њемачку и четничку грађу (1941 — 1942)* Семберија у НОБ и револуцији 1941, Бијељина, 1976.

Миловановић Никола, *Генерали издаје,* књ. 1. и 2. „Слобода", Београд, 1977.

Музеји: *Народни музеј* у Ваљеву, *Музеј народног устанка 1941.* у Титовом Ужицу, *музеји револуције* у Лесковцу, Никшићу, Сарајеву и Загребу и *Војни музеј* у Београду.

Пајовић др Радоје, *Контрареволуција у Црној Гори — четнички и федералистички покрет 1941 — 1945,* „Обод", Цетиње, 1977.

Пајовић Радоје, *Четнички покрет и НОП у Црној Гори за вријеме битке на Сутјесци,* Зборник радова „Неретва — Сутјеска 1943", Војноисторијски институт, Београд, 1969.

Пајовић Радоје, *Покољ муслимана у Санџаку и дијелу источне Босне у јануару и фебруару 1943. године,* Зборник радова „Неретва — Сутјеска 1943", Војноисторијски институт, Београд, 1969.

Перовић Бранко, *Борба на подручју Синјајевине и Колашина фебруар — мај 1942,* Војноисторијски гласник бр. 5,'Београд 1966.

Перовић др Миливоје, *Јужна Србија,* „Нолит"/ „Просвета", Београд, 1961.

V конгрес Комунистичке партије Југославије, Култура, Београд, 1948.

Петровић Радован, *Бој на Буковику,* Војноисторијски гласник бр. 2, Београд, 1975.

Поповић Војин, *Разбијање четника у Топлици и Јабланици,* Војни гласник, XVI, 1, Београд, 1962.

Радовановић Јово, *Четнички затвор на Венцу,* Ужички зборник бр. 6, Титово Ужице, 1977.

К.оћег15 Шаћег, *ТИо, МгћаИоуГсћ апс1 АШез 1941—1945,* N. Јег., Ки1;§ег$ 11пгуег$И:у Рге$8, N6^ Вгипз-\У1ск, 1973.

Саје Франчек, *Белогардизам,* Словенски књижевни завод, Љубљана, 1951.

Станисављевић Буро, *Појава и развитак четничког покрета у Хрватској 1941 — 1942, године,* Историја XX века, Зборник радова IV, Београд, 1962.

Стругар Владо, *Рат и револуција народа Југославије,* Војноисторијски институт, Београд, 1962.

Стругар Владо, *Југославија 1941 — 1945,* Војноиздавачки завод, Београд, 1969.

Стругар Владо, *Југославија у рату 1941 — 1945,* Београдски издавачко—графички завод (БИГЗ), Београд, 1975.

Суђење члановима политичког и војног руководства организације Драже Михаиловића, стенографске белешке, Збирка материјала са суђења, „Просвета", Београд, 1945.

Тота$еУ1сћ Јого *М/аг ипд. Кеуо1Шшп т Уи§оз1ау1а 1941—1945 (Тће СћеШкз), б^апЊга ХЈшуегзИу* Ргебб, 81;апЕог(1 КаН1:огп1а, 1975.

Трго Фабијаи, *Четврта и пета непријатељска офанзива,* Зборник радова „Неретва — Сутјеска 1943", Војноисторијски институт, Београд, 1969.

Вишњић Петар, *Продор Друге и Пете дивизије у Србију 1944,* Војноиздавачки завод, Београд, 1968.

Вишњић Петар, *Немачка офанзива на ослобођену територију у јужној Србији средином 1944. године,* Војноисторијски гласник бр. 2, Београд, 1970.

Вишњић Петар, *Операције за ослобођење Србије 1944,* Војноисторијски институт, Београд, 1972.

Вишњић Петар, *Продор Оперативне групе дивизија у Србију (Разбијање четничких корпуса на Копаонику,* Лесковачки зборник, XV, 1975.

Виторовић Александар, *Централна Србија,* „Нолит"/„Просвета", Београд, 1967.

Вујасиновић Тодор, *Озренски партизански одред,* Војноисторијски институт, Београд, 1962.

Вујошевић Јован, *Њемачко-италијански односи и четници у операцији „5сћ\магг",* Зборник радова „Неретва — Сутјеска 1943", Војноисторијски институт, Београд 1969.

Вујовић Буро, *Пораз четника и сепаратиста у Катунској нахији почетком марта 1944. и криза у квислиншком покрету у Црној Гори,* Историјски записи бр. 4, 1964.

Вукмановић Светозар Темпо, *Револуција која тече,* књ. I, Комунист, Београд, 1967.

Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том I, књ. 1, 2 и 3, том II, књ. 1 — 12, том III, књ. 1 —10, том IV, књ. 1 — 6 и 29, 30 31, 32, 33, 34 и 35, том. XII, књ. 1, 2, 3 и 4 и том XIII, књ. 1, 2 и 3.

Зборник радова „Ужичка Република", књ. II, №го „Екброг1-Ргебб", Београд, 1978.

Жуков К. Г., *Успомене и размишљања,* Култура, Београд, 1969.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР — — — — — — — 7

УВОД — — — — — — — — ц

I. АГРЕСИЈА НА ЈУГОСАВИЈУ, ОКУПАЦИЈА И ПОДЕЛА ЗЕМЉЕ — — — — — 15

КПЈ у борби против ненародних режима и фашизације земље — — — — — — 16
Ратни планови за одбрану Југославије — — 20
Приступање Југославије Тројном пакту — 21
Агресија на Југославију — — — — — 23
Југословенска влада бежи из земље — — 26
Окупација и подела Југославије — — — 27

II. ПРИПРЕМЕ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ЗА УСТАНАК — — — — 31

Мајско саветовање — — — — — — 32
Устанак народа Југославије — — — — 32
Саветовање у Столицама — — — — — 36

III. ЧЕТНИЧКИ ПОКРЕТ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИНА — — — — — — — 39

Долазак Драже Михаиловића на Равну гору 41
Дража на Равној гори — — — — — — 41
Карактер четничког покрета — — — — 43
Покољ Муслимана у Санџаку и југоисточној Босни — — — — — — — — — 45
Појава четника у Босни и Херцеговини — — 49
Партизанско-чтенички односи 1941. у Босни и Херцеговини — — — — — — — 52
Стварање и развој четничког покрета у Црној Гори — — — — — — — — — 56
Четништво у Хрватској — — — — — 58
Четничка организација у Македонији — — 65
Покушај стварања четништва у Словенији и осталим крајевима Југославије — — — 66

IV. ЧЕТНИЧКА ИЗДАЈА И САРАДЊА С ОКУПАТОРОМ И КВИСЛИНЗИМА — — — 71

Напори војио-политичког руководства НОП-а у Србији за остварење сарадње с четницима — — — — — — — — — 74
Дражина двострука игра — — — — — 77
Састанак Тито — Дража у Струганику — — 79
Прва непријатељска офанзива у Србији — 30
Терор окупатора за време прве офанзиве — 84
Разговор Тито — Дража у Брајићима — 89
Четници нападају партизане — — — — 94
Дражине понуде Немцима за сарадњу — — 100
Састанак Драже Михаиловића с Немцима у Дивцима — — — — — — — 105
Дража моли Тита да обустави напад на Равну гору — — — — — — — — — ИО
Напад на Ужичку Републику — — — — 113
Легализација четничких одреда у Србији — 117
Четничка сарадња с окупаторима у источној Босни и Херцеговини — — — — — 122
Напад окупатора и квислинга на слободну територију у источној Босни — — — — 124
Јездимир Дангић на преговорима с Немцима у Београду — — — — — — — — 127
Трећа непријатељска офанзива — — — 133
Четнички пучеви у Босни — — — — — 137
Четничка издаја у Црној Гори — — — — 145
Терор четника у Црној Гори — — — — 149
Четничке завере у Хрватској — — — — 153
Сарадња четника и усташа — — — 157
Четничко-италијанска сарадња у Црној Гори 165
Антикомунистичка добровољачка милиција — 168
Италијански конфидент Добросав Јевђевић у Сплиту — — — — — — — — 171
Четничке војводе у служби италијанског окупатора — — — — — — — — — 174
Италијанско-усташки загребачки споразум о статусу четника — — — — — — — 176

V. ЧЕТНИЦИ У БИЦИ НА НЕРЕТВИ — — 181

Бихаћка операција — — — — — — 181
Планови Драже Михаиловића за уништење Бихаћке Републике — — — — — — 185
Непријатељеви планови за четврту офанзиву 190
Планови Врховног штаба НОВ и ПОЈ — — 192
Неоетварени четнички планови — — — 193
Четници из Црне Горе у нападу на партизане 196
Продор Главне оперативне групе Врховног шгаба НОВ и ПОЈ у долину Неретве — — 200
Битка за рањенике — — — — — 202
Фарсирање Неретве и разбијање четника код Јабланице — — — — — — — 210
Сарадња четника и немачких јединица у долини Неретве — — — — — — 213
Пораз четника у североисточној Херцеговини 219

VI. НЕМАЧКО-ЧЕТНИЧКА САРАДЊА ПОСЛЕ БИТКЕ НА НЕРЕТВИ — — — — — 223

Разбијање четника после форсирања реке Дрине у пролеће 1943 — — — — — 224
Споразум Павла Буришића с Немцима у Колашину — — — — — — — — — 227

Хапшење Павла Буришића — — — 228
Наставак сарадње четника и Немаца у Црној Гори — — — — — — — — — 232
Сарадња Павла Буришића с немачким окупатором после његовог повратка из интернације у Црну Гору — — — — — — 235
Четници беже из Црне Горе — — — — 245
Четничко-немачка сарадња у Босни и Херцеговини после капитулације Италије — — 246
Четничко-немачка сарадња у североисточној Босни — — — — — — — — — 252
Четничко-немачка сарадња у западној Босни 255
Плава гарда у Словенији — — — — — 258
Војвода Бујић у служби окупатора — 262
Бујић бежи из Книнске крајине — — — 267
Бујићеви четници у немачким „труповима" — 270
Четничко-немачка сарадња у Лици у делу Кордуна — — — — — — — — — 272
Сарадња четника и немачких команди у југозападној Србији — — — — — — — 276
Четничко-немачки споразуми о сарадњи у Србији — — — — — — — — — 279
Продубљавање немачко-четничке сарадње у Србији — — — — — — — — —
Продужење уговора о сарадњи и четнички конгрес у селу Ба — — — — — —
Наставак сарадње без потписивања уговора у Србији — — — — — — — — — **288**
'Герор и злочини четника у Србији — 294
Дража се састаје с Недићем — — — — 310
Састанак Драже с Рудолфом Штеркером — 314
Разбијање и истеривање четника из Србије 1944. године — — — — — — — 315
Краљевски командоси — — — — — — 323

VII. ОДНОСН ИЗМЕБУ ЧЕТНИКА И КРАЉЕБСКЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВЛАДЕ У ИЗБЕГЛИШТВУ — — 329

Односи Драже Михаиловића с владом Душана Симовића и Слободана Јовановића — 330
Слово „З" — — — — — — — — — 334
Напори Владе Слободана Јовановића за помоћ четницима — — — — — — — 333
Де Голово одликовање Драже Михаиловића 341
Покушај да се Дражи врати углед — — — 342
Влада Милоша Трифуновића — — — — 344
Везе четника с владом Божидара Пурића — 345
Краљевска Влада др Ивана Шубашића — — 349
Дражине везе с осталим органима краљевских југословенских влада у избеглештву 35.3
Краљева женидба — — — — — — — 356

VIII. ОДНОСИ ДРАЖЕ МИХАИЛОВИБА С АНГЛОАМЕРИКАНЦИМА — — — — 361

Долазак Хадсона — — — — — — — 361
Случај мајора Атертона — — — — — 363
Британски капетан Робертсон у четничком затвору — — — — — — — — — 365
Мисија пуковника Бејлија — — — — — 366
Дража Михаиловић и емисије Радио-Лондона 368
Михаиловићев антисавезнички иступ у Горњем Липову — — — — — — — — — 370
Бејли и Михаиловић се повлаче из Липова — 372
Британци захтевају прекид колаборације четника с италијанским окупатором — — 373
Британске и америчке војне мисије код четника у Србији — — — — — — — 374
Селби и Робертсон одлазе код НОВЈ — — 377
Армстронг губи поверење у четнике — — 379
Британци повлаче мисије из четничких штабова — — — — — — — — — 380
Савезнички официри у опасности код четника 385
Армстронг као талац у штабу Драже Михаиловића — — — — — — — — — 389
Мисија пуковника Мак Даула — — — — 393

IX. ПОСЛЕДЊИ ДАНИ ЧЕТНИКА ДРАЖЕ МИХАИЛОВИБА _ _ _ _ _ _ 397

Пораз четника у источној Босни — — — 399
Дража одлучује да остане у земљи — — — 402
Пропаст Буришићевих четника — — — 406
Крај четника Драже Михаиловића — — — 409
Епилог — — — — — — — — — 416

ИЗВОРИ, ЛИТЕРАТУРА И ФОТОГРАФИЈА — 419

Бранко Латас — Милован Џелебџић: ЧЕТНИЧКИ ПОКРЕТ ДРЉЖЕ МИХАИЛОВИКА 1941—1945. Лектор: Шиме Гргић. Издање и штампа: Београдски издавачко-графички-завод, Булевар војводе Мишића 17. За издавача: Владимир Стојшин. Београд 1979. Тираж 10.000.